

70 сол Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ
БА НОМИ АБҶАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ
КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Нашри махсус бахшида ба 70- солагии таъсисёбии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ПАЁМИ
**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ
БА НОМИ АБҶАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ**
(мачаллаи илмӣ)
2 (13) 2015

ВЕСТНИК
**КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА**
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ
(научный журнал)
2 (13) 2015

**ДУШАНБЕ
КОНТИНЕНТ -ТЧ
2015**

ББК 92 Я2+74.00+70+71.0+74. 03(2точик)

П-14

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ
БА НОМИ АБҶАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 2009 ТАӢСИС ӢФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2009 ГОДУ.

Хайати тахририя:
Редакционная коллегия:

Абдулло Ҳабибулло, сармуҳаррир
доктори илмҳои физика-математика, профессор
Муродова Г.Р., ҷонишини сармуҳаррир
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент
Давлатов Э., котиби масъул

Хайати тахририя:
Члены редколлегии:

Каримов С.К., доктори илмҳои химия, академики АМ ФР ва Арбоби илму техникаи ҶТ, Ҷ. Алимӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессор, Ибодов М.О., доктори илмҳои фалсафа, профессор, Фуломов И., доктори илмҳои педагогӣ, профессор, Акбаров Р., доктори илмҳои физика ва математика, профессор, Абдуллоев М., доктори илмҳои таърих, профессор, Мирзоев С., доктори илмҳои педагогӣ, профессор, Худойдодова Ш., номзади илмҳои филологӣ, дотсент, Азамов Х.С., номзади илмҳои таърих, дотсент, Сайдалиев Д., номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент Сангов Қ., номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, Расулов Д., номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, Мирзоев Ғ., номзади илмҳои филологӣ, дотсент, Мустафоқулов Т., номзади илмҳои психологӣ, дотсент, Холиқов С., номзади илмҳои химия, дотсент

Маҷалла бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатається на таджикском, русском и английском языках.

© Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2015.
Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ
Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

ISBN 978-99975-862-5-4

ББК 92 Я2+74.00+70+71.0+74.03 (2точик)

Тел/Факс: 2-35-06
Email: kgurektor@mail.ru

САРМАҚОЛА

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶҶОБ – ИФТИҲОРИ ИЛМУ МАОРИФ

Абдулло Ҳабибулло, д.и. ф-м, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Боиси ифтихор ва саодатмандии беинтиҳост, ки тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2014, №565 «Дар бораи ҷашни 70-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ» ҷашни 70-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ 1 сентябри соли 2015 дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб гузаронида мешавад. Мардуми шарифи Кӯлоб ва мардуми азизи Тоҷикистон дар паҳлеи ҳаёти устодону омӯзгорон, донишҷӯён, хатмкардагони солҳои гуногун ва кормандони сохторҳои донишгоҳ 70-солагии таъсисёбии Донишгоҳи давлатии Кӯлобро бо ифтихору сарбаландӣ ҷашн хоҳанд гирифт. Ба истиқболи ин санаи муҳими таърихӣ раёсати донишгоҳ кумитаи тадорукот таъсис дода, силсилаи чорабиниҳои ҷашниро таҳия ва тасдиқ намуд.

Барои ҳамаи мо муҷибии ифтихору сарфарозӣ ва ёддошти бузург аст, ки 12-уми октябри соли 1994 нахустин вохӯрии Сарвари давлат, Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арафаи маъракаи раӣдиҳии умумихалқӣ оид ба Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интиҳоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар толори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ барпо шуд. Ин падидаи рӯҳбахшу хотирмон ҳеҷ гоҳ аз ёд зудуда нахоҳад гардид, зеро суҳанони хирадмандона ва дурандешонаи арзандатарин номзад ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масоили роҳҳои асосии таъмини сулҳу амонӣ, аз бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ наҷот додани мамлакат ва ба даст овардани истиқлоли комил ханӯз ҳам садо медиҳанд.

Яке аз масъалаҳои бисе муҳими Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ки моҳиятан аз мазмуну мундариҷаи шоҳасарҳои таърихӣ ва суҳанрониву баромадҳои мутааддиди Роҳбари давлат аз минбарҳои баланд оид ба ҳудӯҳои, худшиносӣ ва ифтихори ватанхоҳиву миллӣ манша мегирад, ба омӯзиш ва бузургдошти дастовардҳои таърихӣ гузаштагони Ватани куҳанбунёдамон, ки Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ҳам як гӯшаи хурди он ба шумор меравад, таҷлили 70-солагии таъсисёбӣ ва рушди он дар соли 2015 мебошад. Натиҷаи эҳтиром ва эътибори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Роҳбари маърифатпарвари он мебошад, ки 1 сентябри соли 2015 70-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ботантана ва васеъ ҷашн гирифта мешавад. Роҳбарият ва ҳаёти профессорону омӯзгорон, донишҷӯён ва хатмкардагони донишгоҳ тасмим гирифтаанд, ки ин ҷашнро дар сатҳи баланди сиёсӣ, фарҳангӣ ва илмӣ истиқбол гиранд. Бо итминони комил метавон гуфт, ки таҷлили 70-солагии таъсиси Донишгоҳ ба раванди таълиму тарбияи маънавии ҷавонон ва рифъати сатҳи маърифатии донишҷӯёну омӯзгорон такони ҷиддӣ хоҳад буд. Омӯдагиҳо ба 70-солагӣ моро водор месозад, ки бори дигар ба таърихи пурсаодати Донишгоҳ назар андохта, ҳулосаҳои тозае дар самти рушди таълиму тарбияи мутахассисони баландпоя рӯи кор биоварем.

Ифтихормандем ёдовар шавем, ки Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз ҷумлаи аввалин муассисаҳои таҳсилоти олии касбии

мамлакат дар минтакаи Кӯлоб махсуб мешавад. Он дар омода намудани кадрҳои баландихтисоси хоҷагии халқи ҷумҳурии азизамон нақши муассире дорад. Таъсиси он тақозои рӯзафзуни даври замон буд. Мусаллам аст, ки Иттиҳоди Шӯравӣ ба рушди нумӯи мактабу маориф таваҷҷӯҳи зиёд меод ва яке аз натиҷаҳои он таъсиси Институти дусолаи муаллимии дар шаҳри Кӯлоб буд. Ин чароғи хирасӯзи маърифат то соли 2015 ба як машъали фурузон табдил ёфт.

Бори дигар ба таърих рӯ меоварем. Бо дарназардошти афзоиши босуръати аҳоли, ташкили мактабҳои ибтидоӣ, миёнаи нопурра (ҳафтсола) ва пурра (даҳсола) дар шаҳру ноҳияҳои ҷануби кишвар Ҳукумати Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 23 июли соли 1940, №724 дар бораи таъсис додани Институти давлатии муаллимии Кӯлоб дар заминаи омӯзишгоҳи педагогии Кӯлоб қарор қабул менамояд.

Мутаассифона, бо сабаби таҳдиди ҷанги ҷаҳон ба Иттиҳоди Шӯравӣ, нарасидани маблағ, ҷамъ карда натавонистани довталабон ва ба низоми ҳарбӣ даровардани фаъолияти тамоми корхонаҳо имкон надоданд, ки ин нақша амалӣ гардад.

Баробари ғалабаи музаффаронаи халқи Иттиҳоди Шӯравӣ бар фашизми Германия ва оғози азнавбарқароркунӣ ва тараққиёти хоҷагии халқ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бо номи Институти давлатии дусолаи муаллимии Кӯлоб тибқи қарори Вазорати маданияти СССР аз 15 августи соли 1945, №1373 дар заминаи омӯзишгоҳи омӯзгории Кӯлоб таъсис ёфт. Институт дар ибтидо дорои факултаҳои таърих ва филология, физика-математика, табиатшиносӣ ва ҷуғрофия буд.

Соли аввали фаъолияти Институт дар факултаҳои мазкур 48 нафар довталабон қабул гардиданд, ки ба онҳо 9 нафар омӯзгорони таҳсилоти олидошта таълим меоданд. Нахустин директори (ҳозира ректор) он Раҳмон Каримов буда, тибқи фармони вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 августи соли 1945 ба ин вазифа таъйин мешавад. Дар соли аввали таҳсил нақшаи қабули донишҷуён 80% таъмин карда шуд, вале бо кӯмак ва дастгирии идораҳои марбутатаи давлативу хизбии шаҳру вилояти Кӯлоб барои шогирдон ба миқдори зарурӣ синфхонаҳо, дафтарҳои корӣ, озмоишгоҳҳо ва хобгоҳ пайдо карда шаванд. Раванди таълиму тарбия ба низом даромад. Омӯзгорони беҳтарин аз дуру наздик ҷамъ оварда шуданд.

Ректор Муҳаммадӣ Исмаилов бисёр олимону омӯзгорони ҷавонро аз шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Хучанд ва Душанбе ба Кӯлоб даъват менамояд. Солҳои ректории Худойназар Мамадназаров дигаргуниҳои ҷашмрас рӯи кор омада, нақшаи қабули довталабон ба Институт хеле меафзояд, кафедраву факултаҳои нав ташкил меёбанд, сифати таълиму тарбия беҳтар мегардад ва дар ҷобачогузори кадрҳо тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал меоянд.

Бо ҳамин марҳилаи аввали фаъолият ва рушди Институти муаллимии Кӯлоб хотима ёфта, аз соли таҳсили 1953-1954 марҳилаи дуюми он шурӯъ мешавад. Бо вучуди натиҷаҳои ҷашмгир ошкор буд, ки Институт тақозои афзоиандаи соҳаи маорифро дар ҷануби Тоҷикистон қонеъ гардонидани наметавонад. Роҳҳои нав бояд ҷуст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки заминаҳои моддӣ-таълимӣ дар зарфи 8 соли мавҷудияти Институт пайдо шуда буд. Қабл аз ҳама, ҳайати устодону омӯзгорони ботаҷриба ҷиҳати пешбурди кори таълиму тарбия дар мактаби оӣ – Институти 4-солаи педагогӣ омода буд. Роҳбарияти Институт дар назди мақомоти шаҳру вилояти Кӯлоб ва Ҳукумати мамлакат доир ба таъсис додани Институти давлатии

педагогии Кӯлоб батакрор дархостҳо пешниҳод мекард. Ниҳоят, ин хоҳишу дархостҳои садорати Институт аз тарафи Хукумати Иттиҳоди Шӯравӣ пазируфта шуд ва 7 августи соли 1953 фармони Вазорати маорифи СССР таҳти рақами 1373 «Дар бораи барҳам додани Институти дусолаи муаллимии Кӯлоб ва дар заминаи он ташкил намудани Институти давлатии педагогии Кӯлоб дар соли таҳсили 1953-1954» ба тасвиб мерасад.

Дар асоси фармони мазкур Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон низ аз 15 августи соли 1953 «Дар бораи дар заминаи Институти муаллимтайёркунии шаҳри Кӯлоб кушодани Институти давлатии омӯзгории Кӯлоб» қарори махсус қабул менамояд.

Акнун марҳилаи фаъолият ва рушди Институти давлатии педагогии Кӯлоб шурӯъ гардид. Директори Институт Худойназар Мамадназаров аз 10 августи соли 1953 бо сабаби ба кори дигар гузаштан озод карда шуда, ба ҷои ӯ мудирӣ кафедраи асосҳои марксизм-ленинизм Ашраф Сиддиқов муваққатан иҷрокунандаи ректори Институти давлатии педагогии Кӯлоб таъйин мегардад.

Бо таъсисёбии Институти давлатии педагогии Кӯлоб дар сохтор, нақша ва барномаҳои таълимӣ, раванди таълиму тарбия ва роҳбарияти он дигаргуниҳои бузург ба амал омаданд.

19 декабри соли 1953 номзади илмҳои таърих, дотсент Ҳ.К. Хоҷаев ректори Институти давлатии омӯзгории Кӯлоб таъйин карда мешавад. Ҷиҳати дуруст ба роҳ мондани сифати таълиму тарбия, мустақкам гардидани заминаи моддиву техникаи ва ривочу равнақи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таъминоти моддию маишӣ омӯзгорон дар Институт корҳои шоиста ба анҷом мерасонад.

Институт дар марҳилаи рушди худ садҳо муаллимонро ба камол расонида, соҳиби таҳсилоти олии касбии пурра гардонид. Аз ҷумла, муаллими халқии СССР Идӣ Халифаев, муаллимони хизматнишондодаи Тоҷикистон Сония Аккалаева, Сарахон Тӯрахонов, Карим Қодиров, Аҳмад Ҳаётов, Санг Самадов, Барот Мирзоев ва дигарон.

Дар соли таҳсили 1956-1957 Институт аз таҳсили 4-сола ба таҳсили 5-солаи ҳамгиро гузашт, зеро мамлакат ба муаллимони гуногунсоҳа эҳтиёҷ дошт. Дар факултаҳо ихтисосҳои ҳамгиро амал мекарданд. Гузаштан ба таълими ҳамгиро роҳбарияти Институтро водор сохт, ки нақша ва барномаҳои таълимӣ, такмили корҳои мустақилонаи донишҷӯён, ҳаҷму меъёри машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ таҷдиди назар карда шаванд.

Шумораи донишҷӯёни Институт дар ҳамин давра ба 750 нафар расид. Онҳо дар се факулта – физика-математика, таъриху филология (дар 30 гурӯҳи таълимӣ) таҳсил мекарданд. Чунин раванди босуръати тараққиёт дар бобати тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ тақозои замон буд. Соли 1957 Институтро беш аз 100 нафар хатм намуда, ба соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ, хоса, соҳаи маориф ва муассисаҳои давлатӣ фиристода мешаванд. Моҳи майи соли 1957 номзади илми таърих, дотсент Назришо Латифов ректори Институти давлатии педагогии Кӯлоб таъйин карда мешавад.

Солҳои 1958-1959 Институти давлатии педагогии Кӯлоб дар таълиму тарбияи донишҷӯён ва корҳои илмӣ-тадқиқотӣ миёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар пешсафу пешқадам буд.

Марҳилаи сеюми фаъолият ва рушди Институти давлатии педагогии Кӯлоб ба соли 1960 рост меояд. Ташкилотҳои партиявии мактабҳои олии нисбат ба такмили сифати таълиму тарбияи донишҷӯён бетараф набуданд. Намояндагони КМ партияи коммунистии Тоҷикистон зуд-зуд ба муассисаҳои таҳсилоти олии ва

миёнаи касбӣ ташриф оварда, дар чаласаҳои партиявӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва Шӯрои олимони онҳо ширкат варзида, зарурати омода намудани муаллимони соҳибмаълумотро барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пайваста таъкид месохтанд.

Котиби бюрои ташкилоти партиявии Институт (ҳамзамон мудирӣ кафедраи марксизм-ленинизм) дар чаласаи васеи партиявӣ бо маърузаи ҳисоботӣ баромад мекунад. Пас аз шунидани ҳисоботи солонаи котиби бюрои партиявӣ Моёншо Назаршоев чанде аз коммунистон, аз ҷумла ректор дотсент Назришо Латифов, дотсент Қодир Собиров, номзади илмҳои таърих К.П.Марсаков, муаллими калон В.Д.Пчелников, мудирӣ кафедраи забон ва адабиёти тоҷик Анвер Аминов, муовини ректор оид ба таълим, тарбия ва илм Ниёз Сафаров бо истифода аз фурсати муносиб ва иштироки котиби дуҷуми КМ Партияи Коммунистии Тоҷикистон Н.С. Обносов дар маҷлиси ҳисоботӣ-интиҳоботӣ ба музокира баромада, дархостхояшонро оид ба бартараф намудани вазъи ногувори иқтисодии шаҳру ҷумҳурӣ пешниҳод менамоянд. Коммунистон қотеона талаб менамоянд, ки роҳбарияти ҷумҳурӣ ҷиҳати беҳбудӣ шароити зист, ҷои истиқомат, хона ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва дониши донишҷӯён тадбирҳои оҷил андешанд. Инчунин муаллимони калон Раҳмон Усмонов, Шарқӣ Юсуфов, дотсент Қодир Собиров аз кафедраи асосҳои марксизм-ленинизм дар хусуси боз ҳам мустақкам намудани заминаи моддиву таълимии Институт, сохтани биноҳои таълимӣ, хобгоҳи умумии донишҷӯён, толори варзишӣ, китобхона, қироатхона, ошхона ва озмоишгоҳҳои илмӣ-таълимиро оид ба фанҳои дақиқ ба миён мегузоранд. Ҳаллу фасли чунин дархосту пешниҳодот дар солҳои 50 ва 60-ум бегумон кори осон набуд. Котиби бюрои ташкилоти партиявӣ марди часур Моёншо Назаршоев бо далелҳои раднопазир исбот менамояд, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ин дархосту пешниҳодоти ҳайати олимону омӯзгорони Институтро ба эътибор нагирад, онҳо донишқадаро тарк хоҳанд кард.

Чунин ранг гирифтани маҷлиси партиявӣ ва дархостҳои ҷиддиву нотарсонаи олимону омӯзгорони Институт ба таъби нозуки П.С. Обносов чандон намефорад ва бо як «ҳиллаи шаръӣ» соли 1960 Институт ҳамчун воҳиди мустақил барҳам дода шуда, филиали Институти давлатии педагогии Сталинобод ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ) мегардад. Институт мустақилияти худро аз даст медиҳад.

Тибқи қарори батасвибрасида донишҷӯёни курсҳои дуҷум ва сеҷуми ҳамаи факултаҳо ба Институти давлатии педагогии Сталинобод ба номи Т.Г.Шевченко гузаронида, донишҷӯёни курсҳои 4-5-ум дар филиал таҳсилро идома медиҳанд ва дар соли таҳсили 1960-1961 ба филиал нақшаи қабули довтолабон муқаррар карда намешавад.

Қатъи фаъолияти Институти педагогии Кӯлоб ба фарҳангу маънавиёти мардуми собиқ вилояти Кӯлоб ҳисороти ҷиддии маънавию фарҳангӣ ворид сохт; фонди китобхона хароб гашта, нусхаҳои нодиртарини он ба китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ интиқол ёфт. Адабиёти зарурии илмӣ, бадеӣ, оммавӣ, сиёсӣ аз истифода соқит карда мешаванд.

Пас аз ба филиали Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ табдил ёфтани Институт ҳайати он пароканда ва шумораи омӯзгорони он аз 100 ба 23 нафар расид. Дар соли таҳсили 1961-1962 боз ба факултаҳои асосии филиал донишҷӯён қабул гардиданд.

Ҳаёт собит сохт, ки қарори муттаҳид намудани мактабҳои олии омӯзгорӣ бар зарари рушду нумӯи низоми мактабу маориф дар кишвари азизамон гардид.

Бо қарори КМ Ҳизмати Коммунистии Тоҷикистон ва Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон аз 27 июли соли 1962 Институту давлатии педагогии Кӯлоб барқарор гардид. Ректори он номзади илмҳои таърих, дотсент Тоҳир Умаров таъйин карда шуд.

Бо ҳамин марҳилаи сеюми таърихи душвори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (1960-1962) анҷом ёфта, марҳилаи нави таърихи Институту давлатии педагогии Кӯлоб (1962-1991) шурӯъ мегардад.

Дар соли таҳсили 1962-1963 дар ду факулта: факултаҳои филология бо ду шӯба - тоҷикӣ ва русӣ, физика-математика 150 нафар докталанон ба Институт қабул гашта, дар маҷмӯъ бо донишҷӯёни курсҳои якум, дуум ва чорум панҷум 241 нафарро ташкил меод ва ҳамагӣ 19 нафар омӯзгорон ба таълиму тадрис машғул буданд. Дар назди ректор Т.Умаров дар эҳёи Институт мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ омаданд, ки ҳаллу фасли онҳо часорат, коршиносӣ, ташкилотчиғиро тақозо мекард. Институт боз аз нарасидани дарсхонаҳо, хобгоҳ, адабиёти таълимӣ ва илмӣ, аз мутахассисони варзида танқисӣ мекашид.

Аз ин рӯ, бо талабу дархостҳои ректор Т.Умаров роҳбарияти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин, Институту давлатии педагогии Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко ҷиҳати мусоидат ба Институт тариқи равон кардани кормандони шинохтаи илмии мамлакат, аз қабилҳои академикҳо А.Мирзоев, Б.Ниёзмӯхаммадов, Р.Амонов, аъзоёни вобастаи АИ РСФСР Тоҷикистон, Н.Маъсумӣ, С.Ш.Табаров, Ш.Рустамов, докторони илм, профессорон Ш.Ҳусейнзода, Р.Ғаффаров, Д.Тоҷиев, Б.Тилавов, Д.Карамшоев, А. Мирзоев, дотсентон А.Эшонҷонов, С.Мирзоев, Х.Ҳусейнов ба Институт ба таълиму тадриси фанҳои алоҳида, курсҳои махсус ва тарбияи мутахассисони илмӣ равон менамояд. Онҳо бо ҳузурашон дар дарс ва суҳбатҳои ҷудогона ба донишҷӯёну омӯзгорон фазои илмӣ пайдо карданд. Хидмати ин олимони маъруф дар муайян кардани мавзӯҳои рисолаҳои илмии омӯзгорон ва роҳбарӣ ба онҳо шоистаи таҳсин мебошад. Шогирдоне, ки аз суҳбат ва дарсҳои ин донишмандон баҳра бурдаанд, имрӯз устодонашонро ба некӣ ёд менамоянд.

Баъди ба қори дигар гузаштани Т.У. Умаров як муддати кӯтоҳ (аз соли 1971-1972) номзади илми фалсафа, дотсент Абдулло Раҳимов, ки чандин сол муовини ректор буд, ректори Институт таъйин гардид. Ҳиссаи ин олим ва инсони наҷиб дар танзими таълим ва илм дар Институт бузург мебошад.

Аз соли 1973 ректори Институту давлатии педагогии Кӯлоб номзади илмҳои иқтисодӣ, профессор Иқбол Давлатович Хушвахтов таъйин мегардад.

Соли таҳсили 1975-1976 дар Институт 198 нафар профессорону омӯзгорон, аз ҷумла 28 нафар номзадҳои илм, 13 дотсент, 162 омӯзгор, 7 ассистент фаъолият мекарданд. Шумораи кафедраҳои Институт дар ҳамин соли таҳсил ба 19 адад расид.

Теъдоди олимону омӯзгорон дар давраи ректории дотсент И.Д. Хушвахтов ба 227 нафар – 35 нафар номзадҳои илм ва дотсентон, 72 нафар муаллимони калон, 120 нафар омӯзгорону ассистентон расид.

Солҳои 70-ум ва 80-уми асри ХХ робитаи Институт бо марказҳои илмӣ ва донишгоҳҳои ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ қавӣ гардид. Солҳои 1980-1990 дотсентон С.К. Каримов, Х. Ғафуров, М. Маликов, К. Қодиров, М.О. Ибодов, И.Икромов, А. Махмадов, Қ.Б. Қодиров, Х. Афзалов, Р. Саидов, Ҷ. Шарифов, А. Кӯчаров, А. Паҳлавонов, Ҷ. Алимӣ ва дигарон рисолаҳои докторӣ дифоъ намуданд.

Дар марҳилаи чоруми рушд (1962-1991) роҳбарони Донишгоҳи давлатии

Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ номзади илмҳои таърих, дотсент Тоҳир Умаров, (1962-1971), доктори илмҳои фалсафа, профессор Абдулло Раҳимов (1971-1972), номзади илмҳои иқтисодӣ, профессор Иқбол Давлатович Хушвахтов (1973-1980), номзади илмҳои фалсафа, дотсент Тағай Раҳмонов (1980-1990), доктори илмҳои таърих Маҳмуд Ҳақимович Маликов (1991-1993) буданд.

Дар давраи бисёр ҳассосу душвори ҳаёти ҷамъиятии кишвар Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24-уми июли 1992 №235 қарор «Дар бораи ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб таъдир додани Институти давлатии педагогии Кӯлоб» ба тасвиб расонд. Дар он рӯзҳои сангину ҳалокатбор Донишгоҳи ба истилоҳ «навташқил» таълиму тадрисро ягон рӯз ҳам қатъ накарда, раванди таълиму тарбияро пеш мебард.

Дар он лаҳзаҳои ҳассос олимони донишгоҳ 35 дастури методӣ, 21 васоити таълимӣ, 11 китоби дарсӣ, 12 коркарди методӣ, 13 монография таълиф ва дастраси донишҷӯён намуданд.

Моҳи ноябри соли 1993 ректори донишгоҳ, профессор, доктори илмҳои кимиё С.К. Каримов таъйин мегардад. С.К. Каримов яке аз роҳбарони собиқадор ва устодони пурқор мебошад. Аз ин аст, ки ӯ тавонист нуфузи Донишгоҳи давлатии Кӯлобро дар байни мактабҳои олии ҷумҳурии афзун гардонад. Акнун аксари доктарабони ихтисосҳои иқтисодиёт, тиб, кимиё, биология, таърих, тарбияи ҷисмонӣ донишҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб гардиданд.

Баъдан роҳбарии донишгоҳро шахсони зерин ба уҳда доштанд: номзади илмҳои таърих, дотсент Азамов Х.С., (дек.2004 – окт. 2008), д.и.п., д.и.ф., профессор Қодиров К.Б., (окт.2008 – сен.2010), д.и.ф., профессор Солеҳов Н.Н. (сент.2010 – авг. 2012).

Мавриди зикр аст, ки аз замони қорӣ гардидани қабул ба донишгоҳҳои кишвар тибқи квотаи Президентӣ (соли 1997) аз шахру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб даҳҳо ҷавондухтарону ҷавонписарони деҳоти дурдасти кӯхистон ба Донишгоҳ дохил шуда, онро бомуваффақият хатм карданд. Ҳоло дар донишгоҳ шумораи донишҷӯёни тибқи квотаи Президентӣ ба 473 нафар (аз ҷумла 330 духтар) мерасад.

Феълан дар 34 кафедраи донишгоҳ (27 кафедраи таҳассусӣ ва 7 кафедраи умумидонишгоҳӣ), 439 нафар омӯзгорон, аз ҷумла 19 нафар докторони илму профессорон (10 нафар ҳамкор), 78 нафар номзадҳои илм ва дотсентон (18 нафар ҳамкор) барои пешбурди фаъолияти таълимӣ ҷалб гардидаанд, ки аз ин миқдор 391 нафар омӯзгорони доимӣ ва 48 омӯзгорони ҳамкор ва соатбайъ мебошанд.

Пояи моддӣ-техникии Донишгоҳ торафт пурқувват гашта, яке аз асосҳои баланд гардидани сатҳи сифати таълим маҳсуб меёбад. Донишгоҳ ба шабакаи Интернет пайваст буда, омӯзгорону донишҷӯён пайваста аз он истифода мебаранд. Китобхонаҳо ва толорҳои хониши Донишгоҳ ҳамеша дар хизмати донишҷӯёну омӯзгорон буда, дорой беш аз 225 ҳазор адабиёти илмӣ, таълимӣ, сиёсӣ, бадеӣ аст.

Бо мақсади мустаҳкам намудани заминаи моддӣ-техникии Донишгоҳ танҳо дар солҳои таҳсили 2013-2014 ва 2014-2015 воситаҳои техникӣ ва таълимӣ, аз ҷумла 15 адад тахтаи электронӣ, 15 адад видеопроектор ва дигар таҷҳизоти муосири технологӣ харидорӣ ва насб карда шуда, ҳамаи 7 лабораторияи компютерӣ дар ҳолати хуби қорӣ қарор доранд. Ҳамзамон дар ин самт қорҳои зиёди бунёду барқарорсозии иншооти таъйиноти гуногун: ба истифода додани толори фарҳангӣ; толори хурди маҷлисӣ дар шафати толори фарҳангӣ; таъмири дафтари қорӣ шуъбаҳо; таъмири қорҳои толори варзишии клуби «Ҷасорат»; ба истифода дода шудани ошхонаи замонавии дуошёна; барқарорсозии боғи фароғатии «Дониш» ва бунёди фаввораҳо, таъвизи тирезаҳои биноҳои таълимӣ бо

тирезаҳои нави ҳозиразамон, барқарорсозӣ ва таҷҳизонидани майдончаи варзишии тобистона, таъмири пурраи толори шӯрои олимон, таъсиси Маркази омӯзиши забонҳо (англисӣ ва арабӣ) бо синфхонаи компютерӣ, ифтитоҳи 8 синфхона дар бинои таълимии №2, таъсиси синфхонаи нави компютерӣ дар факултаи филологияи хориҷӣ, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтани толори маҷлисӣ бо 120 ҷои нишаст дар факултаи таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ, ба фаъолият пардохтани осоишгоҳи табобатии донишгоҳ, баъд аз таваққуфи 20-сола таъмиру барқарор гардидан ва бунёди коттеҷҳои нав дар лагери истироҳатӣ-фароғатии «Истиқлол» воқеъ дар ноҳияи Мӯъминобод, ифтитоҳи коргоҳҳои дӯзандагӣ, харротӣ, коркарди чӯб, оҳан ва шағал дар «Парки технологӣ», таъмири хобгоҳи умумии донишҷӯён, таъмини хобгоҳ бо оби ошомиданӣ, таҷҳизоти муосири обу ташноб ва пайваст гардидани он бо хатти озоди барқ бо сифати баланд анҷом дода шудаанд.

Бояд зикр намуд, ки ба раванди вусъати таъмини пояҳои моддӣ-техникӣ дар баробари истифода аз маблағҳои донишгоҳ, инчунин соҳибкорон ҷалб гардида, таъмири синфхонаҳои факултаҳои филологияи рус ва физика-математика аз ҷониби собиқ хатмкардагон сурат гирифт, ки ин иқдом дар оянда низ идома меёбад.

Дар соли сипаришуда 6 нафар омӯзгори донишгоҳ муваффақона рисолаҳои номзадии худро дифоъ намуданд, инчунин 7 нафар олимон рисолаҳои докторӣ ва 15 нафар рисолаҳои номзодиашонро барои Ҷимоя омода намуда, дар арафаи Ҷимоя қарор доранд.

Соли 2014 ихтирои академик С. Каримов бо ҳаммуаллифии дотсент С.Ғаффоров ва унвонҷӯ А. Шарипов “Двухзонная печь” ва ихтирои унвонҷӯ А. Шарипов “Термодатчик барои ҷен кардани ҳарорати хок аз кишти зироатҳои хоҷагии қишлоқ” соҳиби патент гардиданд.

Дар донишгоҳ шуъбаи аспирантура амал менамояд. Алъон дар донишгоҳ 33 нафар аспирант ба корҳои илмӣ машғул ҳастанд. Бо мақсади тайёр кардани кадрҳои илмӣ раёсати донишгоҳ стипендияи аспирантонро зиёд намуд. Ҷамзамон ба нафароне, ки дар аспирантураи мактабҳои олии шаҳри Душанбе таҳсил менамоянд, илова ба стипендия ҳар моҳ 400 сомонӣ кумақпулӣ дода мешавад. Албатта, раёсати донишгоҳ ба ин нафарон шартнома имзо намудааст, то ки баъд аз хатми аспирантура боз ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб баргарданд.

Соли 2014 дар донишгоҳ озмунҳои «Кафедраи беҳтарин», «Олими сол», «Муаллими сол», «Корманди беҳтарин», «Шуъбаи беҳтарин», «Донишҷӯи сол», «Варзишгари сол» гузаронида шуда, ғолибон бо тухфаҳои молиявӣ қадршиносӣ гардиданд.

Дар донишгоҳ озмоишгоҳҳои оптика, радиотехника, химияи органикӣ, химияи ғайриорганикӣ, физикаи ҷисмҳои сахт, механика, электроника, физикаи молекулавӣ, барқ, физикаи атом, микроэлектроника, таҳлилкунии техникӣ ва моделсозӣ, назарияи лапиш ва протсесҳои мавҷӣ, дастгоҳҳои радиошунавонӣ ва ТВ, физикаи мактабӣ, методикаи таълими физика, дастгоҳҳои харротӣ, нақлиёт, саноати қаннодӣ фаъолият намуда, ба кадрҳои зарурӣ таҷҳизонида шудаанд. Китобхонаи электронии донишгоҳ дорои беш аз 87000 феҳрасти адабиёти илмӣ ва таълимӣ бо 112 ҷои нишаст таъмин мебошад.

Рӯзномаи “Анвори Дониш” (аз соли 1994) ва маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ” (аз соли 2009) интишор мешаванд, ки дар баробари инъикоси қору фаъолияти раёсати донишгоҳ ва дигар сохторҳои он мақолаҳои илмӣ, илмӣ-методӣ ва илмӣ-оммавии

омӯзгорону донишчӯён ва чакидаҳои хомаи шоирону навқаламон пайваста нашр менамоянд.

Парки технологии Донишгоҳ аз соли 2013 инҷониб фаъолият намуда, дорои сеҳи коркарди оҳан, сеҳи коркарди регу шағал, сеҳи коркарди чӯбу тахта, сеҳи таъмири радиотехникӣ, сеҳи дӯзандагӣ, ошхона ва лагери истироҳатӣ-фароғатии “Истиклол” мебошад. Таҷрибаҳои истехсолӣ ва саҳроии донишчӯён дар ҳамин лагер сурат гирифта, тайи чанд соли охир дар давраи таътили тобистона дар ду баст зиёда аз 130 нафар фарзандони кормандону омӯзгорони Донишгоҳ ба истироҳат фаро гирифта мешаванд.

Бо ташаббуси роҳбарият ва иттифокҳои касабаи кормандони Донишгоҳ осоишгоҳи табобатӣ бо таҷҳизоти муосири тиббӣ чиҳозонида шуда, ба кормандони Донишгоҳ ва мизочон хизмати тиббӣ мерасонад.

Дар давоми солҳои 2010-2014 донишгоҳ ба 7 лоиҳаи байналмилалӣ шомил гашт, ки дар доираи онҳо беш аз 100 нафар устодон ва донишчӯён ба кишварҳои хориҷи дуру наздик барои ширкат дар барномаҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати омӯзишӣ равон карда шудаанд. Соли 2013 як нафар устод ва ду нафар донишчӯ соҳиби бурсҳои донишгоҳҳои кишварҳои Испания ва Италия барои таҳсил дар докторантура, магистратура ва бакалаврият гардиданд. Айни ҳол донишгоҳ дар 5 барномаи ТЕМПУС ва ЭРАСМУС МУНДУС ва 1 барномаи Институти Чамбияти Кушода (Фонди Сорос) аъзо буда, бо муваффақият қор карда истодааст. Аљзон донишгоҳ бо зиёда аз 50 муассисаи илмӣ-таълимӣ кишварҳои хориҷӣ алоқаҳои ҳамкорӣ дошта, дар доираи ин ҳамкориҳо 10 нафар устодон ва донишчӯён дар донишгоҳҳои бонуфузи аврупоӣ таҳсил ва таҷрибаомӯзӣ карда истодаанд.

Дар доираи ин барномаҳои дар Донишгоҳ амалкунанда 9 нафар устодони донишгоҳ дар ҳамоишу вохӯриҳо, семинару конфронсҳо дар хориҷи кишвар, аз ҷумла Ёзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Италия, Испания, Шоҳигарии Нидерландия, Олмон ва беш аз 40 нафар омӯзгорон дар семинару конфронсҳои ҷумҳуриявӣ ширкат варзидаанд.

Тарбия намудани насли ҷавон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ яке аз вазифаҳои муҳими муассисаҳои таълимӣ мебошад, зеро тақдири фардои ҷомеаи мо дар дасти ҷавонони имрӯза аст. Аз ин рӯ, донишгоҳ на танҳо мутахассисони хуб, балки шахсиятҳои дорои ахлоқи ҳамида ва фарҳанги шоистаро низ ба воя мерасонад. Фаъолияти тарбиявии донишгоҳ баробар бо фаъолияти таълимӣ самти муҳим ба ҳисоб меравад.

Тибқи нақшаи қорҳои тарбиявӣ дар донишгоҳ вохӯриҳо бо кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва тандурустӣ, ходимони фарҳанг, шахсиятҳои номдори диёр, собиқадорони ҷангу меҳнат ба ҳукми анъана даромадааст, пайваста ҷорабиниҳои зиёди фарҳангӣ ва варзишӣ гузаронида мешаванд. Донишчӯёну омӯзгорон дар ҷорабиниҳои шахрӣ ва вилоятӣ иштирок менамоянд.

Дасти варзишгарони донишгоҳ дар мусобиқаҳои варзишӣ ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ баромад намуда, соҳиби ҷойҳои намоён мегарданд.

Бо итминони комил метавон гуфт, ки донишгоҳ дар самти тарбияи мутахассисони баландхаттисос барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ дар оянда саҳми ҷашмгире хоҳад гирифт.

Дар муддати 70 соли фаъолияти хеш ин боргоҳи илму маърифат тавонист, ки теъдоди донишчӯёнро аз 48 то ба 9 ҳазор нафар, шумораи устодону муаллимонро аз 9 ба 439 нафар, миқдори кадрҳои дараҷа ва унвони илмидорро аз 5 номзади илм ба 130 нафар ва докторони илму профессоронро аз сифр ба 29 расонад.

Донишгоҳ на танҳо ҳамчун маркази асосии тарбияи мутахассисони соҳаи маориф ва риштаҳои дигари хоҷагии халқ маъруф гардид, балки як зумра дастпарварони он ҳамчун арбобони намоёни давлату сиёсат, олимону донишмандони маъруф, хунармандону адибон ва журналистони варзида симои ҳақиқии донишгоҳро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он дар бехтарин вазъ муаррифӣ намоянд. Донишгоҳ бо номи академик С.К. Каримов узви вобастаи АИ ҶТ Маъруф Рачабӣ, докторони илм, профессорон Абдулло Раҳимов, Иноят Арабов, Каримҷон Қодиров, Қ.Б.Қодиров, Рустам Назаров, Абдурахмон Маҳмадов, Раҳмат Акбаров, Абдулло Ҳабибулло, Ҷумъа Шарифов, Абдулҳамид Паҳлавонов, Раҳим Саидов, Искандар Икромов, Саидкул Сабзаев, Тағайбобо Шукурзод, Маҳмуд Абдуллоев, Абдулҳамид Нозимов, Махфират Хидирзода, Нуралӣ Солеҳов, Рустам Салимов, Носир Назаров, Абдурахмон Қурбонов, Аламхон Кучаров, Абдукарим Ҳалимов, Гулчеҳра Ҳочиматова ва дигарон ифтихор дорад. Боиси сарфарозии бузург аст, ки шоирону нависандагони машҳури кишвар Ашӯр Сафар, Ҳақназар Ғоиб, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Муҳаммад Ғоиб, Саидҷон Ҳакимзода, Саид Раҳмон, Сафар Амирхон, Карим Давлат, Хосият Вализода ва дигарон номи донишгоҳи азизи хешро ба қул्लाҳои баланди шуҳрат бардоштаанд. Хунарманди мардумӣ Одина Ҳошим ва Хунармандони шоистаи Тоҷикистон Бобоҷон Азизов, Адолат Комилова, Ҷумъахон Сафаров ва Одилҷон Умурзоқов, ки фаъолиятшон таҷассуми санъати асили гузашта ва имрӯзаи мардуми тоҷик аст, дар оғӯши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ парвариш ёфта, аз ҳамин даргоҳи муқаддас то ба ҷодаи камолоти хунар гомҳои устувор бардоштаанд.

Аз байни хатмкардагони ин боргоҳи илму маърифат бо ифтихор номҳои ходимони намоёни давлативу сиёсӣ Нусратулло Абдулҳақов, Султон Мирзошоев, Лақай Қармишев, Исмоил Қурбонов, генералҳо Абдурахмон Азимов, Саймумин Ятимов, Нуралӣ Назаров, Давлат Бобоев, Шариф Салимов, Аҳтамшоҳ Саидшарифов, хизматчиёни давлатӣ Қиматгул Рустамова, Саид Салимов, Исроил Маҳмудов, Ҳабибулло Раҳимов, Латофат Насриддинова, Султон Валиев ва дигаронро метавон ёд кард.

Феълан дар миёни хатмкардагони донишгоҳ як зумра олимони хушсалика, аълочиёни маорифи Тоҷикистон, амсоли Абдуллоев М.Х., Абдукарим Ҳалимов, Кӯган Иззатуллоев, Давлатмурод Расулов, Ғоиб Мирзоев, Нуралӣ Расулов, Муродали Набиев, Саттор Абдулвоҳидов, Гурез Иброҳимов, Додарбек Сайдалиев, Қаюм Сангов, Муҳаббат Иззатова, Эмомназар Пирназаров, Нодира Ашӯрова, Кенҷамо Маҷидова, Ниёзбӣ Давлатова, Савронбӣ Раҳимова, Чамила Юлдошева, Зайналбӣ Холиқова, Фирӯза Файзуллоева, Одинамо Шарифова, Комила Асоева ва дигарон қору фаъолият менамоянд.

Ҳамчунин дар солҳои гуногун дастпарварони дигар мактабҳои олии ҷумҳурӣ Самариддин Каримов, Маҳмадулло Ибодов, Ҷумъахон Алимӣ, Ислон Ғуломов, Саидхӯча Азизов, Хушвахт Ғафуров, Тағай Раҳмонов, Маҳмуд Маликов, ҳайдар Сафиев Ҷумъахон Сафаров, Зариф Шарифов, Қурбон Расулов, Рустам Назаров, Абдурахмон Қурбон, Каримҷон Қодиров, Хайрулло Авзалов, Аламхон Кӯчаров, Хаёл Бобоев ва дигарон бо роҳхат ва дастури Вазорати маориф ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ба қор омада, маҳз дар ҳамин ҷо камол ёфта, ба дараҷаи доктори илм ва унвони профессор ноил гардидаанд.

Донишгоҳи мо на фақат ба донишгоҳҳо ва Академияи илмҳои ҶТ, инчунин

бо мактабҳои олии ва институтҳои илмӣ-тадқиқотии кишварҳои хориҷи дуру наздик - Федератсияи Россия, Беларусия, Украина, Молдова, Озёрбойҷон, Эстония, Қазоқистон, Қирғизистон, ИМА, Олмон, Англия, Чин, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Италия ва ғайра равобити мустаҳками илмӣ дорад.

Имрӯзҳо ҳайати олимону профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ чиҳати амалӣ намудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2014. “Дар бораи ҷашни 70-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ” тамоми кӯшишу ғайрати ҳешро баҳри дар сатҳи ниҳоят олии ва баланди хотирмон таҷлил намудани ҷашни мазкур равона намудаанд.

**ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСӢ
ФИЛОСОФИЯ И ПОЛИТОЛОГИЯ**

**МАҚОМИ МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ-МАИШӢ ДАР СИСТЕМАИ
МУНОСИБАТҲОИ ҶАМЪИЯТӢ**

**Файзиев Б., н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафаи
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Фаҳму дарки материалистии ҳаёти ҷамъиятӣ имкони веќеи илман маънидод кардани муносибатҳои оилавӣ-маиширо медиҳад. Ба гурӯҳи (категорияи) «муносибатҳои оилавӣ-маишӣ» дохил мешаванд муносибатҳои оилавӣ, ҳамчунин ҳама он муносибатҳое, ки байни одамон берун аз соҳаи истеҳсолӣ, дар раванди тарбияи фарзандон ва қонеъгардонии талаботи ҳаррӯзаи маишӣ ва дигар талаботи онҳо таркиб меоянд. Оила – ин гурӯҳи хурди иҷтимоии махсус иборат «...аз шахсони, - тавре ки ҷомеашиноси лаҳистонӣ Ян Шепанский ишора менамояд, - бо муносибатҳои заносӯйӣ ва муносибатҳои байни волидон ва фарзандон алоқаманд» мебошад.¹ Аъзои оила одатан дар як хона зиндагӣ мекунад ва хоҷагии хонагии яқҷояи ҷамъияти ҳаётии онҳоро муттаҳид-созандаро пеш мебаранд, дар зимн робитаи ду ё гоҳ-гоҳ се насл бо дигар умумият амалӣ мегардад. Дар оила муносибатҳои моддӣ ва маънавӣ ба худ хеле хос мепечанд. «Ба муносибатҳои моддӣ, - ишора мекунад С.Лаптенок, - дохил мешаванд муносибатҳои табиӣ-биологӣ ва хоҷагӣ-иқтисодӣ ё молӣ-маишӣ.

Ба муносибатҳои маънавӣ, идеологӣ дохил мегарданд муносибатҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва психологӣ, ҳамчунин муносибатҳои ҳама аъзои оила ба ҷомеа».²

Бо назардошти он далел, ки муносибатҳои оилавӣ ва маишӣ байни одамон дар асоси мақсадҳои бошууронои дар назди худ гузоштаи онҳо таркиб меёбанд, на фақат файласуфон-иделистони пешин, балки ҷомеашиносони муосири буржуазӣ низ ин муносибатҳоро ҳамчун муносибатҳои маънавӣ-психологӣ ё, агар ба некиаш гирем, чун муносибатҳои институтсионалӣ, яъне муносибатҳое муайян мекунад, ки худи одамон ташкил менамоянд ва тараққӣ медиҳанд. Бисёр ҷомеашиносон, файласуфон ва муаррихон то худи Руссо, Кондорсе, Гердер, Фюстель де Кулянж ва то андозае Гегель ва Кант моил буданд тамоми муносибатҳои ҷамъиятиро аз муносибатҳои оилавӣ-маишӣ берун кунанд, яъне мақоми ин муносибатҳоро дар тараққию пешрафти ҷомеа мутлақ шуморанд.

Оила ва муносибатҳои оилавӣ-маишӣ аз ҷониби онҳо ҳамчун ячейкаи ибтидоии ҷомеа дида баромада мешуданд, ки аз он ҷомеа ҳамчун зухури махсулӣ, ҳосилшуда, ҳамчун натиҷаи рушду тараққӣ ё, дурусттараш, такомил ва мураккабшавии ин муносибатҳо бароварда мешуд. Барои фалсафа ва ҷомеашиносии буржуазӣ умуман як навъ фарқу тафовути ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ-психологӣ, илмӣ ва ҳуқуқӣ дар тадқиқи муносибатҳои оилавӣ-маишӣ хос аст. Масалан, этнографи маълуми машҳури рус Л.Я.Штернберг муносибатҳои оилавӣ-маиширо таҳлил намуда, навишта буд, ки «...муносибати ҷинсӣ байни шахсони муайяни ҷинсҳои мухталиф, ҳатто мунтазам бошад ҳам, ҳанӯз нишонаи никоҳро ташкил намедиҳад. Барои он ки муносибати ҷинсӣ ба никоҳ табдил ёбад, зарур аст, ки вай дар ин ин ё он дараҷа аз ҷониби ин муҳити ҷамъиятӣ тасдиқ

---

¹ Ян Шепанский. Элементарные понятия социологии. М.: Прогресс, 1969. - Саҳ. 140.

² С.Лаптенок. Мораль и семья. Минск: Наука и техника, 1967. - Саҳ. 18.

карда шавад, то ин ки аксуламали чамъиятӣ ё диниро ба амал наоварад, хулоса, барои он ки вай қонунӣ бошад».³ Гегель дар «Фалсафаи ҳуқуқ» бар зидди мутлаққунии метафизикии ҷиҳатҳои муайяни муносибатҳои оилавӣ-маишӣ ва ба эътибор нагирифтани дигар ҷиҳатҳо баромад намуда, бо вучуди ин никоҳро ҳамчун «ишқу муҳаббати маънавии ҳуқуқӣ».⁴ таърифу таъбир менамояд. Қомашиносии амриқоӣ А.Роуз, масалан, оиларо ҳамчун гурӯҳи одамони бо ҳам алоқаманде таъриф медиҳад, ки ҳешутаборӣ бо ҳамдигарро бар аслу баромади умумӣ, никоҳ ё писархондкунӣ асосёфта эътироф менамоянд.⁵ Фарқи муҳиму асосӣ дар таърифу таъбири муносибатҳои оилавӣ дар дигар қомашиносии амриқоӣ Э. Богардус низ нест: «Никоҳ – ин институти мардон ва занонро ба ҳаёти оилавӣ роҳдиҳанда мебошад, ки асос ёфтааст бар алоқаи шахсии маҳрамонаи шавҳар ва зан баҳри мақсади асосӣ: таваллуд ва тарбияи фарзандон. Ин институт рӯҳсати иҷтимоӣ ва диниро дорост».⁶

Қомашиносии буржуазӣ баъзе лаҳзаю ҷиҳатҳои муҳими ин муносибатҳоро (ба мисли, ҳаёти шахватӣ, наздикии маънавий-рӯҳӣ, ишқу муҳаббат, иҷозатнокии динӣ (ё ҳуқуқӣ) ба қайд мегирад ва мутлақ мешуморад, ки бо онҳо муносибатҳои оилавӣ тавсиф меёбанд. Аммо чунин тавзеҳу тафсири механистикӣ ва зиёдаш эклектикий муносибатҳои оилавӣ-маишӣ таҳлили илмӣ онҳоро мушкил мегардонад.

Ба қисмҳо ҷудокунии баробараҳамиятӣ, яъне бе мартаботи (субординатсия) муайяни ақаллан нишонаву аломатҳои асосию муҳими муносибатҳои оилавӣ-маишӣ имкони ҷудо намудани лаҳзаҳои объективӣ дар ин муносибатҳои аз хоҳишу ихтиёри одамон вобаста набударо ва аз хоҳишу ихтиёри онҳо вобаста бударо намедиҳад. Он чиро ҳам таърифу тавсиф қардан осон нест, ки ташкил медиҳад ҷиҳати институтсионалии ин муносибатҳоро ё, бо ибораи дигар, он ҷиҳатеро, ки ҳуди шахсон (индивидҳо) ҳамчун субъектҳои муносибатҳои оилавӣ-маишӣ эҷод менамоянд, тараққӣ ва тақомул медиҳанд.

Бе ҳудудгузорӣ, фарқунонии бар маҳаку меъёри илмӣ асосёфтаи ҷанбаҳои воқеӣ, ҳуқуқӣ, маънавий-психологӣ ва дигар ҷанбаҳо дар муносиботи оилавӣ-маишӣ моҳияти онҳоро сарфаҳм рафта мумкин нест, бе дарку фаҳм қардан барои тақомули онҳо дар раванди тараққиёти сохти ҷамъиятӣ мубориза бурдан номумкин аст. К.Маркс ва Ф.Энгельс дар бораи муносибатҳои оилавӣ навиштаанд: «...амали (акти) якуми таърихӣ, ин – ...тавлиди ҳуди зиндагии моддӣ аст». Ва сонитар: «...муносибати аз ҳуди аввал ба рафти тараққиёти таърихӣ дохилшаванда иборат аз он аст, ки одамони ҳамагӯза зиндагии шахсии ҳешро аз нав истеҳсолкунанда ба тавлиди одамони дигар, ба зиёдшавӣ сар мекунанд: ин – муносибат байни шавҳар ва зан, волидайн ва фарзандон, оила... Инак, тавлиди ҳаёт – чи шахсӣ, тавассути меҳнат, ҳамчунин бегона, тавассути таваллуд – якбора ба сифати муносибати дутарафа зоҳир мешавад: аз як тараф, ба сифати табиӣ, аз тарафи дигар бошад – ба сифати муносибати ҷамъиятӣ...»⁷ Ин ҳолатҳо имкон медиҳанд ба моҳияти муносибатҳои оилавӣ-маишӣ ва ҷою мақоми онҳо дар муносибатҳои ҷамъиятӣ сарфаҳм рафта шавад.

Таъиноти муносибатҳои оилавӣ-маишӣ аз он функцияҳои асосие бармеояд, ки оила дар сохтори сохти ҷамъиятӣ иҷро менамояд. Оила ҳамчун гурӯҳи махсуси

³ Л.Я.Штернберг. Семья и род у народов Северо-Восточной Азии. Л., 1933, сах. 79.

⁴ Гегель. Асарҳо, ҷ. 7, М.-Л., 1934, сах. 193.

⁵ A.Roze. Sociology, New York, 1957, p. 150/

⁶ E. Bogardus. Sociology, New York, 1954, p. 75/

⁷ К.Маркс ва Ф.Энгельс. Асарҳо, ҷ. 3, сах.26, 27, 28.

ичтимоӣ дастгирӣ мекунад ва амалӣ мегардонад, ба гуфти Ян Щепанский, «...муттасилии биологӣ чомеаро (ба туфайли таваллуди аъзоёни нав ва ба онҳо додани хислату хусусияти биологӣ); вазифаи дигари асосии вай иборат аст аз додани мероси фарҳангии умумияти васеътар дар хислату хусусияти асосии вай».⁸ Бегуфтугӯ, ба ғайр аз оила вазифаи фарҳангӣ-тарбиявиро дигар институтҳои иҷтимоӣ ҳам, ба мисли кӯдакитонҳо, боғчаҳои бачагон, мактабҳо ва ғайра иҷро мекунанд, аммо оила махсусан барои кӯдакони то синни 7-сола дар иҷтимоишавии насли наврас мақоми асосӣ ҳам набошад, муҳимро мебозад.

Ҳамин тариқ, одам ҳамчун узви чомеа ва ҳамчун шахсият пеш аз ҳама дар оила ба ташаккулёбӣ мепардозад, бинобар ин вай дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ мақоми махсусро ишғол менамояд.

Бо тамоми аломату нишонаҳо ва вазоифи хеш оила чӣ хел карда ба сохтори иҷтимоии чомеа, муносибатҳои ҷамъиятӣ фуру меравад, ки дар навбати худ хеле гуногуншакланд. Дар партави фаҳму дарки материалистии таърих инсон дар як вақт ҳам маҳсули муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳам субъекти онҳо мебошад. Оила ҷе муносибатҳои оилавӣ – яке аз шаклҳои робитаву муносибати иҷтимоӣ байни одамон мебошад. Вале дар муносибатҳои оилавӣ чи меъёрҳо ва принципҳои моддӣ-истеҳсоли, ҳамчунин идеологӣ ба худ хос зӯҳур меёбанд. Ва аз ин вачҳ ӯҳдадорихои аъзоёни оила ва вазифаҳои вай муайян мегарданд на фақат бо майлу рағбати ҳиссиёти тарафайн, масъулияти маънавии онҳо дар назди чомеа, балки низ бо қатори бутуни омилҳои ҷамъиятӣ, аз қабилӣ сатҳу савияи рушду тараққи асоси моддӣ-техникӣ, навъи муносибатҳои истеҳсолии чомеаи мазкур, инчунин чунин институтҳо, ба мисли давлат, ҳуқуқ, дину мазҳаб ва расму одатҳои мавҷуда. Ин ҳама оиларо як навъ аз берун нигоҳ медорад, дар мавриди ӯҳдадорихои шавҳар, зан, модар, фарзандон ва ғайраро иҷро кардан «ғамхорӣ» менамояд.

Ҳангоми дида баромадани вазифаҳои оила тасаввуроте ба вучуд меоянд, ки муносибатҳои оилавӣ-маишӣ гӯе ки аз чомеа вобастагӣ надоранд. Масалан, муттасилии биологӣ ва фарҳангии чомеаро амалӣ намуда истода, оила гӯе мухтор (автономӣ) амал мекунад, яъне фақат «...бо роҳи қонеъ гардонидани талаботи шавҳонӣ ва шавқу рағбати волидайн».⁹ Аммо ҳаёти биологӣ фарзандонро таъмин намуда истода (хӯрокворӣ, либос, хонаву ҷой) ҷе муттасилии фарҳангии чомеаро бо роҳи додани мероси фарҳангӣ ба насли наврас дастгирӣ намуда, дар раванди иҷтимоишавии индивид ширкат карда, оила ҳамчун ячейкаи муносибатҳои ҷамъиятии муайян амал менамояд. Дар вобастагӣ аз мавқеи хеш дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ оила ба фарзандонаш кӯмак мерасонад, ки дар чомеа мавқеи иҷтимоии муайянро ишғол кунанд. Ва ниҳоят, худ занашӯӣ муносибати иҷтимоии ҷамъиятан ба меъёрдаровардаест (ҳуқуқан ва маънаван), ки дар он сирф майлу рағбати ҳиссиётӣ муносибати оилавӣ, иҷро намудани вазифаю ӯҳдадорихои занашӯӣ ва монанди инҳо мегардад. Классикони марксизм-ленинизм моҳияти иҷтимоии муносиботи занашӯӣро маҳз ба ҳамин маънӣ таъкид карда буданд. Масалан, Карл Маркс навишта буд: «Касе ба бастани ақди никоҳ маҷбур карда намешавад, вале кадоме ки бошад, модоме ки ақди никоҳ бастааст, бояд маҷбур карда шуда бошад, ки ба қонунҳои ақди никоҳ итоат намояд. Он касе, ки ақди никоҳ мебандад, никоҳро эҷод наменамояд, онро *ихтироъ намекунад*, вай ҳам никоҳро кам эҷод ва ихтироъ мекунад, мисле ки шиновар табиату қонунҳои об ва

---

⁸ Ян Щепанский. Элементарные понятия социологии. Нашр. «Пвонрогресс», М., 1969, сах. 140.

⁹ Ян Щепанский. Элементарные понятия социологии. Нашр. «Прогресс», М., М., 1969, сах. 141.

вазниниро. Издивоч бинобар ин наметавонад ба худсарии каси акди никоҳ баста итоат кунад, балки, баръакс, худсарии нафари акди никоҳ баста бояд ба моҳияти издивоч итоат намояд».¹⁰

Дар ҷомеае, ки синфҳои антагонистӣ, яъне оштинопазир, мухолиф арзи ҳастӣ доранд, қонеъгардонии талаботу ниёзҳои асосии инсонӣ ва умуман ҳар як индивид (инчунин наслҳои онҳо) вобастагӣ дорад на он қадар аз қобилиятҳо, майлу хоҳиш ё ҳуқуқҳои расмӣ, он қадаре, ки аз мавқеоти иҷтимоӣ дар ҷомеа, ки муайян мешаванд бо муносибатҳои иқтисодӣ. Дар асоси робитаҳои оилавӣ-маишӣ бо муносибатҳои иқтисодӣ ҳосиятҳои махсуси оиларо дар ҷомеаҳои гуломдорӣ, феодалӣ, капиталистӣ, инчунин сотсиалистӣ чун қардан, махсус қайд карданд¹¹, муқаррар намудани навъи мушаххас-таърихӣ муносибатҳои оилавӣ мумкин аст. Ин нукта, бегуфтугӯ, ба ҷомеаи демократӣ низ дахл дорад. Мавриди таъкид аст, ки дар ҷумҳурии тозаистиклоли Тоҷикистон, ки ба бунёди ҷомеаи демократӣ акнун шурӯъ намудааст, дар масъалаи мазкур ҳанӯз қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ кам иҷро гардидаанд ва он, ба андешаи мо, вазифаи умдаи олимони соҳа мебошад. Ҷунонҷӣ, дар ҷомеаҳои синфӣ барвақтӣ, ибтидоӣ (дар гуломдорӣ ва феодалӣ) нобаробарии иҷтимоии бо актҳои ҳуқуқӣ устувор намудаи одамон дар муайянсозии мавқеи иҷтимоии индивид нақши калон мебозид. Дар дилҳо ҷомеаи антагонистӣ мақому мавқеи ишғол кардаи волидайн, вазъи моддии онҳо, маълумот ва диг. зуд-зуд омилҳои асосии муайянсозандаи ояндаи кӯдак, карераи вай (пешравӣ дар мансаб) буданд ва ҳастанд. Ин ҷо нақши муҳимтаринро мебозад на он қадар ғамхорӣ ва меҳру муҳаббати падару модар ба фарзандон, он андозае, ки ҷою мақоми волидайн дар системаи муносибатҳои истеҳсолӣ, мавқею мақоми синфӣ ва молумулкии онҳо, ки ба фарзандон имкони аз ин доираи муносибатҳо баромаданро намедихад. Фарзандони пролетарҳо коргарони киро, муздур мешаванд, фарзандони капиталистон бошанд, аз ҳисоби истисмори меҳнати кироя зиндагӣ мекунанд. Бинобар ин мақому мавқеи иқтисодан ҳукмронандаи яке аз синфҳо муносибатҳои никоҳиро бар он маънӣ шаклан тағйир медиҳад, деформатсия месозад, ки бисёр намоёндагони ин синф зангирӣ ё башавҳарбароиро ҳамчун воситаи зиёд кардани сарват мебинанд, муҳаббати тарафайн ё наздикии эҳсоси гарму хурӯшони барои издивоҷи хушбахтона зарурӣ ба ҷойи дуюмдараҷа ақибнишинӣ мекунанд. Ба гуломдорӣ, феодализм ва ба андозаи хеле калон ба ҷомеаи капиталистӣ поймолкунии (дискриминатсия) ҳуқуқи зан хос аст. Ин зоҳир мегардад ҳам дар вақти бастанӣ акди никоҳҳои шаъну шарафи занро пастсозанда ва ҳам дар он, ки занон чун қоида касбҳои пастхисос, каммузд доранд. Ва ин зоҳир мегардад ҳам дар он, ки ҳатто барои меҳнати баробар ба занҳо он миқдоре музди меҳнат намедиханд, ки ба мардон медиҳанд. Ҷомеашиносон Порсонс ва Бейлз менависанд: «Бо боварӣ метавон гуфт, ки мақому мавқеи зани калонсол ба мисли пештара маҳдуд аст дар навбати аввал бо қору бори дохили оила ба сифати зан, модар ва қадбону, дар ҳоле ки нақшу мақоми марди калонсол пеш аз ҳама алоқаманд аст бо олами расмӣ, бо қор, ки тавассути он вай вазифаи сарбон, таъминкунанда ва сардори оиларо иҷро мекунад».¹²

Поймолкунии ҳуқуқи зан чун яке аз субъектҳои муносибатҳои оилавӣ боз ҳам пурзӯртар ва равшану возеҳтар дар он мамолике зоҳир гардидааст, ки он ҷо

¹⁰ К.Маркс ва Ф.Энлс. Асарҳо, ҷ.1, саҳ. 162.

¹¹ А.Г.Харчев. Брак и семья в СССР. «Мысль», М., 1964. Бобҳои 2,3,4. Саҳ.26 – 175.

¹² T. Parsons and K. Bales. Family, Sociation and Interaction Process. Giencoc, 1955, p. 14.

бинобар сабаби як қатор шароиту вазъиятҳои таърихӣ боқимондаҳои зараровари динӣ ва дигар боқимондаҳои нодаркору зарарноки давраҳои пешин пурқувватанд. Азбаски муносибатҳои оилавӣ-маишӣ дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ бофта шудаанд, дар онҳо чун дар фокус, моҳият ва хусусияти муносибатҳои оилавии асосию аз ҷама зӯр инъикос мегардад. Ба ин ҳолат К.Маркс ишора мекунад: «Оилаи ҳозиразамон дар ҷанини худ на танҳо ғуломӣ (Servitus), балки сохти крепостноиро ҳам дорад, чаро ки вай аз худ ибтидо ба ўҳдадорихои деҳқонӣ муносибат дорад. Вай дар минётури худ ҷама он зиддиятхоеро дорад, ки дертар дар ҷомеа ва дар давлати он тараққӣ меёбанд».¹³

Муносибатҳои истеҳсолии ҳукмронанда, сохтори иқтисодии ҷомеаи синфӣ нафақат муносибатҳои оилавӣ-иҷтимоиро муайян, балки моҳияти онҳоро таҳриф низ мекунад. Шаклдигаркунии муносибатҳои оилавӣ-маишӣ зуҳур меёбад, аз як тараф, дар ноодамонашавии худ муносибатҳои издивоҷӣ, чаро ки ба ҷойи яқум ҳини бастанӣ акди никоҳ мебароянд на ишқу муҳаббат, балки ғаразу манфиати худпарастонаи бо зӯри қонун ё эътибору нуфузи дини ҳукмронанда дастгирӣ ёбанда. Аз ҷониби дигар, бинобар сабаби он ки антогонизмҳои ҷамъиятӣ, «дар минётури мавҷудааш» дар муносибатҳои оилавӣ-маишӣ оилаи таъминсозандаи мақоми иҷтимоии насли ҷавонро ба восита, ба асбоби таҷдиди нобаробарии иҷтимоӣ дар насли наврас табдил медиҳанд. Оила метавонад муттасилии биологӣ ва фарҳангии ҷомеаро фақат он хеле таъмин созад, ки ба вай ҷаҳорҷӯбаҳои синфии ин ҷомеа имкон медиҳанд. Имконоти оила танг ва беҳусусият, бемасъулият мегарданд.

Таърих гувоҳ аст, ки шарту шароитҳои бештар муносибу мувофиқ, мусоиду мўътадил ва одилонаву қобили қабул барои пайдоиш ва ташкили оила дар даврони сотсиализм ба вучуд оварда шуданд. Сотсиализм моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот ва нобаробарии синфиро барҳам зада, барои рушду инкишофи ҳар узви ҷомеа имконоти воқеӣ фароҳам овард, хусусиятҳои муносибатҳои оилавӣ-маиширо низ ба таври қатъӣ тағйир дод. Азбаски моликият, сармоя, маблағҳо асоси мақоми ҳукмунанда дар ҷомеа буданро бас намуданд, муносибатҳои оилавӣ-маишӣ имкони бештар дар асоси ишқу муҳаббати тарафайн, дўстӣ ва боварию эътимод байни ҳамсарон таркибёбро дарёб намуд. Ин ҷо заминаҳои воқеӣ барои бартараф намудани ҷиҳатҳои манфӣ дар муносибатҳои оилавӣ-маишиё, ки дар замони капитализм арзи вучуд доштанд ва доранд, нисбатан бештару беҳтар муҳаё карда шуданд.

Барҳам додани боқимондаҳои нобаробарии амалӣ дар муносибатҳои оилавӣ аз ҳисоби аз худ кардани натиҷаҳои пешрафти техникӣ ва фарҳангии ҷомеа аз ҷониби ҳар як оила ва ҳар як аъзои он ба вучуд меояд. Инкишофу тараққии муносибатҳои ҷамъиятӣ барои оила иҷро намудани вазифаҳои иҷтимоӣ, амалӣ сохтани муттасилии биологӣ ва фарҳангии ҷомеаро осон мегардонад. Қадаре нобаробарӣ дар муносибатҳои моддӣ-маишии оилаҳои мухталиф аз принсипи иҷтимоии тақсмоти неъматҳои моддӣ бармеояд. Гарчанде ки музддиҳӣ аз рӯи сифат ва миқдори меҳнат дар замони сотсиализм принсипи одилонатар буд, некӯаҳволии амалию воқеии оила вобастагӣ дошт на он қадар аз музди меҳнат, он дараҷае, ки аз миқдори хўрандагони оила. Пас, таъминоти моддии оилаҳо ҳанўз гуногун боқӣ монд. Аммо ин тафовутҳо дар шароитҳои сотсиализм хеле аз байн бурда шуданд, зеро ки давлат аз ҳисоби фондҳои ҷамъиятии истеъмолий ба оилаҳои серфарзанд кўмак мерасонид. Дар шароитҳои сотсиализм оила насли наврасро бо

---

¹³ К.Маркс ва Ф.Энгельс. Асарҳои мунтахаб дар ду ҷилд. Ҷ.2, с. 205.

ёрмандии чомеа ва давлат, бо истифода бурдани хизматрасонии тиббии ройгон, кӯдакистонҳо, боғчаҳои бачагон, бе музд гирифтани маълумоти миёна ва олии ва ҳоказо тарбия мекунад. Дар ҳалли проблемаи тарбияи насли наврас чомеа ва оила якдигарро хангоми иҷрои ин вазифаи хеле муҳим пурра мекард. Ва аммо, бо вучуди ин, сотсиализм низ ханӯз доғҳои замону сохтҳои ҷамъиятии гузаштaro дошт, ки баҳусус дар муносибатҳои оилавӣ-маишӣ ба назар менамуданд. Масалан, тадқиқоти чомеашиносии олимони шӯравӣ нишон медиҳанд, ки қорҳои хонагӣ (оилавӣ ва маишӣ) ҳатто дар шароити хоҷагии шаҳрии муттараққӣ бо мавҷуд будани хизматрасониҳои маишӣ ва коммуналии гуногун аз занон назар ба мардон 2 маротиба вақти бештарро мегиранд. Бо ин вақти ҳолӣ, ки онро К.Маркс майдони рушду инкишофи қобилиятҳо ва имконоти одам меҳисобид, кам мегардид. Оила ба сифати фокуси муносибатҳои ҷамъиятӣ, на танҳо аз онҳо вобаста аст, балки ба ташаккулёбии муносибатҳои истеҳсолӣ ва дигар муносибатҳо таъсири назаррас мерасонад. Нобаробарӣ дар истифодабарии вақти холии зани оиладор ба вазъи истеҳсолии вай низ таъсир мерасонад. Хангоми баробарӣ дар машғулиятҳо ва музди баробар барои меҳнати баробар занҳо дар қиёс бо мардон дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ савияи пастрари ихтисосдоранд, аксар вақт бинобар сабаби вазъи оилавӣ аз меҳнати манфиатовари ҷамъиятӣ кандаанд. Пас, худ ба худ мавҷуд набудани зиддиятҳои синфӣ барои муқаррар намудани баробарии иҷтимоии пурраи байни мардон ва занон ханӯз нокифоя аст.

Бо гузариш ба муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонӣ ва бунёди чомеаи демократӣ ба муносибатҳои оилавӣ-маишӣ таъсири чунин ҳолатҳо, ба мисли мавҷудияти имконоти моддӣ инкишоф додани шахсият, ки вобастагӣ доранд аз музди меҳнати мегирифтагӣ, аз дараҷаи ихтисоси меҳнати ва вазифаи волидайн, аз он ки оила дар деҳа истиқомат дорад ё дар шаҳр, боқӣ мемонад. Ҳамаи ин проблемаҳо дар раванди ба вучуд овардани бунёди моддӣ-техникии чомеа ва тағйири қатъии тамоми системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз он ҷумла муносибатҳои оилавӣ-маишӣ низ ҳаллу фасл хоҳанд гашт.

Ҳамин тариқ, дар асоси рушду тараққиӣ минбаъдаи қувваҳои истеҳсолкунанда, барҳамзании нисбии фарқи байни шаҳру деҳот, меҳнати фикрӣ ва ҷисмонӣ мувофиқан баробарии муносибатҳои оилавӣ-маишӣ таъмин мегардад, мақому нуфузи онҳо дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баланд ва мустаҳкам устувор мегардад.

Калидвожаҳо: нақш, оила, резгор, муносибат, низом, ҷамъият, ячейкаи ҷамъият, никоҳ, чанба, синфҳо, антогонизм, функсия, меъёр ва принципҳои моддӣ – истеҳсолӣ ва идеологӣ, муносибатҳои моддӣ.

Адабиёт:

1. A.Roze. Sociology, New York, 1957, p. 150.
2. А.Г.Харчев. Брак и семья в СССР. «Мысль», М., 1964. Бобҳои 2,3,4. - С. 26 – 175.
3. Гегель. Асарҳо. Ҷ. 7. М.:Л., 1934, сах. 193.
4. Ян Щепанский. Элементарные понятия социологии. М.: Прогресс, 1969. -С. 140.
5. E. Vogordus. Sociology, New Nork, 1954, p. 75.
6. К.Маркс ва Ф.Энлеьс. Асарҳо. Ҷ. 3. – С. 26-28.
7. К.Маркс ва Ф.Энлеьс. Асарҳо. Ҷ.1. С. 162.
8. Л.Я.Штернберг. Семья и род у народов Северо-Восточной Азии. Л.,1933.-С. 79.
9. С.Лаптенок. Мораль и семья. Минск: Наука и техника, 1967. - С. 18.
10. T. Porsons and K. Bales. Family, Sociation and Interaction Process. Giencoc, 1955.
11. К.Маркс ва Ф.Энгельс. Асарҳои мунтахаб дар ду ҷилд. Ҷ.2. - С. 205.

РОЛЬ СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Файзиев Б.

В статье анализируется один из жизненно важных вопросов человеческого бытия с момента появления семьи - роль и значение семейно-бытовых отношений в общей системе общественных отношений.

Подчеркивается, что на основе дальнейшего развития производственных сил общества, создания обильных материальных благ, относительной ликвидации разницы между городом и селом, умственного и физического труда, соответственно обеспечивается равенство семейно-бытовых отношений, повышается и укрепляется их роль в системе общественных отношений.

Ключевые слова: роль, семья, быт, отношения, система, общество, ячейка общества, брак, аспект, классы, антогонизм, функция, материально-производственные и идеологические нормы и принципы, материальные отношения.

THE ROLE OF FAMILY RELATIONS IN THE SYSTEM OF SOCIAL RELATIONS

Faiziev B.

The article analyzes one of the vital issues of human life since the advent of the family - the role and importance of family relations in the general system of social relations. It is emphasized that, based on dalneyschih development of the productive forces of society, creating abundant wealth, on the elimination of differences between urban and rural areas, between mental and physical labor, respectively, provided the equality of family relations, increasing and strengthening their role in the system of social relations.

Keywords: the role of the family, life, relationships, the system, society, the public, the cell of society, marriage aspect, the essence of classes, antagonism, function, material, manufacturing and ideological norms and principles, physical relationship.

К ВОПРОСУ О РОЛИ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Азамов Х.С., к.и.н., доцент кафедры политологии КГУ им. Рудаки
Муродова Г., к.п.н., доцент кафедры политологии КГУ им. Рудаки

Согласно мнению большинства политологов, политические технологии представляют собой совокупность последовательно применяемых процедур, приемов и способов деятельности, направленных на наиболее оптимальную и эффективную реализацию целей и задач конкретного субъекта в определённое время и в определённом месте.

Другими словами, это совокупность определённых знаний и умений, обеспечивающих решения субъектом конкретных задач в сфере власти. Сам процесс формирования политических технологий чрезвычайно сложное явление. Дело в том, что потребность в формировании политических технологий, прежде всего, предъявляется там и тогда, где и когда имеются повторяющиеся, порой даже стереотипизированные действия и при этом наличествуют вполне определённые требования к условиям и результатам данного типа деятельности.

При этом, потребность к формированию политических технологий

предполагает прежде всего необходимость более рационального, простого и эффективного способа реализации практических целей, стоящих перед различными участниками процесса применения политической власти и управления государством. С другой стороны, следует учесть, что снижение непредсказуемости взаимодействий в сфере власти, скачкообразности процессов перераспределения государственных ресурсов, развёртывающихся в условиях непредсказуемого развития ситуации, чреваты неожиданными взрывными формами протестной социальной активности и другими неожиданными обстоятельствами.

Другой причиной формирования политических технологий является необходимость придания устойчивости взаимоотношениям участников того или иного процесса, ускоряющего обучение персонала передовым методикам действия, и в конечном счёте, расширяющего возможности достижения целей большим числом субъектов в различных сложных условиях. При этом, одним из главных факторов данного явления является необходимость управления объектом человеческих притязаний. Здесь на первый план выступает возможность более чёткого определения критических, пороговых значений того или иного сложного процесса, за рамками которого субъекты утрачивают возможность осуществления эффективных и результативных действий по управлению ситуацией.

Конкретно: оптимизация выполнения разнообразными субъектами своих задач и обязанностей является основным пафосом применения политических технологий.

При этом следует учесть, что сама структура политических технологий чрезвычайно сложна, в ней входят три наиболее значимых компонента: специфические знания; конкретные приёмы, процедуры и методики действий; а также различные технико-ресурсные компоненты.

Реальные политические процессы в любом сложноорганизованном обществе и государстве исключительно многообразны. К примеру, с одной стороны на них можно смотреть как на проявление специфической общественной сферы, обладающей социальными границами, внутренними и внешними взаимозависимостями. С другой стороны эти властные взаимосвязи можно представить как совокупность конкретных проблем, требующих решения, осуществления ими соответствующих целенаправленных действий, применения конкретных средств и ресурсов.

Поэтому, решение конкретной проблемы означает не столько понимание человеком целей и средств их достижения, сколько выработку конкретных способов их воплощения на практике, применение определённых технологий решения задачи. Таким образом, технологическое решение проблемы означает не понимание того, что она из себя представляет, а как разрядить конкретную ситуацию. Именно поэтому с помощью технологий выявляется новый смысл и суть власти. Образую особый ресурс понимания политических процессов, технологии показывают, что от применяемых способов решения той или иной задачи может кардинально зависеть сущность этого явления. В этом смысле технологии по-новому ставят проблему измерения политических событий, закладывают основу для специализированной деятельности по урегулированию (контролю) политических явлений.

Минувшая гражданская война в Таджикистане (1992-1997), наша собственная практика показывает, что первым шагом в достижении реального национального и общественного согласия и мира является признание конституирующего значения согласительных документов, и осуществление

практических мер по их реализации.

В итоге «... одним из путей достижения национального мира в Таджикистане является укрепление здоровых ростков межтаджикского переговорного процесса и перенос духа взаимного доверия, который возник на этих переговорах на уровень микробиологов по животрепещущим проблемам постконфликтного мира в таджикском обществе»¹⁴.

Хотелось бы напомнить, что в настоящее время признаков прекращения войны между противоборствующими группировками в Афганистане не наблюдается. Другими словами, неизвестно, сколько ещё времени Таджикистан будет испытывать негативные последствия афганского конфликта. Лидеры противоборствующих сторон, хотя и заявляют о готовности к переговорам, тем не менее, стараются решить проблему Афганистана военным путём.

Одним из объективных причин, действенных факторов подобного положения является то, что сама технология контроля и управления политическими и военными конфликтами в Афганистане поставлена не на должном уровне, механизм данного важного фактора не действует или действует неудовлетворительно.

Технологии нельзя смешивать с отдельными механизмами, техниками или приёмами взаимодействия. Технология- это процесс применения техник, направленных на достижение конкретной цели реально действующим субъектом, и результат этой длительности.

В этом смысле технология есть итог определённого взаимодействия этих приёмов деятельности, появляющийся тогда, когда неоднократные действия по достижению поставленной цели продемонстрировали более оптимальные и экономические способы решения вопроса.

Политические технологии распространяются на все поле политической власти и государственного управления. В силу этого они включаются как в легальные процессы применения политической власти и соответствующего распределения ресурсов государства, так и в легальные, предполагающие использование приёмов и процедур.

При технологическом подходе на первый план выступает проблема выработки такой системы координат, которая способна привести к пониманию состава, структуры, формы, характера изменений тех или иных событий (ситуаций). Технологическое знание, в конечном счете, представляют собой субъективную основу политической инженерии, которая занимается политическим проектированием (прогнозированием, планированием и программированием) и организацией практической деятельности институтов власти. Поэтому основной ценностью для технологий является даже не само знание о том, как можно нечто сделать, совершить, а конкретное умение, навыки совершения действий и достижения целей.

Использование тех или иных приёмов и процедур непосредственно зависит и от состояния действующих субъектов, и от конкретных условий, в которых решается задача.

Политические технологии разнообразны, имеют различных типов. Самые распространенные из них функциональные типы политических технологий, предполагающие рационализацию ролевых нагрузок различных субъектов

---

¹⁴А. Имамов. Межтаджикский конфликт: общественное согласие и согласительные документы. См. журнал «Центральная Азия», №2 (14),с.49

управления и власти (принятия решений, согласование интересов, ведение переговоров и т.д.) и, в конечном счёте, направленные на управление и контроль над этими процессами.

Инструментальные разновидности политических технологий имитируют применение техник, направленных на рационализацию конкретной деятельности, а на самом деле имеют совершенно иные цели и прикрывают их.

С точки зрения типов политических технологий политологами выделяются *предметные технологии* (электоральные, компьютерные и информационные технологии и др.), *уровневые технологии*, отражающие степень социальной организации предметных областей, *стратегические*, нацеленные на отдалённый результат деятельности, *технические*, предполагающие реализацию краткосрочных целей, *циклические*, постоянно воспроизводящиеся в структуре деятельности субъекта.

Принимая во внимание разнообразие условий деятельности, динамических изменений, свойств и способности субъектов, можно выделить *жесткие и мягкие технологии*. Первые свидетельствуют о заданности и одновременно неизменности основных параметров применяемых субъектами приёмов и способов деятельности.

Вторые (мягкие) выступают как формирующие, достраивающие политическую систему и систему управления государством до уровня актуальных требований.

Практика показывает, что в нынешних условиях существуют два способа формирования политических технологий: субъективный способ формирования технологий и аналитических способ формирования технологий.

Субъективный способ формирования технологий основан преимущественно на субъективном (волюнтаристском) подходе, закладывающем в основу конструирования оптимальной последовательности действий стандарта здравого смысла, практический опыт субъекта и его интуицию, симпатии, культурные стереотипы, привычки и прочие индивидуальные особенности его мировосприятия. Без таких компонентов практически никогда не даётся оценка целей, не определяется пути формирования ресурсов их достижения. В данном случае эти компоненты не столько сами предлагают, сколько бронируют и ограничивают применение других, в частности, более строгих аналитических подходов. И хотя в целом они нередко бывают оправданы и даже дают положительный результат (например, при использовании в кризисных ситуациях), однако при прочих равных условиях этот метод целевой деятельности можно расценить как ограниченный и не обеспечивающий решения задач, стоящих перед технологиями.

Аналитический способ формирования технологий связан с использованием специальных аналитических методов и процедур, определяющих основные параметры и условия целедостижения. С содержательной точки зрения аналитический тип формирования технологий предполагает оценку и характеристику: конкретных явлений, характера их функционально-ролевых и межличностных взаимоотношений; действующих норм регламентов деятельности; расстановки политических сил; конкретных акций и интеракций в контексте воздействия внутренних и внешних факторов; параметров пространственного временного характера деятельности; специфики окружающей среды.

При решении этих задач используется всё богатство методов, способных максимально точно описать реальные отношения явлений и сформулировать

соответствующие рекомендации.

Примером может служить то, что в Таджикистане, например, в условиях крайнего обострения общественно- политической ситуации, недостаточного влияния правовых норм на сложившиеся общественные отношения, отсутствия правового механизма, способного цивилизованно разрешить сложнейшие общественные кризисы, возникла потребность в неординарных решениях и новом осмыслении регулятивной и охранительной функции права, дозволительных, запретительных и обязывающих свойств действующих правовых норм институтов. Например, острый общественно- политический конфликт в г. Душанбе, разразившийся в сентябре- октябре 1991 года, разрешился в результате достижения согласия между конфликтующими сторонами и принятия Президиумом Верховного Совета РТ Постановления от 6 октября 1991 года «О некоторых мерах, направленных на демократизацию общественной жизни в Республике Таджикистан»¹⁵. Когда в апреле- мае 1992 года противостояние общественно- политических сил достигло критической черты, благодаря посредническим усилиям, были приняты два согласительных документа. Первый- Протокол соглашения между представителями Верховного Совета, Правительством Таджикистана и президиумом митинга на площади Шахидон г. Душанбе от 22 апреля 1992 года. Второй- Протокол соглашения между Президиумом РТ, кабинетом Министров и политическими партиями и народными движениями Таджикистана от 7 мая 1992 года и протокол о реализации соглашения, подписанные Премьер- министром, председателями политических партий, народных движений и национальных общин Таджикистана¹⁶. Аналогичные согласительные документы в последующем были приняты в городах Хорог, Курган-тюбе. Ощутимую роль в миротворческом процессе сыграла народная дипломатия, в которой были задействованы представители нейтральных по отношению к конфликту общественных структур, влиятельные общественные деятели, учёные, представители деловых кругов, предприниматели.

Данные согласительные документы, как известно, обеспечили тогда лишь кратковременные затишье и мир, лишь ненадолго сняв напряжение.

Но эти согласительные документы являются результатом аналитического способа формирования технологий разрешения политических, социальных конфликтов, т.е. её началом. И все же, появление согласительных документов на тот период истории Республики носило не случайный характер. Они возникали по существу в силу волеизъявления конфликтующих сторон или по той причине, что противостояние достигло накала, что через конституционно- правовые механизмы легитимные органы государственной власти не могут разрешить сформировавшиеся противоречия. Эти согласительные документы были важными факторами попытки легитимной власти РТ использовать аналитический способ формирования технологий разрешения данного политического конфликта.

Однако, аналитически выявленная картина ситуации и динамика её развития могут существенно расходиться с субъективной логикой составления практического технологического сценария, т.е. предполагаемой последовательности действий. Вследствие этого аналитический образ ситуации нередко является лишь предпосылкой конструирования поведения субъекта. Вот почему при формировании очередности действий субъекта по решению проблемы

---

¹⁵ «Новая газета», 9 октября 1991 года.

¹⁶ «Вечерний Душанбе», 9 мая 1992 года

целесообразно различать собственно аналитический и практически-технологический результаты описания ситуации.

Массив практического опыта не может ограничиваться сведениями, почерпнутыми из локально-ограниченной ситуации. Значение, а иногда и приоритет опытного знания в деле формирования политических технологий предполагает учёт универсального передового отечественного и зарубежного опыта в решении аналогичных задач в соответствующих областях политической жизни.

Мировая практика показывает, что необходимость решения конкретных задач в сфере политики, поиски наиболее приемлемых для людей способов и технологий достижения целей предполагает и особый подход к пониманию и изучению политических явлений. В отличие от подходов, свойственных теоретической политологии, стремящейся выявить сущностные черты и характеристики политических явлений, вскрыть их наиболее принципиальные связи и отношения, обосновать тенденции и закономерности развития, этот подход наделен на решение практических вопросов и имеет свою специфику.

Ключевые слова: политическая технология, рационализация, оптимизация, политическая власть, аналитическая технология, компонент, структура, политический анализ, ситуация, государство, управление, социальная активность, конфликт.

Литература:

1. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: Проблемы методологии и практики. Кишинёв, 1997.
2. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования. М, 1977.
3. Яковлев И.Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование. Полнис. 1988, № 2, с.131
4. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов. М, 1977.
5. Политическая наука. Новые направления. М, 1999.
6. Планкетт Л., Хейл Г. Выработка и принятие управленческих решений. М, 1994.
7. Сайман Г. Административное поведение: исследование процесса принятия решений в административных органах. М, 1945
8. Имамов А. Межтаджикский конфликт: общественное согласие и согласительные документы. См. журнал «Центральная Азия», №2 (14)
9. «Новая газета», 1991, 9 октября.
10. «Вечерний Душанбе», 1992, 9 мая.

ДОИР БА МАСЪАЛАИ НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲО ДАР РАВАНДИ СИЁСӢ

Азамов Х.С., Муродова Г.

Дар мақола проблемаи коркарду таҳия ва истифодаи технологияи сиёсӣ, моҳияти раванди такмили ботадрич ва муносибгардонии фаъолияти мақсадноки субъектҳо дар доираи иҷрои вазифаҳои муайян аз ҷониби онҳо мавриди баррасӣ қарор дорад. Таваҷҷӯҳи махсуси муаллиф ба тарзу усулҳои ташаққули технологияҳои субъективӣ ва таҳлили равона карда шудааст.

Калидҷаҳо: технологияи сиёсӣ, такмил, муносибгардонӣ, ҳокимияти сиёсӣ, технологияи таҳлилий, қисмат, сохтор, таҳлили сиёсӣ, вазъият, давлат, идора, фаъолнокии иҷтимоӣ, низоъ.

THE ROLE TECHNOLOGIES IN THE POLITICAL PROCESS

Azamov Kh., Murodova G.

The problem of the development and application of political technologies, the gradual nature of the process of rationalization and optimization of targeted activities of the subjects in the performance of various tasks. Particular attention is given to the basic methods of forming technology- subjective and analytical.

Keywords: political technology, rationalization, optimization, political power, analytical technologies, components, structure, political analysis of the situation, the government, management, social activity, conflict.

НАҚШИ ВАО ДАР МУДИРИЯТИ НИЗОЪХО

**Сайдалиев Д.М., номзоди илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи фалсафа,
Муродова Г.Р., номзоди илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии ДДК
ба номи А. Рӯдакӣ**

Мусаллам аст, ки васоити ахбори омма (ВАО) дар ташаккули афкори ҷомеа аз рӯи кулли масоил нақши боризро мебозад. Дар муносиботи байни миллатҳо ва гуруҳҳои дигари одамон бошад, ВАО омили муайянкунанда ва таъминкунандаи низом ва тафохум маҳсуб меёбад. Аз тарафи дигар бошад, маҳз ВАО метавонад ба ин алоқаҳои байниинсонӣ таъсири манфӣ ва ё ҳатто харобиовар расонад.

Дар замони муосир, дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои пасошӯравӣ, тавачҷӯҳои бештари ВАО ба “нуқтаҳои гарм”, ки дар натиҷаи пошхӯрии сохтори шӯравӣ ба миён омадаанд, равона шудаанд. Ва дар ин радиф, намояндагони аксари ВАО-и ҷӣ давлатӣ ва ҷӣ мустақил барои асоснок намудани маводи иттилоотӣ-таҳлилии худ ниёзмандии субъективӣ ва ё фардии аъзои ин ё он гурӯҳи низоқкунандаро истифода мебаранд¹⁷.

Тибқи ақидаи олимони равоншинос дар радифи ниёзмандии инсонӣ талабот ба шӯҳрат яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Гарчанде афзалияти он дар қиёс ба талаботҳои табиӣ (об, ҳаво, ғизо) кам бошад ҳам, ниёз ба номдор шудан доимо инсонро маҷбур мекунад, ки дар ҷустуҷӯи дарёфти роҳҳои мухталифи ба дигарон муаррифӣ кардани худ бошад. Маҳз ин ниёзмандӣ аксарияти қаҳрамонони таърихро маҷбур кардааст, ки дар талоши номвар шудан ба ин ё он амал даст зананд, ва дар аксар ҳолатҳо боиси сар задани низоъҳо гарданд.

Кашфиётҳои бузург, рекордҳои варзишӣ ва ғайриварзишӣ, дастовардҳои меҳнатӣ, ҳатто корнамоиҳо дар набардҳо – ин аст дар бештар ҳолатҳо натиҷаи талоши инсон баҳри дарёфти эътибору обуру, ба қавле «имич».

Вале ҳастанд бархе аз одамон, ки бе иҷрои ягон аъмоле меҳонанд шӯҳрат пайдо кунанд. Барои мисол ширкат дар интиҳоботи вакилон дар сатҳҳои гуногун барои як қисме аз номзадон, ки худашон сад дар сад итминони комёб нашуданро доранд, танҳо ба хоҳири имичи «арзон» ба даст овардан ва худро аққалан ба дигарон муаррифӣ кардан асту бас.

Вале мусаллам аст, ки чунин имич бақо надорад ва дар муддати кӯтоҳ аз ёди

---

17 Свенцицкая Н.П. Роль средств массовой информации в урегулировании межнациональных конфликтов на Северном Кавказе: Социологический анализ. Москва 2008 г.

одамон меравад. Агар имич на бо роҳи сунъӣ, балки тавассути меҳнат ба даст ояд, умри дароз дорад. Барои касби имичи устувор дар ин ё он соҳа одамон шабу рӯз кор мекунанд, нишондиҳандаҳои назаррасро соҳиб мешаванд ва, ба қавли худашон «агар дар аввал онҳо барои имич кор кунанд, баъдан имич барои онҳо кор мекунад».

Ва тазод чунин аст, ки ашхосе шабу рӯз, солиёни дароз дар талоши дарёфти имич, вале дар ин чода ноком аст. Афроди дигаре бошад, кори назаррасро анҷом дода, ба қавле «субҳ ҳамчун шахси шӯхратдор аз хоб меҳезад».

Истифодаи ВАО дар пешгирӣ ва ҳалли созандаи (конструктиви) низоъҳо, ки метавонад яке аз рукнҳои асосии рушди фарҳанги мудирӣ ва ё менеҷмент шавад, бояд мавриди таҳқиқи амиқи олимони ва пажӯҳишгарон гардад.

Гарчанде дар ҷомеае, ки озодии сухан бо қонунҳо маҳдуд шудаанд, имконоти дарёфти имич хеле зиёд аст, на ҳама рӯзноманигорон чуръат мекунанд овоз баланд кунанд. Танҳо онҳое метавонанд соҳибунвон шаванд ва имичи хосаро соҳиб шаванд, ки часорати вежа доранд.

Вале мутаассифона на ҳама журналистон ва ашхосе, ки худро рӯзноманигор муаррифӣ мекунад, ҳадро байни часорат ва дағалӣ риоя мекунанд. Ба гуфти файласуф Жан Жак Руссо «Набояд часоратро ба беҳаёӣ ва дағалӣ монанд кард: дигар чизе, ки на бо сарчашма ва на бо натиҷа аз якдигар ин қадар дур бошад, вучуд надорад»¹⁸.

Ба наздикӣ навореро оид ба бедарак шудани тайёраи ширкати ҳавоии Малайзия, ки ба самти Пекин парвоз мекард, тамошо карда ба ҳайрат афтодем. Наздикону хешовандони мусофирони ин тайёра, ки бетоқатона дар интизори хабаре буданд, рӯзноманигорон ихота карда суолборон мекарданд. Яке мепурсид, ки аз наздикони онҳо кӣ дар тайёрааст, дигаре оиди эҳсосот суол мекард. Чунин менамояд, ки рӯзноманигорон дар пайи дарёфти хабари сентатсионӣ тайёранд ҳама муқаддасотро зеро по кунанд.

Агар низоъҳои дар 20-30 охир дар минтақаҳои гуногуни дунё рух додаро таҳлил кунем, ба осонӣ нақши муассири рӯзноманигоронро дар афзоиши ин мочароҳо дарёфтани мумкин аст. Ба унвони мисол, ахборро оид ба ҳаводиси ахире, ки дар Украина гузашта истодааст аз тарафи расонаҳои хабарии Русия ва Аврупо ироа мегарданд, таҳлил кунӣ, муайян кардани он ки қадоме аз онҳо ин равандҳоро воқеӣ нишон медиҳад, хеле мушқил аст. Дар як вақт як хабарро атрофи як ҳодиса, ки аз ҷониби шабақаҳои телевизионии “Россия” ва “Евронюс” пешниҳод шудаанд, шудида гумон мекунӣ, ки хабарҳо оид ба кишварҳои гуногунанд.

Ба ҷои он, ки ахбороти воқеиро, ки аксари вақт онро сохторҳои манфиатдор баҳри мусбӣ нишон додани аъмоли худ пинҳон мекунанд, ба мардум расонидан, рӯзноманигорон тарафи яке ширкаткунандагони ин низоъҳоро гирифта “ба оташи низоъ равған мерезанд. Кӯчактарин ҳодисаеро, ки метавон бо роҳи гуфтушунид ҳал кард, рӯзномагирон ба хангома табдил дода ҷонибхоро ба шӯр меоранд. Чунин ба назар мерасад, ки рӯзноманигорон аз рисолати асосии худ-расонидани иттилоот ба ҷомеа фарсахҳо дур шуда, ҷои ин ба сияҳкорӣ машғуланд.

Бо расидан ба дараҷаи баланди истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ рӯзноманигорон имкон пайдо кардаанд, ки барои исботи ахбори дурӯғи худ “далелҳои” раднопазир ёбанд. Як дӯсти рӯзноманигорам боре дар бораи хангоми оғоз шудани амалиёти ҳарбии нерӯҳои НАТО ва Амрико дар Афғонистон ҷӣ қадар

¹⁸ http://fortuname.ru/aphorism/sex1/name_zhan-zhak-russo

маблағ ба даст оварданаширо нақл кард. Вақте ки амалиёти ҳарбии НАТО ба муқобили толибон сар шуд, аксари рӯзноманигорон тавассути Тоҷикистон ба Афғонистон рафта аз “нуқтаи гарм” иттилоотро саривақтӣ мерасониданд. Дӯсти ман рӯзноманирони аврупоиро дар фурудгоҳи Душанбе вохӯрда ба онҳо дар Тоҷикистон имкони дарёфти иттилооти “воқеиро” бе ягон хавфу хатар пешниҳод мекунад. Тибқи маслиҳат онҳо ба минтақаи кӯхистони Тоҷикистон рафта гурӯҳеро аз аҳолии маҳаллӣ, ки қиёфаашон аз афғонон фарқ намекунад, либоси афғонӣ мепӯшонанд, ва сӯхбат ораста оид ба вазъият иттилоот мегиранд. Яқинан барои тамошобини аврупоӣ ёфтани сохтакорӣ ва таққалубкорӣ дар ин наворҳо хеле мушкил аст, вале рӯзноманигор бе ягон азоби вичдон онро пешниҳод намуда соҳиби гонорари калоне мешавад. Албатта, дӯсти ман низ аз ин кор даромади калоне дошт. Вале муҳим он аст, тамошобин ва хонанда барои рӯзноманигорон кӯдакero мемонад, ки фиреб доданаши хеле осон шудааст.

Агар ин раванд идома ёфтани гирад, мерасем ба он рӯзе, ки файласуфи олмонӣ Шпенглер, ки аллақай дар ибтидои садаи XX нақши ВАО-ро дар асари худ “Шабҳҳои Аврупо” пешгӯӣ карда буд: “Дар ояндаи наздик се ва ё чор газетаи ҷаҳонӣ самти тафаккури газетаҳои музофотиро муайян карда бо ин роҳ иродаи мардумро тағйир медиҳанд. Тақдири аҳоли аз ҷониби якчанд нафаре, ки ин газетаҳоро идора мекунанд, ва ҳатто шояд номҳояшон барои дигарон ниҳон монад, ҳал мешавад”.¹⁹ Чунин ҳолат дар асари нависандаи муосир Виктор Пелевин “Generation П”, ки аз рӯи он филм низ ба навор гирифта шудааст, хеле хуб тасвир ёфтааст.

Фикр мекунам, аллақай мо ба чунин ҳолат аллақай наздик шуда истодаем. Идора кардани дастрасӣ ба сарчашмаҳои иттилоотии ғаразнок, ки дар бисёр ҳолат сабабҳои сар задани низоъҳо дар сатҳҳои гуногун мебошад, аллақай мушкил шуда истодааст. Ба инсоният хатаре чиддӣ, ки фазои виртуалии филми “Аватар”-и Чеймс Кемеронро мемонад, таҳдид карда истодааст.

Танҳо муносибати эҳтиёткорона ба иттилоот ва сарчашмаҳои он метавонад ҷомеаи моро аз вартаи ҳалокат раҳо кунад.

Калидвожаҳо: ВАО, низоъ, мочаро, имич.

Адабиёт:

1. А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов «Конфликтология»;
2. Белых Т.В., Козловская Н.В. «Конфликтология»;
3. Буртовая Е. «Конфликтология»;
4. Гришина Н. «Психология конфликта»;
5. Дмитриев А.В. «Конфликтология»;
6. М.В. Аржаков, Н.В. Аржакова, В.И. Новосельцев «Управление конфликтами»;
7. Свенцицкая Н.П. Роль средств массовой информации в урегулировании межнациональных конфликтов на Северном Кавказе: Социологический анализ;
8. http://fortuname.ru/aphorism/sex1/name_zhan-zhak-russo;
9. <http://filosbank.narod.ru/Fails/Filosofi/Htm/Shpengler.htm>

---

¹⁹ <http://filosbank.narod.ru/Fails/Filosofi/Htm/Shpengler.htm>

РОЛЬ СМИ В УПРАВЛЕНИЕ КОНФЛИКТАМИ

Сайдалиев Д., Муродова Г.

Любая система или группа людей в целях обеспечения стабильности и рационального развития общества обязана иметь механизм адаптации к объективно происходящим переменам в среде. Важное место в этом механизме принадлежит СМИ. Именно они выполняют ключевую роль в уставнолении отношений и «обратной связи». СМИ являются важнейшим социальным институтом, способным воздействовать на социальные конфликты различного уровня. В статье рассматриваются возможности использования СМИ для влияния на поведение людей.

Ключевые слова: СМИ, конфликт, противоречие, имидж

ROLE OF MASS-MEDIA IN THE CONFLICT MANAGEMENT

Saidaliev D., Murodova G.

Any system or a group of people in order to ensure the stability and sustainable development of society must have a mechanism to adapt to ongoing changes in the objective environment. An important role in this mechanism belongs to the media. They play a key role in ustavnolenii relations and "feedback". Media are an important social institution capable of acting on social conflicts at various levels. The article examines the possibility of using the media to influence people's behavior.

Keywords: media, conflict, contradiction, image.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ СИЁСӢ ВА ҲУҚУҚӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ
АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Сӯфиев С.Н., муаллими калони кафедраи таърих ва ҳуқуқи

ДДҚ ба номи А.Рӯдакӣ

Нуриддин Абдурахмон ибни Низомиддини Аҳмад ибни Шамсиддини Муҳаммад (1414 - 1492) - мутафаккири барҷастаи форсу тоҷик буда, таълимоти хешро роҷеъ ба масоили назариявии давлат, сиёсат, санъати идорӣ, ҳуқуқ, қонуният пешкаш намудааст. Ӯ соли 1414 дар деҳаи Хучард, ки байни Ҳирот ва Машҳад воқеъ буд, ба дунё омадааст. Ҷом маркази вилоят буд, ки дар он зодгоҳи мутафаккир қарор дошт. Аз ин хотир, мавсуф минбаъд таҳаллуси Ҷомиро ба худ мегирад. Соли 1492 Абдурахмони Ҷомӣ дар Ҳирот аз олам ҷашм мепӯшад ва мақбарааш дар ҳамин шаҳр мебошад.

Абдурахмони Ҷомӣ аз худ мероси ғанӣ боқӣ гузоштааст. Асарҳои машҳури ӯ «Саламон ва Абсол», «Юсуф ва Зулайхо», «Лайлӣ ва Мачнун», «Ҳирадномаи Искандарӣ» шӯҳрати ҷаҳониро касб намуда, то ин дам аҳамияти хешро нигоҳ медоранд.

Абдурахмони Ҷомӣ ақидаҳои роҷеъ ба давлат, ҳокимият, сиёсат, ҳуқуқ, қонуният дар робита бо афкори фалсафӣ ҷамъиятии замонаш ва пеш аз ҳама аҳкоми дини ислом пешбарӣ мекунад. Бештар ақоиди ҷамъиятӣ-сиёсии Абдурахмони Ҷомӣ дар «Ҳафт авранг», «Тухфат-ул-аҳрор», «Сабхат-ул-аброр», «Силсилат-уз-заҳаб» ва ғайра инъикос ёфтаанд²⁰.

Ӯ бо ғояҳои асосии фалсафаи машшоъ, фалсафаи калом, таълимоти суфиён,

²⁰ К. Қодиров. Таърихи фалсафаи Тоҷик. Д.: Маориф, 1998. С. -149.

андешаҳои фалсафаи юнонӣ хуб шинос, аз кашфиёту дастовардҳои илми табиатшиносии замонаш бархурдор буд. Мавсуф ақидаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии ҳешро зимни эҳтиром ва риояи аҳкоми дин пешбарӣ мекунад, ба монанди шинохти Худои холиқ, офарида шудани олам аз ҷониби Худованди қодир тавоно ва м.ин.

Ин гуфтаҳо далолат ба он мекунад, ки Абдурахмони Ҷомӣ шахси донишманди замонаш буда, аз равияҳои таълимоти гуногуни замонаш бархурдор буд. Ин ҷаҳонбинии васеи мутафаккир дар пешбарии таълимоти сиёсӣ ва ҳуқуқии эшон нақши муҳим мебозад².

Ҷомӣ давлатро дар робита ва дар ҷаҳорҷӯбаи ислом баррасӣ мекунад, аз ҷумла пайдоиши ҳокимияти шоҳиро чун ҷузъи ҷудонашавандаи офариниши олам аз ҷониби Худои холиқ эътироф мекунад. Айни замон давлат на чун сохтори мустақили сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, балки дар робитаи ногурастанӣ бо шахсияти шоҳ таҳлил мешавад. Тавре таъкид гашт, чунин тарзи дарки давлат, аниқтараш ҳокимияти шоҳӣ, хоси умуман афкори сиёсии исломӣ буд.

Мутафаккир муътақид ба он аст, ки ҳокимияти шоҳон аз ҳокимияти ҳазрати Одам сарчашма мегирад, ки дар асараш «Юсуф ва Зулайхо» давраҳои зиндагиву фаъолияти паёмбарони Худованди холиқро (ҳазрати Одам, Шис, Идрис, Нӯх, Иброҳим, Исҳоқ, Яъқуб, Юсуф) баён намуда, таъкид ба он мекунад, ки Худованд ҳокимиятдориро ба паёмбарон ато намуда, сипас ҳокимият ба дасти шоҳони меросбар мегузарад.

Дар асарҳои А.Ҷомӣ ду роҳи соҳиб гаштан ба ҳокимият эътироф мешаванд: меросӣ будани ҳокимият ва интихоби шоҳ. Дар ҳар ду маврид аз хирадмандии шоҳ пуштибонӣ мешавад, аз ҷумла таъкид мешавад, ки шоҳи интихобшаванда бояд хирадманд, ғамхори мардум ва накукор бошад. Ба зиммаи шоҳи интихобшаванда як қатор вазифаҳо гузошта мешаванд, аз қабилӣ адолатварзу ҳаққӯй будан, ҳокимиятдорӣ ба манфиати мардум, ҳифзи ҳаққи мардум.

Зимни баррасии пайдоиши ҳокимият А. Ҷомӣ ҳамеша ба сарчашма ва табиати илоҳии ҳокимияти шоҳон ишора мекунад. Дар ин бобат ӯ робитаи ногурастани байни ҳокимият ва адолатро махсус қайд мекунад. Ба андешаи мавсуф, ҳокимият, ки аз ҷониби Аллоҳ муқаррар гаштааст, боадолат аст. Аз ин хотир, ҳама гуна ҳокимияти беадолат табиати илоҳӣ дошта наметавонад, ҳокимияте, ки моҳияти зиддилоҳӣ дорад, беадолат аст. Дар ин замина таъмини адолат аз ҷумлаи вазифаи аввалиндараҷаи ҳокимият пазируфта мешавад.

Аз ин хотир, накукорӣ хислати муҳими ҳокимиятдории боадолат пазируфта шуд, некӣ аз ҳокимият дида арзиши баландтар эълон мешавад. Махсус таъкид мешавад, ки «ҳаёти инсон кӯтоҳ буда, вале номи нек абадзинда аст». Бо ин суҳанонаш мутафаккир шоҳонро ба накукорӣ даъват мекунад.

Накукорӣ ва адолатварзӣ аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат эълон мешаванд. Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» менависад, ки «саҳифаҳои ҳаёт саҳифаҳои аъмоли нек» буда, дар онҳо «танҳо амалҳои некро мебошад навишт». Дар «Хирадномаи Искандарӣ» ишора бо он мешавад, ки «дарҳои ҷаннат барои онҳое кушодаанд, ки бо амалҳои нек шӯҳрат касб намудаанд». Дар «Саламон ва Абсол» ӯ махсус таъкид мекунад, ки тавачҷӯхаш бештар ба «шоҳони ғамхору адолатпеша» нигарон аст³.

Адолат таҳкурсии давлат эълон гашта, дар ин замина назарияи «ҳокимиятдории адолатпеша» тавассути истифодаи қоидаҳои «санъати шоҳӣ»

² Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Душанбе, 2012. - С.208.

³ Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Душанбе, 2012. С.210

пешбарӣ мешаванд. Ҳифзи ҳаққи раият, пеш аз ҳама фақирон, кишоварзон, ғуломон вазифаи муҳими давлат эълон мешавад. Дар яке аз рубоихои мутафаккир таъкид мешавад, ки инсони беҳтарин «пуштибони мардум аст».

Зимни чунин тарзи дарки ҳокимиятдорӣ А.Ҷомӣ ба мисли мутафаккирони дигари форсу тоҷик давлатро чун падидаи хайр, сохтори некрох, василаи таъмини адолат ва ҳимояи ҳаққи раият арзёбӣ мекунад. Чунин тарзи дарку эҳсоси давлат яке аз хусусиятҳои муҳими афкори сиёсӣву ҳуқуқии форсу тоҷик аст.

А. Ҷомӣ назарияи ахлоқии давлатро пуштибонӣ мекунад. Ҷояи марказии ин назария «шоҳи хирадманд» мебошад, ки зимни адолат ва сифатҳои хуби инсонӣ ҳокимиятдорӣ мекунад. Чунин шоҳи хирадманд, ба назари ӯ, Анушервон буд, ки «агарчанде дур аз дини барҳақ бошад ҳам, вале дар адолатпешагиву ҳаққӯй ҳамто надорад».

Мутафаккир ба санъати шоҳӣ тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуда, қоидаҳои онро муфассал таҳлил мекунад, ки иборат аз инҳоянд:

- адолатпешагӣ;
- дурӣ чустан аз мансабдороне, ки нисбат ба мардум зулм мекунанд,
- назорати доимӣ аз болои соҳибмансабон;
- таъмини амнияти раият, ҳимояи одамон;
- ба кор ҷалб намудани вазирони хирадманд ва ҳаққӯй, барканор намудани вазирони ҳарису тамаъҷӯй ва ҷохил, зеро «шаҳси ҷохил вазир буда наметавонад»;
- ба ҳамаи мансабҳои давлатӣ ҷалб намудани шахсони покқичдон ва вафодор, пеш аз ҳама афроде, ки ғамхорӣ мардум, ҳимоягари бенавоёнӯ муҳтоҷон буда, «аҳли илмро қадр мекунанд», ҳасадхӯру бадкина нестанд;
- ҳамеша воқиф будан аз вазъи воқеии кишвар ва раият;
- назорати доимӣ аз болои фаъолияти кормандони андоз, душмани шоҳ ва мулк эълон кардани шахсоне, ки андозӣ аз меёр зиёд меситонанд.

А. Ҷомӣ дар «Хирадномаи Искандарӣ» махсус таъкид мекунад, ки ҳокимияти шахси бевичдонро «Қуръон лаънат мекунад». Мавсуф шахси бевичдон гуфта «соҳибмансабонеро» дар назар дорад, ки «дар ҳаққи бенавоён зулм мекунанд», ҳақиқатро баҳри манфиати шахсӣ рӯйпӯш мекунанд. Аз ин рӯ, аз шоҳ талаб карда мешавад, ки ба мансабҳо «афроди хирадмандро» таъин намояд.

Дар масъалаи шакли давлат А.Ҷомӣ ҷонибдори шоҳигарист. Ин шакли давлатдорӣ зимни аҳкоми ислом баррасӣ мешавад. Усули тавҳид ба соҳаи сиёсат низ паҳн карда мешавад, яъне ба мисли он ки оламро Худои холиқ идора мекунад, ҳокимиятдорӣ низ мутааллиқ, ба шоҳ аст.

Намудҳои алоҳидаи шоҳигарӣ ҷудо карда мешаванд. Барои таснифи намудҳои шоҳигарӣ маҳақҳои мухталиф истифода мешаванд. Вобаста ба тарзҳои соҳиб шудан ба ҳокимият ду намуди шоҳигарӣ ҷудо карда мешаванд:

1. шоҳигарии меросӣ;
2. шоҳигарии интихобӣ.

Шоҳигарии меросӣ ва анъанвӣ ҳисоб мешавад, ки зимни гузаштани ҳокимият аз паёмбарон ба шоҳон ва сипас, ба ворисонашон арзи вучуд дорад. Ҳокимияти шоҳон аз ҳокимияти паёмбарон ва ҳокимияти ҳазрати Одам сарчашма гирифта, то замони қиёмат истифода мешавад. Ворисии ҳокимияти шоҳӣ, бино ба ишораи мутафаккир, дар доираи сулолаҳои шоҳон (Сосониён, Темуриён ва диг.) мегузарад. Дар замони муосир бошад, дар давлатҳои Арабистон, Қатар, Кувейт шакли шоҳигарии меросӣ вучуд дорад.

Агар шоҳигарии меросӣ тибқи таҷрибаи сиёсии Мовароуннаҳру Хуросон ва умуман, кишварҳои Шарқ таҳлил гардад, пас шоҳигарии интихобӣ дар робита бо

кӯшиш пешкаши давлати ормонӣ сураат мегирад. Ин андеша дар асари машхури мутафаккир «Хирадномаи Искандарӣ» дар мисоли шоҳӣ адолатпеша Искандар чомаи амал мепӯшад.

Шоҳи интихобии мутафаккир шоҳи намунавӣ, ормонӣ, шахси адолатпеша аст. Аз эҳтимол дур нест, ки дар баррасии ин шакли давлатдорӣ ба А. Чомӣ афкори юнонӣ, ки инъикоси таҷрибаи давлатдории юнонӣ буд, нақш гузошта бошад. Дар ҳар сураат, мутафаккири форсу тоҷик ғояи «шоҳи интихобиро», аз як тараф, зимни андешаҳои ормонияш, аз тарафи дигар, бо риояи аҳкоми Исломи пешбарӣ мекунад.

Ҳангоми таснифи шаклҳои шоҳигарӣ маҳакҳои дигари ақлона ва динӣ низ истифода мешаванд. Дар ин замина ду намуди шоҳигарӣ ҷудо карда мешаванд: шоҳигарии адолатпеша ва шоҳигарии беадолат. Шоҳигарии адолатпеша ва шоҳигарии беадолат чун шаклҳои давлат арзёбӣ мешаванд, ки ҳамдигарро истисно мекунад.

А.Чомӣ тоифаҳои гуногуни ҷомеаро ҷудо мекунад. Барои таснифи тоифаҳо, аз як тараф, таҷрибаи воқеии иҷтимоӣ, аз тарафи дигар, андешаҳои тасаввуфи истифода мешаванд. Дар ин замина байни аҳолии сарватмандон ва бенавоён, одомони озод ва ғуломон фарқ дида мешаванд.

Тибқи андешаҳои тасаввуф се тоифаи одамон ҷудо карда мешаванд: 1) паёмбарон; 2) авлиёҳо; 3) одамони фосик.

Авлиё дар навбати худ ба ду тоифа ҷудо карда мешаванд: шайхоне, ки то ҳақди наздики ба паёмбарон расидаанд ва шайхони ба ин камолот норасида.

Баробарии ҳамаи одамон дар назди Парвардигори олам таъкид мешавад. Гузашта аз ин, баробарии илоҳӣ аз ҳудуди ҷомеаи инсонӣ берун баромада, хислати оламшумул дорад. Ба қавли А. Чомӣ, ки дар яке аз қасидаҳои ифодагаштааст, «одамон, чинниён, ситораҳо, осмон - ҳамаи мо пеши Парвардигор баробарем».

Мутафаккир дар асараш «Баҳористон» ҷомеаро чун «иттиҳод», яъне иттиҳоди одамон тасаввур мекунад. Ба андешаи ӯ, суботи ҷомеа аз нақӯкориву олиҳиммати аъзоёнаш вобаста аст. Дар ин ҷода ишора ба хислатҳои нақӯии бенавоён карда мешавад. Аз ҷумла дар яке аз ғазалҳои мавсуф таъкид мешавад, ки сарватмандон «нақӯиву олиҳимматиро» бояд аз бенавоён омӯзанд.

Чомӣ инсонро бехтарин мавҷудоти офаридаи Худованд эътироф намуда, қадру арзиши баландашро дар ҷомеа мепазирад, ишора ба қобилияти заковати беинтиҳои инсонӣ мекунад.

Махсус таъкид мешавад, ки арзиши инсон на дар «тиллову нуқра», балки дар «истеъдод ва ҳунари инсон» аст. Ӯ ғуломиро рад намуда, аз шоҳону соҳибмансабон эҳтироми инсон, ғамхориву ҳимояи ҳаққи мардумро талаб мекунад. Ӯ дар «Баҳористон» тани сихат, хоштири чамъ, ризқи фарох, дӯсти меҳрубон ва фароғатро мучиби зиндагии хуш медонад: «Панҷ чиз аст, ки бояд ҳар кас доданд, зимомии зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд:

аввал — сихҳати бадан, дуюм — эминӣ, сеюм — вусъати ризқ, чаҳорум — рафиқи шафиқ, панҷум — фароғат».⁴

А.Чомӣ мафҳумҳои «қонуни илоҳӣ» ва «амри ҳатмиро» ҷудо мекунад. Зери мафҳуми «қонуни илоҳӣ» аҳкоми ислом, фармудаҳои Худованд дар назар дошта шуда, риояи ҳатмии онҳо дар ҳокимиятдорӣ талқин мешавад.

Алоқаи байни қонун ва ақл эътироф гашта, робитаи байни хирадмандӣ ва

⁴ А. Афсаҳзод. Такаввули афкори Абдурахмони Чомӣ. Д. 1970. -С. 134.

қонуният, бархурдории шоҳи хирадманд аз қонунҳои илоҳӣ пазируфта мешавад. Ҳамчунин алоқамандии байни қонун ва ахлоқ, зарурати ахлоқи ҳамида чун заминаи қонуният дар ҳокимиятдорӣ таъкиду тарғиб мешаванд.

Зимни чунин андеша ба тафовути «қонунҳои хуб» ва «қонунҳои бад» ишора мешавад. Чунончи, дар «Юсуф ва Зулайхо» таъкид мешавад, ки шоҳон аз худ номи некро маҳз ба туфайли «қонунҳои хуб ва амалҳои нек» мегузоранд.

Дар асарҳои мутафаккир ҳамчунин волоияти шариати исломӣ, риояи ҳатмии он дар ҳокимиятдорӣ ва дар фаъолияти ҳар инсон ҳимоя мешавад. Ў ҳамаҷониба аҳамияти шариатро исбот мекунад. Тавре мавсуф менависад, «шариат ба роҳи барҳақ ҳидоят мекунад». Мутафаккир - чун пайрави мазҳаби ҳанафӣ менависад, ки макони волоияти шариат мисли «боғест», ки вориди он гашта, мисли ҳазрати Идрис ба идроки «лолаи Нӯмон» мушарраф гаштан мумкин.

А.Ҷомӣ аз волоияти Қуръон пуштибонӣ мекунад. Ба қавли ӯ, инсонӣ мӯътақид ба Қуръон ҳақиқатро «дар дигар китобҳо намечӯяд». Таъкид мешавад, ки шоҳон ва умуман ҳокимиятдорон уҳдадоранд Қуръонро сармашқи амали ҳамаҷузъаи хеш қарор диҳанд. Тавре дар «Хирадномаи Искандарӣ» таъкид мешавад, ҳокимиятдоре, ки бархилофи Қуръон амал мекунад, «одами осӣ» буда, ҳокимияташ тибқи Қуръон «лаънат гаштааст».

Дар «Саломон ва Асбол» ба шоҳ хушдор дода мешавад, ки аз майл ба «майнӯшӣ» худдорӣ намояд, зеро ин амал боиси ирсоли «фармонҳои беандеша» мегардад. Ҳамзамон, «фақеҳи шаҳр», ки майл ба «худнамоӣ» дорад, инчунин «муфтиҳои майнӯш» мавриди танқиди мутафаккир қарор мегиранд.

Мутафаккир «хиради мусулмонхоро» маҳз дар он эҳсос мекунад, ки онҳо тибқи фармуаҳои Худованд ва Паёмбари ислом (с) амал мекунанд. Бо ҳамин ҳислат мавсуф «хиради мусулмонхоро» аз «хиради юнониҳо» фарқ мекунад, зеро юнониҳо, ба гуфти ӯ, майл ба «неъматҳои дунё» доранд.

Дар асарҳои А.Ҷомӣ зарурат ва аҳамияти риояи фармуаҳои Худованд ва шариат аз ҷониби ҳар аъзои ҷеъма борҳо таъкид мешавад. Дар «Баҳористон» борҳо таъкид шудааст, ки ҳар гуна амали зишт воқеан муқобили фармуаи Худованд аст.

Ҳамин тариқ, имкони хушбахтии инсон ва ғалабаи адолатро А.Ҷомӣ бо идораи оқилонаи давлат мепайвандад, ки аз ҷониби шоҳи дорои сатҳи баланди тақомули ақливу ахлоқӣ амалӣ мегардад. Аз ин хотир, ӯ ба коркарди санъати шоҳӣ диққати махсус медиҳад. Шоҳи одил ба андешаи мутафаккир, бояд дорои сифатҳои хуби ахлоқӣ бошад ва давлатро дар асоси талаботи ахлоқӣ идора намояд. А. Ҷомӣ таҳлили ахлоқии давлатро анҷом медиҳад, ақидаи «давлати ахлоқиро» асоснок мекунад. Ў аз маҳакҳои динӣ, ақлона ва ахлоқии таҳлили давлат моҳирона истифода мебарад.

Калидвожаҳо: давлат, шакли давлатдорӣ, қонун, идоракунии давлат, ҳуқуқ, иттиҳод, шоҳигарӣ, интиҳобӣ, меросӣ, Қуръон, фалсафаи калом, сиёсат, шоҳи хирадманд.

Адабиёт:

1. А.Афсаҳзод Такаввули афкори Абдурахмони Ҷомӣ. Д., 1970.
2. Қодиров К. Таърихи фалсафаи тоҷик. Душанбе: Маориф, 1998.
3. Лирика, Поэмы. Весенний сад. Душанбе, 1989.
4. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Душанбе, 2012.
5. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаи назарияи давлат ва ҳуқуқ. Қ.1. Душанбе, 2010.

**НЕКОТОРЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ В ТВОРЧЕСТВЕ
АБДУРАХМАНА ДЖАМИ**

Суфиев С.Н.

В статье автор на основе анализа различных литератур, посвящённые некоторым политическим и правовым вопросам в творчестве Абдурахмана Джами, рассматривает некоторые взгляды Абдурахмана Джами на управление государством, способы управления государством, формы государственности, справедливого шаха, видов законов, порядок осуществления божественных законов и защиту прав граждан.

Ключевые слова: государство, виды управления государством, право, союз, царствования, Коран, религиозная философия, политика, мудрый шах (царь).

**SOME POLITICAL AND LEGAL ISSUES IN THE CREATIVE WORK OF
ABDURRAHMAN JAMI**

Sufiev S.N.

In this article, the author tried to see some sights Abdurrahman Jami and analyzes based on different literature on some political and legal issues in the work of poet on the state control method, a form of statehood, justice, a number of laws, the implementation of the divine laws and the protection of the true rights.

Keywords: state, types of government, law, union reign, selective, hereditary, Quran, religious philosophy, politics, wise Shah (king).

**ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР НИЗОМИ ЧАҲОНИШАВИИ РОССИЯ:
МАРҶИЛАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ВОҚЕИЯТ**

**Файзов Н.Н., ассистенти кафедраи таърих ва ҳуқуқи
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Равобити Россия ва Осӣи Марказӣ таърихи қадима доранд. Муносибати ҷонибҳо аз нимаи дуҷуми асри XIX ҳангоми ишғоли минтақа аз ҷониби империяи Россия шиддат гирифта, алоқаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ, илмӣ он тадриҷан асосан бо Россия маҳдуд гардиданд. Бо шикасти империяи Россия давраи сифатан нави равоити Россия бо кишварҳои Осӣи Марказӣ шурӯъ гардид. Дар навбати худ ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ раванди садсолаи ҷозибавӣ таърихӣ ва вобастагии яқдигарро қатъ намуд. Аз як ҷониб ин падида ба мустақил шудани кишварҳои минтақа ва тағйири мақоми он аз канораи муносибатҳои байналхалқӣ ба минтақаи меҳварӣ мусоидат намуда бошад, аз ҷониби дигар кишварҳои нави мустақилро ба хатарҳои нави ғайрианъанавӣ ва ҳавфи шакли нави вобастагӣ рӯбарӯ сохт. Минтақа аз вобастагии тоталитарӣ-имперӣ берун шуда, дар рӯёруи вобастагии геополитикӣ ва иқтисодӣ қарор гирифт. (1)

Осӣи Марказӣ маъмулан ба минтақаи нуфузи Россия дохил мешавад. Самтҳои асосии сиёсати Россия дар минтақа ба омилҳои зерин таъҷибовар:

- Осӣи Марказӣ барои Россия минтақаи муҳим дар ҳошияи таъмини амнияти сарҳадҳои ҷанубии он ба шумор меравад, зеро Россия бо минтақа зиёда аз 7000 км сарҳад дорад.

- Аҳамияти махсуси минтақаро барои Россия омилҳои нафтӣ ва хоҳиши Россия оиди нигоҳ доштани нуфуз дар баҳри Хазар муайян месозад. (2)

• Аҳамияти муҳимро барои Россия қаламрави Осиёи Марказӣ ба сифати ҷойгирнамоии васоили мудофиавии ҳарбӣ мебозад.

• Таъмини назорат аз болои шабакаҳои нақлиёти коммуникатсионӣ ва кубурҳои минтақа барои Россия аҳамияти сиёсати хориҷӣ ва иқтисодӣ дорад. ОМ содиркунандаи бузурги захираҳои энергетикӣ маҳсуб мегардад, ки тавассути қаламрави Россия қисмати аъзами онҳо ба Иттиҳоди Аврупо интиқол меёбанд.

• Осиёи Марказӣ – ин бозорест, ки ба он молҳои рус ворид мешаванд. Дар ин ҷо қисмати зиёди содироти молҳои ҳуҷрака, мошин ва таҷҳизоти нақлиётӣ Россия фурухта мешаванд.

• Дар Осиёи Марказӣ теъдоди зиёди аҳолии русзабон зиндагӣ менамоянд. Россия ба ҳайси меросхӯри Иттиҳоди Шӯравӣ барои аҳолии русзабон, ҳифзи забони русӣ ва фарҳанги он масъул мебошад.

Раванди қатъи равобити пешин бо тағйироти нисбӣ то ҳол идома дорад. Новобаста аз мавқеи хуби стратегӣ, заҳоири бузурги энергетикӣ ва пайвандҳои иқтисодӣ истиқлолият ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Россия падидаи ба эътибор нагирифтани воқеиятҳои сиёсии ҷаҳони муосирро фароҳам овард. Хусусан ҷониби Россия бо гузашти беш аз бист сол аз фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ стратегияи ягонаи равобити хешро бо кишварҳои минтақа, ки дар он нақш ва мақоми минтақа дар низоми манофеи миллии Россия дақиқ бошад, мураттаб насохтааст.

Бо таҳлили вазъи равобити ҷонибҳо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки раванди сиёсати хориҷии Россия ва кишварҳои минтақа 3 марҳиларо паси сар намудаанд:

- марҳилаи якум аз оғози солҳои 90-ум шурӯъ гашта, бо истисноии Осиёи Марказӣ аз доираи афзалиятҳои Россия дар шароити талоши он баҳри табдил ба қисми таркибии Ғарб алоқаманд мебошад;

- марҳилаи дуюм ба охири солҳои 90-ум рост омада, бо тағйири самти сиёсати хориҷии Россия ва таҳлили натоиҷи он, аз ҷумла дар самти Осиёи Марказӣ ҳамроҳанг аст;

- марҳилаи сеюм аз замони ба сари қудрат омадани Владимир Путин ва дастаи ӯ оғоз гардида, то ҳол идома дорад. Ин давра ҳамчун талоши мақсадноки ҷалби минтақа ба доираи нуфузи Москва баҳри тақвияти мавқеи байналхалқии Россия арзёбӣ мегардад.

Марҳилаи аввал 1992-1995

Баъди шикасти Иттиҳоди Шӯравӣ нухбағони наво, ки якҷоя бо Б. Елтсин ба сари қудрат омаданд, ҳудро қатъиян аз мероси сиёсӣ ва иқтисодии собиқ Шӯравӣ халос намуда, ҳамзамон бунёди низоми давлатдорӣ пешинро дарҳам заданд. Гурӯҳи мазкур кишварҳои Осиёи Марказиро ҳамчун бори зиёдати баррасӣ намуда, бовар доштанд, ки бе он ислоҳоти кишвар ва наздикшавӣ ба Ғарб вусъат мегирад. (3)

Бо назардошти ин равобит бо кишварҳои минтақа чи дар доираи бисёрҷониба ва чи дучониба дар сатҳи бояду шояд ба роҳ монда нашуда, аксари созишномаҳои ба имзо расида риоя намегаштанд. Истисноии муҳим дар ин самт фаъолияти дивизияи 201-уми тирандозии савора дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши миёнаравонаи Россия дар музокироти байни тоҷикон ба шумор меравад.

Сиёсти мазкур дар самти иқтисодӣ низ ҷараён дошта, бо истисноии кишварҳои Осиёи Марказӣ аз минтақаи рубл сатҳ ва иқтисодии мубодилаи ҷонибҳоро коҳиш дод. Дар натиҷа дар фазои холигии сиёсӣ ва иқтисодӣ кишварҳои Ғарб ворид шуданд.

Марҳилаи дуюм 1996-1999

Дар ин давра сиёсати хориҷии Россия нисбати кишварҳои минтақа тағйир ёфта, кӯшиши ворид намудани он ба уфуқи ҳамкорихо ба мақсади густариши нуфузи он ба сифати кишвари абарқудрат амалӣ гардид. Бо назардошти афзоиши хатари терроризм ва ифротгароӣ (ишғоли Афғонистон аз ҷониби Толибон ва шикаст дар ҷанги аввали Чеченистон) Россия ба суботи минтақа диққати бештар дода, равобит дар бахши ҳарбӣ-амниятӣ тақвият ёфтанд.

Новобаста аз ин дар самти иқтисодӣ равобити ҷонибҳо густариш наёфта, баръакс коҳиши ҷиддии онҳо ба назар мерасид. Масалан ҳаҷми тиҷорати Россия бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар қиёс бо нимаи аввали солҳои 90-ум (солҳои 1996-1999) тақрибан ду баробар аз 7,2 то 3,7 млрд. доллар поин рафт. (3)

Дар маҷмуъ дар нимаи дуюми солҳои 90-ум Россия мавқеи хешро дар Осиёи Марказӣ тақвият дода натавонист. Дар Маскав то ҳол дарки аҳамияти бузурги минтақа ба сифати манфиатҳои дарозмуддат ва ҳаётии Россия, ба хусус дар соҳаи иқтисодӣ фароҳам наомада буд.

Зиёда аз он, дар ин давра имконоти татбиқи сиёсати фаъоли хориҷӣ маҳдуд буда, аз омилҳои айнӣ вобастагӣ дошт (камбудии захираҳои молиявӣ, бӯҳрони шадиди молиявӣ, масоили иҷтимоӣ, ҷанги чеченӣ ва ғайра). Бо назардошти ин Россия то оғози ҳазораи сеюм танҳо дар Тоҷикистон ҳузури низомии худро таъмин намуда, бо Қазоқистон ва Туркменистон созишнома дар бораи интиқоли захираҳои энергетикӣ онҳо ба тавсиб расонида буд. Новобаста аз ин маҳз дар ин давра ҷонибҳо фиреби назар будани ваъдаҳои Ғарбро дар самти кумакҳои бузург ва бемамониат дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ дарк намуданд.

Марҳилаи сеюм (аз соли 2000 – то ҳол)

Баъди воқеоти 11 сентябри соли 2001 вазъи геополитики Осиёи Марказӣ тағйир ёфта, ҳолати нави ҳарбӣ-сиёсӣ дар минтақа фароҳам омад, ки дар рафти он коҳиши мавқеи Россия дар якҷанд самт ба назар расид: 1) Россия минбаъд дар минтақа нерӯи пешсаф ба шумор намерафт, зеро ИМА нуфузи худро тавассути ҳузури ҳарбӣ-сиёсӣ густариш меод;

2) ИМА ҳар чи бештар ба иҷрои вазифаҳои кафили рушди иқтисодӣ ва муосиргардонии минтақа, ки пештар онро Россия иҷро менамуд, даъво дорад;

3) ҳузури низомии Амрико дар минтақа равобити ҷонибҳоро дар самти ҳамоҳангии амали қувваҳои дастаҷамъонаи зудамал ба мушқилот мувоҷеҳ месозад.

Ин омилҳо дар якҷоягӣ бо тағйироти куллӣ дар низомии муносибатҳои байналхалқӣ, тақвияти ҳузури бозингарони дигар дар минтақа, аз қабилҳои ИМА, Чин, Покистон, Эрон, Туркия ҳамсояи бузург Россияро ба коркард ва дарёфти усулҳои нави муносибат бо кишварҳои минтақа водор менамояд.

Баъзе муҳаққиқон пешниҳод менамоянд, ки Россия метавонад Чинро ҳамчун шарикӣ стратегӣ дар минтақа қарор дода, барои берун кардани бозингарони дигар аз Осиёи Марказӣ ба сифати муттаҳид истифода барад.

Ба сари қудрат омадани Путин ва дастаи ӯ дар соли 2000 заминаи рушди сиёсати хориҷии Россия дар самти Осиёи Марказӣ гардид. Дар қиёс бо солҳои 90-ум фаъолшавии сиёсати хориҷии Москва дар Осиёи Марказӣ афзуда, эълomiaҳои бешумор дар бораи «зарурати рушди ҳамкорӣ» бо мундариҷаи воқеӣ пурра гаштан гирифтанд. Ин иқдоми Россия бо мавқеи кишварҳои минтақа, ки тайи ин муддат ҳисси дӯстиро нисбати бародари калонӣ гум накарда буданд, мувофиқ афтод.

Дар ин замина амалҳои қатъӣ пеша карда шуда, дарёфти роҳҳои самаранокӣ рушди ҳамкорӣҳо дар ҷаҳорҷӯбаи якҷанд ниҳодҳои сохторӣ аз қабилӣ Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД), Ҷомеаи иқтисодии Авру Осӣё (ҶИАО), Созмони ҳамкории Осӣёи Марказӣ (СҶОМ), Фазои ягонаи иқтисодӣ (ҶЯИ) ба роҳ монда шуд.

Ҳамзамон равобитаи ҳарбӣ тақони тоза гирифта, рушди минбаъдаи он дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) ва Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) таъмин гардид.

Новобаста аз тағйироти мусбӣ дар сиёсати хориҷии Россия дар ҳазораи сеюм, натоқи он дар Осӣёи Марказӣ алҳол якмаъно намебошанд.

Аз як ҷониб ба Россия муяссар гардид, ки рушди тамоюлоти марказгурезро боздорад. Аз ҷониби дигар Россия натавонист, ки вакуми геополитикӣ ва геоиқтисодиро дар минтақа пурра созад, зеро Маскав то ҳол зарурати ниҳонӣ рушди равоби иқтисодии комилро бо Осӣёи Марказӣ дарк накардааст. Аҳамияти стратегияи минтақа то ҳол бо эҳёи мақоми «кишвари абарқудрат» ва афзун намудани амнияти энергетикаи Россия ҳамоҳанг мебошад.

Густариши фаъолияти сиёсии Россия, ки рушди ҳамкории мутаносиби иқтисодии он бо минтақа мустаҳкам нагардидааст, наметавонад кафолати раванди наздикшавии Россия ва Осӣёи Марказӣ гардад. Шаҳодати ин гуфтаҳо мавқеи то ба ҳол номаълуми ҶИАО мебошад, ки ба ҷомеаи иқтисодии комил тадил наёфт.

Ҳамзамон, ҳолати рушди равобитаи иқтисодӣ ногузир ба он оварда мерасонад, ки Осӣёи Марказӣ мавқеъгирии худро ба самти марказҳои дигари иқтисодӣ тобиш медиҳад. Захоири бузурги табиӣ дер ё зуд манбаи рақобати шадиди кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ мегарданд. Ҳоло маълум нест, ки Россия бо иқтисоди содиротӣ-ашёи хом ва иқтидори заифи илмӣ-саноатӣ дар ин рақобат ғолиб ояд.

Ҳамзамон, дар амал сиёсати Россия вобаста ба ҳолат буда, аксаран ба амали бозингарони дигари геополитикии минтақавӣ воқуниш нишон медиҳад. Россия то ҳол сиёсати превентивиро дар минтақа пеша накардааст (5). Фаъолияти сармоягузори соҳибқорони рус бо назардошти омилҳои айни ва зехнӣ ҳислати якка ва алоҳида доранд. Истифодаи муҳочирони меҳнатӣ ба сифати фишанги фишори сиёсию иқтисодӣ низ дурнамои хуби равобитаи ҷонибхоро фароҳам намесозад.

Россия имконоти таърихӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии пешсаф буданро дар Осӣёи Марказӣ новобаста аз тағйироти маҳаллӣ дорад. Дар ин самт мебошад дар доираи ҳамгироии иқтисодӣ, рушди равобитаи мутақобилан судманд, сармоягузорӣ ба соҳаҳои асосии рушди иқтисоди кишварҳои минтақа, густариши равобитаи фарҳангӣ қадамҳои устувор гузошт.

Дар маҷмӯъ ояндаи равобитаи Осӣёи Марказӣ ва Россия аз ҳуди Россия вобаста мебошад. Танҳо дар сурати бозидани нақши калидӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ ва илмӣ-техникии кишварҳои минтақа Россия метавонад дар Осӣёи Марказӣ мустаҳкам бимонад. Барои ин ба Россия пеш аз ҳама зарур аст, то аз қолабҳои кӯҳнаи «зараровар будани минтақа» даст кашада, дарк намояд, ки маҳз Осӣёи Марказӣ метавонад бо назардошти сиёсати дурусти иқтисодӣ макони самарноки истифодаи сармояи рус ва пешрафти иқтисоди ҳар ду ҷониб бошад. Бо дарки ин ҳолат давраи нави сиёсати хориҷии Россия, аз ҷумла Осӣёи Марказӣ фаро мерасад.

Калидвожаҳо: Осӣёи Марказӣ, Россия, минтақа, сиёсати хориҷӣ, марҳилаҳои таърихӣ.

Адабиёт:

1. Аюшиева Е.Б. Геополитические интересы России и Китая в Центральноазиатском регионе.
2. В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский. Внешняя политика России в Центральной Азии.
3. Интересы России в ЦА: содержание, перспективы, ограничители. РСМД, №10, 2013. С-7
4. Толипов Ф. Некоторые теоретические аспекты центральноазиатской геополитики. Центральная Азия и Кавказ № 6(18) 1998.
5. [www.easttime.ru, reganalitic/1/155.html](http://www.easttime.ru/reganalitic/1/155.html)

**ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РОССИИ:
ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ И РЕАЛЬНОСТЬ**

Файзов Н.Н.

Статья посвящена описанию роли Центральной Азии в геополитической системе России. Как известно, регион находится в зоне влияния России, но из-за коллапса Советского государства, исчезновения биполярной системы в конце XX-го века и демократических преобразований Россия была занята внутренними проблемами и в основном ориентировалась на Запад. С началом нового тысячелетия Россия предпринимает конкретные шаги по возвращению региона под своё политическое и экономическое влияние. В целом, будущее взаимоотношений сторон зависит, прежде всего, от самой России, который до сих пор не разработал определенную стратегию своей внешней политики по отношению к странам региона.

Ключевые слова: Средняя Азия, Россия, зона, внешняя политика, исторические этапы.

**CENTRAL ASIA IN THE GEOPOLITICAL SYSTEM OF RUSSIA:
HISTORICAL STAGES AND REALITY**

Faizov N.N.

This article describes the role of Central Asia in the geopolitical system of Russia. As we know, the region is in the zone of influence of Russia, but because of the collapse of the Soviet state, the disappearance of the bipolar system at the end of twentieth century and democratic reforms, Russia has been busy with internal problems and are mainly oriented to the West. Since the beginning of the new millennium, Russia is taking concrete steps to return to the region under its political and economic influence. In general, the future of the relationship depends primarily on Russia itself, which still has not developed a specific strategy of its foreign policy towards the countries of the region.

Keywords: Central Asia, Russia, the region, foreign policy and historical stages.

**НАҚШИ ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ДАР РУШДИ МАОРИФИ
ТОҶИКИСТОН**

**Абдуллоев М.Х., д.и.т., профессори кафедраи таърих ва ҳуқуқи
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гардидани ҷумҳурӣ Сарвари давлат ва Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба инкишофи соҳаи маориф диққати хоса медиҳад. Яке аз қонунҳои аввалини қабулкардаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба сари қудрат омадани роҳбарияти имрӯзаи давлат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (1993) буд, ки баъдҳо якҷанд маротиба тағйиру иловаҳо ворид карда шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, зери роҳбарии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маорифро соҳаи афзалиятнок эълон намуда, нисбат ба пешрафти он ғамхориҳои зиёде зоҳир менамояд. Аз ҷумла, дар Паёмаш ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (23 январи соли 2015) зикр намуд, ки дастгирии соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор, дар навбати аввал аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки аҳли маориф дар рушди нерӯи инсонӣ саҳми бевосита дошта, яке аз қувваҳои пешбаранда ва фаъоли ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад ва гузашта аз ин, пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат ба соҳаи рушди маориф вобастагии мустақим дорад.²¹

Аз ин лиҳоз, омӯхтан ва тадқиқ намудани рушди соҳаи маориф дар солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон аҳамияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дорад. Азбаски мавзӯи номбурда хеле васеъ ва доманадор аст, дар мақола мақсад гузошта шудааст, ки ба таври мухтасар оид ба муввафақиятҳои яке аз соҳаҳои маориф - тараққиёт ва инкишофи мактаби маълумоти умумӣ дар солҳои соҳибистиклолӣ андеша ронем.

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 дар назди мактабу маорифи мамлакат масъалаи таълим додан ва ба камол расонидани созандагони ин давлати навбунёд ба миён омад.

Мавриди зикр аст, ки дар натиҷаи фаъолияти пурсамари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғамхориҳои беназири Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон баъди соҳибистиклол гардидани кишвар баҳри рушди соҳаи маориф шароити имкониятҳои зарурӣ фароҳам омада аст. Ба ин таҳия ва қабул шудани ҳуҷҷатҳои муҳиму роҳнамои соҳа чун Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи компютерикунонии мактабҳои маълумоти ҳамагонии асосӣ ва миёна барои солҳои 2003-2014», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014» бештар мусоидат намуданд.

Аз ин рӯ, дар баробари ҳаматарафа мусоидат кардан барои болоравии мақоми маориф дар ҳаёти имрӯза, яке аз ҳадафҳои муҳими маорифчиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ибояд тарбияи шаҳрвандони солим, бомаърифат ва ташаббускорест, ки принципҳои ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистонро риоя намуда, ба талаботи меъёрҳои умумичаҳонӣ ҷавобгӯ бошад.

Бо мақсади боз ҳам ҳаматарафа омӯхтан ва аз худ кардани арзишҳои муқаддасот ва осори пурғановати ниёгони сарфарозамон, ки доир ба тарбияи

²¹ Садои мардум. 23 январи соли 2015.

насли солим, донову хушодобу хушрафтор ба мо боқӣ гузоштаанд, лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул карда шуд ва 14 декабри соли 2010 дар вақти муҳокимаи лоиҳа сарвари давлатамон Эмомалӣ Раҳмон дар чамъомад иштирок ва суханронӣ намуд. Сарвари давлат аз аҳли ҷомеа, пеш аз ҳама олимону омӯзгорон ва умуман, аҳли зиёи кишвар даъват намуд, ки таклифу дархост ва эроду пешниҳодоти худро бо истифода аз тамоми имкону воситаҳои алоқа ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоянд, то ки лоиҳаи қонуни мазкур хуб такмил дода шавад ва ба мардуми кишвар асрҳо хизмат кунад. Аз ҷумла таъкид шуд, ки Ҳукумат ба хоҳири ҳар чи бештар ба таълим фаро гирифтани хонандагон, хифзи саломатии онҳо ва самаранок истифода бурдани соатҳои таълимӣ аз соли 2008 бо қарори дахлдори худ хонандагон ва донишҷӯёнро аз корҳои саҳроӣ, аз ҷумла чамъоварии пахта озод намуд, ки онҳо бештар ба таълим ва аз худ кардани илмҳои замонашон машғул шаванд.²² Падару модар вазифадоранд, ки ба таълим фаро гирифтани фарзандро таъмин намуда, ба таҳсили онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ монёе нашаванд. Чунки дар ҳама давру замонҳо илмомӯзию маърифатпарварӣ аз омилҳои тақдирсози миллату давлатҳо ба шумор меравад. Воқеан, мактаб, маориф барои ҳар як фард боргоҳи муқаддаси омӯзиши илму дониш ва маркази таълиму тарбия буда, барои тақмили ҷаҳонбинӣ, зехну тафаккур, заковату зебоипарастӣ, малакаву маҳорат ва одобу ахлоқи ҳамида заминаи муҳимтарин маҳсуб меёбад. Маҳз барои ҳамин ҳам, тақвияти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳияти маҳсус касб кардааст.

Ҳанӯз соли таҳсили 1994-1995 нақшаи таълимии мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ қабул гардид буд. Мувофиқи он аввалин бор таълим дар мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ аз рӯи равияҳо (умумӣ, ҷамъиятӣ, гуманитарӣ, табиӣ-риёзӣ) сурат гирифт. Ба нақшаи таълимӣ омӯхтани фанҳои алифбои ниёгон, таърихи дин, одобнома, одоби оиладорӣ, инсон ва ҳуқуқ, иқтисоди бозоргонӣ ва суханварӣ дохил гардиданд.

Мақсад ва вазифаҳои Консепсияи мактаби милли дар амал чорӣ гашт: мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ асосан бо кадрҳои омӯзгорӣ таъмин гардида истодаанд; мазмун ва мундариҷаи маълумот тағйир дода шуд; аз фанҳои таълимӣ қариб ҳамаи китобҳои дарсӣ аз нав ба тарзи замонавӣ ҷоп шуданд; танҳо соли 2008 Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 37 номгӯи китобҳои дарсиро бо маблағи беш аз 10 миллион сомонӣ ба таъри расонида, онро ба тамоми ноҳияҳои кишвар дастрас кард. Бо кӯшиши Маркази идораи лоиҳаи дар соҳаи маориф (Бонки умумичаҳонӣ) 17 номгӯи китоби дарсӣ, 3 номгӯи барномаҳои таълимӣ, 6 номгӯи айёниятҳо нашр шуданд;²³ омӯзгорон ва хонандагон бо маводи илмӣ, таълимию методӣ, мактабҳо бо таҷҳизоти моддию техникаи таъмин шуда истодаанд; талаботҳои демократикунории системаи маориф амалӣ гардида истодааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки рукни аз ҳама муҳим ва устувори соҳаи маориф муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба ҳисоб меравад, зеро ки аз фаъолияти мунтазам ва бо мароми зинаҳои таҳсилот кӯдак ташаккул ёфта, савод ба даст меояд. Аз ин рӯ тавачҷӯҳи сарвари давлат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, умуман ҷомеаи шаҳрвандӣ ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бештар мебошад. Маҳз барои ҳамин ҳам моро зарур аст, ки низоми таълим ва тарбия дар бахши таҳсилот дар зери

---

²² Рӯзномаи «Омӯзгор», 2010, 17 декабр

²³ Рӯзномаи «Омӯзгор», 2010, 3 сентябр

назорати чиддӣ бошад. Дар ин чода баъзе комёбиҳо ба даст омада бошад ҳам, мутаассифона, масъала ҳоло низ ба пуррагӣ ҳаллу фасли худро наёфтааст.

Албатта норасоӣҳо ва камбудӣҳои номбурда сабабҳои объективӣ ва субективӣ низ дорад ва инро ба инбат нагирифта аз рӯи адолат нест.

Вобаста ба ин бояд тазакурр дод, ки мутаассифона, аз рӯзҳои соҳибистиклолии худ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба душворӣҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд. Соли 1992 вазъи сиёсӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ хеле душвор гардида буд. Аксари мардум аз фардои кишвару давлат, аз зиндагии оромона умедашонро канданд. Дар минтақаҳои калонтарини ҷумҳурӣ чараёни созандагӣ ба сӯзандагӣ табдил ёфт.

Дар пойтахти кишвар шаҳри Душанбе ҷойи оромию осоиштагиро нооромию ноумедӣ фаро гирифт. Танҳо соли 1992 зиёда аз 104,7 ҳазор шаҳрвандони ҷумҳурӣ ба давлати Афғонистон ва дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик гуреза шуданд, ки дар байни онҳо мутахассисони соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, омӯзгорон, табибон ва варзишгарони варзида буданд. Зиёда аз 25 ҳазор оилаҳо бесарпараст ва 58 ҳазор кӯдакон یتим монданд. Қариб 120 ҳазор нафар хонандагон аз мактаб маҳрум гардиданд. Зарари молиявии ҷанги шаҳрвандӣ ба 7 миллиард доллар баробар шуд. Сатҳи таҳсилот низ вобаста ба ҳодисаҳои нохуш ниҳоят паст рафта буд.²⁴

Чуноне дар боло қайд шуд ҷанги шаҳрванди зарари калони молиявӣю иқтисодӣ овард ва Ҳукумати Тоҷикистон баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий 27 июни соли 1997 барои аз байн бурдани оқибатҳои он корҳои зиёдеро ба анҷом расонд.

Иншооту биноҳои харобгашта аз нав барқарор ва ҳаёти оромию осудаи мардум таъмин карда шуд. Вале зарари маънавий он то ҳол баргараф нашудааст ва таъсири манфии он дар ҳаёти ҷомеа ҳанӯз ҳам эҳсос мегардад.

Ва ин аз ҳама бештар дар соҳаи маориф, ки ҷузъи аслии ва таркибии маънавиёти ҷомеа мебошад, мушоҳида мешавад. Чунки заминаи тарбияи кадрҳои тамоми соҳаҳо, маърифатнокии ҷомеа ба фаъолияти мактаб ва сатҳи таълиму тарбия робитаи бевосита дорад.

Аз соли 2000-ум, яъне танҳо баъди пурра таъмин шудани суботи сиёсӣ Ҳукумати Тоҷикистон пайваста бо ҳаллу фасли масъалаҳои соҳаи маориф машғул аст ва барои беҳтар намудани шароити имкониятҳои он кӯшиш менамояд.

Президенти кишвар маорифро дар сиёсати давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон самти асосӣ ва стратегӣ эълон дошт ва Ҳукумати кишвар ба ин соҳа дар доираи қувату имкониятҳои мавҷуда аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд.

Аз муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқӣ сар карда, то маблағгузорӣ ва истифодаи воситаҳои самаранокии баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, ҳифзи саломатии кӯдакону наврасон, шароити зист ва таълиму тарбияи кӯдакони یتиму бепарастор таҳти назорату ғамхорӣ доимии Президенти мамлакат ва Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад.

Ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолии давлатамон ҳангоми таҳияи Конститутсияи мамлакат ба масъалаҳои маориф ва таълим аҳамияти чиддӣ дода мешуд. Дар моддаи 41-уми Конститутсия зикр шудааст, ки ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад ва таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат дар муассисаҳои таълимии давлати таълими умумии асосии ҳатмии ройгон, яъне бепулро кафолат дод.

²⁴ Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ. Душанбе: Ирфон, 2013. - С. 157.

Баъдан қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии ва таҳсилоти баъд аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ», «Дар бораи ҷавонон», «Дар бораи тандурустӣ», ҳамчунин қарорҳои Ҳукумати ҶТ дар бораи Вазорати маориф, дар бораи қабули духтарон ва писарон тибқи квотаи Президентӣ, дар бораи стандартҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва олии касбӣ, Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва асноди меъёрии ҳуқуқӣ сари вақт таҳия ва қабул карда шуданд.

Ҷаҳат соли таҳсили 2003-2004 мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 сентябри соли 2002 барои қабули духтарон тибқи квотаи Президенти ба мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 527 ҷой ҷудо шуда буд. Тибқи қарори дигари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 августи соли 2003 боз 92 ҷой илова карда шуд. Дар асоси «Низомномаи қабули духтарони деҳоти дурдасти Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи сӯҳбат (беимтиҳон) ба мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 606 нафар духтарон (98 Ҷоиз) қабул гардиданд.²⁵

Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон эҷоди заминаи муносири таҳсилотро дар асоси арзишҳои милливу умумибашарӣ ва ворид гаштани Тоҷикистонро ба фазои ягонаи байналмалалии таҳсилот ва робитаи устувори раванди таҳсилоти миллии бо фарҳангу маърифат ва тамаддуни ҷаҳонӣ аз вазифаҳои муҳими давлат ва ҷомеа мешуморад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо то имрӯз дар кишвар қорҳои зиёде анҷом дода шудаанд. Аз ҷумла, дар давоми 20 соли истиқлолият дар ҷумҳурӣ миқдори мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва шумораи хонандагон хеле зиёд шуд.

Масалан, соли 2002 шумораи мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ ба 3688 адад расид, ки ин нисбат ба соли 1991 458 адад ва шумораи умумии хонандагон 1577903 нафар буда, 189,6 ҳазор нафар зиёд шуд. Аз ҷумла шумораи мактабҳои типпи нав (гимназия, литсей) сол то сол афзуд. Соли 2002 дар ҷумҳурӣ 51 гимназия ва 66 литсей амал мекард, ки дар онҳо 37,9 ҳазор хонандагон таҳсил менамуданд. Дар ҳамин сол 14 мактаб-интернати ҷумҳуриявӣ бо теъдоди 2545 нафар хонанда, як мактаби махсуси ҷумҳуриявӣ бо теъдоди 64 нафар хонанда ва 46 мактаби ғоибонаи калонсолону наврасон бо теъдоди 19663 нафар хонанда амал мекард. Ғайр аз ин дар ҷумҳурӣ боз 42 мактаб, гимназияҳо ва литсейҳои хусусӣ ва як мактаби байналмиллалӣ фаъолият дошт, ки дар онҳо қариб 10 ҳазор нафар хонандагон илму адаб меомӯхтанд.²⁶

Дар соли хониши 2004-2005 теъдоди мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба 3775 адад расид, ки ин нисбат ба соли 1991-ум 546 адад зиёд мебошад. Дар ин давра шумораи хонандагон аз 1 миллиону 325,4 ҳазор нафар ба 1 миллиону 673,7 ҳазор нафар расид, ё ин ки ба миқдори 348, 3 ҳазор нафар (26,3%) зиёд шуд. Ҳоло дар мактабҳои миёнаи кишвар як миллиону 750 ҳазор хонандагон таҳсил меунанд ва ҳар сол қариб 110-112 ҳазор нафар мактабро хатм мекунанд.²⁷

Дар натиҷаи татбиқи ғамхоронаи сиёсати давлат имрӯз маориф дар пешрафти иқтисодиёт, фарҳанг, илму техника, технология, ҳифзи муҳити зист, тарзи ҳаёти солим ва самтҳои дигари ҳаёти ҷомеа мақоми хоса пайдо кардааст. Ин бебабаб нест. Зеро синни миёнаи аҳолии Тоҷикистон 22 сола буда, беш аз 30%-и онро наврасону ҷавонон ташкил медиҳанд. Имрӯз давлати мо аз лиҳози Ҷоизи

---

²⁵ С. Рачабов, З. Алифбеков. Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Субҳи дониш, 2004. -С. 79.

²⁶ Маорифи Тоҷикистон. Душанбе, 2002. – С. 45-46.

²⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ш. Душанбе, 23. 01.2015. – С. 26.

дарбаргирии чавонон ба раванди таълиму тарбия ва сатҳи саводнокии аҳоли дар байни кишварҳои дигар мақоми шоиста дорад. Гузашта аз ин, кӯдакони یتиму бепарастор таҳти ғамхорӣ доимӣ ва таъминоти моддӣ давлат қарор дошта, барои ба мактабҳои олии ва миёнаи махсус дохил шудани онҳо имтиёзҳо муқаррар гардидаанд.

Мувофиқи талаботи замон дар ҷумҳурӣ мактабҳои типии нав-литсей ва гиназияҳо ташкил карда шуд. Аввалин литсей-интернати муштараки тоҷикӣ-туркӣ соли 1992 дар шаҳри Турсунзода ба ғабалият шурӯъ намуд. Минбаъд чунин муассисаҳои таълимӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Қўғонтешпа, Кўлоб ва Хучанд кушода шуданд. Соли 2002 дар шаш литсей-интернати ҷумҳурӣ 1391 нафар хонандагон таҳсил намуданд, ки аз онҳо 181 нафарашон духтарон буданд. Ба кори таълиму тарбия омӯзгорони бехтарини ҷумҳурӣ ва мутахассисон аз Ҷумҳурии Туркия омада, ба хонандагон забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва туркиро таълим медоданд. Фанҳои риёзӣ, физика, кимиё, биология ва мошинҳои компютерӣ ба хонандагон ба забони англисӣ таълим дода мешуданд. Аз 634 нафар хатмкунандагони ин литсей-интернатҳо 559 нафарашон (94,9 ғоиз) дар мактабҳои олии бонуфузи ИМА, Англия, Туркия, Кипр, Россия ва давлатҳои Осиёи Марказӣ бомуваффақият таҳсил карданд, ки ин аз болоравии мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Ҳукумати Тоҷикистон пайваста ба афзоиши ҳаҷми бучети соҳаи маориф диққати махсус медиҳад. Агар ба рақамҳои танҳо 5 сола (2000-2006) назар афканем, тағйироти назарраси соҳаро равшан мушоҳида мекунем.

Соли 2000-ум аз бучети давлатӣ ба соҳаи маориф 42 миллион сомонӣ, соли 2003-юм зиёда аз 111 миллион сомонӣ ва 2004-ум 190 миллион сомонӣ сарф шуда бошад, ин рақам соли 2005-ум 268 миллион сомониро ташкил дод.²⁸ Маблағгузори соҳа дар бучети соли 2006-ум дар ҳаҷми 336 миллион сомонӣ, муайян шуда буд, ки ин нисбат ба соли 2000-ум 294 миллион сомонӣ, ё худ 7 маротиба зиёд аст.

Баробари афзоиши умумии бучаи давлатӣ ҳар сол хароҷоти соҳаи маориф бо суръати бештар зиёд мегардад.

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2015 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор дошт, ки «Ҳукумати мамлакат бо мақсади рушди босуботи соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятнок, сиёсатҳои сиёсати иҷтимоӣ тамоми тадбирҳои заруриро амалӣ менамояд соли 2014 ҷиҳати пешрафти соҳа беш аз дуоним миллиард сомонӣ ҷудо гардида, соли 2015 ба ин хотир ҷудо намудани се миллиард сомонӣ пешбинӣ шудааст».²⁹ Нисбати соли 2000 ин рақам дар муқоиса 57 баробар зиёд мебошад.

Барои бехтар намудани вазъи иҷтимоии кормандони соҳаи маориф ҳамасола музди меҳнати кормандони соҳа зиёд карда мешавад. Масалан, дар соли 1993-юм музди меҳнати кормандони соҳаи маориф 100%, дар соли 1994-ум 50%, соли 1998 омӯзгорон 50% дигар кормандон 30%, соли 1999-ум 10%, соли 2000-ум 40%, соли 2001-ум 40%, соли 2002-юм 40%, соли 2003-юм 20%, сарварони муассисаҳои томактабӣ ва мактабҳои таҳсилоти умумӣ 50%, соли 2004-ум 25%, соли 2005-ум омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ 70%, дигар кормандон 50% зиёд гардид, Аз апрели соли 2006-ум бошад, 40%. Ҷамъ аз соли 1993 то соли 2006-

²⁸ З.Алифбеков. Таҳсилот дар ҳазорсолаи нав. Омӯзгор. 22 апрели соли 2005.

²⁹ Садои мардум. 23 январи соли 2015.

ум музди меҳнати кормандони соҳаи маориф 12 баробар зиёд карда шуда буд, аз сентябри соли 2015 ба андозаи 20 % зиёд карда мешавад.

Ба хоҳири мусоидат ба рушди минбаъдаи соҳаи маориф ва баланд бардоштани сатҳи тафаккури техникуву технологӣ дар ҷомеа мо соли 2010-ро Соли маориф ва фарҳанги техникӣ эълон кардем-изҳор дошт Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гардид, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро соҳаи афзалиятнок эълон намуда, Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон ба вазъи соҳаи маориф ва рушду инкишофи он, сифати тайёр кардани кадрҳои баландихтисос, сатҳу сифати донашандӯзии хонандагону донишҷӯён дар ҳама намудҳои муассисаҳои таълимӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамоянд.

Ин бесабаб нест, зеро рушду тараққиёт ва пешрафти иқтисодию иҷтимоии мамлакат вобаста ба сазою кӯшиши насли созандаву эҷодкор алоқаманд аст ва агар мо ба тарбияи ворисони бомаърифату донишманд, ватандӯсту меҳнатқарин бо масъулияти баланд машғул нашавем, ба пешравии иқтисодию иҷтимоӣ ва илмию техникӣ муяссар шуда наметавонем.

Мақсаду вазифаҳои имрӯзаи маорифчиёни ҷумҳурӣ ин пеш аз ҳама тарбияи шаҳрвандони солим, бомаърифат ва ташаббускорест, ки принсипҳои ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистонро риоя намуда, ба талботи меъёрҳои умумиҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошанд.

Дар бораи ислоҳоти низоми маориф сухан ронда, набояд фаромӯш кард, ки дар ҷаҳон ду навъи ислоҳоти соҳа ҷой дорад: яке аз ислоҳоте, ки доираи низоми мавҷудаи таҳсилот гузаронида мешавад: дигарӣ ислоҳоте, ки дар натиҷаи дигар шудани сохти ҷамъиятӣ, тағйирёбии мақсад ва вазоифи таҳсилот ва низоми он гузаронида мешавад.

Мо намунаи ислоҳоти навъи аввали таҳсилотро дар асри ХХ мушоҳида карда метавонем. Дар ин давра дар барномаи ислоҳоти маориф масъалаи ба куллӣ тағйир додани сифати таҳсилот ҳанӯз инъикоси худро наёфта буд. Ҳоло он ки инкишофи рӯзафзуни иҷтимоию иқтисодии давр такмили ҷиддии сифати таҳсилот ва низоми онро тақозо дорад. Бинобар ин дар солҳои 70-80-уми асри ХХ даври дуҷуми ислоҳоти соҳаи маориф гузаронида шуда бошад ҳам, он бештар хусусияти умумӣ дошт ва дар он махсусияти ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба таври мушаххас ба назар гирифта нашуда буд.

Муҳим он буд, ки ислоҳоти солҳои 70-80-уми асри ХХ таҳсилотро чун воситаи асосии рушди иҷтимоию иқтисодии ҷамъият, омили муҳимтарини ба даст овардани ҳамфикрию ҳамкориҳои байналмилалӣ, эҳтироми халқҳо ба озодӣ, истиқлолият ва соҳибхитиёрӣ маънидод карда буд.

Маҳз бо мақсади дар амал татбиқ намудани ҳамин хусусиятҳои таҳсилот созмони бонуфузи байналхалқӣ оид ба таҳсилот ЮНЕСКО дар он солҳо дар ҷандин ҳуҷҷатҳои муҳим, аз ҷумла «Тавсияҳо оид ба нақши таҳсилот дар устувор гардидани ҳамфикрии байналхалқӣ, ҳамкорӣ, сулҳ, асосҳои ҳуқуқҳои инсон озодӣ» (1974), «Тавсияҳо оиди ба таҳсилоти техникӣ ва касбӣ» (1974), «Тавсияҳо оид ба инкишофи таҳсилоти калонсолон» (1976), «Тавсияҳо оид ба саҳми ЮНЕСКО дар барқарор намудани тартиби нави байналхалқии иқтисодӣ» (1976) ва ғайраро қабул намуд. Ин созмони бонуфуз дар сессияҳои худ, ки дар шаҳрҳои Токио (1972) ва Париж (1985) гузаронида шуданд, муҳимтарин масъалаҳои таҳсилотро аз қабилӣ «Тамоилҳои нави инкишофи таҳсилот», «Усулҳои тавассути таҳсилот ҳал намудани муҳимтарин вазифаҳои рушди иҷтимоӣ дар кишварҳои

мухталиф», «Вазифаҳои муҳими байналмилалӣ»-ро баррасӣ менамояд.³⁰

Муҳокимаи масъалаҳои ислоҳоти таҳсилот дар сатҳи созмони бонуфузи байналхалқӣ ЮНЕСКО аз он шаҳодат медиҳад, ки аксари кишварҳо ба ислоҳоти соҳаи маориф бе тайёрии пешакӣ ва дахлдор шурӯъ карданд.

Мувофиқи маълумоти ин созмон дар мамлакатҳое, ки ба ислоҳоти соҳаи маълумот шурӯъ кардаанд, дурнамо (стратегия)- и мушаххаси гузаронидани ислоҳот вучуд надорад, вазифаҳои ислоҳот дақиқ муайян нашуданд ва мутасаддиёни ислоҳот барои амалӣ гардонидани он омода набуданд.

Баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рӯй овардан ба муносибатҳои нави иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, минҷумла, дар соҳаи маориф дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омадаанд. Яке аз тағйироти асосиву чашмраси соҳа бедории шуури сиёсӣ ва худшиносии миллии халқи тоҷик мебошад. Маҳз ҳамин шуури худшиносии миллии буд, ки дар соҳаи маориф зарурати демократикунони таҳсилот, таъмин намудани умумияти таҳсилот баробарҳуқуқии ҷинсӣ, синну сол, гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли, имкониятҳои баробар барои ба даст овардани таҳсилот ва комёбиҳои он, ташкили мактабҳои навъи замонавӣ- литсею гимназияҳо, эҳёи беҳтарин анъанаҳои педагогии ниёгон, ба инобат гирифтани дастовардҳои ҷолиби умумибашарӣ дар бобати ба роҳ мондани кори таълиму тарбия дар шароити нави иқтисодӣ ва сиёсати ягонаи фазои таҳсилот дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), мутобиқ сохтани нақшаву барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, баланд бардоштани маоши кормандони соҳаи маориф, мустаҳкам намудани алоқаи таҳсилот бо истеҳсолот ва эътибори ҷиддӣ додан ба тарбияи меҳнатӣ ва касбинтиҳобкунии ҷавонон ба амал омаданд.

Иҷрои ҳамаи ин мақсадро табиист, ки ба ислоҳоти сохторӣ имконпазир аст. Зеро дар кишвари мо на фақат сохти ҷамъиятӣ дигар шудааст, балки вобаста ба он мақсад ва вазифаҳои таҳсилот, низом ва сохтори он низ тағйир ёфтааст.

Пешрафти илмию техникӣ тақозо мекунад, ки шаклу усулҳои таълим, истифодаи техникаи ҳозиразамон дар раванди омӯзиш, алоқамандии боз ҳам зичтари раванди таълиму тарбия бо меҳнат ва истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба шароити давр мутобиқ сохта шаванд.

Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати маориф мақсад ва вазифаҳои таҳсилотро барои солҳои минбаъда муайян карда, баҳри амалӣ гаштани онҳо чораҳои зарурӣ меандешанд. Махсусан, дар масъалаҳои ворид гардидан ба фазои ягонаи байналмиллалӣ таҳсилот дар алоқамандӣ бо фарҳангу маърифат ва тамаддуни башарӣ бо роҳҳои пайдо кардани мазмуну мундариҷаи нави таҳсилот.

Дар номгӯи масъалаҳои афзалиятноки «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015» дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҷорӣ намудани омӯзиши технологияи нави иттилоотиву коммуникатсионӣ ва дар ин замина вусъат бахшидан ба сифати тайёр намудани мутахассисон барои қонеъ гардонидани талаботи шахс, давлат ва ҷомеа мавқеи хоса дорад. Ҷун Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ҷомеаи ҷаҳонӣ аст ва дастовардҳои ҷомеаи башариро, ки ба инкишофи шахс ва ҷомеа мусоидат менамояд, қабул мекунад ва дар ин раванд саҳм низ мегирад.

Мӯҳлати амали «Барномаи давлатии компютеркунонии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2007» ба анҷом расид.

³⁰ Атахонов Т. «Маорифи Тоҷикистон». № 2, 2002. с. 8.

Дар ташкили чараёни таълим дастовардҳои муайян ба даст омаданд.

Комиссияи Аврупоӣ якҷоя бо мамолики аъзо дар соҳаи таҳсилоти олии диққати асосиро ба се самти асосии ислоҳоти таҳсилоти олии равона мекунад: ислоҳоти барномаҳои таълимӣ; тақмили идоракунӣ ва ислоҳоти маблағгузорӣ.

Самтҳои мазкур бевосита бо чараёни Болония, ки мақсадаш бунёди фазои аврупоии таҳсилоти олии то соли 2010 мебошад, алоқаманданд.

Эъломияи Болония (Созишномаи Болония) номи худро аз шаҳри Болонияи Италия гирифтааст. Бори аввал намояндагони мамлакатҳои мухталифи Аврупо соли 1999 дар ин шаҳр чамъ омада, эъломияи Болонияро қабул намуданд. Тибқи ин созишнома бояд дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакатҳои Аврупо низоми ягонаи кредитиву модули ҷорӣ карда шавад. Мақсади ин ҳуҷҷати хеле муҳим бунёди фазои ягонаи аврупоии таҳсилоти олии мебошад. Ҳоло дар чараёни Болония 47 мамлакат ширкат меварзанд.

Ҳар як давлати ҷаҳон вобаста аз мақсадҳои стратегии худ низоми маълумотгирӣ, шакли таълим ва технологияҳои тайёр намудани мутахассисонро интихоб мекунад. Бо мақсади ҳамоҳангсозии маълумоти олии, ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани сифати таълим, рақобатпазирии хатмкунандаҳо дар бозори ҷаҳон 29 давлати Аврупо 19-уми июни соли 1999 дар шаҳри Болония (Италия) созишнома ба имзо расонидаанд. Солҳои минбаъда ин эъломия аз доираи давлатҳои Аврупо берун баромада, минтақаҳои калони дунёро дарбар гирифтааст. Ин давлатҳо дар асоси хусусиятҳои хоси низоми миллии таҳсилот намунаҳои гуногуни технологияи кредитиро мавриди истифода қарор доданд.

Воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба созишномаи Болония имконият медиҳад, ки он ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид шуда, алоқаро ба мамлакатҳои дуру наздики хориҷӣ кишвар васеъ намоянд. Барқарор намудани ҳамкориҳои гуногунҷабҳа доир ба таълими донишҷӯён, коромӯзии устодон, корҳои илмӣ-тадқиқӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилот, мукамал намудани стандартҳои таҳсилот, тақмили барномаҳои корӣ ва таълимӣ, аз худ намудани технологияҳои нави таълим, шаклҳои муосир ва манфиатовари ташкили раванди таълим, баромадан аз доираи маҳдуди таҳсилот бо нигоҳ доштани арзишҳои милли аз масъалаҳои муҳими ин робитаҳо мебошанд.

Аз Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009 ҷиҳати гузаштан аз сентябри соли 2010 ба таҳсилоти ҳатмии 10-сола ва аз сентябри соли 2014 ба низоми нави таҳсилоти умумӣ бармеояд. Ин гузариши ҳадафӣ тибқи стандартҳои байналмиллалӣ дар соҳаи маориф бо мақсади ворид гардидани низоми маорифи кишвар ба фазои ягонаи ҷаҳонии таҳсилот, зарурати ба таври ҷиддӣ тайғир додани сохтор ва мазмуну мӯҳтавои таҳсилоти миёнаи умумиро ба миён гузошта, амалӣ намудани роҳҳои химоя ва нигоҳдории фазои ягонагии таҳсилотро талаб менамояд, ки зурурати он ҳанӯз соли 1997 дар Созишномаи ҳамкорӣ оид ба ташкили фазои ягонаи таҳсилоти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Низомномаи Шӯрои ҳамкорӣ дар соҳаи таҳсилоти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Консепсияи ягонаи таҳсилоти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) таъкид шудааст.

Вобаста ба нуқтаҳои зикршуда таҷрибаи як қатор мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон аз ҷумла, ИМА, Канада, Ҷопон, Фаронса, Испониё, Полша ва ғайра омӯхта шуд, ки дар онҳо низоми таҳсилоти 12 сола амалӣ гардида истодааст. Дар Олмон, Шветсия, Чехия, Италия бошад, таҳсилот 13 сола, дар Ҳолланд таҳсилоти 14 сола амал мекунад. Дар мамлакатҳои назди Балтика,

ҳамчунин дар Молдова, Украина ва Узбекистон аллакай таҳсилоти 12 сола ба роҳ монда шудааст.

Дар ин замина Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои стратегии давра ба давра гузаштан ба низоми нави таҳсилотро таҳия намуда истодааст.

Дар навбати аввал ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» тағйиру иловаҳо пешниҳод карда шуд, ки аз ҷониби парламенти кишвар дастгирӣ ёфта, қабул шуд. Дар асоси он лоиҳаи «Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» омода ва бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.05.2010, № 207 қабул гардид. Қарори мазкур мақомоти марказӣ ва маҷаллии Ҳокимияти давлатӣ ва аҳли ҷомеаи кишварро барои татбиқи нақшаҳои азнавсозии сохтор ва мазмуну мӯҳтавои низоми нави таҳсилот дар Тоҷикистон дар солҳои 2010-2017 сафарбар намуда, ҷиҳати давра ба давра гузариш ба ин низоми таҳсилотро муайян менамояд.

Муҳимтарин натиҷаҳои ҷорӣ намудани таҳсилоти ҳатмии 10 сола ва низоми нави таҳсилоти 12 сола чунин хоҳад шуд:

Ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, ки имконият медиҳад, хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бемамониат дар муассисаҳои таълимии олии кишварҳои пешрафта таҳсилоти касбиро идома диҳанд. Алҳол, аксари чунин хонандагон маҷбуранд, пас аз хатми мактаб як ё ду сол ба таври илова таҳсил намоянд ва фақат пас аз ин ҳуқуқи ба мактаби олии дохил шуданро пайдо мекунанд.

Ба таври мукамал ҷорӣ намудани таҳсилоти равиявӣ ва таҳассусӣ имконият медиҳад, ки хонандагон ба интиҳоби касб бештар омода гарданд ва таҳсилоти касбиро бо назардошти қобилиятшон ба роҳ монанд. Инчунин, аксари хонандагон пас аз хатми таҳсилоти умумӣ соҳиби сертификат ва ё диплом гардида, дорой касбҳои коргарӣ мешаванд.

Зарурати гузаштан ба низоми нави таҳсилот (таҳсили 12-сола) ногузир буда, моро водор мекунад, ки чун узви ин ҷомеа рӯ ба муносибатҳои нави иқтисоди бозорӣ оварем ва нақши худро дар ин раванд ба ин ё он восита гузорем. Бинобар ин мо бояд барои ба низоми байналмилалӣ мутобиқ намудани мазмуну мӯҳтавои таҳсилот, сохтори он инчунин ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ будани мутахассисоне, ки мактаби олии тайёр мекунад, тавачҷӯх намоем.

Низоми нави таҳсилот чунин афзалиятҳо дорад, аз ҷумла мувофиқи маълумоти оморӣ ҳамагӣ 7 фоизи кӯдакони синни мактабӣ дар ҷумҳурӣ ба муассисаҳои томактабӣ фаро гирифта мешаванд ва ин мушкилот андаке ҳалли худро пайдо менамояд. Таҳсилоти 12-сола имконият фароҳам меорад, ки онҳо аз соли таҳсили 2016-2017 ба таҳсилот фаро гирифта шаванд. Низоми таҳсилоти 11-сола ба хатмкунандаҳои муассисаҳои таҳсилоти умумии мо мушкилӣ пеш оварда, имконият намедиҳад, ки онҳо дар мактабҳои таҳсилоти олии кишварҳои хориҷие, ки таҳсилоташон 12-сола аст, бемонеа имтиҳон супорида, таҳсил намоянд.

Дар ин маврид баробарарзиши ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳа ба онҳо таъмин мегардад. Хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти умумии мо ҳанӯз дар заминаи омӯзиши барномаи таълимии синфи 10 ба асосҳои равияҳои касбӣ шинос гардида, таҳсилот дар синфҳои 11 ва 12 аз рӯи равияҳои касбӣ сурат мегирад. Хатмкунандагон пас аз хатми синфҳои 10 ва 12 касби ояндаи хешро муайян карда, ба он замина низ мегузоранд. Ин омил хеле муҳим буда, ба онҳо имкон медиҳад, ки дар дохили мамлакат ва дар хориҷи он дар бораи касбҳои маълумот пайдо намоянд ва то андозае маҳорати ба онҳо кор карданро низ дошта бошанд.

Ислоҳот таҳсилотро ба таҷрибаю сохтори таҳсилоти ҷаҳони пешрафта наздик намуда, ҳамзамон дар сохтор ва мазмуни таҳсилоти кишвар тағйирот ворид месозад.

Дар шароити кунунӣ мактаби муосир ба тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дучор гардидааст. Дар солҳои охир ба сохтор ва низоми он ҳаёти воқеӣ ва рушди босуръати техникаю технология низ то андозае дигаргунӣ ворид намудаанд. Имрӯз мактаб ва ҷомеа ба технологияи пешқадам ниёз дорад, чунки он ба сохтори ҷомеаи мутараққӣ ва устувор гардидани пояи он мусоидат менамояд.

Дар ин марҳила коркарди идораи лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки бо мақсади эҷоди моделҳои нав дар таҳсилот сурат мегиранд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин моделҳо вобаста ба талабот ва шароити маҳалҳо сохта мешаванд.

Бо ҳамроҳ шудан ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ пеш аз ҳама зарурати ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба миён меояд. Тибқи дастури фармоиши Сарвари давлат ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи мазкур концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардид ва он дар асоси сиёсати давлат дар соҳаи маориф ва талаботи меъёрҳои байналмилалӣ таҳсилот ба тавсиб расид.

Сарвари давлат дар робита ба ин пешниҳод намуданд, ки ба низоми таълим ворид намудани тағйирот тақозои замон аст ва аз сентябри соли 2010 ба таҳсили ҳатмии 10 сола ва аз сентябри соли 2014 ба низоми нави таҳсилоти умумӣ гузашта бо ин роҳ барои ҳамроҳ шудан ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ замина фароҳам оварда шавад. Барои гузаштан ба чунин низоми таҳсил Вазорати маориф, вазорату идораҳои дахлдор ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор шуданд, ки бо мақсади зиёд намудани ғойҳои нишастӣ хонандагон аз ҳоло дар бораи бунёди мактабҳои нав ва синфхонаҳои иловагӣ тадбирҳои муассир андешанд. Чун Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ҷомеаи ҷаҳонӣ аст ва дастовардҳои ҷомеаи башариро, ки ба инкишофи шахс ва ҷомеа мусоидат менамоянд, қабул мекунад ва дар ин раванд саҳм низ мегирад. Гузаштан ба таҳсилоти ҳатмии 10 сола ва низоми нави таҳсилоти умумӣ аз воқеияти замони муосир бармеояд, ки барои ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидани кишварамон мусоидат менамояд.

Воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот бо усулҳои фармонравӣ ва авторитарӣ сурат намегирад. Падидаҳои таҳсилоти муосир дар навбати аввал аз таҳия ва тасдиқи ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ оғоз гардида, минбаъд натиҷаи такмили таҷриба ва истифода аз усулҳои фаъол ва навин, тадрис, таъминоти кадрӣ, моддию техникӣ ва лабораторию иттилоотии раванди таълим густариш меёбад. Сониян, мутахассисони соҳибкасб бояд на аз рӯи мӯҳлати таҳсил балки мутобиқи савияи донишу малака ва маҳорати касбию ҳунари тайёр карда шаванд. Ин тарзи нави маълумотгирӣ бояд дар суннату анъанаҳо ва манбаъҳои асосӣ қонуни ва илмӣ дошта ҷорӣ гардад.

Ҳоло дар мактабҳои минтақавӣ кишар 1 миллиону 750 ҳазор хонандагон таҳсил мекунанд ва ҳар сол қариб 110-112 ҳазор нафар мактабро хатм мекунанд. Дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мақсади пурра ба таълим фаро гирифтани духтарону писарон масъалаҳои гузариш ба низоми дувоздаҳсолаи таҳсилот, аз нӯҳсола ба даҳсола гузаронидани таҳсилоти асосӣ ба муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ табдил додани муассисаҳои ибтидоӣ ва аз ҷониби мақомоти иҷроия маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пурра татбиқ гардидани низоми маблағгузорию сарикасӣ аз ҷумлаи тадбирҳои мебошанд, ки бояд дар оянда амалӣ карда шаванд,

таъкид намудааст Президенти кишвар дар Паёми соли 2015 ба Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳамчун давлати мустақили ҷомеаи ҷаҳонӣ бо ҷунин раванди навгароӣ ба фарҳангу маърифати тамаддуни башарӣ ворид мегардад. Тавассути меъёрҳои муосир ва стандартҳои таҳсилоти байналмилалӣ ҳамгироии муттассили системаи маълумот ва алоқамандии воқеии илму истехсолот ва баланд бардоштани сифати таҳсилот ба вучуд меояд. Бо назардошти ин мақсад яке аз вазифаҳои муҳимтарини қабули концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидан ба фазои ягонаи байналмилалӣ маълумот ва алоқамандӣ бо фарҳангу маърифат ва тамаддуни башарӣ мебошад.

Ба сатҳи маълумоти муосири байналмилалӣ расидан пеш аз ҳама бо назардошти раванди ҷаҳонии таҳсилот аз ҷиҳати илмӣ асоснок намудани стандартҳо ва нақшаву барномаҳои таълимӣ, такмил ва тарҳрезии асноди ҳуқуқию меъёрӣ, баланд бардоштани савияи дониш ва қонеъ гардонидани талаботи шахс ба инкишоф, таъминоти рушди иҷтимоӣ ва мутаносиби сатҳи зиндагии ҷомеа муяссар мегардад.

Калидвожаҳо: истиқлолият, рушди маориф, фазои ягонаи таҳсилот, барномаи таълимӣ.

Адабиёт:

1. Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ. Душанбе: Ирфон, 2013. С. 157.
2. Алифбеков З. Таҳсилот дар ҳазорсолаи нав. Омӯзгор. 22 апрели соли 2005.
3. Атахонов Т. «Маорифи Тоҷикистон». № 2, 2002. с. 8.
4. Маорифи Тоҷикистон. Душанбе, 2002, сах. 45-46.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мачлиси Олии Ҷумҳурии Рӯзномаи «Омӯзгор», 2010, 17 декабр.
6. Рӯзномаи «Омӯзгор», 2010, 3 сентябр.
7. Раҷабов С., Алифбеков З. Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, «Субҳи дониш», 2004. сах. 79.
8. Раҳмонов Э. Маориф омили муҳимтарини таҳкими давлат ва начоти миллат. Душанбе, 2007.
9. Садои мардум. 23 январи соли 2015.
10. Тоҷикистон. Ш. Душанбе. 23 январи соли 2015. с. 26.
11. Э. Раҳмон. Рушди маориф – асоси таҳкими аркони давлат. Душанбе, 2009.

НЕЗАВИСИМОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ЕДИНСТВО - ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Абдуллоев М.Х.

В статье раскрывается большой вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в развитие народного образования в годы независимости и национального единства, как одно из приоритетных направлений политики Правительства Республики Таджикистан. Также показаны пути и средства вхождения Республики Таджикистан в международное пространство образования.

Ключевые слова: независимость, развитие образования, международная пространства образования, научная программа.

**INDEPENDENCE AND NATIONAL UNITY THE BASIS OF THE
DEVELOPMENT OF EDUCATION IN TAJIKISTAN**

Abdulloev M.

In article the big contribution of the President of Republic Tajikistan Emomali Rahmon to development of national education in days of independence and national unity reveals. As one of priority directions of a policy of the government of Republic Tajikistan. Also it is shown ways and means Republic Tajikistan occurrence in international formation spaces.

Keywords: independence, development formation, international formation spaces, the scientific program.

ИЛМҲОИ ДАҚИҚ- ТОЧНЫЕ НАУКИ

КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭЛЕКТРОФИЗИЧЕСКИХ СВОЙСТВ
ЧИСТОГО И ЛЕГИРОВАННОГО АНТИМОНИДА ГАЛЛИЯ ЖЕЛЕЗОМ

Каримов С.К., академик, Гаффоров С., к.ф-м. н, дотсент, Баротов Н.И., ст. преп.,
Гулматов У.А., ассистент КГУ имени А. Рудаки

Актуальность данной работы является, то что поиск новых высоко-эффективных полупроводниковых материалов с заранее заданными свойствами расширяется. В связи с этим электрофизические свойства антимонида галлия были исследованы при низких и высоких температурах, и в жидкой фазе [1]. Для средних температур комплексное исследование проводится впервые. С другой стороны, поиск новых активных полупроводниковых материалов является самым актуальным вопросом дня. В частности, добавка определенных концентрационных составов и легирование чистых материалов дает нам новые материалы, которые можно будет применять их в различных областях электронной техники. В качестве объектов исследования нами выбраны чистый и легированные образцы антимонида галлия железом.

Антимонид галлия является полупроводником с очень важными электрофизическими характеристиками, а железо является мягким серебристо-белым металлом, который при нормальных условиях в воздухе не ржавеет. Его плотность $7,86 \text{ г/см}^3$, температура плавления $T = 1312\text{К}$. Железо имеет четыре аллотропических видоизменения: $\alpha \rightarrow \beta \rightarrow \gamma \rightarrow \delta$ -модификации. Переход $\alpha \rightarrow \beta$ происходит при $T = 1042\text{К}$. Железо α -модификации является металлом со средней восстановительной активностью и имеет форму центрированного куба с длиной ребра $2,86 \text{ \AA}$.

В связи с вышеизложенным, целью настоящей работы является комплексное экспериментальное исследование температурных зависимостей электропроводности, термо-эдс и коэффициента Холла в интервале температур от комнатной до $T = 1200\text{К}$, включая и жидкую фазу. Учитывая физико-химические свойства антимонида галлия и железа, нами были синтезированы образцы $\text{GaSb} + 0,5\text{мас.}\% \text{Fe}$. Навески взвешивались с точностью $\pm 3 \cdot 10^{-6} \text{ кг}$ и исходя из размеров измерительной холловской ячейки навески брали по 10^{-2} кг . Синтез проводился совместным сплавлением компонентов в кварцевых ампулах, вакуумированных до $1,3 \cdot 10^{-3} \text{ мм рт. ст.}$ и запаянных. Синтез проводился в печах марки СШОЛ-1-1,6/12 и СУОЛ-0,4-2,5/1,5-И1, в которых безградиентная зона намного превышало размеры ампулы. Нагрев проводился со скоростью ~ 50 град/час до температуры образования антимонида галлия (985К) и после часового выдержки температуру повысили до температуры ликвидуса железа (1312К), после чего выдерживали на 20-50 градусов выше температуры ликвидуса с аперидические вибрации, а затем охлаждали при выключенной печи до комнатной температуры. Измерение электропроводности, термо-эдс и коэффициента Холла проведены с помощью ячейки показанной на рис. 1. Ячейка выполнена из окиси алюминия методом точного керамического литья. Герметизация внутреннего объема ячейки осуществляется с помощью керамической пробки, притертой по конической поверхности. Электроды

выполнены из спектрально – чистого графита и плотно запрессованы в гнезда. Нагрев ведется в инертной среде и в среде аргона с помощью высокотемпературного нагревателя бифилярно намотанного типа ОХ23ХБА, рассчитанный на силы тока до 25А. Измерение электрофизических параметров проводили до температуры 1500К.

Рис.1. Измерительная ячейка

Экспериментальные результаты чистого антимонида галлия представлены на

рис.2.

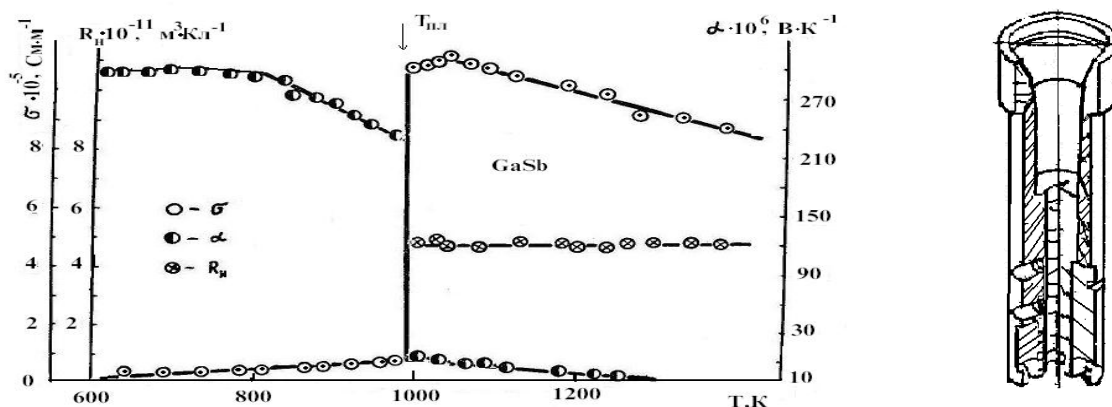

Рис.2. Температурные зависимости электропроводности, термо-эдс и коэффициента Холла чистого антимонида галлия р – типа.

Как видно из рис. 2, электрофизические параметры хорошо коррелируют между собой. В твердом состоянии знак термо-эдс и коэффициента Холла положительный, а в жидкой фазе отрицательный, т.е. при плавлении наблюдается инверсия знака носителей, что очень важно для изготовления высокотемпературных переключателей. Рассматривая данное соединение выше точки плавления в интервале температур 1100 – 1300К, следует отметить, что электропроводность с повышением температуры уменьшается и значения очень велики: порядка 10^6 См/м, что указывает на металлический характер переноса. Константа Холла измеряли только в жидкой фазе и его можно считать почти постоянной. Термо-эдс имеет небольшую тенденцию к увеличению с повышением температуры. Это явление в рамках однозонной металлической модели объяснить трудно, однако, если воспользоваться соотношением Писаренко для термо-эдс согласно [1 - 6]:

$$\alpha = \frac{\kappa}{e} \left[A + \ln \frac{2(2\pi m^* k)^{3/2}}{(2\pi \hbar^3)^3 p_0} \right] + \frac{3}{2} \frac{k}{e} \ln T,$$

где $A = \text{const}$, p_0 – концентрации дырок, носителей, которые в нашем случае практически постоянная величина. Учитывая, что данная формула справедлива в случае сильного вырождения и отсутствия температурной зависимости концентрации, что и наблюдается в нашем случае. Тогда $\alpha = f(\ln T)$, т.е. можно объяснить возрастание термо-эдс с ростом температуры. На основании вышеизложенного можно сказать, что антимонид галлия хорошо описывается однозонной моделью с металлическим приближением [7]. В твердой фазе

применима двухзонная модель S – типа. Таким образом, наши экспериментальные данные показывают, что процесс разрыва связей и освобождения носителей заряда практически завершается в точке плавления.

Результаты комплексного исследования образцов антимонида галлия, легированного железом представлены на рис. 3.

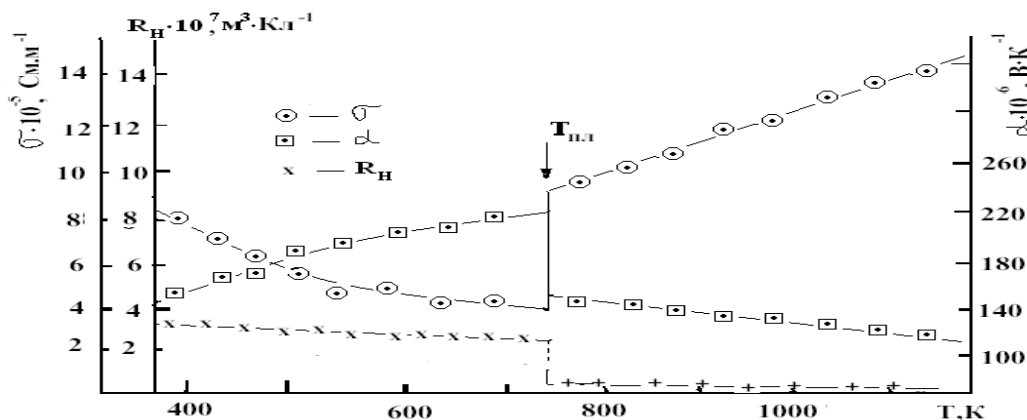

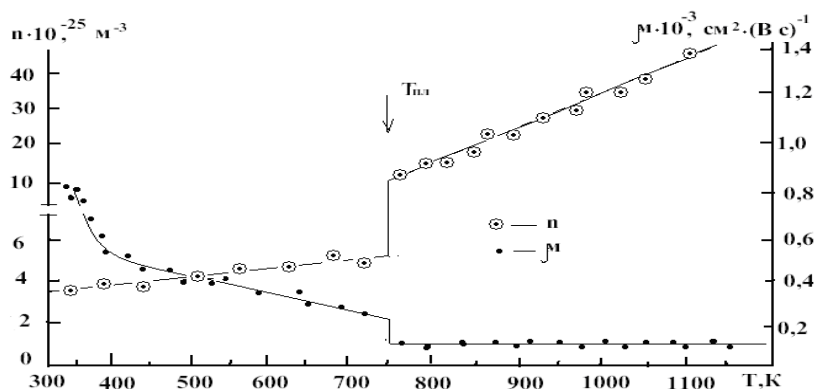
Рис.3. Температурные зависимости электропроводности, термо-эдс и коэффициента Холла легированного GaSb железом в твердом и жидком состояниях.

Как видно из рис.3 в твердом и жидком состояниях коэффициенты термо-эдс и электропроводность хорошо коррелируют между собой. Электропроводность антимонида галлия легированной железом в твердом состоянии имеет металлический характер и хорошо описывается металлической модели. После ликвидуса данный образец приобретает полупроводниковый характер, что подтверждает теорию Андерсона о переходе металл → полупроводник при плавлении. Термо-эдс в твердом состоянии имеет тенденцию к увеличению, что можно было ожидать, а в жидком состоянии с ростом температуре уменьшается. Численные значения термо-эдс в твердом состоянии соответствуют численному значению чистого антимонида галлия, но в жидком состоянии оно в 10 раз выше. Такой характер зависимости можно объяснить на основе аллотропных переходов железа. Константы Холла измеряли независимо разные экспериментаторы и на нескольких образцах. Для вычисления константы

Холла использовали выражения:
$$V_H = R_H \frac{IH}{d} \cdot 10^{-8} \text{ (В)}$$

Как видно из рис. 3 в твердом состоянии оба эксперимента по эффекту Холла в пределах экспериментальной ошибки измерения методом постоянного тока и постоянного магнитного поля допустимо. На основании экспериментальных результатов нами вычислены концентрации и подвижность носителей заряда (рис.4.).

Рис. 4. Температурные зависимости концентрации и подвижность носителей заряда антимонида галлия, легированного железом.

Как видно из рис. 4 концентрация носителей заряда в твердом и жидком состоянии имеет тенденцию к увеличению с ростом температуры. Однако это увеличение в твердом состоянии незначительно, и по - видимому роль подвижности в электропроводности огромна. Уменьшение электропроводности данного состава можно объяснить на основе уменьшения подвижности носителей заряда. Выше температуры ликвидуса подвижность почти остается постоянным вплоть до температуры 1200К. Такое закономерное поведение концентрации и подвижности носителей заряда в полупроводниках часто встречается и описывается современными моделями электронных расплавов [7]. Для описания электрофизических свойств данного состава нами были использованы М- модели и модели жестких связей, которые дают выражения для σ , α и электронной плотности через интегралы Ферми – Дирака F_n :

$$\sigma = AC_n^2 kTF_0(\xi) \quad \text{и} \quad \alpha = -\left(\frac{k}{e}\right) \left[\frac{2F_1(\xi)}{F_0(\xi) - \xi} \right],$$

где
$$\xi = \frac{(E_f - E_{c0})}{kT}$$

Учитывая эту теорию, на основании экспериментальных данных нами были построены график зависимости электропроводности от термо-эдс (рис. 5).

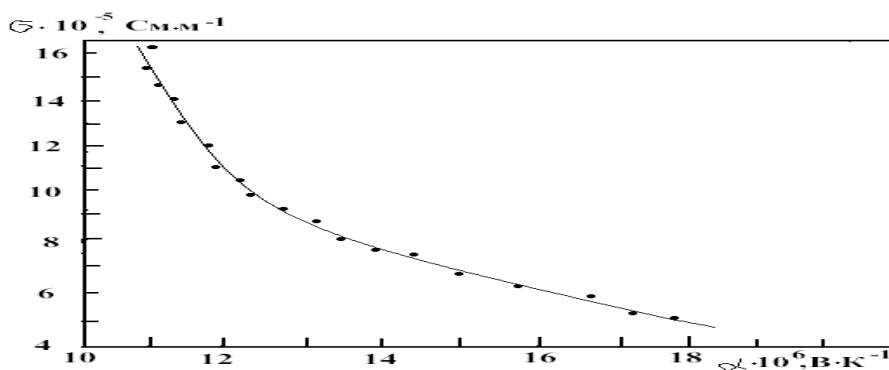

Рис.5. Зависимость электропроводности от термо-эдс антимонида галлия, легированного железом в жидком состоянии.

Как видно из рис. 5 данная зависимость в пользу теории Катлера и оно дает возможность в дальнейшем рассчитывать порога подвижности, а также можно придти к заключению, что какова форма край зоны. Этот график полностью совпадает с графиком приведенный в [7].

Коэффициент Зеебека вычисляли по методу описанному в работе [8]. По данным электропроводности определяли ширину запрещенной зоны в твердом состоянии, и она оказалось равным $\Delta E = 0,67 \text{ эВ}$, что учитывая свойства легированного элемента, следует отметить, что наши данные хорошо согласуются с данными чистого антимонида галлия, для которой $\Delta E = 0,79 \text{ эВ}$. Используя формулу закона Видемана – Франца на основании экспериментальных температурных зависимостей электропроводности вычисляли коэффициент теплопроводности антимонида галлия, легированного железом. Результаты полученные нами представлены на рис. 6.

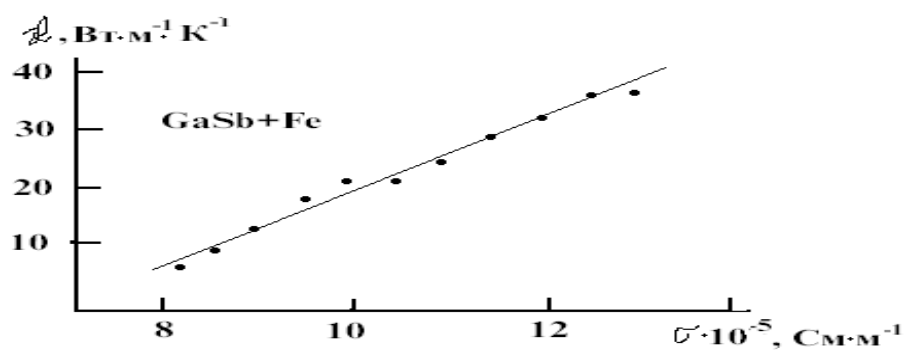

Рис. 6. Зависимость коэффициента теплопроводности от электропроводности антимонида галлия, легированного железом в жидком состоянии

Как видно из рис. 6. с ростом электропроводности увеличивается теплопроводность, что подтверждает предположению закона Видемана – Франца.

В заключении следует отметить, что температурные зависимости электропроводности, термо-эдс и константа Холла антимонида галлия, легированного железом, исследованы экспериментально и представляются впервые.

Ключевые слова: электропроводность, термо – эдс, константа Холла, температурная зависимость, металл, полупроводник, фазовые переходы, легирование.

Литература:

1. Гафоров С. Исследование эффекта Холла в расплавах полупроводников с различным характером межатомного взаимодействия. Автореферат дисс. на соиск.уч. степ. канд. физ-мат наук. М.:МИЭТ, 1982. – 33 с.
2. Иоффе А. Ф. Физика полупроводников. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1957. - 491с.
3. Каримов С. К. Полуупроводниковые халькогениды таллия. М.: Металлургия, 1982. - 128 с.
4. Регель А. Р., Глазов В.М. Физические свойства электронных расплавов. М., Наука, 1980. – 296 с.
5. Катлер М. Жидкие полупроводники. М.; Мир, 1980. – 256 с.
6. Штенбек М., Баранский П.И. Методы прецизионного измерения эффекта Пельтье и термоэлектродвижущих сил. ЖТФ, 1956, т. 26, №7, стр. 1673-1388.

**ТАДҚИҚОТИ МУШТАРАКИ ХОСИЯТҲОИ ЭЛЕКТРОФИЗИКИИ
АНТИМОНИДИ ГАЛИЙИ ТОЗА ВА БО ОҲАН ЧАВҲАРОНИДАШУДА**

Каримов С.К. Гаффоров С., Баротов Н.И., Гулматов У.А.

Дар ин мақола вобастагии ҳароратии электрикгузаронӣ, қэҳ–и гармой ва коэффитсиенти Холли антимониди галлийи бо оҳан чавҳаронидашуда пешниҳод карда мешавад. Татқиқотҳои таҷрибавӣ гузариширо аз ҳолати сахтӣ ба ҳолати моеъгӣ, ки назарияи Андерсон оид ба гузариши металл – нимноқил пешбинӣ карда буд, тасдиқ мекунанд.

Калидвожаҳо: электрикгузаронӣ, қэҳ – и гармой, доимии Холл, вобастагии ҳароратӣ, металл, нимноқил, гузариши фазагӣ, чавҳаронидашуда.

**COMPLEX RESEARCH OF ELECTROPHYSICAL PROPERTIES PURE AND
ALLOYED ANTIMONITE GALLIUM IRON**

Karimov S.K., Gafforov S., Barotov N., Gulmatov U.

This article was first submitted to the temperature dependence of the electrical conductivity, thermoelectric power and Hall constant in gallium antimonite doped with iron. Our experimental data supports the theory of the Anderson transition metal - semiconductor junctions in a melting point.

Keywords: electrical conductivity, thermoelectric power, Hall constant, the temperature dependence, metal, semiconductor, phase transitions, doping.

**БАРОБАРИИ СУММАҲОИ ДАРАЧАИ ДУИ МУОДИЛАҲОИ
ДИОФАНТИИ ЧОР ВА ШАШНОМАЪЛУМА**

**И. Ғуломов д.и.п., профессор, Сирочиддини Д., донишҷӯи курси 5
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Муодилаҳои диофантии дараҷагӣ дар намуди умумӣ ин тавр навишта мешавад:

$$x_1^i + x_2^i + \dots + x_n^i = y_1^i + y_2^i + \dots + y_m^i \quad (i=1, 2, 3, \dots, m) \quad (1)$$

Барои ҳалли (1) дар адабиёти илмӣ – методӣ (1)-(3) теоремаи зерин исбот карда шудааст:

Теорема . Агар ададҳои $a_1, a_2, \dots, a_n$ ҳамин тавр дода шуда бошанд, ки $a_1 + a_2 + \dots + a_n \equiv 0 \pmod{n}$ ва $S = \frac{2}{n} (a_1 + a_2 + \dots + a_n)$ шавад, онгоҳ $a_1, a_2, \dots, a_n \equiv S - a_1, S - a_2, \dots, S - a_n$ (бо дараҷаи 2) мешавад.

Мо дар ин мақола тарзи дигари ҳалли муодилаи (1)- ро барои $i=2$ баён мекунем.

Пайдарпаии ададҳои натуралро аз 1 то 32 менависем.
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, ..., 31, 32

Фосиларо ба чор гурӯҳ чудо мекунем:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;   9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16;
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24;   25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32.

Ҳар яке аз ин гурӯҳҳоро ба чор ҷуфтӣ (элементи якуми ҷуфт адади аввал, элементҳои дуёми он аз охир) менависем:

1, 8; 2, 7; 3, 6; 4, 5.   9, 16; 10, 15; 11, 14; 12, 13.

17,24;18,23; 19,22; 20,21.   25,32;26,31; 27,30; 28,29.

Аз гурӯҳи якум чуфти якум (1,8) ва аз гурӯҳи дуум чуфти дуум (10,15) ва баръакс, аз якум чуфти дуум (2,7) ва аз дуум чуфти якум (9,16)-ро мегирем:

1,8,10,15;   2,7,9,16;

Онгоҳ суммаи квадратҳои чор адади аввала ба суммаи квадратҳои чор адади дигар баробар мешаванд, яъне

$$1^2+8^2+10^2+15^2=2^2+7^2+9^2+16^2$$

Акнун аз гурӯҳи якум чуфти якум (1,8) ва аз гурӯҳи дуум чуфти сеюми (11,14) ва баръакс, аз якум – чуфти сеюм (3,6) ва аз дуум чуфти якум (9,16)-ро мегирем, онгоҳ:

$$1^2+8^2+11^2+14^2=3^2+6^2+9^2+16^2$$

Ҳамин тавр амал карда меёбем, ки аз гурӯҳҳои сеюм ва чорум:

17,24,26,3;   18,23,25,32;

$$17^2+24^2+26^2+31^2=18^2+23^2+25^2+32^2$$

Ба ҳамин тариқ, нишон додем, ки суммаи квадратҳои чор адади натуралӣ ба суммаи квадратҳои чор адади натуралии дигар баробар будааст:

$$x^2_1+x^2_2+x^2_3+x^2_4=y^2_1+y^2_2+y^2_3+y^2_4$$

Барои муайян кардани баробарии суммаҳои дараҷаи дуи муодилаҳои диофантии шашномаълума фосилаи пайдарпаии ададҳои натуралиро васеътар, масалан, аз 1 то 48 мегирем: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,...,48

Ин фосиларо ба чор гурӯҳ ҷудо мекунем:

1,2,3,4,5,...,12;13,14,15,16,17,18,...,24;

25,26,27,28,...,35,36;37,38,39,40,...,47,48.

Гурӯҳи якум ва дуумро дар шакли зерин менависем:

1,4,12;   2,5,10;   3,6,8;   7,9,11.

13,16,24;   14,17,22;   15,18,20;   19,21,23.

Аз ин ҷо қоидаи ёфтани суммаҳои дараҷаи дуи муодилаҳои диофантии шашномаълума бармеояд:

$$1^2+4^2+12^2+14^2+17^2+22^2 = 2^2+5^2+10^2+13^2+16^2+24^2$$

$$2^2+5^2+10^2+15^2+18^2+20^2 = 3^2+6^2+8^2+14^2+17^2+22^2$$

Ба ҳамин тариқ,

$$x^2_1+x^2_2+x^2_3+x^2_4+x^2_5+x^2_6 = y^2_1+y^2_2+y^2_3+y^2_4+y^2_5+y^2_6$$

Калидвожаҳо: муодилаҳои диофантӣ, ададҳои натуралӣ, фосила, чуфт, элемент.

Адабиёт:

1. В. М. Бухштаб. Теория чисел. М: Просвещение, 1968.
2. И. М. Виноградов. Основы теории чисел. М: Наука, 1972.
3. Алгебра и теории чисел. Под ред. Н. Я. Виленкина. М: Просвещение, 1984.

РАВНЫЕ СУММЫ ВТОРОЙ СТЕПЕНИ ДИОФАНТОВЫХ УРАВНЕНИЙ С ЧЕТЫРЬМЯ И ШЕСТИ НЕИЗВЕСТНЫМИ

Гуломов И., С. Давлатали

В данной статье с помощью определенного правила, на конкретных примерах, доказывается равенства: $x^2_1+x^2_2+x^2_3+x^2_4 = y^2_1+y^2_2+y^2_3+y^2_4$ и $x^2_1+x^2_2+x^2_3+x^2_4+x^2_5+x^2_6 = y^2_1+y^2_2+y^2_3+y^2_4+y^2_5+y^2_6$

Ключевие слова: диофантовые уравнения, натуральные числа, промежутки, пара, элемент.

**EQUAL SUMS OF SECOND DEGREE OF DEOFANTOV'S
EQUALIZATION WITH 4 AND**

Gulomov I., Sirojiddini D.

Arc improved, equality.

$x^2_1+x^2_2+x^2_3+x^2_4 = y^2_1+y^2_2+y^2_3+y^2_4$ and $x^2_1+x^2_2+x^2_3+x^2_4+x^2_5+x^2_6 = y^2_1+y^2_2+y^2_3+y^2_4+y^2_5+y^2_6$

Keywords: Deofatov's equalization, natural numbers, intervals, pair, element.

**ОИД БА ТАДБИҚИ МЕТОДИ ДОХИЛ КАРДАНИ КОНТУРҲОИ ИЛОВАГӢ
ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ КАНОРӢ**

Рахимов Н., Шарифов Ш., ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Дар илми математика ҳангоми тадқиқи масъалаҳои канории функсияҳои аналитикӣ бо қисмҳои асосии додашуда методҳои гуногуни тадқиқот вомехӯрад. Масалан, методи давоми аналитикии функсияҳо, методи муодилаҳои интегралӣ, методи симметрия ва ғайра [1-2].

Методи дохил кардани контурҳои иловагӣ дар ҳалли масъалаи канории ҳамбастагии функсияҳо (Риман), масъалаи Гилберт ва ғайра бо қисмҳои асосии додашуда аввалин бор дар тадқиқотҳои профессор Р.Ақбаров [1] кашф шуд. Мақсади ин мақола низ бо идеяи ин метод аз наздик шинос шудан аст. Гузориши масъалаи канории ҳамбастагии функсияҳо бо қисмҳои асосии додашударо дида мебароем.

1. Бигузур $\hat{C} = C + \{\infty\}$ - ҳамвории васеъшудаи комплексӣ бошад. Дар $\hat{C}$ контури қисман суфтаи мураккаби L , ки аз якҷоякунии миқдори охириҳои хатҳои қачи суфта (сарбаста ё кушода)- имиқдори охириҳои нуқтаҳои умумидошта иборатанд, дода шуда аст. Бо $\Lambda = \{t_1, t_2, \dots, t_k\}$ - миқдори охириҳои охириҳои нуқтаҳои контури L нуқтаҳои қаратӣ, нуқтаҳои вайронкунандаи суфтагии контур ва ғайраро ишора менамоем. Маҷмӯи L/Λ ба миқдори охириҳои хатҳои $L_1, L_2, \dots, L_N$ ҷудо мешавад, ки ҳар кадоми онҳо хати қачи суфтаи ба интервали $(0,1)$ гомеоморфбударо ифода менамоянд.

Дар ҳар қадам хати қачи L_j самти ихтиёриро қайд намуда, самти контури L - ро барқарор намудан мумкин аст. Дар L_j ду функсияҳои Н- бефосилаи $G_j(t)$ ва $g_j(t)$ дода шудаанд, ки $G_j(t) \neq 0$ буда, давоми Н- бефосилаи онҳо дар ибтидо ва интиҳои нуқтаҳои контури L_j - мавҷуданд. Қиматҳои худудии онҳоро охиринок ва

гайрисифрӣ ҳисоб намуда, $G(t) = G_j(t)$ ва $g(t) = g_j(t)$ дар мавриди $t = L_j (j = 1, 2, \dots, N)$ мегузorem.

Бигузор дар $\hat{C}/L$ миқдори охиrhoки нуқтаҳои $F = \{F_1, F_2, \dots, F_n\}$ дода шуда бошад. Бо $U_1, U_2, \dots, U_n$ мувофиқан атрофҳои хурди суроҳшудаи нуқтаҳои $F_1, F_2, \dots, F_n$ ва бо $\partial U_1, \partial U_2, \dots, \partial U_n$ - сарҳади ин атрофҳо ро ишора менамоем, ки онҳо қисман суфтаи сода ва самтноқкардашуда мебошанд. Атрофҳои хурди U_ν -ро тавре тасаввур кардан лозим аст, ки маҷмӯи U_ν чуфт-чуфт якдигарро намебуранд $U_\kappa \cap U_j = \emptyset, \kappa \neq j$ ва ҳамаи онҳо дар $\hat{C}/L$ мехобанд: Дар атрофҳои суроҳшудаи U_ν / F_ν функцияҳои Н-бефосилаи $\xi^\nu(z)$ дода мешавад. Масъалаи зеринро дида мебароем:

Ҳамаи функцияҳои дар $(\hat{C} \setminus L) \setminus \bigcup_{\nu=1}^n \bar{U}_\nu$ аналитикӣ будаи $\Phi(z)$ -ро ёфтан лозим, ки дар L/Λ аз чап ва рост давоми Н-бефосилаи онҳо мавҷуд буда, шарти канории зеринро қаноат намоянд:

$$\Phi^+(t) = G(t)\Phi^-(t) + g(t), \quad t \in L \tag{1}$$

Давоми Н- бефосилаи функцияи матлуби $\Phi(z)$ дар $\bigcup_{\nu=1}^n \bar{U}_\nu \setminus F_\nu$ бояд тавре мавҷуд бошанд, ки фарқи $\Phi(z) - \xi^\nu(z)$ барои ҳар кадом $\nu = 1, 2, \dots, n$ дар U_ν функцияи аналитикӣ бошад.

Талаботи охиrhoки масъалаи гузошташуда аз гузориши масъалаи классикӣ фарқ мекунад. Функцияи $\xi^\nu(z)$ -ро чун қисми асосии функцияи матлуби $\Phi(z)$ дар атрофи U_ν нуқтаи F_ν шарҳ додан мумкин аст. Бо чунин сабаб масъалаи гузошташуда номи **масъалаи ҳамбастагии функцияҳо (Риман) бо қисмҳои асосии додашуда** ном дорад. Дар мавриди $F = \emptyset$ ҳисоб карда мешавад, ки «қисми асосӣ» дода нашудааст ва масъалаи (1) ба масъалаи классикӣ хеле хуб омӯхташудаи Риман [1-2] табдил меёбад. Ҳангоми $g(t) \equiv 0$ масъалаи якҷинсаи Риман ҳосил мешавад.

Ҳалли масъалаи канорӣ бо қисми асосии додашуда аслан ба тадқиқи ду масъалаи зерин меорад.

1. Ёфтани шартҳои ҳалшавандагии масъалаи канорӣ бо қисмҳои асосии додашуда;
2. Исботи формулаҳои, ки дар ҳалли масъалаи канорӣ аз ҳисоби қисмҳои асосӣ пайдо мешаванд.

Теорема. Масъалаи 1 ҳамон вақт ва фақат ҳамон вақт ҳал мешавад, агар баробарии зерин иҷро шавад:

$$\int_L g(\varepsilon) d\chi_0^+(\tau) = \sum_{x=1}^n \int_{d_{uv}} \xi^x(\varepsilon) d\chi_0^+(\tau) \tag{2}$$

ки ин чо $d\chi_0(z)$ ҳалли ихтиёрии масъалаи ҳамроҳшудаи (1)

$$d\chi_0^-(t) = G(t)d\chi_0^+(t), \quad t \in GL$$

Ҳангоми иҷро шудани шарти (2), ҳалли масъалаи (1) бо формулаи

$$\phi_0(z) = \begin{cases} \phi_0(z) + \phi_l(z) - \frac{\chi(z)}{2\pi i} \sum_{x=1}^n \int_{duv} \frac{\xi^x(\tau) d\tau}{\chi(\tau)(-z)} & z \notin \bigcup_{x=1}^n \bar{U}, \\ \phi_0(z) + \phi_l(z) + \xi^\vee(z) - \frac{\chi(z)}{2\pi i} \sum_{x=1}^n \int_{duv} \frac{\xi^x(\tau) d\tau}{\chi(\tau) \tau - z}, & z \in \bigcup_x \circ \end{cases}$$

ёфта мешавад, ки ин ҷо, $\phi_0(z) = \chi(z) P_\infty(z)$ ҳалли муодилаи якҷинса, $\phi_l(z) = \frac{\chi(z)}{2\pi i} \int_L \frac{\xi^x(\tau) d\tau}{\chi(\tau) \tau - z}$ ҳалли хусусии масъалаи (1). $\chi(z)$ - функцияи каноникӣ масъала, $\xi^\vee(z)$ - қисмҳои асосии додасуда.

Калидвожаҳо: контурҳои иловагӣ, масъалаҳои канорӣ, хатҳои қачи суфта, геоморф, функцияи аналитикӣ, муодилаи якҷинса, функцияи каноникӣ.

Адабиёт:

1. Р. Акбаров «Краевые задачи теории аналитических функций с заданными главными частями и им соответствующие особые интегральные уравнения. Душанбе, 2006
2. Ф.Д. Гахов Краевые задачи. М.: Наука, 1970.

О РЕАЛИЗАЦИИ МЕТОДА ВНЕДРЕНИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ КОНТУР В РЕШЕНИЕ КРАЕВЫХ ЗАДАЧ

Рахимов Н., Шарифов Ш.

В статье рассматриваются дополнительные контуры решающих проблем взаимодействия функции и задачи Гилберта с основами элементов, находящихся в центре внимания исследования. Избранная задача исследования отличается от классической задачи тем, что он открывает новые задачи исследования.

Ключевые слова: дополнительные контуры, крайние задачи, непрямые линии, геоморф, аналитические функции, одинаковые уравнения, канонические функции.

ON THE IMPLEMENTATION OF THE METHOD ADDITIONAL CIRCUITS IN RADIKALNIH SOLUTION OF PROBLEMS

Rakhimov N., Sharifov Sh.

The article deals with additional circuits to solve problems of interaction of the functions and tasks of Gilbert with the basics elements that are the focus of research. Selected problems noted by the study of the classical problem in that it opens up new research problems. This problem with the extreme conditions of the main parts, and the claims.

Keywords: Projects Additional circuits extreme challenges indirect mania geomorf, analytic functions, the same equation, the canonical function.

ПРОБЛЕМАИ БАЗАИ МАЪЛУМОТҲО ДАР ЗАБОНҲОИ
БАРНОМАСОЗӢСайдалиев А., муаллими калони кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Асоев М., ассистенти кафедраи илмҳои компютери ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Барномарезии базаи маълумотҳо – яке аз самтҳои асосӣ дар соҳаи барномарезӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин бисёре аз барномасозон (программасозон) кӯшиш менамоянд, ки сохтани барномаи базаи маълумотҳо ро омӯзанд. Ин аҷоиб нест, чунки дар замони ҳозира ҳар як мақомот, идора ва ширкатҳои давалатӣ ва хусусӣ асосан бо барномаи базаи маълумотҳо сару кордоранд ва албатта, ҳар яки онҳо маълумотҳои бисёре доранд, ки онҳо ро нигоҳ доштан лозим меояд. Дар замони ҳозира ягон мақомот ё идора бе доштани базаи маълумотҳо кори худро пеш бурда наметавонад.

Дар вақтҳои охир майлу рағбат нисбати барномасозӣ дар забонҳои алгоритмӣ-забонҳои, ки бо ёрии онҳо барои мошинҳои электронии ҳисоббарор барнома-программа навишта мешавад, хеле зиёд шудааст. Афзоиши ин гуна майлу рағбат бо тараққиёт ва тадбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ дар ҳаёти ҳаррӯза мебошад. Агар шахс бо компютер сару кор дошта бошад, он гоҳ, албатта дер ё зуд, дар ӯ ҳавас ё баъзан зарурати барномасозӣ пайдо мешавад.

Имрӯзҳо дар байни истифодабарандагони компютерҳои фардӣ оилаи системаҳои оператсионии **Windows** хеле маъмул мебошанд. Табиист, ки нафари хоҳиши барномасозидошта, кӯшиш менамояд, барномаҳое созад, ки дар ин муҳит кор кунанд. Барои барномасозии қаторӣ, якчанд сол пештар, ин гуна хоҳиш ба чузъ як орзую ҳавас қизи дигаре набуд. Пайдоиши забонҳои барномасозии **Microsoft Visual Basic** ва **Borland Delphi** барои дар ҳаёт амалӣ намудани ин орзую ҳавас имкониятҳои пурра фароҳам оварданд.

Делфӣ-ин насли Турбо-Паскаль мебошад. Турбо-Паскаль аввалин маротиба соли 1983 барои системаи оператсионии CP/M сохта шудааст. Турбо-Паскаль соли 1984 ба системаи оператсионии MS-DOS гузаронида шудааст. Дар аввали рафти таърихи IBM-PC, Турбо-Паскаль яке аз забонҳои машҳур барои коркардҳои ҷиддӣ истифода бурда мешуд. Ин забон компилятори ҳақиқие буд, ки муҳаррири (редактори) матни барномаҳо ва ҳамаи ҷизҳои лозимиҳо бо худ дошт. Delphi аз тарафи ИМА 14-уми феввали соли 1995 коркард шуда, нусхаҳои аввалини он 28-уми феврал тақсим карда шуд. Нусха, ё ин ки beta-қабати забони барномасозии Delphi ба Федератсияи Россия дар рӯзҳои аввали моҳи апрели соли 1995 омада расид.

Аз нуқтаи назари истифодабаранда, базаи маълумотҳо-ин барномаест, ки кор бо маълумотро (информатсияро) иҷро менамояд. Ҳангоми ба кор даромадани чунин барнома дар экран одатан ҷадвал (таблитсаро) мебинем, ки истифодабаранда ба он назар карда, ахбороти лозимаи худро ҷустуҷӯ менамояд. Аз нуқтаи назари барномасоз бошад, базаи маълумотҳо – ин ҷамъи файлҳои мебошад, ки дорои ахборот аст. Ҳангоми сохтани барнома барои истифодабаранда, барномасоз барномае месозад, ки кор бо файлҳои таъмин намояд.

Дар замони ҳозира барномаҳои зиёде вучуд доранд, ки барномасоз метавонад базаи маълумотҳои локалӣ (dBase, FoxPro, Access, Paradox) ва фосилагӣ (InterBase, Oracle, Sysbase, Infomix, Microsoft SQL Server) – ро созад. Дар таркиби Delphi қисматҳои, мавҷуд аст, ки бо онҳо барномаҳои кор бо файлҳои

ахборот, сохтани ҳаргуна система: аз dBase то Infomix ва Oracle – ро иҷро мекунем. Delphi боз барномасозро имконият медиҳад, ки вай барномаи Borland DataBase Deskor – ро истифода бурда, базаи маълумотҳоро дар ҳар андоза созад.

Базаи маълумотҳои маҳдуд, локалӣ (файли маълумотҳо) дар як таҷҳизот (локалӣ) ҷойгир мебошанд, масалан: Диски сахт (Винчестер ё дски сахт /жесткий диск/) ё диски шабакавӣ (диски дигар компютер, ки дар шабака пайваст мебошад). Барои таъмини ҷудокунии маълумотҳо (дастрасӣ ба маълумотҳо) байни якчанд истифодабаранда, барномаҳое лозиманд, ки дар як ё якчанд компютер кор мекунанд, дар базаи маълумотҳои **локалӣ** методе истифода бурда мешавад, ки номи **бунбаस्तкунии файлҳоро** гирифтааст. Мақсади ин метод ин аст, ки дар як вақт ду истифодабаранда наметавонанд як маълумотро коркард намоянд, барои он, ки барои якеи онҳо маълумотҳо маҳкам (бунбаст) мешаванд.

Калидвожаҳо: забонҳои барномасозӣ, соҳаи барномарезӣ, барномамасозон, сохтани барнома, ширкатҳои давлатӣ.

Адабиёт:

1. Моисеева Л.Т., Рахматуллин А.И., Сотников С.В. Основы программирования в Delphi. Казань: Изд-во Казан. гос. техн. ун-та, 2005. 55 с.
2. Культин Н.Б. Основы программирования в Delphi СПб.:БХВ-Петербург, 2003.- 608 с.
3. Информатика: Учебник. 3-е перераб. изд. Под ред. проф. Н.В. Макаровой. М.: Финансы и статистика. 1999. 768 с.
4. Фаронов В.В. Турбо Паскаль. В 3-х книгах. Кн. 1. М.: Учебно-инженерный центр «МВТУ-ФЕСТО ДИДАКТИК». 1992. 304 с.

ПРОБЛЕМА БАЗЫ ДАННЫХ В ЯЗЫКАХ ПРОГРАММИРОВАНИЯ

Сайдалиев А., Асоев М.

В последнее время повышается интерес к программированию в языках алгоритмах, с помощью которых создаются программы для электронных вычислительных машин. Повышение такого интереса в каждодневной жизни зависит от развития и реализации информационных технологий.

Ключевые слова: язык программирования, отрасль программирования, строение программ, государственные фирмы.

PROBLEMAI BASE MALUMOTHO DAR ZABONHOI BARNOMASOZI

Saidaliev A., Asoev M.

Interest to programming in languages algorithms with which help recently make programs for electronic computers are created. Hanging of such interest in an everyday life depends on development and realization of information technologies.

Keywords: programming language, the industry programming straeenie programs, state-owned firms.

**АСОСҲОИ БАРНОМАСОЗӢ ВА ДОХИЛ НАМУДАНИ ОН
БА БАРНОМАИ ТАЪЛИМӢ****Самариддинова З.Н., муаллими калони кафедраи илмҳои компютери
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Миёнаи садаи бистум ҳамчун марҳилаи рушду тараққи бошиддату сермахсули инкишофи илмӣ – техникӣ (ИИТ) тавсиф мегардад, ки боиси афзоиши миқдори ахбори илмӣ ва техникӣ гашт. Дар робита бо ин ҳаҷм ва мураккабии донишҳое, ки бояд таълимдиҳанда молик бошад, асосан ва қатъан афзоиш ёфтанд. Дар чунин шарту шароит масъалаи сифати таълим ва тарзу усулҳои идоракунии он аҳамияти калонро соҳиб шудан гирифт. Ҳалли масъала дида шуд. Дар кор карда баромадани ақидаи барномасозӣ, ки ба он бо корҳои муҳаққиқони амрикоӣ Н.Винер [46] ва Б.Скиннер асос гузошта шуда буд. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ кушоиши тадқиқотҳо доир ба барномасозӣ аз миёнаи солҳои 60-уми асри ХХ сар шуд. Дар марҳалаи аввали коркард ва таҳияи масоили назариявии барномасозӣ таҷрибаи ИМА, инчунин баъзе мамолики дигар, ки онҳо концепсияҳои амрикоии барномасозии ҳатӣ, сершоха ва омехта хеле васеъ маъмул шуда буданд, бодикқат омӯхта шуд.

Муҳаққиқони шӯравӣ дарҳол ба тофовути методологии муҳиму ҷиддии нуқтаи назару муносибати худӣ ва барномасозони амрикоӣ ишора намуданд. Махсусан оид ба номақбулии концепсияҳои бихевиористии таълим ба сифати асоси назариявии барномасозӣ қайд гардид.

Муроҷиат ба манбаҳои луғавӣ нишон медиҳад, ки таҳти истилоҳи «барномасозӣ» раванди тайёр намудани масъалаҳо барои ҳалл кардан дар ҳисобмошини электронӣ ҳисоббарор (ҲЭҲ – русӣ: ЭВМ) фаҳмида мешавад, ки иборат аст аз марҳалаҳои зерин: тартиб додани «нақшаи ҳалли» масъала дар шакли ҳуруфчинии амалиёт (тасвири алгоритмии масъала); тасвири «нақшаи ҳалл» ба забони барномасозӣ (тартиб додани барнома); транслятсияи барнома аз забони барномасозӣ ба забони мошин (дар шакли пайдарҳамии фармонҳо, ки амалисозии онҳо ҳалли масъала мебошад).

Ҳамчунин, барномасозӣ номида мешавад фасли математикаи амалӣ, ки методҳо ва воситаҳои тартибдиҳӣ, санҷиш ва беҳтарсозии барномаҳоро барои мошинҳои ҳисоббарори (ҲЭҲ) меомӯзад ва кор карда мебарояд.

Ҳамин тариқ, хулоса баровардан мумкин аст, ки барномасозӣ бо воситаҳои махсуси амалисозии он зич алоқаманд аст. Омӯзиши мураттаби (системавии) барномасозӣ бошад, имконпазир аст дар асоси алоқаи он бо дигар илмҳо – кибернетика, мантиқ, психология, педагогика ва диг.

Вақте ки аввалин порчаҳои китобҳои дарсии барномасозӣшудаи амалисозандаи принципҳои номгиршуда (курсҳои мактабӣ) офарида шуданд, дарҳол корҳои эксперименталӣ бо онҳо оғоз шуда буд. Мақсади вай ошкор намудани аксуламали (реаксияи) таълимгирандагон ба воситаҳои нави таълим, муайян кардани мақом ва ҷойи кор бо дастури барномасозӣшуда дар машғулият, санҷиши баъзе шаклҳои тавъамшавии қори фардӣ болои дастури таълимӣ бо шаклҳои қори коллективии таҳти роҳбарии омӯзгор гузаронда шаванда буд. Фарзияи қорӣ дар бораи он пешниҳод гардид, ки агар китобу дастурҳо бо баҳисобгирии принципҳои таълими ба барнома дароварда шуда сохтаву эҷод шаванд, самаранокии таълим метавонад баланд гардад, зеро ки вай бештар фардиқунонидашуда мегардад, китобу дастурҳо шавку рағбат ба донишхоро ба вучуд меоваранд, худназораткунии марҳилавӣ бошад, сабабнокии (мотиватсияи)

иловагӣ ба таҳсилу омӯзишро эҷод менамояд.

Мафҳумҳои «таълими барномасозишуда» ва «барномасозӣ кардани таълимро» фарқ кардан мебояд. Таҳти аввалӣ зимнан дар назар дошта мешавад дар раванди таълимии мушаххас амалӣ сохтани принципҳои маълуми мақбули умум, идоракунии дурусту оқилонаи фаъолияти мустақилонаи таълимии хонанда дар асоси робитаи мутақобили дохилӣ ва беруна. Чунин идоракунии дар китоби дарсии барномасозишуда ба амал бароварда ва ба даст оварда мешавад бо: додани ахбори илмӣ (маводи таълимӣ) бо ҳиссаҳои (вояҳои, миқдори) кам, таъмин намудани хонанда бо ахбори дастурамалӣ дар хусуси чи тавр кор карда баромадани ҳиссаи додашуда; таъмини хонанда бо имкони худназораткунии, яъне санҷиши дурустии иҷроиши амалиёти мувофиқ; таъмин намудан бо маълумот дар бораи он ки баъд чи корро ва дар кадом пайдарпайӣ иҷро кардан; таъмин намудани фардикунонии таълим дар мувофиқат бо сатҳи ибтидоии тайёрии хонанда ва қобилиятҳои зеҳнии вай.

Сатҳу савияи мухталифи тайёрии педагогӣ ва техникаи одамони ба омӯзиши махсусиятҳои таълими барномасозишуда машғул, дараҷаи воқифии онҳо, характери фаъолият ва ҳуди навии ин падида боз як проблемаро ба вуҷуд оварданд: олимони пардохтанд ба ҳарфзанӣ дар бораи таълимӣ барномасозишуда чун дар бораи таълим фақат бо кӯмаки мошинҳо, ё, баръакс, фақат бо ёрии барномаҳои бемошин. Дар алоқамандӣ бо ин зарурати омӯзиши самаранокии ташкили раванди таълим бо истифодабарии воситаҳои чопӣ ва техникаӣ ба миён омад. Дар як қатор мавридҳо ин кор чи дар самти кор карда баромадани китобҳои дарсии фарогири давраи дарозтари таълим, то як соли бутуни таҳсил, ҳамчунон дар роҳи эҷоди китобҳои дарсии иҷроқунандаи вазифаҳои дидактикии мухталиф пеш бурда шуд. Дар натиҷа дар солҳои 70-80 – уми асри ХХ маҷмӯаи масъалаҳо ва машқҳои барои истифодабарӣ бо мошинҳои навъи «репетитор» пешбинишуда, ва вазифаҳои санҷишӣ-тестҳои барои истифода дар мошинҳои навъи «интиҳонгир» пешбинишуда хеле маъмул гардиданд. Дар ҳарду ҳолат азхуд намудани донишҳои нав бо роҳу тарзи анъанавӣ дар асоси шарҳу эзоҳи омӯзгор ва азнавкоркунии мустақилонаи минбаъдаи мавод аз рӯи китоби дарсӣ сурат гирифт.

Навъи махсуси китоби дарсӣ ҳам пайдо шуд – бо ном иловаҳои барномасозишуда ба китобҳои дарсӣ, ки роҳнамо-дастурамалҳоро доир ба кори мустақилона бо китобҳои дарсӣ, саволҳоро доир ба ҳар кадом қисми маводи таълимӣ ва ҷавобҳо ба онҳоро барои худсанҷишӣ дар бар мегирифтанд. Агар гап дар бораи тартиб додани ҳуди китобҳои дарсии барномасозишудаи барои таъмини ҳама марҳалаҳои фаъолияти идрокии омӯзонандагон пешбинӣ шуда равад, пас ин кор суст пеш бурда мешуд.

Самти махсус дар тадқиқи масоили таълими барномасозишуда солҳои зиёд кор карда баромадан ва ташкил намудани воситаҳои техникаӣ буд:

- 1) мошинҳои омӯзонандаи таъиноти гуногуни дидактикӣ;
- 2) синфҳои автоматикунонидаи мураккабии дараҷаи гуногуни пешбинишуда чи барои таълим, ҳамчунон барои ба қайдгирии тамоми рафти фаъолияти таҳсилии ҳар кадоме аз таълимгирандагон ва диг.

Дар тадқиқотҳои эксперименталӣ инчунин самаранокии таълими барномасозишудаи мошинӣ ва бе мошин муқоиса карда шуданд. Дар ин ҳол дар нисбати сифати азхуднамоӣ ва мустаҳкамӣ ба хотира гирифтани маводи таълимӣ байни ин ду навъи таълим тафовути асосӣ ошкор нагардид, вале ба ҳар ҳол эътироф гардид, ки самаранокии барномаи назорат ва таъсиринокии маҷмӯаҳои барномавии машқҳо вобастагӣ доранд аз мавҷуд будани мошинҳои махсус.

Ҳамзамон муайян карда шуд, ки таълим бо ёрии мошин бо воридсозии мураккаб кардашудаи ҷавобҳо, бо рамз (код) ифода кардани барномаҳо, ивазкунии мураккаби барномаҳо ва монанди инҳо камсамартар ва аз ҷониби омӯзгор бештар бор кардашуда будааст назар ба таълим бо ёрии китобҳои дарсии барномасозӣшуда. Таҳлили корҳои илмӣ-назариявӣ, ки мо гузаронидем ва таҷрибаи ғунгаштаи истифодаи идеяҳо ва принципҳои таълими барномасозӣ шуда нишон медиҳад, ки дар тадқиқи масъала якҷанд равияҳои кибернетикӣ таркиб ёфтааст.

Дар ҳоли ҳозир, чуноне Г.А.Вайзер [43] қайд менамояд, барномаҳои таълимии хаттӣ, сершоха ва алгоритмикунонида шуда ва барномаҳо дар асоси таҳхисӣ нигаронида шудаанд, пеш аз ҳама, ба хонандагони таҳсилашон дар меъёр ва таҳсилашон паст аз меъёр. Ба одами дорои дараҷаи баланди таҳсил омӯзонидани алгоритм ҳамчун дастури қатъӣ на ҳама вақт лозим аст, вай инҳоро худаш кушода метавонад, зеро ки сатҳу савияи азхудкунии амалиёти оддӣ дар вай баланд аст. Г.А.Вайзер пешниҳод менамояд, ки барои чунин хонандагон барномаи навъи махсус – бо худтанзимшавӣ - офарида шавад, ки таҳти он фаҳмида мешавад аз ҷониби субъекти таълим муқаррар кардани мувофиқат байни талаб мешуда ва амалан ба дастовардаи ҳолати вай, аз ҷумла, ин метавонад муайяну муқаррар намудани мувофиқат байни талабот ва савияи амалан омӯхта ба даст оварда бошад. Чунин мувофиқат бо роҳи интиҳоби барномаҳои дараҷаи мухталифи мушкилӣ дар дохили системаи ягонаи онҳо ба даст оварда мешавад.

Дидактикӣ. Бештар муттасилу мантикӣ пешниҳод гардидааст дар асарҳои А.М. Дорошкевич, Т.А. Ильина, И.Ф. Комков, В.А. Мельникова, И.Т. Огородников, З.С. Харьковский, С.Г. Шаповаленко ва диг. Дар онҳо барномасозӣ ба сифати қисмати таркибии тадқиқотҳои умумидидактикӣ, бахусус доир ба масъалаҳои нақш ва мавқеи кори мустақилона дар раванди таҳсил, фаъолнокунонӣ ва фардикунонии таълим дида баромада мешавад. Таълими барномасозӣ бо худ шакли махсуси кори мустақилонаро ифода менамояд, бинобар ин нақши он ва барномасозӣ дар омӯзиши фаслҳо ё звеноҳои бутуни раванди таълим тағйироти калону назаррас ворид месозанд.

Дар таҷрибаи таълими барномасозӣ метод ҳамчун фаъолияти мақсаднок, ба тартиб даровардашудаи омӯзгор ва таълимгиранда баромад мекунад, ки нигаронида шудааст ба ноил шудан ба мақсади муқарраршуда, системаи амалҳои алгоритмии мантиқие, ки мақсадашон иборат аст аз ҳалли вазифаҳои дидактикии гузошта шуда, асбобу анҷоме, ки ба омӯзгор имкон медиҳад хонандагонро ба раванди интерактивии ба тартиб даровардашудаи дарбаргирандаи худомӯзӣ, худмуайянкунӣ, худназораткунӣ ва худислоҳкунӣ ҷалб намояд.

Методҳои таълими барномасозӣ хислату хосиятҳои худии муайяншаванда бо хусусияти фаъолияти субъектҳои раванди таълим, объект, тамоюли мақсаднок ва диг.доранд.

Дар ҳоли ҳозир кор карда баромадани ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии самтҳои таълими барномасозӣ, ки мо хотиррасон намудем, идома дорад (Е.И.Волкова, М.М. Гохлернер, К.Б. Епсинович, Т.Г. Жарковская, О.Я. Кабанова, К.Б. Карпов, Е.С. Кувшинова, Б.А. Ланидус, А.С. Лурье, Г.И. Макарова, Е.С. Полод, Е.Н. Сovenko, З.С. Харьковский, Э.А. Яо ва диг.). Ин алоқаманд аст бо ба таври васеъ ҷорӣ намудани информатика ва истифодаи техникаи компютерӣ дар раванди таълим.

Информатика – ин илм дар бораи қонунҳо ва тарзу усулҳои ҷамъ кардан ва коркарди маълумот мебошад. Вай бо шарофати ҳисобмошини электронӣ

ҳисоббарор (ХЭХ) ташаккул ёфтааст. Истилоҳи «истифодаи компютерҳо» зуд-зуд ба маънои истисмори онҳо фаҳмида мешавад. А.А.Самарский одилона қайд менамояд [174], ки имрӯз ду мақсади азим ба ҷойи аввал пеш бароварда мешаванд: сохтани суперкомпютерҳо ва компютерҳои истифодаи умум. Дар ин ҳол муҳим аст дар хотир доштан, ки бояд принсипи зерин амал намояд: на масъаларо ба назди мошин «кашидан», балки мошинро ба назди масъала, яъне мувофиқкунонии компютерҳо ба дараҷаи (класси) муайяни масъалаҳо.

Ошкорасозии системавии имконот ва доираву дараҷаи дониш барои истифодабарии барномасозӣ ҳамчун падидаи (зухуроти) таъминсозандаи тақмили таълим дар шарту шароити хислати умумии вай вобаста аст аз фаҳму дарки хусусиятҳои объектҳои барномасозӣ.

Дар солҳои охир якҷояшавии (интеграция) васоити техникаи таълим бо воситаҳои таълими барномасозӣшуда таҷассум меёбад дар амалӣ намудани ақидаи (идеяи) бо ном таълими кушода дар системаи марказҳои таълимии мучахҳаз бо васоити техникаи мувофиқу дахлдор дар маҷмӯъ. Ба ин марказҳо барои омӯзиши мустақилона ва азхудкунии курсҳои таълимии доираи мухталифи донишҳо – мактабӣ ва донишгоҳӣ то сирф амалии ин ё он соҳаи шавқу завқи одамро ифодасозанда омадан мумкин аст.

Инак, ба имрӯз дар асарҳои педагогӣ масъалаҳои таълими барномасозӣшуда таври кофӣ ҳамаҷониба пешниҳод шудаанд, ки тавҷеҳу тамоюлро (ориентатсия) ба мавқеҳои ишғолнамудаи олимони мухталифро мушкил мегардонад. Ғайр аз ин, комилан равшану мафҳум аст, ки барномасозӣ ва таълими барномасозӣшуда ҳамчун падидаи педагогии маҷмӯъ бо мақсади аниқтару дақиқтар нишон додани мақому мавқеи онҳо дар раванди таълимии муассисаҳои таълимии навъи гуногун омӯзиши минбаъдаи ҳешро тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: барномакунонӣ, дидактика, усул, донишҷӯ, муҳаққик, омӯзиш, ҷараён, мавқеъ, хислатнома, самт, мақсад, ҷустуҷӯ.

Адабиёт:

1. Абрамов С.А. и др. Задачи по программированию. М.: Наука, 1988.-123 с.
2. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности [в обучении естественным предметам]. Казань, 1983.
3. Беспалько В.П. Программированное обучение (Дидактические основы). М.: Высшая школа, 1970. – 300 с.
4. Гора П.В. Научные основы программы лекционного курса методики обучения истории // Методическая подготовка студентов - историков в педагогическом вузе. М., 1974.

ОСНОВЫ ПРОГРАММИРОВАНИЯ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В УЧЕБНУЮ ПРОГРАММУ

Самариддинова З.Н.

В статье автор на основе многолетнего опыта работы по данной проблематике выносить на всеобщее обсуждение учебно-исследовательскую деятельность вузов с позиции основ программирования и программированного обучения. В таких условиях большое значение стал приобретать вопрос качества обучения и способов управления им. По мнению автора, на первой стадии разработки теоретических вопросов программирования всесторонне был подвергнут анализу опыт Соединенных Штатов, а также некоторых других стран,

где американские концепции линейного, разветвлённого и смешанного программирования получили довольно широкое распространение.

Ключевые слова: программирование, дидактика, метод, студент, исследователь, обучение, процесс, позиция, характеристика, направление, цель, поиск.

**FUNDAMENTALS OF PROGRAMMING AND ITS IMPLEMENTATION
THE TRAINING PROGRAM**

Samariddinova Z.N.

In this article the author based on many years of experience. Over this problem bringing the general discussion teaching and researching activities in universities from the position of program teaching. In this condition the matter of quality of teaching and the ways of managing them obtained the high meaning. By author's opinion, on the first steps of work over theoretical issues of programming was wide analyzed, experience of United States and some other countries. Where American conceptions of linear, branched and mixed programming got quite wide spread.

Keywords: programming, didactic, method, student, researcher, learning, position, characteristic, direction, purpose, search.

ИҚТИСОДЁТ – ЭКОНОМИКА

**АЗ ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ИЛМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ
ИНСОНӢ**

**Назаров П., н.и.сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Дар замони муосир доираи илмҳои алоқаманд ба раванди идоракунии давлатӣ нуфуз ва мақоми хосаро пайдо менамоянд. Ва ин бесабаб ҳам нест, зеро раванди ташаккули ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии давлатҳо ва дар ин замина ҳамачониба инкишоф додани ҷабҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ – сиёсии кишварҳо аз бисёр ҷиҳат ба омӯзиш ва таълими чунин илмҳо зарурӣ дорад. Муаллифи мақолаи илмӣ мазкур бо назардошти таҷрибаи андӯхтаи ин соҳа ва зарурияти дарки масъалаҳои алоқаманд ба он, бо пайгирӣ аз назари илмӣ, моҳият ва таърихи ташаккул ва инкишофи илми идоракунии захираҳои инсониро мавриди назари хонандагон пешниҳод менамояд.

Илми идоракунии захираҳои инсонӣ аз ҷумлаи ҳамин гуна илмҳо буда, бо назардошти дарки амиқи функсияи идоракунӣ ва дар сатҳи талаботи замони муосир ба роҳмонии фаъолияти кори роҳбарон ва хизматчиёни давлатӣ дар самти идоракунии ҳайат ва ҳамчунин ба роҳмонии самарабахши кори идоракунии истеҳсолоти ҷамъиятӣ бо истифода аз заминаҳои илмӣ ва амалӣ нақши муҳим мебозад. «Идоракунии захираҳои инсонӣ, ин муносибати стратегӣ ва мукамал бобати идоракунии унсурҳои арзишманди ташкилот, мушахассан, одамон аст, ки ба таври инфиродӣ ва коллективона баҳри расидан ба ҳадафҳои ташкилот сахми назарраси худро мегузоранд».³¹ Ҷомеаи имрӯза мудом дар ташаккул аст ва таъмини раванди босуботи он вогузор менамояд, ки дилхоҳ ташкилот бо мақсади дуруст ба роҳ мондани чараҳои истеҳсолот омилҳои самарабахш, дурнамои фарроҳ, фарогир ва стратегиро дар нисбати захираҳои инсонӣ роҳандозӣ намояд. Захираҳои инсонӣ ин пеш аз ҳама имконияту иқтидори инсонӣ, донишу фаҳмиш, маънавият, қобилияти ҷисмонӣ, хоса моликияти зеҳнии инсон ва фарҳанги касбии ҳайат барои ба даст овардани мақсад ва ҳадафҳои ташкилот мебошад. Вобаста ба самтҳои гуногунҷабҳаи истеҳсолот дар ҷамъият, раванди кори идоракунии давлатӣ дар замони муосир ва кори босамари дилхоҳ ташкилот, омӯзиши масъалаҳои алоқаманд ба таърихи инкишофи илми идоракунии захираҳои инсонӣ ба миён меояд. Таърихи инкишофи афкори илми баҳши идоракунии захираҳои инсониро дар ҳаҷ маврид аз вазъият ва ҳолате, ки фаъолияти идоракунии захираҳои инсонӣ ба амал бароварда мешавад, ҷудо тасаввур намудан имкон надорад. Зеро маҳз ҳамин хусусияти вазъиятӣ ва хислати дарки он шартӣ ташкили муносибат дар ин ва ё шакли дигар ба фаъолияти идоракунии захираҳои инсонӣ мебошад. Он нуқтаи назаре, ки дар замони мо муносибати илмӣ хусусияти муаянкунандаи дарки одамон гардидааст, дар худ муносибат ба идоракунӣро ҳамчун соҳаи объективӣ тадқиқот меҳисобад. Вале таърих гувоҳ аст, ки дарк ва идроки одамон майли тағйирёбӣ дорад. Афкори инсон ҳанӯз дар даврае, ки муносибати илмиро аз бар накарда буд, ҳамеша ба ҳалли масъалаҳои дар наздаш гузашташуда, аз ҷумла масъалаи идоракунӣ, машғул буд. Вале, мутаасифона, то замони мо қисми на чандон зиёди ин ёдгориҳои таърихӣ, ки маҳсул ба он далолат

³¹ .Назария ва амалияи идоракунӣ. Воситаи таълимӣ. Душанбе, 2007- С -151.

мекарданд, омада расидаанд.

Муайян намудани асосгузори идоракунии захираҳои инсонӣ ниҳоят вазифаи душвар аст. Зеро масъалаи идоракунии ҳайат ханӯз дар замоне пайда гардида буд, ки нахустин ташкилот ва ё муассиса ташаккул ёфта буд ва барои ҳалли он дар тамоми муддати таърих маҷбул буданд. Вале шароити идоракунии дар ҷомеаи муосир муътақидан аз шароити идоракунии ҷомеаи гуломдорӣ фарқ мекунад. Маҳз ҳамин шароит соҳаҳои проблемавии идоракунии захираҳои инсониро муайян менамояд ва донишмандоне, ки ба ин масъалаҳо мароқ зоҳир намудаанд, роҳҳои бартараф намудани онҳоро нишон медиҳанд. Ва агар муносибатҳо, ки самаранокии худро дар замони навиштани «Китобҳои ҳокими вилояти Шан» нишон дода буданд, дар рӯзҳои мо нолозим гардида бошанд, ин маънои онро надорад, ки муаллифони онро ба ҷумлаи «классикон» - идоракунии захираҳои инсонӣ номбар накунем.³²

Бо мақсади таълим манфиатбахш мебуд ба пуррагӣ корҳои тадқиқотии соҳаи идоракунии захираҳои инсонии садсолаҳои охириро омӯзем. Ташакули назарияи менеҷмент нисбати дигар илмҳои дорои ҷанбаи иҷтимоӣ – иқтисодӣ дошта, мутаносибан нав буда, таърихи беш аз садсола дорад. Дар марҳалаи аввал назарияи менеҷмент ва илми идоракунии захираҳои инсонӣ аз ҳам ҷудо набуданд. Илова бар он, ҳолатҳои бунёдии илми идоракунии пеш аз ҳама ба идоракунии ҳайат алоқаманд буд. Дар асл бошад, назария ва амалияи идоракунии захираҳои инсонӣ мазмуни асосии менеҷментро ифода мекард. Донишманди амрикоӣ, иқтисодчӣ, публисист ва педагог, назариячии менеҷменти асри XX, муаллифи назарияи «бозори глобалӣ» – Питер Фердинанд Друкер наишта буд: «Дилхоҳ фаъолияти амалӣ дар заминаи назария роҳандозӣ мегардад, агарчӣ роҳбаландони ин фаъолият онро пай намебаранд.»³³ Ин нуқтаи назар «идоракунии ба воситаи мақсад» низ номгузори шудааст. Назария дар охири асри XIX ба сифати воситаи қобили қабул, барои ҳулоса ва натиҷаи ин ва ё он соҳаи таҷрибаи ҷамъиятӣ ва имконоти мавҷудаи аз худ намудани ин таҷриба баромад менамуд. Вале, нишондоди назариявӣ, ҳамчун воситаи дарки ягон намуди раванди табиӣ ва ҷамъиятӣ наметавонад дар радифи мақсадҳои амалӣ қарор гирад. Бинобарон зарурияти коркарди воситаҳои махсус, муносибатҳои муайян ба вучуд меояд, ки дар натиҷаи он дастовардҳои назариявӣ мақсаднок истифода мегарданд. Маҷмуи умумии ин гуна воситаҳо, муносибатҳои предметии ғайри мустақими истифодабарии принсипҳои конкретӣ, дар илми муосир мазмуни мафҳуми «метод», «усул» - ро ифода менамояд.

Мафҳуми «усул» мутобик ба нуқтаи назари идоракунии захираҳои инсонӣ маҷмуи тарзу рафтори муайян, шаклҳои муносибат ва таъсир расонидан ба ҳайат бо мақсади дастовард, мақсадҳои стратегияи муайян ва натиҷаҳои воқеӣ мебошад.

Дар вақти омӯзиши масъалаҳои методологӣ, ки ба соҳаи махсуси донишҳои илмӣи фанҳо бахшида шудаанд, қобили қабул масъалаҳои назариявӣ мебошанд. Дар назарияи иқтисодӣ истифодаи васеъ усуле пайдо намуд, ки ба таҳлили ҷудогона ва муқоисавии баҳисобгирии омории ҷараёни иқтисодӣ равона гардидааст. Ин усул аввалин маротиба барои омӯзиши зухуроти ҳаёти ҷамъиятӣ аз ҷониби донишманди бахши фалсафаи Фаронса Огюст Конт истифода шудааст. Аз ҷониби ӯ гузориши назариявӣ оиди ҷудоии мувозина ва ҷараёни инкишофи

³² . Пугачев В.П. Руководство персоналом организации: Учебник. М.: Аспект Пресс, 1999. С 34.

³³ . Питер Фердинанд Друкер. О профессиональном менеджменте: профессия менеджера. М.: Вильямс, 2005.-С – 179.

раванди иҷтимоӣ пешниҳод гардид. Нуктаи муҳими назариявии ӯ аз он иборат аст, ки баҳисобгирӣ ва омӯзиш имконият фароҳам меоварад, ки мо сохтори ҷомеаро дар ҳолати шароити мӯътадили он амиқ омӯзем. Инкишоф имконияти пай дар пайи ҷомеаро таъмин менамояд. Самти нави инкишофи илм, ки «идоракунии рушди инсон ва ё ҳайат», «менечменти кадрӣ» ном гирифтааст, дар баҳамоии назарияи умумии менечмент, психология, сотсиологияи амалӣ ва истехсолӣ, этика, иқтисодиёти корхона, соҳибкорӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ, сиёсат, низоъшиносӣ ва дигар илмҳо пайдо гардидааст. Дар шароити муосир дар назари олимон чунин андеша паҳн гардида истодааст, ки мутобиқи он раванди идоракунии ба сифати як навъ санъате баромад менамояд, ки моҳияти он аз истифодаи илм дар вазъияти воқеӣ иборат аст. Масъалаҳои ба соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ бахшидашуда бошад, ҳамчун объекти омӯзиши илми ҷомеашиносӣ шинохта мешавад. Ба масъалаҳои назариявие, ки ҳангоми кор кормандони бахши идоракунии захираҳои инсонӣ вомехӯранд, фанҳои дигари ҷомеашиносии меҳнат, ҷомеашиносии саноатӣ, ва сотсиологияи касбӣ низ машғул мешаванд. Вобаста ба ин барои ҳамачониба инкишоф ёфтани назарияи илми идоракунии захираҳои инсонӣ пайдоиши як қатор нуктаи назар (концепсияҳои) идоракунии захираҳои инсонӣ ба мисли:

- ❖ Тадқиқоти амалӣ (Ф.Тейлор);
- ❖ Тадқиқоти бунёдӣ;
- ❖ Тадқиқот дар соҳаҳои илмҳои ба ҳам наздик ва ғайраҳо мусоидат намудааст.

То ба имрӯз дар илми идоракунии захираҳои инсонӣ чунин концепсияҳои (нуктаи назари) муҳими идоракунии захираҳои инсонӣ:

- ❖ Концепсияи идоракунии илмӣ;
- ❖ Концепсияи идоракунии маъмурӣ;
- ❖ Концепсияи идоракунии аз назари психологӣ ва муносибатҳои инсонӣ.
- ❖ Концепсияи идоракунии аз назари илм оид ба рафтор ва ғайраҳо мавҷуд мебошад, ки аз ҷониби олимони ва донишмандони соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ пешниҳод гардидаанд.

Илова бар он ҳоло се намуди муносибати илмӣ ба идоракунии мавҷуд аст, ки дар замони муосир инкишоф ёфтаанд:

- ❖ Муносибат ба идоракунии, ҳамчун ба раванд;
- ❖ Муносибати пай дар пай;
- ❖ Муносибати шароитӣ.

Пайдоиши донишҳои муосир дар соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ. Нуктаи назари илми идоракунии захираҳои инсонӣ.

Аз ҷумлаи нахустин олимоне, ки ҷиҳати гуманикунонии раванди идоракуниро нишон додаанд, Роберт Оуэн ба шумор мерафт, ки изҳор намуда буд: «коргарони ӯ» - «машинаҳои зинда» барои фабрика(корхона) «чун машинаҳои бечон» лозим буда, ба нигоҳубин эҳтиёҷ доранд. Психологи америкоӣ Гюго Мюнстерберг дар асарҳои илми худ бо номи «Психология ва самаранокии саноатӣ» ва «Психологияи тиҷорат», ки дар ибтидои асри XX ба таъб расидаанд, 3 масъалаи аз назари ӯ муҳими тиҷорат аз қабилӣ :

- чӣ тавр одамонро бояд ҳуст ва бо чӣ гуна сифатҳои интеллектуалӣ одамон барои иҷрои кор муносиб ва заруранд (интиҳоби илми кадрҳо);
- бо кадом шароитҳои психологияи истехсолот ба натиҷаҳои назараси ҳар корманд ноил гардидан мумкин аст;
- бо кадом роҳ ба кормандон, аз назари самаранокии тиҷорат метавон таъсир бахшиданро пешниҳод намудааст.

Ба ғайр аз ҷавоб ёфтан ба ин саволҳо, барои муайян намудани қобилияти онҳо ба корҳои гуногун мафҳуми «психотехника» пешниҳод гардид, ки солҳои 50 – уми асри XX он ба мафҳуми «психологияи амалӣ» иваз карда шуд.

Ибтидои назарияи «идоракунии илмӣ», аз ҷониби **Фредерик В. Тейлор (1856 - 1915)** гузошта шуда буд, ки ба табаддулоти ҷиддӣ дар ташкили меҳнат ва истеҳсолот оварда расонид.³⁴ Китоби ӯ «Принсипҳои идоракунии илмӣ» ибтидои шинохти менеҷмент ба сифати илми мустақили соҳаи тадқиқот ба ҳисоб меравад. Шояд ба ҳамин ҷиҳат бошад, ки аксари донишмандони бахши идоракунии захираҳои инсонӣ **Ф. Тейлорро** ҳамчун асосгузори назарияи илми идоракунии захираҳои инсонӣ низ мешиносанд ва эътироф менамоянд. **Ф. Тейлор** менеҷментро илми дақиқ шуморидааст, ки ба қонунҳои дуруст, қоида, принсипҳои ҷудокунии банақшагирӣ аз иҷрои амалии ҳуди кор така менамояд. Вай идоракуниро, ҳамчун зухуроте шинохтааст, ки мунтазам муносибиро талаб менамояд. Системае, ки **Тейлор** пешниҳод намудааст, ҷудогии вазифаҳои идоракуниро аз вазифаҳои иҷроия қотейона талаб менамояд. Ӯ ҳамзамон чунин хулосаи муҳимро пешниҳод намуд, ки кор бо идоракуни – ин соҳаи алоҳида буда, ташкилот дар ҳолате бурд менамояд, ки ҳама гуруҳи қормандон ба он равона гарданд, ки қорро нисбати дигарон хубтар анҷом диҳанд. Ин нуқтаи назар ба он оварда мерасонад, ки дар ташкилот менталитети нави муносибатҳои истеҳсолӣ, ки барои истеҳсолоти машинии қалон хос мебошад, пайдо мегардад.

Ҳамин тариқ олимони дигар ба мисли: **Франк (1868 - 1924)**, **Лилиан (1878 - 1972)**, **Гилберт, Генри Ганг (1861 - 1919)**, **Анри Файол (1841 - 1925)**, **Мари Паркер Фоллетт (1868 - 1933)**, **Макс Вебер (1864 - 1920)**, **Элтон Мэйо (1880 - 1949)**, **Абрахам Маслоу (1908 - 1970)**, **Дуглас Мак-Грегор (1906 - 1964)**, **Ренсис Линкерт (1903 - 1981)**, **Фредерик Херсберг (с.т.1923)**, **Д. Мак-Лиланд** ва дигарон³⁵ бо пешниҳоди назарияҳои гуногуни худ дар илми идоракунии захираҳои инсонӣ таҳаввулоти ҷиддиеро ворид намудаанд. Ҳамаи ин ба он оварда расонид, ки назарияи илми соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ ташаққу ёфта, барои боз ҳам васеътар истифода бурдани захираҳои инсонӣ дар фаъолияти ҳамаҷузай ташкилот имкониятҳо фароҳам овард.

Таҳаввулоти замони муосир ҳама давлатҳои ҷаҳонро водор менамояд ба масъалаи дуруст истифода бурдани захираҳои инсонӣ аҳамият зоҳир намоянд. Зеро маълум аст, ки нерӯи инсон қувваи ҳалқунанда ва омили муҳими инкишофи давлат ба ҳисоб меравад. Самаранок истифода гардидани ин нерӯ қори танҳо давлатҳои мутарраққӣ набуда, дар асл қори ҳама давлатҳои ҷаҳон аст. Тоҷикистони соҳибистиқлол ба шароитҳои нави ҷаҳонишавӣ омодагӣ мегирад ва ин албата қори саҳл нест. Барои ин омодагии қавӣ, устуворӣ, субот ва омодагии давлат ба шароитҳои нав ниҳоят муҳим аст, ки дар ин росто нахустин заминаҳои бунёдӣ гузошта мешавад. Мо мутмаин бар он мебошем, ки дилхоҳ назарияҳои илмии идоракунии захираҳои инсонӣ, таҷрибаи амалии давлатҳо дар самти идоракунии метавонад барои кишвари мо азиз ва қобили қабул бошад. Вале дар ин самт ҳамеша ба назар гирифтани омилҳои шароит ва инкишофи идоракунии захираҳои инсонӣ вобаста ба имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим мебошанд.

Калидвожаҳо: таҳлили илмӣ-назариявӣ, идоракунии захираҳои

³⁴ . Бурганова Л.А. Теория управления. М.: ИНФРА-М, 2007. С 17.

³⁵ . Теория управления: учебник /под ред. Ю.В. Васильева, В.Н. Парахиной. М.: Финансы и статистика, 2008. С 37.

инсонӣ, идоракунӣ, истеҳсолот, ташкилот, инкишофи шахс, эволюция,

Адабиёт:

1. Бурганова Л.А. Теория управления. М.: ИНФРА-М, 2007.
2. Бурганова Л.А. Теория управления: Учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2005.
3. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: Учебник для Вузов. М.: Гардарика, 2000.
4. Ниссинен И., Воутилайнен Э. Время руководителя: эффективность использования /Пер. с фин. М.: Экономика, 2008.
5. Пугачев В.П. Руководство персоналом организации: Учебник. М.: Аспект Пресс, 1999.
6. Русинов Ф.М., Никулин Л.Ф., Фаткин Л.В. Менеджмент и самоменеджмент в системе рыночных отношений. М.: ИНФРА-М., 2006.
7. Теория управления. Учебник. / Под ред. Головина А.В. М., 2001.
8. Теория управления: учебник /под ред. Ю.В. Васильева, В.Н. Парахиной. М.: Финансы и статистика, 2008.
9. Теория управления: Учебник для вузов. Под ред. проф. Дробозиной Л.А. М.: ЮНИТИ, 2005.

**ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ НАУКИ УПРАВЛЕНИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ**

Назаров П.

Автор в данной статье стремился на базе отраслевого научно-теоретического анализа представить основы идеи и истории возникновения науки управления человеческими ресурсами.

По его мнению история возникновения и развития данной науки, основанной в школе менеджмента, достигшее свое теоретическое и практическое развитие в конце XIX и начало XX столетия, по сущности имеет древнюю историю, связанную с жизнью человека и процессом управления производством (организацией).

Ключевые слова: научно- теоретический анализ, управление человеческих ресурсов, менеджмент, производство, организация, развитие человека, персонал, эволюция.

**FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN
RESOURCES MANAGEMENT SCIENCE**

Nazarov P.

The authors in this paper sought on the basis of scientific and theoretical analysis of the industry, is the basis ideas and the history of the emergence of the science of management of human resources.

According to them the history of the emergence and development of this science-based School of Management, has reached its theoretical and practical development in the late XIX and early XX century, in the spirit of ancient history is bound human life and a sense of control of the production process (organization).

Keywords scientific and theoretical analysis, human resource management, production, organization, human development, staff development.

**НАҚШИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ ДАР БОЛОРАВИИ ИСТЕҲСОЛИ
МАҲСУЛОТИ ХОЧАГИИ ҚИШЛОҚ**

**Ҳасанов Ш.Қ., Хочиев М.С., Қодиров С.
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Баъди аз иқтисоди нақшавӣ пурра ба иқтисоди бозорӣ гузаштан раванди вазъи иқтисодӣ дигаргун гашта, талабот ва роҳҳои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ низ дигаргун гардид. Махсусан хангоми ғайридавлатигардонии моликият ва корхонаҳои давлатӣ нақшу мақоми хусусигардонии корхонаҳои истехсолӣ дар давраи иқтисоди бозорӣ, талаботи одамон ва молистеҳсолкунандагон куллан дигаргун гашт ва оҳиста – оҳиста талабот ба қарзу хизматрасониҳои бонкӣ зиёд гардид. Дар шароити имрӯзаи муносибатҳои қарзӣ бонкдорӣ яке аз шартҳои асосии пешрафти тамоми шохаҳои иқтисодиёти бозорӣ масъалаҳои марбут ба пулу қарз, бонк, тартиби гардиши самаранокии онҳо, тарзҳои ғайридавлатӣ, ҳисоббаробаркунӣ, хизматрасонӣ ба истехсолкунандагон ва масъалаҳои дигари ба он вобаста асоси самаранокии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, шахсони истифодабарандаи қарз ва дигар сохторҳои иқтисодӣ мегардад. Айни замон пешравии иқтисодиёт ва тақрористехсолро дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бе истифодаи қарзҳои бонкӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст [1]. Бонкҳои тичоратии Тоҷикистон барои фаъл намудани тақрористехсол бояд чораҳои зарурӣ ва ҳавасмандкуниро андешанд ва дар баробари худ манфиати ҷомеаи давлатро бештар ба инбат гиранд ва барои зиёд намудани гурӯҳҳои истехсолкунанда имтиёзҳои зеринро пешниҳод кунанд.

1. Ба меҳнатқашони асил барои бунёд ва рушди фаъолияти иқтисодӣ додани қарзҳои имтиёзнок, яъне қарзҳои миёнамуҳлат, ки фоизи ин гуна қарзҳо баъд аз як соли истифода то давраи ба охираасии мӯҳлати қарз рӯёнида шавад;
2. Хариди техникаву таҷҳизот барои коркард ва шудгори заминҳои зироат киштшаванда (қарзҳои лизингӣ);
3. Бонкҳои, ки захираҳои қарзиашон зиёд аст, ба тариқи яқҷоягӣ фаъолияти ягон корхонаи истехсолии аз фаъолият бозмондари ба роҳ монанд;
4. Дар бунёди боғу тоқзорҳо ба мақсади дар оянда гирифтани ғайридавлатӣ саҳмашонро гузоранд, зеро имрӯз қариб 70% - и мевачот аз хориҷи кишвар ворид мешавад.
5. Назорати қатъӣ бурдан аз болои фаъолияти истифодабарандагони қарз ва вазъияти техникаҳои истифодашаванда ва ғайра.

Ғайр аз ин, қарзҳои бонкӣ метавонанд ба рушди босуръати иқтисодиёт мусоидат кунанд ва ё баръакс, дар ҳоли нодуруст ва самаранок истифода накардани онҳо қарзгирандагонро қарздортар гардонанд. Қарзҳои бонкӣ имрӯз барои рушди иқтисодиёт ва пеш аз ҳама, саноат, ба самту соҳаҳои ғайридавлатӣ бояд равона карда шавад [2].

Қарзҳои бонкӣ бояд барои корхонаҳои саноатӣ, пеш аз ҳама, саноати маъдан, кимиё, истехсоли масолеҳи сохтмонӣ истифода шавад. Истифодаи пурмахсулу самараноки захираҳои ашёи хоми маъданӣ, захираҳои обию энергетикӣ ва ҳосилнокии меҳнат бояд шартҳои асосии ҷудо намудани қарзи имтиёзнок бошад. Барои вусъати босуръати фаъолияти соҳибкорӣ низ қарзи бонкӣ бояд заминаи мусоиди рушд фароҳам оварда тавонад.

Меъёрҳои муайян намудани афзалиятнокии истифодаи қарзҳои бонкӣ инҳоянд:

1. Ҳалли вазифаҳои умумимиллӣ, масалан барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ки ин барои кам кардани бекорӣ меъёри асосӣ мебошад.

2. Баробар ба таври мутавозин тараққӣ додани доираи истехсолот ва тавлиди мол дар ноҳияҳо.
3. Фароҳам овардани шароити мусоид барои зиёд намудани ҳаҷми даромаднокӣ ва маблағҳои аҳоли ва истифодаи саривақтиву самараноки онҳо.
4. Ба пешравии иқтисодиёт ғайр аз бонкҳои тижоратӣ боз ширкатҳои хориҷӣ низ мусоидат кунанд.
5. Истифодаи бомаврид ва муфиди маблағҳои муҳочирон низ метавонанд минбаъд манбаи ояндаи андухтҳо шаванд, зеро ки барои сармоягузориҳои дохилӣ ба амонатҳои бонки табдил додани онҳо аз манфиат ҳолӣ нест. Дар баробари ин, рушди босуботи фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва афзоиши шумораи онҳо бояд далели ин гуфтаҳо бошад [3].

Агар сатҳи имрӯзаи рушди низоми бонкии кишварро ба инобат гирем, ба ҳолати 31 декабри соли 2011 дар қаламрави кишвар 15 адад бонк, 2 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 122 адад ташкилоти маблағгузори хурд ва 274 филиалу шӯъбаҳо фаъолият доранд. Дар муқоиса бо соли гузашта, шумораи бонкҳо ба 1 адад зиёд гардиданд.

Дороиҳои умумии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2011-ум 9,1 млрд. сомониро ташкил дода, нисбат ба аввали сол 33,7 фоиз афзоиш ёфт. Уҳдадориҳои умумии ташкилотҳои қарзӣ 7,2 млрд. сомониро ташкил дода, дар муқоиса ба ҳамин санаи соли қаблӣ 32,4 фоиз зиёд гардид. Сармояи тавозуни ташкилотҳои қарзӣ бошад, бо андозаи 38,5 фоиз афзуда, 1,9 млрд. ташкил дод, ки дар ин миён нақши пасандозҳои мӯҳлатнокӣ аҳоли ҳамаҷун захираи қарзӣ аҳамияти муҳим дорад, ки аз тарафи бонкҳои тижоратии кишвар ба шахсони эҳтёҷманд ба сифати қарз пешниҳод карда мешаванд, ки ин ҳам ба нафъи бонк, пасандозгузор, қарзгиранда ва давлат мебошад.

Бақияи умумии пасандозҳо ба санаи 31 декабри соли 2012 ба зиёда аз 4,4 млрд. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин санаи соли қаблӣ 35,3 фоиз афзуд. Ҳиссаи пасандозҳо бо пули миллӣ 36,8 фоизро ва асъори хориҷӣ 63,2 фоизи бақияи умумии пасандозҳоро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин санаи соли қаблӣ ба пули миллӣ 17,8 фоиз ва бо асъори хориҷӣ 48,1 фоиз зиёд мебошад. Ҳаҷми пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ба 2,1 млрд. сомонӣ ва шахсони воқеӣ ба 2,3 млрд. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба соли қаблӣ мувофиқан 21,1 фоиз ва 51,7 фоиз афзуданд. Маблағгузориҳои қарзӣ низ солҳои охир дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт зиёд гардидааст, ки то як андоза барои беҳбудии соҳаҳои истехсолот таъсири мусбати худро мегузорад [4].

Чараёни қарздиҳӣ дар иқтисодиёти мамлакат дар соли 2011 муътадил афзуд. Бақияи умумии қарз дар соли ҳисоботӣ маблағи 4,3 млрд. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли қаблӣ 16,2 фоиз зиёд гардид. Тамоюли мусбии қарздиҳӣ бештар аз ҳисоби зиёдшавии бақияи қарзҳо бо асъори хориҷӣ 33,3 фоиз ташаккул ёфт. Бақияи қарзҳо бо пули миллӣ бошад, дар муқоиса нисбат ба аввали сол 0,2 фоиз кам шуд.

Аз бақияи умумии қарзҳои ба иқтисодиёт додашуда 69,9 фоиз ба қарзҳои кутухмуддат рост меояд.

Ҳаҷми қарзҳои дар соли ҳисоботӣ ба иқтисодиёт додашуда 6,5 млрд. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли қаблӣ 16,5 фоиз зиёд мебошанд. Аз ҳаҷми умумии қарзҳо ба баҳши савдои хориҷӣ 23,3 фоиз, саноат 19,3 фоиз, кишоварзӣ 15,7 фоиз, миёнаравии молиявӣ 11,6 фоиз, сохтмон 7,7 фоиз, истеъмолот 7,3 фоиз ва ба дигар соҳаҳо 15,1 фоиз рост меояд.

Ғоизи миёнавазни қарзҳои аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ додашуда дар соли ҳисоботӣ тамоюли нисбатан муътадил дошта, бо пули милли 22,6 ғоиз, бо асъори хориҷӣ 21,9 ғоизро ташкил намуд. Дар ин миён нақши қарзҳои хурд низ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз он ҷумла истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ назаррас буд.

Дар қаламрави ҷумҳурӣ, хусусан дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон, қарздиҳии хурд яке аз самтҳои асосии дастгирии соҳибқорони хурду миёна ба шумор рафта, ба паст шудани сатҳи камбизоатии аҳоли мусоидат менамояд.

Ба ҳолати 31 декабри соли 2011 ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда 2,4 млрд. сомони ро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли қаблӣ 34,0 ғоиз афзуд. Ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон бошад 517,6 млн. сомони қарзҳои хурд дода шуданд, ки нисбат ба соли гузашта 26,7 ғоиз зиёд мебошад. Ин нишондод дар соли 2013 дар ҷунин сатҳ қарор дорад. Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 марти соли 2013 дар маҷмуъ 142 адад ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла 16 адад банк, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибанкӣ, 35 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 44 адад ташкилоти қарзии хурд ва 46 адад фондҳои қарзии хурд фаъолият менамоянд. Шумораи филиалҳои ташкилотҳои қарзӣ низ зиёд шудаанд ва дар давраи ҳисоботӣ 308 ададро ташкил кардаанд. Зиёдшавӣ асосан аз ҳисоби таъсиси 4 адад филиал, аз ҷумла филиалҳои ҚСП Банки рушди Тоҷикистон дар ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва шаҳри Хучанд, филиали ҚСК Банки Эсхата дар ноҳияи Бобочон Ғафуров ва филиали ҚСК Соҳибқорбанк дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд ба амал омадааст. Афзоиши ташкилотҳои қарзӣ, филиалҳо ва воҳидҳои сохтори иловагии онҳо ба зиёд шудани дастрасии аҳоли ба захираҳои қарзӣ мусоидат менамояд. Айни ҳол панҷ банк – БТКУ Айё, ҚСП Сомон-банк, ҚСП Ист-Кредит Банк, ҚСП Банки Олимп, ҚСП СТБ-Инвестбанк дар марҳилаи барҳамхӯрӣ қарор доранд.³⁶

Номи ташкилот	31.12.12	31.03.2013	Тағйирот (+/-)
Ҳамагӣ	14 2	142	-
1. Банкҳо	16	16	-
Филиалҳои онҳо	30 4	308	4
2. Ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ	1	1	-
3. Ташкилотҳои маблағгузори хурд	12 5	308	-
Аз ҷумла:			
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд (ТАҚХ)	35	35	-
Ташкилотҳои қарзии хурд	44	44	-
Фондҳои қарзии хурд	46	46	-

³⁶ www.hbt.tj

Сармояи оинномавии пардохташудаи ташкилотҳои қарзӣ дар санаи 31 марти соли 2013 дар маҷмуъ ба 1 661 189 349 сомонӣ баробар шуда, нисбат ба санаи 31 декабри соли 2012 (1 659 245 228 сомонӣ) ба 1 944 121 сомонӣ ё 0,11% афзоиш ёфтааст.

Маблағи эълоншудаи сармояи оинномавии ташкилотҳои қарзӣ дар санаи 31 марти соли 2013 дар маҷмуъ ба 2 077 950 723 сомониро ташкил дод.

Дар семоҳаи якуми соли 2013 аз тарафи Комиссияи таҳассусии Бонки миллии Тоҷикистон 6 санҷиши таҳассусӣ гузаронида шуд. Дар санҷиш 65 нафар кормандони роҳбарикунандаи ташкилотҳои қарзӣ, филиалҳои онҳо ва 2 аудиторони бонкӣ иштирок намуда, дар натиҷа 56 нафар кормандон муносиб ва 9 нафар номзад номуносиб доништа шуданд.

Дороиҳои маҷмӯии низоми бонкӣ дар санаи 31 марти соли 2013 10 652,3 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба охири соли 2012 ба маблағи 122,6 млн. сомонӣ ё 1,2% зиёд шудааст. Бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ (халис) дар санаи ҳисоботӣ 5 286,1 млн. сомониро ташкил карда, нисбат ба охири соли гузашта 359,9 млн. сомонӣ ё 7,3% зиёд шудааст. Дар санаи ҳисоботӣ қарзҳои таснифшуда 853 млн. сомонӣ ё 15,2%-и сандуқи қарзиро ташкил медиҳанд, ки нисбат ба охири соли 2012 (840 млн. сомонӣ ё 15,9%-и сандуқи қарзӣ) дар намуди асли 13 млн. сомонӣ зиёд ва вазни қиёсии онҳо дар сандуқи қарзии маҷмӯӣ ба андозаи 0,7 банди фоизӣ кам шудаанд. Сифати сандуқи қарзии маҷмӯии низоми бонкиро нишондиҳандаҳои Чадвали 1 инъикос мекунанд.

Чадвали 1 Сифати сандуқи қарзии маҷмӯии низоми бонкӣ (млн. сомонӣ) гурӯҳбандии қарзҳо 31.12.2012 31.03.2013 Тағйирот (+,-) Ҳамагӣ (брутто), аз ҷумла
5 292 5 613 321

Қолабӣ 4 452 4 760 308 Таснифшуда 840 853 13 Вазни қиёсии қарзҳои таснифшуда аз маблағи умумии қарзҳо 15,9% 15,2% -0,7

Уҳдадориҳои маҷмуии низоми бонкӣ дар санаи ҳисоботӣ 8 302,9 млн. сомониро ташкил намуда, нисбат ба охири соли қаблӣ 70,9 млн. сомонӣ ё 0,9% зиёд шудааст.

Амонатҳои маҷмуии низоми бонкӣ дар санаи ҳисоботӣ 4 973,3 млн. сомониро ташкил намуда, нисбат ба охири соли гузашта 46,9 млн. сомонӣ ё 1,0% зиёд шудааст. Сармояи тавозунии маҷмӯии низоми бонкӣ дар 31 марти соли 2013 ба маблағи 2 349,4 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба охири соли 2012 ба маблағи 51,7 млн. сомонӣ ё 2,3% зиёд шудааст. Сармояи оинномавии пардохташудаи маҷмӯии низоми бонкӣ 1 660,3 млн. сомониро ташкил дода, дар муқоиса бо охири соли 2012 ба маблағи 2,1 млн. сомонӣ ё 0,1% зиёд гардид. Ба низоми бонкӣ дар ин ҷо бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва ташкилотҳои маблағгузории хурд ба назар гирифта шудааст. Вазни қиёсии амонатҳо 46,7%, воситаҳои ҷалбшуда аз ташкилотҳои қарзӣ 4,3%, маблағҳои мутамарказ 1,6%, дигар уҳдадориҳо 10,8% ва сармояи тавозунӣ 22,1%-ро нисбат ба дороиҳои умумии низоми бонкӣ ташкил медиҳанд. Ҳамзамон вобаста ба баланд шудани талабот ҷиҳати идораи хавфҳо, сифати хизматрасонии бонкӣ устувор шуда, шароити хубро барои идома додани зиёдшавии амонатҳо, васеъ шудани шабакаи онҳо дар минтақаҳо фароҳам овард. Нишондиҳандаи даромаднокии дороиҳои умумии (ROA) ташкилотҳои қарзӣ дар санаи ҳисоботӣ нисбат ба охири соли 2012 аз 0,15 то 2,01 фоиз зиёд шуд[5].

Сабаби асосии зиёдшавии даромаднокии дороиҳои умумӣ афзудани даромад аз ҳисоби маржаи фоизӣ, амалиётҳо бо асъори хориҷӣ ва кам шудани хароҷоти амалиётӣ барои ташаккул додани Фонди пӯшонидани талафоти

имконпазир аз рӯи қарзҳо ба ҳисоб меравад. Аз нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки сохтори доройҳо ва уҳдадорӣҳо дар давоми семоҳаи якуми соли 2013 тағйир ёфтааст.

Дар таркиби доройҳо вазни қиёсии қарзҳо (ҳолис) ва сармоягузориҳо мутаносибан 49,6% ва 1,7%- ро ташкил кард. Дар таркиби уҳдадорӣҳо амонатҳо 59,9%- ро ташкил намуда, тағйироти назаррас дида намешавад. Нишондиҳандаҳои ташкилотҳои қарзӣ. Доройҳои ташкилотҳои қарзӣ. Дар санаи 31 мартӣ соли 2013 доройҳои ташкилотҳои қарзӣ 9 268,5 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 ба маблағи 39,1 млн. сомонӣ ё 0,4% зиёд шудаанд. Ин афзоиш асосан аз ҳисоби зиёд шудани нақд, сандуқи қарзӣ, воситаҳои асосӣ ва дигар доройҳо ба амал омадааст. Қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ. Сандуқи қарзии умумии ташкилотҳои қарзӣ (ҳолис) дар санаи 31 мартӣ соли 2013 маблағи 4 262,1 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 ба андозаи 250,6 млн. сомонӣ ё 6,2% зиёд шуд. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки мувофиқи маълумоти пешниҳодшуда сифати қарзҳои соҳаи тичоратӣ бад шуда истодааст. Вазни қиёсии қарзҳои таснифшуда ба андозаи 0,3 банди фоизӣ зиёд шуда, дар санаи 31 мартӣ соли 2013 маблағи 853,2 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 59,7 млн. сомонӣ ё 7,5% зиёд шуд. Уҳдадорӣҳои ташкилотҳои қарзӣ. Дар санаи 31 мартӣ соли 2013 уҳдадорӣҳои бонкҳо маблағи 7 338,1 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 тағйироти назаррас дида намешавад. Амонатҳои ташкилотҳои қарзӣ дар санаи 31 мартӣ соли 2013 4 838,3 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 23,2 млн. сомонӣ ё 0,5% зиёд шуданд. Сармояи ташкилотҳои қарзӣ. Дар санаи 31 мартӣ соли 2013 сармояи тавозунии бонкҳо маблағи 1 930,4 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 ба андозаи 2,1% зиёд шудааст. Дар санаи ҳисоботӣ сармояи оинномавии пардохташудаи бонкҳо 1 446,8 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба охири соли 2012 тағйироти назаррас дида намешавад. Нишондиҳандаи даромаднокии доройҳои миёнаи бонкҳо (ROA) дар санаи 31 мартӣ соли 2012 2,01%- ро ташкил дод [6].

Хулоса, барои мустақкамкунии ҷабҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, ки ҳаёти солими одамон аз истифода ва истеъмоли онҳо маншаъ мегирад, нақб қарзҳои бонкӣ, хусусан дар шароити имрӯза назаррас мебошад.

Ключевые слова: кредитҳо, корхонаҳои саноатӣ, ашёи хом, соҳибкорӣ, иқтисодиёт, қонуниятҳои бонк, воситаҳои пулӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, техника, асбобҳо, бозор, энергетика, фоиз.

Адабиёт:

1. Маърузаи миллӣ оид ба ҷараёни татбиқи паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2008. – С.4.
2. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди ҷиноятҳои муташаккили трансиллӣ аз 15 ноябри соли 2000.
3. www.hbt.tj
4. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия аз 31 октябри соли 2003, бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 16.04.2008 с. №952 ратификатсия карда шудааст.
5. www.hbt.tj
6. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Стат. Сб. Душанбе, 2011 г.

РОЛЬ БАНКОВСКИХ КРЕДИТОВ В РОСТЕ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКЦИЙ

Хасанов Ш.К., Ходжиев М.С., Кодиров С.

В статье авторы делают акцент на то, что в современные условия банковско-кредитные отношения являются одним из основных условий развития всех ветвей рыночной экономики, и следовательно всех отраслей народного хозяйства, в том числе роста производства сельхозпродукции и повышения продуктивности труда. Банковские кредиты при правильном и эффективном использовании могут способствовать развитию предпринимательства во всех отраслях производства.

Ключевые слова: кредиты, промышленное предприятие, сырьё, предпринимательство, экономика, правило банка, денежные средства, производственные предприятия, техника, оборудование, банк, базар, энергетика, процент.

ROLE OF BANK DEBT ON RAISING AGRICULTURE PRODUCTION

Khsanov Sh.K., Khodjiev M.S., Kodirov S.

The bank debts can support to intensive development of economy and otherwise in wrong and ineffectively using them, the loaner's debt increase more than earlier. Today the bank debts will be sent for economy development and first of all industry, directed to profit branches.

The bank debts must be used for industrial enterprises, first of all, for mine industry, chemistry, and producing construction materials. Using productive and fruitful resources mine raw materials, water-energy resources, and the productivity of labour must be the main conditional of separating privileged debt. The bank debt must be brought also favorable development foundation for developing intensive business activity.

Keywords: debts, industrial enterprises, chemistry, raw material, enterpriser, economy, duties, bank order, capital, productive enterprise, technique, equipment, bank, market, energetic, percent, and others.

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК НОВАЯ ФОРМА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ И ЕЕ РЕГИОНОВ

**Каримов Г., ст., преп., КГУ имени А.Рудаки, Махмадиев Ф.Б., научный
сотрудник и соискатель Института экономики сельского хозяйства ТАСХН**

В данное время успешность экономического развития Таджикистана и ее регионов напрямую связана с возобновлением промышленного подъема, замедление которого наблюдалось в 2007-2013 годах. При этом резко повышается актуальность вопроса об ограничивающем воздействии на темпы экономической динамики сложившейся структуры производства сельского хозяйства. Соответственно, перед экономической наукой встает задача познания, описания и разработки механизма агропромышленной политики страны, основными целями которого должны являться вопросы обеспечения темпов устойчивого роста и повышения конкурентоспособности на всех уровнях республики. Этим целям отвечает создание и развитие кластерных схем, которые, по сути, межотраслевыми комплексами, играют роль «точек роста» региональной и национальной экономики, при этом кластеры позволяют преодолеть структурные ограничения, а

также сложившуюся в ряде хозяйственных субъектов многоотраслевую структуру производства. В это особое кластеризации экономики важнейшие проблемы для конкурентоспособности и перспективные факторы развития национальной экономики. Поэтому авторами рекомендовано на основе кластеризации экономики динамики производство можно сталкиваться с этим. Вопросами управления конкурентоспособности занимаются многие зарубежные и отечественные ученые. При этом кластерный подход в Республики Таджикистан приобрел популярность не так давно, хотя основоположники теории конкуренции за рубежом давно разрабатывают это направление для целей создания механизмов агропромышленного комплекса, обеспечения устойчивого роста и конкурентоспособности предприятий. Объективные факторы формирования кластеризации республики являются недостатки инвестиционной привлекательности зарубежом и господдержка Государство. В этом процессе экономические кластеры, являются как инструмент активной экономической политики, обеспечивающий конкурентоспособность экономики Республики в условиях открытого рынка. Целью создания кластеризации экономики Республики является повышение эффективности деятельности предприятий, освоение новых продуктов и технологий для конкурентоспособности новых рынков сбыта продуктов и товаров. По мнению автора основными проблемами являются – сбор информации о самых кластерах, её анализ, выявление определенных закономерностей развития кластеров, изучение соответствующих статистических данных. Для показателей кластеров выявлены основные задачи, которые были поставлены:

- определение и углубленное изучение понятие «кластер»;
- выявление особенностей кластерного подхода к повышению конкурентоспособности отдельных элементов, регионов экономики;
- рассмотрение зарубежных и соседствующих стран с опытом развития кластеров и ее формирование в республике;
- выявление достоинств и недостатков экономических кластеров Республики и ее регионов;

Понятие «кластер» по отношению к отраслям и компаниям было введено в научный оборот американским экономистом М. Портером в 1990 г. в рамках его концепции ромба национальных конкурентных преимуществ, которая является наиболее известной среди всех исследований о национальной и региональной конкурентоспособности. Существует много видов и определений кластеров, они различаются по масштабам, направленности, но в целом суть кластеров едина: кластер представляет собой группу географически локализованных взаимосвязанных компаний, поставщиков оборудования, комплектующих, специализированных услуг, инфраструктуры, научно-исследовательских институтов, вузов и других организаций, взаимодополняющих друг друга и усиливающих конкурентные преимущества отдельных компаний и кластера в целом. Взаимодействие предприятий и организаций, входящих в кластер, представляет собой совокупность кооперации и конкуренции, т.е. происходит постоянный обмен кадрами, инновациями, осуществляется совместное использование инфраструктуры, услуг и рекламно-маркетинговое продвижение.

Предприятия и организации, составляющие кластер, в большинстве случаев являются самостоятельными хозяйствующими субъектами, и конкуренция внутри кластера – не менее важная движущая сила развития кластера в целом, чем кооперация. В ходе постоянных малых конфликтов (конкурентная борьба внутри

кластера) система в целом оптимизируется и повышает свои возможности для участия в глобальной конкуренции. Одновременно происходит распространение ноу-хау, различных технологий (включая организационные) по всей системе взаимосвязей в кластере. Данные инновации быстро становятся фактором производства многих фирм, перерабатываются применительно к рыночной стратегии конкретных компаний и, в свою очередь, приводят к новому витку инновационного развития Республики Таджикистан. Постоянное взаимодействие и обмен информацией внутри кластера приводят к принятию и распространению внутренних систем ограничений, которые выражаются в стандартах и типовых процедурах (например, процедура одобрения субконтрактного производства). Распространение технологий и типовых процедур приводит к развитию системы профессиональной подготовки специалистов и упрощает перемещение персонала между хозяйствующими субъектами, что, в свою очередь, ведет к дальнейшему распространению знаний. Важной отличительной чертой кластера является фактор инновационной ориентированности. Кластеры, как правило, формируются там, где осуществляется или ожидается «прорывное» продвижение в области техники и технологии производства и последующего выхода на новые рыночные ниши. В этой связи многие страны – как экономически развитые, так и только начинающие формировать рыночную экономику – все активнее используют кластерный подход в поддержке наиболее перспективных направлений и форм предпринимательской деятельности, в формировании и регулировании своих инновационных систем. На этой основе мы предлагаем возможность в этот кризисный период экономики формировать кластерный подход в Республике после нескольких лет кластеризации экономики определит результативный фактор в экономике страны.

В большинстве случаев отрасли промышленности, входящие в кластеры, группируются, исходя из степени межотраслевой циркуляции продукции и знаний, и включают в себя:

- потоки технологий, обусловленные приобретением продуктов и промежуточных товаров в других отраслях, а также взаимодействием между их производителями и пользователями;
- техническое взаимодействие, выраженное в патентовании, освоении патентов, использовании научных результатов в нескольких смежных отраслях, а также в совместных исследовательских проектах;
- мобильность персонала между сегментами кластера с целью распространения лучших достижений управления.

Выгоды для бизнеса от развития кластера в целом состоят в повышении эффективности и снижении издержек в текущей деятельности и освоении рынков, повышении гибкости и инновационного потенциала при создании новых продуктов, технологий.

Предприятия получают выгоды от принадлежности к кластеру посредством:

- повышения эффективности системы поставок сырья, компонентов и комплектующих, более успешного применения субконтрактации;
- доступности и качества специализированного сервиса;
- доступа к различным финансовым ресурсам (например, источники рискованного финансирования для новых технологических компаний в кластере информационных технологий);
- доступности и качества возможностей для проведения экономики;

- доступности специализированных и производительных человеческих ресурсов;
- построения сети формальных и неформальных отношений, для передачи рыночной и технологической информации, знаний и опыта;
- создание системы для выявления коллективных выгод и опасностей, формирование общего видения и продуктивной стратегии развития кластера;
- создание системы взаимоотношений бизнес – власть.

Типичный кластер состоит из компаний малого и среднего размера, каждая из которых не получает значительных выигрышей от конкуренции с другой входящей в кластер компанией (в противоположность нескольким группам компаний на олигополистических рынках). В то же время компании кластера получают выигрыш от компактного расположения, связанный с использованием специализированных ресурсов (наличие на данной территории квалифицированного персонала) и специфичной инфраструктуры, необходимой для осуществления данного бизнеса. Успешное развитие кластеров предполагает массовое производство, обычно ориентированное на мировой рынок. В этом смысле развитие кластеров требует значительной интеграции территории в более широкое экономическое пространство.

Существует немало классификаций кластеров в зависимости от разных признаков. В своей работе мы остановимся на двух из них, показавшихся нам наиболее значимыми и основательными.

Первой из рассматриваемых классификаций является выделение двух основных категорий кластеров, сформированных по пространственной и функциональной осям: функционально-связанные системы, которые менее ограничены строго определенными регионами обычно относятся к промышленным кластерам, тогда как пространственные группировки подобных и связанных фирм и отраслей относятся к региональным кластерам.

Промышленный кластер фокусируется на конкуренции внутри сектора. Он состоит из всевозможных действующих лиц, ресурсов и видов деятельности, которые объединяются вместе для развития, производства и продажи разнообразных типов товаров и услуг. Промышленный кластер, как правило, пространственно не привязан к какой-либо урбанизированной области. В противоположность региональному кластеру, он обладает тенденцией иметь более широкие границы, возможно охватывая весь регион или страну.

Региональный кластер – это пространственная агломерация подобной и связанной экономической деятельности, формирующая основу местной среды, способствующая переливам знания и стимулирующая различные формы обучения и адаптации. Такие кластеры, обычно, состоят из малых и средних предприятий, и центральный элемент их успеха сосредоточен в силах социального капитала и географической близости. Другая их особенность состоит в том, что фирмы менее взаимосвязаны, чем в промышленных кластерах.

1) Классический либеральный (англосаксонский) подход предложен в 80-90-е гг. М. Портером и основан на самоорганизации экономических агентов в рамках механизмов «свободного рынка». Использование подобных механизмов не предполагает прямого государственного вмешательства и или поддержки.

2) Современный европейский подход, называемый «полюса конкурентоспособности», развивается с 2006 г. во Франции и основан на партнерстве бизнеса, центральных и местных властей. Государство заинтересовано в глобальной конкурентоспособности своей экономики и достижений «полюсом

конкурентоспособности» мирового уровня, что выражается в оказании различных форм государственной поддержки. Такая поддержка оказывается в рамках реализации стратегий развития территорий.

Из данного описания видно, что реальный кластер отличается от аналитически выделяемой совокупности территориально близких предприятий и организаций. Мы уверены, переход в этот процесс формирования кластеризации Республики для дальнейшего развития экономики является важнейшим и результативным вопросом.

Литература:

1. Бондаренко В. Малые предприятия в системе кластеров. www.cdio.ru/modules/article.php?storyid=1214.4.
2. Миграян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров. www.krsu.edu.Kg/vestnik/2002/v3/a15.html3.
3. Макс Бланк. Зарождение компьютерной индустрии США. Часть 3.
4. Макс Бланк - [www.3dews.ru editorial/history-55](http://www.3dews.ru/editorial/history-55).
5. Научно-инновационная политика в регионах Беларуси: Н 34 Материалы республиканской научно-практической конференции (Гродно, 19-20 октября 2005 г.). Мн.: ГУ «БелИСА», 2005.
6. Портер, Майкл Э. Конкуренция: Пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2005.

**КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК НОВАЯ ФОРМА ЭКОНОМИКИ
РЕСПУБЛИКИ И ЕЕ РЕГИОНОВ**

Каримов Г., Махмадиев Ф.Б.

В данной статье рассматривается формирование кластеризации экономики Республики на основе инновационной Государственной программы. Авторы рекомендуют процесс инновационной деятельности кластеризации экономики как фактор влияющий. Мы предлагаем формирование кластеризацию экономики как государственную программу.

Ключевые слова: кластеризация, конкурентоспособность, экономическое развитие, кластер подхода, национальное и региональное развитие, предприятий и организации.

**CLUSTERING APPROACH BASIS FOR IMPROVING THE
COMPETITIVENESS OF THE REGIONAL ECONOMY**

Kariumov G., Mahmadvov F.B.

This article discusses the form clustering of Economy and its regions on the basis of innovative public programs. The author recommends a process of innovation clustering economy asa factor to wag. We offered clustering economy asa government program to form.

Keywords: Clustering, competitiveness, economic development, the cluster approach, national and regional development, enterprises and organizations.

**УНСУРҲОИ ТАРКИБИИ ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИТСИОНӢ ВА ТАЪСИРИ
ОНҲО БА ФАЪОЛГАРДИИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ КОРХОНАҲО****Комилов Н., муаллими калони кафедраи молия ва бонкдорӣ****ДДК ба номи А. Рӯдакӣ****Назаров М., ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкорӣ****ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Барои коркарди сиёсати инвеститсионӣ дар дараҷаи корхона (соҳа, минтақа, давлат), дар баробари донишҷӯи мафҳум, моҳияти иқтисодӣ, гурӯҳбандии инвеститсияҳо, мундариҷаи фаъолияти инвеститсионӣ низ мақоми махсусро ишғол менамояд. Зеро дониши амалӣ- назариявӣ оиди мафҳум, шаклҳо, усулҳо ва механизмҳои амалигардонии фаъолияти инвеститсионӣ, муайянкунӣ самтҳои асосии инвеститсиякунӣ ва истифодаи самараноки инвеститсияҳо дар якҷоягӣ ба вазъи фаъолияти инвеститсионӣ дар дараҷаҳои муайян ба- ҳои ҳақиқӣ дода, ба тақмили сиёсати инвеститсионӣ, фаъолияти фаъолияти инвеститсионӣ мусоидат менамоянд. Аз ин рӯ, дар ин мақола кӯшиш менамоем, ки хонандаро бо фаъолияти инвеститсионӣ ва ҷузъҳои таркибӣ (унсурҳои асосии ҷудонашаванда)-и он ошно созем. Бо ин мақсад, сараввал, ҳуди мафҳуми фаъолияти инвеститсиониро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар адабиётҳои гуногуни иқтисодӣ ин мафҳум ба тарзҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Масалан, Бочаров В.В. фаъолияти инвеститсиониро ҳамчун маҷмӯи ҷораҳои амалии шахсонӣ ҳуқуқӣ, давлат ва шахрвандон оиди дар амал тадбиқ намудани инвеститсияҳо маънидод менамояд [4, с. 8.]. Дар БЭС, ки дар зери таҳрири Азрилиян аз ҷоп баромадааст, фаъолияти инвеститсионӣ ҳамчун ҷораҳои амалӣ оиди дар амал тадбиқ гардидани инвеститсияҳо маънидод шудааст [5,с.157]. Фаъолияти инвеститсионӣ дар қонунгузориҳои ҷумҳурии мо ба таърифҳои дар боло нишондодашуда ҳаммаъно арзёбӣ шудааст [11;22]. Баъзе олимони чунин таърифҳои фаъолияти инвеститсиониро наҷандон дақиқ мешуморанд. Масалан, Воронцовский А.В. [6, с. 23], Андросов В.А. ва Шушарин А.Л. [2, с. 21-22] бар он ақидаанд, ки фаъолияти инвеститсионӣ маҷмӯи ҷораҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, меъёрӣ мебошад, ки ташаккулёбии захираҳои инвеститсионии зарурӣ, гузориши самараноки онҳоро дар лоиҳаҳои инвеститсионӣ ва дараҷаи даромаднокии ин гузаришҳоро таъмин намуда, барои гирифтани даромадҳои пешбинишуда дар мӯҳлатҳои муқарраршуда қафолат медиҳанд. Ба фикри инҷониб, чунин нуқтаи назар фаъолияти инвеститсиониро нисбатан дақиқ маънидод мекунад. Зеро он объект, субъект ва мақсади фаъолияти инвеститсионӣ, яъне гирифтани фоидаҳо фаро мегирад. Ин нуқтаи назарро оиди мафҳуми фаъолияти инвеститсионӣ дастгирӣ намуда, ба таҳлилу тадбиқи дигар мафҳумҳои ба он алоқаманд ё ба мундариҷаи он дохилшаванда шурӯъ менамоем.

Дигар мафҳуме, ки ба фаъолияти инвеститсионӣ алоқамандии ногусастанӣ дорад, ин мафҳуми сиёсати инвеститсионӣ мебошад. Сиёсати инвеститсионӣ фишанги муҳими таъсиррасонӣ ба иқтисодиёти мамлакат ва субъектҳои хоҷагидорикунандаи он ба ҳисоб меравад. Сиёсати инвеститсионӣ - ин нуқтаи назар ва шакли рафтори сохторҳои идоракунанда оиди амалӣ гардидани мақсадҳои гузошташуда мебошад. Мақсади асосии сиёсати инвеститсионӣ ин бунёди иқлими инвеститсионӣ мусоид дар дараҷаҳои муайян мебошад.

Мафҳуми дигаре, ки мундариҷаи фаъолияти инвеститсиониро ташкил медиҳад, ин иқлими инвеститсионӣ мебошад.

Тадқиқу таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин мафҳум дар аксари адабиётҳои

иктисодӣ, қариб ки як хел маънидод гардидааст. Масалан, дар луғати оморӣ, ки зери таҳрири Ю.А. Бикова аз чоп баромадааст, иқлими инвеститсионӣ ҳамчун маҷмӯи омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ - иқтисодӣ, молиявӣ, ташкилӣ- ҳуқуқӣ, географӣ ва фарҳангию миллие маънидод шудааст, ки хоси ин ва ё он мамлакат (минтақа, вилоят, ноҳия, корхона) мебошад ва боиси ҷалбшавӣ ва ё дуршавии сармоягузoron мегардад [18, с. 138]. Дигар тадқиқотчиёни ин мафҳум (Гузнер С.С., Харитоновна В.Н., Вижина И.А.) иқлими инвеститсиониро маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ медонанд, ки намуд ва динамикаи ҷараёни такрористеҳсолро дар минтақа муайян мекунад [8, с. 109]. Дар ин таъриф мафҳуми иқлими инвеститсионӣ нисбатан васеъ маънидод шудааст. Ҳамчунон, дар ин таъриф иқлими инвеститсиониро муаллифон бо ҷараёни такрористеҳсол алоқаманд намуданд, ки ин ҳам хело мавзӯи баҳсталаб мебошад.

Ба мафҳуми иқлими инвеститсионӣ Гусева К.Н. дар доираи минтақа таърифи хело ҳам хуб додааст: «Иқлими инвеститсионии минтақавӣ низоми муносибатҳои иҷтимоӣ - иқтисодие мебошад, ки дар зери таъсири доираи васеи ҷараёнҳои бо ҳам алоқаманди макро- микроиқтисодӣ дар дараҷаҳои гуногуни идоракунӣ ташаккул ёфта, барои ба вуҷуд омадани ҳавасмандихо оиди фаъолияти инвеститсионии босубот заминаҳоро бунёд месозад [10, с. 91]. Қобили қайд аст, ки дар назария ва таҷрибаи амалӣ методҳои мухталифи баҳодиҳии миқдори иқлими инвеститсиониро истифода менамоянд.

Масалан, Харитоновна В. барои муайян намудани рейтинги иқлими инвеститсионии ин ва ё он минтақа 5 омилро пешниҳод менамояд:

1. Нерӯи иқтисодӣ- иҷтимоии минтақа, ки заминаҳои объективии азхудкунии инвеститсияҳоро тавсиф медиҳанд. Ин омил хело ҳам бисёрҷабҳа буда, аз чунин қисматҳо таркиб ёфтааст:

-дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ, ки дар навбати худ аз ду қисмат иборат мебошад:

- нерӯи истеҳсолӣ;
- нерӯи меҳнатӣ;
- мавҷудияти «нуктаҳои рушд»;
- сатҳи зиндагии аҳоли;
- дараҷаи азнавсозӣҳои мансуб ба замони гузариш ба иқтисоди бозорӣ.

2. Нерӯи инвеститсионии худӣ, ки аз қисматҳои зерин таркиб ёфтааст:

- нерӯи молиявии корхонаҳо;
- нерӯи инвеститсионии аҳоли;
- нерӯи инвеститсионии бучавӣ (давлат, вилоят, минтақа, ноҳия).

3. Воридшавии инвеститсияҳои хориҷӣ.

4. Базаи ҳуқуқӣ- меъёрии ҷалби инвеститсияҳо.

5. Дараҷаи тараққиёти инфрасохтори бозорӣ (давлат, минтақа, ва ғ.).

Харитоновна В. дар асоси омилҳои номбурда ба ҳулоса меояд, ки баҳодиҳӣ ва ташаккулёбии иқлими инвеститсионии ин ва ё он минтақа (вилоят) аз 5 марҳила иборат мебошад:

1. Муайянкунии рейтинги минтақа (вилоят) вобаста аз динамикаи ҳаҷми инвеститсияҳо ва самаранокии онҳо;
2. Муайянкунии рейтингҳои ҷузъӣ, яъне муайянкунии рейтинги ҳар яке аз омилҳои иқлими инвеститсионӣ дар алоҳидагӣ;
3. Тартиб додани ҷадвали рейтинги инвеститсионии минтақа (вилоят) аз рӯи 5 омилҳои номбурда бо назардошти ҳиссаи ҳар як омил дар рейтинги умумии иқлими инвеститсионии минтақа (вилоят);

4. Муайянкунии самтҳои беҳтаргардони иқлими инвеститсионӣ [19, с. 13-17]. Муаллиф тадқиқи илмии Харитоноваро В. таҳлил намуда, 3 нуқтаи асосиро чудо менамояд:

- дар ҳақиқат миёни иқлими инвеститсионии мамлакат ва иқлими инвеститсионии минтақаҳои (вилоят, ноҳия)-и алоҳидаи он умумиятҳо ва фарқиятҳо вучуд дорад. Зеро қонунҳои мамлакат (ҷумҳурӣ) барои тамоми минтақаҳои он базаи умумӣ ба ҳисоб меравад. Аммо органҳои идоракунандаи ҳар як минтақа (вилоят, соҳа, ноҳия, корхона) метавонад дар ин базаи мавҷуда бо назардошти қабули меъёрҳо, қонуну қарорҳо, имтиёзҳо як иқлими инвеститсионии ба фаъолии фаъолияти инвеститсионӣ мусоидаткунандаро ба вучуд оварад;
- муайян намудани рейтинги иқлими инвеститсионӣ (давлат, минтақа, вилоят) аз рӯи 5 омили қайдкардаи Харитонова В. ба мақсад мувофиқ аст. Зеро он начандон мураккаб буда, барои роҳбарони дараҷаҳои гуногун нисбатан фаҳмо мебошад;
- зимни истифодаи мафҳуми иқлими инвеститсионӣ ба дигар мафҳумҳои ба он наздик, аз қабилӣ нерӯи инвеститсионӣ, захираҳои инвеститсионӣ диққат додан лозим аст. Зеро, гарчанде ки онҳо ба ҳамдигар наздик ва алоқамандии зич дошта бошанд ҳам, дар амал ҳар кадоми онҳо сфераи фаъолият, доираи вазифаҳо ва иҷрокунандагони худро доранд.

Мафҳуми дигаре, ки мундариҷаи фаъолияти инвеститсиониро ташкил медиҳад ва бо мафҳуми иқлими инвеститсионӣ ниҳоят наздик аст, ин мафҳуми ҷолибии инвеститсионӣ (инвестиционная привлекательность) мебошад. Баъзе тадқиқотчиён мафҳуми иқлими инвеститсионӣ ва ҷолибии инвеститсиониро ҳаммаъно медонанд. Гурӯҳи олимони-иқтисодчиён бар он ақидаанд, ки иқлими инвеститсионӣ ҷолибии инвеститсионӣ ва фаъолии инвеститсиониро дарбар мегирад [20, с. 8-10]. Гурӯҳи саввум ҷолибии инвеститсиониро натиҷаи иқлими инвеститсионии ташаккулёфта медонанд [15, с. 24-25]. Ба фикри инчониб, ин нуқтаи назар ба ҳақиқат наздиктар аст, зеро бунёди иқлими инвеститсионии мусоид минтақа (вилоят, соҳа)-ро ҷолиби диққати сармоягузoron мегардонад. Аммо дар ин радиф як нуқтаро қайд кардан лозим аст, ки мафҳуми ҷолибии инвеститсиониро Могзаев А. нисбатан дуруст ва пурра маънидод намудааст: ҷолибии инвеститсионӣ ин маҷмӯи хусусиятҳои хоси объекти сармоягузорӣ мебошад, ки талаботро ба инвеститсияҳо бо назардошти боздеҳӣ ва даромаднокии онҳо муайян мекунад [15, с. 23-24]. Ин нуқтаи назар хело ҳам ҷолиби диққат аст. Зеро таҷрибаи баъзе давлатҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳатто дар ҳолати бунёди иқлими инвеститсионии мусоид ҳам ноил шудан ба фаъолии босубот дар фаъолияти инвеститсионӣ амали хело мушкил аст. Чунки барои сармоягузор натавонанд иқлими инвеститсионии мусоид, балки хусусиятҳои дар боло номбаршудаи объекти сармоягузорӣ низ шартӣ муҳим барои қабули қарор оиди оғози фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, қайд кардан лозим аст, ки мафҳуми ҷолибии объекти инвеститсионӣ мафҳуми мустақил дар мундариҷаи фаъолияти инвеститсионӣ ба шумор меравад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳумҳои ҷолибии инвеститсионии минтақа (вилоят, соҳа) ва ҷолибии инвеститсионии корхона вомехӯранд. Ин мафҳумҳо асосан аз рӯи миқёсашон аз якдигар фарқ мекунад. Аз ин ҷост, ки омилҳои ба онҳо таъсирбахш низ аз якдигар фарқ мекунад. Масалан, Могзаев А. омилҳои ба ҷолибии инвеститсионии минтақа таъсирбахшро ба ду гурӯҳи калон чудо мекунад:

1. территориявӣ: - сиёсӣ, ҳуқуқӣ, қонунӣ, -муҳофизати муҳити табиӣ, иҷтимоӣ – демографӣ, табиӣ – иқлимӣ;
2. дақиқ: нишондиҳандаҳои молиявӣ, нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ – технологӣ,

менечмент, инфраструктура, нишондиҳандаҳои самаранокии лоиҳа ва муҳити дохилӣ.

Дигар муаллиф (Москвин В.), ки дар ин доира тадқиқотҳои илмӣ бурдааст, омилҳои ба ҷолибии инвеститсионии корхона таъсирбахшро чунин гурӯҳбандӣ намудааст:

1. Омилҳои беруна: соҳа; ҷойгиршавӣ; муносибат бо органҳои давлатӣ; соҳибмулк (соҳибони корхона);

2. Омилҳои дохилӣ: нерӯи дохилӣ; вазъи молиявӣ; менечмент; барномаи инвеститсионӣ [16, с. 38-41].

Мафҳуми дигаре, ки мундариҷаи фаъолияти инвеститсиониро ташкил медиҳад, ин нерӯи инвеститсионӣ мебошад. Дар маънои умумӣ нерӯи инвеститсионӣ ин имконияти равона сохтани захираҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Захираҳои инвеститсионӣ метавонанд моддӣ, ғайримоддӣ ва молиявӣ бошанд. Сарчашмаи ин захираҳо воситаҳои пулиро молии шахсони воқеию ҳуқуқӣ, буҷаи дараҷаҳои гуногун, фондҳои ғайрибуҷавӣ, сармояи инвесторҳои хориҷӣ, захираҳои дохилии корхонаҳо ва ғ. мебошанд. Бо ибораи дигар, нерӯи инвеститсионӣ ин маҷмӯи ҳамаи захираҳои (давлат, минтақа, вилоят, соҳа, корхона) мебошанд, ки имконияти истифодаи онҳо ҳамчун сармоя дар ҳолати зарурӣ барои амалигардонии лоиҳаҳои инвеститсионӣ мавҷуд аст. Ба ин ақида така намуда, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки тавсифи миқдорӣ ва сифатии нерӯи инвеститсионӣ аз мусоидии иқлими инвеститсионӣ, ҷолибии объекти инвеститсионӣ вобастагии мустақим дорад. Агар ба ин масъала дар доираи минтақа, вилоят, соҳа баҳо диҳем, он гоҳ мебинем, ки нерӯи инвеститсионӣ дар ин доираҳо дар ҳақиқат аз иқлими инвеститсионӣ ва ҷолибии инвеститсионии онҳо барои инвесторҳои дохилию хориҷӣ вобаста мебошад. Нерӯи инвеститсионии корхонаҳо, дар навбати худ, аз нерӯи инвеститсионии минтақа (соҳа) ва дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ - иҷтимоии он вобаста мебошад. Ва агар ба нерӯи инвеститсионӣ аз нигоҳи унсурҳои таркибиаш назар кунем, он гоҳ мебинем, ки нерӯи инвеститсионии давлатӣ, нерӯи инвеститсионии хусусӣ ва нерӯи инвеститсионии хориҷиро чун қардан мумкин аст.

Мафҳуми дигаре, ки ба мундариҷаи фаъолияти инвеститсионӣ дохил мегардад, ин мафҳуми захираҳои инвеститсионӣ мебошад. Ин мафҳум ба мафҳуми нерӯи инвеститсионӣ алоқамандии зич дошта, бо ҳамдигар хело наздиканд, аммо ҳарду як чиз нестанд. Дар ин радиф фикри Абикаев Н. хело ҳам ҷолиби диққат мебошад. Абикаев Н. қайд мекунад, ки асоси моддии таъмини динамикаи тараққиёти иқтисодӣ - иҷтимоии нерӯи инвеститсионӣ ба шумор меравад. Ва тавсифи миқдорию сифатии онро маҷмӯи захираҳои инвеститсионӣ инъикос менамоянд, ки ба таркибашон активҳои моддӣ - техникӣ, ғайримоддӣ ва молиявӣ дохил мегарданд [1, с. 58]. Захираҳои инвеститсионӣ аз нерӯи инвеститсионӣ бо он фарқ мекунанд, ки захираҳои инвеститсионӣ ин воситаҳо (сармоя, арзишҳо)-и воқеии мавҷудае мебошанд, ки онҳоро дар ин ва ё он лоиҳаи инвеститсионӣ гузоштан мумкин аст. Яъне, миёни захираҳои инвеститсионӣ ва нерӯи инвеститсионӣ як сарҳаде вучуд дорад, аммо он хело ҳам тағйирёбанда мебошад.

Вобаста аз вазъи иқтисодӣ-сиёсӣ, иҷтимоию фарҳангии мамлакат, яъне вобаста аз иқлими инвеститсионии мамлакат ва ҷолибии объекти инвеститсионӣ объекти сармоягузори нерӯи инвеститсионӣ ба захираи инвеститсионӣ табдил ёфта, ҳамчун сармоя барои сармоягузорию лоиҳаҳои соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ мамлакат истифода бурда мешавад ва баръакс.

Захираҳои инвеститсионӣ аз рӯи намуд ба намудҳои сармоя (сарват) мувофиқат мекунанд. Аз ин рӯ, захираҳои инвеститсиониро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: захираҳои инвеститсионии воқеӣ (реалӣ) ва захираҳои инвеститсионии пулӣ (молиявӣ). Ба захираҳои инвеститсионии воқеӣ дохил мегарданд:

-захираҳои табиӣ; захираҳои меҳнатӣ; захираҳои моддӣ-ашёӣ, ки барои тараққиёти иқтисодиёт истифода мешаванд (биноҳо, иншоотҳо, машинаву таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа ва ғ.); захираҳои ахборотӣ (литсензияҳо, патентҳо, «ноу-хау», таҷрибаи пешқадам, арзишҳои фитрии ҷомеа, дигар ахбороти манфиатовар).

Ба захираҳои инвеститсионии пулӣ, аз он ҷумла молиявӣ ҳама гуна воситаҳои пулие дохил мегарданд, ки дар шароити муайян онҳоро ба сифати инвеститсия истифода бурдан мумкин аст. Воситаҳои пулӣ дар ҳолати дар фондҳои мухталифи характери сармоягузорӣ дошта чамъ омада, ба захираҳои молиявӣ тақсир мекунанд.

Унсурҳои дигари фаъолияти сармоягузорӣ ин фаъолияти фаъолияти сармоягузорӣ ба шумор меравад. Ин унсур то кадом андоза фаъол будани фаъолияти инвеститсиониро дар иқтисодиёти мамлакат, минтақа, соҳаҳои он инъикос менамояд. Дар таҷрибаи амалӣ барои муайян намудани фаъолияти фаъолияти сармоягузориҳо аз нишондиҳандаҳои зеринро истифода менамоянд:

-ҳаҷми умумии инвеститсияҳо дар МУД-и мамлакат; ҳиссаи инвеститсияҳои воқеӣ дар ҳаҷми умумии инвеститсияҳо; ҳиссаи инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ дар ҳаҷми умумии инвеститсияҳо; миқдори лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки дар иқтисодиёти мамлакат, минтақа, соҳа дар давоми сол дар амал татбиқ гардиданд; бақордорории объектҳои аҳамияти истеҳсолӣ ва иҷтимоидошта дар давоми соли ҳисобӣ ва ғ. Тақсирҳои ин нишондиҳандаҳо мо оиди фаъолияти фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти мамлакат, минтақа, соҳа ҳуҷҷатдорӣ карда метавонем.

Унсурҳои муҳими фаъолияти инвеститсионӣ ин ҳатари инвеститсионӣ ба ҳисоб меравад. Ҳатари инвестиционӣ ин эҳтимолияти боҳти ҷузъӣ ё пурраи даромадҳои пешбинишуда ё сармояи гузашташуда аз фаъолияти инвестиционӣ мебошад. Аксари олимони бар он ақидаанд, ки ҳатарҳои инвестициониро аз рӯи аломати низомӣ ва ғайринизомӣ будани онҳо нисбатан дақиқ тасниф намудан мумкин аст [3]. Ҳатарҳои низомӣ ба омилҳои беруна (чангҳо, таваррум, ҳодисаҳои сиёсӣ ва ғ.) алоқаманд мебошанд. Ин намуди ҳатарҳо аз фаъолияти корхона вобастагӣ надоранд.

Ҳатарҳои ғайринизомӣ аз омилҳои дохилӣ, яъне аз фаъолияти корхона вобастагӣ доранд. Яъне, роҳбарияти корхона зимни тақсирҳои лоиҳаҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокгардидаеро қабул мекунанд, ки ҳатари инвестиционии онҳо камтарин бошад ва дараҷаи муқарраршудаи даромаднокиро таъмин карда тавонанд.

Ҳамин тариқ, мо муайян кардем, ки мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ аз чунин унсурҳои ба ҳамдигар алоқаманд таркиб ёфтааст: сиёсати сармоягузорӣ; иқлими сармоягузорӣ; ҷолибии объектҳои сармоягузорӣ; нерӯи (иқтисодӣ) сармоягузорӣ; захираҳои сармоягузорӣ; фаъолияти фаъолияти сармоягузорӣ; таваккали (ҳатари) сармоягузорӣ.[23,с.31-40].

Аз ин рӯ, мутахассисони ояндаро лозим меояд, ки ин унсурҳои фаъолияти сармоягузориҳо бодидқат омӯзанд, оид ба ҳар кадоми онҳо маълумоти заруриро пайдо намоянд, паҳлуҳои мусбиро манфии онҳоро баҳо дода тавонанд, то ин ки

дар мавриди амалигардонии сиёсати сармоягузорӣ дар доираҳои макро-микроектисодиёт ба хатогиҳо роҳ надода, балки фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорихоро дар доираҳои номбурда таъмин карда тавонанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, иқлими сармоягузорӣ, ҷолибии объекти сармоягузорӣ, нерӯи (иқтидори) сармоягузорӣ, захираҳои сармоягузорӣ, таваккали (хатари) сармоягузорӣ.

Адабиёт:

1. Абыкаев Н. Инвестиционный потенциал и экономический рост // Экономист. – 2000. - №6. с. 58-66.
2. Андросов В.А., Шушарин А.Л. Регулирование инвестиционной деятельности в регионе. Томск.: ТГУ, 2000. – 172с.
3. Балабанов И.Т. Риск – менеджмент. М.: Финансы и статистика, 1996. – 188с.
4. Бочаров В.В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций. М.: Финансы и статистика, 1993. – 144с.
5. БЭС / Под ред. Азрилияна. М.: Фонд «Правовая культура», 1994. – 528с.
6. Воронцовский А.В. Инвестиции и финансирование: Методы оценки и обоснование. - СПб, 1998. – 526с.
7. Гитман Л.Дж., Джонн М.Д. Основы инвестирования / Пер. с англ. М.: Дело, 1997. – 1008с.
8. Гузнер С.С., Харитонова В.Н., Вижина И.А. Внутрорегиональная дифференциация инвестиционного климата: рейтинговая оценка // Регион: экономика и социология. – 1997. - №2. –с. 109.
9. Гумеров Р. Инвестиционный кризис в АПК: причины, последствия, пути преодоления // Российский экономический журнал. – 2000. - №2. – с. 45-56.
10. Гусева К.Н. Ранжирование субъектов Российской Федерации по степени благоприятности инвестиционного климата // Вопросы экономики. – 1996. - №6. – с. 91.
11. Закон Республики Таджикистан «Об иностранных инвестициях в Республике Таджикистан» №554 от 10 марта 1992г. (с учетом изменений и дополнений внесенных Законами Республики Таджикистан от 1.02.1996г. №223, от 12.12.1997г. №498 и от 11.12.1999г. №893).
12. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях в Республике Таджикистан», №260 от 12 мая 2007г.
13. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2т. Пер. с англ. М.: Республика, 1992. Т.1. 499с.
14. Мансухани Г.Р. Золотое правило инвестирования: Пер. с англ. М.: ЦЕРИХ – ПЭЛ, 1994. – 93с.
15. Могзаев А. Индикативное планирование совокупного спроса с учетом инвестиционной привлекательности региона // Инвестиции в России. – 2000. - №3. – с. 23-24.
16. Москвин В. Инвестиционная привлекательность предприятий // Инвестиции в России. – 2000. - №11. – с. 38-45.
17. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2009г. // Официальное издание. Душанбе, 2010. – 461с.

СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА АКТИВИЗАЦИЮ ИНВЕСТИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Комилов Н., Назаров М.

При разработке инвестиционной политики предприятий, отрасли, региона, также экономики наряду с экономическим содержанием инвестиций, важное значение имеет сущность и содержание инвестиционной деятельности. Содержательные элементы инвестиционной деятельности служат как необходимые составляющие для анализа состояния инвестиционной деятельности в конкретных отраслях экономики, регионов, предприятиях, а также для разработки рекомендаций по совершенствованию инвестиционной деятельности или ее обновлению.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционная политика, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвестиционный потенциал, инвестиционные ресурсы, инвестиционные риски.

SUBSTANTIVE ELEMENTS OF INVESTMENT ACTIVITY AND THEIR INFLUENCE TO ENTERPRISE'S ACTIVIZATION

Komilov N., Nazarov M.

At the development of investment policy of enterprise, sectors, regions, also economy in whole along with economical content of investment, the important meaning has the main point and investment activity content. The substantive elements of investment activity serve as an important component for situation analysis of investment activities in specific economy fields, regions, enterprises, also for development of recommendations on improvement in investment activity or its renovation.

Keywords: investment activity, investment policy, investment climate, investment attractively, investment potential, investment resources, investment activity, source of capital, investment, investment risks and etc.

МАҚОМИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ПЕШБУРДИ НИЗОМИ ИДОРИИ ЧАҲОНӢ

Мирзоев Т., ассистенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Чаҳонӣ шудани иқтисод замоне тадқиқ пайдо мекунад, ки ҳокимияти миллӣ дар фаъолиятҳои иқтисодӣ камтарин нақшо ба худ гирад. Дар ин амр иқтисоди кишварҳо ба ҳам наздик ва вобаста мешаванд. Мавонеи гумрукӣ ва тичорӣ ба ҳадди ақалли мумкин мерасад ва раванди нақл ва интиқоли пулӣ ва молӣ дар байни кишварҳо бисёр осон мегардад ва муқаррароти даст ва пайгири ҳадаф мегардад. Бе тардиди ин амр аз тариқи иттиҳодияҳои иқтисодии чаҳонӣ ва ширкатҳои байналмилалӣ ва муассисоти иқтисодии чаҳонӣ, аз қабилӣ бонки чаҳонӣ ва сандуқи байналмилалӣ пул шакл мегирад. Ин амр давлатҳои миллиро камиктидор хоҳад кард ва то ҳудуди марзҳоро аз расмият хоҳад андохт, ки намунаи он бо иттиҳоди пулии ёздаҳ кишвари аврупоӣ соли 1998 иттифоқ афтод.

Фаъолиятҳои иқтисодӣ. Барои вуруд ба баҳс дар ин қисмат муносиб аст, ки аз ин суол оғоз кунем, ки фаъолиятҳои иқтисодӣ аз қабилӣ тичорӣ-молӣ, нерӯи қор ва ғ. чӣ гуна чаҳонӣ мешаванд? Шоёни зикр аст, ки назарияи пардозӣ он бешумории вачҳи голиби фароянди чаҳонӣ шуданро иқтисодӣ медонанд.

«Густурдатарин арсаи фаъолиятҳои иқтисодӣ арсаи иқтисод аст, ки имрӯзҳо сартосари курраи заминро дар бар гирифтанд. Тақид ва маҳдудияти

маҳаллӣ, миллӣ ва минтақаи чандоне надорад» (baker). Пас метавон аз поёни амр иқтисодҳои миллӣ сухан гуфт.

Бар асоси шавоҳиди таърихӣ метавон ба воқеияти фавқуззикр пай бурд, ки умри фароянди ҷаҳонӣ шудани иқтисод пештар бештар аз соири ибъод аст ва дар сояи ҷаҳонӣ шудани иқтисод будааст, ки амри муодилоти фарҳангӣ ва сиёсӣ ва ғайраро ба дунбол кашад.

Нигориши либералистӣ. Имрӯза иттифоқи назари қобили тавачҷӯхе дар бораи машрӯияти демократияи либеролӣ падида омада ва мумкин аст, ки демократияи либеролӣ нуқтаи поёни тақомули идеологияи башарият ва охири шакли ҳукумати башарӣ бошад.

Дар канори ин амр имконот ва ахтари ихтироотӣ дар заминаи ҳамл ва нақл ва иртиботот ва соири фановариҳо ба кӯмаки фаъолиятҳои иқтисодӣ ва сармоядорӣ омада, ба тавре ки иқтисодҳои миллӣ ва маҳаллиро дар иқтисоди ҷаҳонӣ идғом ва ҳамроҳ намуд ва ё наздик намуд. Пайванде байни ин ду заминаро чиҳати ҷаҳонӣ шудан дар соири маворид ҳамроҳ намуд. Зеро идомаи ҳаёти иқтисоди ҷаҳонӣ дар гарави ҷаҳонӣ шудан дар ибъоди дигар талаб мекард, вагарна иқтисоди ҷаҳонӣ аз маъно меафтад ва рӯ ба сӯйи нестӣ мекунад. Табиист, ки сармоядорони ҷаҳон аз чунин руҳдоде ҷилавгирӣ мекард.

Нақши фановариҳо дар фаъолиятҳои иқтисоди идории ҷаҳонӣ. Ин пешрафтҳо хазинаҳои иртиботу ҳамл ва нақро ба андозаи бисёр зиёде поён оварда, заминасозии идғоми ҷаҳони иқтисодҳо шуд. Аз соли 1945 то кунун хазинаи ҳамл куллан аз тариқи дарё ба таври мутаваассит 50 дар сад, хазинаҳои ҳамл ва нақли ҳавоӣ 80 дар сад, хазинаи муколимоти телефони байналмилалӣ 99 дар сад қоҳиш ёфтани аст. Бинобар ин шабакаҳои иртиботии бисёр коромад ва камхазинае дар густираи ҷаҳонӣ шакл гирифтааст (Webster).

Нақши шабакаҳои пулӣ ва молӣ дар фаъолиятҳои иқтисоди идории ҷаҳонӣ. Имрӯзҳо шабакаҳои ҷаҳонии пулӣ ва молӣ чунон дар ҳам танидаву идғом шудаанд, ки ҳама пулҳои молӣ бо якдигар пайванд ёфтаанд ва ҳасосияти онҳо дар баробари таҳаввулоти байналмилалӣ чандин баробар шудааст. Бинобар ин гурезе аз ҳамоҳангии миёни ин пулҳо, бавежа пулҳои мутағайири ҷаҳон вучуд надорад.

Вобастагии мутақобили бозорҳои молӣ ва пулӣ дар ҷаҳон воқеан пулҳои миллиро ба ҳам пайванд мезанад. Мубодилаи мудом миёни доллар ва ин ҳамоҳангии равишмандиро миёни ин пулҳо эҷод мекунад, ки чунон танҳо иқдоми қодир ба ҳифзи мезонӣ аз субот дар бозори пулӣ ва бинобар ин дар сармоягузорӣ тичорати ҷаҳонӣ ба шумор меояд (castells).

Имрӯз дар бозори ҷаҳонии иқтисодӣ рақобати шадид ва сармояи бисёр мутаҳаррик гаштааст. Дар канори ин амр бар шумори инсонҳои, ки ба хотири кори муносиб иқдом ба муҳочират мекунанд. Ба тавре ки «бархе бар онанд, ки асаркуниро бояд асари муҳочират донист» (Sutcliffe).

«Ба тавре ки имрӯз ҳудуди 100 миллион инсон берун аз кишварҳои матбуӣ худ зиндагӣ мекунанд» (martin).

Нақши ширкатҳои чандмиллиятӣ дар фаъолиятҳои иқтисоди идории ҷаҳонӣ.

Фаъолиятҳои ширкатҳои чандмиллиятӣ ба пеш аз садаи бистум бозмегардад. Ширкати Ҳинди Шарқӣ, ширкати Москурӣ, ширкати «Руёл»-и Африқо ва ширкати Худсун пас аз садаи ҳаждаҳум фаъолиятҳои тичорӣ фаромиллӣ доштанд (dunning).

Албатта ширкатҳои саноатии Амрико ва англис низ дар берун аз марзҳои миллии худ сармоягузорӣ мекарданд.

Ба тавре ки мудирияти коромад ва иттиҳози стратегӣ муносиби ширкатҳои

чандмиллятиро ба ниҳодҳои бисёр қудратманд дар сахнаи иқтисодии ҷаҳон табдил кардааст. Онҳо бо тавони молии ҳангуфт ва дар ихтиёр доштани фановариҳои ҷадид ва пешрафта рӯз ба рӯз қудратмандтар мешаванд ва арсаи рақобати ҷаҳониро барои бисёре аз ниҳодҳои тавлиди ва тичорӣ тангтар мекунанд. Масалан, фақат ҳаҷми муболилотии моли ҳудуди 24 кишвари ҷаҳон аз ҳаҷми мубодилои молии ширкатҳои монанди Ҷенерол Мутурз Ой Бий Ем – Шал ва Ҷенерол Электрик бештар аст (Webster).

Нақши кишварҳои тавсияёфта дар фаъолиятҳои иқтисодии идории ҷаҳонӣ. Табиӣ аст, ки бо ин ҳама қудрати азим ширкатҳои кишварҳои саноатӣ ва тавсияёфта ҷиҳати тағйири зоикаи мардум – равнақи масрафгарӣ, фуруши колоҳо, дарёфти савдоҳои калон ва ғайра бошиддат ниёзмандии тағйир дар фарҳанг ва сиёсат ва ҳатто тағйири давлатҳо ва ба ҳам реҳтани марзҳо бекор намоёнад ва барои ҳамаи ин мавориди тарҳ ва барномаҳои хоҳанд кард.

Бар асоси ин бояд гуфт, ки иқтисодии ҷаҳонӣ ҳақиқатан ҷаҳонӣ нест, балки иқтисодӣ аст, мубтани бар меҳвари Амрикоӣ Шимолӣ, Аврупо ва Япония ва агар ин се қутб ҳамоҳанг ва муттаҳид шаванд, фишори зиёде дар бақияи ҷаҳон ворид хоҳад шуд (first).

Бар асоси гуфтаи фавқ ҷаҳон дар ҳоли тавсия чӣ саҳме дар иқтисодии ҷаҳонӣ дорад? Оё ҳабари навқаре, таъминкунондаи маводи хом, таъмини коргар ва ҳатто аз таъминкунондаи мағзҳои бартар ва масрафгарии колоҳои тавлидшуда саҳми дигараш чист? Оё ҷаҳон дар хошия набояд барои ин маъзул чорае биандешад? Ва роҳи ҳалли бумӣ, минтақае ҷиҳати фирор аз вазъии мавҷудро пайдо кунанд?

Нигариши марксистӣ ба ҷаҳонӣ шудани иқтисод. Дар ин рӯйқард ҷаҳонӣ шудан умдатан моҳияти иқтисодӣ дорад. Куллияти вобастагии низоми ҷаҳонӣ ва мактаби Франкфурт бо илҳом аз мактаби марксистӣ, падидаи ҷаҳонӣ шуданро ба мафҳуми ҷаҳонӣ шудан ва густариши низоми сармоядорӣ дар арсаи ҷаҳонӣ ва дар ихтиёр доштани он бар иқтисодии ҷаҳонӣ унвон мекунанд. Дар ин чорҷӯба назари навӣ диалектика миёни фарҳангҳои милли ва ҷаҳонӣ вучуд дорад. Ин вазъият ҳамчунон дар чорҷӯбаи ҳокимияти давлат – миллатҳо истисмор меёбад.

Гидденс: «Дар ҷаҳонӣ шудани иқтисод як воқеият аст».

Нигариши реалистӣ ва меҳвар. Дар ин дидгоҳ, ки ба куллияти қудрати меҳвар низ шўҳрат дорад, ҷаҳонӣ шудан раванди густариши рӯзафзуни иртиботот аст, ки таҳти ситраи давлатҳо қарор дорад. Бар асоси ин нигариш системаи давлатҳо ҳамчунон ҳокимияти худро ҳифз мекунад ва мантиқи равобити байналмилалӣ бар меҳварияти қудрат устувор аст.

Ба гунае, ки шароити демократия дар сахнаи байналмилалӣ фоқиди мустанадоти қонькунонда мебошад, ба ин тартиб ҷаҳонӣ шудан қодир ба эҷоди дигаргунии ҷадид дар ростии ҳамсонсозӣ ва ҳамгироӣ нахоҳад буд.

Дар гузашта ишора кардем, ки ҷаҳонӣ шудан, яъне қоҳиши қашмири ҳазинаҳо ва маҳудудиятҳои қўҷак шудани қизҳои айни ва моддии падидоршиносонаи ҷаҳон, фишурдагии фазо ва замон- тароқуми равобит ва қунишҳои иҷтимоӣ мебошад. Дар ин сурат дар қунин ҳолате фарсоиши ҳудуди марзҳоро дорем, ки бар ин асос аз таслиб ва инсидод фарҳангҳо қоста мешавад ва фарҳангҳои дар ҳам идғом ва фаромарзӣ мешаванд. Баъзе мўътақиданд, ки ҳамқонии фарҳанг дар саросари ҷаҳон ҳоким хоҳад шуд.

Яқинан, дар раванди иқтисодии ҷаҳонӣ агар қоидае бештаре ба дунбол дорад, дар айни ҳол мушқилот ва қорқарҳои манфии худро хоҳад дошт. Аз ин рӯ кишварҳои дар ҳоли тавсия бояд худро омодаи рӯёруйие бо унвони қолишҳои

чаҳонӣ шудани иқтисод кунанд, зеро чаҳонӣ шудани иқтисод бештар дар хидмати манофеи кишварҳои тавсияёфта аст ва чи басо мумкин аст, онҳо фарбеҳтар ва соиртар заиф шаванд, баҳусус кишварҳои дар ҳоли пешрафт чун Эрон ва Тоҷикистон аввало аз таноқуз дар сиёсатгузори парҳез ва ба шаффоф кардани сиёсатҳои иқтисодии худ иқдом намоянд.

Калидвожаҳо: иқтисод, иқтисоди идории чаҳонӣ, пули милли, ҳокимияти милли, фаъолияти иқтисодӣ.

Адабиёт:

1. Горелов И.А. Экономика трудовых ресурсов. М.: Высшая школа, 1982. - 235 стр.
2. Долишний М.И. Формирование и использование трудовых ресурсов. Киев: Наукова думка, 1978. -183 с.
3. Статистический ежегодник республики Таджикистан. Душанбе, 2006. - 120 с.;
4. Х.Х. Солиев. Основные направления углубления экономических реформ в Таджикистане // Экономика Таджикистана: Стратегия развития, 2006. - №2. – 221 с.
5. Baker D. G.Epstein, and R. Pollin 1998: introduction.in D.baker, g . Epstein, and R.pollin(eds) globalization and progressive economic policy . Cambridge. Cambridge university press.
6. Webster,f.1995:theories of theinformation society.london:routledge

**МЕСТО ЭКОНОМИКИ В ВЕДЕНИИ СИСТЕМЫ
МИРОВОГО РУКОВОДСТВО**

Мирзоев Т.

Автор в статье исследовал место экономики в ведении системы мирового руководства, с доказательством современного кризиса, который является важной задачей в сфере развития экономики страны.

Ключевые слова: экономика, мировая экономика, национальные деньги, национальное руководство, экономическая деятельность.

LOCATION FOR FURTHER ECONOMIC SYSTEM OF THE WORLD GUIDE

Mirzoev T.

The author of the article explored the place of the economy in future system of world leadership, with proof of the current crisis, which is an important task.

Keywords: economy, world economy, national money, national leadership, economic activities.

**ХУСУСИЯТҲОИ ЗАМИН ЧУН ЗАХИРАИ АСОСИИ ИҚТИСОДӢ
ДАР СОҲАИ КИШОВАРӢ**

Сафаров А. Г., муаллими калон, Иброҳимов Ю., ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва баҳисобирии бухгалтерии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Илми иқтисодии муосир омилҳои истеҳсолотро асосан ба чор гурӯҳ тақсим намоянд: замин, сармоя, меҳнат ва қобилияти соҳибкорӣ. Замин чун захира ва ё омили асосии истеҳсолот дар фаъолияти иқтисодӣ, баҳусус дар соҳаи кишоварзӣ нақши муҳиму асосиро иҷро мекунад. Дар воқеъ, чи тавре ки олим-иқтисодчии англис У.Петти таъкид карда буд, агар меҳнат падари бойгарӣ аст, пас замин

модари ўст.

Умуман, бе замин раванди истехсолот дар ягон соҳа ғайриимкон аст. Нақшу аҳамияти замин, албатта барои соҳаҳои мухталиф гуногун мебошад ва вобаста бо хосияти соҳа истифода мешавад. Мавҷудияту инкишофи соҳаи кишоварзиро умуман бе замин тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро ки тибқи назарияи классикии омилҳои истехсолот замин дар соҳаи кишоварзӣ чун захираи асосӣ ду нақшо иҷро мекунад: **Якум**, вай, пеш аз ҳама чун **предмети (ашёи)** меҳнат истифода мешавад. Чи тавре ки маълум аст соҳаи растанипарварӣ, зироаткорӣ бо замин робитаи мустақкам дорад ва маҳз хоку замин муҳити ғизобахшест, ки растаниҳо парвариш меёбанд. Яъне, қабати болоии замин - хок предмети асосии меҳнат аст. Аммо бояд таъкид кард, ки инсон маҳз дар ҷараёни меҳнати худ ба замин таъсир мерасонад: бо роҳи коркарди хоку замин шароитҳои зарурӣ барои инкишофу нумӯи растанӣ, болоравии ҳосили он пайдо мекунад. **Дуюм**, замин дар раванди истифодабарӣ ҳамзамон вазифаи **олоти (восита, дастгоҳи)** меҳнатиро низ иҷро мекунад: инсон бо ёрии хок, туфайли омӯзиши таркиби он ба растанӣ таъсир расонида онро ба самти зарурӣ равона месозад. Ин ҳадаф (олот) бо истифода аз хосияти механикӣ, физикӣ, химиявӣ, биологӣ замин амалӣ мегардад. (3.246) Ҳарчанд дар назари аввал алоқамандии замин ва чорводорӣ мустақим набошад ҳам, аммо заминаи икишофи ин соҳа аз замин бармеояд. Яъне, замин дар чорводорӣ, масалан, чун ба сифати шароити умумии рушди ин соҳа (ба истиснои истехсоли хӯроки чорво, ки он ба зироатчиғӣ дохил мешавад) нақши воситаи меҳнатро ба иҷро мерасонад.

Ҳамин тариқ, замин дар маркази захираҳои истехсолии соҳаи кишоварзӣ қарор гирифта, кулли самтҳои инкишофи илму техника дар ин соҳа пайваста бо он суръат мегирад. Масалан, агар хоҷагиҳои кишоварзӣ истифодаи техника, нуриҳо, агротехнология ва ғайра бе назардошти хосияти хок татбиқу истифода барад, пас хароҷот ба ин ҳадаф боздихӣ ва ё самараи дилхоҳ намеорад. Модоме, ки замин дар соҳаи кишоварзӣ воситаи асосии истехсолот асту ду нақши муҳимро иҷро мекунад, пас бехтарин сармоя аст. Пас, имрӯз зарур аст, ки дар кишвар раванди табдилгардии замин-модарро ба замин -сармоя суръат бахшем.

Барои ҳар як соҳае, ки заминро истифода мебарад, пеш аз ҳама дар тавсифи арзиши он хусусиятҳои гуногуни он истифода мешавад. Масалан, сохтмончиёро рельеф ва хосияти механикӣи хок, саноати маъдану-ихроҷро кофтаниҳои нодири дохили замин ва ғайра зарур аст, яъне ба ин нафънокиҳои замин аҳамият медиҳанд. Барои соҳаи кишоварзӣ, чи тавре ки дар боло қайд шуд, қабати болоӣ – хоки пурғизо зарур аст. Хосияти муҳими хок - ҳосилхезии замин, яъне қобилияти қонеъгардонии талаботи растаниҳо ва аз ин ҷост, ки таъмини итсеҳсоли маҳсулоти зарурӣ мебошад. Пас, истифодаи замин дар соҳаи аграрӣ ҳамчун захираи (воситаи) махсус ва асосии истехсолот як қатор хосиятҳои фарқкунанда ва моҳиятии истехсолоти соҳаи аграриро муайян мекунад. Бинобарин, мо дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки боз як бори дигар ин хосияту сифатҳоро ба хотир орем ва мавриди таҳлил қарор диҳем. Дарку омӯзиши ин хосиятҳо бояд дар марказ ва ё чун аслҳои (принсип) фаъолияти истехсоли дар соҳаи кишоварзӣ қарор гиранд.

Якум. Мутобиқи теоремаҳо ва ё назарияи иқтисодии классикӣ, агар кулли воситаҳои истехсолот таҷҳизот (олоту предметҳои меҳнат) натиҷаи меҳнати инсон бошад, замин дар ҳолати табиӣ худ - захири махсус, тӯхфаи табиат буда, барои истехсоли он меҳнати инсон сарф намешавад, умуман хароҷот вучуд надорад, Яъне, касе онро насохтааст ва дар вазъи аввала, бе ягон коркард арзиш надорад.

Аз тарафи дигар, ба мисле, ки тамоми таҷҳизоти муосир, олотҳои меҳнат натиҷаи аз худ кардани нафънокии замину табиат ва алоқаҳои функционалии ҳодисоти табиат мебошад маҷмӯи меҳнати авлодии инсонро, махсусан меҳнати интеллектуалиро фаро гирифтааст, қитъаҳои замини кишти муосир то ба дараҷае, ки барои истифодаи кишоварзӣ мутобик гардад, меҳнату заҳматҳои инсонӣ, низ масраф шудааст. Бинобарин, **замин-модар** барои он ки бо **замин-сармоя** табдил ёбад, мисли дигар фондҳои асосӣ таҷдид меҳонад, харҷи меҳнату сармояро талаб менамояд. Масрафи меҳнати инсониву маблағгузорӣ барои беҳтар кардани сифати ҳосилхезии он омили асосии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ аст.(4.87.) Дар ин самт дар кишвар сармоягузорию ночиз мушоҳида мешавад. Бештари наваҳқонон беҳтаркунии сифати заминро фақат дар пошидани нуриҳои минераливу органикӣ мепиндоранд. Аммо андохтани нуриҳои маданӣ ҳам, ба ҳар як гектар коҳиш ёфтааст. Масалан, дар вилояти Суғд соли 2005 ҳамагӣ 160 кг. ба ҳар гектар пошида шуда буд, ки нисбат ба соли 1990 67 кг. кам аст. Умуман, заминҳо бо нуриҳои азотӣ қариб 70, фосфорӣ 32, калий 6-7 фоиз таъмин асту халос.(1.124.) Бояд таъкид кард, ки сармоягузорӣ бояд ба маҷмӯи тарзу услуби илмии беҳкунӣ ва ё таҷдиди заминҳои кишоварзӣ, ба мисли агротехнология, мелиоратсия, таҳияи картограммаи агрохимиявӣ, ташхиси хок ва ғ. равона шавад. Самти махсуси маблағгузорӣ барои беҳтаркунии сифати замин бояд дар барномаи таҷдиду истеҳсолии корхонаҳо ҷои махсусро ишғол намуда, зеро назорату идора қарор гирад. Ба мақсад мувофиқ аст, агар чун мисли фонди амортизатсионӣ фонди **солимгардонии** заминҳои киштро ташкил намоем. Рентаи тафрикавии (дефересиали) тартиби дуюм метавонад сарчашмаи ин фонд гардад. Ташкилу амалигардии ин фонд агар дар таркиби ҳисоботи омориву муҳосиботӣ ҷой гирад, пас мо имконият пайдо мекунем, ки раванди таҷдиду солимгардии заминҳоро зеро назорату идора қарор диҳем. Барои иҷрои ин кор муайян кардани арзиш ва ё нархи хизмати замин дар давраи то 5 сол, ки аз маҷмӯи арзишҳои мелиоративӣ, агротехнологӣ, кимёвӣ биологӣ ва ғ. иборат буда, ҳосилнокии максималии заминҳои киштро таъмин мекунад, зарур аст. Агар ин корро имрӯз оғоз намоем, дар давраҳои наздик заминҳои қорамро шояд аз даст ҳам диҳем. Қори қорхонаи давлатии ҳадамоти агрохимиявии «Марказ»-ро бояд ҷонноку фаъол намуд. Ин ҳадамот дар ноҳияи Ҳисор чандин қорхоро ҷиҳати солимкунии заминҳои кишоварзӣ бо анҷом расонидааст, ки қобили дастгирӣ ва таваҷҷӯҳ аст. (6.). Таҷрибаву мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки дар ҳавасмандкунии деҳқонон ҷиҳати беҳтар кардани сифату ҳосилхезии замин муносибатҳои бозорӣ, ислоҳоти қорхонаҳои кишоварзӣ таъсири мусбӣ расонидааст. Масалан, дар вилояти Суғд ҳосилнокии истеҳсоли ғалла соли 2005 нисбат ба соли 1990 76,6%, картошка - 72%, полизӣ – 14 фоиз афзудааст. Аммо дар истеҳсоли маҳсулоти стратегӣ-содиротӣ - пахта вазъият ташвишвар аст. Дар таи давраи соҳибистиклолӣ ҳосилнокии заминҳои пахта ба ҳисоби миёна беш аз 35 фоиз коҳиш ёфтааст. Ба ин соҳа вазъи монополии сармоягузoron, ки интиҳоби озоди фаъолияти иқтисодии деҳқононро маҳдуд мекард, таъсири манфӣ расонидааст. Азбаски, беш аз нисфи заминҳои кишоварзӣ ба соҳаи пахтакорӣ тааллуқ дорад, бинобарин солимгардонии ин қисми заминҳо (бештар аз монокултура бармеояд) ба муаммои умумимилливу умумидавлатӣ табдил гардидааст. Дар ин ҷода Ҳукумати Ҷумҳурӣ як қатор қорҳои назаррасро ба анҷом расонид ва барои ҳалли он саъю кӯшиш ба харҷ дода истодааст. Эълон доштани солҳои 2008-2009 аз тарафи Президенти кишварамон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон, чун давраи раҳой аз бӯҳрони соҳаи пахтакорӣ, тадбири саривақтӣ ва умдаи замон мебошад.

Дуюм. Дар воқеъ заминҳои қораму кишоварзиро ба дигар захираҳо, ки вазифаи муқаддаси заминро иҷро мекарда бошанд, иваз карда наметавонем. Яъне, ивазқунандаи ин сарвати бебаҳо, тавлидгари неъматҳои ҳаётии мардум вучуд надорад. Бештари омил ва ё захираҳои истеҳсолие, ки мавриди истифода қарор мегиранд, ивазқунандаи худро доранд: якеро бо дигаре, шакли нотақмили онро ба шакли тақмил иваз кардан мумкин аст. Аммо, заминро бо дигар воситаҳои истеҳсолот иваз кардан мумкин нест: ҳосияти ҳосилхезии он, ки барои парвариши растаниҳо мусоид аст, фақат ва маҳз ба ҳоку замин мансуб аст. Ин ҳосият маҳдудияти заминро боз ҳам шадидтар мекунад ва афзоиши рӯзафзуни аҳолии, ки ба ҷамъи неъматҳои ғизоӣ фишор меорад, дар якҷоягӣ арзиши заминро сол аз сол боло мебардорад. Дар мавриди ҷой надоштани заминҳои бекору азхуднашуда, ягона роҳи таъмини тақрористеҳсолкунии васеи истеҳсолоти кишоварзиро фақат баланд бардоштани дараҷаи ҳосилхезиву сифати замин ташкил медиҳад. Дар ин маврид баланд бардоштани сифати ҳоку замин, раванди тақрористеҳсолкунии заминро низ, ифода мекунад. Яъне, вақте, ки масъала оид ба тақрористеҳсолкунии захираҳои заминӣ меравад, пас, инкишофи илму техника дар соҳаи аграрӣ мустақиман бо баланду беҳтар намудани сифату ҳосилхезии замин алоқамандии зич дорад. Бинобарин, имрӯз метавон гуфт, ки ҳосиятҳои механикиву кимиёвии хок, ки аз ҳосилхезии он бармеояд, дар натиҷаи меҳнати авлодони гузаштаву имрӯзаи инсон пайдо шудааст. Яъне, зеро таъсири фаъолияти инсон тағйир ёфтааст. Аз ин лиҳоз, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро мо ё бо роҳи васеъ кардани майдони кишт аз ҳисоби заминҳои бекорхобида ва ё бо роҳи баланд бардоштани ҳосилхезии замин (роҳи интенсифӣ) афзун карда метавонему халос. Бояд таъкид кард, ки ин ҳар ду роҳи афзун кардани ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ дар кишвар мушоҳида намешавад. Масалан, дар вилояти Суғд соли 2000-ум майдони замини истифодаи кишоварзӣ 1043,1 ҳазор гектар буд, аммо ин нишондиҳанда соли 2005 947,7 ҳазор гектарро ташкил додаст. Яъне, дар ин давра 95,4 ҳазор гектар кохиш ёфтааст, аз гардиш баромадааст. Кохишёбии майдони заминҳои обёришаванда боз ҳам суръатноктар аст.(1.127.) Пастравии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар як гектар замини қорам ва ё доимияти бузургии натуралии он дар базе намуди маҳсулоти ин соҳа мушоҳида мешавад, ки ин вазъият оид ба коста будан ва ё ҷой надоштани роҳи интенсифии инкишофи истеҳсолоти кишоварзӣ шаҳодат медиҳад. Агар дар таҷлили рушди соҳаи кишоварзӣ, дараҷаи афзоиши солонаи аҳолии кишварро ба назар гирем, косташавии ин соҳа боз ҳам равшантар мушоҳида мешавад. Модоме ки қариб 50 фоизи маҳсулоти озуқаворӣ аз беруни кишвар ворид мешавад, пас, оид ба таъмини тақрористеҳсолкунии истеҳсолоти кишоварзӣ бояд ҷораи зарурӣ андешид. Дар ин раванд, омили асосии рушди соҳаи кишоварзиро, пеш аз ҳама, солимқунӣ, беҳтаркунии заминҳои мавҷуда – чун захира ва ё воситаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад.

Сеюм. Майдони замин маҳдуд аст ва онро чун миқдори таҷҳизотҳо ва дигар воситаҳои истеҳсолот, ки онҳоро бо роҳи истеҳсоли пай дар пай афзун кардан мумкин аст, наметавонем зиёду васеъ кард. Албатта, дар марҳилаҳои муайяни таърихӣ майдони заминҳои киштро аз ҳисоби заминҳои бекорхобида (агар мавҷуд бошад) васеъ кардан мумкин аст. Аммо, ин ҳам вучуд дорад, ки аз он берун рафтани ғайриимкон аст. Дар кишварамон танқисӣ ба заминҳои қорам ба ҷашм мерасад. 93 фисади ҳудуди Тоҷикистон аз кӯҳҳо, таллу тепаҳо иборат аст. Ба ҳар нафар шаҳрванди ҷумҳурӣ 0,10 га. замини обӣ рост меояд. Тибқи маълумоти агентии заминсозӣ, геодезӣ ва харитасозии Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз 1 январи соли

2007-уми маҷмӯи замин дар ҳудуди марзи маъмурии мамлакат 14255397 гектарро ташкил медиҳад. Аз он 7334,2 ҳазор гектараш замини киштшаванда ва ба соҳаи кишоварзӣ 714,2 ҳазор гектар заминҳои қорам ҷудо гардидааст, ки 498,1 ҳазор гектари он обёришаванда аст. (6) Дар ҳудуди марзию маъмурии вилояти Суғд 2,5 млн. гектар буда, аз он 1,1 млн га. заминҳои кишоварзӣ, 281 ҳазор гектар заминҳои обӣ, 43,4 ҳазор га. заминҳои наздиҳавлигӣ, 18,3 ҳазор га. заминҳои хоҷагиҳои ҷирирасони шахсӣ, 25,1 ҳазор га. заминҳои зери иморату иншоот ва 1,08 млн. га. дигар навъи заминҳо ташкил мекунад. Чи тавре ки мебинем, мо имконият дорем фақат тағйироти таркибии заминро дар ҳудуди 2,5 млн. га., аниқтараш 1,1 млн. га. замини вилоят ба иҷро расонему халос.(7.) Аммо, майдони умумии замини вилоят бузургии доимӣ буда, онро васеъ кардан ғайриимкон аст. Бинобарон, тағйироти таркибии заминҳои кишоварзӣ вобаста ба хизмату нафънокии ақали замин (чустуҷӯи беҳтарин вариантҳои истифодаи замин) дар ин ҳудуди додашуда ва самаранок истифода бурдани заминҳои азхудкардашуда дар марҳилаи имрӯзи кишвар, роҳи нисбатан камхарҷи боло бардоштани истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Заминҳои бекорхобида ва аз гардиш баромадаро чун хоҷагиҳои ҷирирасон ба корхонаҳои саноатӣ тижоратӣ ва бонкҳо, ки нерӯи молиявиашон қавӣ аст, бояд ба ягон монеаи бюрократӣ вобаста кард ва ҳатто онҳоро ба ин кор ҳавасманд ҳам намуд. Фурӯши озоди (музояда) ҳукуки истифодабарии заминро, ки ба субъектҳои хоҷагидор вобаста шудааст, бояд ташкил намуд.Ҳадаф: замин ба шахсе гузарад, ки ба замин арзиши баланд медиҳад ва онро қадр мекунад. Суръат бахшидан ба раванди интегратсия ва ё омӯзиши корхонаҳои саноатӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва хоҷагиҳо, низ яке аз омилҳои муҳими воридшавии сармоя ба соҳа мебошад.

Чорум. Замин, қитъаҳои замин, ки дар ҷои муайян воқеъ гаштааст, доимӣ мебошад. Яъне, он қитъаҳоро аз ҷое ба ҷое кӯчонидан, ҳаракат бахшидан, чун мисли трактор, автомобил ва ё таҷҳизотҳои техникӣ, ки муҳаррик ҳастанд, ғайриимкон мебошад. Умуман, вобаста ба шароитҳои мухталиф ҷойивазкунии замин ба вукӯъ намеояд. Бинобарон, истеҳсолгарон-кишоварзон фаъолияти худро дар ҳамон қитъаҳои замини маҳалли муайян, ки ба парвариши растанӣ мусоид аст, идома медиҳанд. Пас, маълум мешавад, ки истифодабарии замин бо шароити обу ҳаво ва иқлими маҳалу минтақа алоқамандӣ дорад ва аз он таҳассусшавии истеҳсоли маҳсулоти муайяни кишоварзӣ бармеояд. Аз тарафи дигар, ин вазъият хосияти мавсимии истифодаи заминро, низ муайян мекунад. Азбаски 93 фоизи ҳудуди кишварамонро кӯҳсор ташкил медиҳад ва маҳз камзаминӣ, маҳдудияти ин захира водор карда буд, ки ҳалли беҳ кардани ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии мардуми кӯҳистонро дар замони Шуравӣ ба кӯчонидани онҳо ба водихои заминаш фарроҳ ба иҷро расонанд (яъне, заминро, ки кӯчонида наметавонем, пас мардумро муҳоҷир кардем). Аммо, дар замони муосир тамоили болоравии нархи замин дар бозори замин, танқисии оби кишт дар водихо, бӯҳрони экологӣ ва ғ. муаммоҳои нав ба нав эҷод карда истодааст. Дар ин маҷро арзиш ва нафънокии қитъаҳои замини кӯҳистон ҳам бештар боло рафта истодааст ва масъалаи эҳёи маданияти кишоварзӣ заминсозӣ дар кӯҳистон тақозои замони имрӯз аст. Бинобар он, зарур аст, ки роҳҳои эҳёи кишоварзии манотиқи кӯҳистони кишварро ҷӯем. Дар асоси таҷрибаҳои таърихӣ кишоварзӣ ва муносибатҳои иқтисодии навине, ки имрӯз дар манотиқи кӯҳистони кишварамон ташаккул ёфта истодааст, сиёсати иқтисодии минтақавии кишварро таҳия намоем. Чи тавре ки дар амалия мушоҳида мешавад, дар пора-пора заминҳои кӯҳистон парвариши картошка – нони дуҷум хеле мусоид аст ва аз ҳар як гектар 250 – 300 сентнер ҳосил гирифтаан

мумкин аст. Гирифтани ҳосили тирамоҳии гандум то 35 сентнер аз ҳар гектар (ҳоло он ки дар заминҳои лалмии водиҳо 5-8 сентнерро ташкил медиҳад) бемалол аст. Пас арзиши алтернативии як гектар пораҳои замини кӯҳистон ба 4-6 гектар заминҳои лалмии водӣ баробар аст. Дар нишебиҳои кӯҳсор боғҳои гуногун парвариш кардан мумкин аст. Яъне, зинабоғҳо, парвариши дарахтони чормағз, бодом, ки на танҳо бозори дохиливу ҷаҳонро бо ин мевачоти нодир таъмин мекунад, балки ҳокро аз эрозия эмин медорад. Дарахтони сафедор, ар-ар, бед, сафедори калифорнӣ дар шароити кӯҳсори мо зуд нашъунамо меёбад. Шароити кӯҳсор барои ривочи парвариши занбӯри асал ва истеҳсоли асали тозаи кӯҳӣ, ки арзиши як килограми он дар бозори ҷаҳонӣ беш аз 50-60 доллар аст, хеле мусоид мебошад. Аз ҳар як оилаи занбӯр беш аз 30 килограм асали тоза гирифтани мумкин аст. Оид ба аҳамияти гиёҳҳои шифобахши кӯҳистон, ки манбаи маводи доруворӣ саноатӣ мебошад, аз давраҳои қадим маъмулу машҳур аст. Парвариши ва ё нигоҳубини онро чун як соҳаи махсуси кишоварзӣ арзёбӣ кунем, пас, ҷӣ қадар нафъи иқтисодӣ меорад. Барои эҳё ва таъмини шароити мусоид баҳри рушди соҳаҳои кишоварзӣ манотиқи кӯҳӣ, истеҳсоли мошинҳои кишоварзӣ ва техникаи ба шароити кӯҳистон мувофиқ зарур аст. Масалан, заводи «Тоҷикагрегат»-и шаҳри Душанбе таҷҳизоти хурди ғаллақубӣ истеҳсол кардааст, ки вай қобилият дорад дар як шабонарӯз беш аз 2 тонна гандумро тоза намояд ва деҳқонро аз хирманқубӣ озод намояд. Акнун, ба истеҳсоли тракторҳои хурди (минитракторҳо) амалиётгаш ба шароити кӯҳистон мувофиқро низ бояд оғоз кард. Ҷароғҳои сарсабзу серғизои кӯҳистон барои чорводорӣ (чорвои хурди шохдор) хеле мусоид буда, сарчашмаи ғушту пӯст ва пашм мебошад. Ҷамин тарик, рушду нумӯи соҳаҳои дар боло зикршуда, натавонанд истифодаи самараноки заминпораҳои манотиқи кӯҳистонро таъмин мекунад, балки ҷараёни аз худ кардани заминҳои фарозу нишеб, боздоштани раванди эрозия, умуман заминсозии навро вусъат медиҳад. Яъне, ба ҷараёни сармояшавии замин суръат мебахшад.

Панҷум. Замин бо пахноӣ худудиаш фарқ мекунад. Ҷараёни истеҳсолот дар майдони васеъ идома меёбад. Ин вазъият зарурати татбиқи васеи мошинҳои ҳаракаткунанда, низоми серҷабҳои мошинҳои кишоварзиро талаб менамояд, ки он ба дараҷаи энергияву фондтаъминшавии хоҷагӣ таъсир мерасонад. Бояд таъкид кард, ки қитъаҳои замин масоҳату релефҳои муайянро дорост. Онҳоро инсон метавонад фақат дар худуди (ақали)муайян тағйир диҳад. Масоҳату релефи қитъаҳои (майдонҳои) замин ба ташкили истеҳсолот, ҷараёни механизатсиякунӣ, таркиби мошину механизмҳои истифодашаванда, талабот ба техника ва истифодаи самаранокии он таъсир мерасонад. Дар ҳақиқат низоми мошинии соҳаи кишоварзӣ хеле мураккабу серҷабҳо аст. Метавон гуфт, ки ҳар як ҷараён ва ё раванди меҳнату истеҳсолоти ин соҳа, механизм ва техникаву таҷҳизоти алоҳидаро талаб менамояд. Илова бар ин, ҳар як соҳа техникаи хоси худро доро мебошад. Ин хосиятҳо дараҷаи фондғунҷошиву фондтаъминшавии соҳаро баланд мекунад. Масалан, соли 1990 дар соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд адади тракторҳо 10887, комбайни ғалладаравӣ 456, плуг (испарҳо) -2584, тухмипошакҳо -1827, комбайни алафдарав -493, мошинҳои пахтачин -1187, автомобилҳои боркаш -3520 доноро ташкил медод. Соли 2006 теъдоди ин мошинҳо мувофиқан ба 2850, 67, 635, 297, 161, 243, 683 в 1708 дона кам шудааст.(1.137.) Агар нархи ин техникаҳо бо нархи имрӯзаи бозорӣ ҳисоб кунем, хеле баланд аст ва ҳамзамон ноил гаштан ба дараҷаи соли 1990-ум маблағи хеле гаронро талаб менамояд. Маблағгузори ба фондҳои асосӣ ин соҳа солҳои охир хеле коҳиш ёфтааст. Агар бақордарории фондҳои асосӣ дар хоҷагӣ кишоварзӣ соли 2000-ум 15,8 фоизи ҳаҷми умумии бақордарории

фондҳои асосии иқтисодиро ташкил меод, пас солҳои охир ин нишондиҳанда ҳамагӣ 3,5 фоиз буди ҳалос. Маблағгузори бошад дар ин давра мувофиқан 4,2 ва 2 фоизро ташкил додаст. Ҳамин тариқ, ҳосияти паҳнои майдонҳои васеи замин, чун захираи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ, ҳаҷми баланди фондҳои асосӣ ва техникаву таҷҳизоти кишоварзиро талаб менамояд. Талаботи рӯзафзуни мардум ба маҳсулоти озуқаворӣ - ниёзи аввалиндараҷа водор мекунад, ки ҷомеа ба индустриякунонии ин соҳа, аҳамияти ҷиддӣ диҳад. Дар ин ҷода шакли **лизингии** ба даст овардани техникаҳои соҳаи кишоварзӣ нисбат ба қарз қулайтар аст. Зеро, амалиёти лизингӣ ба раванди азнавкунии фондҳо ва фондтаъминкунии хоҷагӣхоро суръатнок мекунад.

Шашум. Майдонҳои замини кишт, истифодаи онҳо бо сифату ҳосилхезии худ фарқ мекунад. Ин сифатҳои объективии он ба ҳосилнокӣ, сатҳи истеҳсоли маҳсулот ва самаранокии соҳа таъсир мерасонад. Заминҳои ҳосилхезиаш баланд даромади иловагии доимӣ, ки асоси рентаи дифференсиалиро ташкил медиҳад, тавлид мекунад. Ин ҳосиятҳои ҳосилхезии қитъаҳои мухталифи замин бояд дар мавриди барномагирии истеҳсолу фуруши маҳсулот, тақсими захираҳо, танзими нархи он, андозбандӣ, таҳияи фишангҳои иқтисодӣ-моливии танзим ва сиёсати минтақавӣ истифода шавад. Масалан, соҳаи пахтакориро мегирем: Ноҳияи Ашт дар таи чор соли охир ба ҳисоби миёна аз ҳар як гектар замини кишти пахта 11,8 сентнер пахта рӯёнидааст. Ноҳияи Мастҷоҳ ва Б. Ғафуров бошад, беш аз 20 сентнерӣ пахта гирифтаанд, ки нисбат ба ноҳияи Ашт 8,2 сентнер ва нишондиҳандаи умумивилоятӣ 2,1 сентнер баланд аст. Пас, ин рақамҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи ҳосилнокии заминҳои кишти пахтаи ноҳияҳои Мастҷоҳу Б. Ғафуров нисбатан баланд аст ва бинобар он, ҳосилнокии иловагиро тавлид кардааст. Шояд ин ҷо андохтани порӯҳои маъданиву органикӣ ва агротехнологияи пешқадам таъсир дошта бошад. Аммо, ин фарқият ва ё изофаҳо, ки аз соли 1995 инҷониб баръало мушоҳида мешавад, пас оид ба ҳосилхезӣ ва сифати баланди заминҳои ин маҳал шаҳодат медиҳад. Чунин фарқият ва изофаҳо дар истеҳсоли тамоми маҳсулоти кишоварзӣ мушоҳида мешавад. Қитъаҳои заминҳои ҳосилхезиашон гуногун, ки табиат ато кардааст, дар дохили ҳар як хоҷагӣ вучуд дорад. Бинобар он, дар мавриди тафриқабандии андози замин ин фарқиятхоро бояд ба назар гирифт, то ин ки барбарии иқтисодӣ ва адолати иҷтимоии меҳнаткашони соҳа коста нагардад. Рентае, ки табиат худ ато кардааст, бояд боз ба ҳуди замин равад. Яъне, чун фонди эҳсонкорӣ (гуё, замин барои ҳамин кор изофа тавлид карда бошад) дар минтақа чамъ шуда, бояд барои солимгардонии заминҳои аз кор баромада сафарбар шавад.

Ҳафтум. Бештари воситаҳои истеҳсолот, техникаву таҷҳизот дар ҷараёни истифодабарӣ ба фарсудашавии ҷисмонӣ ва ҳам маънавӣ дучор мешаванд. Аммо, замин бошад, чун воситаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ дар мавриди дуруст истифодабарии он на фарсуда, балки беҳтар мегардад. Яъне, дар мавриди истифодаи оқилона ва тибқи қоидаҳои агротехнологиву киштгардонӣ аз ҷиҳати илмӣ асосёфта, замин, баръакс, пайдарпай беҳтар мегардад ва чун сармоя хидмат мекунад. Умуман, замин дар шароити муайян бо роҳи табиӣ метавонад ҳосилхезии худро барқарор кунад. Агар коркарди қитъаҳои замин якҷанд сол қатъ гардад, пас дар натиҷаи ғайриҷаҳиравандҳои табиӣ ҳосилхезии он барқарор мегардад: ашёҳои органикӣ, таркиби хок ва ғ. беҳтар мешавад. Албатта, ин ҷараёни табиӣ барқароршавӣ даврони хеле тӯлониро талаб менамояд. Барои инсон дарки ин равандҳои табиӣ ташаққули хок зарур аст. Зеро ки така ба он ва воситаҳои илму техника, инсон ин равандҳоро суръатнок ва ҳосилхезии заминро боз ҳам баланд

намојад. Роҳи беҳтаршавии сифати замин, ки истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзиро коҳиш намедихад, ин киштгардон мебошад. Илмҳои аграрӣ асосҳои илмии киштгардон, таркиби майдони кишт, картаи ивазкунии растаниҳо, тарзу услуби беҳтаркунии марзаи тоза, растаниҳои мобайнӣ ва ғ. таҳия кардааст. Исбот шудааст, ки дар шароити ноҳияҳои пахтакор киштгардони пахта-юнучка хеле самаранок аст. Дар ҳолати татбиқи чунин киштгардон барои гирифтани 1 килограм пахта, масрафи нурии азотӣ 34%, фосфор 37%, оби кишт 21%, масрафи меҳнат 24% паст мешавад. Дар як гектар майдони юнучка беш аз 600-650кг. азоти биологӣ ғун шуда солимгардии замин аз элементҳои химиявӣ ба амал меояд. Дар ин ҷараён кавигардии заминаи чорводорӣ низ ба вучуд меояд. Олимони соҳаи аграрӣ ба хулосае омаданд, ки истеҳсоли як тонна пахта 45 кг нитроген, 15 кг. фосфор ва 47 кг. калийро аз замин мерабояд.(6.) Бинобар он, барои барқарор кардани ин элементҳои бадаршуда, бештар ба киштгардон бояд аҳамият дод. Киштгардон такрористеҳсолкуниву солимгардии табииро таъмин мекунад ва ба ҷараёни сармоягардии замин нерӯи тоза мебахшад.

Ҳаштум. Дар бисёр соҳаҳои иқтисодиёт самаранокӣ, тавоноии истеҳсолот, фондҳо нисбатан маълум ва ҳатто дақиқ ҳам мебошанд. Аммо, ҳосилнокии замин зери нақшаву ҳисоби дақику зарурӣ қарор намегирад. Зеро, дар зери таъсири омилҳои гуногун ҳосияти иқтисодӣ ва табиӣ он дигаргун мешавад. Яъне дар соҳаи аграрӣ хавфи табиӣ бо хавфи иқтисодӣ бозорӣ омезиш ёфта, лаппишҳои бузурги иқтисодиро тавлид мекунад. Масалан, солҳои иқлимаш мусоид ҳосили фаровон, аммо солҳои иқлимаш номусоид (хушксолӣ, обхезиву сармояҳои ғайриҷашмдошт) ҳосили ночиз ба даст меояд. Дар ҳақиқат солҳои мусоиду фаровонӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ афзун мешавад. Дар ин солҳо зарур аст, ки шароити ҳуқуқиву иқтисодиро барои ҳарчи бештар содир кардани маҳсулоти кишоварзӣ аз бозори дохилӣ изофа мусоидат намуд ва аз даромади иловагии ин сол фонди мӯътадилкунӣ ва ё суғуртавино ташкил дод. Ин фонд барои солҳои иқлимаш номусоид (хушксолӣ, сармо, обхезӣ ва ғ.) манбаи пардохти хароҷоти иловагӣ хоҳад шуд. Бояд қайд кард, ки заминҳои кишоварзӣ ҳосияти универсалӣ доранд. Масалан, ба ҳамагон маълум аст, ки дар саноат, дар заводи алоҳида метавон фақат истеҳсоли маҳсулоти мувофиқи муайяншударо ба роҳ монд. Аммо, дар соҳаи кишоварзӣ дар ҳамон як майдони замин, метавон якҷанд намуди маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол кард. Ҳамин тариқ, ҳосияти универсалии истеҳсолот, бисёрсоҳагии фаъолият, концентратсияи суст, ҳосилнокии меҳнати нисбатан паст ва ғ. ба омӯзиши иқтисодиёти соҳаи аграрӣ хусусиятҳои талаботи алоҳидаро тақозо мекунад. Бинобар он, таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзӣ истифодаи оқилона ва самараноки замин, инкишофи пайдарпаи ҷабҳаҳои нафъноки фаъолияти хоҷагидориро бояд мусоидат намојад. Азбаски заминҳои кишоварзӣ, чун захираи асосии соҳаи кишоварзӣ, ҳосияти универсалӣ доранд, яъне аз он якҷанд намуди маҳсулоти кишоварзиро метавон истеҳсол кард, бинобар он ин ҳосияти заминро пайваста ба қоидаҳои имконияти истеҳсолӣ (истеҳсоли маҳсулоти алтернативӣ тибқи қоидаи нафънокии ақал) бояд оқилона истифода бурд ва вобаста ба шароити иқлиму боду ҳаво растаниҳои гуногуни ба он мусоидро бояд парвариш намуд. Тақрибаи соли ду-се маротиба гирифтани ҳосили гуногунро аз замин, бояд дар таркиби фаъолияти кишоварзон ҷоннок намуд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, замин, кишоварзӣ, иқлим, боду ҳаво.

Адабиёт:

1. А.Федалиев Қонунҳо ба манфиати кишоварзон аст. Рӯзномаи «Садои мардум», 24.11, 2007.
2. Вопросы продовольственной безопасности. Газ. «Народная газета», 13 февраля 2008г.
3. Курс экономической теории. Учебник, Киров: «АСА» 2005 г.,832с. С.73.
4. Критский М.М. Человеческий капитал. Л.,1991-С.4.
5. М.Зокиров Замин ҳам соҳиб дорад. Рӯзномаи «Хамсояхо», 3 майи соли 2007.
6. Статистический ежегодник Согдийской области, Худжанд, 2006 г.стр. 125-134.
7. Ф.Дадохонов Замин зар: оё он дар дасти заргар. «Хақиқати Суғд»,5 январи соли 2008.

**ОСОБЕННОСТИ ЗЕМЛИ, КАК ОСНОВНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ЗАПАС
В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

Сафаров А. Иброхимов Ю.

Как средство производства, земля в сельском хозяйстве выполняет различные функции. Она выступает в качестве и предмета труда, и орудия труда, и средства труда в более широком смысле этого понятия (средства труда, как известно, включают и орудия труда). Кроме того, земля как главное средство производства имеет ряд особенностей, которые детально рассмотрены в данной статье.

Ключевые слова: экономика, земля, сельское хозяйство, кишоварзӣ, климат, погода.

**THE PROPERTY OF LONG AND THE MAIN RESOURCE OF RESERVE
IN THE EARTHEN SPHERE**

Safarov A. Ibrohimov U.

As means of production the ground in agriculture carries out various functions. It represents itself as a subject of work, to the instrument of work and means of work in a more comprehensive sense it concept (means of work as is known include and arm of work). Except for that the ground as main the means of production have a number of specialties, which in detail looked in the article.

Ключевые слова: экономика, земля, сельское хозяйство, климат, погода.

**САРЧАШМАҲОИ ДАРОМАД ВА БЕҲБУДИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ
АҲОЛИИ ДЕҲОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**Шафиев Б.З. , ассистенти кафедраи молия ва бонкдорӣи факултаи молиявию
иқтисодии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Нуралиев Т.Н., унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии ДМТ

Чанбаҳои иҷтимоии дигаргунсозиҳои иқтисодӣ дар сектори аграрӣ аз паҳлӯҳои муҳими таҳқиқоти олимони буда, сатҳи зист аксаран таҷассумгари асосии он мебошад, ки он худ як категорияи мураккаб ва гуногунпаҳлӯи иқтисодӣ аст. Сатҳи зист оинаи иҷтимоӣи аҳоли аст, ки маҷмӯи шароитҳои воқеии фаъолияти иҷтимоӣ-иқтисодии одамонро инъикос мекунад. Таҳқиқи муаммои сатҳи зисти аҳоли барои ҳамаи давлатҳо новобаста аз дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии он мубрам аст.

Таҳлили сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аз бузургӣ ва динамикаи даромадҳои пулӣ оғоз мегардад. Аммо даромади аҳолии деҳот аз даромади аҳолии шаҳр бо таркиб ва сохтори худ фарқ мекунад. Хусусияти фарқкунанда дар он аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон музди меҳнат дар ташаккули бучети оила мартабаи худро аз даст дод. Даромади асосии деҳотиён маҳсулоти хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии аҳоли гардид. Хоҷагиҳои ҷирирасони шахсӣ аз қисматҳои муҳими доираи иҷтимоӣ-меҳнатии деҳа аст. Ҳиссаи даромад аз хоҷагиҳои ҷирирасони шахсӣ дар сохтори даромади умумии кишоварзӣ боло рафта, мавқеи муҳим дорад. Дар шароити музди меҳнати паст ва сатҳи пастӣ даромад аз моликият, маҳз хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии аҳоли сарчашмаи ғайриқонуни, устувор ва иловагии даромади кормандони хоҷагиҳои кишоварзӣ ва аз ҷониби оилаи онҳо гардидааст.

Маҳсулоти хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии аҳолии деҳот ба мақсадҳои гуногун истифода мегардад: он на танҳо худ деҳотиро бо маҳсулоти зарурӣ таъмин месозад, балки имкон медиҳад ба наздикони худ дар шаҳр кӯмак расонад. Ғайр аз ин, аз будани хоҷагиҳои шахсии ҷирирасони аҳоли дар деҳот шиддати бекорӣ чандон ҳис намешавад. Бо вучуди ин, дар сатҳи иқтисодии миллии ҷумҳури ҳамоно даромадҳои меҳнатӣ дар сохтори даромади аҳолии ҷумҳури баргардидоранд, зеро аксари аҳолии қобили меҳнат коргари кироя мебошад. Хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии аҳоли дар такрористеҳсоли қувваи коргарӣ нақши муҳим мебозанд, аммо ҳаракати аҳолии деҳотро маҳдуд мекунад.

Паст шудани ҳаҷми қиёсии музди меҳнат дар сохтори даромадҳои аҳоли аз якҷанд омил вобаста буд:

– яқум, низоми шарикӣ иҷтимоӣ, ки дар давлати мо роҷ аст, ба талаботҳои марҳалаи кунунии инкишофи иқтисодӣ ҷавоб намедиҳад ва он иштироки дурусти корфармоёнро дар амалкарди низом таъмин намекунад. То ҳол усулҳои самараноки таъсиррасонӣ ба ҳавасмандсозии манфиатҳои корпаративии соҳибкорон таҳия нашудаанд;

– дуҷум, ислоҳоти иқтисодии татбиқшаванда самтнамоии ноқофии иҷтимоӣ дорад, бинобар ин дар назди давлат ва тарафҳои низоми шарикӣ иҷтимоӣ вазифаи барқарорсозии нақши музди меҳнат, чун сарчашмаи асосии даромади аҳоли ва ҳавасмандсозии асоситарини ғайриқонунии меҳнатӣ меистад. Ҳангоми татбиқи барномаҳои давлатии иҷтимоӣ-иқтисодӣ пешбинӣ кардани чораҳои баҳри афзоиши музди меҳнат бо суръати бештар аз афзоиши даромад аз дигар сарчашмаҳо зарур аст, то ин ки дар дурнамои наздик ҳиссаи музди меҳнат дар ҳаҷми умумии даромадҳо на кам аз 50 %-ро ташкил диҳад;

– сеҷум, номутаносибии иттилоотие вучуд дорад, ки ба бекорӣи фриксионӣ меорад ва ба нархи хизмати меҳнат фишор меорад, зеро он дар раванди алоқии байни корфармо ва коркун фароҳам меояд ва дар натиҷаи маълумоти пурра надоштани коркун дар бораи ҳолати бозори меҳнат боис ба он мегардад, ки нархи меҳнат пасттар муқаррар мегардад.

Ин шароит чунин пайомадҳои манфӣ дорад:

– яқу яқбора кам гаштани ҳиссаи музди меҳнат дар даромади аҳоли ниҳояти кор ба паст шудани қобилияти ҳавасмандгардонии меҳнат меоварад;

– афзоиши минбаъдаи тафриқаи даромадҳои гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли ба амал меояд, зеро даромад аз моликият ва даромад аз ғайриқонунии соҳибкорию доираи маҳдуди шахсон соҳиб мегарданд.

Тағйиротҳои, ки дар солҳои ислоҳот дар сохтори даромади аҳоли ба вуқӯъ омаданд, асосан бо афзоиши назарраси ҳиссаи даромадҳои дигар, асосан аз ғайриқонунии тиҷоратӣ ва ғайриқонунии касбии мустақил буданд. Тамоюли камшавии

вазни қиёсии пардохтҳои иҷтимоӣ ба назар мерасад, ки инъикосгари дур шудани давлат аз ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мебошад. Даромади соҳибкорон қисман аз ҳисоби музди меҳнати пинҳонии кормандони кироя, воситаҳои гардони корхонаҳо, ки бидуни қайд истеъмол мегарданд ҳосил мегардад. Табиист, ки аз ин иқтисоди «пинҳонӣ» соҳибкор андоз ва пардохтҳои иҷтимоӣ немесупорад.

Аксар аҳолии кишвар деҳанишин аст (соли 2010 – 73%) ва сарчашмаи асосии онҳо фуруши маҳсулоти хоҷагиҳои наздихавлигиашон мебошад. Дар даҳ соли охир (2001-2010) дар сохтори даромадҳои пулии аҳолии кишвар даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ мувофиқан чунин буд: 46,4%, 42,4%, 35,1%, 31,3%, 28,9%, 25,8%, 22,0%, 21,8%, 17,8%, 22,7%. Чуноне аз маълумотҳо бар меояд, дар солҳои 2001-2009 динамикаи устувори дар сохтори даромадҳои пулии аҳоли кам шудани даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҷой дошт, аммо соли 2010 боз ҳиссаи даромади аҳоли аз хоҷагии ёрирасон афзуда 22,7%-ро ташкил дод. Сабаби асосии ин дар баланд шудани нархи маҳсулоти озука – маҳсулоти асосии тавлидотии хоҷагиҳои ёрирасон дар бозори дохилӣ мебошад. Бо ифодаи пулӣ даромади аҳоли аз хоҷагиҳои ёрирасон аз 11,27 сомони дар соли 2001 то ба 43,22 сомони дар соли 2010 ё 3,8 маротиба афзуд. Дар давраи солҳои 2001-2010 дар сохтори даромадҳои сарикасии аҳоли даромадҳои меҳнатӣ мувофиқан чунин буданд: 40,8%, 43,2%, 46,1%, 44,3%, 45,6%, 43,4%, 42,3%, 42,6%, 44,8%, 40,8%. Чуноне аз маълумотҳо бар меояд соли 2010 ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ дар сохтори даромадҳои аҳоли ба таносуби соли 2001 баргашт. Аммо бо ифодаи пулӣ дар ин муддат даромадҳои сарикасии меҳнатии аҳоли аз 9,92 сомони то 77,49 сомони ё 7,8 маротиба афзуданд. Дигар сарчашмаи муҳими даромади аҳоли даромад аз фаъолияти тичоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ мебошанд, ки омили расмӣ онҳоро дигар даромадҳои пулӣ медонад. Дар солҳои 2001-2010 дар сохтори даромадҳои аҳоли ҳиссаи ин сарчашма чунин буд: 10,9%, 8,6%, 13,8%, 19,8%, 18,3%, 26,2%, 31,9%, 31,0%, 32,1%, 31,8%. Ба ифодаи пулӣ ин нишондиҳанда чашмрастар аст: аз 2,65 сомони ба ҳар нафар аҳоли дар соли 2001 то ба 60,50 сомони дар соли 2010 ё 22,8 маротиба афзуд. Сарчашмаи муҳими даромад дар сохтори даромадҳои сарикасии аҳоли нафақа, ёрданпулӣ ва стипендия боқӣ мемонанд, ки дар соли 2001 – 1,2% ва дар соли 2010 – 3,9%-ро ташкил дод. Бо ифодаи пулӣ ин нишондиҳанда мувофиқан аз 0,30 сомони то 7,40 сомони ё 24,7 маротиба афзуд. Дар соли 2010 даромад аз дигар сарчашмаҳо чунин буд: пардохти ҷубронпулӣ, аз ҷумла кӯмаки башардӯстона – 0,4%, даромад аз моликият – 0,1%, даромад аз фуруши амволи ғайриманқул – 0,2%.³⁷

Чуноне аз маълумотҳои оморӣ бар меояд, бо вучуди нисбат ба дигар сарчашмаҳои даромади аҳоли даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ дар даҳ соли таҳлилшаванда нисбатан кам афзудан – 3,8 маротиба, ҳиссаи онҳо дар сохтори даромади аҳоли мавқеи устувор дошта, 1/5 ҳиссаи онро ташкил медиҳад. Беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар дар солҳои охир, аз ҷумла аз 83% то ба 42% паст шудани дараҷаи кашшоқӣ дар ҷумҳурӣ, аз афзудани даромади аҳоли вобастагии мустақим дорад.

Дар механизми идоракунии сатҳи зиндагӣ нақши махсус ба методикаи баҳодихии сатҳи зист дода мешавад. Он аз чор гурӯҳ нишондиҳандаҳо таркиб ёфтааст: меҳнатӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ. Аммо, мутаассифона, ҳангоми муқоисаи байниминтақавӣ на ҳамеша метавон воқеан аз рӯи ин меъёрҳо

---

³⁷ Тоҷикистон: 20 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. – С. 210-212.

баҳозузориро анҷом дод. Ҳангоми баҳодиҳии воқеии сатҳи зиндагӣ чунин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бештар истифода мегарданд: сохтори даромад, дараҷаи пардохти меҳнат, сохтори хароҷот, ҳиссаи қисмати шартан-озод дар даромади миёна ба ҳар сар аҳоли.

Бо мақсади воқеан баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум давлатро лозим аст, ки таъсири назаррас ба афзоиши даромадҳои пулии аҳоли расонад. Ба ин мақсад метавон тавассути татбиқи сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии давлатӣ ва ниҳодҳои ғайридавлатӣ аз рӯи самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ расид.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳқиқоти анҷомшудаи усулҳои баҳодиҳии тафрикаи даромадҳо ва сатҳи зисти аҳоли метавон чунин хулоса кард:

- аввалан, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ яку яқбора паст шудани сатҳи неқӯаҳолии мардум рух дод. Ҳамзамон, низоми омилҳои мавҷуд аст, ки ба ин раванд мусоидат мекунанд ва дар байни онҳо метавон омилҳои макроиқтисодиро хоса зикр кард;

- дуввум, барои баҳодиҳии тафрикаи даромадҳои мардум дар амал қачхатаи Лоренс, зариби Чин, моделҳои дупараметраю сепараметра, инчунин баҳодиҳии бепараметр истифода мешаванд, ки ба заминаи ягонаи методологӣ таъяс карда, тарзҳои гуногуни ҳисоб кардани нишондиҳандаи ниҳоиро истифода бурдан мумкин аст;

- севвум, ба бархурдҳои методологӣ ҳисобкунии нишондиҳандаи синтетикӣ сатҳи зист таъяс карда, метавон методикаи ҳисоби индекси сатҳи зиндагии аҳоли барои истифода дар доҳили ҷумҳури пешниҳод намуд. Индекси сатҳи зиндагии аҳоли имкон медиҳад самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат барои давраи дарозмуддат муайян карда шаванд.

Калидвожаҳо: даромади аҳолии хоҷагии қишлоқ, сатҳи зиндагии аҳоли, маош, хоҷагии ёрирасон, кӯмакҳои иҷтимоӣ, меҳнат, сохтори хароҷот, индекси сатҳи зиндагӣ, фаъолияти тиҷоратӣ.

Адабиёт:

1. Бачурин А. Факторы роста ВВП и уровня жизни населения // Экономист. - 2001.- № 10. - С. 13-19.
2. Кадыров Д.Б. Рынок и социальная политика государства. Душанбе: ТГУ, 1999. – 134с.
3. Кадыров Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. Воронеж: ВГУ, 2004. – 231 с.
4. Нуралиев А.Н. Уровень жизни населения: теория, мониторинг и пути повышения: монография. Душанбе: Ирфон, 2011. – 160 с.
5. Умаров Х.У. Повышение уровня занятости как фактор ускорения динамики и эффективности национальной экономики // Проблемы трудовых отношений и социального развития Таджикистана. Мат. Респ. науч.-практ. конференции. Душанбе, 2008.

ИСТОЧНИКИ ДОХОДОВ И УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шафиев Б.З., Нуралиев Т.Н.

В статье авторы рассмотрели и анализировали уровень жизни населения сельских местностей в Республике Таджикистан, предложили источники доходов и пути его улучшения. Анализы в статье исследованы со статистических данных, а также определены факторы, влияющие на них.

Ключевые слова: доходы населения сельских местностей, уровень жизни населения, заработная плата, вспомогательные хозяйства, социальные выплаты, труд, структуры расхода, индекс уровня жизни, коммерческая деятельность.

THE SOURCES OF INCOME AND IMPROVE QUALITY OF LIFE OF THE RURAL POPULATION IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Shafiev B.Z., Nuraliev T.N.

The authors reviewed and analyzed the standard of living of the rural population in the Republic of Tajikistan, offered sources of revenue and ways to improve it. Analyses in this article investigated with statistical data, as well as the factors influencing them.

Key words: incomes of the rural population, living standards, wages, support services, social benefits, labor, cost structure, index of living standards, commercial activity.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛА

**Асоев И., ассистент кафедры экономической теории и бухгалтерского учета
финансово экономического факультета КГУ им. А. Рудаки**

**Нуралиев Н., соискатель общеуниверситетской кафедры экономической теории
ТНУ**

Экономические реформы, происходящие в Республике Таджикистан, привели к значительным переменам в обществе. Устранение административных ограничений создали условия для роста экономической активности населения, вторичной занятости и само занятости. Однако экономические направления реформ в настоящее время преобладают над социальными направлениями. В связи с этим необходимо расширение целей социальной политики государства. Обобщающим показателем социально-экономического развития является уровень жизни населения. Показатели уровня жизни населения должны стать основой экономического планирования, разработки системы целевых социальных прогнозов.

На наш взгляд, номинальные денежные доходы населения с каждым годом будут возрастать. Во-первых, несмотря на определенную стабильность экономического положения страны и укрепление национальной валюты продолжается инфляционный процесс. Во-вторых, социальная политика государства направлена на повышение уровня жизни населения, т.е. на достаточные и своевременные выплаты заработной платы, пенсий, пособий.

Рост как номинальной, так и реальной заработной платы в сфере

материального производства в прогнозном периоде будет обусловлен ростом экономических показателей соответствующих отраслей, повышением эффективности труда, применением ресурсосберегающих технологий и других факторов. Увеличению реальной заработной платы будет также способствовать нормализация ситуации с ее выплатой.

Другим фактором роста заработной платы будет увеличение в прогнозном периоде минимальных государственных гарантий по оплате труда. В случае реализации мер, направленных на рост заработной платы, потребуются дополнительные вложения денежных средств. Очевидно, что это значительные расходы для бюджета страны.

В целях реального повышения уровня жизни населения государству необходимо оказывать значительное влияние на увеличение денежных доходов. Этой цели, по нашему мнению, можно достигнуть, если государственные и негосударственные институты будут реализовывать свою социально-экономическую политику по следующим основным направлениям, которые отражены на рисунке 1.

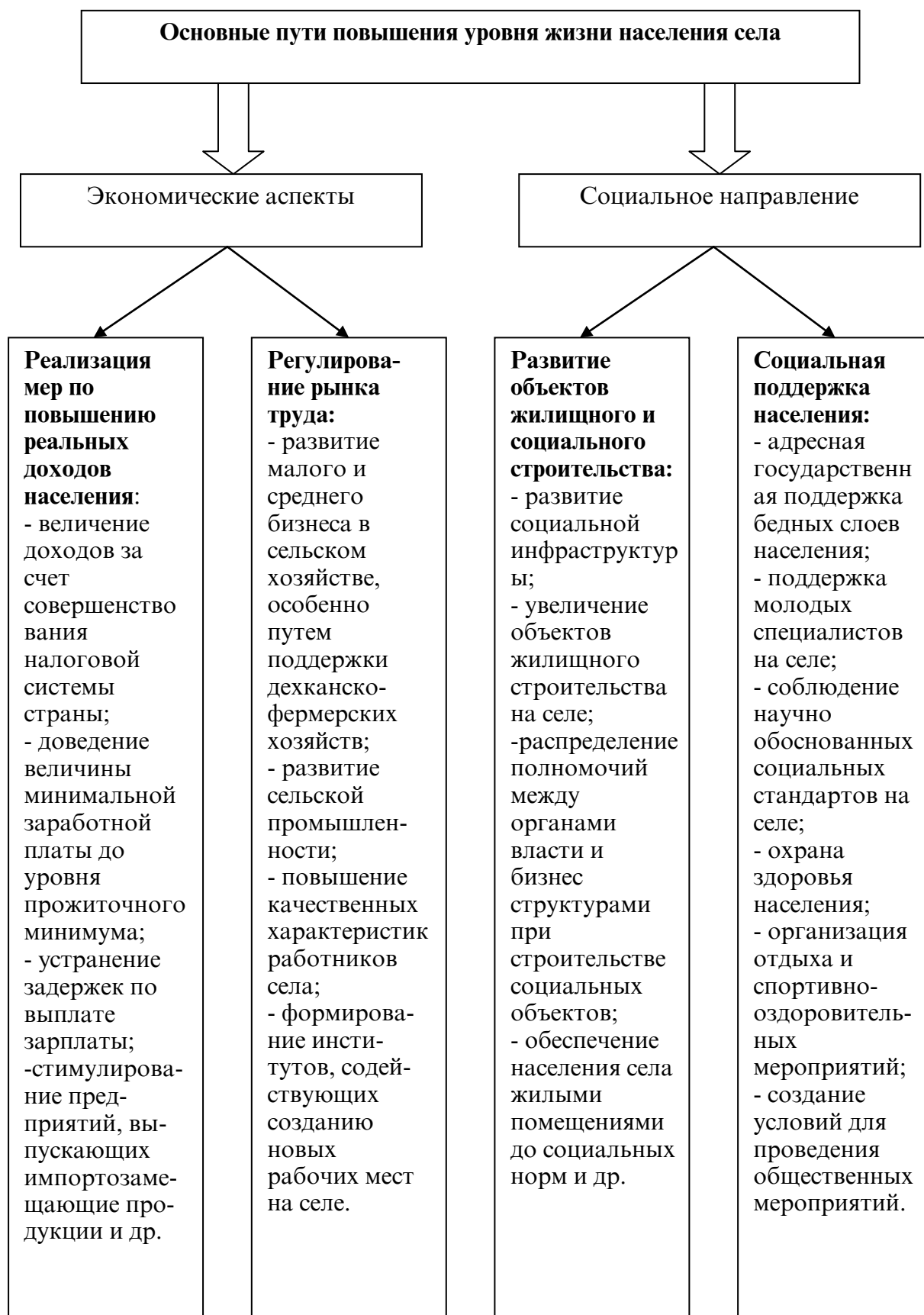
Приоритетными направлениями экономического блока концепции на ближайший период должны быть: увеличение доходов за счет совершенствования налоговой политики, улучшения собираемости налогов, доведение величины заработной платы до уровня рационального потребительского бюджета, своевременные выплаты заработной платы, развитие сельской промышленности, развитие малого и среднего бизнеса и др.

Социальный блок государственной социальной политики, на наш взгляд, должен охватить два основных направления:

а) Развитие объектов жилищного и социального строительства, т.е. развитие социальной инфраструктуры; увеличение объектов жилищного строительства на селе; распределение полномочий между органами власти и бизнес структурами при строительстве социальных объектов; обеспечение населения села жилыми помещениями до социальных норм и др.

б) Социальная поддержка населения, реализуемая посредством адресной государственной поддержки бедных слоев населения; поддержки молодых специалистов на селе; соблюдения научно обоснованных социальных стандартов на селе; охраны здоровья населения; организации отдыха и спортивно-оздоровительных мероприятий; создание условий для проведения общественных мероприятий и др.

Схем. 1. Основные направления повышения уровня жизни населения

За годы реформ сложилась ситуация, характеризующаяся падением реальной заработной платы и реальных доходов, весьма существенным расслоением населения по этим показателям. Опережающие темпы роста потребительских цен по сравнению с темпами роста заработной платы и душевых доходов, повышение реальной величины прожиточного минимума обусловили неуклонное нарастание численности и удельного веса населения с доходами ниже величины прожиточного минимума.

Именно это обстоятельство обуславливает активную необходимость разработать на уровне каждого региона основные направления социально-экономической политики, основной целью которой должно быть повышение уровня жизни населения.

Особенно острой является проблема повышения уровня реальной заработной платы. Необходимо установить минимальную величину доходов выше прожиточного минимума.

В связи с этим иметь обоснованную методику исчисления всех видов потребительских бюджетов на региональном уровне и, соответственно, осуществлять расчеты реальных их величин:

1. Прожиточный минимум - граница нищеты (стоимость минимально необходимого набора продуктов питания, товаров и услуг, характеризующих нижнюю границу уровня жизни, обеспечивающих условия поддержания активного физического состояния человека);

2. Минимальный потребительский бюджет - граница бедности (стоимость сбалансированного набора продуктов питания, товаров длительного пользования и услуг, обеспечивающих человеку условия поддержания его активного физического состояния в условиях воспроизводства рабочей силы);

3. Рациональный бюджет - граница обеспеченности (рационально сбалансированный набор продуктов питания, товаров длительного пользования, удовлетворяющих материальные и духовные потребности человека);

4. Высокий бюджет.

Прожиточный минимум гарантирует государство, а гарантии работодателя должны быть определены местным законодательством на уровне минимального потребительского бюджета, превышающего прожиточный минимум более чем в два раза.

При этом следует учитывать, что в современных условиях, минимальная заработная плата составляет лишь очень малую часть от величины прожиточного минимума. Она потеряла свое значение и превратилась в абстрактную величину, не относящуюся к потребительским характеристикам. В свою очередь, размер рационального потребительского бюджета, в настоящее время, носит скорее декларативный характер, и отражает определенные социальные ориентиры. Соответственно, необходима тщательная работа по установлению научно обоснованных социально-экономических стандартов.

Создание эффективного механизма заработной платы и ее постоянное индексирование позволит снизить уровень дифференциации доходов, повысит экономическую активность, а, следовательно, и уровень жизни населения.

Заработная плата в настоящее время является недостаточно надежным источником доходов населения. Ее относительно низкий уровень, особенно в бюджетной сфере, вынуждает людей помимо основной работы искать иные формы занятости (личное подсобное хозяйство, временные работы) в рабочее и нерабочее время.

Поэтому закономерно возникает вопрос о возможностях реструктуризации доходов населения, т.е. повышении, в общем, их объеме доли оплаты труда, восстановлении роли последней как основного источника доходов и главного стимула экономической активности работающих. Такая реструктуризация должна, в конечном счете, вылиться в существенное увеличение удельного веса оплаты труда в совокупном объеме добавленной стоимости. В то же время понятно, что рост средней заработной платы сам должен быть лишь результатом роста производительности труда.

Приоритетными направлениями экономического блока концепции на ближайший период должны быть:

- последовательное повышение минимального размера оплаты труда и поэтапное приближение к уровню прожиточного минимума;
- развитие системы регулирования заработной платы на основе коллективных договоров и тарифных соглашений в системе социального партнерства и устранение на этой основе неоправданно высокой дифференциации в оплате труда по категориям работников, отраслям и территориям;
- создание правовых, экономических и организационных условий, обеспечивающих своевременную и в полном объеме выплату заработной платы;
- законодательное закрепление за работниками права на защиту в случае задержки выплаты заработной платы.

Однако перечисленные меры лишь компенсируют прогнозируемый рост потребительских цен и не позволят добиться существенного улучшения положения с оплатой труда в бюджетной сфере. Улучшению ситуации с оплатой труда будет способствовать дальнейшая реализация мер по повышению минимального размера оплаты труда, защите трудовых прав работников и обеспечению баланса интересов работников и работодателей, разработка предложений по совершенствованию институтов досудебного урегулирования трудовых споров.

В современных условиях необходимо стимулировать работодателей к повышению заработной платы работников можно с помощью изменения размеров выплат во внебюджетные фонды, рассчитываемых в процентах от фонда оплаты труда. Для этого требуется система особых мер. В частности, один из вариантов такой: в течение определенного периода не включать в налогооблагаемую базу ту часть заработной платы, которая получена за этот период на предприятиях, увеличивающих объемы производства конкурентоспособной продукции.

Помимо достойного уровня доходов большое значение имеет своевременность выплаты заработной платы. В соответствии с Трудовым кодексом Республики Таджикистан за задержку заработной платы начисляются пени, а в случае невыплаты зарплаты в течение 14 дней работник имеет право не выйти на работу.

Однако необходимо и административно воздействовать на нарушителей финансовой дисциплины. В этих целях предлагается:

- проводить проверки финансового состояния предприятий и организаций, систематически допускающих задержку выплаты заработной платы в крупных размерах;
- осуществлять систематический контроль за выплатами заработной платы работникам бюджетных организаций;
- наказывать руководителей за несвоевременную выплату заработной платы, вплоть до увольнения с работы.

Однако не у каждого трудоспособного члена общества имеется возможность

трудиться и зарабатывать средства на жизнь. В республике необходимо проводить политику занятости, с тем, чтобы обеспечить снижение уровня безработицы. Для этого следует предпринимать следующие мероприятия:

- сохранение и создание новых рабочих мест;
- повышение качества трудовых ресурсов, профессиональная подготовка и переподготовка кадров;
- использование различных вариантов временной занятости.

Основой занятости, формирующей спрос на труд, является сложившаяся в экономике области система рабочих мест и динамика ее развития. Политика создания и сохранения рабочих мест тесно увязывается с концепцией социально-экономического развития территории, программами стабилизации и оздоровления экономики.

Очень важным является создание рабочих мест на селе. Это напрямую связано с проводимой в области реформой АПК. В связи с внедрением в сельскохозяйственный процесс новой мощной техники сокращается количество неэффективных рабочих мест.

Одним из перспективных путей снижения безработицы и повышения уровня доходов сельского населения является развитие промышленности на селе. К основным отраслям, развитие которых целесообразно в сельской местности, можно отнести общественное питание, строительство, транспорт.

Таким образом, строительство и развитие новых предприятий в Таджикистане:

- обеспечит поступление значительных средств в бюджеты различных уровней, что позволит увеличить долю, направляемых на социальное развитие ресурсов;
- создаст новые рабочие места, что позволит снизить уровень сельской безработицы;
- позволит получать работникам аграрной сферы более достойную заработную плату;
- повлечет за собой развитие социальной и экономической инфраструктуры самих предприятий - строительство дорог, поликлиник, магазинов, детских садов, возведение жилых домов,
- повысит, в конечном счете, уровень и качество жизни сельского населения.

Однако необходимо учитывать при принятии решений по развитию промышленных предприятий на селе и экологические последствия данных мероприятий. Может случиться, что рост уровня жизни населения будет осуществляться в ущерб роста качества жизни. Следовательно, необходима тщательная проработка любых экономических проектов также и с точки зрения экологических последствий.

Экономические направления повышения уровня и качества жизни обязательно должны подкрепляться социальными мерами. Одно из основных направлений - инвестирование в человеческий капитал, особенно на селе, призвано обеспечить аграрный сектор высококвалифицированными специалистами и соответствующим им высоким качеством жизни.

Новая социальная политика должна иметь своей целью обеспечение стабилизации и последующего максимально быстрого роста уровня жизни населения, а в ближайшие десять лет - первоочередной рост благосостояния слоев, наиболее пострадавших в результате реформ. Скорейший подъем жизненного уровня именно этой части населения, решение проблемы массовой бедности

абсолютно необходимо с точки зрения социальной справедливости и элементарной гарантии прекращения деградации страны. Кроме того, он является и важнейшим условием подъема отечественного производства, так как именно эта часть, составляющая большинство населения страны, и могла бы при условии роста доходов значительно увеличить спрос на отечественные потребительские товары. Ограничителем темпов роста благосостояния должна выступать лишь необходимость создания предпосылок его долговременного роста. Только в таком контексте о социальной политике и можно говорить как о средстве достижения социального согласия и стимулирования экономического роста.

Наиболее важными задачами социальной политики как на уровне страны в целом, так и на уровне регионов должны быть следующие:

- повышение жизненного уровня населения;
- изживание абсолютной бедности;
- уменьшение чрезмерной имущественной дифференциации;
- полнокровное функционирование учреждений социальной сферы.

В настоящее время необходимо решить более скромные задачи:

- своевременная выплата заработной платы, пенсии и пособий;
- постепенное преодоление разрыва между низкими зарплатами и пенсиями и прожиточным минимумом;
- постепенное приближение к более реальной оценке прожиточного минимума;
- «выживание» социальных учреждений.

Достижение поставленных целей возможно в случае выполнения комплексной системы социально-экономических мероприятий на региональном уровне, принимающих форму инвестиций в человеческий капитал (см.: рис. 2).

Основное отличие человеческого капитала от физического или финансового в том, что знания, умения, здоровье и иные ценности неотделимы от самого человека.

Инвестирование в человеческий капитал - один из основных факторов эффективного социально-экономического развития страны. Подходы к осуществлению данных инвестиций могут быть различны:

1. Государства и организации, активно вкладывающие средства в человеческий капитал в будущем получают высококвалифицированные трудовые ресурсы. Так, социальная стабильность, экономическое благосостояние, высокая производительность труда в Японии объясняется значительными вложениями в человеческий капитал.

2. Повышение качества трудовых ресурсов осуществляется не за счет инвестирования в социальную сферу. Крупные вложения денежных средств в уже сформированные трудовые ресурсы с необходимыми качественными параметрами стали одной из причин роста экономики в ряде стран, в частности, в США.

На наш взгляд, наиболее приемлемым в Республики Таджикистан является первый вариант.

Схем. 2. Направления повышения уровня жизни населения

На региональном уровне необходимо проводить политику экономического стимулирования и социальной поддержки населения. Цель данной политики - реальный рост благосостояния отдельного человека и общества в целом.

Однако по нашему мнению, нельзя полностью исключать и второй вариант инвестирования в человеческий капитал. В целях привлечения трудоспособных и квалифицированных трудовых ресурсов в экономику страны необходимо осуществлять меры по сокращения численности мигрантов, выезжающих из республики в страны ближнего и дальнего зарубежья.

Только грамотное совокупное использование рассмотренных вариантов инвестиций в человеческий капитал может привести к повышению уровня жизни населения.

Одной из важнейших проблем низкого уровня жизни является довольно низкая обеспеченность населения своим жилищем. Жилищное строительство, которое считается «локомотивной» отраслью, способно дать импульс экономическому развитию страны. Также, оно лежит в основе социального развития регионов.

Следует отметить, что в понятие уровня жизни необходимо включать также

возможность получения специальности, которая позволит ее обладателю найти достойную работу, систему охраны здоровья сограждан, систему обеспечения экологической и противоэпидемической безопасности, наконец, правоохранительную систему региона, как гарантию личной безопасности граждан и их имущества от преступных посягательств.

Решение перечисленных проблем должно быть комплексным. Социальные проблемы села не имеют коммерческого решения. Ни один инвестор не пойдет туда без надежды на извлечение в ближайшее время хотя бы минимальной прибыли: ведь вложение в развитие инфраструктуры способны обернуться косвенной отдачей очень не скоро. В связи с этим, необходима государственная политика, направленная на превращение села в место, благоприятное для проживания.

Одним из вариантов решения демографической и жилищной проблемы на селе может стать поддержка молодых специалистов. Не секрет, что сельская молодежь, уезжая на обучение в город, не всегда желает возвращаться обратно. В результате сельское население не только стареет, но и значительно уменьшается. Кроме того, сельскохозяйственное производство теряет потенциальных работников.

В целях решения данной проблемы необходимо развивать программу поддержки молодых специалистов на селе. Она должна проявляться в обеспечении бесплатного обучения молодежи по сельскохозяйственным специальностям. Хозяйства, направившие абитуриентов на обучение получают через определенное время грамотных специалистов. Расходы на образование, профессиональную подготовку, повышение квалификации следует рассматривать как инвестиции в человеческий капитал.

Жители сельских районов Республики Таджикистан все еще испытывают трудности, связанные с экономическим упадком сельхозпредприятий и ухудшением социальных условий жизни на селе. В этой ситуации для многих сельских жителей личное подсобное хозяйство (ЛПХ) становится основным, а иногда и единственным источником существования. Дехкане все больше зависят от продукции, произведенной в ЛПХ, для обеспечения себя продуктами питания и получения небольшого дохода от продажи части своей продукции.

Необходимо создать условия для устойчивого жизнеобеспечения на селе путем разработки стратегий экономического развития и выявления доходных видов деятельности, которые могут быть использованы сельскими жителями на устойчивой основе для повышения своего уровня жизни и устранения бедности в целом. Для достижения этих целей необходимо разработать механизмы мобилизации и перераспределения имеющихся у сельского населения ресурсов. В число таких ресурсов входят; земля, труд, умения и навыки, а также физические и финансовые возможности.

Повышение уровня жизни населения невозможно без осуществления мероприятий по дальнейшему развитию отраслей социальной сферы.

Основными направлениями в образовании должны стать оптимизация структуры и ведомственной принадлежности образовательных учреждений, переход их на новые условия финансирования. В части дошкольных и общеобразовательных учреждений следует закреплять тенденцию повышения вариантности образовательного процесса, создание на базе общеобразовательных школ лицеев, школ с углубленным изучением предметов, что должно повысить качество образования, а также способствовать удовлетворению потребностей

населения в образовательных услугах.

Демографическая ситуация, сложившаяся в Республике Таджикистан, влечет увеличение контингента в учебных заведениях регионов. В связи с этим необходимо провести качественную реформу организации учебного процесса. Увеличение количества школьников позволит обособить и разграничить младшее, среднее и старшее звено школ и создавать новые учебные заведения, которые отвечают требованиям нового этапа развития экономики страны. Результатом этих изменений может стать повышение физического здоровья и культурного уровня подрастающего поколения. Первостепенное значение необходимо придавать охране здоровья людей. В Таджикистане проводятся различные программы, направленные на эти цели. Ежегодно открываются поликлиники, больницы, закупается современное оборудование, осуществляется ряд специальных программ. Ее финансирование осуществляется за счет бюджетных и внебюджетных средств.

Таким образом, новая социальная политика должна быть направлена, прежде всего, на повышение доходов беднейших слоев при снижении социально неприемлемой дифференциации в доходах абсолютного большинства и незначительного меньшинства населения. Реализация рассмотренных выше мер позволит значительно увеличить бюджетные ассигнования на социальную сферу. В результате реализации предложенных мер, средняя зарплата в отраслях социальной сферы и средний размер пенсий может быть увеличена почти в два раза.

Ключевые слова: доходы населения, социальная политика, заработная плата, граница бедности, инвеститсия, человеческие ресурсы, уровень жизни населения.

Литература:

6. Кадыров Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 231 с.
7. Нуралиев А.Н. Уровень жизни населения: теория, мониторинг и пути повышения: монография. Душанбе: Ирфон, 2011. – 160 с.
8. Умаров Х.У. Повышение уровня занятости как фактор ускорения динамики и эффективности национальной экономики // Проблемы трудовых отношений и социального развития Таджикистана. Мат. Респ. науч.-практ. конференции. Душанбе: 2008.
9. Бачурин А. Факторы роста ВВП и уровня жизни населения // Экономист. - 2001.- № 10. - С. 13-19.
10. Кадыров Д.Б. Рынок и социальная политика государства. Душанбе: ТГУ, 1999. – 134с.

НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ

Асоев И., Нуралиев Н.

Дар мақолаи мазкур муаллифон мавзӯи интиҳобшударо васеъ дида баромадаанд, ки дар шароити имрӯза масъалаи баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли актуалӣ маҳсуб меёбад. Масъалаҳои бекорӣ, сармоягузорӣ ба сармои инсонӣ, даромадҳои аҳолии хоҷагии қишлоқ ва музди меҳнат дар мақола таҳқиқ шудааст. Мухимияти нақши давлат дар роҳи ҳалли муаммоҳои дар боло зикршуда

муайян карда шудааст. Аз тарафи муаллифон дар шакли схемаҳо роҳҳои баландбардории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: даромади аҳоли, сисёсати иҷтимоӣ, музди маош, сарҳади камбизоатӣ, сармоягузорӣ, сармояи инсонӣ, сатҳи зиндагии аҳоли.

ROLE OF THE STATE IN IMPROVING LIVING THE RURAL PLACES

Asoev I., Nuralieb N.

The authors of the chosen theme in this article is wide open, today issues the standard of living is very relevant. Researched the problems of unemployment, investing in human capital, incomes in rural areas and pay. Revealed the importance of the role of government in the way of solving the problems. The authors in the form of schemes proposed ways to improve the living standards of the people in rural areas.

Key words: incomes, social policy, wages, poverty line, investment, human capital, the standard of living of the population.

ТАБИАТШИНОСӢ – ПРИРОДОВЕДЕНИЕ

ҶАНБАҲОИ РУШДИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ

Муродова Н., Рахимов С., муаллими калони кфедраи география ва туризми
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони ҳозира соҳаи туризм дорои соҳаҳои зиёде буда, вобаста ба афзудани шавқмандони он теъдоди онҳо сол то сол афзуда истодааст. Туризм яке аз самтҳои сохторҳои тезтаракқиқунандаи хизматрасонӣ буда, дорои аҳамияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва экологӣ мебошад. Бо назардошти аҳамияти хоси ин соҳа дар ҷумҳурии марказҳои нави сайёҳӣ рушд ёфта истодаанд. Шумораи ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон, аз қабилҳои мамнӯъгоҳҳо 4-то, парваришгоҳҳо 13- то, боғҳои миллӣ 1-то вобаста ба афзудани тавачҷӯҳи сайёҳони мамолики ҳамҷавор ва дуру наздик сол то сол зиёд шуда истодааст. Кӯҳҳои осмонбӯси асрорангези Тоҷикистон, кӯлҳо, пириҳо, чашмаҳои зулолу шифобахш, нерӯгоҳҳои барқи обӣ, ёдгориҳои таърихӣ чун қалъаҳои Ҳисору Хатлон, Чилучорчашмаи ноҳияи Қубодиён, гармчашмаҳои ВМКБ ва амсоли инҳо мавзҳои асосии туризми экологӣ ба шумор мераванд. Мувофиқи маълумоти маркази умумичаҳонии мониторинги ҳифзи муҳити атроф майдони хушкӣ, ки ба кӯҳ ишғол шудааст 35,9 млн. км², ё ин ки 24,3% тамоми хушкӣ заминро ташкил медиҳад (Мамадризоҳонов А.А., 2013).

Рушди туризм барои Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар манотиқи сайёра низ рӯзмарра мебошад, чунки зиёда аз 93 ҷои ҳудуди онро кӯҳҳои ишғол намудаанд. Пешрафти босамари иҷтимоӣ иқтисодии кишвар аз манотиқи кӯҳистон вобастагӣ дорад, чунки захираи пириҳо, барфҳо, ҷинсҳои минералҳо, олами набототу ҳайвонот дар онҳо маҳфуз буда, яке аз бойгариҳои фаровони ҷумҳурии маҳсуб меёбанд. Ёдовар шудан лозим аст, ки ҳифз ва нигоҳдошти экосистемаҳои кӯҳӣ дар баробари бойгариҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ барои инсон, беҳдошти солимии он ва ҳифзи муҳити табиати кишвар кафолат медиҳад.

Дар айни ҳол дар ҳудуди ҚТ майдонҳои мавҷуданд, ки дар зери таъсири ҷаҳонӣ хоҷагидорӣ инсон қарор доранд. Барои таъмини ҷаҳонӣ ва рушди сохторҳои дурусти геосистемаи табиӣ, роҳи намудани роҳи усулҳои самарабахши истифодабарии табиату захираҳои гаронбаҳои он яке аз шартҳои асосии ҳалли масъалаҳои геоэкологӣ ба шумор мераванд.

Имрӯзҳо шумораи мамнӯъгоҳҳо ва боғҳои миллӣ дар ҷаҳон зиёд шуда, тақрибан ба ин васила шумораи ҳудудҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда низ аз даҳҳо ҳазор зиёд шудааст. Туризм экологӣ оид ба ҳифзи истифодаи самараноки сарвати бойгариҳои табиат нисбат ба дигар намудҳои туризм аз ҷиҳати экологӣ беҳтарини ҷаҳон ба шумор меравад.

Дар тадқиқотҳои А. А. Мамадризоҳонов (2013) нишон дода шудааст, ки барои дарки саҳеҳи мафҳумҳои туризми экологӣ аз тарафи TIES 10-то мафҳумҳои экотуризм қабул карда шудааст:

1. Ба назар гирифтани нотақрорӣ табиати Замин.
2. Гузоштани изи пой ва гирифтани аксҳои нотақрор.
3. Шиносоӣ бо ҷаҳони нав-омӯзиши маданият, география, таърих.
4. Ҳурмату эҳтироми аҳолии маҳал.
5. Даст кашидан аз маҳсулоти зараровари муҳит.
6. Гузаштан аз пайраҳҳои пешбинишуда.
7. Нигоҳдошти барномаҳои муҳофизати муҳит.

8. Вобаста ба имконияти мавҷуда истифодабарии роҳу усулҳои муҳофизати табиат.

9. Дастгирӣ ва ҳамкорӣ бо ташкилотҳои ҳифзкунандаи муҳит.

10. Ҳамкорӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ.

Рушди туризм дар ҳудудҳои ҳифзшаванда, боиси ба вучуд омадани як қатор оқибатҳои мусбӣю манфӣ мегардад. Аз як тараф, агар он боиси ҳифз намудани олами набототу ҳайвонот ва захираҳои бойгариҳои табиӣю камшумор гардад, аз тарафи дигар боиси рушди омилҳои «харобкунанда» - и муҳит, яъне сӯхтори ҷангалзорҳо, ифлоскунии онҳо бо партовҳои заводу фабрикаҳо, истифодаи захрдоруҳои кимиёвӣ ва ғайраҳо мешавад. Дар аксарияти маҳалҳои ҳифзшаванда сайёҳон баъди худ партовҳои зиёдро боқӣ монда, дар натиҷаи муносибати нодуруст ба табиат ҳисороти зиёд мерасонанд, ки ин боиси норозигии аҳолии маҳаллӣ, сабабгори харобшавии муҳити табиӣ, паст гаштани самаранокии табиат мегардад.

Туризм ба табиат таъсири бавосита ва бевосита мерасонад. Таъсири бевосита бо иштироқи бевоситаи сайёҳон мегузарад. Таъсири бавосита бошад ба воситаи нақлиёту инфраструктураи сайёҳӣ мегузарад. Омили антропогенӣ ба тамоми қисматҳои табиат: хок, ҷамоаи геологӣ, обҳои маҳал, набототу ҳайвонот, шароитҳои санитарии гигиени мавзӯҳо, намудҳои ландшафтҳо ва муҳити рушди одобу маърифат ва дигар ҷанбаҳои маънавиёти сокинони маҳал таъсири бебозгашти хатарнок мерасонад. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 13 омадааст: «Замин, бойгариҳои он, об, фазои ҳавой, наботот ва ҳайвонот моликияти давлатӣ буда, давлат истифодабарии самараноки онҳоро ба манфиати халқ қафолат медиҳад».

Истифодабарии барзиёд ва ғайриоқилонаи сарватҳои табиӣю Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он оварда расонидааст, ки баъзе қисмҳои таркибии табиати маҳал тағйир ёфта истодааст. Баъзе намудҳои ҳайвонот ва растаниҳо нобуд шуда, қисми дигарашон дар сарҳади нестшавӣ қарор доранд. Аз ин рӯ, як қатор қонуну қарордодҳои оиди масъалаҳои муҳофизати табиат ва сарфакорона истифодабарии сарватҳои табиӣ қабул шудаанд, аз ҷумла:

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (2011)
2. Кодекси ҷангал (1996)
3. Қонун оид ба олами ҳайвонот (1994)
4. Қонун оиди «худудҳои табиӣю махсус муҳофизатшаванда» (2011)
5. Қонун оид ба муҳофизат ва истифодабарии растаниҳо (2001)
6. Барномаи давлатии рушди ҲТММ дар давраи солҳои 2005-2015 ва ғайраҳо.

Тибқи Қонуни ҚТ «Оиди худудҳои табиӣю махсус муҳофизатшаванда» худудҳои табиӣ ба чунин категорияҳо тақсим карда мешаванд:³

1. Мамнӯъгоҳҳои табиӣю давлатӣ;
2. Боғҳои миллӣ ва боғҳои табиӣ;
3. Парваришгоҳҳои аҳамияти ҷумҳуриявӣ дошта;
4. Ёдгориҳои табиӣю давлатӣ;
5. Худудҳои табиӣю табобатӣ;
6. Худудҳои табиӣю рекреатсионӣ, ки барои истироҳат ва сайёҳат пешбинӣ шудаанд.

Яке аз чунин худудҳои муҳофизатшаванда дар минтақаи Кӯлоб «Парваришгоҳи Дашти Ҷум» мебошад. Ин парваришгоҳ соли 1972 таъсис ёфтааст. Мақсад аз ташкили парваришгоҳ нигоҳдошт ва муҳофизати популятсияи бузи пармашох (морхур) ва инчунин як қатор ҳайвоноти нодир, ба монанди хирси

маллаи тиёншонӣ, барси барфӣ, меши бухорой ва ғайраҳо мебошад. Масоҳати ин парваришгоҳ 50 ҳ.га-ро ташкил медиҳад. Парваришгоҳ дар қисми шарқии қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ, дар соҳили рости дарёи Панҷ ҷойгир шудааст. Аз ҷиҳати маъмурӣ ба ҳудуди ноҳияи Шуроободи вилояти Хатлон тааллуқ дорад. Иқлими парваришгоҳ хушк ва гарм буда, дар пастихо ва дар баландихо нисбатан салқинтар аст. Аз рӯи маълумоти стансияи обу ҳавосанҷии «Ёл», ки дар баландии 1300м аз сатҳи баҳр ҷойгир аст ба ин мавзё иқлими гарму хушк дар тобистон ва гарму сернам дар зимистон хос аст. Ҳарорати миёнаи солона дар баландии 600-700 м +14-14° ва ҳарорати минималӣ -24°С ташкил медиҳад. Миқдори боришоти солона 377-383 мм ва дар баландихоии 500-700м ва дар баландии 1000 м бошад 500-700 мм ташкил медиҳад. Дар ташкилбодии растаниҳои парваришгоҳ иқлим ва хоки ин мавзёнақши муҳим мебошад, ки вобаста ба баландӣ тағйир меёбад. Дар ҳудуди парваришгоҳ чунин намудҳои хокро вобаста ба баландӣ чудо намудан мумкин аст: хокҳои сиёҳтоб, сиёҳтоби кӯҳӣ, хокҳои сиёҳтоби муқарарии кӯҳӣ, набототи муҳими парваришгоҳро дарахтони pista, бодомии бухорой, бодомии хордор, арчзорҳо, дулона, хуч ва дигар намуди растаниҳои буттагӣ ташкил менамоянд. Ҷиҳати муҳими парваришгоҳ гуногунии ландшафтҳо ва экосистемаҳо мебошанд, ки намудҳои гуногуни растаниҳо ҳайвоноти ба худ хос дорад. Аз намудҳои растаниҳои ба китоби Сурх дохил кардашуда анори ёбӣ, анҷир, пиёзи кӯҳӣ ва ғайраҳо мисол шуда метавонад. Дар парваришгоҳ зиёда аз 100 намуди растаниҳои эндемикӣ ва 39 растаниҳои нодир ба қайд гирифта шудаанд. Аз намудҳои ҳайвонот 6 ҳазор намуд- аз ҷумла 33 намуд ширхӯрон, 113 намуд паррандаҳо, 16 намуд хазандагон, 2 намуд обхокиҳо, 5 намуд моҳиён, наздики 3 ҳаз.намуд бесутунмӯҳраҳо мавҷуданд. Аз намудҳои ҳайвоноти нодир бузи пармашохи кӯҳӣ, хирси тиёншонӣ, барси кӯҳӣ, меши бухорой, мори кубро, гурбаи ваҳшӣ ба Китоби Сурх ворид карда шудаанд. Бо сабаби норасоии маводи сузишворӣ (қувваи барқ, газ, ангишт) аҳолии маҳаллӣ дарахту буттазори парваришгоҳро худсарона бурида, барои сӯзишворӣ истифода мебаранд. Ба ғайр аз ин, чаронидани чорво боиси кам гаштани захираи хӯроки ҳайвоноти парваришгоҳ мегардад. Шикори ҳамасола низ ба камшавии теъдоди ҳайвоноти нодир таъсири манфӣ ва ҳисороти биологияи экологӣ мерасонад. Барои ташкили кори дуруст ва самаранокдар муассисаҳои сайёҳӣ, интиҳоби кормандонисоҳибкасбу соҳибмаълумот шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад, аз ҷумла:

- Ба қор қабул намудани кормандони мамнуъгоҳҳою боғҳои миллӣ тавассути тавсия ва пешниҳоди мақомоти илмӣ (Академияи улуми ҷумҳурӣ), Ҳукуматҳои маҳаллӣ ва кумитаҳои муҳити зисти шаҳру ноҳияҳо;
- Қабули мутахассисони банду қисматҳои фанҳои биология, география ва экология, ки дар ин соҳа таҷрибаи қорӣ доранд.
- Қабул ва ҷалб намудани донишҷӯёне, ки ихтисосҳои биология-экология, химия-экология ва география-экологияи макотиби олии ҷумҳуриро хатм намудаанд.
- Қабули мутахассисон тариқи озмун.

Барои қабул ба қор дар соҳаи туризми экологӣ бояд талаботи зерин риоя карда шаванд:

1. Тариқи озмун, баҳисобгирии маълумоти анкетагузаронӣ, яъне аттестатсия, экспертизаи ҳусни хат, дониши касбӣ.
2. Ташкил намудани парвандаи ҳуҷҷатҳо, аз ҷумла анкета, варақаи шахсӣ, маълумотнома оиди тавсифи касбӣ ва ахлоқии номзад.
3. Гузаронидани тести санҷишӣ оиди самтҳои шахсияти номзад, сифатҳои илмӣ, эҷодӣ, касбӣ ва самтҳои ташаккули мавҷудияти экологии он.

4. Сӯҳбат, мувоҳиза ва муколамаю хулосабарорӣ оид ба дараҷаҳои касбию фаъолияти коргузори номзадҳо.

Калидвожаҳо: ҳисороти биологӣ, экологӣ, ландшафт, мониторинг, экосистемаҳои кӯҳӣ, гуногунрангии биологӣ, биосфера, рекреатсионӣ, инфракструктураи сайёҳӣ, парваришгоҳ, мамнӯъгоҳ, геосистемаи табиӣ. ҳудуд.

Адабиёт:

1. Мамадризохонов А. А. Экотуризм дар минтақаҳои кӯҳсор. Душанбе, 2013.
2. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1994.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

Муродова Н., Рахимов С.

В данной статье размышляется о развитии туризма в Республике Таджикистан, как одно из актуальных направлений.

Авторы считают, что социально – экономических ресурсов нашей горной страны составляют природные запасы республики.

Необходимо учесть, что защита горной экосистемы способствует не только социально – экономическому богатству, но имеет большое значение для здоровья людей и защите природы страны.

Ключевые слова: биоэкологический ущерб, ландшафт, мониторинг, горные экосистемы, биоразнообразие, биосфера, рекреационный, заказник, заповедник.

HIGHLIGHTS DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM

Murodova N., Rakhimov S.

This article talks about developing the tourism in Tajikistan: as one of the actual direction. The author says that socio-economic developing of our republic consists of its natural recourses. It is necessary to take it into consideration that the protection of mountainous eco-system is useful not only for socio- economic wealth. It has also great value for people's health and defense the nature of our republic.

Keywords: bioekologicheskie damage the landscape, monitoring, mountain ecosystems, biological variety of colors, the biosphere, recreational.

МАВҶЕИ ГЕОГРАФӢ, САРҲАДҲО ВА ТАҚСИМОТИ МАЪМУРИЮ ХУДУДИИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ

Кенчаев В.Ҷ., ассистенти Коллеҷи омӯзгории ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Кӯлоб аз лиҳози географию таърихӣ яке аз минтақаҳои муҳимтарини кишвари мо ба ҳисоб меравад. Бахши зиёди онро кӯҳҳо ишғол намудаанд. Он аз сарватҳои зерзаминӣ, иқлим, об бой буда, дорои хокҳои гуногун ва олами набототу ҳайвоноти ба худ хос мебошад. Мардумаш гуногунмиллатанд. Дар бораи он чун як гӯшаи бихиштосои кишвар бисёр гуфтаанду навиштаанд.

Мақсади мо аз рӯи кор овардани ин чанд сатр танҳо баёни мухтасари мафҳуми мазмуни географияи он не, балки баёни мавҷеи географӣ, сарҳадҳо ва тақсимоти маъмурию ҳудудии он низ мебошад.

Музофоти Кӯлоб дар Тоҷикистони Ҷанубӣ Шарқӣ мавҷеъ дорад. Он дар байни 37⁰-09' ва 38⁰-42' арзи шимолӣ ва 69⁰-07' ва 70⁰-28' тули шарқӣ (аз Гринвич) ҷойгир шудааст.

Нуктаҳои канории музофоти Кӯлоб: аз Шимол қисми шимоли шарқии қаторкӯҳи Вахш, бахшгоҳи Шӯробдарё кӯҳи Ҳазрати Шоҳи Хинги Парвоз, аз Ҷануб водии дарёи Панҷ, дар сарҳади гузариши ноҳияҳои маъмурии Фархору Панҷ, аз Ҷарб дарёи Вахш, обанбори НБО-и Сангтуда 1 ва аз Шарқ кӯҳи Ҳазрати Шоҳ мебошанд.

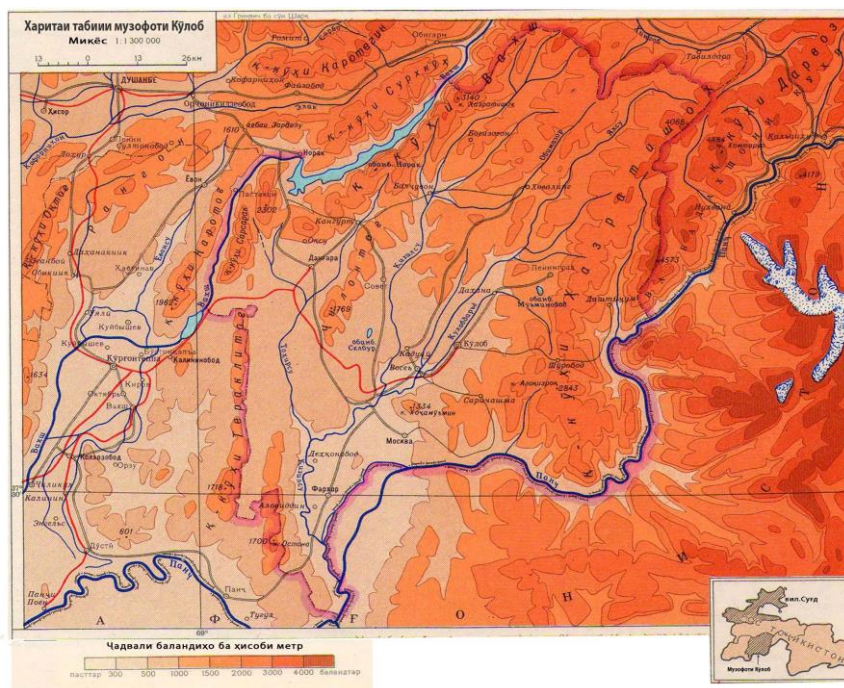
Масоҳати музофоти Кӯлоб 12 ҳазор км² буда, 8,4%-и масоҳати Тоҷикистон ва 48,6%-и вилояти Хатлонро дар бар мегирад. Ин аз баъзе давлатҳои ҷаҳон: Гамбия, Қатар, Люксембург, Ямайка ва дигар давлатҳо зиёдтар мебошад.

Ҳати сарҳади музофоти Кӯлоб аз Шимоли Ҷарб ва Шимол бо домани шимолии қаторкӯҳи Сарсарак, обанбори НБО-и Норақ, қаторкӯҳи Вахш ва қисми Шимоли Ҷарбии қаторкӯҳи Ҳазрати Шоҳ, аз Ҷануби Шарқ ва Ҷануб бо дарёи Панҷ, аз Ҷануби Ҷарб қисман бо қаторкӯҳи Қаратоғ, аз Ҷарб бо қаторкӯҳи Тераклитоғ, даштҳои Данғара, дарёи Вахш, обанбори НБО-и Сангтуда 1 ва боз дарёи Вахш, дар Шимоли Шарқ бо қаторкӯҳи Ҳазрати Шоҳ ва дар Шарқ бо тегаи Ҷануби Ҷарбии қаторкӯҳи Дарвоз кӯҳҳои (Савзагур, Тангакнов, Гахворақӯҳ, Сиёхқӯҳ, Зок, Валвалак, Фуруш (4573м) ва Бумак) мегузарад.

Музофоти Кӯлоб аз самти Ҷарб бо ноҳияи иқтисодии Вахш, аз Шимоли Ҷарб бо ноҳияи иқтисодии Ҳисор, аз Шимоли Шарқ бо ноҳияи иқтисодии Рашт (Қаротегин), аз Шарқ ва Шимоли Шарқ бо ноҳияи иқтисодии Бадахшон, дар Ҷануби Шарқ ва Ҷануб тавассути водии дарёи Панҷ бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба масофаи 197 км ҳамсарҳад аст. Аз ноҳияҳои маъмурии музофоти Кӯлоб аз самти Шимол бо ноҳияи Нуробод, Шимоли Шарқ бо ноҳияи Тавилдара, аз Шарқ ва Шимоли Шарқ бо ноҳияи Дарвоз, Ҷануби Ҷарб бо ноҳияҳои Панҷ, Румӣ, аз Ҷарб бо ноҳияҳои Вахш, Сарбанд, Ҷомӣ, Ёвон ва Шимоли Ҷарб бо ноҳияҳои Норақ, Роғун ҳамсарҳад мебошад. Сарҳади Тоҷикистон (имрӯзаи музофоти Кӯлоб) - ро аз Ҷумҳурии исломии Афғонистон «соли 1895» ҳукумати Англияю Россия...» муайян намуда буданд (1, 205).

Бояд гуфт, ки дар чудо намудани сарҳадҳо аз ҷиҳати геополитикӣ, пеш аз ҳама мавқеи географӣ, таърихи ташаккулёбии ҳудуд, таҷрибаи таърихӣ, сокиншавӣ, таркиби миллӣ ва дигар омилҳо ба инобат гирифта мешавад. Аммо дар чудо намудани сарҳадҳои табиӣ - географӣ аз рӯи аломатҳои: мавқеи географӣ, сохти геологӣ, релеф, сарватҳои зеризаминӣ, иқлим, обҳои дохилию канорӣ, намуди хокҳо, олами набототу ҳайвонот ва дигар комплексҳои табиӣ дар назар дошта мешавад.

Сарҳади музофоти Кӯлоб ба мисли сарҳади Тоҷикистон на он қадар пурпечу тоб буда, дарозии умумии он 637 км-ро ташкил медиҳад. Шакли харитаи он хобиши меридионалии нимкураи Ҷарбӣ дошта, қисмҳои Шимолӣ ва Ҷанубиаш ба самти Шарқ қач шудааст. Дар қисмати марказӣ, он нисбатан васеъ шуда, аз Ҷарб ба Шарқ 117 км тӯл мекашад ва аз Шимол ба Ҷануб ба масофаи 136 км кашол ёфтааст (ба харита нигаред).

Маҷеи географӣ ва сарҳадҳои табиӣ музофоти Кӯлоб чунин аст (харита аз маводи ЭСТ (с.1981) (2, 528-529) гирифта шудааст).

Музофоти Кӯлоб аввалин маротиба бо номи вилояти Кӯлоб дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Халқии Бухоро солҳои 1920 - 1938 ташкил ёфтааст. Дар соли 1920, ин сарзамин ба вилоятҳо ва кентҳо ҷудо карда шуд. Дар ин давра зинаи аз ҳама пасти маъмури Шӯроҳои ҷамоатҳо буданд, ки қисми кентҳоро ташкил медоданд. Дар ҳамин сол вилояти Кӯлоб аз туманҳои Балҷувон, Кӯлоб, Фархор, Ховалинг ва Муъминобод иборат буд. Азбаски ин тақсимоат бе тайёрии муайян гузаронида шуда буд, он масъалаи тақсимоати маъмури – ҳудудии ҷумҳуриятро ба таври пурра муайян карда наметавонист (3, 4).

Мувофиқи Укази Президиуми Шӯрои Олии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ аз 27 октябри соли 1939 бо сабаби барҳамхурии тақсимоати округӣ, округи Кӯлоб низ барҳам дода шуда, ба ҷои он вилояти Кӯлоб бори дуюм бо маркази маъмуриаш шаҳри Кӯлоб таъсис меёбад, ки он то соли 1955 давом мекунад ва дар ҳайати он ноҳияҳои зерин дохил мешуданд:

Ҷадвали ноҳияҳои маъмури, ки дар давраи тақсимоати маъмурию ҳудудии солҳои 1939 – 1955 дар собиқ вилояти Кӯлоб вучуд доштанд.

№ Р/Т	Номгӯи ноҳияҳо	Маркази ноҳия
1	Балҷувон	деҳаи Балҷувон
2	Данғара	шаҳраки Данғара
3	Даштиҷум	деҳаи Шохон
4	Кангурт	деҳаи Кангурт
5	Қизилмазор	деҳаи Қизилмазор
6	Колхозобод	деҳаи Пойтуғ
7	Кӯлоб	шаҳри Кӯлоб
8	Муъминобод	деҳаи Муъминобод
9	Фархор	деҳаи Фархор

10	Сарихосор	деҳаи Афардӣ
11	Ховалинг	деҳаи Ховалинг
12	Шӯрообод	деҳаи Шӯрообод

(3, 7-8).

Вилояти Кӯлоб маротибаи сеюм бо Укази Президиуми Шӯрои Олии Ҷ. Ш. С. Тоҷикистон 29 декабри соли 1973 дар ҳайати ноҳияҳои Восеъ, Данғара, Кӯлоб, Ленинград, Москва, Панҷ, Совет ва Фархор бо маркази маъмуриаш дар шаҳри Кӯлоб таъсис ёфтааст. Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон 8 сентябри соли 1988 ду вилояти қисмати ҷанубии Тоҷикистон Кӯлобу Қўрғонтеппа муттаҳид гардонид шуда, вилояти Хатлон ташкил ёфт. Мақсади ташкил намудани вилояти Хатлон дар он буд, ки дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон аз ҳисоби муттаҳидкунии ду вилояти ба ҳамдигар аз ҷиҳати иқтисодиву иҷтимоӣ ва таърихӣ алоқаманд истифодабарии захираҳои мавҷуда беҳтар гардида, рушди хоҷагии халқ тезонида шаванд. Вале, дар арафаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаракати ҷудошавии ҷумҳуриҳо ва минтақаҳои дохили ҷумҳурӣ оғоз гардид, дар натиҷа моҳи феврالی соли 1990 вилояти Хатлон барҳам хӯрд ва маротибаи чорум вилояти Кӯлоб таъсис ёфт, ки он то соли 1992 давом кард. Бо қарори Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 1992 вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа муттаҳид шуда, вилояти Хатлон аз нав эҳд гардид (4, 5-8).

Дар айни замон аз ҷиҳати тақсими маъмурӣ, ҳудуди музофоти Кӯлоб ба 10 ноҳияи маъмурӣ тақсим шуда, дар он 1 шаҳр ва 6 шаҳрак вучуд дорад. Ноҳияҳои маъмурии музофоти Кӯлоб инҳоянд:

1. Балҷувон – марказаш деҳаи Балҷувон. Ноҳия мувофиқи қарори комитети иҷроияи марказии ҶШС Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 таъсис ёфтааст (3, 9).

Соли 1952 ноҳияи Сарихосор барҳам дода шуда, ҳудуди он ба ҳайати ноҳияи Балҷувони вилояти Кӯлоб супорида мешавад (3, 8).

Дар соли 1953 - юм ноҳияи Балҷувон барҳам дода шуда, ҳудуди вай ба ҳайати ноҳияи Ховалинги вилояти Кӯлоб ҳамроҳ карда мешавад (3, 9).

Ноҳия бо қарори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 феврالی соли 1996 таҳти рақами 245 аз сари нав таъсис дода шудааст (5, 1).

2. Восеъ – марказаш шаҳраки Восеъ. Ноҳия мувофиқи қарори КИМ ҶШС Тоҷикистон аз 19 январӣ соли 1936 ташкил ёфта, Колхозобод номгузорӣ шудааст (3, 52).

Ноҳия дар заминаи як қисми колхозҳои ноҳияи Кӯлоб ташкил шуда, соли 1954 боз ба ноҳияи Кӯлоб ҳамроҳ карда мешавад. Бори дуввум соли 1957 бо номи ноҳияи Арал барқарор гардида, соли 1963 номи Восеъро мегирад. Маркази ноҳия – Пойтуғ низ Восеъ номида мешавад (4, 5).

3. Данғара – марказаш шаҳраки Данғара. Ноҳия мувофиқи қарори КИМ ҶШС Тоҷикистон аз 8 июли соли 1932 ташкил ёфтааст.

Соли 1944 бо ташкилҳои вилояти Қўрғонтеппа дар ҳайати ҶШС Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, аз ҳайати вилояти Кӯлоб, ба ҳайати вилояти Қўрғонтеппа ҳамроҳ мегардад.

Соли 1947 бо сабаби барҳамхӯрии вилояти Қўрғонтеппаи ҶШС Тоҷикистон ноҳияи Данғара аз сари нав ба вилояти Кӯлоб баргардонид шудааст.

Соли 1953 қишлоқи Данғараи ноҳияи Данғара номи посёлкаи типпи шаҳрро мегирад (3, 22).

4. Кӯлоб – марказаш шаҳри Кӯлоб. Ноҳия мувофиқи қарори КИМ ҶШС Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 ташкил ёфтааст (3, 57). Аз соли 1934 маркази

маъмурии ноҳия ва вилояти Кӯлоб шаҳри Кӯлоб мебошад (2, 561).

5. Муъминобод – марказаш шаҳраки Муъминобод. Ноҳия мувофиқи қарори КИМ ҚШС Тоҷикистон аз 18 март соли 1930 ташкил ёфтааст (3, 63).

Ноҳияи Муъминобод соли 1973 ноҳияи Ленинград ва маркази он деҳаи Муъминобод мақоми шаҳракро гирифта, Ленинград номгузори мегардад. Ноҳия соли 1991 такроран Муъминобод номгузори мегардад (4, 5).

6. Ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – марказаш шаҳраки Москва. Ноҳия мувофиқи Укази Президиуми Шӯрои Олии ҚШС Тоҷикистон аз 15 сентябри соли 1950 таъсис ёфтааст (3, 114). Ноҳия дар ҳайати вилоят аз ҳисоби ноҳияи Фархори вилояти Кӯлоб, ноҳияи Чубек бо маркази маъмуриаш дар қишлоқи Чубек таъсис меёбад.

Соли 1952 ноҳияи Чубек номи ноҳияи Москва ро гирифта, қишлоқи Чубек, ба посёлкаи типпи шаҳрӣ табдил меёбад ва вай низ номи Москва ро соҳиб мешавад (3, 8). Ноҳия соли 2004 номи Мир Сайид Алии Ҳамадониро мегарад (4, 5).

7. Темурмалик – марказаш шаҳраки Совет. Ноҳия бо қарори КИМ ҚШС Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 бо номи Қизилмазор ташкил ёфт. Бо фармони Раёсати Шӯрои Олии ҚШС Тоҷикистон аз 30 октябри соли 1953 он ноҳияи Совет номгузори шуд. Аз соли 2000 ноҳияи Темурмалик номида шудааст (6, 500).

8. Фархор – марказаш шаҳраки Фархор. Ноҳия мувофиқи қарори КИМ ҚШС Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 ташкил ёфтааст (3, 72).

Бо қарори Комитети Иҷроияи ҚШС Тоҷикистон аз 11 феввали соли 1948 № 42 маркази маъмурии ноҳияи Фархор, қишлоқи Фархор ба ҳайати посёлкаҳои типпи шаҳрӣ дохил карда шудааст. Шӯрои қишлоқи Фархор бошад, ба қишлоқи Аловуддин кӯчонида шуда, номи Шӯрои қишлоқи Аловуддинро гирифтааст (3, 180).

9. Ховалинг – марказаш деҳаи Ховалинг. Ноҳия мувофиқи қарори КИМ ҚШС Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 ташкил ёфтааст (3, 86). Соли 1958 барҳам дода шуд ва 26 апрели соли 1983 аз нав ташкил карда шудааст (6, 542).

10. Шӯрообод – марказаш деҳаи Шӯрообод. Ноҳия бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии ҚШС Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 таъсис ёфтааст. Мувофиқи қарори Шӯрои Олии ҚШС Тоҷикистон аз 14 март соли 1959 ноҳияи Шӯрообод барҳам дода шуда, бархе аз деҳаҳои он ба ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва қисми дигар ба ноҳияи Муъминобод ҳамроҳ карда шудаанд. Аз сари нав 26 феввали соли 1991 бо қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати 12 таъсис ёфт (6, 625).

Таъкид бояд кард, ки дар музофоти Кӯлоб тағйироти гуногуни тақсими маъмурию ҳудудӣ аз давраи Иттиҳоди Шӯравӣ то давраи аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст, ки бештари ин тақсимоат дар давраи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба вуқӯ омадааст. Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр ноҳияҳои он, аз ҷумла дар ҳудуди музофоти Кӯлоб номи ноҳияҳо, тамоюли миллӣ гирифтааст.

Калидвожаҳо: музофот, Кӯлоб, шимоли шарқ, ҷануби шарқ, ҷануби ғарб, шимоли ғарб, қаторкӯҳ, ноҳия, сарҳад, маъмур, марказ, вилоят.

Адабиёт:

1. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз (Таърихи сиёсӣ ва ҷуғрофиёи таърихӣ). Душанбе, 2006.
2. Рӯзномаи: Навиди Балҷувон 31 январи соли 2014. Рӯзнома аз моҳи июни соли 1999 чоп мешавад.

3. Талбаков Ч. Х. Таксимоти маъмурӣ – территориявии вилояти Кӯлоб солҳои 1939 – 1955. Кӯлоб, 1991.
4. Шиносномаи вилояти Хатлон. 2013. Омор (Хатлон).
5. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.1. Душанбе, 1981.
6. Энциклопедияи Кӯлоб. Душанбе, 2006.

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ РАСПОЛОЖЕНИЕ, ГРАНИЦЫ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КУЛЯБСКОЙ ПРОВИНЦИИ

Кенджаев В. Дж.

Статья включает в себе географические особенности Кулябской зоны.

В статье даются сведения о географическом расположении Кулябской провинции. Кроме того даётся сведения о границе и административном разделении Куляба на различные отрасли.

Ключевые слова: провинция, Куляб, северо-восток, юго-восток, юго-запад, северо-запад, хребет, регион, граница, административный, центр, область.

THE GEOGRAPHY ADMINISTRATIVE SITUATED AND BORDERS IN KULOB PROVINCE

Kenjaev V.J.

The article Its mean special geography territories in Kulob zone. In given article informed about geography places of Kulob province. Besides of that it will be information about borders and dividing administrative different years.

The article has a high scientific and practical meaning.

Therefore publishing of this article very important.

Key words: province, Kulob, north east, south east, south west, north west, district, range, border, administrative, centre, region

ЭКОЛОГИЯ ВА ИҚТИСОДИЁТ: ЧОРАБИНИҲОИ ҲИФЗИ ЭКОЛОГИ

Абдулов Д., унвонҷӯи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Табиатшиноси немис Эрнест Геккел бори нахуст соли 1866 истилоҳи «экология»-ро пешниҳод карда аст. Истилоҳи экология аз калимаи юнони «οἶκος» хона, манзил, бошишгоҳ, ҷойи зист ва «logos» илм, таълимот гирифта шуда, маънояш илм дар бораи муҳити зист мебошад.³⁸ Солҳои охир истилоҳи экология бо маънои васеъ истифода шуда, онро барои ифодаи муҳити солимии ҷомеа, оила, маданияту фарҳанг, саломатии инсон, тозагӣ ва истехсолот низ ба қор мебаранд.

Мафҳуми экология дар адабиёти иқтисодӣ на ҳамчун илми алоҳида истифода карда мешавад, балки бештари иқтисодшиносон зери мафҳуми «экология» вазъи бухронҳои муҳити табиӣ зист, ифлосшавии боду ҳаво ва тағйирёбии иқлимиро мефаҳманд.³⁹

Камбудии чунин фаҳмиш аз он иборат мебошад, ки муҳити табиӣ зист на ҳама вақт дар як ҳолат қарор дорад, балки аз ҳамин ҷиҳат мафҳуми экология дар

¹. М. Дарвозиев, И. Сафаров Экология (китоби дарси барои хонандагони синфи 9-ум). Душанбе: Полиграф групп, 2006. – С. 6-7.

². Қодиров Ш.Ш. Назарияи иқтисодӣ иқтисоди миллӣ ва иқтисодӣ ҷаҳон. Душанбе, 2011.-С. 46-50.

маъноӣ ва сифати унсурҳои таркибии муҳити табиӣ зистро ифода мекунад.

Ба унсурҳои муҳити табиӣ зист об, ҳаво, замин, захираҳои табиӣ, рушноӣ, иқлим ва ғайра дохил мешаванд, ки онҳоро омилҳои экологӣ низ меноманд.

Имрӯз омӯзиш ва тадқиқотҳои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист яке аз қисмҳои ҷудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт, тафаккури ҷамъиятии мардум ва умуман ҷомеаи ҷаҳонӣ гашта аст.

Ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ дар замони муосир бе тартиби мунтазам ва ғайримақсаднок истифода бурдани захираҳои табиӣ ғайриимкон мебошад, чунки нигоҳдории ҳифзи муҳити зист ва идоракунии сарватҳои табиӣ оҳиста - оҳиста дар як қатор мамлакатҳо, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон босуръат ташаккул ёфта истода аст. Дар замони мо маҷмӯи масъалаҳои зерини экологиро бояд дар назар дошт, ки ёфтани роҳҳои ҳалли дурусти онҳо барои ҳифзи муҳити зист ва мамнӯнгоҳҳо, парваришгоҳҳо ва ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва идоракунии захираҳои табиӣ аҳамияти бузург дорад.

1. Оқилона истифода бурдани сарватҳои табиӣ;
2. Ташҳиси (экспертиза) давлатии экологӣ биологӣ;
3. Мониторинги (мушоҳидаи доимӣ) ба муҳит;
4. Тоza нигоҳ доштани муҳити зист;
5. Назорати экологӣ дар соҳаи кишоварзӣ;
6. Назорат ва тартибот дар соҳаи экологияи нақлиёт ва саноат;
7. Омӯзиш, маданият ва фаҳмиши экологӣ дар ҷамъият.

Дар экология ва ҳифзи табиат масъалаҳои зиёде мавҷуданд, ки иҷрои онҳо фақат аз як омили фаъолиятнокӣ инсон вобаста аст.

Одам чун намуди биоичтимоӣ проблемаро ба вуҷуд меоварад ва онро худаш бояд бартараф кунад, то ин ки бад ин васила мувозинати экологии биосфераро таъмин намояд. Қоида ва қонунҳои ҳифзи табиат аз тарафи одамон дар он вақт иҷро мешавад, ки пояи қонунӣ дошта бошад. Дар айни замон дар Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат ва мавзӯҳои ҳифзшаванда» аз 27-уми декабри соли 1997-ум амал мекунад, ки дар он захираҳои табиӣ кишвар ва мавзӯҳои ҳифзшаванда «Боигарии миллии мардуми Тоҷикистон» эълон шуда, асоси табиӣ инкишофи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва беҳбудии сатҳи зиндагии одамонро инъикос мекунад. Вазифаи асосии Қонуни мазкур дар бораи муносибати оқилонаи ҷомеа ба табиат бо мақсади ҳифзи бойгарии табиӣ ва нигоҳдории мувозинати экологии табиӣ, муҳити зисти инсон, пешгирии роҳҳои номуносибии ҷараёни иҷрои қонуни табиат дар ҷомеаи имрӯза мебошад.

Дар ҷаҳони муосир, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои ҳифзи табиат ва захираҳои он асосан мамнӯнгоҳҳо, парваришгоҳҳо, боғҳои миллий, ёдгориҳои табиат барномаҳои давлатӣ қабул карда мешаванд, ки ҳифзи онҳо дар салоҳиятҳои қонун буда, аз чунин мавзӯҳои ҳифзшаванда иборат мебошанд.

Мамнӯнгоҳҳо

Мамнӯнгоҳҳо гуфта маконро меноманд, ки дар он ҳамаи омилҳои табиӣ олами наботот, олами ҳайвонот, дарёю кӯлҳо дар ҳолати табиӣ ҳифз карда мешаванд. Шартҳои асосии ташкили мамнӯнгоҳ ҳифз, нигоҳдорӣ ва барқарор кардани экосистемаҳои табиӣ мебошанд.

Дар мамнӯнгоҳҳо тамоми қисмҳои замин дар шакли аслиаш нигоҳ дошта мешаванд. Дар мамнӯнгоҳҳо шикор, ҷаронидани ҷорво, буридани дарахтон, ҷамъоварии растаниҳо, истеҳсол ва коркарди сарватҳои табиӣ, гаштугузори

одамҳо ба чузъ гузаронидани корҳои илмию тадқиқотӣ манъ аст.

Мамнӯъгоҳҳо дар байни чорабиниҳои умумии ҳифзи табиат ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Мавзӯҳои калонҳаҷм ва хурд, ки дар ихтиёри мамнӯъгоҳҳо ҳастанд, пурра ва доимӣ аз ихтиёри хоҷагиҳо баромада, ба сарватҳояшон ба тобеияти онҳо гузаронида мешаванд.

Боғи миллӣ

Боғи миллӣ мавзеи қушод мебошад, ки дар дохили он на фақат мавзӯҳои табиӣ, ки дар асоси қонун ҳифз карда мешаванд, балки майдонҳо, сойҳои рекреатсионӣ ба хоҳири тансиҳатӣ, дониши илмиву фарҳангии мардум ва гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ низ ташкил карда мешаванд. Боғи миллӣ инчунин маркази миллии сайёҳат барои сокинон ва шаҳрвандони хориҷӣ мебошад. Вазифаи асосии Боғи миллӣ ҳифзи экосистемаҳо ва маҳсулнокии онҳо, нигоҳдории муҳити табиӣ, маркази маданияти таърихӣ, мавзӯҳои зебою хушманзара, инчунин нигоҳдории муътадили муҳити зист, мувозинати мусоиди экологӣ ва мубориза бар зидди эрозия, инчунин ҳифзи об ва таркиби он мебошанд.

Ёдгориҳои табиат

Як қисми табиат, майдон ё мавзӯ, ки аҳамияти таърихӣ, илмӣ ва миллӣ доранд, ёдгориҳои табиӣ мебошанд. Ин гуна иншоот абадӣ ҳифз карда мешаванд ва онҳо намудҳои нодиру камёфт, мавзӯҳои дорои дарахтҳои пиронсол, растаниҳои шифобахш, ҳайвонҳои азимҷусса ва хурду аҷоибу микдори кам, чашмаҳо, ғорҳо, шаршараҳо, ҳавзу дарёҳои аҷоиб, кӯҳҳои диққатҷалбкунандаро дар бар мегиранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдгориҳои табиат бисёранд, аз ҷумла дар ноҳияи Шаҳритус «Чилучорчашма», мучасамаҳои «Чилдухтарон» ва дигар ёдгориҳои табиат мавҷуданд.

Мақсади асосии ташкил кардани мамнӯъгоҳҳо, боғҳои миллӣ, ёдгориҳои табиат он мебошад, ки мавзӯҳои табиӣ аз тарафи одамон вайроншударо дар ҳолати аввалии худ нигоҳ дорем.

Имрӯз дар ҳамаи давлатҳои дунё ҳудудҳои гуногуни ҳифзшаванда ташкил карда мешавад, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4- мамнӯъгоҳ, 13- парваришгоҳ ташкил карда шудаанд ва доимо мақомоти ҳифзи муҳити зист ба онҳо диққати ҷиддӣ дода, онҳоро аз харобшавӣ, ифлосшавӣ ва нест шуданашон ҳифз менамоянд ва дар соли 2014-ум бошад, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин соҳа 725342 сомонӣ барои ҳифзи мамнӯъгоҳҳо, парваришгоҳҳо ва дигар чорабиниҳои ҳифзи экологӣ маблағ ҷудо карда шуда аст.⁴⁰

Ғайр аз ин, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №191 аз 3.05.2006 «Нақшаи миллии фаъолият оид ба ҳифзи муҳити зист» тасдиқ карда шуд, ки он меъёрҳои асосии муносибати ҷомеаро ба муҳити зист муайян менамояд, чунки истифодаи дурусти захираҳои табиӣ дар шароити иқтисодиёт яке аз илмҳои асосгуздоранда дар ҳаёт ва шароити ҳозира ба ҳисоб меравад, зеро илмӣ иқтисодиётро бе экология тасаввур кардан ғайри имкон мебошад.

Иқтисод - аз калимаи юнонӣ гирафта шуда, маънояш «ойкос»- хоҷагӣ ва «номос»-қонун, яъне ойкономия мебошад. Инсон табиатан аз ибтидои офариниш то кунун баҳри қонеъ гардонидани талаботу ниёзҳои худ эҳтиёҷ ба хӯрдан, пӯшидан, кор кардан, сохтан, хондан, истироҳат, истехсолот, ҳадамот ва ғайра дорад. Ҳаёти ҳар як шахсият мисли ҳаёти қулли ҷомеа буда, бисёрҷабҳаву

⁴⁰. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли 2013-ум

гуногуншакл ва нисбатан мураккаб мебошад. Он ҳамчун низоми муташаккил ва муайяни фаъолият дар ҳавза ва бахшҳои гуногун (сиёсат, илм, маориф, фарҳанг, маданият, иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва ғайра) зоҳир мегардад.

Дар баробари афзоиши истеҳсолоти ҷамъиятӣ беҳтар шудани сифати унсурҳои муҳити табиӣ зист низ яке аз шартҳои асосии мавҷудияти инсоният ба ҳисоб меравад. Аммо дар байни афзоиши истеҳсолот ва беҳтар шудани сифати табиӣ муҳити зист, зиддияти махсус вучуд дорад. Ин зиддият бар он асос меёбад, ки бо афзоиши истеҳсолот муҳити табиӣ зист ифлос шуда, унсурҳои он барои истифода ғайриимкон мегардад. Аз дигар тараф бошад, паст шудани сифати унсурҳои табиӣ зист, ба рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ расонида, суръати афзоиши онро боз медорад.

Масалан бо ифлосшавии ҳаво, шароити меҳнату зиндагӣ ва саломатии одамон паст шуда, фаъолияти меҳнатии онҳо суст мешавад ва ин ҳолат ба пастравии сатҳи истеҳсолот оварда мерасонад, ё ин ки бар иллати вайроншавии сифати хок, ки ҳосилнокии он кам шуда, боиси камшавии ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ мегардад. Умуман, пайдо шудани хатарҳои экологӣ ба ҳосилнокии меҳнат, сифати қувваи корӣ, ҳароҷоти истеҳсолот, нарх ва даромадҳои аҳоли таъсири бевосита расонида, боиси афзоиши дараҷаи бекорӣ, дараҷаи беқурбшавии пул, пастшавии содироти молҳо, камшавии ҳаҷми пасандозу маблағгузорӣ, пастшавии сатҳи зиндагӣ, афзоиши кӯчиши аҳоли ва камшавии истеҳсолии молу хизматҳо шуда метавонад.

Хусусияти дигари ин зиддият аз он иборат аст, ки бо афзоиши суръати рушди иқтисодӣ, барои беҳтар намудани муҳити табиӣ зист шароити бештаре фароҳам меорад, яъне дар натиҷаи афзоиши даромад, маблағгузорӣ дар соҳаи муҳити зист бештар шуда, иншоотҳои нави тоза намудани обу ҳаворо ба даст овардан мумкин мегардад.

Азбаски рушди иқтисодӣ ва сифати унсурҳои муҳити табиӣ зист шароити асосии мавҷудияти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, бинобар ин инсон метавонад яке аз онҳоро интихоб намояд.

Аз ҳамин ҷиҳат, таъмини рушди иқтисодӣ ва беҳтар намудани муҳити табиӣ зист дар як вақт яке аз вазифаҳои асосии ҷамъият ба ҳисоб меравад. Дар назарияи иқтисодии муосир афзоиши ҳаҷми истеҳсоли мол ва хизматҳо, ки боиси паст шудани сифати унсурҳои муҳити табиӣ зист мегардад, рушди иқтисодии устувор номида мешавад. Рушди иқтисодии устувор мавҷудияти мувозинати иқтисодию экологиро дар ҷамъият инъикос мекунад.

Барои таъмини мувозинати иқтисодию экологӣ чораҳои зерини давлатӣ бояд амалӣ гардонида шаванд:

1. Ҷорӣ намудани экспертизаи экологӣ;
2. Ҷонибдорӣ намудани муассисаҳои, ки дар соҳаи ҳифзи муҳити зист фаъолият доранд;
3. Ташкили фондҳои давлатии экологӣ;
4. Ҷорӣ намудани қарзҳои экологӣ;
5. Ташкили бонкҳои экологӣ;
6. Ташкили бозори хизматҳои экологӣ;
7. Афзоиши маблағгузории давлатӣ дар соҳаи муҳити зист ва ғайра. ⁴¹

Дар шароити ҳозира, яъне иқтисодӣ бозорӣ, масалаҳои истифодабарӣ ва

Қодиров Ш.Ш. Назарияи иқтисодӣ, иқтисодӣ миллӣ ва иқтисодӣ ҷаҳон. Душанбе, 2011. - С. 46-50.

ҳифзи захираҳои замин хислату хосияти глобалӣ дошта, барои ҳамаи мамлакатҳо муҳим мебошад. Чунки дар вақтҳои охир ҳудуди нерӯҳо танг шуда, норасогиҳои бисёре ба вучуд омада истодааст ва ин тамоми давлатҳоро ба ташвиш овардааст.

Сабаби ба вучуд омадани ин ҳолатҳо нодуруст истифода бурдани сарватҳои миллӣ, ҳар гуна таъсироти химиявӣ, истеҳсол ва ғайра мебошад.

Бинобар ин омӯзиши ҳифзи захираҳои заминӣ, ёдгориҳои табиат, мамнӯъгоҳҳо, боғҳои миллӣ, дараҷаи омӯхтани онҳо, ҳолати тағйирёбӣ ва истифодабарии намудҳои гуногуни он аҳамияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дорад. Истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои замин асоси иқтисодии иқтисодии ҳар як мамлакатро ташкил медиҳад. Ҳифзи захираҳои замин дар асоси ташкили илмӣ мутахассисон, муайян намудани ҳаҷм, сифат, сохтор, ҷойгиршавӣ ва усулҳои истеҳсоли онҳо муайян карда мешаванд. Қисми муҳими сармояи миллии давлатро бойгариҳои табиӣ ташкил медиҳад.

Бойгариҳои табиӣ асосӣ ташкил намудани истеҳсолоти ҳамаи хоҷагии халқ мебошад. Бинобар ин дуруст истифодабарӣ ва ҳифзи муҳити зист, муайян кардани равияҳои самараноки истеҳсолӣ дар соҳаҳои имконият медиҳанд, ки ҳаҷм, таркиб ва мутаносибии байни элементҳои гуногуни сарватҳои табиӣ зиёд карда шавад. Захираҳои зерзаминӣ аз ҷиҳати намуд, сохт, таъинот, ҷойгиршавӣ, сифат, хусусиятҳои гуногун буда, омӯзиши ба ҳудудҳои хосро талаб мекунад. Барои ба тарзи илмӣ ҳал намудани ин масъалаҳо нақши онҳо хело муҳим аст. Сарватҳои табиӣ ва истифодабарии ҳифзи захираҳои замин заминаи табиӣ инкишофи иқтисодиёт ва воситаи асосии мавҷудияти ҷамъияти мебошад.

Вай намудҳои гуногуни манбаи энергия, ашёи хом ва воситаҳои зиндагиро дар бар мегирад. Ҳамаи он қисми таркибии қишри ҷуғрофии замин ба ҳисоб мераванд ва аз рӯйи хусусиятҳои худ ба ин ё он намуди сарватҳои табиӣ мансубият доранд.

Сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити атроф ба таъмини бартариятҳои манфиатҳои экологии ҷумҳурӣ бо назардошти пайваستاгии илман асосноки инкишофи фаъолияти хоҷагӣ ва муносибати эҳтиёткорона ба табиат, сарватҳои он, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва ҳифзи кафолатноки ҳуқуқи инсон барои муҳити солиму мусоиди зиндагӣ нигаронида шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ҳамкории васеъ ва самарабахши байналхалқиро бо мақсади эмин нигоҳ доштани табиати замин ва муқаррар намудани амнияти умумӣ ва пурраи экологии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба асос мегирад. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, ки дар қори ҳифзи муҳити зист иштирок намоянд, бо меҳнати худ сарватҳои табииро эҳтиёт ва ғанӣ гардонанд.

Яке аз вазифаҳои асосии сиёсати экологӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ ин комёбиҳои беҳтарнамоии сифати муҳити атроф дар минтақаҳои, ки барои саломатии инсон ва устувории экосистемаҳо дараҷаи баланди хатар доранд, ба ҳисоб мераванд. Барои пешгирӣ ва қатъ намудани таъсироти манфии антропогенӣ ба муҳити атроф ва ба вучуд овардани муҳити муътадили зисти инсон дар навбати аввал баҳои дурусти воқеӣ додани дар соҳаи экологӣ ба шумор меравад. Фақат дар ин ҳолат барои ба танзим даровардани сифати муҳити табиӣ қарори қатъӣ қабул намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: экология, сиёсати экологӣ, иқтисодиёт, мавзӯҳои табиӣ.

Адабиёт:

1. Қодиров Ш.Ш. Назарияи иқтисодӣ, иқтисодӣ миллӣ ва иқтисодӣ ҷаҳон. Душанбе, 2011. - С. 46-50.

2. М. Дарвозиев, И. Сафаров Экология. (Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-ум). Душанбе: Полиграф -групп, 2006.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли 2013-ум.

ЭКОЛОГИЯ И ЭКОНОМИКА: МЕРОПРИЯТИЯ ПО ОХРАНЕ ПРИРОДЫ

Абдулов Д.

В данной статье автор приходит к выводу, что на современном этапе рыночной экономики проблемы использования и охрана природных ресурсов, вообще окружающей среды имеют глобальный характер и считается важным для всех стран мира, так как год за годом уменьшаются их масштабы, что приводит к их полному исчезновению. Поэтому проведение ряда мероприятий по охране окружающей среде, финансирование отрасли являются всеобщим делом и государственной важности.

Ключевые слова: экология, экологическая политика, экономика, географическое месторасположение, мероприятия.

ECOLOGY AND ECONOMICS: ENVIRONMENTAL MEASURES

Abdulov D.

In this article, the author concludes that at the present stage of market economy problems of the use and protection of natural resources in general Environmental Activities are global in nature and is considered important for all countries, as year after year reduced their scale, which leads to their total disappearance . Therefore, a series of measures to protect ENVIRONMENT financing industry is a matter of general and public importance.

Keywords: ecology, environmental policy, the economy, geographical location, activities.

ПЕДАГОГИКА**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
К ИДЕЙНО – ПОЛИТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ
СТАРШЕКЛАССНИКОВ**

**Сайдахмадов Л., к.п.н., доцент
Институт предпринимательства и сервиса**

Постоянно растущее усложнение идеологических проблем в обществе, особенно на современном этапе глобализации общества требует нового, объективного подхода к воспитательным функциям общеобразовательной школы и, естественно, требует совершенствования профессионально- педагогической подготовки будущих учителей. В условиях растущей политизации общественной жизни и возникновения нового политического мышления, должны существенно измениться содержание, методы, формы подготовки будущих учителей к идейно – политическому воспитанию школьников, особенно старшекласников.

Решение этой важнейшей задачи зависит от многих факторов, в том числе от степени профессиональной подготовки учителя, уровня его мировоззренческой зрелости. И для этого, в первую очередь, очень важно и необходимо обновление содержания, форм и методов как теоретической, так и практической подготовки будущих специалистов, которые должны отвечать требованиям современного общества о высокой гражданской активности и социальной ответственности.

В статье основной акцент делается на то, что профессиональная подготовка будущих учителей к идейно-политическому воспитанию школьников особенно на начальном этапе построения демократического общества и новой национальной государственности таджиков должна рассматриваться как органическая часть целостного педагогического процесса педвуза. Автором на основе изучения и обобщения передового опыта педвузов республики и результатов проведенной опытно экспериментальной работы даются научно-практические рекомендации направленные на оптимизацию подготовки учителей воспитателей.

После приобретения государственной независимости Республики Таджикистан в стране в силу требований современности и возрождения новой национальной государственности таджиков началась коренная перестройка и обновления всех сторон жизни общества, предполагающая активизацию духовного потенциала народа, всестороннего использования в этом процессе науки, образования, культуры.

Присоединение республики в качестве независимого демократического, правового и гражданского государства в мировое сообщество требует, чтобы наряду с развитием других сфер народного хозяйства страны, также уделялось особое внимание и всесторонняя забота развитию системы просвещения, ее реформированию. Исходя из этого, Правительство Республики, под руководством Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном, с первых дней воцарения мира и спокойствия в стране объявляя систему образования одним из приоритетных направлений социальной политики государства, приступило к реформированию всей системы образования.

Основная цель осуществляемых преобразований в области образования состоит в том, чтобы придать обучению и воспитанию молодежи новое качество на основе национальных и общечеловеческих ценностей, создать необходимые условия развития личности, ориентированной на познание и преобразование

окружающего мира. В послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Меджлиси Оли РТ (20 апреля 2011 года) отмечено, что «политические, социальные и нравственные процессы современного человеческого общества доказывают, что сегодня уровень развития и прогресса нравственной жизни человечества определяет не большая численность населения и материальные богатства, а высокая нравственность, доброе воспитание, развитие и процветание науки, образования, техники и современные технологии».

Постоянно растущее усложнение идеологических проблем в обществе, особенно на современном этапе глобализации требует нового, объективного подхода к воспитательным функциям общеобразовательной школы и естественно, требует совершенствования профессионально-педагогической подготовки будущих учителей. В условиях изменения общественной структуры, растущей политизации общественной жизни, возникновение нового политического мышления и рыночных отношений должны существенно измениться содержание, методы, формы подготовки будущих учителей к идейно – политическому воспитанию школьников, особенно старшеклассников.

«В условиях бушующих процессов глобализации независимые народы и нации должны уметь сохранить свой нравственный национальный облик, в частности свои культурные и нравственные ценности», - отмечает Глава государства Эмомали Рахмон в своем Послании МО РТ и четко напоминает, что для спасения от негативного воздействия всеохватывающего процесса глобализации, которая невольно изменяет времена и периоды, границы нравственных и культурных ценностей национального сознания в умах молодежи, защита своих национальных ценностей от опасных разрушительных экстремистских угроз, укрепление национального единства, мира и согласия общественности страны, поднятие осведомленность народа, особенно молодых, являются постоянными и трудоемкими делами. В то же время, как во всех своих выступлениях и беседах справедливо отмечает Эмомали Рахмон, национальная гордость не должна закрывать наши глаза от цивилизованных достояний современности и каждодневных достижений и развития цивилизованных государств мира. Решение этой важнейшей задачи зависит от многих факторов, в том числе от степени профессиональной подготовки учителя, уровня его мировоззренческой зрелости. И для этого, в первую очередь, очень важно и необходимо обновление содержания, форм и методов как теоретической, так педагогической деятельности».

Высшая педагогическая школа Таджикистана имеет большой, плодотворный более чем 80-летний опыт в деле воспитания и подготовки высококвалифицированных учителей для системы народного образования и вообще специалистов для различных отраслей народного хозяйства.

С приобретением государственной независимости Республики Таджикистан перед отечественной педагогикой встали новые задачи в деле воспитания педагогических кадров, соответствующие требованиям становления и развития новой национальной государственности таджиков, нового общества. Следует отметить, что за короткий срок, то есть за 20 лет независимости республики несмотря на многочисленные кризисные трудности в общественной жизни, в том числе в науке и системы просвещения, таджикскими учеными выполнены ценные исследования в педагогической отрасли. К их числу можно отнести труды видных педагогов республики М. Лутфуллоева, К.Кадилова, Х. Авзалова, К.Б. Кадырова, Б. Рахимова, Н.Н. Шоева и др, которые посвящены, в основном актуальным

проблемам реформированию системы образования и школы, методика обучения и воспитания, повышению качества и продуктивности воспитания подготовки педагогических кадров, ответственных за будущее родины нации.

Также вопросы воспитания будущих учителей и их подготовки к идейно-политической работе в школе являются постоянными, серьезными темами научно-методических конференций разных уровней. Несмотря на наличие значительного количества исследований, проведенных на современном этапе общественного развития, все еще не удалось преодолеть догматизм и формализм в работе с будущими учителями, ощущается объективная потребность в дальнейшем, более глубоком обосновании содержания, форм и методов их подготовки к политическому воспитанию школьников. Результаты исследований К.К. Жампеисовой, И.Л. Тупайло, М. Лутфуллоева, К. Кодырова, К.Б. Кодырова, Б. Рахимова, Н.Н. Шоева и др. а также личные наблюдения автора данной статье показывают что многие учителя не проявляют заинтересованного отношения к идейно-политической работе с учащимися, испытывают трудности в анализе и оценке идейно-политических возможностей содержания преподаваемых учебных дисциплин, не все выпускники отчетливо представляют себе цели, задачи и содержание идейно-политического воспитания. Большинство студентов старшекурсников и определенная часть учителей, особенно молодых, слабо подготовлены к организации внеклассной работы по идейно-политическому воспитанию старшекласников.

Особую актуальность разработка данной проблемы имеет в условиях кризиса идейно-политического воспитания, о чем в частности, свидетельствуют события в городе Душанбе и в других регионах республики в 90-ые годы XX и начало XXI вв. Особенно развязывание гражданской войны, вооруженное противоборство двух идеологий на заре приобретения государственной независимости Республики Таджикистан и определения дальнейшего пути развития общества новой государственности таджиков, втягивание широкие массы молодежи в политические игры в борьбе за власть наглядно свидетельствовали о том, что даже в четко и в известной степени, усиленно налаженной системе образования и воспитания Советского Союза, где изобиловали формы и методы идейно-политического воспитания масс, особенно подрастающего поколения, молодежи, явно имели место догматизм, упущения и просчеты, которые, в конце концов, привели к печальным известным последствиям. Выходу из этого кризиса, в известной степени, может содействовать коренная перестройка системы подготовки будущих учителей к воспитанию школьников. Рассмотрение, объективно существующее противоречие между реальной педагогической действительностью и практикой подготовки студентов педвузов к осуществлению идейно-политического воспитания школьников, а также поиск и разработка путей организации профессионально педагогической подготовки будущих учителей к идейно-политическому воспитанию старшекласников составляют нашу основную цель.

Эффективность процесса формирования профессиональной готовности будущего учителя к идейно-политическому воспитанию школьников по нашему глубокому убеждению, может быть существенно повышена, если в ее основу будет положена идея обеспечения единства теоретической и практической подготовки студентов в междисциплинарной взаимосвязи педагогических, общественных и специальных дисциплин по формированию политической культуры будущих педагогов, выработке специальных умений, обеспечивающих их подготовку к

идейно-политическому воспитанию старшеклассников.

Профессиональная подготовка будущих учителей к идейно-политическому воспитанию старшеклассников должна рассматриваться как органическая часть целостного педагогического процесса педвуза.

Важнейшим компонентом является выявление совокупности знаний, умений и навыков, обеспечивающих соответствующую психолого-педагогическую и методическую подготовку будущих учителей в области идейно-политической работы с старшеклассниками, определение задач, роли и места курсов педагогики и психологии в данном процессе.

Занимаясь данным вопросом мы исследовали, работы выдающихся педагогов и психологов, архивные материалы Республики Таджикистан, текущий архив Министерства образования республики, исследования ученых по проблеме идейно-политического воспитания, учащиеся синтезировали личный опыт автора в качестве учителя средней школы в 1969-1979 гг. и преподавателя вуза в последующие годы до настоящего времени, определили круг необходимых и достаточных знаний и умений, которыми должен овладеть студент для успешного идейно-политического воспитания, старшеклассников разработаны конкретные рекомендации по осуществлению дифференцированного подхода к формированию у студентов профессиональной готовности, разработали методы и приемы реализации операционно-деятельностных и мотивационно-ценностных связей в процессе формирования профессиональной подготовки о чем и хотим рассказать ниже.

Успешная реализация школой задач повышения эффективности воспитательного процесса во многом зависит от уровня готовности педагогическим персоналом квалифицировано оценивать состояние потенциальных способностей учащихся и создавать оптимальные условия, стимулирующие многообразную деятельность учащейся молодежи.

Перестройка процесса обучения и воспитания школьников в силу закономерностей и требований становления и укрепления демократического общества и национальной государственности, когда возрождаются древние, вернее, классические национальные исторические методы и обычаи воспитания подрастающего поколения в духе патриотизма, безграничной любви к своей Родине, национальной гордости и национальной самосознательности требует от педагогических вузов поиска эффективного механизма обеспечения профессиональной подготовки студентов средствами создания системы, включающей в себя организационные меры, а также научно-обоснованное содержание аудиторной и внеаудиторной работы, позволяющей выработать совокупные профессиональные качества личности учителя.

Изучение, обобщение передового опыта педагогических вузов республики, проведение опытно-экспериментальной работы по определению мер, обеспечивающих высокий уровень готовности студентов к профессионально идейно-политическому воспитанию старшеклассников, позволили сформулировать ряд выводов:

1. Анализ современного состояния подготовленности учителей и студентов к идейно-политической работе со старшеклассниками показал, что она еще не сложилась в стройную и целостную систему, обеспечивающую решение поставленных обществом социально-политических задач.

Эффективность проводимой вузами работы недостаточно высока, поскольку отсутствие должной взаимосвязи между предметами общественного и

психолого-педагогических наук, несоответствие внеаудиторных мероприятий поступательному развитию личности требует создания определенной системы, интегрирующей цели, задачи, формы и методы, обеспечивающие соответствующую готовность будущего учителя к работе.

2. В содержание готовности учителя к идейно-политическому воспитанию школьников входят мотивы и ценностные ориентации, знание основ теории развития общества, теории воспитательного процесса, методики собственно идейно – политического воспитания старшеклассников.

3. Не только объем знаний, но и их точность, систематичность, мобильность, гибкое приспособление к школьным условиям учебного процесса делают студента профессионально пригодным к идейно – политической воспитательной работе.

4. Готовность учителя к идейно – политическому воспитанию учащихся вообще, и старшеклассников в частности определяется общественно-политической, специальной и психолого-педагогической подготовкой. Это единство обеспечивает внутреннюю взаимосвязь всех компонентов, входящих в учебно-воспитательный процесс, придает ему программно-целевую и профессионально-педагогическую направленность.

5. Как структурные образования личности, умения осуществлять идейно-политическое воспитание формируются у будущих учителей в деятельности. Наиболее благоприятные условия в этом отношении могут быть обеспечены в ходе педагогической практики, которая создает обстановку, максимально приближенную к самостоятельной работе будущих учителей воспитателей в школе.

6. Процесс становления умений студента вести идейно политическую работу с учащимися проходит определенные этапы: на I-II курсах важную роль играет общественно-политическая практика; по мере накопления знаний и опыта общественной деятельности, необходимо включение студентов в разнообразную по формам и содержания конкретно педагогическую работу со старшеклассниками.

7. Исследование показало, что процесс идейно – политической подготовки студентов будет эффективным и управляемым, если во время педпрактики будет решаться обязательный минимум профессионально-политических задач. Такие задачи нужны не только для формирования умений вести идейно – политическую работу, но и как критерии, по которым можно оценивать уровни сформированности этих умений.

8. Были выявлены три группы студентов с соответствующими уровнями подготовленности к идейно-политической деятельности старшеклассниками: высокий, средний и низкий. В качестве критериев выделения и характеристики данных групп студентов были избраны степень сформированности мотивов общественной деятельности, положительного отношения к ней, уровень готовности к идейно – политической работе и активности в различных видах общественно-политической практики, а также количественно-качественное соотношение методологической, теоретической и практической подготовленности будущих учителей к идейно – политическому воспитанию старшеклассников.

9. Опытная работа показала, что осуществление дифференцированно подхода в руководстве указанными группами студентов обеспечивает эффективность формирования у них идейно-политической готовности к воспитательной работе с учащимися.

10. Процесс профессионального становления педагога воспитателя станет

эффективным при осуществлении ряда взаимосвязанных условий: система идейно-политической подготовки студентов должна выступать органической частью целостного учебно-воспитательного процесса, охватывать основные стороны деятельности студентов на всех этапах обучения; необходимы единство и идейно-политическая направленность общественно-политической, специальной, психолого-педагогической и практической подготовки студентов; необходимо последовательное усложнение и обогащение идейно-политической деятельности студентов в процессе общественно - политической и педагогической практики.

Проведенное исследование позволяет выдвинуть ряд научно-практических рекомендаций, направленных на оптимизацию подготовки будущего учителя к идейно-политическому воспитанию учащихся старших классов:

- с учетом целевой подготовки студентов к осуществлению идейно политического воспитания старшеклассников, наличия разнообразных функций данной работы, социально-педагогических условий деятельности будущего учителя педагогическим вузам следует обеспечить оптимальное функционирование всей системы взаимодействия аудиторной и внеаудиторной работы в единый процесс путем корректировки программ обучения, составлением сквозных планов внеаудиторной работы, обеспечивающих профессиональную готовность студентов к воспитательной работе в школе;

- при отборе методов и форм организации профессиональной идейно-политической подготовки студентов, кафедрам следует обращать внимание на первостепенное обеспечение формирования конкретно соответствующей данной работе умений и навыков; на формирование педагогического мышления студентов;

- необходимо добиваться обеспечения единства профессиональной направленности идейно-политической, специальной и психолого-педагогической подготовки студентов, что требует наличия согласованных рабочих межкафедральных программ;

- в связи с особой значимостью профессионально идейно-политической подготовки будущих учителей к воспитательной работе необходимо предусмотреть в учебных планах педвузов обновленные специальные курсы по основам теории и методики идейно-политического воспитания.

- в программы общественно-политической и педагогической практики должна включаться система специальных заданий с целью формирования у студентов специальных умений и навыков, подтверждающих их готовность к идейно-политическому воспитанию старшеклассников.

- рекомендуемые приёмы диагностики параметров идейно-политической готовности учащихся позволяет осуществить на теоретико-практическом уровне подготовку студентов к активной педагогической деятельности;

- в соответствии с изменением учебных программ и учебников по общественным общегуманитарным наукам должна быть коренным образом пересмотрена структура идейно-политического воспитания студентов;

- необходимо осуществить координацию всех вѐвѐв воспитательной работы в педвузе на основе системного планирования воспитания студентов по семестрам и курсам;

- активное включение общественных организаций педвуза в идейно-политическом воспитании студентов, особенно общественных молодѐжных и профсоюзных организаций, студенческих неформальных организаций с акцентом на осуществление различных общественно-политических мероприятий в школе

позволит развить у будущих педагогов необходимые организаторские навыки работы со школьниками;

- для студентов педвузов и учителей школ республики необходимо создание методической литературы по идейно-политическому воспитанию, школьников включающую передовой педагогический опыт, достижения педагогической науки, обеспечивающих действенность педагогического процесса.

Естественно, не все аспекты выдвинутой проблемы получили в статье исчерпывающее освещение. Большого внимания заслуживает, в частности, создание стройной системы идейно-политической подготовки будущих учителей в процессе изучения специальных дисциплин и внеаудиторной работы со студентами.

Ключевые слова: идеология, педагогическая практика, школа, политика, политическое воспитание школьников, общественные организации.

Литература:

1. Абдулина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. М.: Просвещение, 1984.
2. Жампеисова К. К. Проблемы подготовки будущих учителей к решению задач идейно-политического воспитания учащихся старших классов: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Алма-Ата, 1986.- 23с.
3. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон Меджилиси Оли Республики Таджикистан, 26 апреля 2013г (на таджикском языке) Душанбе, 2013 г.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон Меджилиси Оли Республики Таджикистан, 23 апреля 2014г (на таджикском языке) Душанбе, 2014 г.
5. Слостёнин В. А. К вопросу о профессиограмме учителя общеобразовательной школы// Сов. педагогика 1973.- №5.-с. 72-80.
6. Тупайло И.Л. Педагогические основы идейно-политического воспитания в процессе подготовки будущего учителя: Автореф. дис. канд. пед. наук.-Алма-Ата. 1987.-22с

ОМОДА НАМУДАНИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДА БА ТАРБИЯИ ҒОЯВӢ - СИЁСИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФӢОИ БОЛОӢ

Сайдахмадов Л.

Дар ин мақола муаллиф роҷеъ ба омода намудани муаллимони оянда ба тарбияи сиёсӣ ва ғоявии хонандагони синфҳои болоӣ изҳори ақида намояд.

Муаллиф бо далелҳо исбот менамояд, ки нақши муаллимони оянда дар тарбияи ғоявии хонандагони синфҳои болоӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: идеология, практикаи педагогӣ, мактаб, сиёсат, тарбияи сиёсии хонандагон, созмонҳои ҷамъиятӣ.

**PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR
IDEOLOGICAL AND POLITICAL UPBRINGING OF SENIOR PUPILS**

Saydahmadov L.

The author intends to show his approach about training of future teachers for ideological and political upbringing of senior high school pupils.

Using persuasive facts the author proves that the future teachers play an important role in these issues.

Keywords: ideology, pedagogical practice, school, politics, political education of senior pupil, social organizations.

**МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ СИФАТҲОИ АХЛОҚИИ
КҮДАКОН**

**Бозоров Х., н.и.п., муаллими калони кафедраи педагогикаи
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Масъалаҳои ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас дар замони ҳозира, ки ба раванди ҷаҳонишавӣ тамоюл дорад, аҳамияти муҳимро дар бар мегирад. Сари ин мавзӯ тадқиқотҳои зиёде низ роҳандозӣ шудаанд, зеро маҳз омӯзиш ва истифода аз усулҳои самарабахш асоси ташаккул ёфтани сифатҳои гуногуни хонандагони хурдсол мебошад, ки дар ҷараёни он масъалаҳои асосии таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла тайёр намудани насли наврас ба зиндагӣ, таъмини иштироқи ғайбӣ онҳо дар ҷараёни тараққиёти илмӣ-техникӣ ва ҷамъиятӣ ҳалли ҳудро меёбанд.

Айни замон педагогҳо ва психологҳо диққати асосиро ба мукамал гардонидани мазмуну мундариҷаи таълими ибтидоӣ равона намуда, кӯшиши коркарди роҳи усулҳои самарноки сифатҳои ахлоқии хонандагон, аз ҷумла муносибатҳои воқеӣ ва мусбат ба олами ҳаётӣ ва дар ин асос ташаккулёбии ҳисси некию наҷибӣ дар хонандагони хурдсол, бахусус дар дарсҳои забони модарӣ, ба манфиати кор арзёбӣ менамоянд.

Дар ҷомеаи муосир, ки ба он хусусиятҳои дигаргунпазирии ҷамаи паҳлуҳои ҳаёти иҷтимоӣ умумибашарӣ хос аст, масъалаи ташаккулёбии шахсият, иқтидори эҷодӣ вай, бо нишондоди имконият ва талаботҳои дохилӣ воқеияти муҳим пайдо мекунад. Тарбияи одами типӣ нав, ки имконияти эҷодӣ арзишҳои маънавро дорад ва ғайбӣ дар ҷамаи паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа иштирок мекунад, бештар аз имкониятҳои дарки ҳодисаҳои ҷаҳони атроф, аз имкониятҳои муташаккил ва мустақилона дарёфт кардани ҳалли масъалаҳои пайдошуда дар ҷараёни ғайбӣ ва ҳаёт, тайёр будан ба истифодаи донишҳои аз худ кардашуда дар таҷрибаи ғайбӣ, вобастагии зич дорад. Бинобар ин зарур аст, ки ҳанӯз дар синфҳои ибтидоӣ ба ташаккулёбии муносибатҳои воқеӣ мусбат ва инкишофи ҳисси неҷибӣ дар ҷараёни таълими дарсҳои забони модарӣ аҳамияти махсус дода шавад, ҷунки маҳз синни хурди мактабӣ ҳамон марҳилаест, ки дар он пай дар пай хусусиятҳои шахсият ташаккул меёбанд ва заминаҳои муайяншавии беназирӣ ва мустақилияти кӯдак пайдо мешаванд.

Таълими забони тоҷикӣ (модарӣ) дар шароити рушди муносибатҳои ҳасана ва ҳамкориҳои кишвар бо дигар давлатҳои аҳамияти махсус пайдо мекунад. Забони тоҷикӣ (модарӣ) ҳамчун фанни таълимӣ ба дониши умумӣ хонандагон, ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии онҳо, аз ҷумла рушди муносибатҳои мусбӣ ва бедор гардидани ҳисси некию наҷибӣ дар замири онҳо мусоидат мекунад. Аз ин

рӯ, илми педагогика дар Тоҷикистон бояд ки ғояҳои тараққиёти ҳамҷонибиаш шахсиятро бо ғояҳои ташаккулёбии ва такмили муносибатҳои мусбӣ ба олам ва худтакмилдиҳӣ ҳамроҳанг созад.

Мусаллам аст, ки танҳо таълими фанни мактабии забони тоҷикӣ наметавонад ба мусаллаҳгардонии хонандагон бо донишу малакаи муайян мусоидат кунад, балки муҳим он аст, ки дар ҷараёни таълим имконияҳои коркарди донишҳои муайян ташаккул дода шавад, то истифодаи онҳо дар шароитҳои нав: мустакилона ҳулоса баровардан, ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаҳо дар шароити номусоид, мустакилона донишҳои худро мукамал гардонидан, ташкил кардани фаъолияти фикрии худро ҳамон гуна, ки хонандаро ба сатҳи нави баланди тараққиёт оварда расонад. Лекин, агар дар хонандагон муносибатҳои воқеӣ ва ҳисси некӯкорӣ ташаккул дода нашаванд, ҳалли ин ва дигар масъалаҳои таълиму тарбия ғайриимкон аст.

Ташаккулёбии ва рушди муносибатҳои мусбӣ ва ҳисси меҳрубонӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар шароити кунунӣ аз масъалаҳои баланд бардоштани сифати таҳсилоти мактабӣ ба шумор рафта, маҷмуан дар таъминоти сифатнокии таҳсилоти умумӣ мушкилоти муайяне вучуд доранд, ки ба истифодаи донишу малакаи дар мактаб азхуднамудаи муҳассилин монеа эҷод мекунанд. Илова бар ин, мушкилоти муайяни тайёрии касбии омӯзгорон низ вучуд дорад. Шаҳодати ин фарзия натиҷаҳои имтиҳонҳои мактабӣ ва хатмкунӣ, дохилшавӣ дар донишгоҳҳои касбӣ ва олий, инчунин натиҷаҳои санчиши мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ аз тарафи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидашуда мебошад.

Дар ҳоле ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стандартҳои давлатии таҳсилот коркард шуда истодаанд, ба муҳтавои мактаби таҳсилоти умумӣ ва инчунин ба фанни таълимии забони тоҷикӣ чунин тағйироте ворид шудаанд, ки ба мақсаду вазифаҳо ва меъёри муносири таҳсилот мувофиқат мекунанд, ки бешак дар ин замина, ташаккулёбии ва рушди муносибатҳои мусбӣ ва ҳисси некӯӣ дар хонандагони хурдсол, аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Ҳамзамон, тадбирандешӣҳои хоса оид ба баланд бардоштани сатҳи сифати донишазхудкунӣ, дарёфти роҳи усулҳои муносири таълиму тадрис, яъне мутобиқгардонии мафҳуми таҳсилот бо меъёрҳои байналмилалии таҳсилот, санчиши сифати донишҳои азбарнамудаи толибилмон, ки асосан хусусияти эҷодӣ доранд ва дар таърих ба масъалаи ташаккулёбии ва сифатҳои ахлоқии хонандагони хурдсол роҳандозӣ мегарданд, ба рафъи мушкилоти мавҷуда дар ин самт равона гардидааст. Бар замми ин, дар назария ва таҷрибаи педагогӣ то ҳанӯз хусусиятҳои мафҳумӣ ва технологияи тараққиёти муносибатҳои мусбат ба муҳит дар хонандагони хурдсол ва дар асоси он ташаккулёбии ҳисси некӯю некӯкорӣ, заминаҳои педагогии ташаккулёбии муносибатҳои мусбат ба олам муайян карда нашудаанд.

Бояд гуфт, ки норасоӣ ва камбудии вучуддошта, ки инкишофи муносибатҳои мусбат ва тарбияи ҳисси некӯкориро дар хонандагони хурдсол дар дарсҳои забони тоҷикӣ таъмин мекунанд, монеаи чиддӣ ҷараёни таълим мебошад, зеро усулҳои ҳадафраси рафъи ин мушкилот дар сатҳи зарурӣ коркард нагардидаанд, ки заифии омӯзиши ин масъала, ҷавобгӯ набудани сифати таҳсилотро ба талабот ва таҷрибаи ҷаҳонии инкишофи муносибатҳои мусбати воқеӣ ба атроф ва бедор намудани ҳисси некӯкорӣ дар хонандагони синфҳои поёни нишон медиҳад. Дар ин радиף як қатор монеаҳои дигарро низ метавон номбар кард, аз ҷумла:

- Ба таври назариявӣ коркард нашудани мавзӯи интихобшуда оид ба муносибаҳои мусбат ба бедор намудани ҳисси меҳрубонию ҳалимӣ ва накӯкорӣ дар хонандагони хурдсол дар дарсҳои забони тоҷикӣ;

-Номутаносибӣ миёни талаботи рӯзафзуни хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва мазмуну мундариҷаи таълими фанни забони тоҷикӣ;

-Ниёзманидӣ воқеии ҳуди омӯзгорону хонандагон чихати инкишофи муносибатҳои мусбат ва ҳисси некӯкорӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ;

-Мавҷуд набудани технологияҳои илман асоснокшудаи ташаккулёбии муносибатҳои мусбат дар хонандагони хурдсол дар дарсҳои забони тоҷикӣ.

Аз ин рӯ расидан ба ҳадафи ниҳии инкишофи муносибатҳои мусбат ба олам ва тарбияи ҳисси некӣ дар хонандагони хурдсол, фақат дар сурати баланд бардоштани фаъолнокӣ ва мустақилияти онҳо дар омӯзиши ҳақиқати воқеии ҳаётӣ ва касбӣ муяссар мегардад.

Дар илми педагогика то имрӯз паҳлӯҳои гуногуни масъалаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас дар тадқиқотҳои илмии А.Бердяев, В.С.Библер, Л.Н.Толстой, К.Д.Ушинский баён шудаанд. Ғояҳои баланд гардонидани маърифати хонандагони хурдсол ҳамчун дастури худинкишофёбии шахсият дар тадқиқотҳои Л.Н.Куликова, А.Д.Солдатенков, М.И.Шилова, Н.Е.Щуркова, И.Х.Каримова, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода, М.Шайхов, Т.А.Шукуров баррасӣ гардидаанд.

Ба ақидаи онҳо, чунин таълимот дар худ тарғиби ғояҳои гуманистӣ ва ҳуқуқи инсон, масъулияти ӯро дар тарафдорӣ сулҳу осоиш ва бархӯрди тамаддунҳо дар бар мегирад. Онҳо тарафдори чунин ақидаанд, ки асоси мазмуни гуманизация ва демократикунонии чараёни таълимотро арзишҳои гуманистӣ ва демократӣ ташкил мекунанд. Барои ҳамин дар чараёни ташкил ва такмили таркиби таҳсилоти пайдарпай, бояд таъба ба малакаҳои фаҳмиши хусусиятҳои фардии хонандагон дошта бошем ва ба чараёни инкишофи ақлонии онҳо таъсир расонем. Барои ин мо бояд хусусиятҳои умумӣ ва махсуси хонандагонро ошкор ва инкишоф диҳем. Маҳз дар чараёни таҳсил ва тарбияи мақсаднок инкишофи бовусъати сифатҳои ахлоқии хонандагони хурдсол таъмин мегардад, агар:

- фаҳмиши чуқури ҳодисаҳо ва воқеияти ҳаётӣ бо роҳи истифодаи технологияҳои муосири таълим дар дарсҳои забони тоҷикӣ чорӣ гардад;

- воқеиятҳои педагогӣю психологӣю ташаккулёбӣ ва инкишофи муносибатҳои мусбӣ ба дунё ва ҳисси некӣ дар хонандагони хурдсол, ки метавонанд самаранокии фаъолияти донишазҳудкунии онҳоро баланд бардорад, муайян карда шаванд;

-иштироки хонандагони хурдсол дар намудҳои гуногуни фаъолгардонӣ чараёни таълим (тадқиқотӣ, нақшавӣ, эҷодӣ, итилоотӣ ва ғайра), бо назардошти хусусиятҳои фардию шахсӣ ва синнусолии онҳо, таъмин гардад.

Масъалаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии хонандагони хурдсолро дар чараёни таълими забони модарӣ пажӯҳиш намуда, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки таъмини раванди таълим бо асосҳои методологӣ ва заминаи назариявӣ, баҳусус коркардҳои назариявӣю муосир, ҳамзамон истифодаи маҷмӯи методу тадқиқотҳои мухталиф вобаста ба ҳадафу вазифаҳои омӯзиш, гузаронидани таҷриба ва экспериментҳо, ки самаранокии мусбат доранд, асоси муваффақияти омӯзгорон дар ин самт мебошад.

Бояд гуфт, ки чараёни таълими забони тоҷикӣ дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳозира дар асоси педагогикаи авторитарӣ сохта шудааст ва дар он меҳвари асосӣ дар дарс омӯзгор мебошад, ки ба ташаккулёбии муносибатҳои мусбат ба дунё ва ҳисси некӣ дар хонандагони хурдсол монеа

мешавад, зеро танҳо демократикунонӣ ва гуманизацияи чараёни таълим барои ба даст овардани ҳадафҳои стратегии таълимоти ҳозира имконият фароҳам месозад.

Калидвожаҳо: ташаққулёбӣ, омӯзиш, психология, тадқиқот, имконият, сифатҳои ахлоқӣ.

Адабиёт:

1. Аверин В. А. Психология кӯдакон ва наврасон. Нашри 2. –СПБ., 1998.
2. Анисимов С. Ф. Нақши таълимоти маънавий дар ташаққулёбии рӯҳии шахс. М.: Дониш, 1981, саҳ 64.
3. Бабанский Ю. К. Ташкили фаъолияти самараноки таълимӣ. М.:, 1981 с.- 96.
4. Шарифзода Ф. Масъалаҳои воқеии педагогикаи муосир. Китоби 1. Душанбе: Ирфон, 2009, саҳ 500.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ПОДРОСТКОВ

Бозоров Х.

В данной статье рассматриваются проблемы формирования нравственных качеств подростков на уроках родного языка. По мнению автора, обучение таджикскому языку в Республике Таджикистан, и помимо него других иностранных языков в процессе ускорения дружественных, политических и экономических связей с зарубежными странами способствует глубокому формированию моральных и нравственных качеств детей и подростков.

Ключевые слова: формирование, обучение, психология, исследование, возможности, нравственные качества.

THE STAGES OF FORMATION OF MORAL QUALITIES OF THE TEENAGERS

Bozorov KH.

This article discusses the problems of formation of moral qualities of teenagers at the lessons of the native language. According to the author, the Tajik language training in the Republic of Tajikistan and outside the other foreign languages in the process of acceleration of friendly political and economic relations with foreign countries contributes to the formation of deep moral and ethical qualities of children and adolescents.

Keywords: formation, education, psychology, research opportunities, moral qualities.

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТИННОЙ ДРУЖБЫ КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УЧЕНИЧЕСКОМ КОЛЛЕКТИВЕ

Лоиков П., ст. преп. КГУ имени А. Рудаки

Одним из важных компонентов в структуре межличностных отношений в ученическом коллективе является истинная дружба. Доверие и искренность в товарищеских и дружеских отношениях исключительно важны для духовного роста отношений между подростками.

Опыт показал, что старшие подростки очень высоко ценят доверие, искренность, великодушие, равенство, дружеских отношений в коллективе учеников класса. От своих одноклассников они ждут откровенности, чуткости и отзывчивости, умения сопереживать в трудных ситуациях.

Дружеские отношения помогают подросткам познать самим себя, заставляют их критически подходить к оценке своих поступков и поведения в коллективе одноклассников. В дружественном общении с одноклассниками обогащаются их нравственные представления, формируются взгляды и убеждения на проблемы истинной дружбы.

Воспитывать в каждом члене ученического коллектива духовное богатство, необходимое для благородной, требовательной, преданной, щедрой дружбы, одно из самых ярких прикосновений воспитания к индивидуальности школьников.

В процессе экспериментальной работы мы стремились к тому, чтобы в коллективе старших подростков утвердилось истинные дружеские отношения и общение.

Исходя из этой цели нами проводился цикл бесед и коминтариев по конкретной тематике «Что такое настоящая дружба?», где обратили особое внимание уделялось сущности и основным моментам проявления искренней дружбы:

- дружба это нравственное обогащение человека;
- дружба в вашем коллективе; это вера в своих одноклассников;
- дружба объединяет людей настоящих, бескорыстных;
- дружба даёт безграничную радость от общения, успехов каждого участника коллектива;
- дружба открывает вам истинный смысл жизни, радость общения;
- настоящий друг становится частицей себя самого;
- дружба, если она настоящая, соберет единомыслящих людей, расположит к откровенному высказыванию недостатков друг друга. Взгляд извне на личность поможет лучшему формированию положительных качеств членов коллектива;
- дружба предъявляет к каждому из вас высокие требования, выполнение которых потребует от вас честного подхода;
- дружба – это обязательное равенство друг друга в вашем коллективе;

По содержанию проводимых бесед были определены следующие требования к дружбе и личности школьников (8 классов):

- длительность, устойчивость, постоянство дружбы;
- верность, надежность, доверие, доброжелательность, требовательность, откровенность;
- правдивость, честность, искренность, целеустремленность, сочувствие, совместная мечта;
- общность целей, совместная деятельность, отзывчивость, заботливость, помощь и взаимопомощь, коллективная деятельность;
- взаимное понимание и познание друг друга;
- смелость, инициативность в решении вопросов, связанных с проблемами дружбы и межличностных отношений в своем коллективе;
- эмоциональный контакт, привязанность, взаимное уважение;
- коммуникативные качества – общительность, выдержка, нахождение своего места в коллективе, взаимное уважение и др.

Наблюдения показали, что проблема дружбы и товарищества весьма часто обсуждается в коллективах старших подростков, и естественно, по многим из этих вопросов к восьмому классу у школьников складывались определенные представления.

Опыт показал, что эффективность беседы по вопросам истинной дружбы и товарищества среди одноклассников связана с формированием в сознании

школьников представления о дружбе и осмысления содержания бесед:

- С этой целью примерно за неделю до беседы необходимо повесить объявление: «Готовимся к беседе», «Истинная дружба. Какая она?» Для проведения беседы школьникам были предложены вопросы: Что такое истинная дружба? Кого можно назвать настоящим другом? Какие требования предъявляет дружба к членам вашего коллектива? Какие нравственные качества особенно нужны в дружбе одноклассников?

Беседа была начата с постановки вопросов: Как вы представляете себе дружбу с одноклассниками?, Что вы знаете о дружеских межличностных отношениях в вашем классном коллективе?

Ответы учащихся были разнообразными. Они помогли нам увидеть, на каком уровне находятся их представления о дружбе и товариществе.

Беседа должна была проходить более живо и интересно при условии если учащиеся сами будут приводить примеры истинной дружбы сверстников, товарищей по классу;

В конце беседы необходимо сформировать основные выводы: истинная дружба предполагает преданность и верность другу, умения забывать случайные обиды, отказываться от своих желаний ради благополучия друзей – одноклассников. Истинная дружба проявляется также во взаимном доверии и искренности, бескорыстия, требовательности, принципиальности, равноправия, потребности в дружеском общении взаимодействия, гуманности. Вместе с тем, истинная дружба помогает формировать положительные отношения, скорректировать неправильные представления о дружбе.

Одним из важных методов воспитания школьников является положительный пример. Сила положительного воздействия на учащихся – в его конкретности, образности, достоверности, убедительности, доступности. Пример оказывает влияние не только на сознание, на чувства, но и на формирование нравственных качеств учащихся, на формирование межличностных отношений в коллективе школьников.

Как показал опыт, использование примера в воспитательной работе будет эффективным при условии, если учитель сможет возбудить у учащихся – членов ученического коллектива интерес в жизни коллективе и деятельности, дружеским межличностным отношениям, честность доброжелательность по отношению к друг другу сумеет дать мотивационную оценку личных и межличностных отношений.

В ходе экспериментальной работы нами были использованы ряд положительных примеров, направленных на формирование межличностных отношений в ученических коллективах.

Нами использовались некоторые краткие сюжетные рассказы, разоблачающие лживость, неискренность в отношениях людей.

Например, рассказ «Ювелир и военный» проводился с девяти-классниками. Краткое содержание рассказа: Рассказывают, что в каком – то городе жил богатейший ювелир. Военный человек считал его самым близким другом и был уверен в его дружбе. Однажды военный шел по дороге и случайно нашел кошелек с золотом. В кошельке находились 250 золотых танге. С кошельком в руках он подошел к ювелиру и сказал: «Я счастливый человек, без труда нашел столько золота.» Кошелек с золотом отдал ювелирщику на хранение. С тех пор прошел несколько дней и военный вернулся к ювелиру и попросил вернуть ему золото. Ювелир ответил ему: « Ты врешь, я ничего у тебя не брал. Считал тебя другом, не

зная, что ты мой враг. Ты хочешь при помощи клеветы и шантажа забрать у меня золото».

Военный вынужден был обратиться к Кази (религиозный судья) и рассказать правду о происходящем.

Кази спросил, есть у тебя свидетели? Военный ответил, что нет.

Кази сам по себе размышлял: «По традиции всё поколение ювелирщиков являются ворами. Может быть и этот ювелир является вором и украл золота?»

После этого он запрятал в сундуке 2-х людей и оставил в отдельной комнате. Потом он вышел из комнаты и, обращаясь к ювелиру и его жене сказал: «Если не вернёте золота военному человеку, то посажу вас обоих».

После отказа кази арестовал их в комнате, где был спрятан сундук.

В полночь жена спросила ювелира: «Где ты спрятал клад?» Ювелир ответил: «Там, где закапал под землю:» Утром кази вызвал к себя ювелира с женой и двух спятившихся в сундуке людей. Организовал очную ставку. Спросил у спрятованных в сундуке: «Что слышали ночью?» Они подробно информировали кази о происшедшем ночью. После чего кази отправил своих людей в дом ювелира искать клад.

После раскрытия обвинения в воровстве, кази приказал повесить ювелира его жену и вернуть военному золото.

В конце рассказа нами была организована беседа по следующим проблемным вопросам:

1. Правильно ли поступил ювелир по отношению к своему другу военному?
2. Если бы у вас был бы такой друг как ювелир, то как поступили бы вы с ним?
3. Правильно ли поступил военный по отношению к ювелиру? Не нарушал ли он законы дружбы?
4. В реальной жизни встречаются случаи, когда ради своего блага, богатства отказываются от старых, преданных друзей. Как вы относитесь к таким фактам?
5. Все вы дружно живете в вашем классном коллективе и вдруг кто – то из ваших одноклассников поступил бы как ювелир. Как вы поступили бы по отношению к нему?
6. Как вы оцениваете дружбу между ювелиром и военным?

Ответы учащиеся на поставленный вопросы:

Первый вопрос: В настоящей дружбе не должно иметь место обман и лжи.

Второй вопрос: перестали бы дружить с ним, проявили бы к нему недоверие. Считали бы его нарушителем правил и законов дружбы.

Третий вопрос: военный по отношению к ювелиру поступил правильно. В таких случаях мы могли бы поступать также.

Четвёртый вопрос: ради богатства и своего блага мы никогда не откажемся от дружбы. Это не только измена дружеским отношениям, но и античеловеческий поступок.

Пятый вопрос: действительно мы в своём классном коллективе живём дружно. Если кто-нибудь нарушит дружбу в нашем классном коллективе, то мы строго обсуждаем это и больше не верим в его слава о дружбе, не сотрудничаем с ним.

Шестой вопрос: так называемая дружба между ювелиром и военным имела формальный, ложный характер. Наши друзья, одноклассники, сверстники не желают такую дружбу. Все мы сторонники настоящей дружбы.

К концу беседы совместно с учащимися сделали обобщающие выводы о том, что дружба между ювелиром и военным не имел соответствующие корни; в

истинной дружбе есть ряд определяющих правил, которые необходимо соблюдать.

Мы уверены, что дружба и межличностные отношения в вашем коллективе достигнет высочайшего уровня.

Были использованы и другие примеры, свидетельствующие о фактах «ответь на добро – злом». Такие факты имеют место в рассказах «Черепаша и скорпион», «Плотник и ювелир».

Опыт показал, что использование в воспитательных целях таких примеров оказывают положительное воздействие на формирование межличностных отношений в ученических коллективах.

Ключевые слова: дружба, компонент, отношение, структура, дружба, коллектив.

Литература:

1. Расулов Д. Воспитание гуманизма, дружбы и товарищество, патриотизма в таджикской этнопедагогике (на тадж. языке), Куляб, 2005. - 50 с.
2. Селиванова Р. Р. Влияние дружбы на формировании характера школьников – подростков: Уч. Зап. Саратовского пединститута, вып. XXI Саратов, 1959. – 89 с.
3. Кон. И. С. Дружба. М.: Политиздат, 1980.- 255 с.
4. Караковский В. А. Пути формирования школьного ученического коллектива. М.: Просвещение, 1978.- 64 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТИННОЙ ДРУЖБЫ КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УЧЕНИЧЕСКОМ КОЛЛЕКТИВЕ

Лоиков П.

Статья посвящена актуальной педагогической проблеме современной педагогики. В статье с научной позиции раскрывается сущность и содержание настоящей дружбы как важный компонент в структуре категории межличностного отношения в ученических коллективах.

Ключевые слова: дружба, компонент, отношение, структура, дружба, коллектив.

CREATING A TRUE FRIENDSHIP IMPORTANT COMPONENT OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN PUPILS GROUP

Loikov P.

The article is devoted to an actual problem of modern teaching pedagogy. The article from a scientific position reveals the essence and content of true friendship as an important component in the structure of the category of interpersonal relations in student teams.

Keywords: friendship, component ratio, the structure, friendship, team

ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВИИ МАТЕМАТИКА ДАР ДОНИШГОҶО

**Гулмадов М.Д., аспирант, Муродова Д., Ашурова М., муаллимони калони
кафедраи педагогика ва МТИ-и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Тибқи талаботи чомае дар Паёми навбатии Президенти кишвар Чаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 январи соли равон дар назди муассисаҳои таълимии олию миёна вазифаҳои беҳтару хубтар тайёр намудани ҷавонони ояндасоз гузошта шудааст. Ҷӣ тавре, ки маълум аст, барои амалӣ намудани ин мақсад дар таълиму тарбияи мутахассисони оянда ба

инобат гирифтани дараҷаи тайёрӣ ва қобилияти дарккунии ҳар як толибилм зарур аст. Яъне дар ҷараёни таълим истифода бурдани усули тафриқавӣ барои амалӣ намудани ин мақсадҳо ёрии калон мерасонад.

Ҳар гуна омӯзиш моҳиятан аз муҳайё намудани шароит барои инкишофи шахсият аст.

Шахсият - ин моҳияти рӯҳии равонии инсон аст, ки дар системаи умумикардашудаи гуногуншакли сифат баромад мекунад. Маълумоти ба шахсият нигаронидашуда дар донишҷӯ, дар хусусиятҳои шахсии он, дар фарҳанг, дар эҷодиёт ҳамчун воситаи худмуайянкунии инсон дар фарҳанг ва ҳаёт мебошад. Принсипи раванди омӯзиши тафриқавӣ барои амалӣ намудани инкишофи шахсияти донишҷӯ ёрӣ мерасонад ва моҳияту мақсадҳои маълумоти умумии миёнаро тасдиқ мекунад.

Раванди таълими тафриқавии омӯзиш - ин истифодаи васеи шаклҳои гуногун, методҳои омӯзиш ва ташкили фаъолияти таълимӣ дар асоси натиҷаҳои ташхисҳои педагогӣ-психологӣ имкониятҳои таълимӣ, моилият, қобилияти донишҷӯён мебошад. Истифодаи ин шаклу методҳо, ки яке аз онҳо тафриқаи дараҷагист, дар асоси хусусиятҳои фардии омӯзандагон шароити мусоидро дар раванди ба шахсият нигаронидашуда муҳайё месозад.

Аз ин ҷо мебарояд, ки :

- сохтани раванди тафриқавии таълим бе фардияти ҳар як донишҷӯ ҳамчун шахсият ва хусусиятҳои шахсии вай ғайриимкон аст;
- омӯзиш дар асоси тафриқаи дараҷагӣ мақсад ҳисоб наёфта, ин воситаи инкишофи хусусиятҳои шахсият ҳамчун фардият мебошад;
- танҳо хусусиятҳои фардии ҳар як донишҷӯро дар инкишоф кушода истеъдоди онҳоро баланд мебардорад;
- дар раванди тафриқавии омӯзиш раванди ба шахсият нигаронидашудаи раванди таълимро таъмин намудан мумкин аст.

Вазифаи асосии ташкили тафриқавии фаъолияти таълимӣ – ин кушодани фардият, ёрӣ додан ба инкишофи он, устуворӣ, интиҳоб карда тавоништан, пуртоқатӣ ба таъсири моддӣ мебошад. Таълими тафриқавӣ ба муайян намудан ва инкишофи максималии истеъдод ва қобилияти ҳар як донишҷӯ меорад.

Инкишофи шахсияти донишҷӯ дар шароити таълими тафриқавӣ, ки ба шахсият нигаронида шудааст, дар худ мақсад мегузорад, ки донишҷӯёнро барои интиҳоби озоди омӯзиш дар асоси вариативии рафтори тафриқавии хусусияти шахсият дар асоси стандарти маълумоти олӣ дар дараҷаи маъногӣ таъмин намояд.

Татбиқи рафтори тафриқӣ ба донишҷӯён дар этапҳои гуногуни раванди таълим дар охир барои азхуд кардани донишҷӯён минимуми муайяни барномавии дониш, малака ва маҳорат нигаронидашудааст,

Тафриқаи омӯзиш ва тарбия ба фарқияти хусусияти шахсияти донишҷӯ, қобилияти он, шавқу ҳаваси он, моилият, ба маълумотгирӣ тайёр будан асос меёбад. Вай бояд боҳаракат бошад, ба омӯзгор дар раванди таълим имкон диҳад, ки ба ҳар як донишҷӯ фардӣ муносибат намояд ва барои фаъолкунонии аҳли синф имкон диҳад. Дар ҳамаи зинаҳои таълим доимо амалӣ намудани «талаботи ягона» ба ҳамаи донишҷӯён бе баҳисобгирии хусусиятҳои фардӣ-равонии инкишофи онҳо сабаби камшавии шавқи донишҷӯён мегардад. Ташкили тафриқавии фаъолияти таълимӣ аз як тараф дараҷаи инкишофи ақлӣ, хусусиятҳои равонии донишҷӯён, намуди абстрактӣ-мантиқии тафаккурро ба назар мегирад. Аз тарафи дигар хоҳишҳои фардии шахсият, имкониятҳо ва шавқмандии онҳо дар соҳаи аниқи

таълимӣ ба инобат гирифта мешаванд. Дар ташкили таълими тафриқавӣ ин ду тараф ҳамдигарро мебуранд.

Амалӣ гардони он дар маълумоти ба шахсият нигаронидашуда инхоро талаб мекунад:

- омӯзиши самтҳои фардӣ ва имкониятҳои таълимии донишҷӯён;
- муайян кардани меъёри ба зергурӯҳҳо ҷудокунии донишҷӯён;
- тавонистани мукамалгардони қобилият ва малакаи донишҷӯён хангоми роҳбарии индивидуалӣ;
- тавонистани таҳлили кори онҳо, қайд намудани пешравӣ ва мушкиллиҳои он;
- банақшагирии дурнамои фаъолияти донишҷӯён (фардӣ ва гурӯҳӣ), ки ба роҳбарии раванди таълим нигаронида шудааст;
- маҳорати иваз карда тавонистани усулҳои камаҳамияти тафриқавии роҳбарӣ ба омӯзиш бо оқилонатараш.

Ҳар як донишҷӯ чун барандаи таҷрибаи хусусии худ беҳамто аст. Бинобар ин ханӯз аз ибтидои таълим барои ҳар яки онҳо муҳити на алоҳида балки гуногунтарафаи донишгоҳиро сохтан лозим, ки онҳо худро нишон диҳанд. Ва танҳо ҳамин вақт ин имконият аз ҷониби педагог фаҳмонда мешавад ва онро ҳамчун шакли бештар мувофиқи омӯзиши тафриқавӣ барои инкишофи донишҷӯ тавсия додан мумкин аст.

Дар ин маврид амиқ тасаввур карда тавонистани он чи зарур аст, ки инкишофи шахсият дар шароити таълими тафриқавӣ аз ҷӣ иборат аст, ҷӣ гуна қувваҳои ҳаракатдиҳанда тағйирёбии сифатии донишҷӯёнро дар сохтори шахсияти онҳо муайян мекунад, қай ин тағйирот зичтар, дар зери таъсири ҷӣ гуна омилҳои берунӣ, моддӣ, педагогӣ ва дохилӣ ба миён меоянд ва инҳо ба назар гирифта шавад. Донишҷӯи инҳо имконият медиҳанд, анъанаҳои хусусӣ дар ташаккулёбии шахсият ва ҳам умумӣ, болоравии зиддиятҳои дохилӣ муайян карда шуда, тарзҳои бештар самараноки ёрӣ ба донишҷӯён интиҳоб карда шавад.

Рафтори шахсӣ-нигаронидашуда ақидаи асосӣ дар барномаи гуманитарии маълумоти муосир ба шумор меравад. Дар алоқамандӣ бо ин он ба азнавдидабароии қисматҳои ташкилӣ, мазмунӣ ва идоракунии раванди таълимӣ аз нуқтаи назари таъсири онҳо ба инкишофи шахсият, баланд бардоштани сифати таълим муҳтоҷ аст.

Нуқтаи назари муҳими татбиқи ин стратегия ташкили рафтори фардӣ-тафриқавии донишҷӯён дар раванди педагогӣ ҳисоб меёбад, зеро фақат ҳамин рафтор барвақт ба миён омадани моилият ва қобилияти донишҷӯёнро муайян месозад, шароитро барои инкишоф муҳайё мекунад.

Омӯзиши тафриқавӣ яке аз воситаҳои татбиқи рафтори индивидуалӣ ба донишҷӯён ҳисоб меёбад. Таълим ба ибораи Ш.А.Амонашвили «бояд аз рӯи қобилияҳои таълими таълимгирандагон вариативӣ бошад». Чунин раванди таълимӣ-тарбиявӣ тафриқавӣ ҳисоб меёбад, ки барои он ба ҳисоб гирифтани фарқияти донишҷӯён характернок аст.

Тафриқа дар таълим ҷудокунии донишҷӯён ба зергурӯҳҳои муайян аз рӯи ягон аломатҳои қобилияти фардии онҳо мебошад.

Ташкили тафриқавӣ дохилисинфӣ як чандзинаҳоро дар бар мегирад:

1. Муайян намудани маҳаку меъёре, ки дар асоси он гурӯҳи донишҷӯён барои кори тафриқӣ ҷудо карда мешаванд;
2. Гузаронидани ташҳис аз рӯи маҳаки коркардашуда;
3. Ҷудо кардани донишҷӯён ба гурӯҳҳо бо баҳисобгирии натиҷаҳои ташҳис;

4. Интихоби тарзҳои тафриқа, сохтани супоришҳои гуногундараҷа барои гурӯҳҳои ҷудошудаи донишҷӯён;
5. Татбиқи рафтори тафриқавӣ ба донишҷӯён дар зинаҳои гуногуни дарс;
6. Назорати ташхисӣ ба аз рӯи натиҷаи кори донишҷӯён дар мувофиқат бо он ки ҳайатро иваз намудан ва характери супоришҳои тафриқиро иваз кардан мумкин бошад.

Калидвожаҳо: дифференциатсия, дараҷаи донишазхудкунӣ, фарқиятҳои равонии донишҷӯ, корҳои мустақилона.

Адабиёт:

1. Гуломов И. Воспитание и подготовка учителей математики в высшей педагогической школе Таджикистана в современных условиях. Курган-Тюбе, 2011.-214с.
2. Шарифов Ҷ. Асосҳои дидактикии ташаккули малақаҳои корҳои мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим. Душанбе, 2014. - 256 с.
3. Пидкасистый Л.И. Самостоятельная деятельность школьников в обучении. М.: Педагогика, 1980. - 140 с.
4. Пирназаров А. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии корҳои мустақилонаи хонандагон ҳангоми омӯзиши курси математика. Дастури методӣ. Душанбе, 2009. 120 с.

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКИ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Гулмадов М.Д., Муродова Д., Ашурова М.

В статье речь идет о проблеме подготовки специалистов-математиков в стенах вузов. Для лучшей подготовки студентов предлагается разделение учебной группы на подгруппы. Этим образом, каждой подгруппе дается дифзадание для самостоятельной работы.

Ключевые слова: дифференциация, дифзадание, степень усвоения, психологическое различие студентов, самостоятельные занятия.

DIFFERENTIATED TEACHING MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATION

Gulmadov M.D., Murodova D., Ashurova M.

The article deals with the problem of training in a college or university in mathematics. To better prepare students are invited to use the division training group into subgroups. This difzadanie each subgroup is given for independent work. It is shown, the method and the use of such activities.

Keywords: differentiation, difzadanie, the degree of assimilation, the psychological differences of students.

**ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВИИ МАТЕМАТИКА ДАР ФАКУЛТАҲОИ
ҒАЙРИМАТЕМАТИКӢ**

Пирназаров А., Ёров Н., Раҳимов Н., ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Дар алоқамандӣ ба зарурияти баҳисобгирии хусусиятҳои фардии донишҷӯён ҷустуҷӯи имкониятҳои истифодаи амалии тафриқанамоӣ ҳангоми донишомӯзии донишҷӯён дар мактабҳои олии яке аз вазифаҳои асосии устодон, аз он ҷумла устодони фанни математика ба шумор меравад. Роҳҳои ба амал ҷорикунии тафриқа дар мактабҳои миёна ва олии аз тарафи бисёр олимони ватанӣ ба монанди Ҷ.Шарифов, У.Зубайдов, М.Нумонов, Ф.Шарифов, И.Ғуломов, Н.Шарипов ва дигарон таҳқиқ карда шуда, ҳалли худро ёфтаанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки тафриқақунонро дар бисёр соҳаҳои фаъолияти донишомӯзии донишҷӯён ҳангоми омӯзиши математика татбиқ кардан мумкин мебошад. Яке аз онҳо дар фаъолияти машқҳалқунии онҳо аст. Дар асоси таҷрибаи бисёрсолаи фаъолияти омӯзгорӣ дар мактабҳои олии ба ҳулосае омадем, ки ҳангоми ҳангоми ҳалли мисолу масъалаҳо донишҷӯёнро мувофиқи малакаю маҳоратҳои ҳал карда тавонистани масъалаҳо ба се гурӯҳҳо тафриқа намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Ба гурӯҳи якум донишҷӯёнро дохил намудан лозим аст, ки онҳо қодиранд масъалаи мураккабро ба як силсила (як ҷанд) масъалаҳои содда оранд ва гипотезаҳоро ҳангоми ҷустуҷӯи ҳалли масъала пешниҳод карда асоснок ва донишҳои пештараи ҳосил кардашонро дар шароити нав татбиқ кунанд. Ин донишҷӯён бо осонӣ ва таъҷилан усулҳои умумӣ қунонида онҳоро барои ҳалли дигар масъалаҳои ба масъалаи дида баромадашуда монанд, татбиқ карда метавонанд.

Ба гурӯҳи дуюм донишҷӯёнро шомил кардан даркор аст, ки онҳо оиди маводҳои барномавии математика дониши кифояро доранд ва методҳои онҳоро ҳангоми ҳалли масъалаҳои стандартӣ татбиқ карда тавонанд. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои намуди нав душворӣ мекашанд. Лекин агар онҳо соҳиби методҳои ҳал шаванд, аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои ба ин монанд баромада метавонанд; аммо мустақилона аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои нисбатан мураккаб баромада наметавонанд. Дар ин гунна донишҷӯён тафаккури усулҳои бо зудӣ ёфтани роҳҳои гуногуни ҳалли масъала ҳанӯз инкишофи пурра наёфтааст, онҳо бо душвориҳои ниҳоят зиёд метавонанд гипотезаҳоро нисбати ҳалли масъала тартиб дода татбиқ намоянд.

Ба гурӯҳи сеюм донишҷӯёнро дохил кардан даркор аст, ки онҳо оиди маводи барномавӣ дониши нокифоя дошта, ҳангоми теоремаҳоро ба ҳалли масъала татбиқ намудан ба ҳатогихо роҳ медиҳанд, онҳо танҳо масъалаҳои бо як ё ду қадам ҳалшавандаро ҳал карда метавонанд, масъалаҳои нисбатан мураккабро таваккалан ҳал мекунанд, ҷустуҷӯи ба мақсад мувофиқи ҳалро бурда наметавонанд, алоқаҳои байни додашудагӣ ва бузургҳои ҷустуҷӯшавандаро фарқ карда наметавонанд, бисёр вақт аз гипотезаҳои асоснокунандаи дар ҷараёни кӯшиши ҳалли масъала сарфи назар мекунанд ва зарурияти татбиқи онро намефаҳманд, алоқамандии муҳим ва лаҳзаҳои ҳалқунондаро ҳангоми ҳалли масъала пайҳас карда наметавонанд.

Ин сифатҳои умумӣ хусусиятҳои гуногуни фардии донишҷӯёни ба гурӯҳи сеюм шомил бударо ифода менамояд. Дар ин ҷо донишҷӯёне шуданаш мумкин аст, ки онҳо бо сабабҳои дарсшикани бисёр доштан ва супоришҳоро иҷро нанамудан донишҳои нокифоя доранд. Умуман ба ин гурӯҳ донишҷӯёнро шомил кардан

лозим аст, ки ба самтҳои гуногуни омӯзиш талабот доранд.

Дар асоси таҷрибаи бисёрсола мо ба хулосае омадем, ки агар донишҷӯёни гурӯҳи сеюм танҳо масъалаҳои содари ҳал намоянд, ин боиси боздошти инкишофи тафаккур ва сабаби рафта-рафта бесавод шудани онҳо мегардад.

Пас чӣ бояд кард? Аз нуктаи назари мо бояд ҳар се гурӯҳ дар баробари масъалаҳои сода масъалаҳои мураккабро низ ҳал намоянд.

Донишҷӯёни ҳарсе гурӯҳ метавонанд ҳамон як масъалаи сода ё мураккабро ҳал намоянд, лекин ба фикри мо бояд андозаи ёрии устод ба ҳар як гурӯҳ ҳангоми ҳалли масъала гуногун бошад. Ҳангоми ҳалли масъала ба 5 қадами зерин диққат додан лозим аст:

- 1) тайёри ба ҳалли масъала;
- 2) ҷустуҷӯи ҳалли масъала;
- 3) тартибдиҳии нақшаи ҳалли масъала;
- 4) иҷрои ҳалли масъала;
- 5) муҳокимаи (санҷиши) ҳалли ёфташудаи масъала.

Ба донишҷӯёни гурӯҳи якум устод бояд дар қадами дуум ва панҷум ёрӣ расонад. Ба донишҷӯёни гурӯҳи дуум масалан дар қадами якум, дуум ва панҷум ёрӣ расонидан лозим аст. Ба донишҷӯёни гурӯҳи сеюм дар ҳамаи қадамҳои ҳалли масъала ёрӣ расонидан лозим буда, танҳо пай дар пай ёрӣ ва назорати устод дар қадамҳои сеюм ва чорум суст карда мешавад. Дар баъзе қадамҳо агар лозим шавад бояд устод ба донишҷӯёни гурӯҳҳои гуногун ёриро ба роҳ монанд, масалан дар қадами якум ба донишҷӯёни гурӯҳи сеюм ва дуум.

Ба донишҷӯёни гурӯҳи сеюм тавсия дода мешавад, ки онҳо бояд ҳамаи маводи назариявиро, ки барои ҳал лозим аст ба хотир оварда масъалаи додасударо ба қисмҳо ҷудо намуда ҳал намоянд. Дар ин ҷо, бо мақсад усули ҳалро аз худ намудан лозим аст, ки омӯзгор боз ба онҳо ҳалли масъалаи ба масъалаи додасуда монанди нисбатан содари супорад. Донишҷӯёни гурӯҳи дуум бояд пешакӣ қисми муҳими масъаларо дар ҷараёни тайёри ба ҳалли масъалаи асосӣ, ҳал намоянд. Дар идомаи кор, устод ба онҳо ёрӣ мерасонад, ки ҳалли масъалаи додасударо ба охир расонанд.

Таҷриба собит намуд, ки бо ин тарз ба роҳ мондани усули омӯзиш ҳатто ба донишҷӯи ниҳоят сустхон имкон медиҳад, ки дар оянда ба гурӯҳи сатҳи донишашон баландтар гузарад, чунки ба онҳо омӯзонида мешавад, ки на танҳо рафти ҳалро иҷро намоянд, балки ҷустуҷӯро ба самтҳои гуногун гузаронанд.

Умуман, кор бо донишҷӯёни сустхон дар ҷараёни таълим дар мактаби олий бояд ҷойи бисёр муҳимро ишғол намояд. Лекин, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда баъзан вақт мо омӯзгорон саҳлангорӣ намуда, донишҷӯёни сустхонро ба назар намегирем ва бештар онҳоро дастгирӣ намекунем. Бинобар ин ҳангоми таълими математика бояд дар дарсҳо диққати асосиро ба сустхонҳо равона карда, аълохонҳо ва хубхонҳо низ фаромӯш накунем. Ҳангоми тайёри ба дарс устод бояд ҳамаи формулаҳо ва теоремаҳоеро, ки дар дарси имрӯза истифода бурда мешаванд ва пешакӣ ба тарзи тестӣ тайёр намуда бо ёрии воситаҳои техникии ҳозиразамон (компютерҳо) намоиш дода синф ба донишҷӯён нишон диҳад, ин боиси фаъолгардии донишҳои пештара гирифтаи онҳо мешавад. Ғайр аз ин устод вазифадор аст, ки бо мақсади донишҷӯёнро ба омӯзиши мавзӯи дидабаромадашаванда шавқманд намудан аҳамияти ин мавзӯро дар азхудкунии касби интихоб кардаи онҳо, агар имконият бошад бо овардани машқҳои мушаххас нишон диҳад.

Масалан, ҳангоми гузаштани дарси амалӣ оиди мавзӯи «Ҳалли системаи

муодилаҳои хатти бо қоидаи Крамер» дар гурӯҳҳои равияи иқтисодӣ, устод бояд чунин рафтор намояд: I. Нақшаи ҷаблғардони донишҷӯёро метавонад бо саволҳои зерин:

1. Қадом системаи муодилаҳоро системаи n - муодилаҳои хатти u_n номаълума мегӯянд?
2. Чиро ҳалли системаи n -муодилаҳои хатти n -номалума мегӯянд?
3. Чиро муайянкунандаи асосӣ ва чиро муайянкунандаи ёрирасони система мегӯянд?
4. Кӣ теоремаи Крамерро байён мекунад?
5. Қадом вақт система ҳалли бешумор дорад?
6. Қадом вақт система ҳал надорад?

пешакӣ тартиб дода, ба воситаи компютер намоиш диҳад. Устод ба хоҳишмандон таъна намуда, бояд ҷавоби ин саволҳоро аз донишҷӯён пурсад, дар ин ҳолат ба сабаби бетарафии донишҷӯёро баргараф намудан, донишҷӯёни ғайрихоҳишманд низ истисно нестанд.

Баъди ҷавобҳои онҳоро шумидан ба устод лозим аст, ки ба саволҳои бечавоб монда худаи ҷавоб гуфта, ҷавобҳои онҳоро пурра намояд. Баъд устод ягон мисолро дар тахтаи синф навишта, ё ки ба воситаи компютер намоиш медиҳад.

Бо мақсади баланд бардоштани ҷаблғнокии донишҷӯён устод метавонад, барои ҳалли он ягон таъна хоҳишмандонро ба тахта ҷеғ зада, аз вай талаб намояд, ки ҳалли пурраи ин мисолро гузаронад ва онро ба ҳамаи донишҷӯён фаҳмонад. Агар хоҳишманд пайдо нагардад, бояд устод худаи ин машқро ҳал намуда ҳалро ба шарҳи ҳамагарафа ба донишҷӯён фаҳмонад. Баъд хуб мешавад, ки аз ҳар як гурӯҳҳои тафриқашуда якнафарӣ 3 нафарро ба тахта даъват намуда, ба ҳар қадомаш яктогӣ мисоли монанд ба мисоли ҳал қардашуда супорад ва ҳалли онро аз онҳо талаб намояд, дар ин ҳолат ба онҳо истифодаи дафтар, ки дар он мисоли монанд ҳал қарда шудааст, иҷозат дода мешавад. Устод ба ҳамаи донишҷӯёни дар ҷояшон нишаста супориш медиҳад, ки аз ин 3 мисолӣ дар тахта навишта шуда қадомро, ки меҳаҳед мувофиқи хоҳишатон интиҳоб намоед ва ҳалли шахсони дар тахта бударо интизор нашуда худаи мустақилона ҳал намоед. Ба ҳамин тариқ 3 нафар дар тахта мебошанд, устод бояд ба онҳо ягон вақти муайян диҳад, то ки онҳо вазиғаи супоридашударо мустақилона ҳал кунанд, агар онҳо дар лаҳзаи додашуда аз ӯҳдаи ҳал набароянд бояд устод ба онҳо ёрӣ расонад, чи таъна кӣ мо дар боло қайд намуда будем ба гурӯҳҳои ниёз дошта маҳсусан ба гурӯҳи 3-юм бояд зиёдтар ёрӣ расонад, ин қор то вақте давом мекунад, ки агар ҳарсеи мисолҳо ҳал қарда шаванд.

Баъди ин ба ҳамаи бошандагони синфхона қори мустақилона пешкаш намудан хеле ба мақсад мувофиқ аст, дар ин ҳол хуб мешавад, ки ба ҳамаи донишҷӯён яктогӣ қарточка, ки дар он мисол навишта шудааст дода шавад ва аз онҳо ҳалли он талаб қарда шавад. Баъди он ки донишҷӯён қорро сар мекунанд, устод дар байни онҳо гашту гузор намуда мебинад, ки баъзеи онҳо қорро аз қӣ сар қарданро наредонанд, дар ин ҳолат устод бояд диққати онҳоро ба ҳалли яке аз мисолҳои дар тахта ҳал қарда шуда қалб намояд ва ба онҳо фаҳмонад, ки ҳалли мисоли онҳо низ ба монанди ҳалли мисоли дар тахта будагӣ гузаронида мешавад.

Бо мақсади аҳамияти ин мавзӯро ба таърири қасбии донишҷӯёни равияи иқтисодӣ нишон додан, устод метавонад маъсалаҳои иқтисодиро интиҳоб кунанд, ки ҳалли онҳо ба системаи муодилаҳои хатти якҷанд номаълума оварда расонад. Масалан ба монанди маъсалаи зерин:

Корхонаи пойафзолбарорӣ се намуди маҳсулот: пойафзоли мардона, занона ва кӯдакона мебарорад ва барои истеҳсоли онҳо сенамуди ашёи хом S_1 S_2 S_3 -ро истифода мебарад. Меъёри сарфи ҳар як намуди ашёи хом ба як ҷуфт пойафзол ва миқдори умумии сарфи ашёи хом дар як рӯз бо ҷадвали зерин дода шудааст:

Намудҳои ашёҳои хом	Меъёри сарфи ашёи хом ба як ҷуфт пойафзол, воҳиди шартӣ			Сарфи ашёи хом дар як рӯз воҳиди шартӣ
	мардона	занона	кӯдакона	
S_1	5	3	4	270
S_2	2	1	1	90
S_3	3	2	2	160

Миқдори истеҳсоли ҳаррӯзаи ҳар як намуди маҳсулотро ёбед. Бо мақсади истифодаи самараноки вақт, мо метавонем, танҳо сарфи якрӯзаи ашёи хомро тағйир дода ин масъаларо ба се масъала табдил диҳем (баро намояндаи ҳар як гурӯҳи тафриқавӣ) бо ин мақсад, дар сутуни охирини ҷадвал барои донишҷӯи дуҷум, 54, 16, 32 ва барои донишҷӯи сеҷум 27, 9, 16 гузаштан кифоя аст.

Ҳал. Фарз мекунам, ки корхона ҳаррӯз (масъалаи авваларо ҳал мекунам)

X_1 – ҷуфт пойафзоли мардона X_2 – ҷуфт пойафзоли занона ва X_3 – ҷуфт пойафзоли кӯдакона истеҳсол мекунад. Акнун сарфи ҳар як намуди ашёи хомро мувофиқи шартӣ масъала ба назар гирифта системаи зеринро ҳосил мекунам:

$$5x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 270$$

$$2x_1 + x_2 + x_3 = 90$$

$$3x_1 + 2x_2 + 2x_3 = 160$$

Ин системаро ба қоидаи Крамер ҳал карда донишҷӯ ҳосил мекунад:

$X_1=20$; $X_2=30$; $X_3=20$, яъне корхона 20 ҷуфт пойафзоли мардона 3- ҷуфт занона ва 20 ҷуфт кӯдакона мебарорад.

Донишҷӯи дуҷум ҳосил мекунад:

$$5x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 54$$

$$2x_1 + x_2 + x_3 = 18$$

$$3x_1 + 2x_2 + 2x_3 = 32$$

Ин системаро ҳал карда, ҳосил мекунад: 4 ҷуфт мардона 6 ҷуфт занона, 4 ҷуфт кӯдакона.

Донишҷӯи 3-юм бошад системаи

$$5x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 27$$

$$2x_1 + x_2 + x_3 = 9$$

$3x_1 + 2x_2 + 2x_3 = 16$ -ро ҳосил карда ҳал мекунад ва ҳалли онро ба намуди $X_1=2$, $X_2=3$, $X_3=2$ ҳосил мекунад.

Масъалаҳои дар карточкаҳо навишта шуда метавонанд ба монанди масъалаи муҳокима кардамон, ки сутуни охириро тағйир дода мешавад, бошанд.

Ҳангоми иҷрои кори мустақилона низ, бояд устод ёрирасониро ба донишҷӯёни ниёзманд аз рӯи нақшаи тафриқашуда расонад. Агар устод мушоҳида намояд, ки барои иҷрои кор вақти ниҳоят кам мондааст ва бисёри донишҷӯён ҳанӯз, аз ӯҳдаи ҳал набаромадаанд, он гоҳ вай бояд барои ба тафтиш (санчиш) супоридани кори иҷро шуда танҳо ба донишҷӯёни хоҳишманд иҷозат диҳад.

Боқимондаҳо бояд матни масъалаи худро аз варақа-супориш пурра навишта ба онҳо тавсия диҳад, ки корро дар хона иҷро намоянд.

Калидвожаҳо: омӯзиш, дифферентсия, гуруҳ, зергуруҳ, натиҷа.

Адабиёт:

1. Шарифов Дж. Дидактические основы формирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения. Дисс. д.п.н. Душанбе, 1997.
2. Буйдаков Х. Психологические основы обучения учащихся в целостном педагогическом процессе. Душанбе: Маориф, 1998.
3. Нугманов М. Теоритико-методологические основы методики обучения математике как науки. Душанбе: Ирфон, 2011.
4. Пирназаров А. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии корҳои мустақилонаи хонандагон аз математика дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009.
5. Сангинов Н.С., Салимов Н.С. Таълим дар низоми кредитӣ. Душанбе, 2006.

**ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКЕ В
НЕМАТЕМАТИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ**

Пирназаров А., Ёров Н., Рахимов Н.

В данной работе рассматриваются некоторые пути применения дифференцированного обучения при преподавании высшей математики в экономических факультетах вузов.

Ключевые слова: обучение, дифференция, группа, подгруппа, результат.

**ТВОРЧЕСТВО И ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В
ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ**

Сафаров М.В., к.п.н., КГУ имени А. Рудаки

Проблема творчества стала в наши дни настолько актуальной, что по праву считается "проблемой века". Творчество далеко не новый предмет исследования. Оно всегда интересовало мыслителей всех эпох и вызывало стремление создать "теорию творчества".

Творчество трактуется как социально-историческое явление, возникающее и развивающееся в процессе взаимодействия субъекта и объекта на основе общественной практики. С позиции философии творчество - это деятельность людей, преобразующая природный и социальный мир в соответствии с целями и потребностями человека на основе объективных законов деятельности.

Творчество понимается как деятельность, направленная на создание существенно- нового; как процесс, включенный в постановку и решение проблем, нестандартных задач; как форма познания действительности и т.д.

Виды творчества весьма различны по своей природе - это художественное, научное, техническое, педагогическое творчество. Следуя Л.С. Выготскому, определявшему "творчество социальных отношений", т.е. "творческие способности к быстрой и умелой социальной ориентировке", можно выделить коммуникативное и адаптивное творчество.

Творчество и мышление в его высшей форме, выходящей за пределы известного, а также деятельность, порождающая нечто качественно новое. Последняя включает в себя постановку или выбор задачи, поиск условий и способа

ее решения и в результате - создание нового.

Творчество может иметь место в любой сфере деятельности человека: научной, производственно - технической, художественной, политической и других.

Творчество представляет собой явление, относящееся, прежде всего к конкретным субъектам и связанное с особенностями человеческой психики, закономерностями высшей нервной деятельности, умственного труда.

В психологическом же плане творчество является совокупностью тех компонентов деятельности субъекта, которые для этого субъекта являются носителями качественно новых идей.

Применительно к процессу обучения творчество следует определить как форму деятельности человека, направленную на созидание качественно-новых для него ценностей, имеющих общественное значение, т.е. важных для формирования личности как общественного субъекта.

Под *творческой деятельностью* мы понимаем такую деятельность человека, в результате которой создается нечто новое - будь это предмет внешнего мира или построение мышления, приводящее к новым знаниям о мире, или чувство, отражающее новое отношение к действительности.

Стимулом к творческой деятельности служит проблемная ситуация, которую невозможно разрешить традиционными способами. Оригинальный продукт деятельности получается в результате формулирования нестандартной гипотезы, усмотрения нетрадиционных взаимосвязей элементов проблемной ситуации и так далее.

Предпосылками творческой деятельности являются гибкость мышления, критичность, способность к сближению понятий, цельность восприятия и другие.

Творческая деятельность является инструментом развития творческих способностей, т.к. выполняя творческие задания в частности и осуществляя творческую деятельность вообще, субъект применяет свои способности для решения какой-либо проблемы и, следовательно, развивает их в ходе решения.

Задатки творческих способностей присущи любому человеку. Нужно суметь их раскрыть и развить.

Проявления творческих способностей варьируют от крупных и ярких талантов до скромных и малозаметных, но сущность творческого процесса одинакова для всех. Разница - в конкретном материале творчества, масштабах достижений и их общественной значимости.

Исследуя природу творчества, ученые предложили называть способность соответствующую творческой деятельности, креативностью.

Креативность (от лат. *creatio* - созидание) - общая способность к творчеству, характеризует личность в целом, проявляется в различных сферах активности, рассматривается как относительно независимый фактор одаренности.

Креативность - это интегративная способность, вбирающая в себя системы взаимосвязанных способностей - элементов. Например, креативными способностями является воображение, ассоциативность, фантазия, мечтательность.

Толчком для выделения креативности послужили данные об отсутствии связи между традиционными тестами интеллекта и успешностью решения проблемных ситуаций.

Было признано, что последняя (креативность) зависит от способности по-разному использовать данную в задачах информацию в быстром темпе. Эту способность назвали креативностью и стали изучать независимо от интеллекта -

как способность, отражающую свойство индивида создавать новые понятия и формировать новые навыки. Креативность связывают с творческими достижениями личности.

С деятельностной точки зрения креативность может проявляться по-разному: как на уровне целостной личности (научное, художественное, педагогическое творчество), так и отдельных составляющих познавательной деятельности - в ходе решения творческих задач, участия в проектах и т.д. Но всегда можно обнаружить проявление способности устанавливать неожиданные на первый взгляд связи и соотношения, когда творческая личность самостоятельно выстраивает систему отношений с предметным и социальным окружением. И именно это нужно считать самым важным в творческом процессе, не отрицая, тем не менее, значимости итогового результата.

Известный отечественный исследователь проблемы творчества А.Н. Лук, опираясь на биографии выдающихся ученых, изобретателей, художников и музыкантов выделяет следующие *творческие способности*:

1. Способность видеть проблему там, где её не видят другие.
2. Способность сворачивать мыслительные операции, заменяя несколько понятий одним и используя всё более ёмкие в информационном отношении символы.
3. Способность применить навыки, приобретённые при решении одной задачи к решению другой.
4. Способность воспринимать действительность целиком, не дробя её на части.
5. Способность легко ассоциировать отдалённые понятия.
6. Способность памяти выдавать нужную информацию в нужную минуту.
7. Гибкость мышления.
8. Способность выбирать одну из альтернатив решения проблемы до её проверки.
9. Способность включать вновь воспринятые сведения в уже имеющиеся системы знаний.
10. Способность видеть вещи такими, какие они есть, выделить наблюдаемое из того, что привносится интерпретацией.
11. Лёгкость генерирования идей.
12. Творческое воображение.
13. Способность доработки деталей, к совершенствованию первоначального замысла.

Кандидаты психологических наук В.Т. Кудрявцев и В.С. Синельников, основываясь на широком историко-культурном материале (история философии, социальных наук, искусства, отдельных сфер практики) выделили следующие *универсальные креативные способности*, сложившиеся в процессе человеческой истории:

1. Реализм воображения - образное схватывание некоторой существенной, общей тенденции или закономерности развития целостного объекта, до того, как человек имеет о ней четкое понятие и может вписать её в систему строгих логических категорий.
2. Умение видеть целое раньше частей.

3. Преобразовательный характер творческих решений - способность при решении проблемы не просто выбирать из навязанных извне альтернатив, а самостоятельно создавать альтернативу.

С деятельностной точки зрения креативность может проявляться по-разному: как на уровне целостной личности (научное, художественное, педагогическое творчество), так и отдельных составляющих познавательной деятельности - в ходе решения творческих задач, участия в проектах и т.д. Но всегда можно обнаружить проявление способности устанавливать неожиданные на первый взгляд связи и соотношения, когда творческая личность самостоятельно выстраивает систему отношений с предметным и социальным окружением. И именно это нужно считать самым важным в творческом процессе, не отрицая, тем не менее, значимости итогового результата.

Таким образом, в педагогическом плане главным в творчестве является то, что обучаемый в ходе познавательной творческой деятельности осознает свою значимость в качестве "преобразователя мира", открывателя нового, реализуя себя как личность. И там, где педагогу удалось этого добиться, можно говорить о формировании отрефлексированной установки на творчество, которая также подразумевает наличие собственной точки зрения, известную смелость и независимость в принятии решений.

Ключевые слова: гибкость, мышление, восприятие, деятельность, смелость, независимость, значимость, гипотеза, потенциал, качество.

Литература:

1. Давидов В.В., Маркова А.К. Концепция учебной деятельности школьников. Вопросы психологии. 1981г., №6, стр.13-26.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М.; Просвещение, 1982г. стр.316.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Просвещение., 1991 стр.396.
4. Клаус Г. Кибернетика и философия. М.: Издательство иностр. литература. 1963г. стр.132.

ТВОРЧЕСТВО И ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ

Сафаров М.В.

В статье автор коснулся вопроса творчества и творческих способностей школьников в процессе обучения компьютерному моделированию. В педагогическом плане главным в творчестве является то, что обучаемый в ходе познавательной творческой деятельности осознает свою значимость в качестве "преобразователя мира", открывателя нового, реализуя себя как личность.

Автор считает что там, где педагогу удалось этого добиться, можно говорить о формировании отрефлексированной установки на творчество, которая также подразумевает наличие собственной точки зрения и независимость в принятии решений.

Ключевые слова: проблема, гибкость, творчество, актуальность, способность, формирование, мышление, деятельность.

**THE CREATIVE ACTIVITY AND CREATIVE ABILITY SCHOOLBOY IN
PROCESS OF THE EDUCATION TO COMPUTER MODELING**

Safarov M.V.

The question creative activity concerned In article author and creative abilities schoolboy in process of the education to computer modeling. In pedagogical plan main in creative activity is that trained in the course of cognitive creative activity realizes its value as "converter of the world", discoverer new, realizing itself as personality.

The Author considers that where teacher to manage this obtain, possible speak of shaping installation on creative activity, which also implies presence own standpoint and independence in decision making.

Keywords: problem, flexibility, creative activity, urgency, ability, shaping, thinking, activity.

**КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР ВАҚТИ ИҚРОИ
СУПОРИШҶҶОИ ТЕСТӢ**

**Арабова З., муаллими калони ДДК ба номи А.Рӯдакӣ,
Раҳимов А., муаллими калони ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Тайи солҳои охир дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми кредитии таҳсил амал мекунад. Дар гурӯҳҳои низоми кредитӣ донишҷӯён бо саволнома ва супоришҳои тестӣ кор мекунанд.

Аҳамияти супоришҳои тестӣ (тестҳо) дар он аст, ки устодон метавонанд, бо сарфи ками вақт иҷрои якчанд супоришҳоро санҷида, савияи дониши шумораи зиёди донишҷӯёнро муайян намуда, натиҷаҳоро ба донишҷӯён маълум намоянд. Иҷрои супоришҳои тестӣ барои инкишофи нутқи хаттии донишҷӯён, фикронӣ ва шавқу ҳаваси онҳо ба хондан, ҳал намудани масъала нақши калон мебозад.

Донишҷӯён бошанд дар вақти иҷрои супоришҳои тестӣ худназораткунӣ, худбаҳодихӣ, мустақилиятро ёд мегиранд ва барои такмил додани дониши худ кӯшиш мекунанд.

Қорҳои мустақилона барои тайёр намудани мутахассисони оянда нақши муҳимро мебозад. Дуруст ташкил кардани қори мустақилона фикронии эҷодии донишҷӯёнро бедор карда, мушоҳидақорӣ онҳоро нисбат ба фан инкишоф дода, дар онҳо маҳорати бо адабиёти илмӣ, таълимӣ ва методӣ кор карданро сайқал дода, ба мустақилият водор менамояд. Ба маълумотҳои мустақилона ба даст овардашуда аз назари танқидӣ баҳо доданро дар онҳо бедор меесозад. Аз ин рӯ ба устодон зарур аст, ки қори мустақилонаи донишҷӯёнро дар сатҳи баландӣ илмӣ- методӣ ташкил намоянд. Аз рӯйи шакл қори мустақилона ду хел мешавад.

1) Аудиторӣ

2) Беруназаудиторӣ

Азбаски аз рӯйи шакл онҳо ба якдигар монандӣ доранд, бинобар ин тавсифи қори мустақилонаи донишҷӯён на аз рӯйи намуд, балки аз рӯйи шаклҳо дода шудааст. Дар зери мафҳуми қори мустақилонаи донишҷӯён шаклҳои гуногуни қори таълимӣ, истехсолӣ, таълимӣ-тадқиқотӣ, илмӣ-тадқиқотӣ ва фаъолияти худомӯзии онҳо фаҳмида мешавад.

Қори мустақилона барои аз худ намудани масъалаҳои зерин равона карда мешавад:

- Маҷмӯи донишҳои илмӣ ва касбӣ.
- Маҷмӯи фаъолияти дарккунӣ ва касбӣ.

• Тачрибаи кори эҷодӣ.

• Тачрибаи муассиршавӣ ба ҳақиқат ва касбӣ оянда.

Ба корҳои беруназаудитории донишҷӯён корҳои зерин дохил мешаванд: кори назоратӣ, маъруза, реферат, корҳои курсӣ ва озмунӣ, кори дипломӣ ва рисолаи хатм. Ин номгӯи корҳои мустақилона дониши андӯхтаи донишҷӯёнро инкишоф дода, ҷаҳонбинии илмии онҳоро васеъ месозад. Бояд тазаққур дод, ки ин тарзи омӯзиш боиси ташаккули тафаккур мегардад. Кори беруназаудитории таълимӣ имконият медиҳад, ки донишҷӯён донишҳои дар ҷараёни машғулиятҳои назариявӣ, семинарӣ ва амалии аз худкардашонро мустаҳкам намуда, такмил диҳанд. Бо ҳам алоқаманд кардани машғулиятҳои аудиторӣ ва беруназаудиторӣ барои инкишоф ва васеъ кардани доираи фаъолияти инфиродии донишҷӯён, барои иштирок дар маҳфилу мусобиқаҳо, олимпиадаҳо, конференсияҳо аҳамияти калон дорад. Ҳар як кори мустақилона вобаста ба имконият ва дараҷаи дониши азхудкардаи донишҷӯён ба нақша гирифта, пешниҳод карда мешавад. Барои намуна якчанд саволу ҷавобҳои тестиро пешкаш менамоем:

1) Ҳангоми ба андозаи радиуси Замин ($R_3 = 6380$ км) аз сатҳи он дур шудани киштии кайҳонӣ, қувваи ҷозибасе, ки ба он Замин киштиро ҷазб менамояд, чанд маротиба кам мешавад?

А) 8   В) 6   С) 4   Д) 3   Е) 2

2) Дар ҳар дақиқаи нафаскашӣ ба шуши одам ҳавои (зичииаш 1.29 кг/м³) ҳаҷмаш 600 см³ ворид мешавад. Массайи ҳавои дар 1 ст аз шуши одам гузарандаро ёбед?

А) 0.02 кг   В) 0.03 кг   С) 0.04 кг   Д) 0.05 кг   Е) 0.07 кг

3) Суръати кунҷии чархзании шабонарӯзии Замин муайян карда шавад. Вақти чархзании кураи Замин дар атрофи меҳвараш ба 23 соату 56 дақиқаву $4,09$ сония баробар мебошад.

А) $86,4 \cdot 10^{-6}$ рад/с   В) $80,2 \cdot 10^{-6}$ рад/с   С) $78,6 \cdot 10^{-6}$ рад/с

Д) $72,8 \cdot 10^{-6}$ рад/с   Е) $80,4 \cdot 10^{-6}$ рад/с

4) Ҷисм қад-қади тири ОХ тавре лаппиш мекунад, ки координатаи он вобаста ба вақт аз рӯи қонуни $x = 5 \cos \pi(m)$ тағйир меёбад. Даври лаппиши ҷисм ба чӣ баробар аст?

А) 0.5 с   В) 2 с   С) 2.5 с   Д) 5 с   Е) 25 с

5. Фурузонаки электрикии тавоноиааш 59 Вт, агар рӯзе 8 ст фурузон бошад, дар муддати як моҳ (30 рӯз) чӣ қадар энергия истеъмол мекунад?

А) 11 кВт.ст   В) 12 кВт.ст   С) 11.5 кВт.ст

Д) 14.2 кВт.ст   Е) 13 кВт.ст

6. Духтараке дар назди оинаи ҳамвор истодааст. Агар $\bar{y}$ аз назди оина ба қадри 1 м ақиб равад, масофаи байни $\bar{y}$ ва тасвираш чӣ қадар тағйир меёбад?

А) 1 м   В) 2 м   С) 3 м   Д) 1.5 м   Е) 2.5 м

7. Агар дар натиҷаи ба 140 к гарм кардани гази зарфи маҳкам фишор $1,5$ маротиба афзуда бошад, ҳарорати аввалан газ чанд будааст?

А) 280 к   В) 300 к   С) 240 к   Д) 150 к   Е) 350 к.

8. Радифи маснӯи Заминро аз кадом баландӣ сар додан мебояд, ки даври гардишаш 24 ст. бошад.

А) 45000 км   В) 28000 км   С) 25000 км   Д) 36000 км

9. Дар кадом баландӣ суръати якуми кайҳонӣ 6 км/с аст?

А) 4700 км   В) 5800 км   С) 2900 км   Д) 8900 км   Е) 4500 км.

10. Тир аз дур часта, ба самти уфуқӣ бо суръати миёнаи 800 м/с парвоз мекунад. Дар муддати парвоз то ҳадаф, ки 600 м дури дорад, тир чӣ қадар поён мефуроад.

- А) 4,5 м   В) 5,9 м   С) 4,9 м   Д) 9,8 м   Е) 2,8 м
11. Қувваи вазнинӣ дар чӣ қадар баландӣ (аз сатҳи Замин) ду маротиба кам хоҳад буд?
- А) 900км   В) 1500км   С) 2600км   Д) 2800км   Е) 2000км
12. Ронандаи мошин ҳангоми 72км/ст будани суръат моторро хомӯш ва тормозро яқбора пахш кард. Агар $\mu = 0,6$ бошад, автомобил то ҷои ист чӣ қалар вақт ҳаракат мекунад? Мошин дар ин муддат чӣ қадар масофаро тай мекунад?
- А) 3с; 46м   В) 3,4с; 34м   С) 5с; 40м   Д) 6с; 45м   Е) 2с; 25м
13. Тӯб таҳти кунҷи 30° (нисбат ба уфуқ) бо суръати ибтидоии 10м/с партофта шуд. Баландии нуқтаи баландтарини масир, муддати парвоз ва дури парвози тӯбро ёбед.
- А) 1,3м; 1с; 8,8м   В) 1,5м; 2с; 8,2м   С) 1,2м; 5с; 7,8м
 Д) 2м; 3с; 6,5м   Е) 2,5м; 1,5с; 5,8м
- Ҳалли якчанд супоришҳои тестии додашударо дида мебароем.

Ҳалли масъалаи № 9

Дода шудааст.

$$\left. \begin{aligned} g &= 6 \text{ км/с} = 6 \cdot 10^3 \text{ м/с} \\ R_3 &= 6,4 \cdot 10^6 \text{ м} \\ G &= 6,67 \cdot 10^{-11} \text{ Нм}^2 / \text{кг}^2 \end{aligned} \right\}$$

Ҳал:

$$g = \sqrt{G \frac{M}{R+h}} \quad (1) \quad g^2 = G \frac{M}{R+h} \quad (2)$$

$$g^2(R+h) = GM \quad (3) \quad R+h = \frac{GM}{g^2} \quad (4)$$

$$h - ? \quad h = \frac{GM}{g^2} - R = \frac{6,67 \cdot 10^{-11} \cdot 6 \cdot 10^{24}}{(6 \cdot 10^3)^2} - 6,4 \cdot 10^6 =$$

$$\frac{40,02 \cdot 10^{13}}{36 \cdot 10^6} - 6,4 \cdot 10^6 = 1,11 \cdot 10^7 - 6,4 \cdot 10^6 = 11,1 \cdot 10^6 - 6,4 \cdot 10^6 = 4,7 \cdot 10^6 \text{ м} = 4700 \text{ км}$$

Ҳалли масъалаи № 11

Дода шудааст.

$$\left. \begin{aligned} \frac{P_e}{2}; R_3 &= 6370 \text{ км} \end{aligned} \right\}$$

Ҳал:

$$(P_{\text{вазн}})_1 = G \frac{m_1 m_2}{R^2} \quad (1) \quad (P_{\text{вазн}})_2 = G \frac{m_1 m_2}{(R+h)^2} \quad (2)$$

$$(P_{\text{вазн}})_1 = \frac{(P_{\text{вазн}})_2}{2} \quad (3) \quad G \frac{m_1 m_2}{2R^2} = G \frac{m_1 m_2}{(R+h)^2} \quad (4)$$

$$h - ? \quad \frac{1}{(R+h)^2} = \frac{1}{2R^2} \quad (5) \quad 2R^2 = R^2 + 2Rh + h^2 \quad (6)$$

$$2R^2 - R^2 - 2Rh - h^2 = 0 \quad (7) \quad R^2 - 2Rh - h^2 = 0 \quad (8) \quad h^2 + 2Rh - R^2 = 0 \quad (9)$$

$$D = 4R^2 + 4R^2 = 8R^2 \quad (10) \quad h_1 = \frac{-2R - \sqrt{8R^2}}{2} = -R - R\sqrt{2} = -R(1 + \sqrt{2})$$

$$h_2 = \frac{-2R + \sqrt{8R^2}}{2} = -R + R\sqrt{2} = R(\sqrt{2} - 1) \approx 0,41R; \quad h = 6370 \cdot 0,41 = 2611,7 \approx 2600 \text{ км};$$

$$h = 2600 \text{ км}.$$

Ҳалли масъалаи № 12.

Дода шудааст.

$$g = 72 \text{ км/с} = 20 \text{ м/с}$$

$$\mu = 0,6$$

$$g = 9,8 \text{ м/с}^2$$

Ҳал:

$$a = \frac{g - g_0}{t} \quad (1) \quad g_0 = 0; \quad t = \frac{g}{a} \quad (2) \quad F = ma \quad (3)$$

$$F = \mu mg \quad (4) \quad ma = \mu mg \quad (5) \quad a = \mu g \quad (6)$$

$$t = \frac{g}{\mu g} = \frac{20}{0,6 \cdot 9,8} = \frac{20}{5,88} = 3,4 \text{ с};$$

$$S = \frac{g^2}{2a} = \frac{g^2}{2\mu g} = \frac{(20)^2}{2 \cdot 0,6 \cdot 9,8} = \frac{4 \cdot 10^2}{11,76} = 34 \text{ м}$$

$t - ? \quad S - ?$

Ҳалли масъалаи № 13

Дода шудааст.

$$\alpha = 30^\circ$$

$$g_0 = 10 \text{ м/с}$$

$$g = 9,8 \text{ м/с}^2$$

Ҳал:

$$h_{\max} = \frac{g_0^2 \sin^2 \alpha}{2g} = \frac{100 \cdot \sin \alpha \cdot \sin \alpha}{2g} = \frac{100}{19,64} = \frac{100}{78,4} = 1,27 \text{ м} \approx 163 \text{ м}$$

$h_{\max} - ? \quad t_{\text{нарс}} - ? \quad \ell - ?$

$$t_{\text{нарс}} = \frac{2g_0 \sin \alpha}{g} = \frac{2 \cdot 10 \cdot \sin 30^\circ}{9,8} = \frac{2 \cdot 10 \cdot 0,5}{9,8} = 1,02 \text{ с} \approx 1 \text{ с}.$$

$$\ell = \frac{g_0^2 \cdot \sin 2\alpha}{g} = \frac{2g_0^2 \cdot \sin \alpha \cdot \cos \alpha}{g} = \frac{2 \cdot 100 \cdot \sin 30^\circ \cdot \cos 30^\circ}{9,8} = \frac{2 \cdot 10^2 \cdot 0,5 \cdot 1,73}{19,6} = 0,0882 \cdot 10^2 = 8,8 \text{ м}$$

Адабиёт:

1. Арабова З., Каримов С., Гаффоров С., Алимардонов Э. *Методҳои ҳалли масъалаҳои интихобӣ аз физика барои синфҳои 8 (9)». Қисми III . Кӯлоб, 1990.*
2. Бугаев А. И. *Методика преподавания физики в средней школе. Москва, 1981.*
3. Давронов Ҳ. Н., Табаров С. К. *Мафҳумҳо, қоидаҳо, қонунҳо, формулаҳои асосӣ, тестҳо аз механика ва баъзе қисмҳои математикаи элементарӣ. Душанбе, 2014.*
4. Мачидов Ҳ. *Физика. (китоби дарси барои синфи 10). Душанбе, 2007.*
5. Рымкевич А. П. *Маҷмӯаи масъалаҳо аз физика. Душанбе, 1991.*
6. Суяров Қ.Ҷ., Каримов М.Б., Саидов С.С. *Маҷмӯи саволномаҳои тестӣ, имтиҳонотӣ, дохилшавӣ барои докталабон аз химия, физика, биология. Душанбе, 2012.*
7. Хокироев Р.Г. *Қорҳои мустақилонаи донишҷӯён. Душанбе, 2008.*
8. Шерматов Д.С., Туйчиев А.А., Расулов С.Н., Саидов И.Д. *Физика (маҷмӯи саволномаҳои тестӣ барои дохилшавандагони мактабҳои олии). Душанбе, 2011.*
9. Шерматов Э.С., Насруллоев Ҳ.Н., Туйчиев А.А. *Физика (маҷмӯи саволномаҳои тестӣ барои дохилшавандагони мактабҳои олии). Душанбе, 2008.*
10. Шарифов Ҷ. *Аз таҷрибаи ташкили қорҳои мустақилонаи донишҷӯён. Кӯлоб, 1992.*

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА ПРИ ВЫПОЛНЕНИЕ ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ

Арабова З.Ш., Рахимов А.

В связи с переходом на кредитной системе обучения выполнение тестовых задач приобретает важную роль в обучении. Целью настоящей работы является на примере решение нескольких задач показать, как можно найти правильное решение среди многочисленных ответов. Для этого решены задачи и показаны порядок их решения, которые рекомендуются студентам для изучения.

Ключевые слова: тест, кредитная система, скорость, задача, ускорение, самостоятельная работа, внеклассная работа.

INDEPENDENT WORK IN IMPLEMENTATION OF TEST ASSIGNMENT

Arabova Z., Rahimov A.

In connection with transition to credit system of training the performance of test problems get a great role in training. The purpose of the present work is to decide of several problems to show it is possible to find the correct answer among of numerous answers.

For this purpose we solved problems and showed an order of the decision which are recommended for studying of students.

Keywords: test, credit system, speed, problem, acceleration, independent work, out-of-class work.

МУЛОҲИЗАҲО ОИДИ СИФАТИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ ВА ПЕШНИҲОДҲО БАҲРИ ИСЛОҲИ ОНҲО

Давлатов Т. сардори хадамоти назорати сифати таълими ДДК ба номи
А.Рӯдакӣ. Пирназаров А. мудири кафедраи математикаи олии ДДК
ба номи А. Рӯдакӣ

Дар замони ҳозираи прогрессии илмию техникӣ, мувофиқи талаботҳои ҷомеа оиди тайёр намудани мутахассисони ба бозори ҷаҳонии меҳнат ҷавобгӯ, ба яке аз масъалаҳои асосии оморасозии онҳо дар макотибҳои олии гардидааст. Дар ин бора президенти кишварамон ҷаноби олии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қариб дар ҳамаи баромадҳои бахшида ба проблемаҳои соҳаи маориф ва илм истода мегузаранд.

Чӣ тавре, ки ба ҳамагон маълум аст, ҳамаи донишгоҳу донишқадаҳои ҷумҳуриямон мувофиқи қарори Ҳукумат зина ба зина ба низоми кредитии таҳсилот гузашта истодаанд. Аз мушоҳидаю фаъолияти қорӣ дар ин низоми таълим моро водор сохт, ки доир ба паҳлӯҳои мусбӣ ва манфии таълими кредитӣ имрӯза фикру мулоҳизаҳои ҳудамонро иброз дорем.

1. Дар ҳақиқат гузаштан ба ин низоми таҳсилот, ҳуқуқи донишҷӯёнро доир ба интиҳоби устодон ва фанҳо (фанҳои интиҳобӣ) афзудааст, лекин аз сабаби маълумоти нокифоя доштани онҳо дар бораи фан ва устод ин шакли қори онҳо ба фикри мо нообъективона мегузарад, махсусан дар соли аввали таҳсил. Ба фикри мо хуб мешуд, ки дар соли аввали таҳсил ҳамаи фанҳои омӯзонидашаванда ҳатмӣ бошанд.

2. Барномаҳои таълимӣ ҷунун тартиб дода шудаанд, ки донишҷӯён дар як нимсола зиёда аз даҳ фан се маротиба, ду бор санҷиши фосилавӣ ва як бор

имтиҳон месупоранд. Ин сифати донишро баланд бардошта наметавонанд, ба фикри мо қоғазбозии зиёдатӣ мебошад. Хуб мешуд, ки шумораи фанҳои омӯзонидашаванда то ҳади ақал кам карда шуда, шумораи санчишҳо дар як нимсола се маротиба нею мисли замони Шӯравӣ як бор дар охири нимсола гузаронида мешуд.

3. Новобаста ба ихтисосҳо блоки фанҳо ба гуманитарӣ, ҳатмӣ ва интихобӣ чудо карда шудаанд. Барои кам намудани шумораи имтиҳонҳо аз фанҳои ҳатмӣ **имтиҳон** ва аз фанҳои интихобӣ ва гуманитарӣ **санчиш** қорӣ карда шаванд.

4. Барномаҳо дар ин низом мутахассисонро дар се зина бакалавр, магистр ва доктор тайёр намуданро дар назар дорад. Ин тарзи кор ба фикри мо ниҳоят хуб аст, лекин худатон қазоват намоед аз бисёр фанҳо барномаҳо барои зинаи бакалавр аз ҳад вазнин мебошад. Ба фикри мо дар бакалавриат тайёр намудани мутахассисон дар зинаи техникумҳои давраи Шӯравӣ ва магистратура бошад дар зинаи маълумоти олии он давра кифоя аст. Дар зинаи докторантура оиди ин ё он соҳа тайёркунии кадрҳоро бояд Шӯроҳои илмии донишгоҳҳо ва донишкадаҳо дида бароянд.

5. Дар тайёр намудани мутахассисони ояндаи ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ дар донишгоҳҳои кишвар, боз як проблемаи асосӣ ин ҳам бошад аз ҳад суст будани дониши донишҷӯён аз программаҳои мактабии фанҳо мебошад. Лекин, таҳкурсии суст гуфта баҳона кардан ҳам нодуруст мебошад. Ба фикри мо, хуб мешуд, ки семестри аввали соли таҳсил дар донишгоҳҳо ба аз сари нав омӯзондани фанҳои барои таҳсили минбаъдаи донишҷӯён зарур бахшида шаванд. Масалан, барои донишгоҳи иқтисодӣ ин фанҳо фанҳои риёзӣ, фанҳои табиатшиносӣ (ба ихтисос зарур), забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва хоричӣ, ҷуғрофия, таърих ва ҳуқуқ буда метавонанд (ин вобаста ба қарори Шӯрои донишгоҳҳо).

6. Дар ин низоми таълим барои иҷрои сарбории устодон новобаста аз унвони илмӣ барои 1 воҳиди қорӣ 544 соат муқаррар карда шудааст. Ин бошад ба сифати қори таълимию тарбиявӣ ва қорҳои таҳқиқотии устодон бетаъсир буда наметавонад. Илова бар ин шахс дар вақти ҷавонтар буданаш бо умеди қадршиносӣ шудани қорҳои илмияш бо гузашти солҳо меҳнати пурмахсул мекунад, дар ин ҷо бошад ин қадршиносӣ ба фикри мо дида намешавад. Хуб мешуд, ки сарбории устодон аз рӯи унвону дараҷаҳои илмияшон муқаррар карда шаванд. Масалан, барои доктори илм 300 соат, номзади илм 350 соат, муаллими калон 400 соат ва муаллим 450 соат сарборӣ барои як воҳиди қорӣ муайян карда мешуд.

7. Ҷӣ тавре, ки мо иттилоо дорем дар бисёр донишгоҳу донишкадаҳо мувофиқи Низомномаи таҳсилоти кредитии мушовараи ВМ ҶТ тасдиқ намуда, барои санчиши қорҳои ҳатмӣ, машваратҳои пеш аз имтиҳонӣ, дарсҳои иловагӣ соатҳо чудо карда намешаванд, ин бошад ба сифати қори устодон бе таъсир буда наметавонад. Мо таклиф менамоем, ки барои чудо намудани чунин соатҳо ба сарбории асосии устодон низомномаи ягона аз тарафи ВМ ҶТ қор карда баромада шуда, барои истифодабарии ягона пешниҳод карда шавад.

8. Оиди аз курс ба курс гузаронидани донишҷӯён вақти он расидааст, ки критерияи ягона қор карда шуда, барои истифодабарӣ ба макотибҳои олий пешниҳод карда шавад, яъне GPA гузаришро дар назар дорем.

9. Баъзе эродҳо оиди сохтани ҷадвалҳои дарсӣ аз тарафи деканатҳои факултетҳо. Ҷӣ тавре, ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, дар сохтани ҷадвалҳои дарсӣ тарафҳои психологӣ қобилияти азхудкунии донишҷӯён ба инобат гирифта намешаванд. Масалан, фанҳои азхудкунияшон мураккабро бояд асосан рӯзҳои

сешанбе то чумъа соатҳои аввал дар чадвал гузоштан ба мақсад мувофиқ мебошад, ҳатто оиди ин проблема таҳқиқотҳои илмӣ низ гузаронида шудаанд.

10. Шумораи фанҳои омӯзонидашаванда то минимум кам карда, дар як рӯз аз чор ва панҷ соат зиёд дарс дар чадвал гузоштан ба мақсад мувофиқ нест. Ҳатто имконият даст диҳат як рӯзи озод аз дарсхонӣ барои донишҷӯён барои кор дар китобхона, алббата барои иҷрои супоришҳои кори мустақилона ҷудо карда шавад. Худатон қазоват намоед, ҳангоми аз ҳад зиёд будани сарборӣ донишҷӯ қобилияти мустақилона дар китобхонаю хона кор кардани нумумкин аст, чунки ӯ қобилияти физиологӣ равонии аз ӯҳдаи ин кор баромаданро надорад.

11. Барои омӯзонидани фанҳои сикли гуманитарӣ, ки онҳо ҳар кадом дар алоҳидагӣ омӯзонида мешаванд, хуб мешуд, ки онҳо сикли фанҳои гуманитарӣ номида шуда, чун як предмет таълим дода шаванд. Масалан, таъриху фалсафаю фарҳангшиносӣ, забон (англисӣ, русӣ), психология ва педагогика, экология, бехатарии ҳаёт ва консепсияи фанҳо ва ғайра.

12. Дар донишгоҳҳои равияи иқтисодӣ дошта фанҳои риёзӣ на дар ду нимсола, балки на кам дар чор нимсола омӯзонида шаванд ин ба манфиати кори беҳтар тайёр намудани ихтисосмандони соҳаи иқтисодӣ мешуд.

13. Ҳаминро қайд менамоем, ки ба фикри мо таълим дар низоми кредитии таҳсилот қолабӣ набуда, метавонад дар донишгоҳу донишкадаҳо вобаста ба даст додани имкониятҳои техникию информатсионӣ ташкилу гузаронида шаванд.

14. Оиди проблемаи бо хоҳиши донишҷӯён иваз намудани устоди дарсдиҳандаи фан ҳаминро қайд менамоем, ки ин тарзи кор ба нобоварӣ ба фаъолияти кори кафедраҳо боис мешавад. Аз ин рӯ, ба донишҷӯ имконият дода шавад, ки ин фанро дар гурӯҳи дигар, бо роҳбарии устоди дигар омӯзад.

15. Дар нақшаҳои таълимии имсола, ки онро барои тақсироти сарбории устодон пешниҳод гардидааст, дида мешавад, ки барои гирифтани санҷишҳои фосилавӣ, барои тартиб додани тестҳо, барои машваратҳои пеш аз имтиҳонӣ соатҳо ҷудо нагардиданд. Худатон қазоват намоед, ин корҳоро устод иҷро менамояд, лекин бемузд ва соатҳои аудиториҳои устод дар як ҳафта тахминан ба 16 соат баробар аст оё ин ба ӯ имконият медиҳад, ки бо корҳои таҳқиқотӣ машғул шавад? Барои ҳамин тақлиф менамоем, ки барои тартиб додани тестҳо, санҷишҳои фосилавӣ ва машваратҳои имтиҳонӣ ба болои як сарборӣ 10% соатҳои тахминан 50 соат мебошад илова карда шавад, ин ба фоидаи пешрафти корҳои илмӣ-таҳқиқотии устодон мешуд.

16. Дар ин системаи таълим гузаронидани анкетаҳои беном бо номҳои: «Омӯзгор аз нигоҳи донишҷӯ», «Мудири кафедра аз нигоҳи аъзоёни кафедра», «Декан аз нигоҳи устодони факултет», «Коркунҳои ёрирасон аз нигоҳи раёсати факултет ва кафедра» ва амсоли инҳоро гузаронидан қабул шудааст. Худатон қазоват намоед, кафедра, факултет, шӯъбаи таълим, шӯъбаи сифат ва мониторинги таълим ва дигар сохторҳои донишгоҳ дар кучо буданд, ки ин камбудҳои руҳ дод, чаро онҳо ба ин ҷавоб намегуянд? Аз ин ҷо, аз сабаби психологияи ба халқи мо хос гузаронидани чунин анкетарониҳоро нолозим мешуморем. Махсусан, анкетаи «Омӯзгор аз нигоҳи донишҷӯ»-ро. Оё боз, донишҷӯе, ки худаш саводи қофи надорад, дар бораи устод-олим оё ҳақи нависонидан дорад? Мо тарафдори гузаронидани чунин анкетарониҳо мебошам, ки танҳо беном набошад. Замон-замони демократӣ бигузор гунаҳгор ҳам, тухматчи ҳам мувоффиқи қонун ҷазо гиранд. Дар ин бора «Низомномаи умумидонишгоҳӣ» қабул шудани зарур мешуморем.

17. Дар нақшаҳои нави таълимии донишгоҳу донишкадаҳо ҳафтаҳои 7 ва 14

ҳафтаҳои санҷишӣ нишон дода шудаанд (ин аз савҳи кормандони маркази методии ВМ содир шудааст), лекин дар ин ҳафтаҳо бояд, ки дарс гузаронида нашавад ёки агар гузаронида шавад ҳам, бояд миқдори ҳафтаҳои хониш аз 16 зиёд набошад, яъне сессияи имтиҳонотӣ агар дарс гузаронида нашавад – аз 5-уми январ, агар гузаронида шавад – аз 21 декабр оғоз ёбад. Мо тарафдори ҳолати дувум мебошем (ин боиси сарфаи чи қадар маблағ барои оилаи боз ҳам на онқадар дорандаи маҳал мегардид). Ин ҳолат дар сместри дуюм низ мушоҳида мешавад, ин ба инобат гирифтани ислоҳ карданро меҳавад.

Калидвожаҳо: низоми кредитии таълим, сарбории устодон, нақшаҳои таълимӣ, ҷадвали дарсҳо, беҳбудии таълим, анкетаронӣ, бакалавр, магистр, доктори фалсафа.

Адабиёт:

1. Низомномаи низоми кредитии таълим (асосӣ) ВМ ҚТ.
2. Нақшаҳои таълимии бархе ихтисосҳо дар мактабҳои олий.

КОММЕНТАРИИ К КАЧЕСТВУ ПРЕПОДАВАНИЯ В СИСТЕМЕ КРЕДИТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ИХ РЕШЕНИЮ

Давлатов Т. Пирназаров А.

В статье речь идет о проблемах в системе кредитного обучения в системе высшего образования. При осмотре авторов этих недостатков, как было показано в 17 пунктах, исправления их предложение в пользу преподавания в системе кредитного образования.

Ключевые слова: кредитная система, нагрузка на планы подготовки преподавателей, в расписании курсов, улучшить преподавание, анкетирование, бакалавр, магистр, доктор философии.

COMMENTS ON THE QUALITY OF TEACHING IN THE EDUCATION SYSTEM AND THEIR SUGGESTIONS FOR CORRECTION

Davlatov T. A. Pirnazarov

In an article about credit problems in the current education system. Seen from the authors of these deficiencies have been shown in 17 points, correcting their proposal. Solutions are to the benefit of teaching in the education system.

Keywords: The credit system, the load on teachers training plans, schedule of courses, improve teaching, bachelor's, master's, PhD.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА ПРИМЕРЕ СИНКВЕЙНА

Муродов Б., Табаров Ш., соискатели КГУ имени А. Рудаки

Современные требования обучения и воспитания в Республике Таджикистан в процессе глобальной реформы системы образования, особенно перехода на кредитную систему обучения требует от специалистов решение актуальных проблем методики обучения того или иного предмета. Одной из актуальных проблем обучения, требующей своевременного решения, является развитие творческих способностей младших школьников, время показывает, что обществу необходимы люди, мыслящие не шаблонно, способные находить выход из проблемной ситуации, принимать нестандартные решения, умеющие творчески

мыслить. Для того, чтобы раскрыть сущность творческих способностей, их структуру и характерные особенности, учитывая отсутствие единого общепринятого подхода, рассмотрим необходимые для этого основные стержневые понятия: «творчество» и «способности».

Педагогика определяет, что творчество – высшая форма активности и самостоятельной деятельности человека. Творчество может быть рассмотрено в различных аспектах: продукт творчества - это то, что создано; процесс творчества - как создано; процесс подготовки к творчеству - как развивать творчество. Продукты творчества - это не только материальные продукты, но и новые мысли, идеи, решения. Творчество - это создание нового в разных планах и масштабах. Творчество характеризует не только социально значимые открытия, но и те, которые человек делает для себя. Элементы творчества проявляются и у детей в игре, труде, учебной деятельности, где имеет место проявление активности, самостоятельности мысли, инициатива, оригинальность суждений, творческое воображение.

Феноменологию творчества можно разделить на три основных вида, которым соответствуют типы творчества:

- Стимульно-продуктивный – деятельность может иметь продуктивный характер, но эта деятельность каждый раз определяется действием какого-либо внешнего стимула.

- Эвристический – деятельность принимает творческий характер. Имея достаточно надёжный способ решения, человек продолжает анализировать состав, структуру своей деятельности, сопоставляет между собой отдельные задачи, что приводит его к открытию новых оригинальных, внешне более остроумных способов решения. Каждая найденная закономерность переживается как открытие, творческая находка, новый, «свой» способ, который позволит решить поставленные задачи;

- Креативный – самостоятельно найденная эмпирическая закономерность не используется как приём решения, а выступает в качестве новой проблемы. Найденные закономерности подвергаются доказательству путём анализа их исходного генетического основания. Здесь действие индивида приобретает порождающий характер и всё более теряет форму ответа: его результат шире, чем исходная цель.

Творческие способности делятся на три основные группы:

- 1) способности, связанные с мотивацией (интересы и склонности);
- 2) способности, связанные с темпераментом (эмоциональность);
- 3) умственные способности.

Успешное развитие творческих способностей возможно лишь при создании определенных условий, благоприятствующих их формированию. В психолого-педагогической литературе такими условиями являются:

1. Изменение роли ученика. Принципиальное изменение роли ученика начальной школы на уроке, согласно которой он должен стать активным участником познания, имеющим возможность выбирать, удовлетворять свои интересы и потребности, реализовывать свой потенциал.

2. Комфортная психологическая обстановка. Создание комфортной психологической обстановки, благоприятствующей развитию способностей: поощрение и стимулирование стремления детей к творчеству, вера в силы и возможности школьников, безусловное принятие каждого ученика, уважение его потребностей, интересов, мнений, исключение замечаний и осуждений.

Отрицательные эмоции (тревога, страх, неуверенность в себе и др.) негативно влияют на результативность творческой деятельности, особенно у детей младшего школьного возраста, т. к. им присуща повышенная эмоциональность.

3. Создание внутренней мотивации учения. Необходимость внутренней мотивации учения с установкой на творчество, высокой самооценки, уверенности в своих силах. Только на их основе возможно успешное развитие творческих способностей. Тогда познавательная потребность, желание ребенка, его интерес не только к знаниям, но и к самому процессу поиска, эмоциональный подъем послужат надежной гарантией того, что большее напряжение ума не приведет к переутомлению, и пойдет ребенку на пользу.

4. Последовательность и системность в развитии творческих способностей младших школьников. Эпизодический характер творческих упражнений и заданий, предусмотренных любой программой начального обучения, не способствует активизации творческой деятельности учащихся, следовательно, недостаточно эффективно отражается на развитии творческих способностей детей.

Однако для развития творческих способностей учащихся на уроках английского языка метапредметные результаты предполагают формирование у учащихся универсальных учебных действий (личностных, познавательных, регулятивных, коммуникативных), развитие умения учебного сотрудничества и выбор собственной траектории учебной деятельности, овладение умениями учебно-исследовательской деятельности. Одним из средств решения данных задач, является синквейн.

Синквейн (от фр. *cinquains*, англ. *cinquain*) - пятистрочная стихотворная форма, возникшая в США в начале XX века под влиянием японской поэзии. В дальнейшем стала использоваться с 1997 года в дидактических целях как эффективный метод развития образной речи, который позволяет быстро получить результат.

Синквейн пишется по определенным правилам:

Первая строка - тема синквейна, включает в себе одно слово (обычно существительное или местоимение), которое обозначает объект или предмет, о котором пойдет речь.

Вторая строка - два слова (чаще всего прилагательные или причастия), они дают описание признаков и свойств выбранного в синквейне предмета или объекта.

Третья строка - образована тремя глаголами или деепричастиями, описывающими характерные действия объекта.

Четвертая строка - фраза, выражающая личное отношение автора синквейна к описываемому предмету или объекту.

Пятая строка - синоним, обобщающий или расширяющий смысл темы или предмета (одно слово), обычно существительное, с помощью которого человек выражает свои чувства, эмоции, ассоциации.

Синквейн - это стихотворение, которое требует синтеза информации и материала в кратких выражениях, что позволяет описывать или рефлексировать по какому-либо поводу.

На начальном этапе работа может быть коллективной, потом в паре и затем индивидуальной. Учащиеся расширяют словарный запас, учатся составлять словосочетания, строить предложения. В то же время появляется необходимость выразить свои чувства, эмоции, определить свою позицию, отношение к обсуждаемой теме. Учащиеся очень ярко отзываются на такую работу, начинают

сами предлагать темы, и они могут быть самыми разнообразными. Это зависит от того, на каком уроке предложено задание, какая тема изучается.

Работа над синквейном - это быстрый инструмент для рефлексирования, обобщения понятий. Учащийся должен обладать глубоким знанием темы, иметь свое собственное мнение, креативное мышление, ему необходимо уметь находить в информационном материале наиболее существенные элементы и делать выводы.

Смысл синквейна можно изобразить рисунком. Учащиеся могут составлять синквейн на уроке или дома. Данная форма работы дает возможность усвоить важные моменты, предметы, понятия, события из изученного материала; творчески переработать важные понятия темы, создает условия для раскрытия творческих способностей учащихся. Именно потому, что с помощью этих небольших стихотворений в нескольких строках можно выразить суть темы, они стали такими популярными на уроках. Также синквейн - это отличный контролёр. Ведь никто не сможет передать суть предлагаемой темы стихотворением, если перед этим не был прочитан необходимый текст, выучены новые слова и т.д. Составляя синквейны, каждый может показать свой талант. Если стихотворение получилось эмоциональным и передает всю суть, то ученик в точности справился с заданием. Подобные виды работы помогают учителю увидеть учащегося класса не только как ученика, но и как личность, индивидуальность с только ему присущим видением и восприятием окружающего мира.

Современные учебники богаты лексикой, и уже во втором классе у детей есть некоторое количество прилагательных и глаголов, необходимых для написания синквейна. Например в УМК «Звёздный английский», который с самого раннего этапа обучения вводит в пассивный словарь учащихся большое количество прилагательных, синквейн, в свою очередь, помогает перевести их в активное использование.

Начинать работу лучше с коллективного составления синквейна, чтобы каждый ученик понял структуру этого стихотворения. Уже во втором классе учащиеся с удовольствием составляют синквейны на такие темы, как «Мой питомец», «Мой друг» и другие. В этом возрасте дети с удовольствием работают в паре и составляют один синквейн на двоих.

Например:

My pet
cute, small
running, playing, gnawing
I like to feed my Dan.

Cat

В более старших классах заметно обогащается словарный запас, учащиеся знакомятся с грамматическими структурами английского языка, но любовь к синквейну не ослабевает. При написании такого стихотворения требуется минимальное знание грамматики, что позволяет ученикам разного уровня подготовки проявить себя. Каждый ученик оказывается в ситуации успеха, что очень важно на любом этапе обучения, а особенно в начальной школе. В третьем классе учащимся предлагаются темы «Школа», «Моя любимая игрушка», «Твой любимый персонаж». К третьему классу ученикам уже хочется проявить свою индивидуальность, и они больше любят выполнять задание самостоятельно, развивая креативное мышление. Еще один пример работы учеников:

My teacher
nice, clever

teaching, helping, surprising

She is very cool.

My friend.

folio”.

На основе синквейна можно составить разноплановые задания.

Возможны варианты: с составлением краткого рассказа по готовому синквейну (с использованием слов и фраз, входящих в состав синквейна);

коррекция и совершенствование готового синквейна; анализ неполного синквейна для определения отсутствующей части (например, дан синквейн без указания темы - без первой строки, необходимо на основе существующих строк ее определить) и т. д.

В четвертом и старших классах наряду с коллективной, парной и индивидуальной работой над синквейнами, следует использовать синквейн и для развития критического мышления учащихся, развития их диалогической речи: каждому учащемуся даётся 5–7 минут на то, чтобы написать синквейн; затем он с партнером из двух синквейнов составляет один, с которым оба будут согласны. Этот метод требует, чтобы участники слушали друг друга и извлекали из произведений других те идеи, которые они могут увязать со своими; после этого вся группа может ознакомиться с парными синквейнами. Это порождает дальнейшую дискуссию. Это довольно сложный процесс, но при постепенном продвижении, при достаточном опыте написания синквейнов и при партнерском отношении учителя всё удастся. Также синквейн — это хороший метод самоконтроля. Ученик сам, прочитав задание, может придумать это стихотворение, если получается — материал усвоен отлично. Процесс написания синквейна позволяет учителю гармонично сочетать элементы всех образовательных подходов: информационного, деятельностного и личностно ориентированного.

В центре процесса работы над синквейном находится учащийся, его познавательная и творческая деятельность, креативное мышление, умения учебного сотрудничества. Роль учителя в данном процессе важна, но она иная, чем при традиционном обучении. Ответственность за успешный результат учащиеся в большей степени берут на себя.

Главная цель такой работы - развитие интеллектуальных и творческих способностей учеников, с тем, чтобы ученик школы был способен к самореализации, самостоятельному мышлению.

Простота построения синквейна делает его одним из эффективных методов развития ребенка школьного возраста, метода, который позволяет быстро получить результат. В частности, знакомство с самим понятием слова, частей речи и расширение словарного запаса для более эффективного выражения своей мысли.

Ключевые слова: творчество, способность, развитие, игра, обучение, словарный запас, эффективный метод.

Литература:

1. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. М.: Просвещение, 1991.
2. Шадриков В.Д. О содержании понятий «способности» и «одарённость»// Психологический журнал.-1983.-Т.4.-№5.-с3-10.

3. Штерн В. Умственная одарённость: Психологические методы испытания умственной одарённости в их применении к детям школьного возраста. СПб.: Союз, 1997.-128с.
4. Шукейло В.А. Русский язык в начальных классах. Сочетание традиционных и нетрадиционных форм обучения. СПб, 1998.-288с.
5. Яшина Н.Ю. Творческие виды работ при изучении слов с непроверяемыми написаниями// Педагогическое обозрение.-2006- №3-с.130-141.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА ПРИМЕРЕ СИНКВЕЙНА

Муродов Б., Табаров Ш.

В данной статье рассматриваются проблемы формирования творческой активности школьников на уроках английского языка путём - одной из эффективных методов обучения - синквейна.

Автор отмечает, что одной из актуальных проблем обучения, требующей своевременного решения, является развитие творческих способностей младших школьников, а основная цель использования синквейна - развитие интеллектуальных и творческих способностей учеников, с тем, чтобы ученик школы был способен к самореализации, самостоятельному мышлению.

Ключевые слова: творчество, способность, развитие, игра, обучение, словарный запас, эффективный метод.

FORMATION OF CREATIVE ACTION OF SCHOOLBOYS IN SINKVEYNA MODEL

Murodov B. Tabarov Sh.

This article discusses the problems of formation of creative action of pupils at English lessons by one of the most effective methods of teaching - sinkveyna.

The author notes that one of the urgent problems of education, requiring timely decision is the development of creative abilities of younger schoolboys, and the main purpose of using sinkveyna - the development of intellectual and creative abilities of students, so that the student of the school would be able to self-realization of independent thinking.

Keywords: creativity, ability, development, game, education, vocabulary, effective method.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Назарова Р., ассистент КГУ имени А.Рудаки

Изучение в национальной школе русской литературы на языке оригинала требует от учащихся высокого уровня владения русской речью. Этот уровень не может быть достигнут только на занятиях языком. Поэтому на уроках литературы ведется целенаправленная работа по развитию русской речи учащихся.

Лингвисты требуют знания законов литературного языка в такой мере, чтобы «уметь грамматически и фонетически правильно, лексико-семантически точно, стилистически дифференцированно и выразительно говорить, выражать мысли и чувства в соответствующей форме устной речи, прежде всего в наиболее популярных сферах ее применения, а также владеть необходимыми в повседневной жизни широкими массами наиболее распространенными формами письменной речи.»

Такой уровень владения русской речью для учащегося национальной школы будет возможным при условии, что специфика орфоэпии, грамматической структуры и лексики родного языка не будет проявляться в произношении, грамматическом и лексико-семантическом оформлении русской речи.

Академик В. Виноградов, анализируя проблем культуры речи, подчеркивал: для того чтобы правильно говорить, «прежде всего необходимо глубоко понять и активно воспринять структурные формы и нормы современного языка в их внутреннем единстве, необходимо овладеть системой языка во всех ее пластах и ярусах».

Возможно ли предъявление таких высоких требований к учащимся национальной школы? Устанавливая оптимальный уровень развития речи учащихся национальной школы, нельзя не учитывать тех условий, в которых происходит изучение второго языка. Характер двуязычия в условиях национального региона, воздействие местной среды не может не повлиять на русскую речь учащихся.

Свободная русская речь учащихся национальной школы в широком смысле должна приближаться к культурной речи носителей языка (русских), а в узком смысле - это тот оптимальный уровень, которого может достичь учащийся национальной школы в пределах изученной лексики и грамматических правил.

При определении оптимальных условий, которые позволят максимально приблизить речь учащихся национальной школы к уровню свободной речи носителей языка, следует исходить из того, что речь - явление не только лингвистического, но и психологического порядка. Она должна быть содержательна, понятна (соответствовать развитию, знаниям и интересам слушателей), выразительна (языковая форма речи должна учитывать обстановку и назначение устного выступления), обращена к слушателям.

Чтобы правильно организовать процесс развития свободной речи учащихся национальной школы, необходим учет целого ряда психологических факторов.

Следовательно, речь учащихся будет только тогда естественной устной речью, речевым поступком, когда она будет исходить из внутренней потребности самовыражения, будет содержать новую информацию и в речи будет выступать собственное отношение говорящего к описываемой действительности.

Чтобы говорить на втором языке, учащийся должен уметь произносить звуки так, чтобы их могли понять; уметь в соответствии с речевой ситуацией быстро отобрать нужные языковые средства; уметь связать отобранные элементы в целое, отвечающее нормам данного языка; приобрести опыт коммуникативного поведения (уметь начать или продолжить разговор, быстро реагировать на слова собеседника).

Свободная речь - это естественная речевая деятельность учащихся, предполагающая такой уровень развития речевых умений и навыков, который позволяет, разнообразно комбинируя изученный материал, свободно и относительно правильно выражать свои мысли в самых различных ситуациях.

Естественной является такая речевая деятельность ученика, которая нужна ему для осуществления реального общения (коммуникации) на русском языке в реальной жизни, а также для нормального протекания учебного процесса на русском языке, на уроках русского языка и литературы, предусматривающего реальное общение и усвоение знаний.

Развитие русской речи в процессе изучения русской литературы во многом зависит от тематики и лексики программных произведений. Согласно коммуникативной теории речи, каждый говорящий пользуется незначительной

долей языка. Значит, языковой материал, отобранный на основе учета принципа значимости активизируемых слов для раскрытия и усвоения идейно-тематического содержания художественного произведения, в сущности представит собой структурно-смысловую костяк данного произведения, будет надежной опорой для развития свободной речи и обеспечит понимание текстов. Однако для функционального общения учащихся в реальной жизни этой лексики недостаточно, потому что не всегда важные для данного произведения слова отмечены индексом частотности в частотных словарях современного русского языка.

Лексический материал, отобранный для активизации по вышеназванным принципам, должен в основном обеспечить лексическую наполняемость речевого общения учащихся действия. Учитывается мотив деятельности, цель действия и т.д., а в условиях диалогического общения - контакт (предшествующая реплика). Учителю следует четко представлять, в каких типичных речевых ситуациях будет происходить порождение свободной речи. Он должен заранее знать тематику ситуации. Поэтому методический аппарат по развитию речи должен быть построен на основе анализа текста художественного произведения. Так выявляются и возможные речевые ситуации, и тематически связанная лексика речевых ситуаций.

Важно знать, какие возможности предоставляет язык изучаемых художественных произведений для развития свободной речи и каковы трудности его восприятия, освоения. Художественные произведения дают богатый лексический материал для адекватного описания наиболее типичных жизненных ситуаций и в какой-то мере могут заменить настоящую языковую среду, без которой знакомство с русским языком было бы неполным.

Запас слов и форм художественных произведений можно систематически анализировать по объему, сочетаемости слов в отличие от слов и форм обычной разговорной речи. Богатство художественной прозы и тем более драмы диалогическими построениями приближает их язык к нормам живой устной речи. Разнообразные синтаксические конструкции служат учащимся моделями, по которым они могут строить предложения. Эмоциональная насыщенность художественных текстов способствует более прочному запоминанию лексического материала и семантико-синтаксических норм его употребления.

Первая трудность, с которой сталкивается учитель, организуя развитие речи на материале художественных произведений, - та, что язык художественных произведений нельзя отождествлять полностью с литературным языком, так как литературный язык представлен не только художественными произведениями. Язык научной и научно-технической литературы, язык публицистики, официально-деловых документов, также входит в состав общенародного литературного языка, влияя, в свою очередь, на его развитие. К тому же язык художественных произведений, всегда индивидуален.

Вторая трудность состоит в том, что язык классических произведений, которые изучаются в школе, представляет собой художественную речь в ее высшем воплощении. Он выполняет не только коммуникативную функцию, но и эстетическую «Обычный способ создания художественной речи - это употребление слова в необычной ассоциации. Художественная речь производит впечатление некоторой новизны в обращении со словами». Эта новизна достигается путем отбора слов различной языковой среды (введение варваризмов, диалектизмов, архаизмов, неологизмов) и изменения значения слова (поэтическая семантика,

тропы)'.

Но если в художественном произведении всякое отступление от нормы мотивировано эстетической потребностью, то литературный язык, как язык, выполняющий роль посредника в обмене информацией между самыми различными носителями языка, строго нормативен; ему присуща некоторая стабильность и некоторая стандартность.

Анализ языка художественных произведений, включенных в программу национальной школы, показывает необходимость раскрытия и основного и дополнительного значений слов.

Следует отметить также, что стихотворный размер в силу той роли, которую ритм приобретает в организации стиха, может содействовать формированию норм правильного русского произношения и ударения (если ударения в стихотворном тексте не отличаются от норм современного русского языка). Ритмически организованная речь легче запоминается как речевой образец, потому что в ней много звуковых, ритмических интонационных повторов, семантических и синтаксических параллелизмов, которые способствуют активизации памяти. При достаточной языковой подготовке и умелом подходе стихотворные произведения как источник развития свободной речи могут способствовать воспитанию внимательного отношения к слову. Ученику приходится задерживать внимание на каждом слове, чтобы прислушаться к нему, и, следовательно, восприятие каждого отдельного слова обостряется. Слово в стихах приобретает больший вес, чем в прозе. Стихотворный текст, способствуя запоминанию логически законченных периодов речи, развивает подготовленную речь (заучивание наизусть) и может использоваться в определенных ситуациях. Необходимо, однако, учитывать следующие обстоятельства:

Естественная форма человеческой речи есть проза, стихотворная речь не имеет прямого соответствия в речи практической, хотя и подчинена всем законам, которым подчинена обычная речь. Поэзия пользуется большим количеством необычных конструкций и менее типичными вариантами обычных конструкций, членение речи на стихи происходит независимо от естественного членения речи на синтаксические единицы.

Существенным признаком стихотворной речи является ее семантическая усложненность, отсюда ее глубинный поэтический подтекст, тонкая игра смысловыми оттенками слов - достоинство, которое не может быть легко воспринимаемым и не подлежит внедрению в разговорную речь учащихся, значительно выигрывающую, однако, от таких стихотворных компонентов, как цитаты и крылатые выражения.

Поэзия является «всегда наиболее национальной формой искусства»¹, эстетическая трансформация языка в ней происходит также по нормам национальной поэтической традиции. При ее изучении, следовательно, особенно необходимо предотвратить возможность возникновения интерференции.

Ослабление сюжетности в лирике и усиление эмоциональной окрашенности и субъективного начала значительно затрудняют выбор традиционных форм работы (какой является, например, пересини) для закрепления лексико-грамматического материала и развития свободной речи. Одним из важных путей устранения трудностей в обучении второму языку стала предварительная их диагностика. Необходим учет взаимовлияния двух соотносимых языков.

Чтобы художественные тексты способствовали развитию свободной речи учащихся национальной школы, нужна предварительная подготовка к изучению

учителя и ученика. Кроме того, в целях развития речи нельзя ограничиваться словарем художественных произведений. При отборе языкового материала следует учитывать не только частотность и значимость активизируемых слов для раскрытия идейно-художественного содержания произведения, но и его коммуникативную ценность, степень трудности его усвоения.

Для развития свободной речи учащихся в процессе анализа художественных произведений нужно предварительно: отработать (довести до автоматизма) активизируемую лексику; активизировать и закрепить грамматический материал в соединении с новой лексикой; отработать разные виды свободной речи: диалогическую и монологическую, реактивную (содержащую реакцию на реплику, высказывание) и, в особенности, инициативную; воспитать у учащихся навыки речевого поведения; обучить их правильному употреблению грамматического и лексического материала с различной стилистической окраской; заострить внимание на тех языковых факторах, которые мешают вчувствоваться в произведение на русском языке.

К основным компонентам системы развития свободной речи следует отнести ситуативный минимум - лексику, нужную для адекватного реагирования на отобранные ситуации, языковую и коммуникативную модель. Ситуативный минимум должен включать ситуации, типичные для возраста учащихся, и вытекать из тематической лексики изучаемых художественных произведений.

В национальной школе очень важно построить такую систему ситуативных упражнений, которая не только служила бы основой для развития вторичных умений, использования активизируемой лексики, но и готовила бы учащихся к пониманию и к анализу художественной литературы.

Следует прежде всего выяснить, какие реальные ситуации могут возникать сами собой, какую тематику ситуаций предлагает школьная программа, насколько предлагаемые ею ситуации можно обеспечить нужным языковым материалом, диалогическим клише, типичными речевыми образцами.

Таким образом, процесс развития свободной речи должен рассматриваться в неразрывной связи с процессом изучения художественного произведения, его анализом.

Развитие свободной речи (с учетом характера активизируемой лексики) должно строиться на следующих принципах:

- а) поэтапное формирование речевых навыков и умений;
- б) комплексное развитие рецептивной, репродуктивной и продуктивной речевой деятельности учащихся;
- в) преодоление интерференции родного языка;
- г) осознанное освоение и использование единиц речи в речевой деятельности;
- д) учет интересов учащихся.

Говорить о свободной речи учащихся национальной школы в процессе изучения русской литературы можно лишь тогда, когда будет не только автоматизировано употребление нужных лексических средств, но и проведена вдумчивая работа над текстом изучаемого произведения. Опыт показывает, что существует прямая связь между пониманием смысла художественного произведения и основными показателями свободной речи.

Литература:

1. Виноградов В.В. Русский язык. Учебник. М; переизд.1990;
2. Винокурова Н.К. Развитие творческих способностей учащихся.

М:Педагогический поиск, 1999.

3. Потебня А.А. Грамматика современного русского языка. М, 1961

4. Тамбовкина Т.И. Методика русского языка в средней школе. М., 1980

5. Шадриков В.Д. О содержании понятий «способности» и «одаренность»// Психологический журнал, 4 т., № 5, 1983, с. 38-46.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Назарова Р.

В данной статье автор отмечает, что развитие речи учащихся является основным направлением в методике преподавания русского языка, в связи с чем, следует развивать русскую устную и письменную речь не только на уроках русского языка, но и с использованием богатой русской литературы.

Ключевые слова: речь, лексика, творческие способности, говорение, письмо, репродукция, сопоставление языков.

LANGUAGE DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE STUDY OF RUSSIAN LITERATURE

Nazarova R.

In this article, the author notes that the development of speech is the main focus of students in methods of teaching Russian language, in connection with what is necessary to develop Russian spoken and written language, not only in the Russian language lessons, but with a rich Russian literature.

Keywords: speech, vocabulary, creativity, speaking, writing, reproduction, comparison of languages.

ШАКЛИ АСОСИИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Пирназаров А., н.и.п., дотсент,

Фуломов Ҷ. муаллими калони ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи маорифи кишвар пайвасти тадбирҳои мушаххас меандешад. Ҳамаи кӯшишҳои сиёсати кунунии Президенти мамлакат ва Хукумати Ҷумҳурӣ дар самти маориф ба тарбия намудани насли дорой ҷаҳонбинии васеъ, ватандӯсту ватанпараст равона карда шудаанд. Бо мақсади роҳ ёфтани ба донишқадаҳои кишвар низоми нави таҳсил-низоми кредитӣ ба роҳ монда шудааст.

Гузариш ба низоми кредитии таҳсил бевосита тақозои замони бода, голибона дар тамоми ҷаҳон бо ин низоми фаъолият мекунад. Бинобар ақидаи таҳсилгарони ин соҳа, барқанорӣ аз ин низоми барои ворид шудани ба фазаи ҷомеаи ҷаҳон монета мебошад. Низоми кредитӣ аз низоми пешин чандон тавофут надорад, вале ин усули таълим шакли хеле сода ва ба осони аз барқарордани дониш мебошад.

Зимни низоми кредитӣ бояд мутахассисоне, ки тайёр карда шаванд, ки дар истеҳсолоти бозоргир ва рақобатпазир бошанд.

Дар замони ҷаҳоншавии ақидаҳои ин масъала хеле муҳим буда, яке аз сабабҳои гузаштан ба низоми кредитии таҳсилоти ин аст, ки ҳуҷҷатҳои хатмкунандагонӣ мо дар хориҷи кишвар пазируфта шаванд, яъне баробарарзишии дипломҳо дар тамоми ҷаҳон таъмин гардад. Мақсади асосии мо аз ин иборат аст, ки баробари татбиқи пурраи низоми кредитии таълим ва ба фазаи ягонаи

тахсилоти ҷаҳонӣ ворид шудан Тоҷикистон ҳамчун яке аз давлатҳои тараққиқардаи ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шавад.

Ҳадафи ниҳоии низоми кредитии таҳсилот аз он иборат аст, ки донишҷӯ тарзу усулҳои мустақилона аз бар кардани донишхоро дар мактаби олии аз худ намоёнд, то ки фаъолияти минбаъдаи худро ҳамчун ихтисосманд ба роҳ монад.

Бо талаботи замон мувофиқ гардидани низоми кредитии таҳсилот аз тадбиқи дуруст самарабахши он вобаста мебошад.

Роҳи асосии баландбардории сатҳи дониши донишҷӯён дар низоми кредитии таҳсилот дуруст ба роҳ мондани корӣ мустақилонаи онҳо мебошад.

Корӣ мустақилона фаъолияти эҷодию инфиродии донишҷӯён ба шумор меравад ва ҳангоми иҷроиши он шавқи донишандӯзии донишҷӯён баланд мегардад. Ин шакли корӣ донишҷӯён асоси фаъолияти эҷодию методию методологӣ дорад.

Мувофиқи метаологияи ин шакли кор донишҷӯ бояд мустақилона кор кунад. Усули корӣ мустақилона ба толибилм роҳҳои самарабахш иҷро намудани онро нишон медиҳад.

Корӣ мустақилонаи донишҷӯён дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Убӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мақоми ҳосе дошта, дар баланд бардоштани сифати тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои гуногун нақши калон мебозад.

Тарзу усулҳои ташкилу гузаронидани кори мустақилонаи донишҷӯён ин дар соҳаи таълиму тадрис нав набошад ҳам, ба ин шакли таълим низоми кредитии таҳсилот ҷаҳонӣ ворид гардидан аз усулҳои пешқадами таҳсилот вобастагии гуногунӣ дорад.

Барои ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидан аз усулҳои пешқадами таҳсилот истифода бурдан ин талаботи замон мебошад. Бо мақсади ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидан донишгоҳи мо низ зина ба зина ба низоми кредитии таҳсилот гузашта истодааст.

Дар низоми кредитии таҳсилот кори мустақилонаи донишҷӯён асоси баланд бардоштани сатҳи дониши донишҷӯён ба шумор меравад. Бинобар ин машғулиятҳои корӣ мустақилонаи донишҷӯёнро дар сатҳи зарурӣ ташкил намуда, онро самарабахш гузаронидан зарур аст.

Аз низоми кредитии таҳсилот дар мамлакатҳои Европа ба таври васеъ истифода мебаранд ва яке аз усулҳои самарабахш дар тайёр намудани мутахассисони ҷавобгӯи стандартҳои байналхалқӣ ба шумор меравад. Аҳамияти таълимии корӣ мустақилонаи донишҷӯён дар он аст, ки дониши толибилмонро афзун ва мустаҳкам менамоёнд.

Дар ҷараёни корӣ мунтазаму мақсаднок мушоҳидакориву тафаккури мантиқии онҳо беҳтару хубтар инкишоф меёбад.

Дар раванди иҷрои корӣ мустақилона донишҷӯён маълумоти заруриро аз маводҳои таълимӣ ҷудо намуда, ба маводи омӯхташон аз назари танқидӣ баҳо дода, маҳорати мустақилона аз бар намудани донишро ҳосил менамоёнд ва малакаи дар фаъолияти амалии худ аз он эҷодкорона истифода бурданро пайдо мекунанд.

Аҳамияти таълимӣ, касбӣ ва тарбиявӣ корӣ мустақилонаи донишҷӯён, чи тавре, ки ба ҳамагон маълум аст, аз инҳо иборат аст;

- доираи ҷаҳонбинии касбӣ ва умумии онҳоро васеъ менамоёнд;
- малакаи ва маҳорати ташкили илмӣ меҳнати фикриашонро ташаккул медиҳад;
- усулҳои иҷроиши корӣ мустақилонаро аз бар мекунанд;

- қобилияти дарккуниашон инкишоф медиҳад;
- малакаҳои дар амал истифода бурдани донишҳои назарявиро дар онҳо ташаккул медиҳад;
- майлу хоҳиши худмаълумотгириро пайдо ва инкишоф медиҳад.

Вазифаҳои дар боло номбаршудаи қорӣ мустақилонаи донишҷӯён барои муайян намудани мазмун, усулҳои мушаххас ва шаклҳои ташкили он дар раванди таълим дар машғулиятҳои беруназаудиторӣ амалӣ карда мешаванд.

Қори мустақилонаи донишҷӯён новобаста ба мақоми иҷтимоӣ амалеро дар бар мегирад, ки бе ёрии қасони дигар иҷро карда шуда, дар он маҳорат, малака, дониш ва дараҷаи касбии иҷрокунанда таҷассум меёбад.

Тахти мафҳуми қори мустақилонаи донишҷӯён намудҳои гуногуни қорӣ таълимӣ, истеҳсолӣ, таълимӣ –тадқиқотӣ, илмӣ – тадқиқотӣ, қор бо китоб ва фаъолияти худомӯзии (худмаълумотгирии) онҳо ва ғайраҳо фаҳмида мешавад.

Қорӣ мустақилонаи донишҷӯён баҳри амалӣ гардидани мақсадҳои зерин равона карда мешавад:

1. Омӯхтани системаи донишҳои умумиилмӣ ва касбӣ.
2. Омӯхтани системаи фаъолияти дарккунӣ ва касбӣ
3. Ҳосил намудани таҷрибаи қорӣ эҷодӣ
4. Устои хуби касбӣ ояндаи худ гардидан.

Мақсади қори мустақилонаи донишҷӯён дар мактабҳои олии аз баланд бардоштани сифати тайёр намудани мутахассисони ҷавобгӯи стандартҳои давлатӣ ва қодир будани онҳо дар ҳалли вазифаҳои таълимӣ, касбӣ ва тарбиявӣ иборат мебошад.

Қори мустақилона асосан донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯи донишҳои нав ва иловагӣ водор месозад ва онҳоро вазифадор менамояд, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯи маводҳои таълимӣ бошанд ва аз интернет маълумотҳои навтарин гиранд.

Дар аксарияти ҳолатҳои барои донишҷӯ худомӯзии мустақилонаи беруназаудиторӣ аҳамияти зиёд дорад.

Дар илми омӯзгорӣ намудҳои зайли қори мустақилонаро аз ҳамдигар фарқ мекунанд:

1. Қори мустақилона барои тақмили матни лексия
2. Тайёри ба машғулияти семинарӣ
3. Тайёри барои иҷро ва супоридани қорӣ лабараторӣ
4. Навиштани рефератҳо
5. Навиштани қорҳои курсӣ
6. Навиштани рисолаҳои хатм ва дипломӣ
7. Тайёр кардани маъруза ба конференсияи илмӣ назарявӣ донишҷӯён.
8. Иҷроиши қорҳои таълимӣ -тадқиқотӣ донишҷӯён
9. Иҷроиши қорҳои илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён.
10. Тайёри барои гузаштан аз аттестатсияҳои фосолавӣ, санҷишу имтиҳонҳо (имтиҳонҳои фосолавӣ ва ҷамъбасти дар низоми кредитии таҳсилот).

Дар низоми кредитии таҳсилот қори мустақилонаи донишҷӯён мавқеи махсус дорад. Дар шакли зайл ба нақша гирифтани омӯзиш, ки дар таҷрибаи дигар донишгоҳҳои ҷумҳури озмуда шудааст ба манфиати амалӣ шудани мақсадҳои гузошташуда ғоидаовар мебошад.

Барои фанҳое, ки барои омӯзиши онҳо як нимсола 6 кредит ҷудо гардидааст, ҳар ҳафта 2 соат машғулиятҳои лексионӣ, 1 соат машғулиятҳои семинарӣ, 3 соат машғулиятҳои мустақилона бо роҳбарии устод (ҳафта ба

сарбории устодон 1 соат ва 16 соат дар як нимсола барои як гуруҳи академӣ барои санҷидани корҳои санҷишӣ чудо карда шавад) ва барои фанҳое, ки 4 кредит чудо шудааст, ҳар 2 соат машғулиятҳои мустақилона (ҳафтае ба сарбории устодон 1 соат ва 16 соат дар нимсола барои як гуруҳи академӣ барои санҷидани корҳои санҷишӣ чудо карда шавад) бо роҳбарии устод гузаронида мешавад.

Аз ин машғулиятҳо ба ҳисоби миёна 50 фоизаш ба машғулиятҳои ба ҳисоби миёна 50 фоизаш ба машғулиятҳои мустақилона мувофиқ меояд.

Бинобар ин дар чараёни таълими низоми кредитии таҳсилот ба кори мустақилонаи донишҷӯён диққати асосиро равона намудан лозим аст. Танҳо дуруст ва босамар гузаронидани машғулиятҳои семинарию мустақилона дараҷаи азхудкунии маводҳои таълимиро баланд мебардорад.

Мо бояд бо ҳар роҳу усулҳои сифати гузаронидани дарсҳои мустақилона ва иҷрои корҳои мустақилонаи донишҷӯёнро баланд бардорем, то ки дар низоми кредитии таҳсилот ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гардем.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифати машғулиятҳои мустақилона дар низоми кредитии таҳсилот мавҷуд будани комплексҳои таълимӣ, аз он ҷумла васоитҳои таълимию китобҳои дарсӣ ба шумор меравад.

Набудани маводи таълимӣ сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилонаро паст мегардонад ва устодону шогирдонро ба душвориҳо дучор намуда, шавқи онҳоро паст менамояд. Пешниҳод менамоем, ки барои пурсамар гузаронидани машғулиятҳои мустақилона бояд устод ба донишҷӯён маводҳои ёрирасонӣ таълимиро дар сатҳи лозимӣ пешкаш намояд. Ба маводи таълимии ёрирасон матни лексияҳо, саволҳои тестӣ, чадвал, графику диаграммаҳо дохил мешаванд.

Ин маводҳо самаранокии машғулиятҳои мустақилонаро бо роҳбарии устод таъмин менамояд. Бе ин маводҳо гузаронидани машғулиятҳои мустақилона ягон самарай хуб набахшиданад аён аст. Дар гузаронидани машғулиятҳои мустақилона таҳти роҳбарии устод, чун дар машғулиятҳои лексионӣ мавқеи асосиро устод мебозад. Устод барои самарабахш гузаштани машғулиятҳои мустақилона ба донишҷӯён барои машғулияти оянда мувофиқи нақшаи корӣ таълимӣ аз худ намудани мавзӯи муайянро ва ёфтани ҷавоби саволҳои тести ба ин мавзӯ тааллуқдорро вазифаи ҳонагӣ месупорад.

Бо ин мақсад донишҷӯён мавзӯро мухтасар консепт менамоянд ва дар дафтарашон ҷавобҳои мусбати саволҳои тести менависанд. Дар машғулияти мустақилонаи оянда устод баъди гузаронидани ташкилии дарс аз иҷроиши вазифаи ҳонагӣ пурсон мешавад. Донишҷӯёне, ки вазифаи ҳонагиро иҷро намудаанд, дафтарҳои иҷроиши вазифаи ҳонагиро ба устод нишон медиҳанд ва онҳоро аз назар гузаронида барои санҷиш як ё ду саволи тести пурсон мешавад.

Дар мавриди ҷавоби мусбат додани донишҷӯ дар дафтари қайдҳои ӯ дар журнали ғуруҳи таълимӣ доир ба корҳои мустақилона устод ба донишҷӯ баҳои мусбат мегузорад.

Ҳамин тавр, устод аз ҳамаи донишҷӯён иҷроиши вазифаи ҳонагиро пурсон шуда, ба онҳо баҳо мегузорад.

Донишҷӯёне, ки вазифаи ҳонагиро иҷро накардаанд ё ба саволҳои тестӣ ҷавоби мусбат надоданд, устод ба онҳо баҳои «ғайриқаноатбахш» мегузорад ва аз онҳо такроран иҷроиши ин вазифаи ҳонагиро то дарси оянда талаб менамояд.

Дар мавриде, ки донишҷӯёни суҷудон дар вақти гузаронидани машғулиятҳои мустақилона вазифаҳои ҳонагии худро намесупоранд, онҳоро берун аз дарс даъват намуда, бо онҳо иловагӣ кор кардан лозим аст. Ба онҳо тарзи

навиштани конспект ва ёфтани ҷавобҳои дурусти саволҳои тестиро ёд додан зарур мебошад.

Дар рейтингҳо ҳар як баҳои «ғайриқаноатбахш» ҳамчун ҳолҳои ҷаримаӣ (5 ҳол) аз миқдори ҳолҳои гирифтаи донишҷӯ кам карда мешавад. Бо ҳамин усул гузаронидани машғулиятҳои мустақилона самараи хуб медиҳад. Дар машғулиятҳои мустақилона донишҷӯён малакаи мустақилона аз худ намудани донишхоро пайдо мекунад.

Корӣ мустақилона донишҷӯёнро асосан ба ҷустуҷуи донишҳои нав ва иловагӣ водор месозад.

Ҳамин тариқ кори мустақилона барои баланд бардоштани сифати тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси ҷавобгӯи стандартҳои давлати аҳамияти ниҳоят калон дорад.

Агар дар давоми таҳсил донишҷӯён тарзи мустақилона аз худ намудани донишро ёд гиранд, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки мутахассисони замонавии ҷавобгӯи стандартҳои давлатиро тарбия намудем. Донишҷӯе, ки мустақилона донишро аз худ менамояд, баъди хатми донишгоҳ аз ӯҳдаи аз худ намудани комёбиҳои илму техникаи замонавӣ баромада метавонад ва ҳамчун мутахассиси олитахассуси баркамол шуда сабзида мерасад.

Барои боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани ин шакли таълим таҳияи нақшаҳои таълимиро ба ивази кори мустақилонаи донишҷӯён таҳти роҳбарии устод маҳфилҳои фанӣ, бозиҳои касбӣ ё масъалаҳои ситуатсионӣ ва санчишҳои хаттӣ дохил карда шаванд. Дар нақшаҳои таълим барои фанҳои тахассусӣ як ё ду соат бозиҳои касбӣ ё масъалаҳои ситуатсионӣ ва 1 соат санчиши хаттӣ, дохил кардан зарур аст.

Ин тағйирот дар нақшаҳои таълимӣ тағйироти сифатӣ хоҳанд шуд. Ҳар як намуди машғулият тарзу усули гузаронидани худро дорад. Гузаронидани машғулиятҳои «Бозиҳои касбӣ» ё «Масъалаҳои ситуатсионӣ», «Маҳфилҳои фанӣ» ва «Санчишҳои хаттӣ» аз устодон заҳмати зиёд, таҷрибаи бой доштан ва истеъдоди баландро талаб менамояд.

Аз гуфтаҳо аён аст, ки пеш аз ҳама дар ташкилу гузаронидани корҳои мустақилонаи донишҷӯён, диққати асосиро устодон ба машғулиятҳои «Бозиҳои касбӣ» ё «Масъалаҳои ситуатсионӣ», «Маҳфилҳои фанӣ» ва «Санчишҳои хаттӣ» бахшанд. Қайд кардан лозим аст, ки пеш аз ҳама дар машғулиятҳои «Бозиҳои касбӣ» ё «Масъалаҳои ситуатсионӣ», «Маҳфилҳои фанӣ» маводҳои лексионӣ ва мавзӯҳои машғулиятҳои семинарию амалӣ (лабараторӣ) мустаҳкам ва пурра карда мешавад ва онҳо дараҷаи азхудкунии маводҳои таълимиро таъмин намоянд. Барои гузаронидани ин машғулиятҳо пеш аз ҳама таҳияи нақшаи онҳо хеле зарур мебошад.

Нақшаи ин машғулиятҳо бояд мавзӯҳои таълимиро аз фанни мазкур дар бар гирад. Дар нақшаҳои таҳиягардида номгӯи мавзӯҳо, санаи гузаронидани машғулият, ному насаби донишҷӯе, ки дар «Маҳфилҳои фанӣ» ё «Бозиҳои касбӣ» дар санаҳои нишон додашуда маъруза ё бозӣ мекунад, инъикос карда мешавад. Ин нақшаҳои таҳия кардашуда дар маҷлиси кафедра муҳокима карда мешаванд ва баъди мувофиқа бо декани факултет барои тасдиқ ба сардори шӯъбаи таълим пешниҳод карда мешавад.

Калидвожаҳо: системаи кредитӣ, кори мустақилонаи донишҷӯён, комплексҳои омӯзишӣ, маводҳои тақсимотӣ, маҳфилҳои фанӣ, бозиҳои муташаккил, санчишҳои хаттӣ, нақшаи дарсҳои инфиродӣ.

Адабиёт:

1. Катаев А.Х., Шоев Н.М. Кредитная технология обучения: проблемы и перспективы. Душанбе: Ирфон, 2007-312 с.
2. Сангинов Н.С., Салимов Н.С. Низоми кридитии тахсилот (дастури таълимию методӣ барои мактабҳои олии). Душанбе: Ирфон, 2005-203с.
3. Шарифов Д. Дидактические основы фермирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения. Дисс.д-п. Душанбе, 1997.

ОСНОВНАЯ ФОРМА ОБУЧЕНИЯ В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

Пирназаров А., Гуломов Ч.

В статье говорится о требовании времени к переходу на кредитной системе обучения, о значении научно правильно организованной самостоятельной работы студентов, об организации будущего обучения студентов, о видах и целях организации самостоятельной работы, даются рекомендации по планированию обучения предметам в этой системе.

Ключевые слова: кредитная система, самостоятельная работа студентов, обучаемые комплексы, раздаточные пособия, профессиональные игры, предметные кружки, письменные проверки, план индивидуальных занятий.

THE NECESSARY KIND OF EDUCATION IN SYSTEMATIC CREDIT STUDGING

Pirnazarov A., Gulomov J.

The key flavors :the credit system of study, the indepent work of students, the kind of independent work of students, the intention independent work of students, the educational complexes, the issue exact method, the professional games, the situation tasks, the additional lessons, checking on writing, plans of individual exercises.

Keywords: credit system, students' independent work, Educational facilities, handouts, skill games, case studies, case mugs, written verification plan individual lessons.

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ МОДЕЛЕЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Кодирова Д.Т., ст. преп. КГУ имени А. Рудаки

Важнейшей задачей современной средней школы является формирование личности, способной ориентироваться в потоке информации в условиях непрерывного образования. Концепция современного образования ставит перед средней школой ряд проблем, решение которых невозможно без повсеместного внедрения новых информационных и компьютерных технологий в процессе обучения.

Вопросы внедрения информационных технологий в системе образования страны постоянно находятся в поле зрения Президента и Правительства Республики Таджикистан. Так, в Послании Президента Таджикистана Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан в 2015 году указывается на необходимость повышения профессионального мастерства и навыков учителей средних школ, их переобучения и ознакомления с современными технологиями обучения, а также улучшения преподавания естественных и точных дисциплин в

средней школе.

С целью обеспечения средних школ компьютерной техникой и глубокого изучения информационных технологий Правительством Республики Таджикистан 2 сентября 2010 года была принята Государственная программа компьютеризации общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан на 2011-2015 годы. В рамках реализации данной программы на сегодняшний день в стране, в целом, 3290 общеобразовательных учреждений уже обеспечены компьютерными классами и оснащены компьютерами и другими средствами информационных технологий. Это способствует широкому внедрению компьютерных технологий в обучении школьных дисциплин.

В качестве предпосылок внедрения в процесс обучения школьных дисциплин компьютерных технологий можно привести следующие тезисы:

- педагогическая деятельность в современных условиях должна быть направлена на то, чтобы изучаемая область знания становилась для учащегося способом мышления в процессе познания окружающего мира;

- ход и эффективность мышления во многом зависят от качества первоначального чувственного опыта, а эффективность обучения - от наглядности первичной подачи дидактического материала;

- наглядность дидактического материала обеспечивается как созданием качественного зрительного образа, так и раскрытием внутренней структуры, внутреннего механизма объекта или явления.

Применение компьютерных технологий в школьном образовании оправдано только в тех случаях, в которых возникает существенное преимущество по сравнению с традиционными формами обучения. Одним из таких случаев является преподавание школьной физики.

Физика является основой естествознания и современного научно-технического прогресса. Невозможно изменить объективный статус физики как фундаментальной основы всех областей современного научного знания. Изучение физики развивает интеллект и формирует мировоззрение.

Осознавая задачи и проблемы реформирования системы образования, целесообразно уделить внимание возможностям модернизации процесса обучения школьной физики и обратить внимание на компьютерные технологии как средство повышения эффективности обучения дисциплины. В этой связи в учебных планах средних школ страны были введены некоторые изменения. Так, дисциплина основ информатики и компьютерных технологий раньше обучалась в конце школьной программы. В связи с важностью данной дисциплины во внедрении информационных технологий в процессе обучения физики и других дисциплин, информационные технологии начали изучать уже с 7 класса, а в школах с углубленным изучением естественных и математических дисциплин - даже и раньше. Это привело к тому, что к началу обучения физики учащиеся уже имеют навыки работы с компьютерными программами и становятся готовыми для проведения занятий с применением компьютерных моделей.

Применение компьютерных технологий расширяет экспериментальную основу физического образования, позволяет организовать творческую деятельность учащихся с использованием виртуальных моделей природных явлений, а также модернизировать эту деятельность при помощи систем сопряжения натурального объекта с компьютером.

Изучение физики всегда сопровождалось различными демонстрациями, например демонстрацией прибора, физического явления или опыта.

Стремительное развитие новых информационных технологий, позволяющих изменить уже известные нам демонстрации, доработать их и модернизировать.

Наиболее важный аспект особой роли компьютерного моделирования в преподавании физики связан с самой парадигмой физического исследования. Физики считают, что понимают некоторое физическое явление, если могут предложить для него математическую модель, в основу которой положены твердо установленные фундаментальные законы. В некоторых случаях в рамках принятой модели удается получить точное или приближенное аналитическое решение поставленной задачи. К сожалению, точные аналитические решения редко встречаются в физике. Часто бывает так, что даже для очень простых моделей уравнения не имеют аналитического решения. В таких случаях без опоры на численные методы практически невозможно понять свойства предложенной математической модели явления и сделать какие-либо заключения о ее соответствии реальной действительности.

Правильность наших представлений о реальном явлении можно проверить, изучая поведение предложенной математической модели явления с помощью вычислительного эксперимента на компьютере. Поэтому для современного этапа развития физики характерно становление (в дополнение к экспериментальной и теоретической физике) третьей ее ветви – вычислительной физики, в основе которой лежит компьютерное моделирование физических явлений. Эта тенденция должна найти отражение и в преподавании школьной физики. Компьютер на уроках физики, прежде всего, позволяет выдвинуть на первый план экспериментальную, исследовательскую деятельность учащихся.

Традиционные аудиовизуальные средства обучения могут успешно заменены компьютером, монитором и мультимедийным проектором. Современное программное обеспечение позволяет продемонстрировать на уроке большое количество наглядного материала: рисунки, схемы, таблицы, тексты (формулировки законов, формулы и т.д.), видеозаписи, анимации, физические модели. Учитель сам может скомплектовать из объектов электронного ресурса презентацию, которая будет демонстрироваться по ходу урока.

Например, при изучении нового материала целесообразно продемонстрировать видеозапись опыта (в том случае, если демонстрация реального опыта занимает много времени, мелкие детали эксперимента не улавливаются учениками и в том случае, если опыт невозможен), затем продемонстрировать анимацию или компьютерную модель процесса (позволяет рассмотреть особенности явления, неоднократно повторять процесс, усложнять его). На этапе закрепления новых знаний можно провести игру: на экране возникает вопрос по изученной теме, следует ответ учащегося, возникает на слайде правильный ответ, сопровождающийся тематическим рисунком или фотографией. В конце урока динамично можно повторить основные этапы урока, демонстрируя отдельные информационные слайды.

Компьютерные модели - это программы, которые позволяют имитировать физические явления, эксперименты или ситуации, демонстрируя их на экране. Модели являются эффективным средством развития познавательной деятельности учащихся, позволяют углублять понимание учащимися учебного материала, демонстрировать его новые стороны. Компьютерное моделирование позволяет создать на экране компьютера живую, запоминающуюся динамическую картину физических опытов или явлений и открывает для учителя широкие возможности по совершенствованию уроков.

Компьютерные модели позволяют учащимся наблюдать на экране компьютера имитацию сложных и опасных процессов, например: работу ядерного реактора или лазерной установки, различные виды колебаний и волновых явлений, движение частиц в электрических и магнитных полях и т.д. Наибольший интерес у учащихся вызывают компьютерные модели, в которых можно управлять поведением объектов на экране компьютера, изменяя величины числовых параметров, заложенных в основу соответствующей математической модели. Некоторые модели позволяют одновременно с ходом эксперимента наблюдать в динамическом режиме построение графических зависимостей от времени ряда физических величин, описывающих эксперимент. Подобные модели представляют особую ценность, так как учащиеся, как правило, испытывают значительные трудности при построении и чтении графиков.

С помощью компьютерных анимаций можно показывать схемы процессов, объяснение протекания которых связано со знанием структуры вещества на атомно-молекулярном (давление газов, протекание тока, ядерные реакции) или планетарном уровне (образование ветров, магнитное поле Земли, солнечное затмение). Кроме того, их удобно использовать для демонстрации в динамике принципов действия технических устройств (насос, множительный аппарат, двигатель и т.д.), в которых невозможно увидеть процесс в ходе работы механизма. Анимации призваны облегчить введение абстрактных понятий, физических величин, которые связаны с изменением какого-либо параметра во времени (движение относительно разных систем отсчета, ускорение как изменение вектора скорости, правило буравчика и т.д.).

Перечисленные выше преимущества моделирования в преподавании физики можно реализовать только при использовании высококачественных программных продуктов, специально разработанных для учебного процесса. Значительное число компьютерных моделей по всему школьному курсу физики содержится в мультимедийных курсах, таких как «Физика в картинках», «Открытая физика» и др.

Справедливости ради, необходимо отметить, что работать с компьютерными моделями интересно, но достаточно сложно. Дело в том, что некоторые авторы-разработчики, как правило, не сопровождают свои разработки списком возможных демонстраций или заданиями для учащихся. По всей видимости, они предполагают, что учитель должен сам разработать свои демонстрации с использованием моделей, придумать и предложить учащимся соответствующие задания.

Компьютерное моделирование ни в коем случае не должно подменять собой физическую лабораторию и вытеснять реальный эксперимент. Но тем не менее в преподавании физики компьютерное моделирование может прочно занять определенную нишу. Речь идет не только о численном моделировании экспериментов, которые по тем или иным причинам не могут быть выполнены в учебной лаборатории. Даже моделирование физических явлений, в принципе доступных непосредственному наблюдению, имеет определенную педагогическую ценность. Компьютерное моделирование дает учащимся один из важнейших инструментов, облегчающих проникновение в тайны науки.

С точки зрения преподавателя очевидное, лежащее на поверхности достоинство компьютерного моделирования заключается в возможности создавать впечатляющие и запоминающиеся зрительные образы. Такие наглядные образы способствуют пониманию изучаемого явления и запоминанию важных

деталей. Компьютерное моделирование позволяет придать наглядность абстрактным законам и концепциям, привлечь внимание учащихся к тонким деталям изучаемого явления, ускользающим при непосредственном наблюдении. Графическое отображение результатов моделирования на мониторе одновременно с анимацией изучаемого явления или процесса позволяет учащимся легко воспринимать большие объемы содержательной информации.

Компьютерное моделирование позволяет воспроизводить детали физических экспериментов и явлений. Благодаря использованию компьютерных моделей и виртуальных лабораторий компьютер предоставляет уникальную возможность визуализации упрощенной модели реального явления. При этом можно поэтапно включать в рассмотрение дополнительные факторы, которые постепенно усложняют модель и приближают ее к реальному физическому явлению. Кроме того, не секрет, что возможности организации массового выполнения разнообразных лабораторных работ, причем на современном уровне, в средней школе весьма ограничены по причине слабой оснащенности кабинетов физики. Работа учащихся с компьютерными моделями и лабораториями чрезвычайно полезна, так как они могут ставить многочисленные виртуальные опыты и даже проводить небольшие исследования. Интерактивность открывает перед учащимися огромные познавательные возможности, делая их не только наблюдателями, но и активными участниками проводимых экспериментов.

Выполнение компьютерных лабораторных работ формирует у школьников навыки, необходимые и для реального эксперимента - выбор условий эксперимента, установка параметров опыта и т.д. Все это превращает выполнение многих заданий в микроисследования, стимулирует развитие творческого мышления учащихся, повышает их интерес к физике. Заметим, что именно к организации такой познавательной деятельности нас и призывает современный стандарт обучения физики.

Наиболее значимые цели конструирования учебного процесса с применением образовательных информационных технологий состоят в повышении мотивации учащихся, в автоматизации учебного процесса, развитии рефлексии, творческой мысли учащихся и др.

Мотивация к изучению физики у учащихся повышается и при подготовке домашних проектов. Используя различные цифровые среды, редакторы и ресурсы, приложения MS Office ребята готовят сообщения, доклады, дополнения к материалу урока. Учитель ставит перед учениками конкретную задачу, а технологию выполнения этого задания ученики выбирают сами, учитель же оценивает конечный результат. Важно, чтобы используемый материал (схемы, диаграммы, текстовая информация, анимации, видео, иллюстративный графический материал) был логически выдержан и нес конкретную необходимую информацию.

Учебную задачу ставит учитель. Поскольку компьютер неспособен на эмоции, при постановке задачи, разъяснении методов ее решения и контроля путей решения учащегося, необходимо особое внимание уделять мотивации, имея, наряду с традиционным учебным планом мотивационный план. Тактика мотивации, состоящая в подбадривании, похвале, вызове на соревнование и т.п., увязывается с решениями, создающими условия для стимуляции учебы. При компьютерном обучении необходимо определять мотивационное состояние обучаемого, реагировать с целью мотивации на действия рассеянных, менее уверенных или недовольных учащихся, а также поддерживать тонус учебы

мотивированных обучаемых.

Внедряя новые технологии в учебный процесс, мы даем возможность ученику не только лучше усвоить школьный предмет, но и научиться свободно владеть компьютером.

Многие задания по предмету в компьютерном варианте, позволяют развить творческие способности ученика, взглянуть на предмет с другой стороны и проявить себя в новой деятельности. Несомненные плюсы внедрения новейших информационных технологий позволяют сделать новый шаг к будущему, где компьютер будет средством реализации своих возможностей и талантов.

Ключевые слова: реформа системы образования, школьная физика, компьютерные модели, лабораторная работа, вычислительный эксперимент.

Литература:

1. Габриков А.А. Новые информационные технологии для успешного обучения физике. // Педагогические технологии.-2006.-№4.- С.50-54
2. Данилов О. Е. Применение компьютерных технологий в учебном физическом эксперименте // Молодой ученый. - 2013. - №1. - С. 330-333.
3. Кавтрев А. Ф. Компьютерные модели в школьном курсе физики// Компьютерные инструменты в образовании. 1988. № 2. С. 41 – 47.
4. Кавтрев А.Ф. Информационные технологии в преподавании физики. Методическое пособие. Спб. ЛОИРО, 2003 – 75 с.
5. Каменецкий С. Е., Солодухин Н. А. Модели и аналогии в курсе физики средней школы: пособие для учителей. М.:Просвещение,1982.-96 с.
6. Разумовский В.Г. Проблемы общего образования школьников и качество обучения физике. // Педагогика. М.: 2000, № 8, стр. 12-15.
7. Смирнов А.В. Методика применения информационных технологий в обучении физике. М.: Академия, 2008 – 240 с.
8. Шарова О.Н. Моделирование задач по физике в компьютерной образовательной среде. Дис. Кан. Пед. Наук. Томск, 2006. – 156 с.
9. Чирцов А. С. Информационные технологии в обучении физике/ / Компьютерные инструменты в образовании. 1999. № 2. С. 3 – 12.

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ МОДЕЛЕЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Кодирова Д.Т.

Применение компьютерных технологий расширяет экспериментальную основу физического образования, позволяет организовать творческую деятельность учащихся с использованием виртуальных моделей природных явлений, а также модернизировать эту деятельность при помощи систем сопряжения натурального объекта с компьютером. Внедряя новые технологии в учебный процесс, мы даем возможность ученику развить свои творческие способности, взглянуть на предмет с другой стороны и проявить себя в новой деятельности.

Ключевые слова: реформа системы образования, школьная физика, компьютерные модели, лабораторная работа, вычислительный эксперимент.

THE USE OF COMPUTER MODELS IN TEACHING PHYSICS IN HIGH SCHOOL

Kodirova D.T.

The use of computer technology is expanding a pilot basis for physical education, allows you to organize creative activities, students using virtual models of natural phenomena, as well as to upgrade these activities by means of full-scale systems interfacing with the computer object. By introducing new technology into the learning process, we enable pupils to develop their creative abilities, to look for the other side and to express themselves in new activities.

Keywords: educational reform, school physics, computer models, laboratory work, computer experiment.

РОЛЬ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Азимов С., старший преподаватель КГУ им.А.Рудаки

Стремительное внедрение в сферу материального производства новой информационной технологии, широкая электронизация всех машин и оборудования требует сегодня от многомиллионной армии специалистов знания микропроцессорных средств и систем, владения компьютерной техникой.

В настоящее время внедрения научных открытий, освоение новых технологий в ведущих отраслях промышленности становится соизмеримым с продолжительностью учебы в вузе, техникуме. Это требует поиска таких методов и средств обучения, которые сократили бы расстояние между достижениями науки, производственной практикой и содержанием образования. Изменяются в значительной степени и цели обучения. Сегодня профессионально важным для специалиста является умение самостоятельно и непрерывно пополнять, обновлять знания, вести творческий поиск, способность ответственно принимать оригинальные решения.

Новые задачи образования требуют современной технической базы, и, в первую очередь, широкого внедрения компьютеров в учебном процессе. Реализация учебного процесса, обеспечивающего высокую образовательную активность учащихся, самостоятельность их работы, индивидуализацию обучения в настоящее время невозможна без широкого применения вычислительной техники и дидактических материалов, обеспечивающих реальность такого использования.

Успехи в деле компьютеризации учебного процесса определяются тремя существенными факторами:

- наличием вычислительной техники;
- производством и распределением программного обеспечения;
- готовностью преподавателей методически грамотно использовать вычислительную технику.

Например определенный опыт освоения и использования электронной вычислительной техники в учебно-воспитательном процессе накоплен в Винницком техникуме электронных приборов.

Начало освоения электронно-вычислительных машин (ЭВМ) относится к 1977-78 годам, когда вычислительный центр техникума, оснащенный машинами «Электроника-1004», занимался статистической обработкой результатов успеваемости и посещаемости. Это позволило руководителям техникума

ежедневно получать оперативную информацию о состоянии дел в каждой учебной группе.

В 1980-1981 году были сделаны первые шаги по использованию ЭВМ для решения творческих задач в период курсового и дипломного проектирования. Начало этой работы поставило перед педагогическим коллективом техникума ряд проблем:

необходимость психологической подготовки преподавателей к внедрению вычислительной техники;

необходимость разработки методик инженерных расчетов, ориентированных на применение ЭВМ;

пересмотр методики проведения занятий;

отсутствие информационно - методического и программного обеспечения вычислительной техники.

Возникшие проблемы решались в техникуме постепенно, сначала работой по внедрению вычислительной техники занялись преподаватели специальных дисциплин, хорошо владеющие методикой обучения, с одной стороны, и знающие основы вычислительной техники с другой. Это позволило уже в 1980-81 году разработать и внедрить в учебный процесс пакет программ «Расчет элементов интегральных микросхем». Выполненная учащимися двух учебных групп расчетная часть курсового проекта показала высокую эффективность применения техники в курсовом проектировании. Проведенные в том же году открытые уроки позволили на практике показать большинству членов коллектива возможность и эффективность использования вычислительной техники в учебном процессе.

Программирование один из интересных видов творческой деятельности. Важная организационная форма научно-технического творчества - кружок программирования. Занятия в нем привлекают многих учащихся и дают практические знания по программированию и пользованию ЭВМ. Он становится базой для подготовки и отладке многих прикладных программ.

Ключевые слова: сфера, материалы, время, обучения, новые задачи, образования.

Литература:

5. Информатика: Учебник. 3-е перераб. изд. / Под ред. проф. Н.В. Макаровой. М.: Финансы и статистика. 1999. 768 с.
6. Кульгин Н.Б. Основы программирования в Delphi7. СПб.: БХВ-Петербург. 2003.- 608 с.
7. Моисеева Л.Т., Рахматуллин А.И., Сотников С.В. Основы программирования в Delphi. Казань: Изд-во Казан. гос. техн. ун-та, 2005. 55 с.
8. Фаронов В.В. Турбо. Паскаль. В 3-х книгах. Кн. 1. М.: Учебно-инженерный центр «МВТУ-ФЕСТО ДИДАКТИК». 1992. 304 с.

НАҚШИ ТЕХНИКАИ ҲИСОББАРОРӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ**Азимов А.**

Барномасозӣ яке аз намудҳои шавқовари фаъолияти эҷодӣ мебошад. Шакли муҳими ташкилотии фаъолияти илмию техники гурӯҳи барномасозӣ ба ҳисоб меравад. Машғулиятҳо дар онҳо бисёре аз хонандагонро ба худ ҷалб менамояд ва донишҳои амалиро оиди барномасозӣ ва истифодаи МЭҲ зиёд мегардонад. Вай таҳкурсии асосӣ барои тайёрии бисёре аз барномаҳои амалӣ (дақиқ) мебошад.

Калидвожаҳо: курра, маводҳо, вақт, омӯзиш, вазифаҳои нав, супориш, маълумот.

PLACE OF COMPUTING TECHNOLOGY IN THE STUDY**Azimov A.**

Programming - one of interesting kinds of creative activity. The important organizational form of scientific and technical creativity a programming circle. Employment in it involves many pupils and give practical knowledge on programming and computer using. It becomes base for preparation and debugging of many applied programs.

Keywords: sphere, materials, time, training, new challenges, education.

**МЕСТО СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ
РУССКОМУ ЯЗЫКУ****Курбонова С., ст. преп. общеуниверситетской кафедры русского языка
КГУ имени А.Рудаки**

На современном этапе социально - экономического развития Республики Таджикистан и других стран мирового сообщества резко возрастает роль русского языка в организации экономической жизни страны ближнего зарубежья, их тесного сотрудничества. Русский язык как средство общения между государствами обеспечивает взаимопонимание, ускоряет обмен передовым опытом и тем самым способствует внедрению в производство новых технологий, всего нового и прогрессивного.

Словарь – это слова (основные единицы речи), обозначающие предметы, явления, действия, и признаки окружающей действительности. В словаре отражается содержание речи. «Словарная работа» - целенаправленная педагогическая деятельность, обеспечивающая эффективное освоение словарного состава родного языка. С целью раскрытия сущности значения словарной работы с детьми, обратимся к характеристике слова как основной единице языка.

Развитие словаря – это длительный процесс количественного накопления слов, освоения их социально закреплённых значений и формирование умения использовать их в конкретных условиях общения.

Различают словарь пассивный и активный. Под пассивным словарём понимают возможность понимания слов, под активным – употребление их в речи. Уровень развития словаря определяется количественными и качественными показателями.

В современной научной литературе слово рассматривается как «знак, обозначающий результат познания». Слово является важнейшей единицей языка. В слове кодируется познавательный опыт многих поколений. Язык как средство общения – это, прежде всего, язык слов. Словами обозначаются предметы и

явления, их признаки, качества, свойства и действия с ними, отвлечённые понятия, выражаются чувства и отношения. Слово обеспечивает содержание общения. Свободная устная и письменная речь опирается на владение достаточным словарным запасом.

Исходя из этого, можно определить этапы овладения словом детьми дошкольного возраста, раскрыть обеспечивающие их психологические механизмы:

1 этап – слово-обозначение (целостное восприятие предметов и явлений);

2 этап – слово-представление (дифференцированное восприятие предмета с выявлением его признаков);

3 этап – слово-значение (обобщение на основе выделения существенных признаков предмета).

Слова в языке существуют не изолированно друг от друга. Они входят в единую лексическую систему. Каждая лексическая единица этой системы связана различными отношениями с другими единицами, как по значению, так и по форме (синонимические, антонимические связи, тематические и лексико-семантические группы). Место слова определяется также его многозначностью, сочетаемостью с другими словами. При усвоении лексики эти связи начинают взаимодействовать. Вокруг каждого слова формируется смысловые (семантические) поля, иначе вербальные сети. Овладение словом одновременно является процессом его «обрастания» лексическими связями с другими словами. В итоге дети осваивают и сами слова, и системные связи между ними.

Проведённые исследования дают основание определить время возможного перехода детей к освоению средств языковой выразительности. Эта возможность возникает на уровне овладения понятийным значением слова. Именно тогда ребёнок становится потенциально способным осознавать явления многозначности, синонимии, метафоризации.

Работа над словом является одной из важнейших в общей системе работы по развитию речи. Овладение словарным составом родного языка – необходимое условие освоения его грамматического строя, развития связной монологической речи, формирования звуковой стороны речи.

Бедность словаря мешает полноценному общению, а, следовательно, и общему развитию ребёнка. И напротив, богатство словаря является признаком хорошо развитой речи и показателем высокого уровня умственного развития.

Своевременное развитие словаря – один из важнейших факторов подготовки к школьному обучению. Дети, не владеющие достаточным лексическим запасом, испытывают большие трудности в обучении, не находят подходящих слов для выражения своих мыслей. В итоге отмечено, ученики с богатым активным и пассивным словарём лучше решают арифметические задачи, легче овладевают навыком чтения, грамматикой, активнее в умственной работе на уроках.

Словарная работа в школе представляет собой совокупность целенаправленных и систематически проводимых упражнений, способствующих усвоению учащимися лексических, грамматических, произносительных и орфографических норм литературного языка. При обучении детей на уроках письма систематически отводится время для закрепления пройденных слов и знакомством с новыми словарными словами.

Для работы используется самодельный словарь. Правила пользования этим словарём прописаны на его первой странице, заниматься с ним можно как

индивидуально, так и с группой детей. Однако одного знакомства со словами недостаточно для того, чтобы овладеть грамотным их написанием.

Следует отметить, что качество работы по развитию речи школьников повышается:

-если она организуется на основе коммуникативно-ориентированной методики в букварном и послебукварном курсе;

-если на уроках последовательно и систематически прорабатываются речевые ошибки, обусловленные интерферирующим влиянием родного языка;

- если речевая работа носит системный характер и организуется на основе методики, учитывающей реальные коммуникативные потребности учеников.

Кроме того мы выделили ряд умений, необходимых для того, чтобы научить детей работать творчески, и на их основе подготовили и осуществили экспериментальное обучение по формированию и закреплению умений:

1) связанных с темой сочинения: умений понять тему, найти ее границы, раскрыть тему достаточно полно, озаглавить сочинения;

2) связанных с накоплением материала по теме: умений наблюдать природу, окружающий мир, рассматривать картину и т.д.;

3) по систематизации, отбору наиболее важного материала;

4) связанных с языковой подготовкой: отбору слов, уточнению их значений, правописания, составлению словосочетаний, предложений и фрагментов текста;

5) по составлению и написанию текста;

6) выражать в сочинении свое отношение к изображаемому, свой замысел, свое чувство;

7) самопроверки и совершенствования написанного текста сочинения, изложения (редактированию).

Экспериментальная работа, в течение длительного времени применяемая в таджикских школах, продемонстрировала эффективность обучения, развивающего русскую речь школьника, и доказала зависимость системности усвоения знаний со свободным их оперированием, приводящим к творческой самореализации учащихся на этапе подготовки их к переходу в среднее звено обучения. При этом в процессе преподавания русского языка и повышение уровня развития русской речи учащихся следует находить преимущества организации учебного процесса с опорой на психолингвистические особенности порождения речевого высказывания; на приоритетность коммуникации; теорию речевой деятельности и поэтапность формирования умственных действий у школьников;

Итак, развитие русской речи у учащихся должно осуществляться за счет пристальной работы с учебным текстом в ключе диалога, монолога, за счет использования специального словаря, элементов театрального действия, межпредметных связей, создания целостной содержательной картины учебного материала, влияющего на обогащение языкового объема, так как идеи взаимной связи учебных навыков, приобретаемых в ходе изучения русского и родного языков, других дисциплин учебного курса, которые не только формируют целостность картины мира школьника, но и значительным образом расширяют словарный запас, влияют на качественные показатели развитости способностей школьника, что требует сделать занятия по развитию речи учащихся

более целенаправленными, более конкретными. Ведь по мнению Н.И. Жинкина: «Речь - канал развития интеллекта».

Надо научить учащихся определять при помощи толкового словаря свой запас слов и таким образом следить, как увеличивается он в течение определенного отрезка времени. Одним из распространенных способов проверки запаса слов является такой: берется (на выбор) 10-20-30 страниц текста какого-либо толкового словаря русского языка и по каждой странице подсчитывается, сколько на ней встретилось слов известных и сколько неизвестных; затем данные, полученные по всем выбранным для указанной выше цели страницам, суммируются и по соотношению цифр известных и неизвестных слов подсчитывается процент тех и других.

Чтобы получить данные о запасе слов ученика не в процентном выражении, а в абсолютных цифрах, надо прежде вычислить процент от общего количества слов, включенных в словарь, по которому велся постраничный подсчет. Так, например, если при постраничном подсчете известных слов оказалось 256, а неизвестных 624, то это значит, что запас известных слов у данного человека составляет 29% и от общего количества слов, приведенных в словаре $(256 - 1 - 624) \cdot 256$, а в абсолютных цифрах составляет, если подсчет велся по «Толковому словарю русского языка» под ред. Н. Ушакова — 24 730 слов $(85280 \cdot 2 : 100 \cdot 29)$, если по «Словарю русского языка» С. И. Ожегова — 15 080 $(52000 \cdot 2 : 100 \cdot 29)$.

Конечно, такой подсчет запаса слов носит условный характер и может быть показателем того, как обогащается в течение определенного отрезка времени словарь учащегося, но не вообще, а лишь по отношению к словарному составу одного и того же словаря-источника.

Развитие науки, совершенствование техники, изменение общественных отношений ведут к появлению новых слов или расширению значений старых. Показ учащимся этих явлений будет способствовать пониманию ими процессов, происходящих в живом языке, а также осуществление в преподавании принципа историзма, поскольку новое в языке познается из сравнения со старым и связывается с определенными этапами и событиями в жизни народа и государства. Ни специальных уроков, ни специальных упражнений, связанных с изучением неологизмов, в V—VII классах проводить не следует (на это не хватает учебного времени). Ознакомление же с неологизмами должно идти попутно и осуществляться в связи с изучением литературных произведений, изучением истории, с проведением ряда упражнений по русскому языку, в которые наряду с другими категориями слов следует время от времени включать и неологизмы. Учитель может дать краткие пояснения в отношении неологизмов разных типов (разных по значению, сфере употребления и по способу образования). При этом следует иметь в виду, например, такие неологизмы:

1) связанные по своему значению

а) с эпохами первой и второй мировых войн: фронтовик, беженец, гитлеровец и т.п. .

б) с революцией и периодом гражданской войны: красногвардеец, комбеды

в) с изобретениями: вертолет, ракета, марсоход;

2) неологизмы, образованные:

а) по старым моделям слов с использованием продуктивных морфем, например суффиксов: -ник (высотник, смежник), -чик (волокитчик), -ец (комсомолец); -овик (массовик); -ач (рвач, апач); -ость (товарность), -яч (а) стиляга;

б) путем расширения значений слов — ударник (деталь у винтовки и передовой в работе человек), актив (в финансовом деле и как группа деятельных людей).

Попутно с этим может быть указано на то что при быстрой смене общественно-политических явлений многие слова, являющиеся неологизмами по отношению к нашему времени перешли в разряд исторических слов, как произошло со многими терминами эпох революций и коммунизма.

Всем известно пристрастие многих учащихся к употреблению иноязычных слов. Перенасыщенность речи безо всякой надобности такими словами ведет нередко к затемнению смысла того, что было сказано учащимися. Кроме того, нередко такие слова употребляются не в том значении, в каком их следует употреблять. Например, один учащийся не различает по значению слова стимулы и символы, а для другого слова лидер и негодяй — синонимы, третий называет трамвайную остановку «авторитетной», потому что на этой остановке обычно сходит много пассажиров («Какая авторитетная остановка!»), четвертый говорит «литургический сон» вместо летаргический.

Нередки случаи искажения новых для учащихся слов, так как последние вводятся в речь иногда преждевременно, без достаточного осмысления их учащимися. Отсюда оказываются возможными такие искажения, как например: футуристы. — «футляристы», изоляциялисты — «золяционисты» и т. п.

Природа явлений языка и речи сложна и многогранна. Этим объясняется многоаспектность научного обоснования методики развития речи и обучения русскому языку. Важнейшая роль в разработке теоретических основ методики принадлежит смежным наукам, объектами изучения которых являются язык, речь, речевая деятельность, познание, педагогический процесс: теория познания, логика, языкознание, социолингвистика, психофизиология, психология, социальная психология, психолингвистика, педагогика (разные ее отрасли). Их данные позволяют определить и обосновать место и значение, принципы и задачи, содержание и методику работы с детьми. Методологической основой методики развития речи являются положения материалистической философии о языке как продукте общественно-исторического развития, как важнейшем средстве общения и социального взаимодействия людей, о его связи с мышлением. Такой подход отражается в понимании процесса освоения языка как сложной человеческой деятельности, в ходе которой приобретаются знания, формируются умения, развивается личность. Знание методологических основ необходимо для понимания сущности онтогенеза речи и отсюда — для определения общей направленности педагогического воздействия на детей и, наконец, для понимания более частных методических вопросов.

Важнейшим, значимым для методики положением является то, что язык — это продукт общественно-исторического развития. В нем отражаются история народа, его традиции, система социальных отношений, культура в широком смысле. Язык, речь возникли в деятельности и являются одним из условий существования человека и осуществления его деятельности. В языке, как продукте этой деятельности, отражены ее условия, содержание, результат.

Таким образом, развитие речи учащихся — это практическая сторона обучения языку, формирование тех умений и навыков, которые способствуют обогащению активного словарного запаса, свободному пользованию всеми грамматическими средствами — словообразовательными моделями, формами частей речи, словосочетаниями, предложениями различных типов, а также формирование образно-эмоциональной стороны речи для выражения своих

мыслей, знаний, чувств, намерений.

Ключевые слова: словарь, активный, пассивный, навыки чтения, освоение, связная речь.

Литература:

1. Айдарова Л.И. Психологические проблемы обучения младших школьников русскому языку. М., 1978.
2. Аксенова А.К., Э.В. Якубовская. Дидактические игры на уроках русского языка. М., 1987.
3. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М., 1985.
4. Бессчастная Е.И. Еще раз о словарной работе на уроках русского языка. Опыт молодым / Начальная школа. - 2001. - №8. - С. 64-67.
5. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды . М., 1977.
6. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи//Вопросы языкознания. 1964, №6 (то же//Риторика, №4).

МЕСТО СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Курбонова С.

В данной статье рассматривается проблема проведения словарной работы на уроках русского языка, ведь словарная работа в школе представляет собой совокупность целенаправленных и систематически проводимых упражнений, способствующих усвоению учащимися лексических, грамматических, произносительных и орфографических норм литературного языка. Автор отмечает, что развитие словаря – это длительный процесс количественного накопления слов, освоения их социально закреплённых значений и формирование умения использовать их в конкретных условиях общения.

Ключевые слова: словарь, активный, пассивный, навыки чтения, освоение, связная речь.

THE POSITION OF WORK WITH DICTIONARY IN PROCESS OF LEARNING RUSSIAN LANGUAGE

Kurbonova S.

In this article we look through the problem of work with dictionary at the lessons of Russian language, because dictionary work at school is the complex targeted and systematic exercises, contributing of learning by students lexical, grammatical, spelling and orthographic norms of literal language .

The author marks that developing of dictionary is the long process of cardinal mecum Latino of words, mastering them social enshrined meanings and forming skills of using them in conversation conditions.

Keywords: dictionary, active, passive, reading skills, speech.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

**Сайдамирова М.С., ст. преп. кафедры английского языка
КГУ имени А. Рудаки**

Лексический состав языка это «строительный материал», и притом безгранично обширный, подвижный, многогранный, во многих случаях с трудно доступным учетом особенностей, по отношению к цементирующей, организующей роли грамматики.

Грамматические нормы максимально абстрагированы от лексических значений, но нельзя изучать грамматику, не учитывая одновременно конкретные слова, на которые должны распространяться изучаемые правила грамматики; как нельзя усвоить лексику, не изучая одновременно грамматическую форму слова. Органическая связь лексики и грамматики очевидна.

Если в области грамматики можно в определенной мере и с определенной степенью рациональности и точности подойти к вопросам классификации наиболее часто встречающихся трудностей и указать оптимальные пути их преодоления, то в области лексики такой перечень «рецептов» наметить трудно в силу того, что лексический материал – это собрание единичных фактов, практически не имеющих системы. Здесь скорее следует говорить о наиболее рациональных путях овладения лексикой, лексическими навыками, что и явится в итоге путем преодоления трудностей. Как бы ни были важны грамматические навыки и необходимы знания в этой области, вполне понятно, что каждого, кто изучает язык привлекает лексическая сторона языка, семантика слов. Изучающий язык ощущает, что знание большого количества слов является очевидной необходимостью, семантика слов представляет для него реальную ценность в выражении собственных мыслей и для работы с иностранным текстом. Трудности же в овладении лексикой определяются спецификой трудностей лексического материала.

Если идти по пути простого, механического, нецеленаправленного заучивания, взятых наугад слов или даже целых выражений, не имея перед собой ясных целей и не умея отобрать для запоминания нужные из них, то таким заучиванием мы не достигнем цели затратив нерационально много времени. Поэтому для рационального единиц, существующих в языке, подвергать анализу и запоминать следует не любые слова и фразеологические сочетания, выбранные произвольно, а только те, от усвоения которых в первую очередь зависит достижение поставленной цели.

То есть, эти слова или фразеологические сочетания должны отвечать определенным критериям, руководствоваться которыми необходимо.

Для избрания правильного направления в самостоятельной работе по овладению лексикой обучающийся должен, прежде всего правильно ориентироваться в объеме необходимого лексического, каким объемом лексических знаний и навыков он должен располагать, чтобы в дальнейшем работать с иностранным текстом с минимальным использованием словаря или даже без использования словаря вообще.

Проведение исследований в этом направлении и разработка теоретических основ по составлению словаря – минимума дали возможность выработать систему принципов отбора слов и фразеологических сочетаний.

На основе результатов проведенных исследований пассивный лексический минимум должен составить от 3 до 4 тысяч лексических единиц (слов – понятий).

Что же следует учитывать при выборе лексических единиц для заучивания и работы в этом направлении? Отбор лексики рецептивного (пассивного) словаря – минимума должен осуществляться в опоре на следующие принципы:

- 1. Семантическая ценность данной лексической единицы.**
- 2. Частотность – повторяемость слова.**
- 3. Словообразовательная ценность.**
- 4. Возможность сочетаемости с другими словами.**
- 5. Многозначность слова.**

Руководствуясь приведенными принципами, изучающий язык из огромного множества слов, словосочетаний и фразеологизмов самостоятельно может отобрать для запоминания только те, усвоение которых ему в первую очередь необходимо для достижения целей обучения, в данном случае для чтения иностранного текста с целью его точного понимания, а при необходимости – передачи на родном языке.⁴²

Кроме знания принципов отбора лексического минимума для заучивания, не менее важно овладеть рациональными методами усвоения лексического минимума.

Овладение лексическим минимумом преследует, прежде всего, практические цели: создание у обучающихся определенного словарного запаса, в опоре на который он может самостоятельно работать с иностранным текстом, предусмотренным программой, с минимальным использованием словаря при максимальной эффективности.

Процесс овладения лексикой складывается из двух взаимосвязанных явлений: усвоения лексического материала и развития лексических навыков.

Так как при усвоении лексического материала с самого начала следует ориентироваться в основном на самостоятельную работу над текстом, то и подход к данному процессу должен быть вполне осознанным со стороны обучающегося.

Первым этапом в овладении новой лексической единицей является ее узнавание в тексте и внесение в словарную тетрадь. В каждом слове следует различать звуковой состав (произношение), графический облик (написание), семантику (значение). В производных словах большое значение имеет умение анализировать морфологический состав слова, знание значений и функций его основных морфологических элементов – приставок, суффиксов, окончаний.

При работе с незнакомым словом обязательно следует установить его грамматические признаки и морфемный состав, это приучает студента вести самостоятельные наблюдения над словом при прочтении иностранного текста.

Как известно, для английского языка характерно расхождение между графикой и звучанием слова, поэтому при внесении нового слова в индивидуальный словарь, обучающийся обязательно должен обозначать его транскрипцию, что позволит в дальнейшем избежать ошибочного произношения – прочтения.

Для удобства и экономии времени можно транскрипцию изображать не полностью для всего слова, а только для его части, можно внести свои условные обозначения (долгота и краткость гласных, непроносимые графические группы и т.д.).

Настоятельно рекомендуется проговаривание данного слова, произнесение его вслух от 3 до 6 раз, в зависимости от сложности, чтобы обучающийся сам мог

убедиться в возможности правильного произношения.

Уж при первом внесении нового слова в словарь обучающийся должен добиться его беглого и четкого произнесения, должен почувствовать, что оно не вызывает затруднений при его прочтении. Такая тренировка приводит к образованию «звуко – моторного образа», что и способствует в дальнейшем правильному и беглому чтению.

Не следует отказываться от прочтения данного слова в контексте, после того, как оно было несколько раз проговорено изолированно.

Несмотря на то, что в практике преподавания большая часть времени отводится работе над лексикой, усвоение лексики представляет для обучающихся большие трудности. Если эта работа не ведется целенаправленно и не обосновывается научно и методически, значительные запросы времени не приносят ощутимых результатов, а словарный запас обучающихся остается достаточно ограниченным.

Особую важность данная проблема приобретает в аспекте самостоятельной работы над лексикой.

Овладевая лексикой, обучающийся должен подходить к явлениям усвоения лексических единиц не механически, а должен знать причины затруднений и пути их преодоления.⁶

Исходя из того, мы рекомендуем при работе над лексикой с целью ее усвоения, не механически заучивать лексические единицы, а учитывать следующие факторы:

1. Особенности каждого слова (его формы, значения и употребления).
2. Возможности взаимосвязи изучаемого слова с другими словами в данном иностранном языке – роль контекста.
3. Характер связи между иностранным словом и словом родного языка обучающегося.

4. Особенности отдельного слова.

а) Форма слова. Для овладения словом как лексической единицей обучающийся в первую очередь должен обратить внимание на его *форму*.⁴³

Исключительно важно поэтому развить у обучающихся навык узнавания значения слова, исходя из его функции в предложении

He called me to the telephone.

The strange telephone call. Don't forget to telephone him.

подавляющее большинство слов в лексике английского языка тех или иных словообразовательных средств. Поэтому очень важно установить, **является данное слово аморфным или производным**. Обучающийся должен помнить, что значения производных слов сохраняют в определенной степени связь со значениями исходных слов. Поэтому, чем основательнее студент владеет материалом словообразования, пониманием семантической структуры слова, тем шире будет его возможности в понимании и усвоении новой лексики, самостоятельном раскрытии содержания данной лексической единицы на основе «выводимости».

Хорошее знание словообразовательных моделей языка, овладение

⁴³ Исходя из вида речевой деятельности, мы имеем в виду рецептивную лексику.

Для английского языка не характерна развивая система флексий, поэтому особенности, с формой слова будут касаться форма словообразования и возможности использования одного и того же слова, без изменения его формы, в качестве различных частей речи.

«выводимостью» значений из известных соответствующих элементов, может сыграть неоценимую роль в обогащении словарного запаса обучающегося, и поэтому в работе над лексикой на эту сторону языка следует обращать самое серьезное внимание.

б) Значение слова. Раскрытие значения слова является самой важной и трудной частью работы над лексической единицей. Роль преподавателя в данном виде работы приобретает первостепенное значение.

Неопытный учащийся, обращаясь за помощью к словарю, может оказаться в затруднении, т.к. для ряда слов, в больших словарях он найдет словарные статьи, содержащие от 100 до 120 значений. (для “*to make*” дается 97 значений, для “*to make*” - 91 *to set* – 126).

Поэтому роль преподавателя в работе данного рода заключается в привитии обучающимся навыка обнаружения единства значений слова во множестве его частных проявлений. Обучающийся должен знать, что в основе его значения содержится некая абстракция, некое «Общее» значение, на основе которого может быть выявлено частное значение в данном конкретном языковом окружении. Поэтому не верно отождествлять значение слова с его переводом на родной языке.

Задача преподавателя составит в том, чтобы добиться правильного понимания английского слова и интерпретации его в контексте, а не в том, чтобы обучающийся запоминал множество возможных переводов и каждый раз перебирал в уме эти заученные переводы.

Особые трудности при раскрытии значения слова будут представлять слова многозначные. В то же время эти слова являются более ценными для понимания текстов и их запоминание необходимо, т.к. такое слово дает возможность на базе знания основного его значения самостоятельно понять другие многочисленные созначения без предварительного их изучения.

Обратимся к примерам: слово «*body*» с его основным значением «*тело*» не представляет труда для понимания других его созначений: *geometrical body* – *геометрическое тело*, *body of a car* – *корпус машины*. *Body of an artillery shell* – *гильза артиллерийского снаряда* и т.д.

Другой пример: слов «*head*» с основным значением «*голова*» легко может быть понято и в других значениях:

the head of mountain – *вершина горы*; *the head of the nail* – *шляпка гвоздя*, *the head of the column* *начало колонны* и т.д.

Работа по раскрытию содержания многозначного слова должна сводиться к умению устанавливать семантические связи нового значения с основным значением многозначного слова. Если в этой работе будет присутствовать элемент творчества, исходящий от самого обучающегося. То это ускорит развитие чувства языка и принесет ощутимое облегчение и удовлетворение в работе над языком.

Итак, необходимо научиться вырабатывать навык обобщенного понимания слова. Например, известный глагол «*to go*» обозначает «идти», «ехать», «плыть», т.е. во всех этих случаях мы имеем с «движением», «перемещением»; зная это легко прийти к выводу, что этот глагол в обобщенном значении отражает любое движение (движение вообще), которое может быть воспринято как в прямом, так и в переносном смысле.

Чтобы развить умение устанавливать семантические связи нового значения с основным значением следует проделывать упражнения, которые преследуют цель развития данного навыка. В этом случае внимание обучающихся должно быть

направлено на раскрытие содержания слова на основе природы многозначности.

Обучение приемам раскрытия значений многозначных слов очень важный момент в овладении иностранным языком, т.к. умело поставленное обучение в этом направлении подготавливает переход к работе над терминологией специального текста, которая легче усваивается при понимании ее взаимосвязи с исходным словом.

2. Роль контекста. Значение слова, его многозначность тесно связаны с тем языковым окружением, в котором оно находится. Все, кто изучат язык, должны помнить, что свое подлинное значение слова приобретают только в контексте. Правильный выбор одного из значений слова возможен только при наличии контекста.

Определение значения слова только по словарю может привести к непониманию и ошибкам.

Характерный для английского языка полисемантизм является причиной того, что любое, казалось бы хорошо знакомое слово, в зависимости от контекста может иметь совсем иное значение.

Так как мы ориентируем обучающихся на самостоятельную работу над лексикой, то необходимо развить у них такие приемы работы, которые дадут им возможность контекстуального раскрытия значений многих слов. Эта задача только тогда может быть успешно решена, а работа над усвоением лексики наиболее эффективна, когда будет проделано значительное количество упражнений по использованию изучаемого слова в различных окружениях.

Многозначность слов часто служит источником трудностей в толковании и переводе отдельных предложений. Большинство ошибок возникает именно тогда, когда обучающийся наталкивается на слова с многими значениями. Неверно поняв значения этих слов, он уже не может правильно понять все предложение.

Ключевые слова: методы, лексический минимум, усвоение, навыки, текст, особенность, эффективный, слово.

Литература:

1. Берман И.М. Методика обучения английскому языку. М., 1970.
2. Давыдова А.Н. Самостоятельная работа учащихся над лексическим материалом иностранного языка. И.Я. № 5, 1950
3. Кондрашова В. А. Эффективность запоминания незнакомых слов в процессе самостоятельного чтения иностранных текстов. М., 1963.
4. Мюллер В.К. Англо-русский словарь. М., 1998
5. Харитончик З. А. Лексикология английского языка. Минск, 1992.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Сайдамирова М. С.

Статья посвящена рациональным методам усвоения лексического материала и развития лексических навыков при работе над иностранным текстом.

Автор также рассматривает особенности отдельного слова (форма и значение) в предложении.

Ключевые слова: методы, лексический минимум, усвоение, навыки, текст, особенность, эффективный, слово.

EFFECTIVE WAYS OF LEARNING ENGLISH VOCABULARY

Saidamirova M.S.

The article is devoted to the effective methods of assimilation of vocabulary minimum and development of habits of it working with text.

The author also examines the peculiarities of a separate word in the sentence.

Keywords: methods, vocabulary minimum, assimilation, habits, text, peculiarity, effective word.

ТАШАККУЛИ ШАХС ДАР КОЛЛЕКТИВ

Исоева Д.С., муаллими калони кафедраи психологияи
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Проблемаи шахсият дар коллектив яке аз масъалаҳои муҳими педагогӣ ба шумор меравад. Ба ҳаллу фасли он файласуфон, ҷомеашиносон, психологҳо ва педагогҳо машғул мебошанд. Одам маҳсули ҷамъият буда, дар муҳити ҷамъиятӣ ҳаёт ба сар мебарад. Дар алоқамандӣ бо коллектив ва дар зери таъсири коллектив шахсият ҳаматарафа ташаккул меёбад. Ба таълимоти педагогикаи муосир тақия намуда, роҳ ва воситаҳои тарбияи коллективро кор карда баромадан мумкин аст.

Дар ҳалли масъалаи назарияи тарбияи коллектив бисёр файласуфон, назариячиён, педагогҳо ва психологҳо корҳои зиёди илмӣ гузаронида, ин проблемаро бо асосҳои илмӣ амалӣ бой гардонидаанд. Яке аз назариячиёни ин проблема педагоги машҳури рус Н.К.Крупская ба ҳисоб меравад. Ӯ асосҳои назариявии тарбияи коллективро кор карда баромада, нақши коллективро дар ташаккулёбии шахсият муайян намуда, шакл ва роҳи фаъолияти ҷамъиятии коллективро нишон додааст.

Нақши меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ дар асоси талаботи педагогиро психологӣ муайян шуда, рушди он ба муносибатҳои фаъоли коллективӣ вобастагӣ дорад.

Дар ҳалли масъалаи назарияи тарбияи коллектив педагоги бузурги рус А.С.Макаренко мавқеи калонро дар илми педагогика ишғол намудааст. Вай асоси назарияи тарбияи коллективро характери амалӣ додааст. Аҳамияти назариявии тарбияи коллективии Макаренко дар он аст, ки онро дар амалияи кори худ татбиқ карда, самараи хуб ба даст овардааст. Макаренко нақши коллективро дар ташаккулёбии тарафҳои шахсият муайян намудааст. Вай муттаҳидшавии одамро дар як коллективи бутун дар якҷанд тарафҳо муайян кардааст:

- А) дар мақсаднокии бузурги ҷамъиятӣ;
- Б) дар амалиёти якҷоя дар муваффақиятҳо;
- В) муносибати байниқадгари аъзоёни коллектив;
- Г) ташкили мақомоти худроҳбарикунандаи коллектив.

Таснифоти ин шартҳо назарияи тарбияи коллективро боз бойтар намуда, нақши коллективро дар инкишофи ҳаматарафаи шахсият ва дар рафти корҳои илмӣ-татқиқотӣ таъмин менамояд. Макаренко дар натиҷаи корҳои зиёди педагогикаш дар мавриди тарбияи коллектив нақш ва соҳти коллективро додааст.

Вай дар ибтидо коллективро чунин шахр додааст, ки ба созмонҳои талабагӣ («Ахтарон», «Ворисони Сомониён», «Сомониён») мансуб буда, дар худ 12-15 касро муттаҳид мекунад.

Коллектив дар худ зинаҳои муайяни тараққиёт ва пешравиро дорад. Инкишофу тараққии коллектив раванди мураккаб буда, онро А.С.Макаренко

бевосита ба талаботи ҳаётии коллектив мансуб донистааст. Ҳар кадом талаботи ба коллектив пешниҳод мешуда ҳамчун омил дар пешравӣ ва тараққиёти коллектив қувваи пешбарандаи он ҳисоб меёбад. Коллектив тараққиёт ва пешравии худро дар асоси зинаҳои зерин муайян менамояд.

Зинаи якум

Ибтидои ташкилшавии коллектив ин ба бачагон пешниҳод намудани кори мақсадноки ғоидабахши ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар он натиҷа он чи нишон дода мешавад, ки бачагон иҷро мекунанд, балки ба онҳо чӣ тавр зиндагӣ ва меҳнат карданро ёд медиҳанд. Яке аз ҷиҳатҳои тараққӣ ва пешравии коллектив дар зинаи якум ин ба нақшагирии кори коллектив ба ҳисоб меравад. Нақшаи тараққиёти коллектив, ки он ба банақшадарории кори коллектив вобаста аст, аз банақшагирии наздику миёна ва перспективӣ иборат мебошад. Дар тараққиёти зинаи якуми коллектив нақши ҷудо намудани ғайбон қалон мебошад. Яъне ин чунин маъно дорад, ки дар зинаи якуми тараққиёт бештар ба бачагоне таъҷ менамоянд, ки ташаббускоранд ва ҳаракат мекунанд ба манфиати коллектив ягон ғоида биоранд.

Дар иҷрои шартҳои гузашташуда тамоми аъзои коллектив баробар иштирок мекунанд ва ба қомеъҳои ноил мегарданд. Натиҷаи ҳалли масъала коллективона гузаронида мешавад. Қамбудӣ ва нуқсонҳои содиркардашудаи ҳар як амалиёти иҷро карда шуда ҳосияти муҳокимаи умумиро мегирад. Ин тарзи талабот ба пешравӣ ва тараққиёти зинаи якум таъсири пешбаранда мерасонад. Дар тараққиёт ва пешравии зинаи якум нақши роҳбарикунандаи муаллим ниҳоят бузург мебошад, зеро муаллим ба таъсиррасонии тарбиявии ҳар як хонанда мусоидат намуда, амалҳои иҷро кардаи онҳоро ба сомон мерасонад.

Зинаи дуюм

Тараққиёти коллектив нисбат ба зинаи якум хеле мураккаб ва таҳти худроҳбарикунии коллектив мегузарад. Хусусияти асосию муҳими тараққиёти зинаи дуюми коллектив ин мураккабшавии ғайбияти амалии хонандагон мебошад. Дар он пешомадҳои наздики коллектив ҳал карда мешавад. Ҳисси муносибати эҷодӣ, муносибати коллективӣ нисбат ба меҳнати ғойданоки ҷамъиятӣ пайдо мегардад, имкон медиҳад, ки дар завқи хонандагон қасбантихобқунӣ пайдо шавад.

Хулоса, зинаи тараққиёти дуюми коллективро зинаи тараққиёти пурмавҷи сифатҳои маънавий, худидорақунӣ, ғайбияти амалии коллектив мегӯянд.

Зинаи сеюмро тараққиёти сифатҳои интенсифӣ, идеявӣ-маънавии ташаккул-ёбии коллектив мешуморанд. Аломати махсуси зинаи сеюм дар он аст, ки дар коллектив хусусияти махсуси мукамалшавии ҳисси инсондӯстӣ ва муносибати инсонпарварӣ дар нақшаи васеъ пайдо мешавад.

Зинаҳои тараққиёти коллективро дида баромада, ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. коллектив бо мақсади тарбия намудан ташкил карда шуда, зеро роҳбарии педагог(муаллим) гузаронида мешавад;

2. сарчашмаи тараққиёти коллектив таҳти таъсири ғайбият асос мегирад ва моҳияти он ба ташаккулёбии шахсият таъсир мерасонад, ки дар асоси мақсадҳои зерин ибтидо меёбад:

а) муносибати шахсӣ ва гурӯҳи хурд мавзӯи омӯзиши фалсафа, педагогика ва психология буда, нишон дода мешавад, ки гурӯҳи хурд дар коллектив пайдо мешавад, аммо вай ноустувор буда, ғайбияташ зуд қад мегардад;

б) муносибатҳои байниҳамии қорӣ дар коллектив;

- в) ҳисси инсондӯстӣ дар коллектив;
- г) фикрҳои ҷамъиятӣ ва идеяҳои маънавии коллектив.
- ғ) анъана ва ҳосияти тарбиявӣ доштани онҳо дар коллектив.

Дар охир ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки коллектив ин умумияти одамони ба ҳам муттаҳидшудаест, ки дар асоси мақсади муайян ғайолият намуда, ба манфиати аъзоён ва ҷомеа хизмат менамоянд. Дар баробари ин коллектив имконоти хуби тарбиявӣ дошта, мусоидат менамояд, ки шахс дар коллектив инкишоф ёфта, мавқеи худро дар ҷамъият пайдо намояд.

Калидвожаҳо: коллектив, рушд, мураббӣ, сифатҳои иродавӣ, муносибатҳои коллективӣ, гурӯҳҳои хурд ва калон.

Адабиёт:

1. Ковалев А.Г. Курс лекции по социальной психологии. М: Высшая школа, 1972.
2. Крупская Н.К. Пед. соч., т. 3, стр. 557.
3. Макаренко А.С. Соч., т.V, стр.125.
4. Марьенко И.С. Нравственное воспитание школьников. М., Просвещение, 1969, стр.120.
5. Мустафокулов Т. Асосҳои психологияи умумӣ. Д.: Империял групп, 2012.- 422 с.
6. Петровский А.В. Шпалинский В.В. Социальная психология коллектива. М: Просвещение, 1978.

ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ В КОЛЛЕКТИВЕ

Исоева Д.

Статья посвящается проблемам воспитания личности в коллективе. Именно в коллективе личность развивается и формируется. Коллектив может стать важным инструментом формирования личности при условии разумного управления им со стороны воспитателя, педагога.

Ключевые слова: коллектив, развитие, воспитатель, волевые качества, коллективное отношение, малые и большие группы.

EDUCATION INDIVIDUAL IN THE COLLECTIVE

Isoeva D.

The article is devoted to the problems of education of the person in the team. It is in the collective personality is formed and developed. The team can be an important tool of identity formation, provided reasonable control them by the teacher.

Keywords: team development, educator, volitional qualities, the collective attitude, small and large groups.

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНИКИ ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПУТЁМ ПРОВЕДЕНИЯ РЕЧЕВОЙ РАЗМИНКИ

**Халимова М., ст. преп. кафедры русской и мировой литературы с МПРЯЛ
КГУ имени А. Рудаки**

Современный процесс развития сферы образования в Республике Таджикистан, переход к мировым стандартам обучения, и в этой связи совершенствование методики обучения дисциплин является первостепенной задачей работников системы образования.

Следует отметить, что за последние годы в стране, в рамках реализаций государственных и инвестиционных программ проводится огромная работа и по

совершенствованию изучения русского языка, особенно формированию знаний, умений и навыков учащихся на уроках русского языка и литературы.

Формирование навыка чтения оказывает существенное влияние на интеллектуальное развитие ребенка, имеет корригирующее значение, способствует его социальной адаптации в обществе. Речевые разминки на уроках чтения и зрительные диктанты на уроках русского языка, игровые упражнения позволяют развивать положительную мотивацию к чтению.

Чтение – сложный процесс, так как выполняет роль речевого общения, способствует закреплению и развитию навыков правильной речи и выработке умения использовать их в практической речевой деятельности. Успешность обучения детей всем предметам школьного курса полностью зависит от того, как сформированы навыки чтения.

Учащиеся с задержкой умственного и психического развития испытывают сложности в процессе овладения полноценным навыком чтения. Формированию правильного, сознательного и выразительного чтения препятствует слишком медленный темп, в результате чего у учащихся нарушается восприятие слов и правильность их воспроизведения, что в свою очередь приводит к трудностям понимания читаемого.

Но замедленное развитие темпа чтения у таких детей обуславливается ещё и тем, что у них в силу стойкого нарушения интеллекта, недоразвития многих высокодифференцированных сторон психической и моторной деятельности, недостатков слуховой и зрительной памяти, недоразвития речи, слабой концентрации внимания данный навык не развивается до необходимого уровня естественным путём, без специального обучения. Специальные методические приёмы и упражнения, с одной стороны, способствуют выработке навыков чтения, воспитанию интереса к процессу чтения, с другой стороны, совершенствуют память, внимание учащихся, сглаживают дефекты логического мышления и подготавливают сознание учащихся к восприятию образов, настроений и переживаний, которые автор пытался отразить в своём произведении.

Предлагаемые приемы для развития навыков беглого чтения отличаются большей целенаправленностью, чем методы, используемые в массовой школе. К тому же они нацелены не только на формирование данного навыка, но и на коррекцию тех недостатков, которые препятствуют его формированию. Ведущее место среди них отводится таким приёмам, как речевая разминка на уроках чтения с целью увеличения количества читаемых слов в минуту и зрительный диктант, проводимый на уроках русского языка в процессе орфографической пятиминутки с целью развития оперативной памяти.

Данные приёмы представлены следующим образом:

- специальный подбор текстов;
- выбор соответствующего способа чтения;
- ориентация в тексте, заключающаяся в постановке вопросов по прочитанному;
- проведение зрительных диктантов с фиксированным временем для показа образца;
- игровые упражнения, направленные на развитие у учащихся познавательных психических процессов, на формирование правильного выразительного чтения.

Материалом для речевых разминок служат специальные тексты, а для зрительных диктантов – предложения, которые отвечают следующим требованиям:

- просты и доступны по содержанию;

- отличаются простотой структуры предложения, отсутствием незнакомых слов;
- текст имеет законченный характер и интересен по содержанию;
- тексты различаются по объёму слов, входящих в них;
- тексты предъявляются напечатанными на карточках, которые предлагаются каждому учащемуся;
- для общей экспозиции при проведении зрительного диктанта используется материал, также представленный в печатном варианте, в виде плаката, или предъявленное предложение должно быть написано учителем на доске печатными буквами.

При подборе текстов учитывается принцип индивидуального подхода в обучении, в связи с чем, отбираемые произведения для речевой разминки различны по объёму и сложности сюжета, что ставит учеников с любой техникой чтения в равные условия: все дети работают одним и тем же приёмом с одинаковым заданием и общим внешним проявлением результата данного вида речевой деятельности.

Ввиду того, что методика проведения речевой разминки предполагает увеличение каждого последующего текста на одно слово, некоторые слова в авторских текстах сокращены или введены самостоятельно придуманные обороты речи, что не нарушает основного содержания предлагаемого рассказа. Принимая во внимание особенности восприятия определённого контингента учащихся, тексты адаптированы согласно возрасту учащихся (то есть чтобы они могли произвести самостоятельный свободный пересказ того или иного рассказа, опять же без нарушения основного содержания).

Учителю в организации читательской деятельности и формировании навыка беглого чтения существенную помощь могут оказывать родители учащихся – при условии правильного отношения к этой проблеме. Одним из действенных приёмов такой помощи является чтение детям перед сном. Ежедневно в одно и то же время, примерно за полчаса до сна, рекомендуется читать ребёнку какое-либо очень интересное произведение. При этом ваше чтение должно быть ярким, максимально выразительным. Прекращать чтение нужно на самом интересном месте, чтобы ребёнок засыпал с мыслью: «А что же дальше?». Этот процесс должен быть системным.

Наибольшую сложность у детей с задержкой умственного и психического развития вызывает чтение труднопроизносимых слов, слов со стечением согласных или имеющих сложную слоговую структуру. В этой связи эффективной является работа по составлению осколочных картинок. На полосках разного цвета (или на белой бумаге фломастерами разного цвета) пишутся 2–3 слова и разрезаются на части. Учащимся предлагается составить слова с опорой на цвет (у каждого ученика – индивидуальный набор осколочных картинок). Затем учащиеся находят эти слова в тексте, идёт работа по содержанию и т. д.

Кроме того, необходимо работать над развитием артикуляционного аппарата: читать небольшие, лучше всего стихотворные, тексты в темпе скороговорки и собственно скороговорки.

Наиболее продуктивной в плане формирования навыка чтения является ежедневная тренировка в чтении. Эта работа осуществляется под контролем родителей в следующем порядке:

- ребёнок выбирает книгу для самостоятельного чтения;
- ежедневно ученик прочитывает 1 страницу печатного текста вслух, после чего кратко передает содержание прочитанного родителям; или: родители могут

организовать простейший опрос по содержанию прочитанного, для чего достаточно задать пару вопросов информационного характера («О ком (о чём) ты прочитал?») и «Что интересного узнал?»);

– один раз в неделю необходимо проверять технику чтения:

- 1) выбрать малознакомый текст и дать ребенку прочитать, фиксируя 1 минуту времени, столько, сколько получится;
- 2) подсчитать количество прочитанных слов и записать.

Основной целью проведения речевой разминки заключается в том, чтобы настроить детей на работу, чтобы дети осознали диапазон своего голоса, чтобы привить определенную культуру пользования речевым аппаратом, чтобы воспитать у учеников чувство ответственности и за то, что они говорят, и за то, как они произносят речь, чтобы дети научились фиксировать внимание на исполнительской стороне своей и чужой речи. Упражнения по технике речи необходимы практически всем ученикам: одним они помогают исправлять недостатки речи, другим – не терять приобретенные ранее навыки, всем – позволяют настроиться на урок и подготовить речевой аппарат к говорению.

Речевая разминка направлена на решение нескольких задач: совершенствование четкости произношения, развитие дикции, правильного дыхания; кроме того, она способствует формированию выразительности речи, развитию основных приемов выразительного чтения и включает в себя несколько этапов:

Дыхательные упражнения, так как правильное речевое дыхание – основа речи, артикуляционные упражнения, цель которых «разогреть» мышцы языка, щек, губ, что обеспечит им наибольшую подвижность при говорении («вкусное варенье», «почистим зубки», «лошадка» и т.д.), но их главная задача: научить отчетливо, произносить каждый звук, обращать внимание на работу губ, положение языка, правильное дыхание.

При проведении речевой разминки следует соблюдать некоторые правила:

Сначала упражнения надо выполнять медленно. Полезно задавать ребёнку наводящие вопросы. Например: Что делают губы? Что делает язычок? Где он находится (вверху или внизу)?

Затем темп упражнений можно увеличить и выполнять их под счёт. Но при этом следить за тем, чтобы упражнения выполнялись точно и плавно, иначе занятия не имеют смысла.

Занимаясь с детьми, нужно следить за тем, чтобы они усвоили основные движения. Требования повышаются: движения должны быть чёткими и плавными, без подёргиваний.

Всем известно, что материал для упражнений – это наиболее часто встречающиеся в русском языке парные буквосочетания и слова с такими буквосочетаниями. Он распределен по группам таким образом, чтобы строго последовательно соблюсти основной принцип обучения от простого к сложному.

Итак, следует отметить, что проведение речевой разминки на уроках русского языка и литературы самый эффективный способ формирования техники чтения, потому что при чтении закрепляются и развиваются навыки правильной речи учащихся.

Ключевые слова: техника речи, речевая разминка, чтение, деятельность, методы, приёмы, упражнения.

Литература:

1. Поваляева М.А. Нетрадиционные методы в коррекционной педагогике. Ростов-н-Д: Феникс, 2006. – 349 с.
2. Павлова Н.Н. Просто учимся читать. М.: Изд-во Библиотека Ильи Резника; Изд-во Эксмо, 2006. – 64с.
3. Гусева Г.М., Моргачёва Е.Н. Уроки чтения в 3 классе. М.: Просвещение, 2007. – 140 с.
4. Костромина С.Н., Нагаева Л.Г. Как преодолеть трудности в обучении чтению. М.: Ось – 89. 1999.

**ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНИКИ ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПУТЁМ
ПРОВЕДЕНИЯ РЕЧЕВОЙ РАЗМИНКИ**

Халимова М.

Данная статья посвящена формированию языковых знаний, умений и навыков учащихся на уроках русского языка и литературы, особенно формированию техники чтения учащихся путём проведения речевой разминки. Автором делается акцент на то, что чтение – сложный процесс, так как выполняет роль речевого общения, способствует закреплению и развитию навыков правильной речи и выработке умения использовать их в практической речевой деятельности и успешность обучения детей всем предметам школьного курса полностью зависит от того, как сформированы навыки чтения.

Ключевые слова: техника речи, речевая разминка, чтение, деятельность, методы, приёмы, упражнения.

**FORMATION OF READING TECHNIQUES THROUGH CONDUCTION OF
VOCAL WARMING-UP**

Halimova M.

This article is devoted to the formation of linguistic knowledge and skills of pupils at lessons of Russian language and literature, especially the formation of the students' reading techniques through conduction of vocal warming-up. According to the author, reading is a complex process, as it performs the role of verbal communication, helps to perpetuate and develop skills of correct speech and the development of the ability to use them in practical speech activity and success of teaching children all subjects of the school course depends entirely on how to form reading skills.

Keywords: speech technology, speech warm-up, reading, activities, methods, techniques, exercises

ФИЛОЛОГИЯ

ТОПОНИМИ САРИ ХОСОР
(тадқиқи таърихию забоншиносӣ)

Ч. Алимӣ, профессори ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Тарике, ки маълум аст, тадқиқу таҳқиқи маводи топонимии субстрати манотиқи алоҳида баъзе мушкилию мураккабиҳо дорад. Масъалаҳои тадқиқи забонии топонимияи субстрат ва истифодаи роҳу усулҳои мухталифи таҳқиқ зимни шарҳи маънии топонимҳо дар тадқиқотҳои илмии А.П.Дулзон (1959), А.К.Матвеев (1965), А.С.Серебрянников, (1969), Г.В.Глинских (1983), Н.К.Фролов (1963), М.Э.Рут (1983) ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

А.К.Матвеев таъкид менамояд, ки «самараи тадқиқот аз бисёр ҷиҳат ба хусусиятҳои воқеии ҳуди маводи топонимӣ, яъне ҳамаи ҳамон хусусиятҳои, ки ба муҳаққиқ ва методҳои тадқиқ вобаста мебошад, алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, аввалан, ҳар қадаре, ки шаклҳои номҳои ҷуғрофӣ равшантар бошад, ҳамон қадар онҳо тасниф ва ташреҳ шуда метавонанд» (Матвеев, 1965, с.7).

Аксари муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки таҳлили нахусти топонимияи субстрат бояд аз таъйини унсурҳои умумӣ- формантҳои топонимӣ шурӯъ шавад. Топоформант бошад, дар асоси маводи сершумори маҳз тавассути қайдҳои сахрои доманадор ба дастамада таъйин шуда метавонад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар маводи топонимии минтақаи Кӯлоб гурӯҳе аз детерминативҳои луғавӣ дар муқоиса бо истилоҳоти ҷуғрофии дигар манотиқи ҷуғрофӣ ва маводҳои забонҳои иронӣ, ҳатто дигар маводҳои ғайрииронӣ муайян карда мешаванд: деҳа- қишлоқ, чашма-хо-конӣ-булоқ, об, дарё-су, сурх-қизил, сафед-оқ, хокистарианг-хинг, сиёҳ-қара, лӣ-фаровон (лӣ-ғарм, дар баъзе забонҳои помирӣ (аз ҷумла ишқошимӣ низ), шахрак-посёлка, ноҳия-район, маҳалла-микрорайон, шӯрои деҳот-селсовет ва ғайра.

Яке аз ҳолатҳои муҳиме, ки «аз бисёр ҷиҳат самараи тадқиқотро муайян мекунад, шумораи далелҳои ба қайд гирифта шудаи як тартиб мебошад» (Матвеев, 1965, с.8). Маводи топонимии минтақа нишон медиҳад, ки дар ин ҳудуд маҷмӯи муайяни топонимҳое ҳастанд, ки тавассути топоформантҳои --инг, -хо, -конӣ, -кон, -кент, -онӣ, -он, -лӣ (1), -лӣ (2) ва ғайра ташаккул ёфтаанд. Агар ин формантҳо дар маводи топонимии дигар манотиқи ҷумҳурӣ қисман мушоҳида шаванд ҳам, як қисми онҳо (-хо, -конӣ, -инг, -ли) дар баъзе манотик кам воমেҳӯранд ва ё умуман дар ташаккули топонимҳо иштирок намекунанд.

Дар ин бахш формантҳои асосии топонимияи субстрати минтақа аз назар гузаронида хоҳад шуд. Ҳамчунин баъзе масъалаҳои мутобиқат (адаптасия)-и забони топонимҳои пайдоиши субстрат ва ғайрисубстрат дошта дар лаҳҷаҳои маҳаллии минтақа ва умуман забони тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Муайян ва муқарраркунии асосҳои топоним ва формантҳои топонимсози субстрат (зертабақа)- и минтақа мушкилоте низ дорад. Махсусан дар робита бо он сабаб, ки этимологияи онҳоро дар асоси маводи мавҷудаи забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои ғайримаҳаллӣ муайян кардан ғайриимкон аст. Яке аз воситаҳои муайянкунии чунин топониму микротопонимҳо ба қайд гирифтани муқаррар кардани лексемаҳои мухталифи топонимӣ бо топоформантҳои якхела аст. Масалан, Ховал-инг, Ваш-инг, Амр-инг, Пъш-инг, Фърз-инг, Тъхач-инг, Зардча-хо, Кас-хо, Шълка-хо, Вари-хо, Урси-хо, Мурса-хо, Навру-хо, Ти-хо,

Чанги-хо, Сѓмбъл-хо, Кулай-хо, Дъздра-хо, Чордара-хо, Цари-хо, Ангора-хо, Ди-хо, Тъхач-хо, Барса-хо, Гълҳочи-хо, Даштакъл-хо, Мълка-хо, Санграма-хо, Тут-хо, Чъшма-хо, Шур-хо, Бед-хо, Майда-хо, Хило-хо, Аҳмад-конӣ, Зранг-конӣ, Кълох-конӣ, Лал-конӣ, Мъло-конӣ, Маҳмад-конӣ, Тут-конӣ, Хара-конӣ, Чавли-конӣ, Бадр-инг, Лангури-хо, Тира-конӣ, Хара-конӣ, Тур-конӣ, Туш-конӣ, Уғун-инг, Харанг-конӣ, Хайра-конӣ, Қо-конӣ, Шинга-хо, Гър-инг, Сайл-он, Шағм-он, Лағм-он, Болд-он, Иғр-он, Лаг-онӣ, Си-онӣ, Сѓмча-кон, Бича-кон, Лалми-кон, Цармиш-кон, Ти-кон.

Ҳоло гурӯҳе аз топонимҳоеоро меорем, ки дар асоси топоформант, тополексема ва ё топоасосашон онҳоро шомили топонимияи субстрат намудан мумкин аст:

Форманти-а: Бурма, Кушка, Вира, Хайдака, Шурка...

Форманти-ак: Буғдоҳак, Пастезак, Йоғъзак, Сизорак, Барманак, Вахинак...

Форманти-инг: Амринг, Пъшинг, Вашинг, Фързинг, Тъхачинг, Самринг, Ховалинг, Уғунинг, Йуғлинг...

Форманти-о: Даштаро, Зъваро, Йахшо, Делоло...

Форманти-хо: Шълкахо, Варихо, Мърсахо, Тихо, Чангиho, Сѓмбълхо...

Форманти-конӣ: Кълохконӣ, Лалконӣ, Харконӣ, Қоконӣ, Чавликонӣ...

Форманти-онӣ: Бойлонӣ, Сионӣ, Лагонӣ, Чавгонӣ...

Форманти-й: Циргайӣ, Бодрӣ, Булгури, Дунгайӣ, Дивонӣ...

Форманти-он: Бузайон, Балчъвон, Болдон, Вийон, Иғрон, Соғрон, Лъшийон...

Форманти-кон: Анциркон, Сѓмчакон, Тикон, Бичакон...

Форманти-обӣ (овӣ): Лархобӣ, Балховӣ...

Форманти-от: Фелот, Калот...

Бояд зикр кард, ки на ҳамаи ин топонимҳо субстратанд, балки давр таркиби онҳо унсурҳои субстратӣ вучуд доранд. Ин унсурҳо метавонанд топоформант, тополексема ва ё топоасос бошанд. Ҳоло чанде аз онҳоро дида мебароем. Дар ҳудуди минтақа комонимҳои Балчъвон, Балхийон ва Балховӣ мавҷуд аст, ки бешубҳа ба ҳамон номи ҳудуди қадима - Бохтар алоқаманданд, ки шаклҳои Бохтар-Бактриана-Бағдис-Баҳқис-Бактр-Бохтар-Балх дошт.

Топоним (комоним)-и «Сарихосор» бошад, чунин баромад дорад: чузби «хо» калимаи қадимаи иронии хвар' хван (хвар, ху) аст, ки дар яке аз қисматҳои Авасто (Готҳо) вомахӯрад ва шакли овозии тағйирёфтаи ин калима буда, маънии «офтоб» (шамс, хур, хуршед)-ро дорад. Чанд сухан доир ба унсури «сор» дар вожаҳои «чашмасор», «кӯҳсор», «сангзор» ва чанде дигар мушоҳида мешавад, ки дар иронии қадим бо шаклҳои sahar ва saha вучуд дошт. (Абаев, 1969, с.125-127). Аммо ба маънии «ҷой», «самт», «сӯй», ки дар комоними Сарихосор маҳфуз аст, шояд робита дошта бошад. Дар забонҳои иронӣ ба шакли пасоянд низ мавҷуд аст, ки «самт» ва «сӯй»-ю «тараф» - ро мефаҳмонад: суғдӣ- sar (sor), яғнобӣ- sa, хоразмӣ-sor, пашту- saha, вахонӣ- sar, сари-кулӣ- sar. Баъзан ин калима ба вожаи авастии «сор» (sor) нисбат дода мешавад, ки маъниҳои «якҷоя», «иттиҳод», «тӯда» ва «гурӯҳ»-ро ифода мекард. Ҳамин тариқ, яке аз фарзияҳои маънии ин комоним чунин аст: «макон ё маҳалле, ки пешорӯ (рӯ ба рӯ)-и офтоб) воқеъ аст» (макони офтобрӯя).

Дар ин хусус мулоҳизаи дигаре низ мавҷуд аст, ки аз овардани этимологияи мушаххаси он худдорӣ шудааст, вале «Хва (и) ниратҳ (а), Хва (и) нирас (а), Хонсору Сарихосор, Хуросону Хунисор як чиз» доништа шудааст, ки шояд ба ҳақиқат наздиқ бошад (Бобоҳон, 1991, с. 349-356).

Агар унсури «хо»-ро ҳамчун ифодагари маънии «чашма» қабул намоем, пас ба маънии «сари чашмасор», «чашмасорон» мувофиқат мекунад. Худи мавқеи ҷойгиршавӣ ва вижагиҳои физикию табиӣ мавзеи Сарихосор далолат ба он мекунад, ки ин ном «Мавзеъ ё макони чашмасорон»-ро ифода мекунад ва унсури қадимаи «хо-» собит месозад, ки яке аз мавзеъҳои бостонии тоҷикнишин буда бошад.

Дар хусуси шарҳи маънӣ ва пайдоиши топоними Ховалинг маълумот ва хабарҳои ривоятӣ зиёданд, вале ба ҳар ҳол мо аз сарчашмаҳои илмӣ чанд далелу калимаи қадимаю таърихӣ пайдо кардем, ки шояд бевосита ба яке аз унсурҳои ин топоним (топо-асоси «ховал») марбут бошанд. 1) хвар, хуар, хван-офтоб, хуршед, 2) ху, хуа, хва-хуб, нек, 3) хварнак-оташ, шӯъла, 4) хварнаҳ-шӯҳрат, чило, 5) хан-об, чашма, 6) хван-садо кардан (Расторгуева, 1990). Ин унсурҳо ба ҷузъи аввали топоними Ховалинг метавонанд робита дошта бошанд. Дар хусуси ҷузъи дуввум (топоформанти —инг) чанд фарзияи ривоятмонанд мавҷуд аст: 1) мунк, (минк, мунг, минг) барои ифодаи маънии «шаҳр», 2) суффикс анҷоми -ин (бо иловаи ҳамсадои «г»), ки маънии «фаровонӣ»-ро ифода мекунад. Аз ин ҷо ба ҷунин натиҷаҳои қаблӣ расидан мумкин аст: а) Ховалинг-Хвараминка (Хварамунк,-мунг,-минг)-ба маънии «шаҳри офтобрӯя», «шаҳр дар самти шарқ», б) Ховалинг-Хвалинг (Хваминк,-минг)-ба маънии «некманзар», «хушманзар», «хушманзара», в) Ховалинг-хан (хон,-хо)-ин (г)-ба маънии «чашмасор».

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар нутқи гуфтугӯии мардумони берун аз ҳудуди минтақаи Кӯлоб ин топоним ба шакли дигар ҳамчун «Ховалинг» талаффуз карда мешавад. Ба андешаи мо, шакли «Ховалинг» дуруст аст ва дар ҳудуди мавзеъ як навъ гиёҳи шифобахши маҳаллӣ бо номи «ховал» дар гузашта мавҷуд будааст, ки табибони маҳаллӣ ва мардуми аз он ҳангоми шифобахшии беморон истифода менамуданд. Аз ин ҷо Ховалинг - «маконе, ки гиёҳи шифобахши «ховал» фаровон аст». Вале бояд зикр кард, ки дар маводи забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои шеваҳои ҷанубии он ҷунин калима барои ифодаи «гиёҳи шифобахш» ба чашм намерасад. Дар ҳар сурат ҳамин гуна маънидод намудани топоним ба ҳақиқат наздик менамояд, чаро ки форманти —инг аксаран бо калимаҳои ифодакунандаи навъҳои наботот (бахусус, анвои гиёҳҳо, растаниҳо ва буттаҳо) омада, комоним ва дигар анвои топонимҳо месозад: Тъҳачинг (Таҳачинг), Пийозинг, Сиринг, Шълхинг, Пъшинг...

Калидвожаҳо: топоним, комоним, мавзеъ, забоншиносӣ, гиёҳ, забон, чашма, кӯҳ, лаҳҷа, шева, маънӣ, натиҷа.

Адабиёт:

1. Алимӣ Ҷ.Х. Баъзе масъалаҳои номгузории объектҳои ҷуғрофии навоҳии Кӯлоб//Забон ва маданияти нутқ.- Кӯлоб: ДДК, 1989,- с.20.
2. Алимӣ Ҷ.Х. Топонимияи туркӣ-ӯзбакии навоҳии Кӯлоб//Забон ва маданияти нутқ. Кӯлоб: ДДК, 1989.-с.27.
3. Алимӣ Ҷ.Х. Некоторые вопросы топонимии (на материале топонимии Кулябского региона)//Мат. конф.илм. амал. олим. ва мутахас. ҷавон. Душанбе, 1980- с.22-26.
4. Алимӣ Ҷ.Х. Баъзе масъалаҳои омӯзиши материалҳои топонимӣ дар дарсҳои забони модарӣ//Мақтаби Советӣ. Душанбе, 1990, М.2-с.17-19.
5. Алимӣ Ҷ.Х. Хатлон ва хатлониён//Илм ва Ҳаёт. Душанбе, 1989, 117-с. 8-12
6. Алимӣ Ҷ.Х. Таҷлили лингвистии гидронимияи навоҳии Кӯлоб//Маводи конф.илм.амал. олим. ва мутахас. ҷавон. Хӯчанд, 1990-с.78-82.

- 7.Алимӣ Қ.Х. Таҳлили лингвистии топонимияи туркӣ - ўзбакии навоҳии Кӯлоб//Маводи конф.илм.амал.олим.ва мутахас. ҷавон- Хӯҷанд,1990- с.56-59.
- 8.Алимӣ Қ.Х. Топонимия ва таълими забони тоҷикӣ//Маводи конф. илм. амал. олим. ва мутахас. Ҷавон. Қўрғонтеппа,1991-с.30-31
- 9.Алимӣ Қ.Х. Топонимия ва баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик//Маводи конф. илм. амал. олим. ва мутахас. Ҷавон. Қўрғонтеппа, 1991-с.51-52.
- 10.Алимӣ Қ.Х. Ховалинг чӣ маъно дорад?//Илм ва Ҳаёт. Душанбе, 1992,17.-с.12-13.
- 11.Алимӣ Қ.Х. Природа Кулябской области в её микротопонимах//Экология ва маданият. Кӯлоб,1992, с.141.
- 12.Алимӣ Қ.Х. Туркизмҳо ва микротопонимияи ҷисматҳои шимолии вилояти Кӯлоб//Маводи конф. илм. назар. устодон ва донишҷӯён. ДДК. Кӯлоб: ДДК,1992.-с141.
- 13.Алимӣ Қ.Х. Лингвистическое исследование микротопонимии бассейна Сурхоб (Ховалингский и Советский районы Хатлонской области): Автореф.дис... канд. фил. наук.-Душанбе, 1993,-21 с.
14. Алимӣ Қ.Х. Мавзеномаи Кӯлоб. Душанбе: ДДТ,1995. - 45 с.
15. Алимӣ Қ.Х. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб. Душанбе: ДДК, 1995. - 196 с.
16. Алимӣ Қ.Х. Топонимика. Душанбе: ДДК, 1995. - 51с.
17. Алимӣ Қ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб. Душанбе: «Эр-граф», 2015.-440 сах.

ТОПОНИМ САРИ ХОСОР
(лингвистическое исследование)

Дж. Алимӣ

В статье автор рассматривает вопросы, связанные с этимологизацией субстратных географических названий Кулябского региона на основе одного древнего таджикского геоимена – Сари Хосор. Подвергая анализу разные варианты этимологизации данного геоимена, автор приходит к выводу, что наиболее аргументированной и обоснованной с позиции лингвистики, географии и языкознания является следующее значение: «Место, где множество родников».

Ключевые слова: топоним, комоним, геообъект, лингвистика, растение, язык, родник, гора, диалект, значение, результат.

TOPONYM SARI KHOSOR
(linguistic research)

J. Alimi

The author examines the issues related to substrate etymology of place names Kulyab region on the basis of one of the ancient tajik geonames - Sari Khosor. By analyzing different versions of the etymology of geonames, the author concludes, the most reasoned and reasonable from the perspective of linguistics, geography and linguistics is as follows: "The place where many springs."

Keywords: toponym, caumont, geoobjects, linguistics, plant, language, spring, mountain dialect, the value of the result.

ИМЕННЫЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СУФФИКСЫ
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКАГ. Мирзоев, к.ф.н., доцент кафедры таджикского языка
КГУ имени А. Рудаки

В общей лингвистике большинство языковедов определяют словообразование как самостоятельная область лингвистики, имеющее свои собственные объекты исследования, к которым относится производные слова, их структура и принципы образования. Теория словообразования оперирует понятиями и единицами, пользуется собственными терминами и методами анализа. До выделения словообразования в самостоятельную дисциплину оно рассматривалось либо в разделе морфологии, либо в разделе лексики или же ему отводилось промежуточное положение. При этом неизбежно страдала или лексико-семантическая или структурная сторона словообразования, вне поля зрения оставались специфические словообразовательные единицы: производящая база, словообразовательный суффикс, словообразовательная модель, словообразовательный тип (см.: Арутюнова 1961; Виноградов 1975; Ганиев 1974; Земская 1973; Карашук 1977; Кубрякова 1965, 1972; Лопатин, Улукханов 1966; Максимов 1975; Мешков 1976; Мирзоев 1987; Немченко 1971; Пейсиков 1973; Степанова 1955; Степанова, Фляйшер 1984 и др.).

Одним из понятием и единицей словообразования является словообразовательная модель и она всегда состоит из двух составных частей: 1) производящая база; 2) словообразовательный аффикс (для нашей статьи – только суффикс).

Для первой составной единицы словообразовательной модели не выработан единый термин. В существующей литературе можно встретить такие определения как «основа», «производящая основа», «исходная основа», «базовая основа», «словообразовательная основа», «исходное слово», «мотивирующее слово», «производящее слово», «производящая база» и т.п. Вероятно, выбор того или иного термина будет зависеть от грамматических особенностей каждого конкретного языка. К выбору необходимого термина на материале таджикского языка нами использован термин «производящее слово» (см., например, Мирзоев 1987).

При изучении словообразования как особого раздела лингвистики немаловажное значение приобретает выяснение особенностей строя того или иного языка, ибо новые слова создаются на базе существующих слов, их грамматической структуры. Для таджикского языка характерной является аналитичность, а именно: морфологическая неоформленность имени влечет за собой слабую расчлененность частей речи. При классификации часто возникает трудность в плане четкого определения той или иной именной части речи.

Словообразовательный суффикс составляет вторую после производящего слова линейную единицу словообразовательной модели. Здесь мы остановимся лишь на следующих моментах. В таджикском языке есть несколько суффиксов, образующих разные части речи.

Это суффиксы **-й**, **-а**, **-ина**. По поводу суффиксов **-а** и **-ина** у специалистов, по-видимому, нет сомнения в том, что каждый из них представляет собой один суффикс, а не оморфему (Рустамов 1972, с.68; Основы 1982, с.204). Что же касается суффикса **-й**, то за последнее время все большее распространение получает деление его на два самостоятельных суффикса (см. Рустамов 1972,

с.68-69; Рустамов 1981, с.116-119; Основы 1982, с.214; Пейсиков 1973, с.90-91, 83-84), в то время как в известном очерке В. С.Расторгуевой он характеризуется как один суффикс (см., Расторгуева 1954, с.542). Аргументация в пользу двух суффиксов (**-й₁**, **-й₂**) не всегда убедительна, а иногда ее нет вовсе. По-видимому, этот вопрос следует считать открытым. Для его решения необходимо выявление суффикса **-й** во всех возможных его функциях и во всех возможных моделях, чего до сих пор не сделано. Поэтому в данном материале детальное его рассмотрение выносится в отдельную статью, которая может послужить в дальнейшем материалом для решения этого вопроса, В общих же местах мы будем касаться лишь основных значений суффикса **-й**, т.е. суффикса относительных прилагательных и абстрактных существительных.

В предшествующих статьях (см. Мирзоев 1983, 1987) говорилось о необходимости выделения группы нерасчлененных имен. Аналогичная необходимость выявляется и при анализе суффиксов, некоторые из них образуют только нерасчлененные имена. В соответствии с этим мы выделяем суффиксы с точки зрения категориального их значения: суффиксы однозначные, образующие одну часть речи, суффиксы многозначные, образующие две или больше частей речи, суффиксы нерасчлененного значения, образующие нерасчлененные имена.

Поскольку настоящая статья посвящена описанию основных единиц именного суффиксального словообразования, то из рассмотрения исключаются следующие (зачастую спорные) моменты, которые могли бы излишне усложнить работу. А именно, в настоящей статье не рассматриваются: 1) суффиксы мертвые, встречающиеся в небольшом ряде слов и во многих случаях выделяемые лишь этимологически; 2) так называемые «полусуффиксы», «суффиксоиды» (типа **гоҳ** место), т.е. имена, употребляющие в роли суффиксов, но не утратившие своего лексического значения; 3) суффиксы арабского происхождения, которые едва ли можно считать органически вошедшими в систему таджикского суффиксального словообразования; 4) суффиксы, сочетающие в себе как словообразующие, так и формообразующие значения (например, суффикс **-анда** - суффикс причастия настоящего времени и одновременно суффикс имени деятеля); 5) так называемые блоки, типа **-чигӣ**, т.е. начинающие формироваться, но еще не вошедшие в систему новых сложных суффиксов (о которых см.: Амонова 1979, с.11). Эти вопросы представляют темы отдельного исследования.

С точки зрения своей структуры суффиксы таджикского языка могут быть простыми и сложными. К простым относятся суффиксы, не членимые на синхронном уровне на отдельные морфемы (типа **-чӣ**, **-гар**, **-зор** и т.д.), хотя бы в прошлом они и состояли из двух морфем (как – нок<ср.перс. –nā-ак Капранов 1980). Сложные суффиксы морфологически членимы на современном уровне (типа **-гар-й>-гарӣ**, **-ин-а>-ина**). При определении сложного или простого суффикса в той или иной словообразовательной модели могут встречаться в некоторых случаях известные трудности. Так, звуковой комплекс **-гарӣ** в различных словообразовательных моделях может трактоваться по-разному, в одних случаях элемент **-гар** входит в состав сложно-суффиксального производящего слова (**оҳан-гар** «кузнец» + **й** «кузнечное ремесло»), в других - в состав сложного суффикса **-гарӣ** (**одам** «человек» + **гарӣ** «человечность»). Критерием здесь мы вслед за Ш.Рустамовым (см. Рустамов 1972, 1981) принимаем наличие или отсутствие соотносительного ряда с суффиксом **-гар** (ср.наличие слова **оҳан-гар** «кузнец», но отсутствие слова ***одамгар**).

Важно здесь подчеркнуть, что сложные суффиксы составляют неделимую единицу, двух словообразовательных суффиксов в одной словообразовательной модели быть не может.

Что касается фонетических вариантов словообразовательных суффиксов, то они определяются известными правилами устранения «зияния» при стечении двух гласных (**модар-й** «материнство», но **бача-гй** «детство»), которые неоднократно описаны.

В приводимом ниже списке рассматриваемых в статье суффиксов эти варианты будут обозначены в скобках, в тексте же при назывании того или иного суффикса будет обозначаться основной его вариант, например **-она** (**-вона**, **-гона**, **-ёна**), **-ангй** (**-нгй**), **-й** (**-вй**, **-гй**) и проч. Варианты исторические (не живые) типа **даст-пона** «браслет» здесь не рассматриваются, поскольку они выделяемы лишь на этимологическом уровне. Вариант **-уманд** для суффикса **-манд** объясняется в слове **тану-манд** «плотный», «мощный» древней основой на **-и** = (австийское **-тану-** «тело»), в слове **баруманд** «плодоносный» возможна аналогия. Других случаев варианта **-уманд** не засвидетельствовано, поэтому в списке он тоже не учитывается.

Для современного таджикского языка суффиксы **-ин** (<-en) и **-гин** (<-ken) представляют собой один, а не два суффикса, потому что они уже слились: **гам-гин** «грустный» и **нукра-гин** «серебряный». Появление «г» после гласного и сонанта «м» объясняется как вариант суффикса **-ин** (**пахта-гин** «сделанный из хлопка», «ватный», **шарм-гин** «застенчивый»).

Приводим список рассматриваемых в данной статье суффиксов.

Суффиксы простые: **-чй**, **-гар**, **-бон**, **-истон** (**-стон**), **-зор**, **-дон**, **-ак** (**-як**), **-иш**, **-ос** (**-ас**), **-ин** (**-гин**), **-нок**, **-манд** (**-уманд**), **-ангй** (**-нгй**), **-она** (**-вона**, **-гона**, **-ёна**), **-а** (**-я**), **-й** (**-вй**, **-гй**), **-вор₁**, **-вор₂**.

Суффиксы сложные: **-гарй**, **-ворй**, **-ина** (**-гина**), **-акй** (**-якй**), **-нокй** **-ино**. Поскольку валентность суффиксов выявляется только в составе словообразовательной модели, равно как и объем их лексического значения, а также детализация категориального их значения, то в данной статье мы можем охарактеризовать их лишь по основным их категориальным значениям: какую часть речи или класс образует каждый из перечисленных суффиксов.

Суффиксы однозначные

К однозначным суффиксам относятся: **-чй**, **-гар**, **-бон**, **-ино**, **-истон**, **-зор**, **-дон**, **-ак**, **-гарй**, **-ворй**, **-вор₁**, **-иш**, **-ос/ас**, **-нок**, **-манд**, **-ин**, **-ангй**, **-нокй**.

Суффиксы **-чй** **-гар**, **-бон** образует личные существительные: **робитачй** «связист» (**робита** «связь»); **сархадчй** «пограничник» (**сархад** «граница»), **чармгар** «кожевник» (**чарм** «кожа выделанная»), **ифвогар** «подстрекатель» (**ифво** «подстрекательство»), **аспбон** «конюх» (**асп** «конь»), **боғбон** «садовник» (**боғ** «сад»).

Суффикс **-ино** образует существительные обозначающие коллектив, сообщество или родственников лиц: **Кодирино** «Кодировы, т.е. домашние Кодира», «Кодир вместе со своими домашними», **холамино** «теткины, т.е. семейство моей тетки», «моя тетка вместе со своим семейством» (**хола-ам** «моя тетка»).

Суффиксы **-истон**, **-зор**, **-дон**, **-ак** образует конкретные неличные существительные: **Тоҷикистон** «Таджикистан» (**тоҷик** «таджики»), **Туркменистон** «Туркменистан» (**туркман** «туркмен»), **гулистон** «цветник» (**гул** «цветок»), **шолизор** «рисовое поле» (**шолй** «рис»), **лимӯзор** «лимонное поле» (**лимӯ** «лимон»),

қаламдон «панел» (қалам «карандаш»), намакдон «солонка» (намак «соль»), нохунак «медиатор» (нохун «ноготь»), муйчинак «пинцет для выщипывания волос» (мӯйчин- основа).

Суффиксы **-ворӣ, -вор**₁ образуют собирательные существительные: сӯзишворӣ «топливо» (сӯзиш «горение»), хӯрокворӣ «пища», «продовольствие» (хӯрок «пища», «еда»); озуқаворӣ, «продовольствие» (озуқа «пища»), чинивор «фарфоровая посуда» (чинӣ «китайский»), дорувор «лекарство» (дору «лекарство»), мӯйинавор « меховые изделия» (мӯйина « мех»).

Суффиксы **-гарӣ, -иш, -ос/-ас** образуют абстрактные существительные; хомигарӣ «незрелость» (хомӣ «незрелость»), хешигарӣ «родство», «родственная связь» (хешӣ «родство»), кӯшиш «старание» (кӯш – «стараться»), дониш «знание» (дон- «знать»); аккос/аккас «лай» (ак- основа изобразительного слова), хиширрос «шуршание», (хишир- основа изобразительного слова).

Суффиксы **-нок, -манд** образуют качественные прилагательные; фойданок «полезный» (фойда «польза»), хавфнок «опасный» (хавф «опасность»), шуҷоатманд «храбрый» (шуҷоат «храбрость»), шуҳратманд «прославленный» (шуҳрат «слава»).

Суффикс **-ин** образует относительные прилагательные: сангин «каменный» (санг «камень»), чӯбин «деревянный» (чӯб «дерево»), чармин «кожаный» (чарм «кожа выделанная»), реже качественные: оташин «огненный», «горячий» (оташ «огонь»), шармгин «стыдливый» (шарм «стыд»).

Суффикс **-ангӣ** образует относительные прилагательные: шабан-гӣ «ночной», «вечерний» (шаб «ночь», «вечер»), динангӣ «вчерашний» (дина «вчера»), болонгӣ «верхний» (боло «верх», «верхний», «наверху»).

Суффикс **-нокӣ** образует наречия образа действия: пуштнокӣ «пяťся», «навзничь» (пушт «спина»), сарнокӣ «головой вниз» (сар «голова»), қафонокӣ «задом», «навзничь» (қафо «зад»), пешнокӣ «ничком» (пеш «перед», «передний» «вперед»).

Суффиксы нерасчлененного значения

К суффиксам нерасчлененного значения относятся **-акӣ, -она, -вор**₂.

Суффиксы **-акӣ, -она, -вор**₂ образуют нерасчлененные имена: аспакӣ «всадник», «верховой», «верхом» (асп «лошадь»); харакӣ «едуший верхом на осле», «верхом на осле» (хар «осел»); гӯшакӣ «тайный», «тайно» (гӯш «ухо», «уши»); падарона «отеческий», «по-отцовски» (падар «отец»); занона «женский», «по-женски», (зан «женщина», «жена»); хирадмандона, «разумный», «разумно» (хирадманд «разумный»); бандавор «рабский», «рабски» (банда «раб»); шохвор «царственный», «по-царски» (шоҳ, «царь»).

Суффиксы многозначные

К многозначным суффиксам относятся **-ина, -а, -ӣ**.

Суффикс **-ина** образует конкретные существительные, качественные и относительные прилагательные: ганчина «сокровищница (ганч «клад»), накдина «наличные деньги» (нақд «наличный», «наличными»), мардина «мужчина», «муж» (мард «мужчина», «муж»); кокина «сухощавый» (қоқ «сухой»), зардина «белобрысый» (зард «желтый»); имрӯзина «сегодняшний» (имрӯз «сегодня»); дусоатина «двухчасовой» (ду соат «два часа»).

Суффикс **-а** образует существительные, прилагательные и нерасчлененные имена: дандона «зубец» (дандон «зуб»), сабз «зеленая, молодая *трав*а», «зелень» (сабз, «зеленый»), ҳафта «неделя» (ҳафт «семь»), банда «раб» (банд- «связывать»),

дусола «двухлетний» (ду сол «два года»), харрӯза «ежедневный» (хар рӯз «каждый день»), имрӯза «сегодняшний» (имрӯз «сегодня»), «секунда треугольный», «треугольник» (се кунҷ «три угля»).

Суффикс **-ӣ** - чрезвычайно многозначный суффикс. Однако, основные его значения - абстрактного существительного и относительного прилагательного (тезӣ «быстрота», давлатӣ «государственный»).

Таким образом, однозначные суффиксы образуют: **-чӣ, -гар, -бон** – личные существительные; **-ино** - личные собирательные; **-дон, -зор, -истон, -ак** – неличные конкретные существительные; **-ворӣ, -вор** – неличные собирательные существительные; **- гарӣ, -иш, -ос/-ас** – неличные абстрактные существительные; **-нок, -манд, -ак** – качественные прилагательные; **-ин** - относительные и качественные прилагательные; **-ангӣ (-ингӣ)** относительные прилагательные; **-нокӣ** – наречия.

Суффиксы нерасчлененного значения: **-акӣ** - она, - вор₂ образуют адъективно-адвербиальные нерасчлененные имена; **- акӣ** – субстантивно-адъективно-адвербиальные имена (аспакӣ «всадник», «верховый», «верхом»).

Суффиксы, образующие разные части речи: **-ӣ** – абстрактные существительные и относительные прилагательные; **-а** – конкретные существительные; **-ина** – существительные (преимуществу собирательные), качественные и относительные прилагательные. Во всех случаях частеречное различие производных определяется обязательным различием производящей базой.

Ключевые слова: словообразование, производящее слово, словообразовательный суффикс, простой суффикс, сложный суффикс, однозначный суффикс, многозначный суффикс, нерасчлененный суффикс, словообразовательная модель.

Литература:

1. Амонова Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном таджикском языке в сопоставление с персидским. АКД. Душанбе, 1979.
2. Арутюнова Н.Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. М. 1961.
3. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии –(на материале русского и родственных языков). В кн.: Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975, с. 166-220.
4. Ганиев Ф.А. Суффиксальное словообразование в современном татарском литературном языке. - Казань, 1974.
5. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. М., 1973.
6. Капранов В.А. Суффиксҳои –нок ва –манд.//Маориф ва маданият, 1980, 2 дек.
7. Карашук Т.М. Словообразование английского языка. М., 1977.
8. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. М., 1965.
9. Максимов В.И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке. Л., 1975.
10. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. - М., 1976.
11. Мирзоев Г. Некоторые особенности сложных суффиксов таджикского языка.//Лингвистические исследования 1983. Функциональный анализ языковых единиц. Москва, 1983, с.136-141.
12. Немченко В.Н. Словообразование и его место в структуре русского языка.

Учебное пособие для студентов - филологов. Горький., 1971.

13. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. Москва, 1982.

14. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка. – Таджикско-русский словарь. М., 1954, с.452-543.

15. Рустамов Ш. Имя существительное в современном таджикском литературном языке. АДД. Душанбе, 1972, с.63.

16. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком. М., 1984..

ИМЕННЫЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СУФФИКСЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Мирзоев Г.

Данная статья посвящена именным словообразовательным суффиксам таджикского языка, как вторую после производящего слова линейную единицу словообразовательной модели, с точки зрения своей структуры (простые и сложные) и категориального их значения (однозначные, нерасчлененные, многозначные).

Ключевые слова: словообразование, производящее слово, словообразовательный суффикс, простой суффикс, сложный суффикс, однозначный суффикс, многозначный суффикс, нерасчлененный суффикс, словообразовательная модель.

SUFFIXES OF NOMINAL WORD-FORMATION IN TAJIK LANGUAGE

Mirzoev Gh.

This article focuses on nominal word-formation suffixes of Tajik language as the second word after producing a linear unit formative model in terms of its structures (simple and complex) and categorical values (unambiguous, undivided, multi-valued).

Keywords: word formation, producing a word, word-formation suffix, simple suffix, complex suffix, unambiguous suffix, meaningful suffix, undifferentiated suffix, derivational model.

МУЛОҶИЗАҶО ОИД БА АЛОҚАИ МУВОФИҚАТИ СОҲТОРИЮ ГРАММАТИКӢ ДАР «БАДОЕЪ-УЛ-ВАҚОЕЪ» -И ВОСИФӢ

Алиев А., дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Алоқаи мувофиқат дар забоншиносии тоҷик мавриди тадқиқоти махсус қарор нагирифтааст. Аз хусуси ин навъи алоқа танҳо дар китобу дастурҳои дарсӣ⁴⁴ ва асарҳои⁴⁵ мақолаҳои ҷудоғона⁴⁶ як андоза маълумоти мухтасар додаанду бас.

---

⁴⁴ Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Самарқанд-Сталинобод: Наш.дав.точ, 1926с.Забони адабии ҳозираи тоҷик, Лексикология ва морфология. Барои студентони мактабҳои олии Душанбе: Ирфон; 1973. С.7. 71; Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Душанбе: Дониш, 1986, 21-22;

⁴⁵ Расторгуева В.С Краткий очерк грамматики таджикского языка// Таджикско-русский словарь. М: Госиздат ин .и.нац. словарей. 1954, с. 564; Рустамов Ш.Мушкилоти синтаксис. Душанбе:Маориф, 1988,с.54; Гаффаров Р. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ.Ҷ.3.Душанбе: Дониш, с. 97-1102;

Алокаи мувофиқат хоси чумла буда⁴⁷ муносибати маъноӣ ва грамматикӣ мубтадо ва хабарро ифода мекунад. Мувофиқати хабар бо мубтадо бо хусусияти луғавию грамматикӣ мубтадо вобаста мебошад.⁴⁸

Дар забоншиносии рус муносибати грамматикӣ мубтадо ва хабар хеле гуногун акс ёфтааст. Шмелев Д.Н.⁴⁹ ва Скобликова Е.С.⁵⁰ ва дигарон мустақилияти мутлақи мубтадоро эътироф кардаанд. Виноградов В.В дар алокаи байни хабар - феълҳои шахсии 1 ва 2 бо мубтадо-ҷонишинҳои шахсӣ ба истилоҳи координатсияро истифода кардааст.⁵¹

Баъзе забоншиносон дар мутобиқати ҳамдигар будани мубтадою хабарро таъкид намуда, дар муносибати грамматикӣ онҳо истилоҳи алокаи мувофиқатро эътироф кардаанд. Масалан, Храковский В.С. алокаи байни мубтадою хабарро дар забонҳои гуногун тадқиқ намуда навиштааст: «Мо боварӣ ҳосил намудем, ки дар забонҳои гуногун, воқеан, байни феъли хабаршуда ва исми ба вазифаи мубтадо омада мувофиқат дида мешавад»⁵²

Дар забони тоҷикӣ алокаи мувофиқат байни мубтадою хабар сурат мегирад. Ин навъи алоқа алоқаест, ки дар он ҷузъи тобеъ-хабар бо тобеъкунандаи худ-мубтадо аз рӯи шахсу шумора ва ё танҳо шумора ё шахс мувофиқат менамояд ва ё маъноӣ лексикӣ-грамматикӣ онҳо бо ҳам мутобиқ мешаванд. Воситаи ифодаи грамматикӣ ин навъи алоқа пасвандҳои ҷамъсоз ва бандакҳои феълию хабарӣ мебошанд.

Дар алокаи хабару мубтадо муносибати амалкарду шакли онҳо муайян карда мешавад. Дар забони тоҷикӣ хабари феълӣ қариб ҳамеша нишондиҳандаи грамматикӣ алоқа дорад, ки ба воситаи бандакҳои феъливу хабарӣ ифода меёбад.⁵³ Вале шахсу шумораи мубтадо аз рӯи шакли сарфӣ, маъноӣ грамматикӣ, семантикаи умумӣ ва сохтори умумӣ он ба назар гирифта мешавад. Аз рӯи ҳамин алокаи мувофиқат ба мувофиқати грамматикӣ, луғавию грамматикӣ, маъноиву грамматикӣ ва сохторию грамматикӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Дар мувофиқати сохторию грамматикӣ хабар бо мубтадо аз рӯи сохтор ва таркиби мубтадо мувофиқат менамояд. Дар забони адабии тоҷикӣ бо ин гуна мубтадоҳо ҳам дар шакли ҷамъ ва ҳам дар шакли танҳо воқеъ шудани хабар зикр шудааст.⁵⁴

Л.П.Смирнова дар асоси маводи «Таърихи Сиистон» ба ин масъала дахл намуда, мувофиқи хабарро ба ифодаи исм вобаста донистааст: агар исми бо шумора омада шахсро ифода намояд, хабар дар шакли ҷамъ ва агар исми

⁴⁶ Мирзоев А., Алиев А. Чанд мулоҳиза оид ба мувофиқати хабар бо мубтадо // Забоншиносии тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1980. с.123-135; Қосимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI. Душанбе: Ирфон, 1876. С.12-15; 141-143;

⁴⁷ Мирзоев А. Хелҳои алокаи синтаксисӣ дар ибораҳо // Масъалаҳои забоншиносӣ. Душанбе: Дониш, 1975, с.110;

⁴⁸ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода.- Душанбе: Дониш, 1986. с.21;

⁴⁹ Шмелев Д.Н. Некоторые особенности согласования в русском языке // Русский язык в национальной школе. 1982, №2, с.25-32;

⁵⁰ Скобликова Е.С. Согласование и правление как способы синтаксический организаций слов // Филологические науки, 1967, №4. с.82-92;

⁵¹ Грамматика русского языка. Т.2. Ч.1. Синтаксис. М.: Изд-во, АН СССР, 1960

⁵² Храковский В.С. Очерки по общему и арабскому синтаксису. М.: Наука, 1973, с.110)

⁵³ Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис. С.15.

⁵⁴ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Синтаксис. Душанбе: Маориф, 1984, с.99.

ғайришахс бошад, хабар дар шумораи танҳо меояд:⁵⁵

Дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» мувофиқати пурраи сохторию грамматикӣ дар сурати бо мубтадо - исми шахс ва ғайришахси ҷондор омадани шумораҳои микдории исмию тахминӣ хабар бештар дар шакли чамъ омадааст: ...дар он маҷлис **навад донишманд** буданд. (51) се нафар аз он сафар мамнуъ шуданд. (19). **Ин ду мурғ** дили чигаргуфтаи маро рабуданд (890).

Аз ин рӯ, мувофиқати хабар бо мубтадо дар ин навъи алоқа ҳам бо мувофиқати пурра ва нопурра ҷудо мешавад.

Дар чунин ҳолатҳо хабар бо ин гуна мубтадоҳо бояд фақат шакли чамъ ояд:

а) Агар исми бо шумора омада боз пасванди чамъбандӣ гирад: аз **сад то саду панҷоҳ хиндуҳои** судхӯр зиндагонӣ мекарданд (А., Кул.ч. 7.6 195) **Се-ҷор нафар занҳои** ўзбеку туркман омаданд (Ик., 1.в.с32).

б) Агар хабар чида шуда бошад: **Қариб ба дувист одам** бар гирди он хайма чамъ гашта... назора мекарданд (687).

в) Агар исми чунин ибораҳо муайян бошад: **Он ду шахс** моро ба хонае дароварданд (1027). **Ин ду пиёдагарди** малъун дар он хона даромаданд. (1028).

г) Агар хабар объекти бевосита дошта бошад: **Қариб даҳ қизилбош** ўро ба шамшер дар пой минбар пора-пора карданд (1060).

Калимаҳои бештар, касрат, бисёр (бисёрӣ), аксар ва м.и. бо исмҳои шахси шумораи чамъ оянд, хабар низ дар шакли чамъ бо мубтадо мувофиқати пурра мекунад: **Бештари ақобир** ба ҷониби Ҳофиз Зайниддин буданд (1059). **Бисёре аз бегуноҳон...** дар арсаи талаф мешуданд (618).

Ҷонишинҳои таъинии **ҳар** ва манфии **ҳеч** бо шумораи **як** ва ҷонишини **кадом** ба вазифаи мубтадо омада, ба шахс далолат намоянд, хабар дар шакли чамъ сурат мегирад. Дар ин маврид хабар нишон медиҳад, ки вай амали якчанд субъект аст, ё амал аз тарафи ҳар фоил такрор мешавад ва ин гуна мубтадоҳо маънои чамъ доранд: **Ҳар яке** достоне ба назм дароварда, арза медоштанд (457). **Ҳар кадом** ба ҷонибе равон гардидаанд (43). **Ҳеч кадом** бар якдигар эътимод надоранд (1278).

Ба таркибҳои **ҳар як** ва **ҳар кадом** исмҳои шахс дар шакли чамъ тобеъ шуда, яклухт мубтадорро ташкил медиҳанд ва хабари онҳо низ дар шумораи чамъ омада, бо мубтадо пурра мувофиқат менамояд:

Ҳар яке аз афозил ... ҳикоете гуфтан гирифтанд (1019). **Ҳар кадом аз навоб** аз илме мабҳасе дар миён андохтанд (632)

Бо ҷонишини **ҳар** калимаҳои кас ё кӣ ояд, мафҳуми танҳоро ифода менамояд ва дар ҳолати мубтадо шудани онҳо хабар низ дар шакли танҳо меояд: **Ҳар кас** хабари мурдани Ашҳабро биёрад (904). **Ҳар кӣ** яке аз он мехӯрад... (333).

Таркиби **ҳар ду** ҳам бо исмҳо ба вазифаи мубтадо омада, шахсро далолат кунад, хабар дар шакли чамъ омада, ба он пурра мувофиқат менамояд: **Ҳар ду** гуфтанд (1034). **Ин ҳар ду мунозир...** аз лашкар ҷудо монданд (1195).

Агар дар таркиби чунин мубтадоҳо шахси яқум ё дуом ояд ва ё дар назар дошта шуда бошад, хабар аз рӯи шахс ба ҳамон мувофиқ мешавад: **Ҳар кадоми мо....** истимоъ менамоем (955). **Ҳар кадоми аз шумо...** он харфро нависед (885). **Ҳар як** ба гӯшае равон шудем (62).

Дар насри асар дар вазифаи мубтадо ибораҳои номие омаданд, ки тавассути пешоянди «бо» сохта шудаанд. Хусусияти нахвии чунин ибораҳо дар

⁵⁵ Смирнова А.П. Язык «Таърихи Систон» (грамматическое описание). Сталинобод: с.99, Труды АН СССР, т-сх, 1960, с.122;

асару мақолаҳои Гаффоров Р., Рустамов Ш., Абдурахимов С., Мирзоев А., Солиев Х. ва диг қайд шудааст (206), 46, 145, 54-78; 2, 149, 105, 128-131). Дар забоншиносии тоҷик ду вазифаи грамматикӣ пешоянди «бо» таъкид ёфтаанд: калимаҳоро дар ибора ва аъзоҳои ҷидаро алоқаманд мекунад (28,2). Аз рӯи ҳамин пайвастаҳои навъи «Маҳмуд бо эшон»-ро низ ба аъзои ҷида (мубтадои ҷида) ва иборайи пешояндӣ чудо кардаанд. Дар масъалаи кадом вақт яклухт мубтадо шумурдани ибораҳои боло қайди зерини проф. Р.Гаффоров ҷолиб аст: «Дар ин маврид ба кадом шакл ифода ёфтани хабар аҳамияти ҳалқунанда дорад. Вай чамъ бошад, ҷузъҳои ибора якҷоя мубтадорро ифода мекунанд, дар сурати ба шакли танҳо воқеъ гаштани он ҳиссаи тобеъ хусусияти пурраи вобастагии синтаксисӣ зоҳир намуда, вазифаи пурқунандаро адо менамояд (208, 46). Пайвастиҳои амсоли «падар бо писар». «Маҳмуд бо эшон»-ро Шарофиддин Рустамов тадқиқ карда, ба хулоса омадааст, ки онҳо «бо аъзоҳои ҷидаи ҷумла» ва ибораҳои номӣ» ҳеч умумияте надоранд ва сабаби дар шакли чамъ омадани хабари баъзе аз ҷумлаҳоро, ки дар таркибашон онҳо омадаанд, аз ин замина муайян кардан мумкин нест. Ин ҳодиса ба масъалаи ифодаи сараъзоҳои ҷумла ва мувофиқати хабар бо мубтадо марбут аст, онро танҳо аз ҳамин мавқеъ шарҳу эзоҳ додан мумкин аст (145, 75). Баъзе омилҳо, масалан, дар байни онҳо омадани калимаҳои дигар, дар таркиби изофӣ ё бо ҷонишини нафсию бандакҷонишин омадани ҳиссаи дуҷум ва м.и. имкон намедихад, ки ин гуна мубтадоҳоро ҷида номем: **Шоҳқосим бо мутааллиқони худ** дар кишти нишаста... мутаваҷҷеҳи Самарқанд шуданд (43). **Яке аз ёрони ин фақир...** **бо чамъе** ба хонаи ин фақир омаданд (491). **Паҳлавон бо ҷамоаташ** расиданд (664).

Чудо кардани алоқайи калимаҳо бо пайвасту тобеъ дар асоси фарқи шаклу маъноӣ байни мафҳумҳо, ки бо калима ифода меёбанд, ба амал меояд. Фарқ дар ин ҷо на дар мундариҷаи муносибатҳо, балки дар шакли ифодаи онҳост (180, 42).

Ба мубтадоҳои ҷида ҳеч гуна умумият надоштани пайвастиҳои болоро Ш.Рустамов хеле боварибахш исбот кардааст.

Фарқи ин гуна мубтадоҳо аз мубтадоҳои ҷида пеш аз ҳама дар он аст, ки инҳо бо пешоянди «бо» мустақил ва баробархуқуқ нестанд, вале аъзоҳои ҷида мустақилу баробархуқуқанд. Дар насри «Бадоеъ-ул-вақоеъ» хабари мубтадоҳои фавқуззикр бештар дар шумораи чамъ омадааст. Ба фикри мо, дар ҷунин мисолҳо, ки хабар дар шакли чамъ омадааст, пурқунандаи ҳамроҳи алоқайи дутарафа зоҳир мекунад; бо роҳи алоқайи пешояндӣ ҳам ба хабар тобеъ аст ва ҳам ба мубтадо. Алоқайи ин гуна пурқунандаҳо бо хабар қавӣ ва бо мубтадо суст мебошад.

Дар насри асар бо мубтадои ҷидаи мансуби шахс (хоҳ дар шакли танҳо ояду хоҳ дар шакли чамъ) хабар ҳамеша дар шумораи чамъ омада, пурра мувофиқат намудааст: **Мавлоно Биноӣ ва Хоча Осафӣ** мегуфтанд... (1052).

Агар дар таркиби мубтадои ҷида ҷонишини шахсӣ ояд, хабар аз рӯи шахс ба ҳамон ҷонишин мувофиқат карда ва ҳамеша дар шумораи чамъ меояд: **Ман ва Ғиёсиддин Мухаммад** куввораҳои ангурро пеши он ўзбак бар замин ниҳода, дар хона давидем (1132).

Исмҳои ғайришахси ҷондор ё предметҳои бечони ташхисонида мубтадои ҷида шуда оянд, хабар дар шакли чамъ сурат гирифта, ба мубтадо пурра мувофиқат кардааст: **Чарғу бозу шохин...** мизроби ҷанги худ карданд (737). **Рӯбоҳу гург...** шағолонро ба навҳагарӣ меоварданд (738). **Офтобу моҳ** истиораи нур аз рӯи ў мекарданд (1088).

Фақат дар ҷумлаҳое, ки хабари онҳо дар шакли замони гузаштаи ҳикоягӣ бо...-и истимрор амали бардавомро ифода кардааст, бо мубтадоҳои боло хабар

дар шакли танҳо омадааст: **Хуршеди ховарӣ ва моҳи анварӣ...** ба гарав рафтӣ (26). Гулу раёҳин аз рашки орази ӯ арақи шабнам ба рӯ овардӣ (770). 2.Мувофиқати нопурраи сохторию грамматикӣ дар насри «Бадоеъ-ул-вақоеъ» бештар дар хабарҳое мушоҳида мешавад, ки мубтадои онҳо исми ғайришаҳс аст. Дар ин ҳолат хабар дар шакли танҳо омада, аз ҷиҳати шумора бо мубтадои худ мувофиқат намекунад. Ибораи исмӣ бо шумора, ки ҷузъи асосиаш исми ғайришаҳси бечон ё абстракт аст, мубтадо шавад, хабар фақат дар шакли танҳо меояд. **Чаҳор сутун дар хаво шуд** (663). **Чихил сандуқ** аз вай берун омад (1127). Он ду овоз аз дӯ сӯроҳии бинии ӯ берун меомад (1229).

Ибораи исмӣ бо шумора, ки ҷузъи асосиаш исми шаҳс аст, аксаран дар шумораи чамъ омадани хабарро тақозо кардааст, вале дар асар гоҳо бо ҷунин мубтадо хабар аз ҷиҳати шумора пурра мувофиқат накардааст (13 мисол);... **чаҳор тан мурд** (1008). ...**сад каси дигар** ба ту муҳтоҷ шавад (1269)...**бар сари ду кӯҳ ду кучқор** бошад (974).

Хабар бо мубтадоҳои хели боло дар ҳолатҳои зер низ дар шумораи танҳо омада метавонад: а) Агар исм номуайян бошад: **Қариб ба даҳ** ҳазор кас чамъ шуда буд (1062). **Қариб ба ҳазор** кас чамъ мешуд (1304).

б) Агар хабар амали мубтадо набошад ва он хосияти тасвирию баёнӣ дошта бошад: **ҳафт кас корд хӯрд** (1008). **Чаҳор мударрис муқаррар** шуда буд (49).

Агар калимаҳои хели бештар, чан два амсоли инҳо бо исмҳои шакли танҳо ва ё исмҳои ғайришаҳс мубтадо шуда бошад, дар насри асар хабар дар шакли танҳо омадааст. **Бисёр кас қасди вай дорад** (1225). **Касрати халқ бар бому рӯи замин ба масобае буд** (1058). **Аксар муаммиёт...** ном ногуфта шикофта мешуд (490). **Чанд сухан мазкур шуд** (64).

Таркиби ҳар як ҷун воҳиди хулосакунанда баъди исмҳои чамъи чидаи шаҳс ояд, хабар мувофиқати пурра ва агар пас аз исмҳои чамъи ғайришаҳс ояд, хабар дар шакли танҳо омада, мувофиқати нопурра намудааст: **Аркони давлат ва аъёни ҳазрат ҳар як дар мақоми иззат ва мақоми ҳурмат қарор гирифта буданд** (473). **Донаҳои ангури бедонааш ҳар як пайкони нова каст** (332). Дар насри ин давра таркиби ҳар ду дар ҳайати мубтадо бо исмҳои ғайришаҳс омада бошад, хабар ҳамеша дар шакли танҳо омадааст: **Ҳар ду мормӯҳра ба ларза дароад** (837) . **Ҳар ду дасти ӯ фуруд омад** (802).

Дар насри «Бадоеъ-ул-вақоеъ» мувофиқати нопурраи сохторию грамматикии хабар бо мубтадо дар ҳолате низ мушоҳида гардид, ки исмҳои ғайришаҳси бечон ва ё абстракт чида шуда, ба вазифаи мубтадо омада бошанд: **Ташту офтоба дар пеши Мир буд** (592)... **Автону атноб дартон манзил ва нучум ва шаҳоб даргузашт** (409).

Дар асар як гурӯҳ хабарҳои феълӣ бе зикри бандакҳои шахсӣ омадаанд. Дар ҳақиқат, аз наомадани бандакҳои хабарӣ хусусияти грамматикӣ хабар вайрон намешавад. Дар ин гуна хабарҳо шахсу шумора аз рӯи мубтадо муайян мегардад. Дар насри асар ин тарик хабарҳо фақат бо шахси сеюм (аксаран дар шумораи танҳо) омадааст: **Шоҳ Исмоил фармуда, ки ...** (9). **Дузде қуфли дари хонаи мадрасаро бартофта, ҳар чи ёфта бурда** (84).

Агар мубтадо исми ғайришаҳси бечон бошад дар шакли чамъ ояд ҳам, аз рӯи меъёри забони адабии ин давр бандакӣ воғузур шуда шумораи танҳост: **Ситораҳои осмон бар мисоли пистонҳои гӯсфанд ширборон шуда** (157). ... **ду манор тартиб ёфта** (343).

Хулоса, Мувофиқат муносибати асосии грамматикӣ мубтадо ва хабар дар ҷумлаҳои дутаркиба мебошад. Хабар бо мубтадо дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» аз рӯи

анъана дар шахсу шумора мувофиқат мекунад.

Мувофиқати хабар бо мубтадо пурра ва нопурра мешавад. Муваофиқати нопурраи хабар бо мубтадо аз рӯи шахс фақат зоҳиран буда, хусусияти услубӣ дорад. Мувофиқати нопурра аз рӯи шумора ба хусусияти грамматикаи исмҳои шахсу ғайришахс, ҷондору бечон ва сохтору маънои умумии мубтадо вобастагии қавӣ дорад.

Дар ҷараёни тақомул ва инкишофи забони адабии тоҷик дар меъёри мувофиқати хабар бо мубтадо тағйироти микдорие ба амал омадааст. Агар дар мувофиқати хабар бо мубтадои исми ҷондор тағйирот кам ба амал омада бошад, пас меъёри мувофиқати хабар бо мубтадои исми бечону абстракт хеле тағйир ёфтааст. Дар насри «Бадоеъ-ул-вақоеъ» бо чунин мубтадоҳо, новобаста ба шакли онҳо, хабар ҳамеша дар шакли танҳо сурат гирифтааст, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо таъсири забони тарҷумаҳо мувофиқати пурра дар чунин хабарҳо торафт меафзояд. Ин хусусият дар мубтадоҳои тафсилӣ ва ҷида низ мушоҳида гардид.

Мувафиқати хабар бо мубтадои исми ҷомеъ низ дар насри асар аз забони адабии ҳозираи тоҷик фарқ мекунад. Дар насри тадқиқшаванда мисли дигар асарҳои пешин, исмҳои ҷомеъ мафҳуми ҷамъро ифода карда, бо мубтадои онҳо хабар дар шакли ҷамъ омадааст, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо баъзеи онҳо аксаран (халқ, корвон, лашкар, даста ва м.и) ва бо баъзеи онҳо қисман метавонад дар шумораи танҳо ояд.

Мувофиқати хабар на танҳо ба шакли грамматикаи мубтадо, балки ба ҷузъи тобеи он низ вобаста аст.

Нихоят, масъалаи мувофиқати хабар бо мубтадо ба услуби нависанда ва муносибати субъективии он ба тасвири субъекту амали он вобаста аст.

Калидвожаҳо: «Бадоеъ-ул-вақоеъ», забоншиносӣ тоҷик, тадқиқот, мубтадо, хабар.

Адабиёт:

1. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Самарқанд-Сталинобод: Наш.дав.тоҷ, 1926.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик, Лексикология ва морфология. Барои студентони мактабҳои олий. Душанбе: Ирфон, 1973. С.7. 71.
3. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Душанбе: Дониш, 1986, 21-22;
4. ¹ Расторгуева В.С Краткий очерк грамматики таджикского языка// Таджикиско-русский словарь. М: Госиздат ин .ианс. словарей. 1954, с. 564.
5. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис. Душанбе:Маориф, 1988. - с.54.
6. Ғаффоров Р. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.3. Душанбе: Дониш, с. 97-1102;
7. Мирзоев А., Алиев А. Чанд мулоҳиза оид ба мувофиқати хабар бо мубтадо// Забоншиносӣ тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1980.с.123-135.
8. Қосимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI. Душанбе:Ирфон, 1876. С.12-15;141-143.
9. Мирзоев А. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳо. Масъалаҳои забоншиносӣ. Душанбе: Дониш, 1975, с.110.
10. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода.-Душанбе: Дониш. 1986. с.21;

11. Шмелев Д.Н. Некоторые особенности согласование в русском языке. Русский язык в национальной школе, 1982, №2, с.25-32.
12. Скобликова Е.С.Согласование и правление как способы синтаксический организаций слов// Филологические науки, 1967, №4. с. 82-92.
13. Грамматика русского языка, т.2.ч.1. Синтаксис.М: Изд-во, АН СССР, 1960.
14. Храковский В.С. Очерки по общему и арабскому синтаксису. М.: Наука, 1973, с.110).
15. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис. С.15.
16. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2.Синтаксис.Душанбе: Маориф, 1984, с.99.
17. Смирнова А.П. Язык «Таърихи Сиистон» (грамматические описание). Сталинобод: с.99, Труды Ан СССР, т-сх, 1960, с.122;

РАЗМЫШЛЕНИЯ О СОЧЕТАЕМОСТИ СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В «БАДОЕЪ-УЛ-ВАКОЕЪ» ВОСИФИ

Алиев А.

В статье речь идет об одном виде сочетаемости структурно- грамматической связи, где автор указывает на то, что большое количество сказуемых совпадают в роде и числе с подлежащим в структурном составе подлежащего.

Ключевые слова: «Бадоеъ-ул-вакоеъ», таджикская лингвистика, исследование, подлежащие, сказуемое.

REFLECTIONS ON COMMUNICATION SOGLOSOVANIE GRAMMATISCHEKOYU BUILDINGS IN «BADOE-UL-VAKOE» -AND VOSIFI

Aliev A.

The article is about one peq visa soglasvinis predicate-grammaticichiskiya soglasvanie. The author points out that predicates Bol'shova soglaschetsya in rod and including podlezheschim tvetsvii in structure and composition of flies.

Keywords: "Badoe-ul-vakoe" tajik linguistics, the study subject, predicate.

НОСЕҲИ ХАТЛОҶИ-ДАВОМДИҲАНДАИ СИЛСИЛАИ БУЗУРҶОНИ ИЛМУ АДАБИ ТОҶИК

Содиқов Ё., н.и.ф., дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Яке аз шоироне, ки дар таърихи адабиёти тоҷики нимаи дуҷуми асри 18-аввали асри 19-и тоҷик мақоми муносибе дорад, Носеҳи Кӯлобӣ мебошад. Носеҳ таҳаллуси адабӣ, ному насаби ӯ Абдурахмонхоҷа бинни Мизробшоҳ мебошад.

Шоир дар достони «Ҳадиқат-ур-расул», аз 48-сола буданаш хабар додааст:

Ҳаст дар лавҳи дилам ҳарфи падар,
Мулҷари мавлуди ман соли Бақар.
Камкамак рафта ба нармӣ роҳро,
Тай задам соли ду кам панҷохро. (1, 247)

Дар соли 1228 (1810-1811) эҷод шудани дoston маълум аст. Яъне мавлуди ӯ ба соли 1763 рост меояд. Адабиёшинос Амирбек Абибов, ки солҳо ба омӯзиши аҳвол ва осори Носеҳ машғул буд, солҳои 70-уми асри гузашта ба Кӯлоб омада, ба калонсолон сӯхбатҳо карда менависад: «Аз рӯйи маълумоти калонсолон,

Абдурахмонхоча аз Бухоро ба Кӯлоб омада, дар ин чо мадрасае мекушояду дар он дарс медиҳад. Дар чое, ки ҳоло хонаи маданияти шаҳри Кӯлоб ҷой гирифтааст, пештар мадрасаи Абдурахмонхоча воқеъ будааст» (2).

Носеҳ маълумоти ибтидоиро дар назди падар ҳосил карда, барои камоли дониш ба Бухоро сафар доштааст. Вай илмҳои расмии мадрасагиро фаро гирифта, он чо хонадор шуда, муддате сокин будааст. Аз ишораҳои шоир дар маснавии «Маҷлисафрӯз» маълум мешавад, ки зиндагии душворе доштааст:

Хотирам чамъ ҳамчу Парвин буд,
Ман чу Хусрав, замона Ширин буд.
Во дарего, ки талхком шудам,
Кадхудо гаштаму гулом шудам.
Дар Бухоро на модар аст маро,
На бародар, на хоҳар аст маро (3).

Носеҳ ба сафар мебарояд. Баъди чанде дар кишварҳои ҳамсоя сафар кардан ва таҷрибаи зиндагӣ андӯхтан ба ватан бармегардад ва дар шаҳри Кӯлоб мадрасае бино карда (ба қавле, дар мадрасаи амалкунанда) мударрис шудааст. Дар баробари тадрис ба нусхабардорӣ (китобат) машғулӣ кардааст. Вай аз ин пешаи иловагии ғоидарасон ифтихор дорад:

Абдурахмонхочаи Кӯлобӣ
Дар баҳри китобат аст чун мурғобӣ.
Дорад ҳаваси шино ба гирдоби муҳит,
Масбут намояд гуҳари ноёбе (4).

Дар баробари Амирбек Абибов, ки дар омӯхтани аҳвол ва чопи осори Носеҳ хидматҳои бесобиқа кардааст, дигар олими пуркор, дӯсти азизи мо Саломи Нуруниёни Баравнӣ достони «Ҳадиқат-ур-расул»-и Носеҳро ба хати имрӯз амалкунанда ба чоп омода карда, муқаддимаи муфассале навишта, луғоти мураккабро шарҳ дода, онро ба арвоҳи падари бузургвораш ва ҷашни 2700-солагии Кӯлоб бахшид ва ба мо миннат гузошт. Нусхаи асосие, ки мавриди тадқиқ ва чоп қарор гирифтааст, ба Саломатшо аз падар мерос монда будааст. (5)

Чуноне аз тадқиқотҳои Амирбек Абибов ва Саломи Баравнӣ ошкор аст, мероси адабии Носеҳ аз намунаҳои анъанавии назми классикии тоҷик-лирика ва эпика иборат аст. Вале дар ин осори дастрас, ки нопурра буданаш ошкор аст, маснавӣ ҷойи асосӣ доштааст. Аз рӯи ишора дар «Ҳадиқат-ур-расул» то соли 1810-1811 ӯ се маснавӣ таълиф кардааст:

Пеш аз ин таълиф кардам ду китоб,
Ки шуда мақбули табъи шайху шоб.
Аввалинро «Маҷлисафрӯз» аст ном,
Дуввуминро «Ҳайратангез» ихтитом.
Исми ин гашта «Ҳадиқат-ур-расул»,
«Чорбоғ»-аш гуфтанд аҳли қабул. (6 с.247)

Анҷоми ин маснавиро соли 1811 шуморем ва то соли 1830 (қавли Усмон Каримов) ҳаёт дидани ӯро қабул кунем, шубҳае намонанд, ки Носеҳ боз ашъори лирикии зиёд ва маснавиҳои таълиф кардааст. Дар воқеъ, яке аз авлодони Носеҳи Кӯлобӣ шоир ва мунаққид, устоди Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Гулназар Бӯрӣ аз қавли модари азизашон ҳикоят

мекунад, ки то солҳои 30-юми асри гузашта девони бузургҳачме аз ӯ ба мерос мондааст. Он нусха аз тарси «атеистони ҷанговар»- и даврони шӯравӣ зери деворе гӯронида шуда, оқубат нобуд шудааст.

Аз мероси дастрас ҳам ошкор аст, ки Носеҳ аз адабони пуркор буда, доираи хеле васеи масъалаҳои ҳаётиро мавриди муҳокима ва тасвири ҷозибу ҷолиб қарор додааст.

Аввалин маснави Носеҳ «Маҷлисафрӯз» соли 1220 ҳ.қ. (1805-1806) таълиф шуда, аз 4124 байт иборат аст. Дар сию се боб муаллиф масъалаҳои зарурии ахлоқи ҷомеаи замонро мавриди баёни бадеӣ қарор додааст. А. Абибов зикр мекунад, аз нисф зиёди асар ба ҳислатҳои неку бади занон махсус аст.(6) Дар ҳар ҳол, ҳеҷ яке аз ҳикояи китоб аз доираи зарурат ва ҳақиқати зиндагӣ берун намебошад.

Аз мундариҷаи маснави «Маҷлисафрӯз» ошкор мегардад, ки Носеҳ аз адабиёти ахлоқиву тарбиявии гузаштагонмон ва дигар халқиятҳои, ки дар тӯли таърих бо халқи мо дар ҳамзистии тӯлонӣ будаанд, ба хубӣ огоҳ аст.

Дуюмин маснави Носеҳ «Ҳайратангез» соли 1806 ё 1807 таълиф шуда, дорои 3936 байт аст. «Носеҳ ин дostonро ба 25 фасл ҷудо карда, дар дохили ҳар фасл аз рӯи мавзӯи он ҳикоятҳо овардааст. Ғайр аз ин шоир барои исботи фикр дар аввали ҳар фасл оид ба ҳамон мавзӯ ояте аз Қуръон овардааст.(7)

Сеюмин маснави Носеҳ «Ҳадиқат-ур-расул» аз рӯи нусхаи ба ҷоп расонидаи Саломи Нуриёни Баравнӣ, ки аз муқоиса ва интиҳоби якҷанд нусха ҳосил шудааст, 3987 байт аст(8). Мутолиаи ин маснави ба таҳаллуסי «Носеҳ» лоиқ будани шоирро рӯшан тасдиқ ва таъкид менамояд.

Дар ин маснави маҷмӯи ҳикояҳо ва муҳокимаҳо ба чор қисм ҷудо карда шудааст. Ҳар яке аз ин бобҳо ҳикояҳои зиёдеро дар бар мегирад. Ин ҷо лаҳзаҳои бевоситаи тарҷумаиҳолӣ камтар аст, вале илтиҷои дуо бештар. Шоир аз амали хайри худ шоду ифтихорманд аст, вале бо фурутани хоси ҳақимону бузургони мо аз хонандаи заки ва ҳамфикр бахшиши нуқсонҳо ва аз Худованд подоши ранҷояшро илтиҷо менамояд.

Носеҳи Кӯлобӣ силсиладори воқеии адабиёти бисёрасраи тоҷик мебошад. Чуноне болотар баён кардем, Носеҳ аз ҳазинаи бойи адабиёти ҳазорсоламон, хусусан аз осори бузургоне чун Саъдӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ҳикояҳои алоҳидаро интиҳоб карда, аз рӯи фаҳму дониши худ эзоҳ додааст ва ҷамъбаст намудааст. Яке аз бузургоне, ки Носеҳ ба эҷодиёти ӯ бисёр рӯҷӯ кардааст, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мебошад. Таваҷҷӯҳи шоир асосан ба «Захират-ул-мулук» равона аст. (9)

Мо танҳо дар фасли аввали «Ҳадиқат-ур-расул», ки «Дар аҳволи анбиё алайҳумассалавоту ва-с-салом ва сулуки саҳоба Сайидмурсалин ва баёни тариқати машоих раҳимаҳумо Таъоло» унвон дорад, ба зиёда аз 20 ҳикоя дучор омадем, ки дар «Захират-ул-мулук» ҳастанд. Дар бобҳои дигари маснави низ монандиҳо дар ин ду асар ошкоранд. Ин амали Носеҳ, ба назари мо, табиӣ ва лоиқи таҳсин мебошад. Шубҳае нест, ки ҳам дар оғози дарсомӯзӣ дар Кӯлоб дар оғӯши падар, ҳам баъди бозгашт ба зодгоҳ ва заҳматҳо дар роҳи тарбияи ҷавонони мадрасaxon ба осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ такрор ба такрор рӯ овардааст. Мо аз он монандиҳо чанд мисолро интиҳоб кардем.

Дар «Захират-ул-мулук»:

Ва нақл аст, ки Умар, разияллоҳу анҳу, коҳбарге бар роҳ афтида дид. Бигрист ва гуфт: «Чӣ будӣ, ки ин коҳбарг будаме ва аз хавфи ҳисоб халос ёфтаме» (сах.30).

Дар «Ҳадиқат-ур-расул»:

Умари Фарук, яъне кони адл,
 Шарҳи синчи даҳр дар мизони адл.
 Гар бидидӣ ӯ фитода барги коҳ,
 Гирияҳо кардиву гуфти оҳу воҳ:
 Ки чӣ хуш будӣ, Умар гар коҳ буд,
 Рӯзу шаб афтода бар даргоҳ буд,
 Ки халосӣ ёфтӣ рӯзи ҳисоб,
 Вораҳидӣ аз ҳама хавфи азоб. (саҳ.47)

Дар «Захират-ул-мулук»:

Ва Абӯубайди Ҷарроҳ, разияллоҳу анҳу, гиристӣ ва гуфтӣ: «Чӣ будӣ, ки ман гӯсфанде будаме, ки маро сар буридандӣ ва бихӯрдандӣ ва аз азоби гӯр ва гирифтории киёмат халос ёфтаме». (саҳ. 30)

Дар «Ҳадиқат-ур-расул»:

Бӯ Убайда дошти оҳу фиғон,
 Кош будам гӯсфанде дар чаҳон,
 Ки маро сар аз бадан бубридандӣ,
 Хайли одам, ё сағонам хӯрдандӣ.
 Бех, ки меидам азобу раҷи гӯр,
 Шармсорӣ боз дар явмулнушур. (с.47)

Дар «Захират-ул-мулук»:

Ва аз ин чиҳат буд, ки соҳиби майдони инояти азали ва ҳодии роҳи ҳидояти ҳарвали амиралмуъмнинин Алӣ, разияллоҳу анҳу, чун вақти намоз даромадӣ, музтариб гаштӣ ва рӯйи муборакаш мутағайир гаштӣ.

Гуфтанд: «Эй Амиралмуъмнинин, чӣ расид туро?» Гуфт: «амонате даромад, ки осмон ва замин тоқати он надоштанд».

Дар «Ҳадиқат-ур-расул»:

Ҷавҳари шамшери Ҳақ, яъне Алӣ,
 Қотеъи куфру хафова ҳам ҷалӣ .
 Музтариб мегашт вақти ҳар салот,
 Мешудӣ тағйир ҳолашро сифот.
 Чист, мегуфтанд ,эй соҳибкамол,
 Меҳри рухсори туро ранги завол.
 Гуфт: «Шуд вақти имомотӣ гарон,
 Ки аз ӯ очиз замину осмон» (саҳ. 54).

Мурочиати Носеҳ ба бузургон ва аз ҷумла ба Алии Ҳамадонӣ, нишони эҳтироми беандоза ва таъкиди дурустии мисолҳо ва андешаҳои бузургон аст . Ҳамчунон ки қадри оёт аз такрор меафзояд, қадри андешаҳои бузургонамон дар баробари дуруст ва ҳаётӣ будан пайванди силсиларо таъмин менамояд .

Аз он чӣ гуфта шуд, хулосаи мо ин аст, ки ҳаёт ва эҷодиёти Носеҳи Кӯлобӣ лоиқи диққат ва чопи мукамал мебошад. Ин ҷадди бузургвор ва некӯроӣ ифтихори мо кӯлобиён бояд бошад.

Калидвожаҳо: Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Носеҳи Кӯлобӣ (Хатлонӣ),

анъана ва навоарӣ дар адабиёт, панду ҳикмати ниёгон. «Захират-ул-мулук», «Ҳадиқат-ур-расул».

Адабиёт:

1. Н. Хатлонӣ. Ҳадиқат-ур-расул. Мураттиб ва шореҳи луғот Саломи Нурийони Баравнӣ. Душанбе: Маориф ва фарҳанг», 2005с-268 саҳифа. Ин ҷо ва минбаъд иқтибосҳо аз ин китоб аст.
2. Абибов А. Носеҳи Кӯлобӣ. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри 18 ва аввали асри 19. Ҷ2. Дар зери таҳрири Р. Ҳодизода. Душанбе: Дониш, 1989, саҳ. 109-129.
3. С.Н. Баравнӣ. Ба номи Худованди донои роз, ки ҷуз ӯ набошад яке бениёз (ба ҷойи муқаддима).
4. М.С.А. Ҳамадонӣ Захират-ул-мулук. Таҳиягарон Асоев Х., Турдиев Қ. Душанбе: Ирфон, 2008.-372 саҳ.

**НОСЕХ ХАТЛОНИ - ПРЕЕМНИК ВЕЛИКИХ ТАДЖИКСИХ
ЛИТЕРАТОРОВ**

Содиков Ё.

В данной статье анализируются отдельные рассказы и месневи «Ҳадиқат-ур-расул» Носеҳ Хатлони в прозаическом произведении Мира Сайидп Али Ҳамадонӣ «Захират-ул-мулук». Автор обращает основное внимание на прочность традиций таджикско-персидской литературы.

Ключевые слова: Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Носеҳи Кӯлобӣ (Хатлонӣ), анъана ва навоарӣ дар адабиёт, панду ҳикмати ниёгон. «Захират-ул-мулук», «Ҳадиқат-ур-расул».

NOSEH KHATLONI SUCCESSOR OF THE GREAT TAJIK WRITERS

Sodikov Yo.

This article analyzes individual stories in Masnavi “Haqiqat-ur-Rasul” by Noseh Khatloni with prosaic works by Mir Sayid Ali Hamadoni “Zakhirat-ul-Muluk”.

The author paid special attention of the reader to issues of unity traditions between Tajik and Persian literature.

Keywords: Mir Sayid Ali Hamadoni, Noseh Khatloni, Zakhirat-ul-Muluk, Haqiqat-ur-Rasool, traditions and innovation in literature, proverbs and saying.

**БОЗТОБИ ХИРАДГАРОИИ ЗАН ДАР «ШОҲНОМА» И
ҲАКИМ ФИРДАВСӢ**

**Ашӯрова Н., н.и.ф., муаллими калони кафедраи адабиёти тоҷики
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Ҳақим Абулқосими Фирдавсӣ, оинаи тамомнамои хиради ориёӣ, паёмбари сухани порсӣ дар 60 ҳазор байти заррини «Шоҳнома» - и бемарги худ ба мавзӯи ҷойгоҳи зан дар ҷомеа нигари вижа дорад. Ҳақим Фирдавсӣ чун дигар сухангустарони замони зуҳури дини мубини ислом, танҳо тавсифи зебоии занро басанда надониста, нигоҳи хешро бештар ба вижагиҳои офарандагӣ ва устувории онҳо равона кардааст.

Зоҳиран ба чашм меҳӯрад, ки он бузургвор нигари худро бештар ба зебоии зоҳирии зан ҷалб кардааст, вале бо жарфнигарӣ кас дармеёбад, ки ӯ зебоии зоҳирии занро дар пайвастагӣ бо зебоии ҷаҳони ботинии ӯ нишон додааст. Зебоии ботинии занро худовандагори сухан бештар бо вожаҳои «бохирад», «поқдоман», «бошарм» ва монанди он бозгӯ намудааст.

Фирдавсӣ занро бо сифатҳои шоистатаву оӣ сутудааст ва гаҳе дар симои занони хирадманд ва ёварони подшоҳон, ҳамсари худро бозтоб намудааст, ки дар он пайкори шабонарӯзии офариданҳои «Шоҳнома» ёру ёвараш буд. Дар миёни андешапешагон чунин фарзия низ вучуд дорад, ки дар офариниши «Шоҳнома», ба ҳангоми баргардони матнҳои паҳлавӣ, ҳамсари шоир, ки забони паҳлавиро хуб медонист, ёвараш будааст. Фирдавсии озармин бад – ин маънӣ чунин ишораҳо дорад:

Бигӯям зи яздон пазирам сипос,
Аё меҳрубон ҷуфти некишинос.
Бихонд он бути меҳрубон дoston,
Зи дафтар навишта гаҳи бoston.⁵⁶

Ба гуфтан меарзад, ки Фирдавсӣ, дар муқобили маниши арабҳо, ки бо фарҳанги биёбонгардии худ, ҷойгоҳи занро дар ҷомеа ночиз нишон дода, онро танҳо хонанишину хизматгори мард медиданд, бартарияти фарҳанги баланди ориёиро, устувор бар асоси баробарии ҳуқуқи зану мард тавсиф кардааст. Дар ин бора донишманди шинохтаи Эрон Ғуломризои Инсофпур чунин гуфтаҳои гӯё дорад: «Эронӣён, ки аз дертарин рӯзгор ба усули ахлоқӣ муътақид буда ва бино ба дастури паёмбари бостонии худ аз андешаи нек, гуфтору кирдори нек пайравӣ мекарданд ва ҳатто бо милали ғайриэронӣ рафторе ба адлу инсоф доштанд ва додгариву озодманиши ва меҳрубониву ҷавонмардиву бахшандагиро бузургтарин фазилати инсон мешумурданд, бадеҳист бо занон ҳам бар мабнои ин усул ба адлу инсоф рафтор мекарданд ва ҳуқуқи мақоми эшонро чи дар миёни афроди хонавода ва чи дар иҷтимоъ ончунон ки сазовори шахсияти инсонӣ ва фазои ахлоқиву маънавии худашон буд, гиромӣ ва муҳтарам медоштанд.»⁵⁷

Ногуфта пайдост, ки занони машҳури «Шоҳнома», ба монанди Фаронак, Синдӯхт, Рӯдоба, Таҳмина, Гурдофарид, Фарангис, Гурдия, Ҷарира, Манижа ва дигарон дар баробари намунаи зебоӣ ва сиришти аҳуриву поқдоманӣ, ҳар кадоме дар хирадмандӣ ва мардонагӣ аз мардон кам нестанд. Онҳо дар рӯзгори нобасомониҳо бо силоҳ рӯёруи бадхоҳон вомеистоданд. Фирдавсӣ аз оғози дostonҳои шоҳкорӣ бемарги худ хислатҳои некӣ ва поқтинатии эронинажодонро бознамоёндааст.

Пешинаи ҳазорсолаҳои бостонии тоҷикон, ё гузаштаи фаротаърихии эронитаборон имрӯз дар дасти мо нест ва ба мо ошкор нест, ки дар он гузаштаҳои дур ҷойгоҳи занон дар ҷомеа чи гуна будааст ва танҳо аз дostonҳои «Шоҳнома» метавон дид, ки масалан шоҳони давраи пешдодӣ ҷомеаро чи гуна бунёд карданд ва шаҳриёрони сарзамини ориёӣён чи сон ҳуқуқи занонро муайян карда буданд. Бояд гуфт, ки Ҳаким Фирдавсӣ дар баробари таърихнигорӣ, тарҷумони навиштаҳои паҳлавӣ низ будааст ва ҳамин аст, ки мо бисёре аз руҳдодҳои пешинаи

Сайид Муҳаммад Дабири Сиёқӣ, «Зиндагиномаи Фирдавсӣ ва саргузашти «Шоҳнома»,
»Техрон., 1383, с. 1

⁵⁷ Ғуломризои Инсофпур, «Ҳуқуқи мақоми занон дар «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ», Техрон., 1383 с. 3

дури худро аз дostonҳои «Шохнома» бозёбӣ мекунем.

Дар замони шоханшаҳии ҳахоманишиён, гарчи ҷойгоҳи зан бар пояи пешин набуд ва ҳуқуқи ӯ дар умури иҷтимоӣ бо мардҳо баробар набуд, вале рафтори фармонравоён бо занон додхоҳона буда, онҳо ҳатто дар қорҳои лашкардорӣ ширкат доштанд ва мард наметавонист иродаи худро бар занон бор кунад. Дар ин бора донишманди Эрон, Ғуломризи Инсофпур дар пажӯҳиши хеш, чунин ёдовар шудааст: «Занон дар давраи ҳахоманишиҳо монанди давраи пеш аз зуҳури Зартушт бо рӯи кушода ҳама ҷо рафтуомад мекарданд ва шаҳбону ҳамчун подшоҳ тоҷ бар сар мениҳода ва бар тахти шохӣ тақя мезада ва ба таври кулӣ занон дар умури сиёсӣ мудохила мекарданд».⁵⁸ Дар замони ҳахоманишиҳо чун дар рӯзгори пешдодӣ ба худобону Аноҳид арҷгузорӣ мекарданд, ки ин дорoi нишони эҳтиром ва ҷойгоҳи баланд доштани занон мебошад.

Куруши Бузург ба ҷойгоҳи зан дар ҷомеа бад - он сон эътибор меодааст, ки ба писаронаш васият кардааст то барои иҷрои қор ҷатман аз модари худ иҷозат бихоҳанд. Куруши Бузург ҳангоми бар тахт нишастану фармонравой кардан, аз ҷумла пазирии меҳмонони расмӣ, дар паҳлӯяш шаҳбону Мандоноро ҷой меодааст. Дар замони шоханшаҳон Фарҳоди IV ва Фарҳоди V низ шаҳбону рӯи тахт дар паҳлӯи подшоҳ менишаст. Фарҳоди V мисли замони падараш, ҳатто рӯи сикка акси шаҳбонуро нақш мезад.

Дориюши Бузург аз ҳамсари худ ҳатто дар мавридҳои лашкаркашӣ машварат мегирифтааст ва дар даврони мушкилиҳо аз маслиҳатҳои малика Отусо доимо қор мегирифтааст. Шаҳбонувон дар интиҳоби ҷонишин (валиаҳд) ҳаққи мудохила кардан дошта, раъйи ҳалқунанда доштаанд. Чуноне ки малика Отусо бо истифода аз нуфузи хеш, бар хилофи раъйи муҳолифон, аз ҷумла вазири дасти рости шох, тавонист писараш Хишоёршоҳро бар тахти шоханшаҳӣ барнишонад. Дар давраи фармонравоии Дориюши Кабир беш аз нисфи қорҳои истехсолиро занон дар паҳлӯи мардон иҷро карда, ҳар қадоме аз мардон музди қори бештар мегирифтанд.

Дар замони шоханшоҳии сосониён низ ба худобону Аноҳито чун ба намоди покиву фарзонагӣ арҷгузорӣ мешуд ва гиromидoшти зан дар симои ин эзадбону ҷило меод. Дар нишастҳои шохону фарзонагон занон бо мардон ширкат меварзиданд ва қасе худсарона наметавонистааст зани худро танбех диҳад ва ба асли фарзанд вобаста ба тарафи модар аҳамият меоданд. Дар рӯзгори фармонравоии сосониён чунин қонунҳо ривоҷ доштанд, ки падар наметавонист бедуни ризоияти духтар вайро ба шавҳар диҳад. Аммо духтар новобаста бар хоҳиши падар ва ҳатто бар хилофи хости падар, метавонист шавҳар кунад. Ва дар он замон зан, ки ҳуқуқи эътироз дошт, метавонист дар маҳкама аз ҳуқуқҳои худ дифоъ кунад ва раъйи шавҳарро напазирад. Занон ҳатто иҷоза доштаанд дар баъзе аз мавридҳо ба ҷои рӯҳониён – мӯъбадон маросими диниро ба ҷо оваранд.

Ноғуфта намонад, ки дар дини дигари иронитаборон, дар бовариҳои монӣ занон бо мардон баробар шумурда мешуданд ва дар миёни пешвоёни дин занон низ қарор доштаанд. Чехраи занро дар ин давра рӯи тангаҳо сикка мезаданд. Дар он рӯзгор чанде аз занон ба мақоми подшоҳӣ қомеб гаштанд ва ҳар қадом чанд муддате бар Эрон фармонравой карданд. Ховаршиноси машҳур Артур Кристенсен дар ин бора чунин навиштааст: «Рафтори мардон нисбат ба занон ба қадре аз рӯи эҳтиром ва бар пояи одоб будааст, ки инсонро ба ҷои ҷунон даврони дур ба ёди рафтори назокатомези қарни ҳаҷдахум меандозад. Душизагон на танҳо

---

⁵⁸ Ғ. Инсофпур, «Ҳуқуқи мақоми занон дар «Шохнома» - и Ғирдавсӣ», Т., 13 с.7

бо вазоифи хонаводагӣ ошно мешуданд, балки усули ахлоқӣ ва қавонини мазҳабии «Авасто» - ро низ фаро мегирифтанд. Онон чи дар зиндагии хусусии хонаводагӣ ва чи дар иҷтимоъ аз озодии амал бархӯрдор буданд.»⁵⁹

Аз пажӯҳишҳои эроншиносон дар пиروмуни ин мавзӯ бармеояд, ки ҳуқуқ ва ҷойгоҳи зан, шеваи зиндагӣ ва гиромидошти шахсияти зан дар сарзамини тоҷикнишинони бостон нисбат ба дигар кишварҳо, аз ҷумла Руми қадим, ки намоди тамаддуни он замони аврупоӣ доништа мешавад бар пояи баланд қарор дошта, мояи пайравии қавмҳои дигар будааст.

Шоиста ба гуфтан аст, ки арҷгузорӣ ба зан ва бознамоёнҳои ҷойгоҳи баланди зан дар «Шоҳнома» и Ҳаким Фирдавсӣ заминаи иҷтимоӣ дошта, бар пояи воқеияти таърихӣ фарҳанги эронитаборон устувор аст. Аксари қанони дар «Шоҳнома» бозтоб гашта қанони фарзонаву бархӯрдор аз ҷавҳари қанони, ёвару маслиҳатгари шавҳарон, ки бештар аз подшоҳонанд, мебошанд. Яке аз ҷеҳраҳои тобноки «Шоҳнома» и бемарг, Синдухт – шаҳбонуи Кобулистон мебошад, ки дар баробари ҳислатҳои шоистаи меҳрубониву бохирадиро доро будан, ёвари кишвардор ва сафирии подшоҳиро уҳда мекард. Синдухт зане мебошад бурдбор ва ботадбир ва дорои маҳорати баланди суханронии раҳнамунсоз. Ҳангоме ки Меҳробшоҳ аз бархӯрди Рӯдоба бо Зол боҳабар мешавад, ҳашми гашта, афсӯс меҳӯрад, ҷаро ба оини аждодонаш, ки араб буданд, духтарро дар рӯзи таваллуд накуштааст. Ӯ дар ҳолати асаббонияту беҳудӣ меҳоҳад назди Рӯдоба рафта, барои аз наҷоди эронӣ шавҳар интиҳоб кардан, ҷазояш диҳад, аммо Синдухт аз вай паймон мегирад, ки озоре ба Рӯдоба нарасонад, сипас духтару падарро рӯ ба рӯ кунад. Он гоҳ Синдухт шодону хандакунон ба сӯи Рӯдоба меравад ва ба вай меғӯяд: «паланги ҳашминокро ром кардам, биё биравем назди падарат»:

Ҳама мужда додаш, ки ҷангипаланг,
Зи ғӯри ҷаён кард кӯтоҳ ҷанг».⁶⁰

Синдухти бохирад ба духтараш тавсия медиҳад, ки назди падар ба зориву фурутанӣ рафта ҳашми ӯро нишонад. Меҳроб ҳанӯз ҳашми гашта аст ва духтарашро меҳоҳад бо суханони ношоиста ҷазо диҳад, аммо қор аз қор гузашта буд, дигар розҳо ошқор шуда буданд ва ҳама умед бар худованд мекунанд. Аммо шоҳи Кобул аз ҳамсар гаштани духтараш бо эронӣ норизо бошад, шоҳи Эрон Манучеҳр низ муҳолиф аст, ки пури Сом, яъне Зол ба авлоди мордуши арабӣ, ки ба Заҳҳок пайвандӣ дорад, ҷуфт шавад. Агар Меҳроб ба Синдухт гуфта бошад, ки мебояд ба ҷанги Сом тарафдор дид, Манучеҳр амр мекунад, ки Сом бо лашкари анбӯҳ ҳамла бурда, Кобулро бисӯзонад. Шоҳи Кобул аз ҳамсараш ҷорай аз ин гиреҳ растанро меҷӯяд. Синдухт шоҳро вомедорад, то ӯро аз ҷониби худ барои гуфтугӯ бо Сом сафир кунад:

Бад – ӯ гуфт Синдухт к – «Эй, сарфароз,
Бувад к – ат ба ҳунам наёяд ниёз.
Маро рафт бояд ҳаме пеши Сом,
Кашидан мар ин теғро аз ниём».⁶¹

⁵⁹ Дар мақолаи Ҷалол Холиқи Мутлақ, «Ирон дар гузашти рӯзгорон», аз маҷаллаи «Ироншиносӣ», 1373, №1 с. 28 – 43

⁶⁰ Фазлуллоҳи Ризо, «Пажӯҳише дар андешаҳои Фирдавсӣ», Т., 1386, с.226

⁶¹ Гузидаи «Шоҳнома» и Фирдавсӣ, тасҳеҳ ва гузилиши Мустафо Ҷайхунӣ, Техрон 1384 (2005), с. 101

Шоҳи Кобулистон пешниҳоди занашро пазируфта, чилави роҳбариро барои пешгирии барбод рафтани ҳукуматронии худ, ба ихтиёри Синдухт медиҳад. Синдухт либоси разм пӯшида, савори асб, барои пешгирии ҷангу хунрезиҳо ва Ҳимояти Кобул, бо раҳпаймоиҳои дури хатарнок, пеши Сом мешитобад:

Чу шуд сохта кор худ барнишаст,
Чу гурде ба мардӣ миёнро бибаст.
Биёмад гурозон ба даргоҳи Сом,
На овоз доду на баргуфт ном.

Фуруд омад аз асб Синдухту рафт,
Ба пеши сипаҳбад хиромид тафт.
Заминро бибӯсиду кард офарин,
Абар шоҳу бар паҳлавони замин.⁶²

Сом дар навбати аввал мебинад, ки шоҳи Кобул ҳамчун сафир занеро фиристодааст, дар ҳайрат мемонад, вале новобаста бар он ки ин фиристода зан аст, мепазирад ва Синдухт бо сипаҳбад ба гуфтушунид пардохта, диққати Сомро ба ошти тарафҳо ҷалб менамояд. Нахуст Сом намефаҳмад, ки ин зан кист ва аввал Синдухт пеши Сом шарте мегузорад, ки дар сурати худро муаррафӣ кардан, ба ӯ ва ҳам ба фиристандаи ӯ зарар нахоҳад овард, худро мешиносонад ва чун сипаҳсолор дармеёбад, ки ин зани нотарсу сухангӯву хирадманд, бонуи шоҳи Кобулистон аст, хушнуд мешавад. Бад – он гуна ки дар таълифоти Ғуломризои Инсофпур дарҷ гардидааст «Сом аз шунидани суханони пурмоя ва писандидаи Синдухт ром шуд ва ба раъйи ӯ сар фуруд овард ва пайванди занашӯии Рудоба ва Золро пазируфт».⁶³ Ва рӯзи дигар Синдухт, ки пеши Сом меояд, бо самимияту хушнудӣ истиқбол мегардад ва Соми Наримон паёми хешро ба воситаи Синдухт ба шавҳари ӯ Меҳроб мерасонад:

Варо Соми ял гуфт баргарду рав,
Бигӯ он чи дидӣ ба Меҳроб гӯ.

Ва Сом ҳамчун ба фириस्ताи баробар ба манзалати худ, даст дода, издивоҷи писарашро бо Рудоба дуруст шуморида, мегӯяд:

Ба Синдухт бахшиду дасташ ба даст,
Гирифтӣ яке низ паймон бибаст,
Пазируфт мар духти ӯ Золро,
Ба зин андар афканд кӯполро.⁶⁴

Ҷолиб он аст, ки Сом Синдухтро дар тамоми рӯзҳои дар Зобулистон будан, ҳамчун ҳампояи худ дар сатҳи баланд меҳмондорӣ карда, ҳама одобу русуми

---

⁶² Гузидаи «Шоҳнома» и Фирдавсӣ, тасҳеҳ ва гузиниши Мустафо Ҷайхунӣ, Техрон 1384 (2005), с. 102

⁶³ Ғ. Инсофпур, «Ҳукуку мақоми занон дар «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ», Т., 1379 с.37

⁶⁴ Гузидаи «Шоҳнома» и Фирдавсӣ, тасҳеҳ ва гузиниши Мустафо Ҷайхунӣ, Техрон 1384 (2005), с. 105

пазироии шоҳонро риоя карда буд. Синдухт пахлавонро ба кишвари худ ба меҳмонӣ даъват мекунад ва ҳангоми гусели ӯ, «Сом ба ҳамон андоза, ки Синдухт пешкаш оварда буд, ба ӯ хоставу ганҷ дод ва бо эҳтироми шоиста назди шӯяш, подшоҳи Кобул бозаш фиристод:

Сазовори ӯ хилъат оростанд,
 Зи ганҷ он чи пурмоятар хостанд.
 Ҳам аз баҳри Меҳроб Синдухт боз,
 Ҳам аз баҳри Рудобаи меҳрсоз.
 Ба Кобул дигар Сомро ҳар чи буд,
 Зи коху зи боғу зи кишту дуруд».⁶⁵

Ин сахна намунаи ғалабаи хирадмандии зан бар бемулоҳизагии шоҳону лашкаркашон буд, ки дар бисёри мавридҳо роҳи ҳалли муаммову печидагиҳои муносиботи инсонҳоро пайдо карда натавониста, кишварҳоро ба ҷангу хунрезихо кашидаанд. Ва зан аст, ки оромиву осоишро бар ҷангу пархош тарҷеҳ дода, агар дасти нозуки хеш ба разм бурда бошад, ниғаҳбонии хонадону меҳанашро ҳадаф қарор додааст.

Калидвожаҳо: аҷдод, шаҳбону, шаҳаншоҳ, офариниш, разм, бохирад, покдоман, бошарм, суҳангӯ, маниш, озодманиш, покон, нексиришт.

Адабиёт:

1. А.Фирдавсӣ. Шоҳнома. Душанбе:Адиб, 1987.
2. Мустафо Чайхунӣ. Гузидаи «Шоҳнома»- и Фирдавсӣ, тасхеҳ ва гузиниши, Техрон 1384 (2005), иборат аз 2 ҷилд.
3. Ғ. Инсофпур. «Хукуку мақоми занон дар «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ», Техрон, 1379.
4. Фазлуллоҳи Ризо. «Пажӯҳише дар андешаҳои Фирдавсӣ», Техрон, 1386
5. Мачаллаи «Ироншиносӣ», Техрон 1373, №1.
6. Сайид Муҳаммад Дабир Сиёқӣ. «Зиндагиномаи Фирдавсӣ ва саргузашти «Шоҳнома», »Техрон,1383.

ОПИСАНИЕ ЖЕНСКОЙ МУДРОСТИ В “ШАХ-НАМЕ” ХАКИМА ФИРДОУСИ

Ашурова Н.

Описая женскую мудрость в “Шах-наме” Хакима Фирдоуси, автор в статье раскрывает также женскую искренность и утонченность женской логики.

Ключевые слова: предки, королева, король, властитель, символ, мудрый, невинный, стыдливость, красноречивость, достоинстве, благородство, добродетель.

⁶⁵ Абулқосими Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Душанбе «Адиб», 1987, с.334

DESCRIPTION OF WOMEN WISDOM "SHOHNAME" HOKIM FIRDAUS

Ashurova N.

Inventory zhnskuyu wisdom in "Shah-nama" Hakim Ferdowsi author of the article also discloses zhnskuyu sincerity and subtlety of the female logic.

Keywords: ancestors, queen, king, ruler, character-wise, "innocent", "stydli vest" eloquence, dastoinstve, blogorodstvo, virtue.

МАВЗҶИ ВАТАНДҶСТӢ ВА ЗЕБОИҶОИ ТАБИАТ ДАР
АШӢОРИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА

Холиқова З., н.и.ф., муаллими калони кафедраи адабиёти тоҷики
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Муҳимтарин навоариҳои суҳанварони даврони шӯравӣ иборат аз он буд, ки нависандагон дар асоси таълимоти марксистӣю ленинӣ назарияи муборизаи синфиро аз худ намудаанд ва дӯстии умумиро, ки меъёри он некию адолат буд, ба дӯстии байналмиллалии пролетарӣ табдил доданд.

Табиист, ки камоли инсон аз маърифат ҳосил мешавад. Аз ин рӯ, ҳамаи шоирон саъй намудаанд, то дар ин мавзӯ суҳане гуфта бошанд.

Васфи Ватану зебоиҳои табиат яке аз мавзӯҳои қадима ва пурмуҳтавои шеърҳои форсии тоҷикӣ ва умуман адабиёти ҷаҳон мебошад, зеро инсон ба Ватану табиат алоқаи ногусастанӣ дошта, худ як ҷузъи онҳо мебошад.

Мунаққиди рус В. Г. Белинский мубоқати манзараҳои табиатро ба ҳаёти инсон аз шартҳои муҳими асарофаринӣ дониста қайд мекунад: «Баҳои адиб чи қадар ки баланд бошад, ӯ табиатро ҳамон қадар *мукаммалу возеҳ, тасвир мекунад ва алоқаи мустаҳкамӣ онро ба ҳаёт* бо муваффақияти том нишон медиҳад» (1, 70).

Сомеи Одиназода низ дар қатори дигар адибони муосири тоҷик тавонистааст дар тақвияти ин суннат аз нигоҳи худ ҷилваҳои мухталифи табиатро ба риштаи назм дарорад. Дар шеърҳои «Дар оғӯши Ватан», «Тоҷикистон», «Наврӯзӣ», «Навбахори нозанин», «Баҳори гулпӯш», «Соли навини зебои 1991» шоир хурраму шод зистанро дар канори Ватани зебо ва хушманзарааш тараннум менамояд. Махсусан, «Дар оғӯши Ватан», ки шоир дар он тараннуми осудаҳоливу хуррамӣ намудааст, васфи Ватан бо санъати волову суҳанпардозии самимӣ рӯи коғаз омадааст:

Дар оғӯши ватан осудаҳолам, хурраму шодам,
Ба дил меҳри ватан дорам, ба васфаш шеърэҷодам.(4, 202).

Шоир ҳифзи марзу буми Ватанро вазифаи муқаддаси ҳар як ватандор ҳисобида, омодагии хешро баҳри дифои он ифшо намудааст:

Ба ҳифзи зодгоҳам ончунон аҳде, ки барбастам,
Наҳоҳад рафт ин аҳди қавибунёд аз ёдам.
Маро то дар бадан ҷон аст, бо аҳдам вафо созам,
Ба қавлам устуворам, дар вафо шогирди Фарҳодам.(4, 202).

Ҳарчанд солҳои сиёми даврони шӯравӣ, ки зиёиёни тоҷикро осуда намегузошт, озодии ҷисму рӯҳи шоирро низ маҳдуд карда буд. Вале ҳамаи ин

душворихоро сарфи назар намуда, дар шеъри поин $\bar{u}$ масрурии хешро аз даврони шӯравӣ бозгӯ кардааст, ки аз шукргузорӣ ва арчгузории $\bar{u}$ нисбат ба Ватан дарак медиҳад:

Муаллим дод таълимам, ки "Дар ҳифзи ватан кӯшо!
 Ҳамин аст расму оинам, чунин будаст иршодам.
 Чаро ағёр, бимам медиҳию кина меварзӣ?
 Ба даврони советӣ шоири хушбахту озодам.
 Ташаккур, Сомео, дар кишвари озод масрурам,
 Ба озодӣ ҳамефаҳрам, ба меҳнат хуб мӯътодам. (4, 202).

Шеъри дигари ин шоири зиндаёд «Боғи барози мо» номгузорӣ шудааст, ки дар жанри ғазал таълиф ёфтааст, васфи боғи зебоеро, ки дар Янги Юли Истаравшан бо қувваи меҳнаткашону аҳли заҳмати ин деҳа обод гардидааст, хеле моҳирона ба қалам додаст:

Боғи барози мо, ки зи осори Чаннат аст,
 Оғӯши пур зи роҳату анвои неъмат аст.
 Обаш зи чашмасори зулоли вилоят аст,
 Нахлаш зи **боғи** шоду самар ширу шарбат аст. (4, 177).

Шоир боғро ончунон равшану возеҳ ва рангоранг ба тасвир додааст, ки беихтиёр хонанда ба сайри он боғ меравад ва он чи ки дар шеър ба тасвир расидааст, бо чашми сар мебинад:

Оби равону сабзаву сарҳавзи босафо,
 Шаффоф ҳамчу оинаи барқсурат аст.
 Ҳам марғзори лолаву гулҳои ранг-ранг,
 Булбул ба чӯш омада дар айни ишрат аст.
 Қумрӣ ба ёди сарви дилорои ин чаман,
 Гаҳ дар мақоми хондану гаҳ дар фароғат аст. (4, 177).

Тасвири меваҳои ширину лазиз ва шахдбор низ дар шеър бо риояи қавонини вазнӣ санъатҳои шеърӣ рӯи коғаз омадааст. Таркибҳову вожаҳои ноби **шаҳдлазат, шакарфишон, нӯшу неъмат** дар ғазали мазкур ба шеър обу ранги тоза мебахшанд:

Ҳам ноку ҳам анору бихӣ, себҳои хуб,
 Ангури нозанин, ки ҳама шаҳдлазат аст.
 Олучаву қаролуви анциру тутҳо,
 Ҳар як ба ҷои худ ҳама аз нӯшу неъмат аст.
 Анвои меваҳои лазизи шакарфишон,
 Медон яқин, ки ин ҳама аз аҷри меҳнат аст. (4, 177).

Боғи нозанини ин гӯшаи диёрро қисме аз гулшани Ватан шуморида, ободии онро ободии Ватан меҳисобад:

Боғи латифи бошарафи нозанини мо,
 Қисме зи гулшани ватану шаъну шавкат аст. (4, 177).

Дар байтҳои зерини шеър шоир аз санъати тазод зебо истифода карда, вожаҳои **аҳбоб** ва **ағёрро** ба маврид истифода кардааст, ки аз луғатдониву зеҳни гиро ва заковатмандии шоир дарак медиҳад:

Аҳбоб шоду хурраму дар вартаи сурур,
Ағёр хуни дил шуда дар доми ҳасрат аст.
Аҳбоб дар назокати майдони тоқзор,
Ағёр дар натиҷаи бухлу кудурат аст.
Аҳбоб дар фароғату бо шодиву тараб,
Ағёр дар тараддуи макру хусумат аст. (4, 77).

Дар ғазали дигари Сомеъ, ки «Наврӯзӣ» номгузори шудааст, шоир бо истифода аз санъати тавсиф васфи баҳору наврӯзро зебову фасеҳ ба қалам додааст:

Навбахоро, навбахори босафо гӯянд ту ро,
Халқи олам марҳабо, сад марҳабо гӯянд ту ро.

Мефазояд шодмонӣ аз насими форамат,
Дилбари озодаи зарринқабо гӯянд ту ро. (5, 183).

Умуман, санъати тавсиф дар ашъори Сомеъ, назар ба дигар санъатҳои тасвир бештар ба чашм мерасад. Таҳлили ашъори шоир нишон медиҳад, ки то кадом андоза Сомеъ фасли баҳорро дӯст медоштааст ва баҳору Наврӯзро қариб, ки бо ҳам тавбам медонад. Чунончи:

Боғ мефаҳрад ба ташрифи қудумат ҳар замон,
Булбулон андар чаман мадху сано гӯянд ту ро.
Сабзаву себаргаву оби равон аз ғайзи ту,
Ҳам ба чашми растанӣҳо тӯтиё гӯянд ту ро.

Қумрӣ аз шоҳи санаббар, андалеб аз марғзор,
Ғасли зебои латифи дилрабо гӯянд ту ро.
Бӯи гул илҳом мебахшад ба табъи нуктасанҷ,
Нуктасанҷони суҳанвар кимиё гӯянд ту ро. (5, 183).

Унсуралмаолии Кайковус насиҳате дорад: «Ба вазну қофияи тӯҳӣ қаноат макун, бе саноату тартибе шеър мағӯй, ки шеъри рост нохуш бувад. Бо санъату ҳаракат бояд, ки бувад ва ғулғула бояд, ки бувад андар шеър ва андар захма ва андар савт, то мардумро хуш ояд ва ё саноате ба расми шуаро чун: муҷонис ва мутобиқ, ва мутақод ва муташоқил ва мутақобил ва мустаор ва муқаррар ва мураддаф ва муздавач ва мувозана ва музмар ва мусалсал ва мусачҷаъ ва мулавван ва муставӣ ва мувашшаҳ, ва мувассал ва муқаттаъ ва муҳаллаъ ва мусаммат ва мустаҳил ва зуқофиятайн ва раҷаз ва мақлуб ва монанди ин» (3, 130).

Сомеъ дар эҷодиёташ аз рӯи насиҳати Кайковус амал карда, ашъорашро сар то по бо санъатҳои бадеӣ ороиш додааст.

Ашъори дар мавзӯи васфи Ватану табиати диёр бахшидашудаи Сомеи Одиназода дар баробари дигар сурудаҳои саршори меҳру муҳаббат ба Ватан буда, аз ватанхоҳиву ватандорӣ ӯ нисбат ба Ватан, нисбати табиати нотақрори ӯ, баҳори гулпӯш ва рангорангии фарҳангу маданияти ӯ дарак медиҳад. Ин аст, ки

дар қитъаи «Наврӯзӣ», ғазалҳои «Баҳори гулпӯш», «Тоҷикистон» ва ғайра шоир бо тамоми вучудаш зебоиҳои диёр ва осудаҳои мардумро васф мекунад. Оҳанги шеърҳои дар васфи табиати диёр ва муҳаббат ба Ватан сурудааш мутантан буда, касро ба дӯст доштани Ватани худ, дифоъ аз неъматҳову арзишҳо ва марзу буми онро таъкид менамояд.

Калидвожаҳо: Ватан, ватандӯстӣ, марзу бум, зебоиҳои табиат, шоир, шеър, боғ.

Адабиёт:

1. Белинский В. Г. Собрание сочинений. М., 1948. - 562. с.
2. Белинский В. Г. Избр. Фил. соч. М.: Госиздат полит. лит., 1948. - 600с.
3. Кайковус У. Қобуснома. Душанбе: Ирфон, 1979. – 130с.
4. Маҳмадаминов А. Корномаи Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ//Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ. Дафтари сабз. Душанбе: Сино, 2004.– 575с.
5. Сомеи Одиназода. Дили садпора (Мачмуаи шеърҳо) (Таҳияи Сайид Раҳмон). Кӯлоб: Сада, 2003. – 88 с.

ПАТРИОТИЧЕСКАЯ ТЕМАТИКА И ОПИСАНИЕ КРАСОТЫ ПРИРОДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ САМЕ ОДИНАЗОДА

Холикова З.

Тема любви к родине и восхваление красоты её природы является ключевой темой творчества поэтов и писателей всех времён. Саме Одиназода тоже относится к числу тех поэтов, который восхищался красотой природы своей отчизны и воспевал её в своём творчестве. Данная статья посвящается этой стороне творчества Саме Одиназаде.

Ключевые слова: родина, любовь к родине, граница, красота природы, поэт, стихотворение, сад.

HOMELAND, PRAISE, KRASATY NATURE, SO, POETICS

Kholikova Z.

The theme of love for the motherland and praise the beauty of its nature is a key theme of creation of poets and writers and artists in general all wordsmiths. Some' Odiazoda also refers to the number of poets , who admired the natural beauty of their homeland and sang it in his work . This article is devoted to this aspect of creation of Some' Odiazade .

Keywords: Homeland, praise, beauty of nature, the poet, the poem, garden,

НАЧДАТ АЗ НАЗАРИ АБДУРАУФИ ФИТРАТ ВА ТАВЗЕҲОТИ СОҲИБ ТАБАРОВ

**Латифов Б., н.и.ф., дотсенти Коллеҷи омӯзгории
ДДК ба номи А.Рӯдакӣ**

Вожаи «начдат» дар фарҳанг ба маънии часорат, далерӣ, шуҷоат ва диловарию нотарсӣ омадааст. Он маънии ёрию кӯмакро низ дорад.

Қабл аз духул ба баҳси Абдурауфи Фитрат, дар тавзеҳоти устод Табаров мехоҳам барои хонандаи азиз чанд нуктае аз табиати асли ва азалии инсон иброз

дошта бошам. Инсонро чун махлуқи табиат ҳамеша дар ботин як ғурури саркашу нодаркор фарогир аст. Ками андар каманд онҳое, ки худро аз дигарон паст бигиранд. Чунки ба гуфти Мавлоно дар иҷрои ҳама амал ба ғӯши ҳама инсонҳо ду садо меояд:

Дар чаҳон ду бонг меояд ба зид,
То кадоминро ту бошӣ мустаъид.
Он яке бонги нушури атқиё,
В-он дигар бонги нуфури ашқиё.

Оре, интихоби яке аз ин садоҳо (бонг) барои инсон начандон кори сахл аст. Инсон сараввал он садоеро интихоб мекунад, ки барояш муфид аст. Ҳатто Исои Масеҳ гуфта будааст, ки барои ман аз пирохани баданам наздиктар чизе нест.

Вожаи «Ман!» аксари инсонҳоро фарогир аст. Хайёл мекунам, Исои Масеҳро низ, ки ӯ ҳукми Расулӣ дошт, ҳамин андеша фарогир будааст ва маҷбур сохтааст, ки ӯ чунин бигӯяд.

Воқеан, ҷонишини «ман» бо аломати хитоб (!) ба дараҷаи ҳиссиёти ғӯянда вобаста аст. Агар он бо аломати хитоб, яъне бо эҳсосот гуфта шавад, он «ман», мани оддӣ нест. Мани оддӣ, ин ҷонишини шахси яқуми танҳо «ман» аст. Вале агар он мани дар назар доштаи мо бошад, мани «Ман!» фахр, мани ғурур буда, дар худ маънию мазмуни виқор, ҳавобаландӣ, ман-маниро дорад, онро психологҳо мағрурӣ, худситойӣ, худнамоӣ, такабурӣ ва ғайра мегӯянд. Аслан хеле каманд онҳое, ки аз «ман-манӣ» истисно бошанд. Аксарияти одамон ба ин дард гирифтанд. Албатта баъзеҳо кам, баъзеҳо зиёд. Баъзеҳои дигар боз зиёдтар. Ин қабил одамон ҳеч гоҳ худро аз дигарон паст намегиранд. Ва онҳо қабл аз ҳама ҳамон садои гуфтаи Мавлоно (бонги нуфури атқиё) - ро қабул мекунанд. Ривоятест, ки ду нафар бо ҳам баҳс мекарданд. Яке мегуфт: - Сари фалонӣ бо теғ тарошида шудааст! Дигарӣ мегуфт: - Не, бо қайчӣ тарошида шудааст.

Аввалӣ гуфт:

-Ман бо чашми худ дидам, сари ӯ бо теғ тарошида шудааст.

Дуввумӣ гуфт:

-Не, ӯ сарашро дар ҳуди ман бо қайчӣ тарошид.

Баҳс тӯл кашид. Ҳарду девонавор дод зада, бо ҳамдигар ҳамла карда, исбот кардани мешуданд, ки ӯ ҳақ аст.

Мунозиракунон ба соҳили дарё расиданд. Ҳар кас дар ақидаи худ истодагарӣ мекард. Аввалӣ, ки пурқувваттар буд, бо оҳанги амр гуфт:

-Бигӯ, ки бо теғ тарошида шудааст, вагарна дар ин дарё ғарқат мекунам!

Дуввумӣ, - Не, - гуфта, ақидаи худро тасдиқ кард.

Аввалӣ ӯро ба дарё кашид, зеро об кард ва дод зад:

-Аблаҳ! Бигӯ бо теғ тарошида шудааст, вагарна мекушамат!

Дуввумӣ ки зеро об буд, ҳамонро, - не! – мегуфт ва дар ҳоле, ки комилан ғарқ шуда буд, даст аз об берун кард ва бо ду панҷа ишораи ба қайчӣ кард.

Оре, бисёрҳо дар ботин чунин ғурури нодаркору беҳуда доранд. Онҳо муросо ва созишро намедонанд ва сари он андешае ҳам намекунанд. Тасаввур мекунанд, ки маҳз ҳуди онҳо донотар, хубтар ва бехтаранд, дар ҳудуди ихота карда онҳо яккаву ягонаанд. Оре, он ғурури якравияю зараровар ва нодаркор, ки дар ботини мост, онро худ дида наметавонем. Аз ноҳақии мо, дили ҳуди мо садо диҳад ҳам, онро ғӯш намекунем, намешунавем. Аз ҳама бадаш ин аст, ки онро мо барои худ «шучоат»-у «мардонагӣ» ва «часорат» меҳисобем. Дар асл бошад, мо ҳатто он шучоате, ки дар муқобили дигарон дорем, онро дар муқобили худ надорем. Дошта бошем ҳам, он каму ночиз аст. Яъне, аксари вақт мо худ тобеъ ва ғуломи худ

ҳастем. Ин гурури ноҷо моро гулом карда мегирад, лаҷом мезанад ва савор мешавад.

Фитрат муборизаи ботинии инсонро ба ҳудаш «Наҷдат» гуфтааст. Яъне, наҷдат муборизаи ботинии инсон дар иҷрои амале ҳаст, ки он ҳислату хусусияти мусбат дошта бошад. Ман шуҷоату далерии инсонро дар муқобили маҳви нафси ӯ, дар назар дорам. Наҷдат, ин таҳқиқу тадқиқи дарҳости ҳуқуқ ва иҷрои вазифаҳои инсон:

- дар чома, - дар оила, авлод, - дар гурӯҳ ё табақа, - дар синфу фирқа,
-иттифоқу ташилот, дар назди якдигар ва дар назди вичдони худ аст.

Дар рисолаи «Роҳбари наҷот»-и Фитрат бо тавзеҳоти устод Соҳиб Табаров маҳз ҳамин мавзӯи мавриди баҳс қарор гирифтааст. - Наҷдатро пеш аз ҳама шинохтану донишҷӯи ҳаққу ҳуқуқ ва иҷрои вазифаҳои ҳар як фарди чома ба вучуд овардааст, - мегӯяд Фитрат.

Аҷиб ин аст, ки қариб ҳамаи инсонҳо меҳоханд аз ҳуқуқҳои худ истифода баранд, вале вазифаҳоро дар навбати дуввум, севвум мегузоранд ва ҳатто аз хотир мебароранд.

Дар рӯзҳои мо низ ин проблема, проблема аст. Аксари ҷавонон ҳуқуқҳои худро, ба қадри ҳол медонанд, онҳоро талаб мекунанд, аз онҳо истифода мебаранд, вале иҷрои вазифаҳоро тамоман аз хотир мебароранд, ё онҳоро маҷбуран қабул мекунанд. Чунин муносибат дар иҷрои вазифаҳо дар ҷойи кор барои хизматчи давлатӣ, барои мансабдор, барои омӯзгор, донишҷӯ барои хизматрасони тиббӣ, дарси муаллим, ободу зебо нигоҳ доштани шаҳру шаҳрдорӣ ва садҳо масъалаҳо чунон ки ба мушоҳида мерасад ба як амали маъмулӣ табиқ ёфтааст.

Чунон, ки пай бурдед дар маркази ин мавзӯи, қаҳрамони асосӣ - инсон меистад.

Дар рисолаи «Роҳбари наҷот» ҳиссаи устод Соҳиб Табаров аз Фитрат камтар нест. Устод Табаров дар муқобили ҳар як ҷумлаи Фитрат бо салосату фасоҳати баланд даҳҳо ҷумлаҳои шарҳию эзоҳӣ навиштааст.

Соҳиб Табаров аксарияти гуфтаҳои Фитратро дастгирӣ мекунад.

➤ «-Роҳбари наҷот»,-мегӯяд ӯ–таҷассумгари маҷмуи сифатҳои косташудаи ахлоқ ва ҳайъати иҷтимоию иқтисодии замони амирони манғит аст».

Фитрат андешаҳои худро аксаран бо далелҳо аз оёту аҳкоми Қуръонӣ исбот мекунад. Ӯ хонандаро водор месозад, бикӯшад то ки соҳиби ақли комил бошад, зиндагиро ба таваккал ҳавола накунад.

Дар маркази гуфтори ин ду шахси бузург (А.Фитрат ва С. Табаров) инсон меистад. Инсони соҳибақл, инсони баркамол, инсони комил. Ин ҷо суҳан аз инсон бо мазмуни томаш меравад. Инсони гуфтаи Фитрат ва оростаи Табаров инсонест, ки онро Мавлоно Балхӣ аз мусулмону мусулмонӣ болотару гиромитар гузоштааст.

Ҳазорсола роҳ аст аз ту то мусулмонӣ,
Ҳазорсола роҳи дигар, то ба ҳадди инсонӣ.

Бедили Дехлавӣ низ онҳоеро, ки тавофи Каъба карданианд, таъкид мекунад:

Аз тавофи хона мақсуд гар соҳибхона нест,
Сар ба деворҳо занеду Каъбаҳо вайрон кунед.
Муддао ин аст, ки эй бедонишони чаҳлқеш,
Каъба бигзореду тавофи ҳазрати инсон кунед

Дар назди ин бузургон инсон аз ҳама болотар меистад. Инсони комил,

албатта инсони вазифашинос ва бомасъулият.

Мақсаду мароми Фитрат ва Соҳиб Табаров танҳо ҳамин аст, -инсон ва бахту саодати ӯ. «Миллате, ки афродаш ҳаққу вазифаи хешро намедонад, - менависад Фитрат, - ҳар дақиқат ҳаёташро ҳазорҳо хатари ҳалоқатовар интизор аст».

Вазифаҳои худро кӣ намедонад? Шахсе, ки беақлу нодон аст, нофаҳм аст, бесавод аст, нохондааст....

«Фитрат на танҳо донишманди ҳаққу ҳуқуқ, балки иҷроии вазифаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҷамъиятии инсонро дар мадди аввал мегузорад». Ӯ далелҳои зиёде оварда, ҳулосаҳои дақиқу боварибахш мебарорад.

-Масалан, - мегӯяд ӯ, - Шумо мехоҳед, ки аз Бухоро то Самарқанд саёҳат равед. Дар ин роҳ ба шумо чанд ҳаққу вазифа мавҷуд аст: озуқа бардоштан, ба оташароба (поезд) баромадан, барои худ ҷойи нишасте пайдо кардану роҳат намудан ҳаққи шумост. Касе шуморо аз иҷроии ин ҳақ манъ наметавонад кард. Аммо озуқаи каси дигарро ғасб кардан, пули билет надодан, ба ҷойи нишасте каси дигар таарруз кардан, роҳати шахси дигарро ҳалалдор кардан вазифаҳои шумо мебошанд. Агар муҳолифи ин ҳаракат намоед, шуморо мочарое дар пеш аст». Фитрат бо ин мисоли оддӣ, ба хонандааш гуфтани аст, ки ҳар фард ба ҳама гуна ҳаққу ҳуқуқи шахрвандӣ ва конститусионӣ молик, вале ҳар кас дар ҳама соҳаҳои ҳаёти моддиву маънавӣ, бояд вазифашинос низ бошад.

Дар замони мо ин мочароҳо дар назар доштаи Фитрат шакли дигар гирифтаанд. Онҳо шахси гунаҳгорро чандон ба ташвиш намеоранд. Масалан, дузд, ғоратгар, одамкӯшро тибқи қонун ба ҳабс мегирем, вале ӯ инро барои худ чандон «мочаро» ҳисоб намекунад. Чунки дар ҳабсхона ба ӯ ҷойи хоб, се маротиба хӯрок, апараты телефон медиҳанд, зану кӯдак ва одамони наздиқаш ҳафтае як бор ба аёдат меоянд, завҷаш метавонад то як ҳафта ва аз ин зиёд бо ӯ бошад. Шояд барои ҳамин ҳам, баъзе ҷинояткорон аз нав ҷиноят содир карда, боз ба ҳабсхона меафтанд ва шуҷоату далерӣ ва олиҳимматиеро, ки дар насли одамии бояд бошад, онро ба худ эб намебинанд.

Оре, начдат ҳамчун нишонаи олии инсон, аз бузургиwu ҳамто надоштани ӯ шаҳодат медиҳад. Инсони комил ин хислату хусусияҳоро бояд дошта бошад. Насли одам, ки ба ӯ ин номро додаанд, имтиҳони шуҷоату далериашро пеш аз ҳама дар худ бояд бисанҷад. Бубинад ва хуб дарк кунад, ки метавонад бар худ ғолиб ояд, ё на? Ғолибияти ӯ бар андешаҳои носолими худ, дар воқеъ метавонад ӯро аз бисёр мочароҳо ҳалос кунад.

Калидвожаҳо: вожаи начдат, инсон, далерӣ, шуҷоат ва диловарию нотарсӣ.

Адабиёт:

1. А. Фитрат. Мухтасари таърихи ислом. Душанбе, 1991.
2. А. Фитрат. Баёноти сайёҳи ҳинд. Душанбе, 1988, Садои шарқ, № 6.
3. С.Табаров. «Роҳбари начот» - и А.Фитрат, -Қомуси ҳаёти халқи тоҷик», Душанбе, «Матбуот», 2002.
4. Қуръони Маҷид. Душанбе, 2007.
5. Материалҳо барои таърихи Бухоро. Соли 1927, сах. 69.

**НАДЖДАТ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБДУРАУФА ФИТРАТА И
РАЗЪЯСНЕНИЙ СОХИБА ТАБАРОВА**

Латифов Б.

Статья «Борьба против самого себя» в понятии Абдурауфа Фитрата посвящена проблемам обеспечения прав и обязанностей человека в обществе. Автор Б. Латифов, на основе интерпретации двух знатных литераторов - Абдурауфа Фитрата и Сохиба Табарова в книге «Рахбари дониш», пришел к выводу, что действительно в обществе, особенно в нашем обществе, многие граждане беспощадно борются за свои права, но не выполняют свои обязанности. И это случается от того, что они плохо воспитаны, не знают или плохо знают и выполняют законов, вернее живут не на основе созданных законов.

Ключевые слова: слово надждат, человек, храбрость.

**NADZH DAT POINT OF VIEW AND CLARIFICATIONS ABDURAUUF
FITRAT SOHIB TABAROVA**

Latifov B.

The article "Borba against himself in the notion Abdurauf Fitrat devoted to problems of implementation of the rights and duties of man in society. Author B. Latif based interpretation of two notable writers - Abdurauf Fitrat and Sohiba Tabarova in the book "Raxbari Donish" come to the conclusion that indeed in society, especially in our society, many citizens ruthlessly fighting for their rights, but do not fulfill their Obligations of. And it happens by the fact that they do not know bad parenting or poor knowledge of laws and perform rather live than on the basis of established law.

Keywords: word nadzhd at, man of courage.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ РУССКОГО ЯЗЫКА

Шарипова О.П., к.п.н. КГУ им. А.Рудаки

В современном теоретическом языкознании складываются три точки зрения на предмет синтаксиса.

Во-первых, синтаксис рассматривается как учение о предложении и его частях, членах предложения. Из современных работ такая точка зрения развивается, например, в книге Г. Г. Почепцова, в которой положения традиционного синтаксиса и новые приемы и методы исследования строения предложения объединяются в теорию конструктивного синтаксиса. При этом словосочетание не признается объектом исследования синтаксиса.

Синтаксис определяется, во-вторых, как учение о словосочетании. Последователи Ф. Ф. Fortunatova В. К - Поржезинский, М Н. Петерсон, а также А. М. Пешковский не усматривали качественного различия между словосочетанием и предложением. Так, М. Н. Петерсон трактовал предложение как разновидность словосочетания, как словосочетание, соотносимое с суждением. Сравнительно недавно идея синтаксиса словосочетаний развивалась профессором А. Б. Шапиро. Нет единства взглядов и при выделении синтаксических единиц. Не все выделяют в качестве самостоятельной синтаксической единицы словосочетания, сложное предложение. Многие языковеды считают, что основной единицей синтаксиса является предложение. Однако в языке кроме простых есть и

сложные предложения, части которых самостоятельными предложениями не являются.

В настоящее время синтаксис словосочетаний кладется в основу описания синтаксической системы малоизученных языков.

Наибольшее признание в современном языкознании находит третья точка зрения, согласно которой предметом синтаксиса являются и словосочетание и предложение. Эта точка зрения находит свое наиболее полное выражение в синтаксическом учении академика В. В. Виноградова, в работах Н. Ю. Шведовой, В. А. Белошапковой, из работ по германистике в исследованиях В. Н. Ярцевой, О. С. Ахмановой. При этом, однако, в понятие «словосочетание» вкладывается разное содержание. Так, В. В. Виноградов пишет: «Словосочетание несет ту же номинативную функцию, что и слово. Оно так же, как и слово, может иметь целую систему форм, т. е. парадигмы. Словосочетания – это строительный материал для предложений. Они не являются цельными единицами языкового общения и сообщения, а только в составе предложения и через предложение входят в систему коммуникативных средств языка. Вне предложения словосочетания, как слова относятся к области номинативных средств языка, средств обозначения предметов, явлений, качеств». Соотнося словосочетание со словом, В. В. Виноградов подходит к словосочетанию, прежде всего, как к лексическому явлению. Исследование словосочетаний в этом аспекте дало возможность В. В. Виноградову установить классификацию фразеологизмов русского языка. В. Н. Ярцева, в отличие от В. В. Виноградова, не считает обоснованным соотносить словосочетание со словом, она не признает фразеологизмы словосочетаниями. В. Н. Ярцева считает, что словосочетание — сугубо синтаксическое явление, которое «выделяется на базе предложения» и характеризуется своими формально-грамматическими признаками.

Отсутствие в истории науки о языке единства в установлении предмета синтаксиса и в определении синтаксических единиц языка свидетельствует о том, что основной объект синтаксиса — предложение — представляет собой сложную языковую единицу, подходить к пониманию которой можно с разных точек зрения.

Современный научный синтаксис предполагает уяснение ряда теоретико-лингвистических и философских проблем, важных в методологическом отношении.

Снова встает вопрос о соотношении языка и мышления, предложения и суждения, причем ввиду сложности этих явлений и многоаспектности взаимоотношений между ними встает ряд новых проблем. В частности, по-новому начинают ставить вопрос об уровнях языка в его синтаксических проявлениях.

Вопросы парадигматических и синтагматических отношений на уровне морфологии и синтаксиса как новый аспект грамматических исследований позволяют углубить представление о синтаксической системе языка и уточнить ряд понятий синтаксиса.

Большое значение приобретает овладение современными приемами синтаксического исследования.

В области синтаксической теории много спорных и нерешенных вопросов. Действительно, синтаксис как наука о синтаксическом строе языка позволяет показать систему синтаксических единиц, связи и отношения между ними, из чего и как они составляются, как, какими средствами соединяются компоненты (элементы) в синтаксические единицы.

Фундаментальные понятия синтаксиса – это понятия о системе синтаксических единиц, о синтаксических отношениях, синтаксических связях (и средствах связи) и о грамматической (синтаксической) семантике.

Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. считают, что «*синтаксическими единицами являются словосочетание, простое предложение, сложное предложение, сложное синтаксическое целое*».

В составе синтаксических единиц изменяемые слова используются в одной из своих форм (словоформ), которые в совокупности образуют морфологическую парадигму слова. Например, в предложении *К утру на листочках блестела роса* – 6 слов, но 4 словоформы, так как предлог является элементом формы слова и входит в состав членов предложения. в этом предложении количество словоформ и членов предложения совпадает, но такое соотношение наблюдается не всегда. В предложении «*Наш отец должен был приехать вечером*» – 6 словоформ, но 4 члена предложения.

Словоформы изучаются и в морфологии, и в синтаксисе. В синтаксисе словоформы рассматриваются как строевые элементы синтаксических единиц. Из словоформ строятся словосочетания: *пасмурный день, говорит громко, план сочинения* и т. п.

Из словоформ и словосочетаний строятся простые предложения: *Пасмурный день нагонял тоску на всех*. В составе предложения словоформы выступают как члены предложения (или являются частью их).

Из простых предложений строятся сложные предложения, различающиеся степенью смысловой и грамматической спаянности. Так, из предложений *Дул сильный ветер, и Звери прятались в ветках деревьев* можно образовать сложносочиненное, сложноподчиненное, бессоюзное сложное предложения: *Дул сильный ветер, и звери прятались в ветках деревьев; Так как дул сильный ветер, звери прятались в ветках деревьев; Дул сильный ветер – звери прятались в ветках деревьев*.

Из простых и сложных предложений строится сложное синтаксическое целое. «Учение о сложном синтаксическом целом является завершающей частью грамматики».

Итак, основными синтаксическими единицами являются: словосочетание, предложение (простое и сложное), сложное синтаксическое целое.

Ключевые слова: слово, предложение, сочетание, правило, грамматика, синтаксис, единиц, простые и сложные предложения.

Литература:

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в русском языке. М., 2004.
2. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский литературный язык. Ч.
3. Синтаксис. - М., 1981.
3. Бабайцева В. В., Чеснокова Л. Д. Русский язык. Теория. М., 1995.
4. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения. Исследования по русской грамматике. - М., 1975.
5. Белошাপкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. М., 1977.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., 1973.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ РУССКОГО ЯЗЫКА

Шарипова О.П.

В статье рассматриваются некоторые спорные стороны вопроса одной из ключевых сторон и вопросов русской сложной грамматики и их использования в правильной речи и в правильном произношении ключевых вопросов русской грамматики – вопрос об синтаксических единицах, которые являются очень важными в деле построения правильной построении русской речи.

Ключевые слова: слово, предложение, сочетание, правило, грамматика, синтаксис, единиц, простые и сложные предложения.

SYNTACTIC UNITS OF RUSSIAN

Sharipova O. P.

In article the question of Russian grammar - a question on syntactic units which are very important in business of construction correct construction of Russian speech is considered some disputable parties of a question of one of the key parties and questions of Russian difficult grammar and their use in correct speech and in a correct pronunciation key.

Keywords: a word, the offer, a combination, a rule, grammar, Syntax, units, simple and compound sentences.

АРШИЕ АЗ ИРШОДИ МИЛЛАТ

Қаландаров А., и.в., дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Дар шумораи 1-март (№9-соли 2012)-и ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» гузориши шоир ва муҳаққиқи болонигоҳ Рустами Ваҳҳоб аз ҷалласаи баррасии фаъолияти солонаи ҳафтаномаи мазкур ба таъб расидааст, ки яке аз ҳадафҳои он фош кардани баъзе жожсароёни ҳангомаҷӯ ва ҳарфи бебунёди ҳангомасозони онҳо бошад, аз дигар ҷиҳат нишон додани заҳмати ҳақиқии шоирона аст, ки сатҳи имрӯзаи адабиёт аслан дар сатҳи шеърӣ онҳо қарор дорад.

Ба ин маънӣ муҳаққиқи нуқтасанҷ чунин хулоса кардааст, ки «унсури таъйинкунандаи сатҳи мавҷуди шеърӣ имрӯз ҳамон осори манзуми шоирони маъруф ва шинохтаи мо мебошад.

Муҳаққиқ дар радифи «шоирони маъруф ва шинохта» аз устод Ҳақназар Ғоиб низ ёдовар шудааст.

Ҷойи тардид нест, ки адабиёти марҳилаи дуҷуми нимаи асри бист ва аввали асри бистуякро наметавон бидуни асарҳои пурбаракати хонум Гулруҳсор, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Сайдалӣ Маъмур, Камол Насрулло ва Муҳаммадалии Аҷамӣ... барин шоирон тасаввур кард.

Ҳақназар Ғоиб ҳанӯз дар солҳои 60-70-ум ҳамчун истеъдоди нодир дар шеър шинохта шуда буд. Он сон, ки профессор Курбон Восеъ дар мақолаи тадқиқотияш «Васлгари дилҳо» дар зербоби «Ман он субҳам, ки аз баъди ғурубе тофт нури ман» ёдовар мешаванд, дар аввалҳои солҳои ҳафтодум дар маҷаллаи «Садои Шарқ» силсилаи ашъораш ба таъб расид, ки он писанди шоири бузурги Эрон Жола Бадеъ гардид. Жола ба ин силсилаи шеърҳо Ҳақназарро дар қатори «болаёқаттарин шоирони навпардозӣ тоҷик» ном гирифт. (рӯзномаи «Ваҳдат», №4 (180) феввали соли 2012). Аз ин силсила яке аз шеърҳои машҳураш «Тағи туту тағи

ток, чу гули лола гирибони ту чок» бо дигар шеърҳо баъдтар дар баъзе мачалла ва китоби ба форсӣ чопшудаи адибони форсиабони дунё дар Эрон ва Афғонистон ба чоп расид.

Устод Лоиқ ба эҷодиёти Ҳақназар таваҷҷуҳи хоса доштанд.

Ёд дорам, ки Лоиқи ҷаҳонлоиқ дар айёми сармуҳарририашон дар мачаллаи бонуфузи «Садои Шарқ» ашъори Ҳақназарро ба чоп дода, махсус дар саҳифаи аввал ҷойи муаррифии бехтарин эҷодҳо – номи ӯро низ ҷо мекарданд, ки ин як навъ диққати нақди адабиёти махсус ба эҷодиёти ин шоири он вақт ҷавон ҷалб кардан буд. Ин иқдоми ҷавонмардонаи устод Лоиқ дар замони сардабирии «Садои Шарқ» будани устод Убайд Раҷаб ва дигарҳо низ идома дошт.

Аз ҷумла, асари «Эҳёнома»-ро устод Лоиқ дар ҳамин мачалла бо ҳамин усул ба чоп расонида, ба нахустҷоизаи адабии ба номи устод Мирзо Турсунзода пешниҳод карда буданд. (соли 1979).

Соли 1983 адабиётшиноси маъруф Абдурахмон Абдуманнон эҷодиёти шоирро таҳлил карда, аз ҷумла навиштааст; «Шеърҳои Ҳақназар Ғоиб то имрӯз камтар диққати аҳли танқидро ба худ кашида бошанд ҳам, кайҳо писанди хонандагон гардида, ҳофизону оҳангсозон ба ашъори ин шоир оҳанг баста, таронаҳои дилнишин сохтаанд. Бисёр иттифоқ меафтад, ки кас шеърҳои шоиреро солҳои дароз меҳонад, маҷмӯаҳои ӯро мутолиа мекунад, вале симои шоирро аз он шеърҳо дарёфта наметавонад. Хушбахтона шеърҳои Ҳақназар аз меҳри гарми гӯяндаи онҳо ба зиндагӣ ва инсон, аз нигоҳи гарми ӯ ба рӯйдодҳои рӯзгор баҳравар буда, ҳам эҳсоси афкори хонандаро меангезад ҳам симои шоирро муайян мекунад» (1,17).

Ҳақназар Ғоиб он сон, ки устоди гиромӣ Мӯъмин Қаноат зикр мекунад: «Шоирӣ имону вичдон аст. Ба ин маънӣ ман шеърҳои Ҳақназарро меҳонам. Ин кас шоиреанд, ки ҳам шеъри таронавӣ, ҳам ғазалу рубоӣ ва ҳам дoston гуфта метавонанд... Яъне, ки килку қалами дафтари тасвирашон бисёр фарроҳ аст – аз рубоӣ то дoston ва ҳар якero хуб, самимӣ ва зебо менависанд.» (2.7)

Ҳамин тариқ, устод Гулназар дар шеъри «Ин қадар кам мондаем» ӯро «Эй найи нолони Румӣ аз найистон...» шоир ва суҳаншинос Аскар Ҳақим; «Ман имони комил дорам, ки шоире чун Ҳақназар шоири худодод ва модарзод аст» мегӯяд. (3,2-3)

Ва бояд ёдовар шавем, ки бисёр шахсиятҳои маъруфамон дар лаҳзаҳои муносиб аз шеъри ӯ ёдовар мешаванд. Ҳамин тариқ, моҳи апрели соли 2010 аз як шеъри Ҳақназар «Ватан, эй модари модар», ки дар мавзӯи Ватан дорои тобиш ва мазмуни тоза аст, файласуфи шинохта Акбар Турсон дар конференси дар Кӯлоб баргузоршудаи ҷамъияти «Пайванд» ёдовар шудаанд, ки ин аз муҳаббату эътироф ва бетавофут набудани устод нисбат ба эҷоди Ҳақназар Ғоиб гувоҳӣ медиҳад.

Ёд дорам, ки устод Акбар Турсон дар як китобаш пораи шеъри «Гиряму гирям» - ро дар ёдбуди Маҳмудҷон Воҳидов рӯи қалам оварда буд, ки он байт аз ин ҷо дар хотирам нақш баста аст.

Зи пурборӣ агар шоҳи дарахте бишканад ғам нест,
Вале чун бишканад шоҳи ҷавонӣ, гиряму гирям.

Дар омади гап хотирнишон карданиям, ки Ҳақназар Ғоиб ба ин марди донишманд ихлоси хоса дошта, дар сӯҳбатҳояш аз шахсияти нотакрори ин файласуф мудом ёдовар ва ифтихор мекунад. Ва устод аз аъзоёни фаъолтарини ин созмони пайванддиханда ва ба ваҳдатоварандаи «Пайванд» мебошанд.

Инро ҳам гӯшзад карданиям, ки мақолаҳо аз шахсият ва эҷодиёти устод Ҳақназар Ғоиб чандон ҳам кам нестанд, вале онҳо як силсилабандии эҷодкоронаю тадқиқоти ҷиддиро меҷаҳанд. Аз ҷумла, адибон, суҳаншиносон, аҳли илм чун устодон Абдулҳамид Самад, Атахон Сайфуллоев, Қурбон Восеъ, Аскар Ҳаким, Ашӯр Сафар, Усмон Назири Оташ, Салими Хатлонӣ, Шоҳвалӣ Сайчаъфаров, Муҳаммадали Аҷамӣ, файласуф, профессор Сайид Аҳмад, шоир ва рӯзноманигор Ҳамроҳи Авлиёпур ва дигарон аз боби эҷодиёти пурбаракати Ҳақназар нигоштаҳои рангину пурмӯҳтаво ба ҷоп расонидаанд. Дар миён рисолаи ба эҷодиёти шоир бахшидаи номзади илми филология, дотсент Шоҳвалӣ Сайчаъфаров «Фатҳи қуллаҳо» ва мақолаҳои тадқиқотии Аҷамӣ, Усмон Назир хеле мукамал буда, ба аҳли тадқиқ маводи зиёде фароҳам меоранд.

Ман низ ният кардам, ки дар ин замина ва андешаҳои аз эҷодиёти устод чамъ овардаам рисолае мураттаб созам, ки шояд як навъ идомаи амалии суҳанони дар боло овардаи устод Мӯъмин Қаноат бошад, яъне «... килку қаламу дафтари тасвирашон бисёр фарроҳ аст- аз рубоӣ то дoston».(4-5)

Воқеъан ҳам Ҳақназар Ғоиб дар ҳар навъи шеърӣ, ки қалам фарсуда бошад, тозақорӣ ва тозаҷӯие дорад. Барои мисол;

Ҳама тан нақҳати гул монд дар ман,
Навои нарми булбул монд дар ман.
Гули ахтар, ки моли миллатам нест,
Насими атрии кокул монд дар ман.

Дар яке аз равонтарин ва оммафаҳмтарин тарона мисраи «Гули ахтар, ки моли миллатам нест», ба тамоми дубайтӣ тозагӣ бахшидааст. Аллакай ин мисраъ хонандаи худшиносро рӯ ба дигар олами маъниҳою дардҳо мебарад, ки он ба гоӣ барҳам додани қафомониҳои илмӣ ва маънавии миллӣ бархӯрд ҳосил мекунад. Маҳкамаи суҳан дар ин дубайтӣ устувору чолиб ва ҳадафҳо нишонрасанд. Аммо дигар дубайтӣ ӯ суҳанони аллома Иқболро дар садои фардии худӣ ӯ пеши рӯ меорад ва ҳадафҳои шоирона дигар паҳлуҳои ҳаётро ба нишон мегирад;

Зи санги кӯҳ санги дил мағиред,
Зи бонги кӯҳ бонги дил мағиред.
Зи дарёе, ки бечон шуд наҳангаш,
Зи бенангӣ наҳанги дил мағиред.

Равонӣ ва таъби дарёвор ҷорӣ имкон фароҳам овардааст, ки шоир мазмуни баландеро ба тарзи шевоӣ ҳақназарона дар ниҳояти озодагӣ, табиӣ, дар нигоҳи аввал осонбаёнӣ ба забони қалам диҳад. Вале ин ба гумон осон менамояд. Аввало, дубайтӣ пур аз оҳанги дарунист бо ҳамсадоии калимаҳои «санг»-у «бонг» ва «нанг»-у «наҳанг». Яъне ҷаҳорпораи мазкур баробари қофилаи маъмулӣ боз ҳамсадоии қофиягии дохилӣ низ дорад, ки сомеаро бо навои мусиқии ширинаш менавозад ва сози маънии гӯшнавоз дар зеҳн ҷо мегирад. Мисраи якум ба барканорӣ аз сангдилӣ даъват карда, мисраи дуюм бозӣ дорондани калимаҳои «банг» ва «бонг» мебошад, ки ҳаёле дар хилватгоҳҳои кӯҳҳо ба парвариши банг машғул будани инсонҳоро ба ёд меорад, ки аз ин банг бонги бемаърифатии инсон сарчашма мегирад.

Ду байти охир бошад, дардошноӣ бо миллатест, ки бо ҳама дороии маънавияш таърихи сангинеро паси сар кардааст ва боз пешпозанандагони ин

таърих, ки дар кундаи ин тамаддун сабзидаанду рушд ёфтаанд, дурахши тозаи рушди ин миллатро ноҷавонмардона нодида мегиранд.

Агар ин муҳтавои сиёсии байт бошад, боз он паҳлуҳои дигари зиндагишиносӣ низ дорад, ки «фитодаро дастгирӣ бояд, на танбех, на таҳдид, на пушти по задан».

Яъне вожаҳои тарона бори зиёди маъниро ба дӯш доранд. Мақоми инсон ҳам дар таронаҳои ӯ бо ҷумла баландии мартабаю арзишҳо боз дар ҳамон мавқеъ қарор мегирад, ки буду ҳаст, «яъне» «боло»-ию «поён»-ии мартабаи ӯ нисбист ва ин ҳақиқат касро ба бештар андеша кардан водор месозад;

Манам хокӣ, ба афлок аст роҳам,
Дихад ҷо сад фалак фаҳми нигоҳам.
Манам дар Қаҳқашону бо ҳама арҷ,
Дар ин паҳно на беш аз гарди қоҳам.

Дар бефазоӣ ба пари қоҳ табдил ёфтани ҳама гуна бузургии вазнҳо аз як ҷиҳат фаҳмиши илмӣ бошад, аз дигар тараф бузургииест, ки оқибат боз ба асли ноаёнӣ хеш мерасад ва кӯҳу қоҳ ба маъние ҳамвазн мегардад ва ин ҷо боз паҳлуҳои дигар низ ба фаҳм мерасанд... Вале дар таронаи зерин омадани зикри калимаи «хуршед» дарҳои дигари маъниро мекушояд.

Манам хуршед, ҳамроҳе нахоҳам,
Бо ҷон ҷуз сад фалак оҳе нахоҳам.
Манам танҳо, ки оҳам олам афрӯхт,
Ба ҷуз аз роҳи худ роҳе нахоҳам.

Дар ин фалсафаи шоир «ягонагӣ»-ю «танҳой» ба ҳам дар пайванди ногурастани тасвир шудааст. Ин роҳи сарнавишт аст, ки ягонаҳо бо ҳама бузургӣ танҳоянд, вале дар танҳое, ки мисли Офтоб ҷаҳонҳоро мунаввар месозад.

Ва ӯ аз қолабҳои забонзада даст шуста ба ваҳдат омадани инсонҳоро комилан аз нигоҳи тозаҷӯӣ, ки аз ҷиҳати сохт маҳкамаи устувор дорад, бо биниши худаш баён менамояд;

Ҷаҳони ҳамдилӣ сад реша дорад,
Зи ҷонҳои худогаҳ реша дорад.
Фалак дар пеши дунёҳои ҳамдил,
Зи танҳо монданаҳ андеша дорад.
Низоми ахтаронро бояд омӯхт
Якҷаҳони ҷаҳонро бояд омӯхт.
Зи милёнҳо ҷаҳони ҳартарафкаш,
Якандешии ҷонро бояд омӯхт.

Чунин ба мушоҳида мерасад, ки мабдаи ин ҳама баёни озоду табиӣ ва ҷавонмардона Ишқ аст. ишқе, ки ба рамзҳои махсус ба аҳли Шарқ хос асту қавигии рӯҳӣ дорад. ишқе, ки зарра-зарра фарогирандаи заминро осмонҳо буда, ба василаи рӯҳ аз оғоз ба беинтиҳой мепайвандад, ин Ишқ зиндакунанда буда, шарбати хумордиҳандаи зиндагӣ дорад, ботинро ба ҷунбиш оварда, ба фаҳмишҳои тозаи дунёи маънавӣ мебарад ва ин таронаҳо ба гуфтаи мо қувват мебахшанд;

Ҳама тан буд бояд озари Ишқ,
Ки рахшад шуълаҳои ханчари Ишқ,
Дили шарқӣ бувад аз Ишқ зинда,
Расад аз Арш аз хоки дари Ишқ.
Ба боми Ишқ рӯ кун, зинда бошӣ,
Ба доми Ишқ рӯ кун, зинда бошӣ.
Зи чоми Ишқ мурда зинда гардад,
Ба Ҷоми Ишқ рӯ кун, зинда бошӣ.

Ба ҳар пахлу, ки гирем, равону бе мамоният тарона гуфтани Ҳақназар баёнгари шӯру шеваи хоси худододаи ўст ва ў бо ҳамин нерӯи Ишқ- пайвандҳои заминию осмонии инсонро кашф карданӣ мешавад.

Афлок нагардид ҷудо аз бадани хок,
Поғунда ба афлок сари шонаи мо шуд.

Вале ҳама фалаксароии ошиқ барои замин, барои ишқи заминист;

Бирешимбанд аз мӯ кард чонам,
Фидои теғи абрӯ кард чонам.
Чунон шуд шоҳи чонам, ки бигӯӣ,
На зан, ўро ба худ шӯ кард чонам.

Хулосаи калом боз ташнакомиҳост, ташнакомиҳои роҳи ишқ, роҳи беинтиҳои ишқ, роҳе, ки дарҳои рамзиро кушодан ҳеҷ интиҳо надорад.

Он сон, ки ба мушоҳида рафт, оҳанги ботинии ҳар як калима дар шеър ва дигар таронаҳои шоир ниҳоят қавӣ ва дилтасхиркунанда аст ва бояд таъкид кард, ки яке аз махсусиятҳои шеъри шоир сермаъноӣ ва сероҳангии калимаҳо мебошад. Бояд тазаққур дод, ки қариб дар ҳама шеърҳои Ҳақназар оҳанги ботинии калимаҳо мусиқии форама ба вучуд меоранд, ҳол он ки дар дигар шоирҳо камтар ба мушоҳида мерасад. Маҳз ҷаззобияти шеъри шоир ана дар ҳамин гармогармии баён аст, ки онро танҳо таъби модарзод сарчашма мебахшад ва биед якҷоя ба ин шеваи мусиқии дохили шеър гӯш диҳем:

Ҷони мо дар қон, ки ҷо шуд, ишқ бахшо, ишқ, ишқ,
Кирдигорам раҳнамо шуд, ишқ бахшо, ишқ, ишқ,
Бигзар аз беҳудақорӣ, чомро аз каф бинех,
Ҷоми лабҳо дилкушо шуд, ишқ бахшо, ишқ, ишқ,(6, 120-121)

Ба гумони мо чунин равонии таъби румиёнаро аз шеърҳои устод Ҳақназар метавон фаровон пайдо кард. Сабки Ҳақназар сабки Хуросонии бузург аст, як навои кӯчак, ширин, гуворо, диҷӯю дилрас аст молмоли эҳсос дар баҳри бузурги сабки Хуросонӣ, ки дар шеъри болозикр мавҷ мезанад.

Дар мисраъҳои фавқ истифодаи мохирона, бомаврид ва сермаъноии калимаҳою вожаҳо, ҳиҷоҳои ҳамоҳанг дар садру ибтидо, ҳашв ва зарбу арӯз ҷаззобият ва оҳанги дилрабои шеърро таквият бахшида, аз диди баланди эстетикӣ ва андешагароии ин ҳунарманди соҳибқаламу жарфбин шаҳодат медиҳад.

Инро ҳам хотирнишон карданиям, ки шеърҳои Ҳақназар сохта намешаванд, балки ба равонии таъб қолаб мегиранд. Дар ин шеърҳо овози ҳарфҳои «ч» ва «ҷ»,

«с», «ш», «т», «ш», «т», «ш», «х», «ш» чарангнокии сурудаҳоро аз дохил меафзоянд.

Ин ҳам қобили қайд аст, ки Ҳақназар ба синну солаш нигоҳ накарда, ҳанӯз ҳам бо ҳавсала шеърӯ дoston менависад ва охири дastнависи дostonгунаи «Аз пушти офтоби аллома Иқбол»-ашро мутолиа кардем, ки онро наметавон осон гирифт. Аҷаб он буд, ки ман анҷоми дostonро дар тасаввур ҷо дода наметавонистам, ки он чӣ гуна бояд бошад.

Аз ин рӯ бо беқарорӣ хоҳиш кардам, ки охири дoston қироат карда шавад ва ғайриҷашмдошт ҳусни анҷом низ барои ман ва хонандаи серталабу нуқтасанҷ пазируфтани буд.

Ҳақназар Ғоиб ҳам дар шеърҳои нимоӣ, ҳам мудерн ва ҳам суннатӣ истеъдоди суварнигорӣ ва услуби худро дорад. Сирату сурати ӯ ҳам дар шеър, ҳам дар зиндагӣ як аст, ҳастияш бо ақидаҳои пайванди ногустанӣ дорад. Ҳақ ба ҷониби яке аз шахсиятҳои маъруфи илму сиёсати ҷумҳури профессор Курбон Восеъ мебошад, ки ӯ ҳақбинона менависад: «Шеърҳои пуръҷози Ҳақназар воқеъан ба сурату сират ва зоҳиру ботинаш ҳамсон буда, лабрезии дардошноӣҳо маърифатҳост... (7,167)

Мазмуну мундариҷаи ашъори ҷонпарвари ин шоири худогоҳи миллат аксаран ва умдатан ба самти худшиносии худогоҳӣ, дарки бузургии инсон, талошҳои ҷонгудоии ӯ дар роҳи эҳёи миллӣ, сабақ бардоштан аз костагиҳои ғочаҳои гузашта нигаронида шуда, таърихи мутамадини Меҳани маҳбуи ҳамағони мо, ифтихори миллӣ ва дӯстиву рафқати халқҷоёмонро фарогир аст.

Ин ҷо образи андешаҳои ҷолиби нависандаи маъруф Абдулҳамиди Самадро ёдовар шудан ба маврид аст. Ӯ менависад:

Чун ба кас шӯҳрат ёр шуд, «чун хор ба чашми қисме аз ҳасудон ва нотавонбинон мехалад, месӯзанд онҳо: Чаро ӯ ба ин поя расиду мо не. Вале ин зумраи кӯрдил ба ишораи барҳақи Ҳофизи бузургвор ҳам тан намедиханд: «Қабули хотиру лутфи суҳан худодод аст». Ва Абдулҳамид Самад дар мақолаи ба Ҳақназар бахшидааш пораеро аз шеъри «Ниёиш»-и ӯ ба тақвияти суҳани худ намуна меорад, ки он ин аст:

Суҳан теғ аст, теғи теғи урён аст,
Агар ӯро занӣ ноҷо,
Сари сабзат гаравгон аст...
Барои мурдаҳоро зинда кардан бояд онро гуфт,
Барои зиндаҳоро зиндаю поянда кардан бояд онро гуфт. (2,7)

Ин ҳадафи шоирона ва бочӯрғатонаи Ҳақназар дар нигоҳи мо дар дostonҳои «Эҳёнома» (қорномаи Темурмалики Хучандӣ), «Сурӯши Хатлон» (қисмати таърихии миллат), «Ҳасрати Фирдавсӣ» (қисмати шоир ва ғочаҳои замон), «Ашки офтоб» (силсилабандии ғочаҳои ҳодисаҳо аз асри 10 то асри 20) ва ғайра ҷомаи амал пӯшиданд.

Ман дар ин ҷо меҳоҳам диққати аҳли нақдро маҳсус ба силсила шеърҳои «Тоҷик, сарбадор» ва «Шоҳнома», «Гуфторҳо», шеърҳои ниҳоят хуби «Момаи дарвозӣ», «Гул, шиша ва санг», «Шеъри оҳанин», «Эй моҳиёни нур», «Ватан, эй модари модар», «Дуои хайр», «Ту чӣ донӣ, ки ман Худо дорам», «Офтоб», «Тоҷи офтоб», «Китоби зинда», (ба Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ) «Куштор» (ба Аҳмадшоҳи Масъуд), «Хобам намебарад», «Аз қафои шишаи борон», «Садои як рӯзу як шаб», «Нақшгари якто», «Сарбадор», «Се манзара», «Аз паи рӯзу рӯзгоре», «Бобои

Сафол», «Як нафас», «Орзуи бачагӣ», «Санг», «Чун тортан ба тори худам роҳ меравам» ва ғайра (аз китоби «Дар бистари нарми гул») ҷалб намоям, ки онҳо ба нафаси тоза эҷод шуда, ҳар кадомашон байту маъноӣ тозаеро доро мебошанд.

Аксари зиёди шеър, ғазал, рубоӣ, дубайтиҳои шоир хулосаҳои ғайриҷашмдоште доранд, ки бардошту хулосаҳои шоир аз табиату зиндагӣ мебошад.

Дар нигоҳам шишаи борон,
Дар лабам афсонаи ишқ аст,
Шишаи боронии борон,
Шишаи кошонои ишқ аст.(1,213)

Хулоса, мағз андар мағзи шеърӯ дostonҳои Ҳақназар Ғоибро ғояи худшиносии миллӣ, бедорӣи рӯҳи миллат, ба ҳам омадану сулҳу ваҳдат, ҳамбастагии мардуми Шарқ ва сабақ бардоштан аз таърих фаро гирифтааст. Ба ин маънӣ шеъри ӯ шеъри иҷтимоист, ҳарчанд ки шеърҳои обдори лирикӣ, рубоӣ, дубайтӣ ва таронаҳои рӯҳнавоз ӯро бештар ба мардум шинос кардааст.

Имрӯз фузунӣ бесару нӯги сухангӯҳои жожсаро низ боиси ташвиш шудааст, ки гоҳо дар ин миён ситораи сухани асил зери гарди ноаёнӣ мемонад. Вале мо суханшиносон бояд ба хонанда дар шинохти қаламкашони соҳибистеъдод кӯмак кунем, то жожгӯҳои онҳоро шеър гумон накунам.

Таҳлили ғоявӣ, забонӣ, истифодаи калимаю ибора, сидқияту самимият ва тарзи ифодаи Ҳақназар Ғоиб низ шаҳодат медиҳад, ки гуфтаҳои Аскар Ҳақимро дар хусуси эҷоди Ҳақназар Ғоиб – «Ҳақназар ҳақиқатан шоири зотӣ ва асил аст»(1-5) - бипазирем ва дар тадқиқи худ ба кушоиши илмӣ ин ҷиҳати эҷоди ӯ диққат диҳем.

Бе сабаб нест, ки аҳли адаби чумхурӣ имрӯз адабиёти тоҷикро дар Хатлонзамин тавассути шеър ва шахсияти Ҳақназар Ғоиб мешиносанд ва барои тасдиқи ин гуфтаи худ боз ба баҳои додаи Аскар Ҳақим тавачҷӯх зоҳир мекунем:

Агар Кӯлоб мегӯям, дилам як баҳру бар меҳр аст,
Намедонам вале ин меҳри Кӯлоб аст ё аз туст.(8-105).
(Аскар Ҳақим, китоби «Замини сабзи боварҳо», саҳ.105)

Охирсухани мо низ як байти устод Ҳақназар Ғоиб хоҳад буд, ки талошҳои ӯро дар зиндагӣ хулоса мекунад;

Эй ки хоҳӣ зистамро донӣ дар дунё, бидон,
Аршии то ояд аз иршоди миллат, зистам.

Калидвожаҳо: арш, миллат, тоҷик, тоҷи офтоб, иршод, найи нолон, сухан, бедорӣ, худшиносӣ, ватандорӣ, ваҳдат, ягонагӣ, истиқлол, ҳештаншиносӣ, ҳуввияти миллӣ, назари жарф, жожгӯӣ, дафтари тасвир, сабк, ҷанбаи халқӣ, асолати миллӣ.

Адабиёт:

1. А. Ҳақим. Замини сабзи боварҳо. Д.: Адиб, 2010 - 105 саҳ.
2. Абдуманон А. Назаре ба ашъори Ҳақназар Ғоиб. Садои Шарқ, №1, соли 1983. с. 84.
3. А. Қаландар. Тоҷик ва тоҷи офтоб. (нашри якум, Д.: Адиб, 2013. - 167 с.
4. А. Қаландар .Тоҷик ва тоҷи офтоб. (нашри дуюм, Д.: Паёми ошно, 2014. - 269 с.

5. Ҳ. Ғоиб. Нафас то бар нафас овози вақт аст. Д.: Нур, 2005.
6. Г. Келдӣ. Шоири худодод ва модарзод. Садои мардум, 27-уми майи соли 2000-ум, с.2-3.
7. М.Ачамӣ. Шоире бо сабку баёни худ. Д.: Адиб, 2013. - 121 с.
8. Ҳ. Ғоиб. Дар бистари нарми гул. Д.: Адиб, 2009. - 259 с.

ВСЕВИДЯЩЕЕ ОКО НАРОДА

Каландаров А.

В данной статье рассматриваются новые стороны творчества народного поэта Таджикистана лауреата Государственной премии имени А.Рудакӣ Хақназара Ғоиба. Особое внимание уделяется на стихи, сплавляющие народы, показаны особенности стиля поэта, его язык и мастерство творения.

Опираясь на научные идеи отечественных и зарубежных учёных-литературоведов, определяется место и значение стихов Х.Ғоиба. В статье также научно анализируются гуманистические идеи, самосознание, новизна творчества поэта.

Ключевые слова: всевышний, нация, таджик, солнечный луч, душевная музыка, возрождение, самосознание, патриотизм, примирение, единство, независимость, национальная гордость, всевидящий, стиль, народная основа, национальные особенности.

ALL-SEEING PEOPLE EYE

Kalandarov A.

In given article the new parties of creativity of the National poet of Tajikistan of the winner of the State award of a name A.Rudakӣ Haqnazar Goiba are considered. The special attention is given on the verses rallying the people, features of style of the given poet, its language and skill of the invention are shown.

Leaning against scientific ideas domestic and foreigner - literary critics, the place and value of verses of H.Goiba is defined. In article humanistic ideas, consciousness, novelty of creativity of the poet also are scientifically analyzed.

Keywords: supreme, the nation, the Tajik, a solar beam, sincere music, revival, consciousness, patriotism, reconciliation, unity, independence, national pride, sincere songs, all-seeing, the art image, style, a national basis, the national features.

ҶАНБАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҶАНГИ РӯЗНОМАНИГОРӢ

**Худойдодова Ш.З., н.и.фил., дотсенти кафедраи журналистикаи
ДДҚ ба номи А. Рӯдакӣ**

Давраи комилан нав ва аз лиҳози сохтор ва услуби қор ба таври ҷиддӣ фарқкунандаи ғайолияти воситаҳои ахбори омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар замони истиқлолияти давлатӣ оғоз гардид ва матбуот вобаста ба воқеияти замон такомулу ташаккул ёфт. Тибқи арзёбии қоршиносони байналмилалӣ матбуоти кишвари мо имрӯз дар қиёс бо бисёр кишварҳо аз дидгоҳи озодии баён пешрафта мебошад. Ин омил ба он мусоидат мекунад, ки дар бештари маврид рӯзноманигорон равшанфикрон ва нафарони алоҳида вобаста ба мавзӯ ва масъалаҳои ба миён омада бо услубҳои маъмулии рӯзноманигорӣ ибрази андеша

менамоянд. Ҳамин аст, ки дар суҳанронии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик ибраз намуд: “Матбуоти тоҷик дар даврони соҳибистиклолӣ ба мақсаду мароми халқ ва арзишу манфиатҳои миллӣ наздиктар шуд. Имрӯз дар фаъолияти матбуоти Тоҷикистон унсурҳои мебинем, ки сазовори пайравӣ кардану омӯхтан ҳастанд”.

Аз ин рӯ, шароити муосири рушди бисобиқои васоити ахбори омма, ки ба фаъолгардонии касбии рӯзноманигорӣ, рақобатпазирии бозори ҷаҳонии ВАО ва истеҳсолот нигаронида шудааст, аз ҳар як ширкаткунандаи ВАО - рӯзноманигор ва ё мусоҳиб, дар мадди аввал фаврӣ ва бо сифати баланд таҳия намудани маводи нашршавандаро тақозо менамояд.

Вобаста ба ин, зарурати омодагии касбии рӯзноманигорони оянда ба миён гузошта мешавад, ки яке аз вазифаҳои афзалиятноки таҳсилоти касбии рӯзноманигорӣ - рушди қобилияти эҷодӣ ва коммуникативӣ буда, ҳаллу фасли муваффақонаи ин мушкилот асосан дар интиҳоби касб, такмили маҳорату малакаи ҷавонон мусоидати созгор дорад.

Дар замони гузариш ба низоми наву ҷаҳонии таҳсилот ҷавонон дар масъалаи интиҳоби касби рӯзноманигорӣ аз овони мактабӣ душворӣ мекашанд, зеро сатҳи шавқу ҳавас, малақаҳои эҷодкорӣ ва муошират ва ба талаботи бозори муосири меҳнат ҷавобгӯ будани хешро фарқ карда наметавонанд.

Зимнан бояд қайд намуд, ки яке аз шугълҳои бонуфузи ниёзи ҷомеаи муосир журналистика буда, мувофиқи маълумоти омории солҳои охири Маркази Миллии Тестии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як ҳафтум хаткунандаи мактаби миёна орзуи журналист шуданро дорад.

Дар воқеъ, роҳ ба сӯи журналистикаи касбӣ низ одатан дар наврасӣ аз «санҷиши қалам», навиштани мақолаҳо ва машқи шеърнависӣ дар рӯзномаи мактабӣ оғоз меёбад. Ҳамин аст, ки дар замони муосир, журналистика миёни наврасону ҷавонон дар ҳоли рушди босуръат ва устувор буда, барои дар мактабҳои таҳсилоти касбӣ ифтиҳододани бахшҳо ва факултаҳои рӯзноманигорӣ замина мегузорад.

Вақте ки аз хонандагони мактабҳои миёна суол кунед, ки чаро онҳо журналист шудан мехоҳанд, 90% -и онҳо дар посух бартари интиҳоби ин касбро дар муошират бо одамони ҷолиби касбу кори гуногун ва имконияти ҳамеша дар ҷои воқеаву рӯйдоду ҳангомаҳои иттилоотӣ будан арзёбӣ мекунанд. Аммо мутаасифона, аз он мушкилоти соҳа беҳабаранд, ки муоширати зиёду бардавоми ҳаррӯза бо одамони гуногун шиддати бузурги ақлонӣ ва равонӣ ба бор меорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки воқитаҳои иртиботӣ ҳамчун қисми муҳими таълиму тарбия имкон медиҳанд, наврасону ҷавонон тавассути муоширати фаъоли байниҳамдигарӣ нерӯву иқтидори зеҳнӣ ва маънавии хешро тақвият дода, барои интиқоли иттилоот аз насли калонсол ба аҳли ҷомеа, бад-ин васила дар нигориш ва ҳифзу нигоҳдошти таъриху фарҳанг ва арзишҳои пурқиммати миллӣ ҳиссагузори намоянд.

Бояд гуфт, ки на ҳама шахс рӯзноманигор шуда метавонад, зеро ин касби бисёр ҳам мушкилу заҳматталаб қобилияти баланди эҷодӣ, маҷмӯи муайяни хусусиятҳои психологӣ, рушди хотира, диққат, фикр ва малакаи муоширати волоро тақозо менамояд. Ба ҳеҷ ваҷҳ наметавон тасаввур кард, ки таҳлилгаре бе рушди тафаккури мантиқӣ, хабарнигоре бе босираву сомеаи қавӣ бошад ва ё рӯзноманигоре, ки ҳадафи муошират ва мақсади мусоҳибашро муайян карда натавонад.

Дар ин росто, муваффақияти аслии фаъолияти касбии журналист аз

хушхаллокии ӯ вобаста аст. Рӯзноманигор бояд як равншноси хуб, хушхаллоку хушрафтору хушгуфтор, ҳамсухбати хубу гуворо ва дар баён ҳамеша қодиру ғолиб бошад ва ҳамаи ин хислатҳо дар ҳолати эҷодии ӯ инъикос гарданд.

Ҳолати эҷодии журналист - ин ҳолати ҳамкорӣ бо шахси дигар аст, ки ӯро «сарчашмаи иттилоотӣ» меноманд ва бинобар ин, барои рӯзноманигорон қобилияту одоби баланди муошират доштан шояд бештар аз ихтисосҳои дигар заруртар аст. Маҳз ин малака, яъне дар ҳолатҳои гуногун, бо мусоҳибони касбу кори мухталиф, дар доираи мавзӯҳои гуногун суҳбат орошта тавоништан, фикри худро оммафаҳму возеҳ баён кардан журналистро барои аҳли ҷомеа маҳбубу даркорӣ мегардонад.

Барои рушди ояндаи на танҳо эҷодӣ, балки малакаи муоширати журналистон мебошад шароити созандаро фароҳам сохт, ки он метавонад ниҳоди хабарӣ: рӯзнома, мачалла, радио, телевизион ва ё сомонаи интернетӣ бошад ва дар он ҷо фазои эҷодӣ созанда ва нодир, инкишофи қобилияти зеҳнӣ, фаъолна ва самаранок сафарбар намудани қувваи эҷодӣ ва малакаи муоширати касбии онҳо ба амал ояд.

Арзиши таълимии фароҳам овардани чунин як муҳити эҷодӣ ҷиҳати ҳавасмандгардонӣ ва баланд гардидани фаъолияти маърифатии хонандагону донишҷӯён, рушди мустақилият ва масъулияти онҳо дар иҷрои кори гурӯҳӣ ва ё дастҷамъона ба ташаккули қобилияти бартараф сохтани мушкилот ва дигар масоили рушди касбияти журналистон мусоидат менамояд. Ҳамзамон, дарки воқеияти иҷтимоӣ, бовиҷдонӣ таҳаммулгарой, меҳнатдӯстӣ масъулиятшиносӣ аз хусусиятҳои маҳсуб меёбанд, ки ҳар рӯзноманигори касбӣ бояд доро бошад. Дар чунин мактабҳои касбӣ ба монанди рӯзномаи мактабӣ донишгоҳӣ, ки вижагии иттилоотӣ доранд, малакаҳои касбӣ, маҳорату камолоти эҷодӣ ва истеъдоду одоби муоширати рӯзноманигор сайқал меёбад. Равншносон низ мавҷудияти мактабҳои ибтидоии журналистӣ ва баргузориҳои тренингоҳо (давралҳои омӯзишӣ) дар рушди қобилияти рӯзноманигор пурманфиат мешуморанд, зеро тренинг- аз шаклҳои маъмули ҷалби одамон ба муоширати воқеӣ, озодона ва муназзам маҳсуб ёфта, истифодаи он дар фаъолияти касбӣ ҳамчун омили таъсирбахш арзёбӣ мешавад. Гузаронидани давралҳои омӯзишӣ имкон медиҳанд, ки чунин хусусиятҳои инфиродии рӯзноманигор, аз қабилӣ пайдо намудани доираи васеи муошират, доштани хотираи қавӣ, бодикқат будан, қобилияти бознишон карда тавоништан ҳолати шадиди равншно мусоҳиб ва таҳаммулгарой рушд ёбанд.

Ҳадафи асосии давралҳои омӯзишӣ таълиму тарбияи журналистон, пайдо намудани малакаҳои касбӣ ва маҷмӯан дар омодагии касбии онҳо мебошад. Ташаккули фаъолият ва қобилияти эҷодӣ, маҳорати муоширати журналистони оянда шрӯъ аз фаъолият дар рӯзномаҳои деворӣ мактабӣ ва донишгоҳӣ, дар ҷараёни фаъолияти коллективӣ сурат гирифта, дар раванди эҷодӣ ҳар як рӯзноманигори навкор на танҳо интихоби мавзӯ, факту рақамҳо, кор бо сарчашмаҳои гуногуни маълумотро меомӯзад, балки муошират дар коллектив, мантиқан фикру амал кардан, тамрини хотира ва мушоҳидакориро аз худ мекунад.

Ҳаминак, дар доираи шаклгирии нави ВАО ва равандҳои технологияи соҳаи маориф, таҷдиди назар шудани мазмуни журналистика, зарурати таълими журналистикаи бисёрҷабҳа, тарбияи мутахассисони соҳибзавқу эҷодкор, ки аз нигоҳи вақт, мураккабӣ ва комбинатсияи назариявӣ амалӣ таъсиррасонанда бошанд, дар пешорӯи олимону омӯзгорони таълимдиҳанда вазифаи коркарди моделҳои ҷадиди таълимро мегузорад то дар асоси он консепсияи нави таълими

журналистика рӯи кор оварда шавад.

Хусусиятҳои чунин модели инноватсионӣ бояд ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошанд:

- Бунёди, мунтазам ва пайваста будани модел;
- Дикқати иҷтимоӣ ва гуманитарии тамоми раванди таълим дар робита бо мазмуни он равона гардад;
- Омода кардани мутахассисони соҳа бо дарназардошти талаботи ҷомеа ва фаъолияти касбӣ сурат гирад;
- Раванди техникий таълим бо технологияи муосири иттилоотӣ таъмин бошад;
- Истифодаи фаъолна ва самарабахши технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим ба роҳ монда шавад;
- Таносуби донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалӣ, қобилият ва салоҳият ба фаъолияти истеҳсолӣ ва эҷодии рӯзноманигорон мувофиқат кунад;
- Ҳамчун яке аз унсурҳои асосии назорати ниҳоии дараҷаи донишазхудкунии зарурӣ ва сифати таълим ҷиҳати рушди малакаи касбӣ, қобилият ва салоҳиятнокии донишҷӯён мунтазам ташҳиси касбии рӯзноманигорон гузаронида шавад.

Ташаккули чунин модели инноватсионӣ ба манфиати соҳаи маориф, ВАО, давлату ҷомеа, рушди тиҷорату иттилоот буда, ба муҳити омӯзишӣ бахусус ба назария ва амалияи журналистика таъсири мусбӣ расонида, ба татбиқи мақсадҳои гузашташудаи раванди таълим дар самти омода намудани рӯзноманигорони касбӣ дар ВАО, асосҳои концептуалии маърифати журналистӣ, вазифаҳои илмӣ ва методи он, таъмини шароити ҳуқуқӣ, моддӣ ва техникий замина мегузорад.

Гузаштан аз мактаби ибтидоӣ ва махсуси рӯзноманигорӣ, омӯзиши моделҳои ҷадид, аз ҷумла:

- иштирок дар муайян кардани таҳаввулоту рушди ҷомеа, омӯзиши мушкilotи иҷтимоии он;
- татбиқи лоиҳаҳои рушд ва дар ин замина ба танзим даровардани сохт ва мазмуни раванди таълим;
- имкони ташкили раванди бунёдии фарҳанги рӯзноманигорӣ;
- фаъолияти тадқиқотӣ барои ташкил ва гузаронидани таҳқиқоти бунёдӣ дар соҳаи журналистика – ин ва дигар талаботи зарурӣ ҷанбаҳои муҳими таълими касбии рӯзноманигорӣ мебошад, ки тавассути онҳо метавон фарҳанги рӯзноманигориро мукамал намуд.

Калидвожаҳо: ҷанба, омил, рушд, фаъолияти журналистӣ, маҳорату малака, модели инноватсионӣ.

Адабиёт:

1. Озмуни нашрияҳои мактабӣ. М., МИОО-ЛГО, 2006
2. Психологияи журналистони оянда. Маҷмӯи мақолаҳо зери назари Ясина В. М., 2006.
3. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик, Душанбе, 11 март соли 2012
4. Интернет ва маориф, Октябр, 2008 №1.

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ЖУРНАЛИСТИКИ

Худойдодова Ш.З.

В данной статье рассматриваются аспекты культуры журналистики, где автор отмечает, что проведение тренингов способствуют развитию таких индивидуальных качеств журналистов, как широкий спектр коммуникационных возможностей, укрепление их памяти, тщательности, способности воздействовать на психологическое состояние респондентов, а также и развитию толерантности.

Ключевые слова: аспект, фактор, журналистская деятельность, умения и навыки, инновационная модель.

ASPECTS OF BUILDING A CULTURE OF JOURNALISM

Khudoidodova Sh.Z.

This article discusses aspects of the culture of journalism, where the author notes that the trainings contribute to the development of the individual quality of the journalists, as a wide range of communication capabilities, strengthen their memory, diligence, ability to affect the psychological state of the respondents, as well as the development of tolerance.

Keywords: aspect, factor, journalistic work, ability and skills, innovative model.

НОСЕҶИ ХАТЛОНӢ – ШОИРИ ДОСТОНСАРО

Г. Бурӣ, муаллими калдони кафедраи адабиёти тоҷики

ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Абдурахмонхоҷаи ибни Мирзоподшоҳи Хатлонӣ, мутахаллис бо Носеҳи Хатлонӣ дар охири садаи ҳаҷдаҳум ва аввали садаи нуздаҳум зиндагӣ ва эҷод намуда, аз худ осори зиёде боқӣ гузоштааст. Ӯ яке аз шоирони пешқадам ва сермаҳсули замонаш буда, бо асарҳои таълифнамудааш дар таълиму тарбияи ахлоқӣ ва маънавии насли наврас ва умуман мардуми диёри хеш сахм гирифтааст.

Илова бар ин сахми Носеҳи Хатлонӣ дар рушду нумуи адабиёти тоҷик, хусусан қисмати ҷануби Тоҷикистон назаррас мебошад. Муҳаққиқи пухтакору борикбин, профессор Искандар Икромов, ки дар таҳқиқи омӯзиши зиндагинома ва осори то вақтҳои охир хеле кам маълуму дастраси як зумра адибони Роғи охири асри 19 ва ибтидои асри 20 тоҷик хизмати арзишманде кардаанд, дар асараш «Зехнпораҳо» (Душанбе, 2007) дар мақолаи «Мақоми Хатлон дар адабиёти тоҷик» Носеҳи Хатлониро дар қатори сермаҳсултарин ва маълумтарин намоёндоғони илму адаби Хатлонзамин ном мебарад: «Бузургтарин ва сермаҳсултарин симоҳои адабӣ, ки дар ин сарзамин ба камол расидаанд, машхуртаринашон Носеҳи Хатлонӣ, Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ, Мучримӣ Роғӣ, Мирзо Қадам, Ликоӣ Роғӣ, Мулло Бурҳон, Мирзо Булбул, Мухлис, Мисраъ, Мирзошарифи Амрутихамӣ, Валии Роғӣ ва Абдулхамиди Қадрӣ мебошанд».

Пештар аз ин муҳаққиқ А. Абибов дар китоби хеле маъруфи хеш «Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX)»⁶⁶ Носеҳи Хатлониро ба қатори шоирони доираи адабии охири асри XVIII – асри XIX-и Кӯлоб Раҳимӣ, Ҳоҷӣ, Маҳмудхоҷаи Балҷувонӣ, Мулло Рачаб, Мирзо Қадам, Мучримӣ Роғӣ,

⁶⁶ Ниг.: Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX). Душанбе: Дониш, 1984.

Мизробхон, Хотирӣ ва Шоҳин дохил менамояд.

Муҳаққиқи ҷавон Фарҳод Шафиев дар монографияи худ «Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб» дар таъба ба маълумотномаи маъхазҳо дар мавриди васеъ будани доираи адабии Хатлон ва сермаҳсул будани намояндагони он чунин менигорад: «Дар ҳақиқат, ҳавзаи илмию адабии Хатлони асри XIX ва ибтидои асри XX шахсони зиёдеро, аз қабили Носеҳи Хатлонӣ, Муҳаммадхусайни Ҳочӣ, Мучримӣ Роғӣ, Мирзо Қадам, Мисраъ, Мирзо Лико, Аламии Дуобӣ, Мулло Бурхон (Бисмил), Мирзо Рачаб, Мавлоно Муҳаммад Умар Махмудхоҷаи Балҷувонӣ дар арсаи илму адаб парварда буд, ки аксари онҳо соҳибдеворон буда, дар мамлакатҳои мамлакатҳои Шарқ чун суҳанвар маълумум машҳур буданд».⁶⁷

Чуноне аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, дар мавриди номгир намудани намояндагони машҳуру сермаҳсули доираи адабии Кӯлоб ва умуман Хатлону Бухорои Шарқӣ, пештар аз дигарон аз Носеҳи Хатлонӣ ёд мешавад. Ба гумони мо, ин як далели муътамади тавоноӣ ва соҳибистеъдодии шоир мебошад. Дигар ин ки таври маълум шоир соҳибдеворон буда, бештар ҳамчун шоири дostonсарои замонаш шинохта мешавад. Аз Носеҳи Хатлонӣ ба ғайр аз девони ашӯр, инчунин се достони калонҳаҷм ба мерос мондааст: «Маҷлисафрӯз», «Ҳайратангез» ва «Ҳадиқат-ур-расул».

Хушбахтона, ин дostonҳои панду насихати пайдо ва дастрас мебошанд ва онҳо низ чун дигар ашӯри боқимондаи шоири пешқадами замонаш бо забони содда эҷод гаштаанд ва барои ҳама табақоти мардум фаҳмо буданд ва ҳастанд.

Ва аммо, мутаассифона, бо вучуди ин ҳама мероси адабии гаронбаҳои Носеҳи Хатлонӣ, мисли аксар шоирони ҳамзамонаш, то ба ҳол ба таври комил ва дақиқ мавриди омӯзишу таҳлил ва баҳодихии чиддӣ аз ҷониби адабиётшиносону муҳаққиқон қарор нагирифтааст. Мо сари ин мавзӯъ поинтар бармегардем ва ҳоло дар мавриди ҳолу аҳвол ва зиндагии шоир чанд нуктаро гуфтанием.

Қаблтар аз ҳама ёдрас бояд шуд, ки зиндагиномаи шоир низ чун мероси адабиаш пурра омӯхта нашудааст ва бисёре аз лаҳзаҳои ҳаёту рӯзгори вай то ба ҳол маълуму дақиқ қарда нашудааст.

Дар бораи зиндагии Носеҳи Хатлонӣ фақат муҳаққиқ Амирбек Ҳабибов, ки дар омӯзишу тадқиқи рӯзгору ҷамъоварии қисмати аз осори паҳну парешони 63 нафар шоирони гумноми Қаротегину Дарвоз ва Кӯлоб тадқиқоти пураарзише ба анҷом расонидааст, маълумот додааст, ки он ҳам нопурраю нокифоя мебошад. Дар маҷмӯаи мазкур, ки унвонии «Ганҷи парешон» аз тариқи нашриёти «Ирфон» дар соли 1984 бо теъдоди 8000 нусха ба таъба расида буд, дар аввали қисми сеюм, ки ба доираи адабии Кӯлоб бахшида шудааст ва дар он дар бораи зиндагӣ ва фаъолияти 22 нафар адибон маълумот дода ва аз осорашон намунаҳо оварда шудааст, ба шоир Носеҳи Хатлонӣ аз ҳама зиёд – 22 саҳифа (219-238) ҷудо гардидааст.

Соли таваллуд ва вафоти шоир аниқ маълум набуд, вале дар ин маврид мо далелу бурхони зиёди амике ба даст овардаем ва онро чи дар ин маврид ва чи дар мавриди дигар иштибоҳоти муҳаққиқ А.Ҳабибов дар мақолаи минбаъдӣ мавриди назари хонандаи закитаъ манзур хоҳем қард. Алҳол барои ба воқеияти асли мақсад ба гумроҳӣ наандохтани хонанда, аввалан, фикру ақида ва назари муҳаққиқ А.Ҳабибовро меоварем ва баъдан дар хошияи ин мақола, шояд дурудароз

ҳам

шавад,

⁶⁷ Шафиев Фарҳод. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб (нимаи дуҷуми асри XX). – Душанбе: «Шуҷоиён», 2011.- Саҳ. 10.

ба хоџири хақиқат бозёфту дастовардаҳои хешро сари зиндагинома ва эҷодиёти Носеҳи Хатлонӣ ба риштаи таҳрир хоҳем кашид.

А.Ҳабибов дар таъя ба маълумоти овардаи ҳуди Носеҳи Хатлонӣ дар охири нусхаи достони «Ҳадиқату-р-расул» (захираи Академияи Улуми Ҷумҳурии Ёзбекистон рақами 8500) санаи таваллуди ўро 1767 муайян намудааст.

Оваридам бӯстонеро ба чанг,
Ки дар ў гулҳо шукуфта ранг-ранг.
Кардаам таърихаш аз булбул суроғ,
Дар ҷавобам гуфт «зеби чорбоғ».
Нусхаи ториҳу таснифаш хуш аст,
Як ҳазору дусаду бисту шаш аст.

Соли 1226 мутобиқ аст ба соли 1810-1811 милодӣ, пас ин асар дар ҳамин сол таълиф шуда будааст. Шоир мегӯяд, ки

Дар ҳазору дувисту сиву йак,
Ин китобат тамом шуд бешак.
Ҳаст дар лавҳи дилам ҳарфи падар,
Мулҷари мавлуди ман соли бақар.
Кам-камак рафта ба нармӣ роҳро,
Тай задам соли ду кам панҷоҳро.⁶⁸

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар соли 1815, яъне дар 48 солагӣ китобати ин достон ба анҷом расонида шудааст.

Ҳарчанд маҳалли ба дунё омадани Абдурахмонхоҷа бинни Мирзоподшоҳи Хатлонӣ комилан аниқ нест, вале аз мулки Кӯлоб будани ў возеҳ аст. Ҳуди Носеҳ дар ин маврид гуфтааст:

Фақир аз қарияҳои кишвари Кӯлоб мебошам,
Гирифтаам ба гуфтори лаби лаъли Бадахшонӣ...
Инчунин дар хотимаи достони «Ҳадиқат-ур-расул» омадааст:
Абдурахмони Хоҷаи Кӯлобӣ,
Дар баҳри китобат аст чун мурғобӣ.
Дорад ҳаваси шино ба гирдоби муҳит,
Мабсут намояд гухари ноёбӣ.

Ҳамин тарик, дар мавриди аз Кӯлоб будани Носеҳ шакку шубҳае наместонад. Дар хусуси он ки шоир баъди солиёни таҳсили илму дониш дар Бухоро ва хатми мадраса, баъди ҷандин соли зиндагии қашшоқона ва саргардониву оворагардиҳо дар шаҳрҳои Бухоро, Тошканду Хучанд ва ҷанд вилоёти Мовароуннаҳр бозгашт ба ватанаш меояд ва дар пиронсолӣ дар Кӯлоб аз дунё дармегузарад низ баъзе маълумот ҳаст. Аммо соли аниқашон маълум нест.

Аниқ маълум нест, ки Абдурахмонхоҷа маълумоти ибтидоиро дар кучо ва дар пеши кӣ ё кӣҳо гирифта бошад. Вале пайдост, ки бе доштани ҷунин маълумот касе нияти дар мадрасаи Бухоро идомаи таҳсил карданро дошта наметавонист.

⁶⁸ Носеҳи Хатлонӣ. Ҳадиқату-р-расул. Мурағиб ва шорехи луғот Саломи Нуриёни Баравнӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. Саҳ.247.

Гумон меравад, ки ӯ маълумоти ибтидоиро назди падараш Мирзоподшоҳ гирифта бошад. Ҳарчанд аз ашъори Носеҳ бармеояд, ки ӯ аз оилаи хеле камбизоат будааст ва дар мавриди қашшоқона умр ба сар бурдани ҳудаш ҳам дар бисёре аз ашъори девонаш ишора намудааст, аз иловашавии «Мирзо» ба исми падараш бармеояд, ки ӯ хату савод доштааст ва дар таълими фарзанд саҳм гузоштааст.

Хулоса, бо вучуди тангдастӣ ва камбағалӣ Абдурахмонхоҷа чун аксар толибилмони камбизоати ташнаи илму дониши замонаш азми таҳсил дар маркази илмию фарҳангии тоҷикон шаҳри Бухоро менамояд ва он ҷо мадрасаро хатм мекунад.

Азбаски мақсади мо дар ин нигошта дар мавриди мероси адабии Носеҳи Хатлонӣ ва мавзӯоти дostonҳои шоир маълумоти умумӣ додан аст, мухтасаран мегӯем, ки баъди ба Кӯлоб баргаштан ҳам аҳволи зиндагии ӯ чандон беҳ нагардидааст. Шоир барои таъмини рӯзгор ба деҳқонӣ машғул шуда, инчунин ба кори тадрисӣ низ шуғл варзидааст. «Дар ҳақиқат ҳам Носеҳ ба ватанаш баргашта ба корҳои деҳқонӣ ва инчунин тадрисии мадрасаи дар Кӯлоб таъсиснамудаи ҳудаш, машғул мешавад.

Феълан калонсолони шаҳри Кӯлоб ҷое, ки ҳоло ҳонаи маданияти шаҳр ҷой гирифтааст, он ҷоро мадрасаи Абдурахмонхоҷа мегӯянд. Инчунин тасдиқ мекунам, ки Носеҳ аз Бухоро омада, мадрасаи кӯҳнаеро таъмир намуда, ҳудаш дар он тадрисӣ мекунад».⁶⁹

Чуноне ишора рафт, дар бораи зиндагиномаи Носеҳи Хатлонӣ маълумоти хеле маҳдуд ва баъзан норӯшану нокифоя дастрас ва нашр гардидааст, вале баъди таълифоти А.Ҳабибов аз хешовандону наздикони шоир доир ба ҳолу аҳволи ӯ маълумоти зиёде пайдо гардида ва дастрас гашта истодааст. Алҳол банда ба омӯзишу тадқиқ ва аниқгардонии онҳо машғулам ва ният аст дар мақолаи алоҳидае сари зиндагиномаи пурратару муфассали ин дostonсарои хеле боистеъдод сӯҳбат намоем.

Ин ҷо бошад, дар тақя ба осори шоир ва маъхазҳои мавҷуда асосан дар бораи рӯзгори вазнини шоир ва мазмуну мундариҷаи се дostonи Носеҳи Хатлонӣ ва девони шоир мухтасаран ист менамоем.

Аввалтар аз ҳама бояд зикр намуд, ки Носеҳи Хатлонӣ бо вучуди тангдастӣ ва маҳрумиятҳои рӯзгор дониши хуб аз бар карда будааст. Тибқи гуфтаи муҳаққиқ А.Ҳабибов «Аз рӯи девони ашъор ва се адад дostonҳои Носеҳ чунин ба назар мерасад, ки шоир доманаи дониши васеъ доштааст. Барои ин аз як тараф дар мадраса хуб хондани ӯ ва аз тарафи дигар касби китобат кардани шоир бояд сабаб шуда бошад. Доир ба илмҳои замонаш даст доштани худро чунин қайд кардааст:

Ҳал намудам мушкилоти хикмату тавзеъро,
Дар миёни олимони шуд номи ман Мулло Ҷалол.»⁷⁰

Инчунин тадрисии Носеҳ дар мадрасаи ҳудаш дар Кӯлоб низ аз ин гуфтаро таври возеҳ тасдиқ менамояд.

Таври маълум, бисёре аз адибони асрҳои XVIII - XIX ва ибтидои садаи XX-уми адабиёти Бухорои Шарқӣ, ки аслан дар кӯҳистон умр ба сар мебарданд, бо вучуди донишу маҳорат ва истеъдоди хуби шеърӣ ва дostonсароӣ доштан

⁶⁹ Ганчи парешон. Тадқиқоти А.Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. Саҳ. 226.

⁷⁰ Ганчи парешон. Тадқиқоти А.Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. Саҳ. 227.

рӯзгори хеш ва аҳли байташонро асосан аз пешаи деҳқонию боғдорӣ таъмин менамуданд. Зеро ки бинобар дур будан аз марказҳои илмию фарҳангӣ ба ишғоли вазифае ё мансабе даст надоштанд.

Ҳамчунин бояд зикр кард, ки қисмати калони ин шоирон асосан аз маҷбурӣ дар маҳалли иқомати хеш ба кори китобат машғул мегаштанд. Як сабаби ба исми бархе аз онҳо илова гардидани лақаби «Мирзо» дар ҳамин аст. Биноан, аксар зиндагии камбағалона ба сар мебуданд. Аз ин ҷост, ки дар ашъори онон аз қашшоқию мӯхтоҷии рӯзгорашон ва беадолатихои замонаву замонадорон, беқадри олиму сухану суханвар бисёр сухан рафтааст.

Носеҳи Ҳатлонӣ низ аз зумраи ҳамин гуна сухансароёни камбизоат будааст ва тамоми умрашро дар нодорию камбағалӣ гузаронидааст:

...Чоруқи кӯҳна буд попӯшам,
Чакмани пора-пора бар дӯшам.
На ба мерос дида моли падар,
На аминам, на марди савдогар.
Нашудам ман ба умри худ асло,
Қозии шаҳру муфтии саҳро.
На раису имоми аҳли замон,
На муаззин, ки ош ораму нон...

Дар ғазали дигари шоир омадааст:
Фитодагию фақрию аҷз шони ман аст,
Кучо, ки нақши қадам дидаи нишони ман аст.
Дар ин нашимани ғамзодаи мусибатҷой,
Ба гӯши ҳар кӣ расад нолаву фиғони ман аст.
Агар ба хизмати Исо равам рафт,
Фиғону оҳ дар ин роҳ нардбони ман аст.
Вазифае, ки шабу рӯз мерасад аз ғайб,
Ситора нуқлу маҳу офтоб нони ман аст.
Замин, ки хирмани худ баст, шуд тали гандум,
Фалак яке зи ғулумони қаҳқашони ман аст.

Ё ки
Моҳии беобам аз бедастгоҳӣ дар чаҳон,
Аз барои харчи хона хун дамодам мехӯрам.
Тирабахтӣ бин, ки дар пеши амири зарнисор,
Арзи қашшоқӣ намоям, чӯби маҳкам мехӯрам...

Агарчанде Носеҳи Ҳатлонӣ барои таъминоти рӯзгори худу аҳли оила ҳам ба кори деҳқонӣ, ҳам ба китобат ва ҳам ба тадريسӣ машғул шудаву бисёрҳо кӯшиш менамояд ва заҳмат мекашад, зиндагиаш беҳ намегардад ва ба қавли худи шоир, чуноне дар як ғазалаш мегӯяд: «Ба ҳар ҷо меравам, Носех, зи зулмат нестанд фориғ, Ба ранги соя меояд сияҳбахтӣ ба дунболам».

Чун дар замони шоир бинобар нобасомониҳои мухталиф ва кӯрдилӣ зиммдорони давр илму дониш ва адабу фарҳанг қадру қиммати чашмрасу басанда надошт, ҳатто касби китобат ҳам аҳволи рӯзгори шоирро беҳбудӣ

бахшида натавонистааст. Носеҳ дар достони «Мачлисафрӯз», ки саршор аз панду насихат аст, дар ин маврид гуфтааст:

...Чуз китобат ҳунар надорам ман,
Ҳамчу соя сияҳкорам ман.
Менависам китоб ҳамвора,
Синаам чун қалам шуда пора.
То ба рӯи дигар варақ гардад,
Дили ман ҳамчу хома шақ гардад.
Ман ба ин меҳнати уфуру ситам,
Пул ба даст оварίδαам кам-кам...

Чун худи шоир аз падар молу сарвате ба мерос нагирифтааст, бисёр маҳзунона мегӯяд, ки:

Пас аз маргам ба фарзандон агар мерос мемонад,
Давоти бисеҳию қаламдонест пушти ман...

Ё ки

Ба мулку давлату иқбол кас номам намедонад,
Вале дар олами бетолей бисёр машхурам...

Ба ҳамин сурат, девони ашъори Носеҳи Хатлонӣ саршор аз шикоятҳо аз рӯзгору рӯзгордорӣ ва бетолей, ноадолатиҳо ва беқадрии илму дониш ва зулмпешагии сарватмандону мансабдорон дар он даври замон мебошад. Бинобар ин, ба гумони мо, муҳаққиқи борикбину нуктасанҷ Амирбек Ҳабибов барҳақ ба хулосае омада, ки «ҳиссаи зиёди ашъорашро шикоятнома гуфтан мумкин аст».⁷¹ Ва мо, дар навбати хеш, бар ин назарем, ки новобаста аз чунин оҳанги шикоятomezро касб намудани қисмате аз ашъори Носеҳ наметавон ўро пессимист, рӯҳафтадаю маъюс ва шеърҳояшро маъюсона гуфт. Дурусташ ин аст, ки шоир дар мисоли рӯзу рӯзгор ва аҳволи хеш ва аҳли байташ он ҳикояттеро нишон додааст, ки аксари аҳолӣ ва аз ҷумла аксари олимону адибону ҳунармандони замон бар иллати костагии ҷомеа ва сохти ҷомеа гирифтори он буданд.

Биноан, ин нуктаи басо муҳим мавриди зикр ва таъкид аст, ки гарчанде Носеҳи Хатлонӣ дар зиндагӣ аз тӯҳидастӣ бисеърҳо азобу машаққат дидааст, қарздориҳо кашидааст ва аз умри ноосудаи хеш афсӯсҳо хӯрдааст:

Ман зи умри худ наёсудам, дарег!
Кош дар дунё намебудам, дарег!
Чун гузар кардам ба бозори ҷаҳон,
Ҳосилам афсӯс шуд, судам дарег...

ва аммо боз ҳам ба ҳайси як фозили аз меҳнати ҳалол бо обилаи кафи дастон нонхӯранда ва шукргузур боифтихор ва мӯътақидона мегӯяд:

Носеҳ, аз кори зироат дасти худ кӯтаҳ макун,
Дар ҷаҳон ашроф бошад, хар кӣ гардад деҳқон.

---

⁷¹ Ганҷи парешон. Тадқиқоти А.Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. Саҳ. 224.

Шоир дар бораи мақому мартабаи марди барзгар ва фоидаи меҳнати ҳалол ва умуман дар бораи касбу ҳунар омӯхтан дар девони ашъор ва дostonҳояш, баҳусус дар «Мачлисафрӯз» фикру ақидаҳои пешқадам ва ҷолибу манфиатовар, ки панду ахлоқӣ ва насихатианд, баён намудааст. Аз ҷумла, дар достони «Мачлисафрӯз» Носеҳи Хатлонӣ дар ин маврид чунин меоварад:

...Гуфт деҳқонбачаи некӯсиришт,
Боиси ободии даҳр аст кишт.
Гар набошад тухму заръу кишту об,
Оламе дар як замон гардад хароб!
Деҳқонон хар кучо хирман кунанд,
Халкро таъмир ҷону тан кунанд.

Аслан, ба мисли ӯ бисёре аз шоирони дар замони Носеҳ ва баъдан зиндагию эҷод карда, ҳосатан ононе, ки аз касбу кори зироаткорию боғдорӣ рӯзӣ ба даст меоварданд, марди деҳқонро сано гуфтаанд ва меҳнаташро васф намудаанд. Масалан, Мирзо Қадам, ки аз шоирони пешқадаму сермахсул ва соҳибдевони охирҳои асри XIX ва нимаи аввали асри XX буд ва худ деҳқонӣ мекарду боғдорӣ фаррохтар андешаронӣ карда, дар ғазале хеле хуб сароидааст:

Ба номи холике ҳамчун бародар ҳар кӣ деҳқон аст,
Дилаш пок аз кудуратҳо, ба рӯяш нури имон аст.
Камоли баҳри тавфиқаш бад-ин олам намеғунҷад,
Зи дасти пурҷафои ӯ ҳазорон хайру эҳсон аст.
Ба давлатгоҳи он бигзарчу тоби ҳимматаш бингар,
Ки ин дунёфу мофиҳо ба пешаш зарраи дон аст.
Чунон Ҳотамсифат хайраш шабонарӯз мебошад,
Вале чун ном бар Ҳотам ба деҳқон доди чандон аст,
Ҳама шоҳу гадоёнро бидидам бар дару бомаш,
Ҳама шайхону олимҳо дуогӯяндаи он аст.
Чу мӯру мӯрҷаву малах бо тамоми ҷумла(и) нафсон,
Ҳама пайваста бар деҳқон зи эзид мағфират хон аст.
Ба таҳқиқ ин суҳанро дон ба дунё номи нек аз нон,
Ба фардо зарраи эмон наҷот аз нори сӯзон аст.
Шунидам ман зи устодам, ки он аз пири худ бишнид,
Ки нуре бар сари деҳқон шабонарӯз ҷӯён аст.
Ба давлатхонаи деҳқон ҳазорон гар шавад меҳмон,
Дилаш ғунҷоише дорад, ба ҳар як рӯ хандон аст.
Илоҳо, бар мани мискин бибахшо роҳи деҳқонӣ,
Ки шояд дарбиёбам ман аз он ганҷе ба деҳқон аст.
Қадам дар васфи деҳқонон ҷӣ лоиқ дур суҳан гуфтаи,
Ки деҳқонро худо додаст, чандин ганҷ пинҳон аст.

Ба андешаи мо, газали, балки сурудаи мазкур аз ҷумлаи беҳтаринҳост, ки ба марди деҳқон бахшида шудааст ва қадру манзалати барзгар дар он васф шудааст.

Аслан шахсе, бахусус сухансарое, ки худ аз табақаи заҳматкашон аст ва ё мардumi меҳнатӣ, ин офарандагони неъматҳои моддиро пуштибонию васф менамояд, наметавонад нисбати онон зулму золимӣ ва ноҳақиқои ҳокимону амалдорону сарватмандонро ва тайёрахӯрии ононро набинад ва нодида бигирад. Баръакс, чунин рафтору кирдори бераҳмонаи ононро, аз ҳисоби меҳнати сангину вазнини халқи заҳматкаш зиндагӣ, айшу ишрат ва кайфу сафо кардану давр ронданашонро бочуръатона зери тозиёнаи танқид мегирад.

Дар ашъори Носеҳи Хатлонӣ, бахусус дар достони «Ҳадиқат-ур-расул», ки саввумин достони таълиф кардааш мебошад ва бештар масоили панду ахлокиро фарогир аст, тоифаи ҳаққимардумхӯр ба меҳнат кардан ва ҳалол хӯрдану ҳалол зистан даъват мешавад. Шоири дар хотимаи ин достон таъкид менамояд, ки:

Шукрилиллаҳ хатм кардам ман китоб,
Шуд айён аз чайби субҳам офтоб.
Ҳаст мазмуни ҳикоятҳои панд,
Муштамил бар вазъҳои дилписанд.
Аксаринаш маънии Қуръон бувад,
Ки дили афсурдагонро кон бувад.
Сабт дар вай гуфтаи Пайғамбар аст,
Бош огаҳ, к-ин садаф пургавҳар аст.
Маслаки асҳоби шайхони кибор,
Қавлу феъли хусравони рӯзгор...⁷³

Яъне, Носеҳи Хатлонӣ дар бештари ҳикоеҳои ин таснифоти хеш «... ба воситаи нишон додани образҳои «мусбии» подшоҳон ва пайғамбарони гузашта, ки худашон бо меҳнати дасти худ рӯз мегузарониданд»⁷⁴ амирону амалдорони замонашро ба меҳнат кардан даъват намудааст. Ба ин маънию мақсад дар «Баёни хилофати Умар разийаллоҳи таъоло анҳу» хеле хуб гуфта шуда:

Чун расидӣ вақти давлат бар Умар,
Баст аз баҳри хилофат ӯ камар.
Чамъ гардиданд асҳоби камол,
Ки диҳандаш аҷрае аз байтмол.
Ҳар қадар гуфтанд ёрони Расул,
Ки зи байтулмол аҷра кун қабул.
Гуфт: «Дорам қуввати касб ин замон,
Нест лоиқ хӯрданам моли қасон».
Аз ҳукумат ҳар гаҳе фориг бигашт,

⁷² Девони Мирзо Қадам. (Мероси адабии шоирони Роғи охириҳои асри XIX ва ибтидои асри XX. ҷилди якум). Мурағтиб Искандар Иқромов, Душанбе: «Кишоварз» - 2009. Саҳ. 95.

⁷³ Носеҳи Хатлонӣ. Ҳадиқату-р-расул. Мурағтиб ва шорехи луғот Саломи Нуриёни Баравнӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. Саҳ.247.

⁷⁴ Ганҷи парешон. Тадқиқоти А.Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. Саҳ. 232.

Чанда мепӯшиду меомад ба дашт.
 Хокро бар фарқ ар мерехтӣ,
 То ба вақти зуҳр хиште рехтӣ.
 Баъд аз ин рафтӣ амири додгар,
 Сӯи кори хеш то вақти дигар.
 То замони рехлаташ ин буд ҳол,
 Касб кардӣ тӯъмаи аҳлу айол.
 Ҳосил овардӣ ба хона кутро,
 Кай назар кардӣ дурру йокутро.
 Эй, ки мегӯӣ амирам дар ҷаҳон,
 Зиндагонӣ бойадат кардан чунон.
 Пайравӣ хоҳӣ агар ту бо Умар,
 Чашм бикшо, сифати ўро нигар.
 Дар аморат мезанӣ лофу газоф,
 Мекунӣ афъоли эшонро хилоф.⁷⁵

Ончуноне зикр гардид, Носеҳи Хатлонӣ дар эҷоди дoston маҳорати хуб доштааст. Ў дар давраи фаъолияти эҷодиааш се дostonи калонҳаҷм, ё худ се маснавии мазмуни панду ахлоқи доштаро таълиф намудааст: «Маҷлисафрӯз», «Ҳайратангез» ва «Ҳадиқат-ур-расул». Ва заррае ҷойи шубҳа намонда, ки муаллиф ё худ таснифгари ҳарсеи онҳо Носеҳ аст, чаро ки дар хотимаи «Ҳадиқат-ур-расул», ки пас аз дуи аввалӣ иншо шудааст, овардааст:

Пеш аз ин тасниф кардам ду китоб,
 Ки шуда мақбули табъи шайху шоб.
 Аввалинро Маҷлисафрӯз аст ном,
 Дуввумиро Ҳайратангез ихтимом.
 Исми ин гашта Ҳадиқату-р-расул,
 Чорбоғаш гуфтаанд аҳли қабул.⁷⁶

Ва шоир андаке поинтар бори дигар таъкид мекунад, ки ин дostonро низ худӣ ў тасниф намудааст:

Абдурахмон ибни Мирзоподшоҳ,
 Котиби ин нусха шуд беиштибоҳ.

Ҷойи тазаккур аст, ки дар девони ашъори Носеҳи Хатлонӣ назар ба дostonхояш мавзӯоти иҷтимоӣ бештар ба назар мерасад ва қисмати калони таълифоташ як навъ хосияти тарҷумаихолиро дорост, ки чуноне болотар қайд намудем, аз мазмуну мундариҷаи онҳо аҳволи рӯзгори шоир ва ба чи қору касбҳое шуғл варзиданаш то андозае айён мегардад.

Баръакси ин дар ҳар се дoston шоир асосан сари масъалаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ андешаронӣ намуда, бисёр фикрҳои пешқадам баён кардааст. Дар маҷмӯъ Носеҳ ба сифати як шоири пешқадам ва хуб бехтарину волотарин хислатҳои ҳамидаи инсониро тарғибу ташвиқ ва ахлоқу хислату кирдорҳои баду зишти

⁷⁵ Носеҳи Хатлонӣ. Хадиқату-р-расул. Мураттиб ва шорехи луғот Саломи Нуриёни Баравнӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. Саҳ.45 - 46.

⁷⁶ Носеҳи Хатлонӣ. Хадиқату-р-расул. Мураттиб ва шорехи луғот Саломи Нуриёни Баравнӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. Саҳ.247.

ҷомеаи замонашро баҳри беҳбуди ахлоқи ҷомеа ва саодатмандии мардуму диёр мазаммат намудааст. Гузашта аз ин, аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқии мавзӯҳои дostonҳои таснифнамудаи шоир ва умуман ашъораш метавонанд имрӯз ва дар оянда ҳам дар кори ислоҳи камбуду норасоҳои дар ахлоқу маънавиёт ва ҳам иҷтимоиёти ҷомеа ҷойдошта нақши бориз бибозанд.

Носеҳи Хатлонӣ таснифи дostonи «Маҷлисафрӯз»-ро дар соли 1220 хичрӣ мутобиқ ба соли 1805-1806 милодӣ ба охир расонидааст. Он «нисбатан бар ду дostonи дигараш бузургтар мебошад. Дoston иборат аз 193 varaқ буда, дорои 4124 байт аст. Вале аз аввали китоби чанд varaқ афтадааст, ки миқдори байтҳои онро муайян кардан мумкин нест. Ин дoston ба 33 боб тақсим шуда ва бобҳо дар навбати худ, боз ба фаслҳо ҷудо карда мешавад»⁷⁷

Тавре борҳо ёдрас гаштем, ин асар асосан мавзӯҳои панду насихати ро фарогир мебошад ва шоир бо илтифот тавсия менамояд, ки ҳамагон аз ин чашмаи маънавий нӯш ва аз мавоҳи ин боғ даҳон ширин кунанд:

...Муштамил бар насоеҳ асту панд,
Нӯш кун шарбати сухан чун қанд.

Дostonи дигари худ «Ҷайратангез»-ро Носеҳи Хатлонӣ дар соли дигари пас аз хатми таснифи «Маҷлисафрӯз», яъне дар соли 1221/1806-1807 китобат мекунад.

Сана алфу дусадду бисту як буд,
Ки аз таснифи назмаш дил биёсуд.

Модоме шоирро фақат аз таснифи ин асари панду насихатӣ дил биёсудааст ва ӯ ин корро бо камоли майлу завқ ба анҷом расонидааст, пас ривоёту ҳикоёти пандуахлоқии биступанҷ фасли он чи гуна метавонад ба дилҳои хонандагон фарах набахшад ва роҳи ростину корҳои ростин ҳидоят нанамояд. Тибқи маълумоти овардаи А.Ҷабибов ин дoston аз 124 varaқ иборат буда, дар varaқи он 32 байт ҷой дода шудааст, ки дар маҷмӯъ 3963 байтро ташкил менамояд.

Дар мавриди соли таснифи дostonи саввум ва охирини Носеҳи Хатлонӣ «Ҷадиқат-ур-расул» дар аввали ин нигошта ишора рафт, ки он соли 1811 мебошад. Ин дoston ҳам саросар пандуахлоқӣ буда, хушбахтона, то замони мо ҷаҳор нусхаи хаттии он ҳифз ва дастраси аҳли илм гардидааст. Нусхаи 1484 АИ Тоҷикистон ва нусхаи 8500 Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯрайҳони Берунии АИ Узбекистонро муҳаққиқон дастхати худӣ Носеҳи Хатлонӣ меҳисобанд ва корҳои тадқиқотӣ аз рӯйи онҳо сурат гирифтааст.

Дар илми адабиётшиносии тоҷик муҳаққиқ Амирбек Ҷабибов аввалин олиме буданд, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи ин дoston сари кор гирифтанд. Мавсуф нусхаи 8500 АИ Узбекистонро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода, дар «Ганҷи парешон» овардааст, ки он «дорои 133 varaқ буда, дар ҳар varaқи он 30 сатр ҷой гирифтааст, ки ҳамагӣ 4 ҳазор байтро ташкил медиҳад. Ғайр аз он ки дostonи мазкур 4 ҳазор байт дорад, боз шоир онро ба 4 фасл тақсим мекунад. Шояд барои ҳамин ҳам бошад, ки гоҳо онро «ҷорбоғ» ҳам менаманд».⁷⁸

⁷⁷ Ганҷи парешон. Тадқиқоти А.Ҷабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. Саҳ. 229.

⁷⁸ Ганҷи парешон. Тадқиқоти А.Ҷабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. Саҳ. 229.

Ду нусхаи дигар аз тарафи котибон бе нишон додани маъхаз нусхабардорӣ шудаанд. Якеи онҳо нусхаи 737 Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Тоҷикистон мебошад.

Пеш аз он ки дар мавриди нусхаи чоруми ин дoston ҳарф занем, бояд гуфт: дар соли 2005 «Ҳадиқату-р-расул»-и Носеҳи Хатлонӣ бо хати сирилик тариқи Муассисаи нашриявии «Маориф ва фарҳанг»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 268 саҳифа бо теъдоди 500 нусха рӯйи чоп омад. Бешак, ин як тӯҳфаи арзандае гардид барои аҳли илму адаб ва муштоқони каломии бадеъ, хоса адабиёти классики тоҷику форс...

Мураттиб ва шореҳи луғоти ин китоби нодиру пурарзиш Саломии Нуриёни Баравнӣ, дар пешгуфтори китоб ёдрас месозад, ки ин нашри сирилик аз рӯйи нусхае воқеъ гардидааст, ки он моли шахсии ӯ мебошад ва аз падар мерос мондааст. «Падарам- Нуруллоҳбеки Маҳрамабек наввараллоҳи марқадуҳу марди китобдӯсте буд. Аз вай ба мо чанд китоб, аз қабилӣ «Девон»-и Хоҷа Ҳофиз, «Девон»-и Халлоқулмаъонӣ Бедил, нусхаи қаламии асари панду насиҳатие бо унвони «Ҳадиқату-р-расул» ёдгор мондааст. «Ҳадиқату-р-расул», ки ҳоло дар дасти Шумо аст, ханӯз дар солҳои донишандӯзӣ нусхаи қаламии он чанд муддат дар дасти банда – Салом Нуриёни Баравнӣ буд ва ман ба мутолиаи ин асар машғулият доштам, вале вақти зийоде, ки сарфи омӯзиши фанҳои расмӣ донишгоҳи омӯзгорӣ мегардид, имкони ба ин асар ҷиддан машғул шудан намедод. Ҳодисаҳои солҳои охир, нооромии ҳаёти сийосӣ ҷумҳурӣ, ки ба муваққатан ба хонаи бобой баргаштани банда сабаб гардид, маро водор намуд, ки ба омӯзиши «Ҳадиқату-р-расул» баргардам. Чун ба ин асари тарбиявӣ-ахлоқӣ, аз назари таҳқиқ наздик шудам, дарёфтам, ки китоб метавонад дар баланд бардоштани маърифати хонандагон, дар иморати одобу ахлоқи костаи омма ҳиссагузор бошад, бинобар ин зарур донистам, ки матни пурраи онро ҳамчун ёк сарчашмаи нодири мероси миллии тоҷикон ба нашр омода созам».⁷⁹

Бояд зикр намуд, ки Саломии Нуриёни Баравнӣ аз солҳои навадуми садаи гузашта ба ин ҷониб ба омӯзиш, пурраву мураттабсозӣ ва дастраси умум гардонидани «Ҳадиқату-р-расул»-и Носеҳи Хатлонӣ машғул шуда, як қатор мақолоту таълифоте ба таъб расонидааст, ки мукамалтаринаш ҳамин чопи сирилики дoston мебошад. Мо ният дорем сари ин мавзӯ ва дар мукамалсозии дoston хизматҳои кардаи Саломии Нуриёни Баравнӣ ва саҳми ӯ, инчунин мазмуну мундариҷа ва мавзӯоти «Ҳадиқату-р-расул» муфассалтар дар мақолоте дигар сӯхбат намоем, чаро ки ҳаҷми ин нигоштаи мо дигар имкони давом додани мавзӯро намедихад.

Тавре ки дар аввал зикр гардид, инчунин дар мавриди маълумоти дигар далелу бурҳонҳои нав пайдогашта вобаста ба зиндагиномаи шоир низ таври алоҳид хоҳем навишт.

Ин ҷо ба хотири ба дарозо накашидани мақола ба таври умумӣ ёдовар мешавем, ки Носеҳи Хатлонӣ дар «Ҳадиқату-р-расул» низ чун дар дигар асарҳои бо нияти саҳмигарӣ дар беҳсозии ахлоқи ҷомеа, тарбияи инсонии комили дорои ахлоқи ҳамида, дар рӯҳияи инсондӯстӣ, садоқату вафодорӣ, некниятӣ, ҳақиқатҷӯию ҳақпарастӣ, хайркорӣ ва ҳалолхӯрӣ, касбомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ тарбият намудани одамон, хоса насли наврасу ҷавон, дур будан аз қору амалҳои зишту носавоб, золимию бадандешӣ, фиребгарӣ, ҳаққимардумхӯрӣ ва

⁷⁹ Носеҳи Хатлонӣ. Ҳадиқату-р-расул. Мураттиб ва шореҳи луғот Саломии Нуриёни Баравнӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. Саҳ.5.

мардумозорӣ, ғайбату гапчинию гапбарӣ ва амсоли инҳо ба масоили зиёди маънавию иҷтимоӣ дахл мекунад ва мавқеи инсонро, чи мард бошаду чи зан, дар ташаккулу пешрафти ҳаёти ҷомеа аз муҳимтарин омилҳо меҳисобад ва ташвиқу тарғиб менамояд. Ва ҷуноне аз таҳаллуси шоириаш пайдошт, панду насиҳат мекунад.

Хулоса, Абдурахмонхоҷаи бинни Мирзоподшоҳи Хатлонӣ, мутахаллис бо Носеҳи Хатлонӣ, тавре ки аз шиносӣ бо осораш ва мутолиаи он бармеояд, аз адибони пешқадам, соҳибистеъдод ва сермаҳсулу бомаърифати охирҳои садаи ҳаҷдаҳум ва аввалҳои садаи нуздаҳум буда, дар дostonсароӣ ва таснифи дoston маҳорати хуб доштааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, назм, сахм, бисёрчанба, эҷодиёт, шеърҳо, муаллим, некбинӣ, ёддошт.

Адабиёт:

1. Абибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон. Душанбе: Дониш, 1971.
2. Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX). – Душанбе: Дониш, 1984.
3. Ганҷи парешон (тадқиқоти А.Ҳабибов). Душанбе: Ирфон, 1984.
4. Носеҳи Хатлонӣ. Хадиқату-р-расул. Мураттиб ва шореҳи луғот Саломӣ Нурийони Баравнӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005.
5. Девони Мирзо Қадам. (Мероси адабии шоирони Роғи охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX. ҷилди якум). Мураттиб Искандар Икромов, Душанбе: «Кишоварз» - 2009.
6. Фарҳод Шафиев. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб (нимаи дуюми асри XX). – Душанбе: «Шуҷоӣён», 2011.

НОСЕХ ХАТЛОНИ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПЕВЕЦ КОНЦА 18 – НАЧАЛА 19 ВЕКОВ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Г. Бури

Автором на основании достоверных источников анализируется жизнь творчество одного из ярчайших представителей таджикской поэзии конца 1 и начало 20 века Носеҳа Хатлони, внёсшего огромный вклад в литературе и деле воспитания порастающего поколения.

Тем временем автором упоминается о том, что в деле изучения автобиографии и творчество поэта со стороны некоторых исследователей допущены ряд ошибок и недоразумений, которых автор как прямой родственник Носеҳа Хатлонӣ опровергает и дополняет.

Ключевые слова: литература, поэзия, вклад, многогранность творчества, стихи, учитель, благоразумие, воспоминание.

NOSEHA KHATLONI - THE OUTSTANDING SINGER OF THE END 18 - THE BEGINNINGS OF 19 CENTURIES OF THE TADJIK LITERATURE

G. Buri

The author on the basis of authentic sources analyzes a life creativity of one of brightest representatives of the Tadjik poetry of the end 1 and the beginning of 20 centuries Noseha Hatloni, brought the huge contribution to the literature and business of education of becoming overgrown generation.

In the meantime by the author it is mentioned about an ohm, that in business of studying of the autobiography and creativity of the poet from some researchers a number of errors and misunderstanding which the author as direct relative Noseha Natloni denies are admitted and supplements.

Keywords: the literature, poetry, the contribution, many-sided nature of creativity, verses, the teacher, prudence, memoirs.

МОНӢ ВА МАЗДАК – ДИНОВАРОНИ БОСТОН

Зафар Мирзоён, ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Бисёриҳо огоҳанд, ки пеш аз ислом пазируфтанд, гузаштагони дури мо худ диноварон буданд ва то пайдоиши боварии зардуштӣ ба меҳрпарастӣ (Митроизм) ихтиёр доштанд. Дар замони ривочи ойини Зартушт, дар сарзамини иронитаборон, мардум динҳои дигарро низ парстанда буданд, ки бузургтарини онҳо яке дини Монӣ ва дигаре дини Маздак буданд. Аммо чун ин динҳо тобишҳои инқилобӣ ва талоши чирамандӣ бар ҳокимият доштанд, аз ҷониби шоҳон сарқуб гардида, сарваронашон ба нобудӣ супорида шуданд. Мо дар ин навиштор кӯшиш дорем то нигари хонандагони гаронмояро ба пешинаи бовариҳои динии ниёконамон ҷалб намоем.

Монӣ

Монӣ бунёдгузори ойини монавӣ, писари Фотак ё Потак, зодаи Бобил ва модараш аз хонадони шоҳони Ашконӣ буд. Дар ҷавонӣ ба омӯхтани илмҳои замона, ҳамчунон ҳикмат ва мутолиа дар динҳои зардуштӣ, исавӣ ва дигар динҳои замони хеш пардохт. Ва дар синни 24 солагӣ даъвои паёмбарӣ кард ва худро «Форқлид», ки Масеҳ зуҳури ӯро ваъда дода буд, муаррифӣ кард ва ойини худро ошкор сохт. Чанде дар Байаннахрайн ба таблиғ ва густариши дини худ пардохт ва он гоҳ тавассути Пирӯз, бародари Шопур, подшоҳи Сосонӣ, ки дини вайро пазируфта буд, ба Шопур муаррифӣ шуд ва Монӣ яке аз китобҳои худро ба номи «Шопургон» ба ӯ тақдим дошт. Шопури I дар оғоз бо Монӣ бо меҳрубонӣ рафтор кард ва пайравонашро дар мазҳаби худ озод гузошт, вале баъдҳо тахти фишори рӯҳониёни зардуштӣ қарор гирифт ва Шопур ӯро аз Ирон табъид кард.

Монӣ дар айёми оворагӣ ба Чин, Ҳинд ва Тибет сафар кард ва пас аз марги Шопур дар соли 272 -и мелодӣ ба Ирон бозгашт. Ҳурмуз ҷонишини Шопур аз Монӣ пазироӣ кард ва ӯро гиromӣ дошт ва иҷоза дод, ки ойини худро озодона густариш диҳад. Монӣ дар ин замон бештар байни масеҳиёни Байаннахрайн ба интишор ва таълими мазҳаби худ пардохт ва дар муддате кӯтоҳ пайравони бисёре ёфт. Аммо дере нагузашт, ки Баҳроми I, фарзанди Ҳурмуз ба подшоҳӣ расид ва тахти фишори рӯҳониёни мутаассиби зардуштӣ Баҳроми I ӯ ва ёронашро дастгир кард ва Мониву ёронашро ноҷавонмардона ба қатл расонданд ва пӯсти Мониро канданд ва пур аз қоҳ карданд ва ба яке аз дарвозаҳои шаҳри Ҷундишопур овехтанд ва дар ин амал 12000 нафар аз пайравони ӯ кушта шуданд.

Дар мавриди Монӣ ва бовариҳои ӯ бояд гуфт, ки Монӣ барои ин ки усули ойини худро ба мардуми бесавод биомӯзонад, онҳоро бо тасвирҳои зебо наққошӣ мекард ва ба ҳамин сабаб ӯро Монии наққош ҳам мегуфтанд. Бо аз байн рафтани Монӣ, пайравонаш дар давраҳои пасин дар ҷаҳон пароканда шуданд ва ба таблиғи дини ӯ пардохтанд ва ҳатто пас аз пайдоиши ислом ойини ӯ дар Осиёи Марказӣ то ноҳияҳои Тибет ривоч дошт. Дар Аврупо низ ойини монавӣ то ҷануби Фаронса нуфуз кард ва Сен Августин - кашиши шинохтаи масеҳӣ дар асри V

мелодӣ ба муддати 10 сол аз пайравони мазҳаби Монӣ шуд ва ӯ низ зери фишори аҳли калисо дини мониро тарк кард. Мазҳаби Монӣ дар асл таркибе аз динҳои Зартуштӣ, Исавӣ, Буддой ва Юнонӣ буд. Монӣ аз назари андешаи мазҳабӣ ва фалсафӣ бар он бовар буд, ки олам аз ду унсури рӯшонӣ ва торикӣ ба вуҷуд омада ва асоси он бар пояи хубӣ ва бадӣ устувор аст, вале дар поёни дунё рӯшноӣ аз торикӣ ҷудо хоҳад шуд ва сулҳи абадӣ ҳама ҷоро фаро хоҳад гирифт. Ин андеша баргирифта аз андеша ва ойини Зартушт аст, яъне Аҳурамаздо (рӯшноӣ) ва Аҳриман (торикӣ) аст, ки саранҷом Рӯшноӣ бар Торикӣ пирӯз мешавад.

Монӣ дар ҳақиқат навъе ирфон ва нафскушии масеҳиятро дар дарунмои бовариҳои худ ҷо дода буд ва ба навъе зуҳд ва бениёзӣ аз дунёро таблиғ мекард ва ин ки инсон бояд аз лаззатҳои дунявӣ, монанди издивоҷ, хӯрдани гӯшт, нӯшидани шароб ва гирдовариҳои мол ва сарват бипарҳезад ва пайравону руҳонияти монавӣ муаззаф буданд, ки беш аз хӯроки якрӯза ва либоси яксоларо андӯхта накунад ва аз ҷамъовариҳои молу сарват бипарҳезанд.

Монӣ ба 5 асл, ки аз худованд содир шуда, яъне идрок, ақл, фикр, тааммул ва ирода таваҷҷӯҳи зиёд менамуд ва инҳо асоси таълимоти ӯ буданд. Монӣ рисолати Зартушт, Буддо, Масеҳро тасдиқ карда, мегӯяд «ҳар замоне паёмбаре ҳамчун Зартушт, Буддо, Масеҳ ва дигарон зуҳур кардаанд ва акнун ман низ ба паёмбарӣ расидам». Дини Монӣ аз тариқи Шом ва Миср ба Аврупо роҳ ёфт ва махсусан дар Рум бо дини Исо баробарӣ мекард. Аз назари ахлоқӣ як фарди монавӣ мебоист се аслро, ки бо он се асл мӯҳр мегуфтанд, риоят кунад: 1. Мӯҳри даҳон (дури аз гуфтори бад), 2. Мӯҳри даст (парҳез аз кори бад), 3. Мӯҳри дил (дури аз пиндори бад), ки ин се асл баргирифта аз ойини Зартушт - «гуфтори нек, пиндори нек ва рафтори нек» мебошанд.

Ибодати монавиён содда ва ҳамроҳ бо нағмаҳои мусиқӣ буд. Пайравони Монӣ дар ҳар моҳ 7 рӯзро рӯза мегирифтанд ва муҳимтарин рӯз барои онҳо якшанбе буд. Дар моҳи март ҳам рӯза мегирифтанд ва охирин рӯзи ин моҳро ид мегирифтанд, ки «Бимо» ном дошт ва он ба ёди шаҳодати Монӣ баргузор мешуд, ки минбари ҳоли мегузоштанд ба ёди Монӣ ва дар юнонӣ минбарро «Бимо» мегуфтанд.

Пайравони Монӣ намоз ҳам ба ҷо меоварданд ва пеш аз он мебоист бо оби ҷорӣ вузӯ гирифта ва бадани худро маҳс кунанд ва агар об набуд, бо хок ё кум таяммум мекарданд. Намозро ба сӯи Офтоб ва Моҳ баргузор мекарданд, ки ёдовари мазҳаби Митроизм аст. Дар ҳар намоз ҳам 12 сачда мекарданд. Пайравони Монӣ маҳалли ибодат ва риёзати худро дар Моваруннаҳр «Хонгоҳ» мегуфтанд ва ин вожа баъдҳо дар адабиёти суфиёна бо номи «Хонқоҳ», ё Хонақоҳ маъруф шуд. Монӣ ба таносух муътақид буд (Хулули рӯҳ дар бадани дигар). Зоҳиран ақидаи таносухро аз буддоиёни Ҳинд гирифта буд ва дар забони буддой таносух «Симсора» гуфта мешуд ва ҳамин андешаи таносух баъд аз ҳамлаи аъроб дар миёни пайравони Абумуслими Хуросонӣ ривож дошт, ки ба «Хулулия» маъруф буданд. Дар ҳақиқат ин таносух ба тафсири рӯҳию равонӣ навъе умед ва идомаи мубориза ва навъе диалектика аст, ки бо марги як нафар озодихоҳ ва мубориз, ки барои манфиатҳои халқ меҷангад, ҳарчанд ки ӯ кушта шавад, вале роҳу ёдкард ва муборизаи ӯ идома хоҳад дошт. Ва аз ин рӯ, ин андешаи Монӣ қобили аҳамият аст, ки бо боварӣ ба ҷовидонагии рӯҳ ҳамвора мубориза ва талошро ба шаклҳои мухталиф ва дар қолаби инсонҳои дигар таҷассум ва ҷилвагар мекунад. Таблиғ ва тарвиҷи дини Монӣ илова бар Аврупо ба вижа ҷануби Фаронса дар дигар кишварҳо ҳамчун Арманистон, Испания, Туркия, Муғулистон, Сурия, Алҷазоир, Арабистон, Ҳинд, Чин то Африқо ва Португалия,

Императории Рум кашида шуд. Аз чула осори Монӣ илова бар «Шопургон» Артанг ё Аржанг, Инчили ҷовидонӣ ё кабир аст, ки бо забони суриёни таълиф шудааст. Ҳамчунин «Сафар – ул – асрор» ва «Сафар – ул – чабобира» аз ҷумали осори ӯст. Монӣ мегуфт ман аз маркази олам ҳастам, хотами Расул (яъне охири расул) ва паёмбари тамоми ҷаҳонам. Ҷои пой маҳками монавиён дар Суғд, дар шаҳрҳои Самарқанд ва Тошканд барои тасаллути монавия дар қаламрави Суғд дар замони Сосонӣ барои густариши Монавия дар Шарқ бисёр дорои аҳамият буд. Тибқи назари Бобочон Ғафуров дар Осиёи Миёна ва Туркистони Шарқӣ Монавия хеле аз ҷиҳатҳои дини Буддоияро касб ва баъзе унсурҳои таълимот ва қисмати истилоҳоти онро пазируфт.⁸⁰ Ба ҳар ҳол дини Монӣ мутаносиб бо замони Сосонӣ ва ҷудоӣ, ки дар дини Зартушт сурат гирифта буд, бо баҳрагирӣ аз динҳои дигар мисли Исавӣ, Буддой, ақидаҳои фалсафии Юнон мазҳаби наво ба ниёзи замон ба вучуд овард ва нисбат ба дини Зартуштии Сосонӣ наватар ва замонавитару модернтар буд ва ислоҳоти мазҳабӣ ва иқдомоти амалии Монӣ дар ҳақиқат наво реформа ва ислоҳоти иҷтимоӣ ва мазҳабӣ ба навои тудаҳои заҳматкаш буд. Ва ҳамин тавачҷӯ ба манфиатҳои тудаҳо боис шуд, ки ҳукумати вақти давраи Сосонӣ ва рӯҳониёни Зартуштӣ, ки манфиатҳои худро дар хатар медиданд, бо Монӣ ва андешаҳои халқии вай ба мубориза бархостанд, ӯ ва ёронашро ба қатл расонданд.

Маздак

Маздак аҳли Истаҳри Форс буд ва номи падараш Бомдод. Ду садсола пеш аз Маздак марде ба номи Зартушт Будан ё Бундис писари Хургон, ки аз мардуми Фасо (Пасо) дар форс буд ва мазҳаби монавӣ дошт, ойине бо номи Диристдин (Дини воқеӣ, дини дуруст) ро пай афканд ва Маздак, ки аҳли амал буд, ин андешаро, ё ойинро ривож дод. Дини Маздак бозсозишудаи дини Монӣ буд. Дар ин ойин ба 4 масъала тавачҷӯ мешуд: дарёфтани, хуш, ҳофиза ва шодмонӣ, ки ин 4 падида ҳамчун 4 нерӯ номбар мешуданд. Дар ойини Маздак аз ҳар чи алоқаи раво ба модда зиёд кунад, бояд худдорӣ мешуд. Ба ин ҷиҳат, хӯрдани гӯшти ҳайвонот назди маздакиён харом буд. Дар ҷомеаи монавиён муъминони дараҷаи аввал маҷбур буданд, ки саросари зиндагониро бедуни зан бигзаронанд ва танҳо иҷоза доштанд хӯроки як рӯз ва либоси як солро молик бошанд. Вале бузургони кеши Маздак дарёфтанд, ки мардумони оддӣ наметавонанд аз лаззатҳои дунявӣ, яъне доро будан, хоста ва баҳравар шудан аз занон сарфи назар намоянд, магар вақте ки қодир бошанд майли худро амалӣ кунанд ва рӯи ҳамин асл афкор ва назарияи иҷтимоии Маздак падида омад.

Маздак боварманд буд, ки васоили зиндагиро рӯи замин офарида то ҳама баробари якдигар аз он бархӯрдор шаванд. Чун ҳар кас мехоҳад беш аз дигаре аз дунё баҳраманда гардад, дар натиҷа ба ҳушунат ва бадрафторӣ даст мезанад ва нобаробарӣ ва беадолатӣ ва ихтилофоти табақотӣ аз ин ҷост, ки пеш меояд. Маздак бар он бовар буд, ки ҳеҷ кас дар ин дунё бархоста бо молу сарват бар дигарон бартарӣ надорад ва дар ин маврид ихтилоф ва табъизе набояд вучуд дошта бошад ва он чи асоси зиндагиро месозад, танҳо баробарӣ, мусовот ва адолати иҷтимоӣ аст. Ва бояд аз баҳрабарӣ ва истеъмору истисмори дигарон парҳез кард ва набояд табақаҳои заифро ҳамчун гулом ва барда дар ихтиёр дошт.

Кубод – подшоҳи Сосонӣ тарафдори ойини Маздак шуд, вале бар асари шӯриши начибзодагон ва феодалҳо, ки манфиатҳои худро ба хатар афтода буд, ба

⁸⁰ Б. Г. Гафуров Таджики. Москва: Наука, 1972. стр., 173.

муқобили Маздак ва Қубод бархостанд. Қубод ба кишвари Ҳайтолиён паноҳ бурд ва чанде пас бо ёрии лашкариёни Хоқон дубора ба Ирон бозгашт ва тоҷу тахти худро ба даст овард. Дар ин бора Кристенсен тарихнигори донморкӣ менависад: «Қубод низ ба ойини маздакиён пайваст, аммо бо тавтиаи сарватмандону қудратмандону рӯхонияти зартуштӣ аз подшоҳӣ барканор шуд ва ба подшоҳи Ҳафтолиён паноҳ бурд, вале дере нагузашт, ки дубора ба Ирон бозгашт ва дар ниҳоят 42 сол подшоҳӣ кард».⁸¹ Вале ин бор робитааш бо маздакиён сард шуд. Чанде пас ба хангоми тарҳи масъалаи ҷонишинии Қубод, ки Хусрави Анушервон ва Ковус, фарзандони Қубод номзад ба валиаҳдии Қубод шуданд, маҷлиси мубохисаи мазҳабӣ ташкил доданд ва дар ҳамин маҷлис бо ҳамдастии Ускуф ё Кашиши бузурги Исавиён (епископ) ва рӯхонии зартуштӣ Маздакро муҳокима карданд. Бинобар ривоятҳои мухталиф, теъдоди 80000 то 150000 нафар аз маздакиёно қатли ом карданд ва ба ин тариқ ашроф, феодалҳо ва сарватмандон, ки хостори ҷомеаи табақотӣ ва истисмор ва баҳрагирӣ аз табақоти фурудаст бахусус кишоварзон буданд, осудахотир гаштанд ва ба истисмору зулму беадолатӣ пардохтанд ва аз хатари ислоҳоти пешравонаи маздакиён осудахотир гаштанд ва ба қавли Фирдавсӣ:

Бузургон шуданд эмин аз хоста,
Зану зодаву боғ ораста.

Дар як баррасии саросарӣ метавон гуфт ҷомеаи Сосонӣ ва ҳукумати Сосонӣ як ҷомеаи пуштибони ашрофӣ, мубтанӣ бар низомҳо ва муқаррароти ҷабрангез ва золимона буд ва вижагии ин ҷомеа иборат буд аз гузори тарихӣ ва дардноки он аз низоми дудмонӣ ва бардағӣ ба низоми феодалӣ ва ин амр дар ҳукуматҳои пешин низ ба чашм меҳӯрд ва тазодҳои иҷтимоӣ ва табақотии ваҳшатноке вучуд дошт ва қударту сарват ва усулан оромишу осоиш ва зиндагии беҳтару бартар ҳамеша дар ихтиёри начибзодагону амирону шоҳзодагону дарбориёну вобастагони онҳо буд. Ва тақвоҳои онҳо низ рӯхоният ва мазҳаб буд. Яъне иттиҳоди давлат ва мазҳаб ва манфеи муштараки ҳар ду ончунон буд, ки қудрат ва ҳукуматро ҳар тавр, ки меҳостанд, дар ихтиёри худ мегирифтанд ва ҳаргиз ба фикри осоиш ва зиндагии хуби мардум набуданд.

Мақоми салтанат аз рӯи суннат меросӣ буд. Афроди хонадони шоҳӣ ба бузургтарин амлокдорон табдил ёфта буданд ва табақаи сарватмандон ва рӯхонӣ низ заминҳои зиёде дар ихтиёр доштанд ва дар ин миён рустоиён ва кишоварзон зери фишорҳои сахте буданд ва молиётҳои (андозҳои) сангину миёншикан ба давлату дастгоҳ меоданд ва натиҷаи заҳмату дастранҷашон насиби феодалҳо ва ашроф мешуд. Дар асл барда ва ғуломе буданд, ки барои қудратмандону зӯроварон кор мекарданд. Дар натиҷа онҳо пайвастагӣ ва шавқе барои кор кардан дар рустоҳо надоштанд ва гурӯҳ – гурӯҳ ба шаҳрҳо мерафтанд. Аммо кӯчидани онҳо ба шаҳрҳо вазъи зиндагиашонро тағйир намедод ва мушкилиҳои навро барояшон эҷод мекард. Дар ҳақиқат ҳама чиз дар ихтиёри гурӯҳи мушаххас буд. Дар ҳалқаи шоҳ 7 ашрофи бузурги хонадони Сосонӣ ва асилзодагон ва мулозимони дарбор ва волиёни шаҳрҳо ва ноҳияҳои қаламрави Сосонӣ ва ашрофи рӯхонӣ дар қолаби мубадони мубад ва ҳирбадони ҳирбад (ба монанди имомони аъзами дини ислом) гирд омада буданд ва ин гурӯҳҳо ҳар кадоме талош доштанд бо наздикии бештар ба подшоҳ қудрат, мансаб ва сарвати

---

⁸¹ А.Кристенсен. Ирон дар замони Сосонӣ. (тарҷумаи Рашид Ёсумӣ). Техрон, Интишороти Амири Кабир, 1367, с.345

бештаре ба даст оранд. Дигар табақоти чомеа аз чумла хунармандон, пешаварон, кишоварзон, домдорон (чорвопарварон) зиндагии бардавор ва ғуломгунае доштанд ва аз ҳуқуқи камтар бархӯрдор буданд ва ҳар гуна эътироз ваҳшиёна саркуб мешуд ва роҳи тараққӣ ва ҳатто донишандӯзӣ барои табақоти маҳрум манъ буд ва ночор рӯ ба зиндагии фалокатбор ва марги тадриҷӣ буданд. Аз сӯйи дигар, ҷангҳои дарозмуддат миёни Ироно Рум ва ҷанг бо Ҳафтолиён фишорҳои иқтисодӣ ва молиро ба рӯи табақоти нодор садчандон карда буд ва барои таъмини хароҷоти сипоҳиён ва ниғаҳдории тоҷу тахт ва идомаи чаповул ва ғоратгарии худ молиётҳои гуногун ва хароҷот аз мардум мегирифтанд. Дар чунин шароите буд, ки ҷунбиши Маздакия ва ибрази назарияи иштирокии (коллективиӣ) моликият тавассути Маздак шакл гирифт ва дар воқеъ навъе инқилоби фикрӣ ва амалӣ ва сотсиалистӣ буд, ки Маздак бонӣ ва бунёдгузори он гардид ва дар натиҷа аз атроф ва тамоми ҷойҳои қаламрави Сосонӣ табақоти нодор ва ситамдида баҳсус пешаварони тихидаст ва кишоварзон, домдорон (чорвопарварон) ва ба таври умумӣ раъияти мазлум ба Маздак пайвастанд ва ҷунбиши ӯ тақрибан саросари қаламрави Сосонино фаро гирифт ва пояҳои қудрат ва азамати золимонан онҳоро суст гардонид. Дар воқеъ бояд гуфт, ки наҳзати Маздакия, ки решаи он дар монавия аст ва монавия низ ки ба наҳве мутаассир аз Зартуштхургон ва ӯ низ таълимоташ баргирифта аз Зартушти паёмбари бузург аст, мутаносиб бо рӯҳ ва ниёзи замон ва шароити айнии чомеа даст ба ислоҳоте зад ва ба навъе омил ва боиси инқилоби иҷтимоӣ ва сотсиалистӣ шуд ва бо тақя ба амал андешаҳои пешрафтаи худро ба миён гузошт ва таълимоти инсондӯстонаи Зартушти паёмбарро, ки аз камхирадӣ ва ҳавобаландии рӯҳониёни аз ҳақиқат ҷудо монда дини ӯ камранг шуда буд, ба таври илмӣ ва амалӣ зинда кард ва ба шарҳу тафсири иҷтимоии он таълимот пардохт ва дар ҳақиқат назария ва андешаҳои асил ва гиромии Зартуштро бар хилофи муҳолифатҳои ашроф ва рӯҳониёни зартушті дар амал татбиқ кард ва «пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек» ва ба вижа кирдори нек, ки ҳамон аъмол ва афъол ва рафтори одилонаи зиндагии иҷтимоии бетабақа ва адолатхоҳона буд, ба якдигар гирех ва пайванд зад ва нишон дод, ки пиндори нек ва гуфтори нек замоне арзиш доранд ва маънию мӯҳтаво пайдо мекунанд, ки амалан ба сурати кирдори нек дар чомеа пиёда шаванд. Ва дарвоқеъ кирдори нек чизе ҷуз адолати иҷтимоӣ, мусовот ва баробарӣ, адлу инсоф, додгустарӣ ва инсондӯстӣ ва озодии баёну забон ва демократия ва аҳамият додан ба шарофату шахсияти инсон чизи дигаре набуда ва нест ва ҳама андешамандон ва раҳаброни динӣ ва сиёсӣ барои ин маънӣ омадаанд ва суҳанҳо гуфтаанд ва аз ин рӯ аст, ки субъектив бояд бо объектив пайванд бихӯрад, вагарна тамоми ҳарфҳои зебо ва андешаҳои воло хангоме амалӣ нашаванд, дар ҳақиқат авомфиребии чомеа аст ва Маздак бо дарки дурусти ин маънӣ талош кард, ки гуфтор ва пиндори некро ба арсаи амалӣ ва практикаи чомеа гирех бизанад ва суду манфиати чомеаро, ба вижа заҳматкашонро таъмин намояд, чаро ки торих нишон дода табақоти заҳматкаш асос ва бонии қору фаъолият ва истеҳсолоти чомеа ҳастанд ва бо қору талоши ин табақа аст, ки чомеа метавонад ба истиклоли иқтисодӣ ва худкифоии моддӣ ва бениёзӣ аз дигарон бирасад. Пас табиӣ аст, ки боясти ҳуқуқи ин табақа ва арзишу эътибор ба шахсияти онҳо маҳфуз ва муқаддас шумурда шавад ва дур аз таҷовузу дастдарозии қудратмандону зӯрварон бошад ва ҳамаи андешаҳои метафизикӣ ва фалсафии Зартушту Монию Буддо дар ростии густариши ин маъно буда ва ҳаст. Вале мутаассифона, дар дарозии торих бо иттиҳоди номуқаддаси дину давлат ва истибдоди динӣ, давлатӣ ва сиёсӣ ҳуқуқи табақаҳои заҳматкаш, кишоварзону коргарон поймол шудааст ва ба номи дину давлат қудратмандону

зӯроварон бар шонаҳои мардум савор шудаанд. Ва ҳамвора фосилаи забон то амал бениҳоят будааст ва ба қавли шоири иронӣ Хушанги Ибтиҳоч (Алиф Соя):

Аз доду вадод ин ҳама гуфтанду накарданд,
Ё раб, чи қадар фосилаи дасту забон аст.

Ва ба ҳамин хотир, зуҳури Маздак ва бурузи андешаҳои илмӣ ва сотсиалистии ӯ, ки ҳатто баъдҳо баъзе аз мазҳабҳои илоҳӣ ва сиёсӣ, мактабҳои фалсафӣ ва сиёсӣ, аз ҷумла сотсиализм ва коммунизм аз ҳамин андешаҳо баҳраҳо гирифта ва бо таваҷҷуҳ ба шароити ҷомеа ва табақаҳои иҷтимоӣ ва истисмору баҳракашӣ аз мардуми ҷомеа бахусус заҳматкашон, решаҳои онро идома додаанд ва илмитару амалитар онро ривоч додаанд. Чаро, ки Зартушт ва Маздак ба ин натиҷаи илмӣ расида буданд, ки нобаробарӣ ва беадолатӣ асоси кина ва адоват ва беадолатиҳо, ҷангҳо дар ҷомеаҳо буда ва зиндагии башарро ба вартаи нобудӣ кашондаанд. Ва ба ҷои фарҳанг ваҳшигариро ривоч дода ва қонуни ҷангал, куштори заифон бо дасти зӯроварон ҳамеша маънои инсон ва инсонигариро то мартабаи ҳайвоният таназзул додааст. Ва ҳамаи инро асосаш моликияти золимонаи фардӣ ва истисмор ва истеъмори кишварҳо будааст. Дарвоқеъ Маздак ҳамон ҷомеаи ҳаёли (утопиявӣ) ва ормоншаҳри Афлотуну Форобиро пайравӣ мекард ва ба шакли амалӣ хостори густариши он буд. Ва ҳатто фалсафаи навафлотунӣ, ки ба иллати муҳочирати иддае файласуфони Отин дар замони Хусрави Анушервон ривоч дошт, реша дар андешаҳои Маздак дорад. Ба назари Маздак, адлу инсоф дар иҷтимоъ монанди нури худовандӣ аст, ки бояд ҳамеша барқарор бошад ва нобаробарӣ дар сурате ба вучуд хоҳад омад, ки иддае аз афроди ҷомеа ба воситаи ҷабру зӯр амволи дигаронро тасарруф намоянд. Чунин амале ба фикри пайравони Маздак ба хусусиятҳои панҷгонаи зерини ахлоқи пасти инсон (рашк, кина, хашм, ниёз, тамаъ) вобастааст:

- ❖ **Рашк**
- ❖ **Кина**
- ❖ **Хашм**
- ❖ **Ниёз**
- ❖ **Тамаъ**

Дарвоқеъ, ин ҳамон панҷ деви аҳримани монавия аст, ки инсони азалиро дар олами зулмонӣ зиндонӣ карда буданд. Агар ба сифатҳои мазкур, ки сифатҳои аҳриманӣ ва зиддибашарӣ ҳастанд, таассуб, душманӣ, бераҳмӣ ва хирс ба моликияти фардиро илова кунем, дар воқеъ таълимоти иҷтимоии Маздак бо тамоми ҳастӣ, айни ва воқеъӣ чилвагар мешаванд, зеро ӯ боварманд аст сифатҳои мазкур одамиро аз роҳи рост ва адлу додҳои ва инсофу инсонигарӣ дур мекунад ва касе, ки аз ин балоҳо раҳой ёбад, ба даргоҳи Аҳурамаздо роҳ хоҳад ёфт.

Маздак барои барҳам задани решаҳои нобаробарӣ ва ихтилофи табақотӣ дар ҷомеа, ки боиси кинаву рашку ҷангу хашму ситез мегарданд, адолат ва баробарии иҷтимоиро пешниҳод мекунад ва истифодаи баробар ва усулӣ аз неъматҳои моддиро асос ва пояи адолати иҷтимоӣ медонад, ки дар натиҷа сифатҳои манфӣ ва пасти ёдшуда ба бародарию меҳру муҳаббат табдил хоҳанд шуд. Ва чиҳод дар роҳи пирӯзии нур ҳамон талошу кӯшиш дар роҳи баробарӣ ва додгарӣ ва меҳрварзиву оштиву дӯстӣ аст. Ҳамаи инҳо дарвоқеъ намоду симболи аҳурой ва изадӣ бар муқобили аҳримани беадолатӣ ва зулму ситами иҷтимоӣ аст. Ва ҳамин андеша аст, ки Ҳофиз ва фарҳехтагони дигар онро матраҳ мекунанд. Чунончи Ҳофиз мегӯяд:

Биё, то гул барафшонему май дар соғар андозем,
Фалакро сакф бишкофему тарҳи нав дарандозем.

ва ё дар чои дигар мегӯяд:

Одамӣ дар олами хокӣ намеояд ба даст,
Олами дигар бибояд сохт в-аз нав одаме.

ва ё Боботоҳири Урён мегӯяд:

Агар дастам расад бар чархи гардун,
Аз ӯ пурсам, ки ин чун асту он чун.
Якero медиҳӣ сад нозу неъмат,
Яке нони чавин огушта дар хун.

Аммо масъалаи баробарии моликият ва иштироки одилонаи молу дорой ва зан ду рӯки асосии таълимоти Маздакро ташкил медиҳанд. Маздак таъкид мекунад, ки ихтилофи мардум байни ду чиз аст: яке молу дорой ва дигаре зан, ки вучудаш давом ва бақои тавлиди фарзанд ва идомаи насли башар аст. Ҳоло чихати барқарорӣ ва баробарии ҳамин ду масъалаи муҳими иҷтимоӣ бояд робитаи одилона ва оқилона ва инсонӣ барои густариши ин ду амр барқарор кард. Дар воқеъ Маздак мафҳуми иштироки моликиятро таблиғ ва тарвиҷ мекард ва тақсимои нобаробари онро боиси қаҳру чабру чавр дар ҷомеа ва ривочи бандагӣ ва бардагӣ медонист. Аммо феодалҳо, ашроф ва рӯҳонияти Зартуштӣ, ки афкори Зартушт мухолифи манфиатҳои онҳо буд, суханон ва андешаҳои Маздакро ба хусус дар заминаи иштироки зан ба маънии дигар барои авомфиребии ҷомеа куфромез ва ривочи фоҳишагарӣ донистаанд ва Маздакро гунаҳкор ба фасоди иҷтимоӣ ва ахлоқӣ карданд ва мегуфтанд, ки Маздак мегӯяд зан низ бояд байни ҳама муштарак бошад ва ҳар марде метавонад ба занон таҷовуз кунад, чунон ки баъдҳо ин тухмат ва бофтори хандаоварро ба равобити зану мард дар ҷомеаи коммунистӣ заданд. Бахусус рӯҳониён Маздакро гунаҳкор ба таблиғи фоҳишагарӣ донистанд. Ҳол он ки Маздак андешаи усулӣ ва дурусти иштироки занонро вобаста ба ҳарамсарои подшоҳон, амирон ва бузургону ашроф ба миён мегузошт, ки онҳо ҳамчунон ки соҳиби рустоҳо, заминҳо, коҳҳо, ганҷҳо ва сарватҳои зиёд ҳастанд, соҳиби даҳҳо ва ҳатто садҳо зану каниз буданд ва мардуми бечизу фақир ҳамчунон ки аз замину хонаву боғу маскану кошона бебаҳра буданд, аз аввалитарин ҳуқуқ, яъне доштани як зан ба иллати мушкилиҳои саҳти иқтисодӣ ва моддӣ, бенасиб монда буданд ва тавони ташкили хонаву оиларо надоштанд. Пас, Маздак ба дурустӣ ва решаӣ дарёфта буд, ки молу сарват ва зан ҳар ду зербинои ҷомеа ва зиндагӣ ва асосу бинои мавҷудият ва идомаи ҳастӣ ва зиндагӣ ҳастанд ва бояд шароити одилонае ба вучуд ояд, ки ҳама битавонанд аз мавқеияти иқтисодӣ баҳраманд шуда ва соҳиби зану фарзанд гарданд ва ҳамагон битавонанд як зиндагии содда ва шарофатмандона дошта бошанд ва на ин ки ба фасоди иҷтимоӣ тан диҳанд ва усулан тибқи ҷӣ меъёри ақлӣ ва инсониву фалсафӣ ва ахлоқӣ ва мазҳабӣ ки инро гуфта бошад «зан соҳиб ва ихтиёр ва, Маздаке, ки он ҳама фаҳму шууру илму андеша доштааст, қобили қабул аст, шавҳаре надошта бошад ва агар ҳам дошта бошад, ҳар марде метавонад онро ҳамчун лухтаке ба ҳисоб биёварад ва бо он бозӣ намояд». Дар ҳақиқат ин тафаккур зодаи низоми капиталистӣ ва дарборҳои шоҳони шаҳватнок ва занакабоз будааст, на андешаи мутафаккирони Маздак. Ва ҳамчунин бо пуштибонии диндорони зоҳирӣ ва тарафдорони шоҳони золим андешаҳои пешрафтаи Маздак дар ҳақиқат ба таври ғайривоқеӣ баён

шудааст ва ҳар андешаи пешрафта ва озодихоҳонае дар дарозии тарих ба номи дин саркӯб шудааст, чуноне Фирдавсӣ мегӯяд:

Зиёни касон аз пайи суди хеш,
Бичӯянду дин андар оранд пеш.
Бирезанд хун аз пайи хоста,
Шавад рӯзгори меҳон коста.⁸²

Ба ин сурат аст, ки Анушервон пас аз куштори бераҳмонаи маздакиён эҳсоси амният мекунад ва лақаби одил мегирад ва ҳамчунин шоҳони пас аз ӯ ба истибдод идома медиҳанд ва дар натиҷа дар замони Яздигурди III арабҳо ба Ирон ва Варзрӯд ҳамла мекунанд ва Яздигурд бо ҳарамсарову занони зиёдаш ва ҳазор ромишгару ҳазор сағбону ҳазор ошпаз тан ба фирор медиҳад ва ба хоҷаи беадолатиҳо ва чавру зулми Сосониён ба табақоти заҳматкаш ва рабъият, араб тақрибан бедуни муқовимат Иронро фатҳ мекунанд ва ҳукуматҳои Бани Умавия ва Бани Аббос рӯи қор меоянд. Дар давраи араб низ андешаҳои Маздаку Монӣ ба василаи озодихоҳону родмардони Хуросони бузург монанди Абумуслими Хуросонӣ, Синдбод бу Осими Бустӣ (с.757), Бобаки Хуррамдин, Истозсис – Сиси Бодғисӣ (с.756), Сайид Чулоҳ (с.757), Ҳазини Риқо (с.758), Озарӯя, Марзбон, Муҳаммади Шаддод (с.767), Юсуфи Барам (с.776) ва дигарон, ки ҳама реша дар андешаҳои пешрафта ва озодихоҳона ва инсондӯстонаи Маздак доштанд, ба мубориза алайҳи арабҳо бархостанд.

Ба ҳар ҳол, андешаи адолатхоҳона ва инсондӯстонаи Маздак ҳарчанд дар давраи Сосонӣ саркӯб шуд, аммо ҳамчун оби чорӣ дар тамоми давраҳо ва асрҳо мояи таваҷҷӯҳи андешамандон, файласуфон ва сиёсатмадорони замон қарор гирифт. Ва низоми сотсиалистӣ дар ҷаҳон зодаи ҳамин тафаккур буд. Андешаи баробарии моликият дар рӯзгори бостон ба василаи Маздак матраҳ шуд ва шакли таовунии (коллективиӣ) кишоварзӣ, ки дар адабиёти тарихӣ ҳамчун коммунаҳо ёд шуда, хостгоҳаш андешаҳои Маздак аст. Дар ҳақиқат Маздак аз вайронии зиндагии иқтисодии деҳқонону заҳматкашон пуштибонӣ мекунад ва моликияти муштарак ва адолати иҷтимоӣ чавҳар ва дарунмояи омӯзаҳо ва ислоҳоти Маздак аст. Пас, бояд гуфт, гунаҳкорихои зиддиахлоқӣ, ки дар мавриди замон ба Маздак мезананд, дар ҳақиқат реша дар авомфиребӣ доранд ва ин дурӯғе буд, ки шоҳону қудратмандону рӯҳониёни зардуштӣ, ки бо Сосониён ҳамовоз буданд, ривоч доданд. Чуноне ки пас аз Маздак, шоҳ Хусрави Парвиз ду ҳазор зан ва шумори зиёди каниз ва рақсанда доштааст ва агар гунаҳкорихое, ки дар мавриди арзишҳои зиддиахлоқӣ ва занакабозӣ бошад, ба ин гуна шоҳону зӯрварону пуштибонони онҳо нигаронида шудааст, на ба Маздаку Монӣ. Ва ҳол он ки худ Маздак аз ҷумлаи ҷонибдорони ойини Зартуштӣ буд ва ҳаргиз иҷозат намедод, ки масъалаҳои зиддиахлоқӣ ва зиддиинсониро таблиғу тарвиҷ диҳанд ва ба номусу нанги хонаводагӣ аҳамияти зиёд меод. Ӯ мегуфт зану мол бояд монанди обу оташу заминро ҳок ба таври баробар дар ихтиёри ҳамагон бошад, ки ин аз таълимоти Зартушт буд. Ба ҳар ҳол бояд гуфт, ки талошҳои Маздакро метавон «коммунизми Маздакӣ», ё «коммунизми иронӣ», ё «коммунизми ибтидоӣ» донист, ки баъдҳо бо дасти Маркс ва Энгелс матраҳ мешавад ва ба василаи касоне ҳамчун Ленин ба таври амалӣ пиёда мешавад. Чуноне ки Маздак низ андешаҳои Хургон Зартуштро амалӣ сохт. Дар ҳақиқат, Зартушту Маздак ҳар ду таъкид мекарданд, ки инсон қафилӣ амали хайр аст ва дар аслу шариати онон на танҳо қатлу куштор,

---

⁸² А. Фирдавсӣ Шоҳнома. Душанбе: Адиб, 1991. - с.424 – 425.

балки зарар расондан ба дигарон манъ аст. Дар меҳмоннавозӣ мегуфтанд, ки ҳеч чизро набояд аз меҳмон дарег дошт, аз ҳар тоифае, ки бошанд. Ин чизе нест магар инсондӯстии Зартушту Маздак.

Ҳаким Фирдавсӣ дар мавриди Маздак мегӯяд:

Ҳамегуфт ҳар к – ӯ тавонгар бувад,
Тихидаст бо ӯ баробар бувад.
Набояд, ки бошад касе бар фузуд,
Тавонгар бувад тору дарвеш пуд.
Чаҳон рост бояд, ки бошад ба чиз,
Фузунӣ ҳарому нохуб низ.⁸³

Калидвожаҳо: дингустарӣ, зӯроварон, бардагӣ, ахурой, додгарӣ, чилва, талош, суд, домдорон, бовариҳо, ойин, гунаҳкорӣ, ҳуш, хирбадон, густариш, дарунмоя.

Адабиёт:

1. Б. Г. Гафуров. Таджики. Москва: Наука, 1972.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. «Шоҳнома», Душанбе, «Адиб», 1991.
3. «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ, (ба тасхеҳи Жул Мул), Техрон, интишороти «Мелод», 1379 (2000)
4. Артур Кристенсен. «Ирон дар замони Сосониён», тарҷумаи Рашид Ёсумӣ, Техрон, Интишороти Амири Кабир, 1367.
5. Чалол Холиқии Мутлақ. «Гулранҷҳои кӯҳан» (Баргузидаи мақолот дар бораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ), Техрон нашрияи «Сулс», 1388 (2009).

МОНИ И МАЗДАК – ДРЕВНИЕ НАБОЖНЫЕ

Зафар Мирзоён

Автором статьи на основании достоверных исторических аргументов и фактов подробно рассказывается о том, что во времена расцвета зороастризма на территории проживания ираноязычных народов люди также поклонились и другим религиям, самыми крупными из которых были религия Мони и религия Маздака. И так как эти веры имели революционный и победный характер над властью, подавлялись шахами и их руководители уничтожались.

Религия Мони по существу была из состава религий Зороастризма, Христианства, Буддизма и Греческого.

А по мнению Маздака справедливость в обществе подобно божественного света. Стремления Маздака были подобно социалистическими стремлениями и чаяниями, от чего учёные её называли «Маздакским коммунизмом».

Ключевые слова: религиозность, насильники, раб, стремление, вера, религия, вероисповедание, виновность, развитие, общество, мохият.

---

⁸³ «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ, (ба тасхеҳи Жул Мул), Техрон, интишороти «Мелод», 1379 (2000) с, 653.

MONI MAZDAK - ANCIENT PIETY

Zafar Mirzoën

The author of the article on the basis of reliable historical facts and arguments in detail told that in the heyday of Zoroastrianism in the territory of residence of the Iranian peoples and the people also worshiped other religions, the largest of which was religion and religion Moni Mazdak. And since these were revolutionary faith and victory over the power of the character, shahs were suppressed and their leaders were destroyed.

Religion Moni was essentially from the religion of Zoroastrianism, Christianity, Buddhism and Greek.

And according to Mazdak justice in a society like the divine light. Aspirations Mazdak were like the socialist aspirations and expectations from what scientists call its "Mazdaskim communism."

Keywords: religiznost, rapists, slave, desire, belief, religion, faith, guilt, development, society, Mokhiyat.

ДАР ҲОШИЯИ ЗИНДАГИНОМАИ МАВЛОНО НУРИДДИН АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

**Одинаев О. Ш., муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики
Коллеҷи омӯзгории ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Халқи тоҷик ва башарияти тараққиқарвари ҷаҳон 600-солагии солгарди яке аз фарзандони номдори миллати тоҷик, шоир ва мутафаккири барҷаста, адабиётшиносу забоншинос, илоҳиётшиносу мусиқашинос ва абармарди бузурги назми форсу тоҷик Нуриддин Абдурахмони Ҷомиро, ки бо пешниҳоди Президенти кишвар, Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз тарафи созмони умумиҷаҳонии Юнеско дастгирӣ ёфтааст, ҷашн мегиранд. Соли 2014, соли бузургдошти Ҷомӣ эълон шудааст. Аз бузургию ҳашамати ин шахсияти нотакрор сухан зиёд гуфтаанд.

Устод Садриддин Айни, профессор Б.Э. Бертелс, профессор К. Боровиков, О. Шарофиддинов, А. Мирзоев, В. Самад, У. Тоиров, Ф. Абдуллоев, М. Шукуров, Ғ. Ашӯров, Р. Ҳодизода, Х. Мирзозода, Б. Сирус, З. Аҳрорӣ, Н. Сайфиев, Р. Ҳошим, А. Насриддин, С. Нафисӣ, И. Бечка, М. Ашрафӣ, Р. Султонов, А. Абдуллоев ва боз чанде дигарон дар ин хусус андешаронӣ намудаанд. Аммо бояд тазаккур дод, ки зиндагиномаи Абдурахмони Ҷомӣ дар гуфтаву тасвирҳои адабиётшинос Аълоҳон Афсаҳзод назаргиртар аст. Зиндагиномаи Ҷомиро ӯ дар асоси гуфтаву ёддоштҳои шогирдони худи Ҷомӣ: Абдулғафури Лорӣ, Алӣ Сафӣ, Абдулвосеи Низомӣ, «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифӣ, «Ҳамсат-ул-мутаҳайрин»-и А. Навоӣ ва ғайра мураттаб сохтааст, ки он аз назари банда ба андозае воқеъбинона баромадааст.

Андешаҳои мухтасари мо низ дар асоси ин тадқиқоти пунарзиши Аълоҳон Афсаҳзод - «Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир» ва як қатор сарчашмаҳои дигари илмӣ, хусусан, «Ҳайкали бузурги назм»и Раҳим Ҳошим ва «Маҷмӯаи мақолаҳо ба ҷашни 550-солагии Абдурахмони Ҷомӣ» рӯи коғаз омадааст.

Аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки «Беғоҳии 23-юми моҳи шаъбони соли 718 ҳиҷрӣ – (7 ноябри соли 1414) дар деҳаи Харгурд ё Харгҷурди вилояти Ҷом (Афғонистони имрӯза) дар оилаи Мавлоно Низомиддин Аҳмад бинни Муҳаммади Даштӣ писаре ба дунё омад, ки ӯро Абдурахмон ном ва Имомиддин

лақаб гузоштанд. Бо мурури замон ҷойи лақоби Имоиддинро Нуриддин мегирад ва ўро муқаррибону мардум Нуриддин Абдурахмон мегўянд.

Бобою падари Нуриддин Абдурахмон, вақте ки дар вилояти Ҷом мезистанд, **насабаашонро** дар муҳри худ «Даштӣ» сабт мекарданд ва чун ба Ҳирот омаданд, **насабаи** худро «Ҷомӣ» гуфтаанд. Возеҳтар ин аст, ки Нуриддин Абдурахмон ин лақабро аз падару бобои худ ба мерос гирифтааст..

Ҷомӣ хурдсолии худро ба хотир оварда, воқеаро, ки дар 4-солагии ў ба вуқуъ пайваस्ताаст, чунин нақл мекунад:

«Мавлоно Фахриддини Луристонӣ дар Ҳаргарди Ҷом дар сарое, ки тааллуқ ба падари ин фақир дошт, нузул фармуданд. Ман чунон хурд будам, ки ў маро пеши зонӯ нишонда, ба ишорати ангушти муборак номҳои машҳур: «Алӣ» ва «Умар»-ро бар рӯи ҳаво мекашиданд ва ҷӣ будани онро аз ман мепурсиданд. Ман бе ҳеҷ душворӣ ва таҳаммул онҳоро мехондам, эшон табассум карда таачҷуб мекарданд».

Нуриддин Абдурахмон дар як муддати кӯтоҳ хондану навиштанро ёд гирифта, дар 9-10 солагӣ ба арабӣ озодона гап мезанад. Эшон забони арабиро аз падар ва таълими шеърро аз модар омӯхтаанд.

Ў дар мадрасаи «Низомия»-и Ҳирот ба дарси Мавлоно Ҳоча, Алии Самарқандӣ, ки аз олимони дақиқкори он рӯзгор ва яке аз шогирдони бехтарини Мир Сайид Шарифи Ҷурҷонӣ буд, даромада, аз ў мантиқро омӯхт. Баъди ин, Ҷомӣ ба дарси Мавлоно Шаҳобиддин Муҳаммади Ҷочармӣ меравад. Аз ин устодон илмҳои маонӣ, баён, мантиқ, ҳикмат, табиӣёт ва каломро меомӯзад.

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» достони «Ҳамсат-ул-мутаҳайирин» дар бораи таҳсили Ҷомӣ, Камолиддин Шайх Ҳусайн, Шамсиддин, Мавлоно Довуд, Муиниддини Тунӣ дар назди Мавлоно Муҳаммади Ҷочармӣ нақле меорад. Мувофиқи ин ривоят ин 5 нафар (панҷгонаи бозақоват) дар назди он устод китоби Алӣ Қушчӣ «Шарҳи таҷрид», китоби Насриддини Тусӣ «Шарҳи таҷрид ал акоид»-ро мехонданд. Мударрис бо онҳо дарс дода натавониста мегўяд: «Ҳеҷ аҳаде сабақи шуморо дар ҳеҷ илме наметавонад гуфт. Равед, дар ҳар кучо, ки хоҳед ва ҳарчӣ хотири шумо хоҳад, дарс гўед». **Абдурахмони Ҷомӣ барои давом додани таҳсили худ аз Ҳирот ба Самарқанд меояд. Дар ин шаҳр дар ҳузури Мавлоно Фатхуллои Табрзӣ ва Қозизодаи Румӣ, ки дар илмҳои риёзӣ ва ҳайъат ягонаи замон буданд, ба таҳсил машғул мешавад.**

Рӯзе Мирзо Улуғбек дар шаҳри Самарқанд дар мадраса маҷлисе ораста Қозии Румро даъват кард. Ҳама ақобир ва афозили кишвар дар маҷлис ҳозир буданд. Қозии Рум дар маҷлис ба тақриб зикри ҷавонии боистеъдод ва хуштабъро гирифта, дар сифати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ чунин фармуд: «То бинои Самарқанд аст, ба ҷавдати табъу зеҳн ва қуввати тасарруфи ин ҷавони беназири Ҷомӣ, касе аз оби Омӯ бад-ин ҷониб убур накардааст».

Фатхуллоҳи Табрзӣ ба ҳангоми гуфт аз худ илова кард:

«... Алҳақ, дар ин муддати панҷоҳ сол аз онҳое, ки муҳити фазлу камоланд, дар кишварҳои Мовароуннаҳру Хуросон ва Ироқ касе ба дараҷаи истеъдоди Ҷомӣ нарасидааст» (2,26).

Оре, ин ҷавони хуросонӣ бо зеҳни тезу завқи баланд, мантиқи фасеҳ ва қувваи мубоҳиса Самарқандро дар ҳайрат гузошта буд.

Абдурахмони Ҷомӣ аслан солҳои таҳсилаш дар Самарқанд бо таълимоти силсилаи мутасаввифайи **нақшбандия** ошно шуда буд.

Нақшбандияи Ҷомӣ ба се занҷира ба ҳуди Баҳоуддини Нақшбанд мерасад: Ҷомӣ муриди Саъдуддини Кошғарӣ, Кошғарӣ муриди Низомуддини Хомӯш,

Хомӯш муриди Алоуддин Аттори Гиждувонӣ ва Аттор шогирд-муриди бевоситаи худи Баҳоуддини нақшбанд буданд. Баъди аз вафоти Саъдуддини Кошғарӣ, ки шайхи мадрасахондаи донишманде буд, Абдурахмони Ҷомӣ чун ҷонишини ӯ ба маснади иршод нишаста дар Хуросон ин фирқаро сардорӣ мекунад ва баъди вафоти Кошғарӣ дар 42-43 солагӣ чун **муршиди тариқати нақшбандӣ** шинохта мешавад.

Баъди нӯҳ соли таҳсил ва боз ҳафт соли дигари истиқомат дар Самарқанд тобистони соли 1452 Ҷомӣ ба Ҳирот баргашт.

Дере нагузашта ин марди 38-сола дар тамоми Ҳирот чун олим ном баровард, аммо чун шоир, кам машҳур буд.

Вай шахси ниҳоят фурутану хоксор буда, аксаран дар рӯи замин менишаст, гоҳ қабои остинкушода меӯшид, гоҳ чубба ва гоҳе або дар китф медошт. Онро кашида ба зери по меандоخت ва мегуфт:

ӯ Ҳам палос аст, ҳам либос.

Соли 1467 Абдурахмони Ҷомӣ ба духтари писари калонии Саъдуддини Кошғарӣ – Хоҷаи Калон хонадор шуд ва аз ин зиндагӣ соҳиби чаҳор писар гардид.

Дар зиндагиномаи Ҷомӣ ҳокимиғарии Хусайни Бойқаро чиллои тоза дорад. Хусайн ба ҳангоми ҷавонӣ дар назди ӯ дарси шеър гирифта буд. Ҷомӣ сари мансаб омадани ӯро чунин табрик гуфтааст:

Соқиё, атрофи боғ аз сабзаи тар тоза шуд,
Ҷоми май дардеҳ, ки даври ишрат аз сар тоза шуд...
Аз риёзи макрамат омад насими раҳмате,
Ҷони олам з-он насими руҳпарвар тоза шуд.
Қисса кӯтаҳ, Ҷомӣ, аҳли фазлро кишти умед,
Аз саҳоби лутфи шоҳи адлгустар тоза шуд.
Хисрави ғозӣ, муиззи мулку дин Султон Ҳусайн,
Он хасанхулке, к-аз ӯ осори Ҳайдар тоза шуд...

Абдурахмони Ҷомӣ дар аҳди хеш барои мардумони Ховари Наздик ва Осиёи Миёна хусусан барои адибон чун пешво шинохта шуда буд.

Алишери Навоӣ ҳам дар ҳамин замон дар ҳамин макон бо Абдурахмони Ҷомӣ вохӯрда, дар назди ӯ «Рисолаи қофия»-ро, ки Ҷомӣ дар он наздиқиҳо таълиф карда буд, меомӯзад. Соли 1476 Навоӣ ба фирқаи нақшбандия ворид гашта, Абдурахмони Ҷомиро пир – устои маънавӣ интихоб намуд. Дар махфилҳои худ Ҷомӣ «Хамса»-и Навоиро хонда баромада, ба истеъдоди шоирии муаллиф баҳои баланд дод ва ба сифати асосгузори адабиёти ўзбекӣ зухур кардани ӯро тасдиқ намуд. Ду шоири бузургро на фақат умумияти афқору паҳнои истеъдоду ҳунар ба ҳам наздик медошт. Бо имони комил метавон гуфт, ки дар шеър Навоӣ турк ва Ҷомӣ тоҷикро мазҳаби ягона – идеалҳои инсондӯстона муттаҳид месохт.

Тавре Восифӣ дар «Бадоеъ-ул – вақоеъ» ҳикоя мекунад: Дар Ҳирот файласуфон, адибон ва наққошони моҳир зиндагӣ ба сар мебуданд, лекин дар миёни онҳо ду симои бузург- шоири бузурги ўзбек Алишери Навоӣ ва сарашъори форсу тоҷик Абдурахмони Ҷомӣ шукӯҳи машриқи кӯҳанро меафзуд. Ин ду уқоби баландпарвоз яке бо забони туркии ҷиғатой ва дигаре ба забони форсӣ доди сухан медоданд. Чунончӣ:

Чу касби илм кардӣ, дар амал кӯш,
Ки илми беамал – захрест бенӯш. (Ҷомӣ)

Илм Навоӣ, санга мақсуд бил,
Эмдики илм ўлди, амал айлагил. (Навоӣ)

Абдурахмони Ҷомӣ на танҳо дар байни шайхону суфиён, олимону аҳли сулук ва савдогарону деҳқонон, балки дар назди ҳар се ҳокими давр – Абулқосим Бобур (1449-1457), Султон Саид (1458-1468) ва Ҳусайн Бойқаро (1469) обрӯ ва нуфузи баландеро соҳиб будааст.

Ҷомӣ расман дар ягон мансаби дарборӣ хизмат накарда бошад ҳам, аз хонаи худ истода дар ҳаёти сиёсии мулк иштирок меварзид.

Тавре зикр гардид, Ҷомӣ марги се фарзандро бо чашми худ дидааст. Аз ин рӯ, доғи фарзанд меҳри ўро ба писараш Зиёуддин Юсуф боз зиёдтар афзуд:

Ҳеч неъмат беҳтар аз фарзанд нест,
Ҷуз ба ҷон фарзандро пайванд нест.
Ҳосил аз фарзанд гардад коми мард,
Зинда аз фарзанд монад номи мард.

Соли 899 ҳиҷрӣ ў 1492 мелодӣ буд. Ҷомӣ дар худ осори зафӣ пириро бештар ҳис мекард ва бо дўстону муҳибони худ гоҳ-гоҳ аз наздик расидани замони фироқ лаб мекушод. Ҷомӣ яке аз ҳамроҳонашро назди худ даъват карда, илова намуд:

Ў Ту гувоҳ бош, ки моро бо ҳеч кас ба ҳеч вачҳ вобастагӣ намондааст ва қарзе дар гардани мо нест, ў вай каме сукут варзида таъкид кард. Ў Бар ҳоли мо ғамгин мабошед, балки тарабу хушдилӣ кунед.

Навоӣ чун шогирди бовафо дар рӯзҳои беморӣ бо ў буд. Ба хангоми маргаш оби чашмашро поккунон афғони ҷонхароше баровард:
ў Дареғу дард, - гуфт ў,- акнун ҷаҳон мисли бадани бечон холӣ монд.

Аз базми тараб бодагусорон ҳама рафтанд,
Мо бо кӣ нишинем, ҷу ёрон ҳама рафтанд.
Не Кӯҳкани бесару по монду на Мачнун,
Аз кӯи ҷунун силсиладорон ҳама рафтанд.

Хирот як соли тамом марги Ҷомиро мотам гирифт. Дар бегоҳии солонаи вафоти Мавлавӣ Ҷомӣ подшоҳи вақт Ҳусайни Бойқаро оши сол дод. Дар ҳамин шабу рӯз Навоӣ дар болои марқади устои бузургаш иморати олии току равоқ ва қуббадор ниҳода, ходимони онро таъин кард. Ў дар остони паҳновари илму адаби форсу тоҷик аз ситораҳои дурахшонтарин буда, бо андешаҳои олий нерӯи халлоқонаи сухан, дониши доманадор ва ҷомеияти фавқулода дар фарҳангу адабиёт дар силсилаи суханварони бузург ва донишмандони бузург ҷой гирифта буд.

Калидвожаҳо: солҳои таърихӣ, мадраса, дўстӣ, накшбандия.

Адабиёт:

1. А. Ҷомӣ. Мачмӯаи мақолаҳои ҷашни 550-солагӣ. Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. Душанбе: Дониш, 1973.
2. А. Афсаҳзод. Абдурахмони Ҷомӣ. Душанбе: Маориф, 1978.
3. А. Афсаҳзод. Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир. Душанбе: Ирфон, 1989.
4. А. Мирзоев. Алишери Навоӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ. Душанбе: Ирфон, 1968

5. А. Навоӣ .Хамсат-ул-мутаҳайирин. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Сталинобод, 1961

6. Р. Ҳошим. Хайкали бузурги назм. Душанбе: Ирфон, 1964.

ЕЩЁ РАЗ О ЖИЗНЕННОМ ПУТИ НУРИДДИНА АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Одинаев О.Ш.

Статья посвящена Абдурахмону Джами - великому поэту и просветителю, посвятивший всё своё творчество прославлению человека. Он в своих бессмертных произведениях призывает к человеколюбию и дружбе. Автор статьи подчёркивает, что в творчестве поэта, 600-летию которого отмечается по решению ЮНЕСКО, высказывается великое уважение к народам с различными вероисповеданиями и степени развития. Также рассказывается некоторые события из жизни Джами.

Ключевые слова: исторические даты, медресе, дружба, накшбандия.

A BRIEF OF NURIDDIN ABDURAHMONI JOMY'S LIFE

Odinaev O.SH.

So Abdurahmoni Jomy is one of the great and enlightner poet devoted all his creation glorify of person in his priceless creation calls to philanthropic and friendship.

He in widest field of science and upbringing was as the lightest star of word, knavledge in a literature – borrowed worthy place/

Jomi in the westana in the east after Firdavsi, Anvari and Saadi considers the fourth prophits of poetry.

In his creation repeatedly under lines expresses the great respect to nations with different denominations and degrees of development.

Keywords: a brief, historical date, madrasa an Islamic, nakshbandya, frend, friendship, great scientist.

МАНСУБИЯТИ МАҲАЛЛИИ БАРХЕ АЗ УНСУРҲОИ ЛУҒАВӢ ВА ШАРҲУ ТАФСИРИ ОНҲО ДАР «ҒИЁС - УЛ - ЛУҒОТ»-И РОМПУРӢ

**Раҳимов А., муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Коллеҷи
омузгории ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

«Ғиёс - ул - луғот» -и Ромпурӣ яке аз фарҳангномаҳои мукаммале маҳсуб мешавад, ки дар он ҳам унсурҳои муқаррарии забон ва ҳам истилоҳоти риштаҳои гуногуни илм, мисли филология, фалсафа, табиатшиносӣ, тиб, мантиқ, риёзиёт, нучум ва м. инҳо мавриди тафсиру ташреҳ қарор гирифтааст. Калимаҳои дар фарҳангномаи мазкур эзоҳбанда аз рӯи мутааллиқ буданашон ба забонҳо (тоҷикӣ, арабӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, туркӣ) ва мансубияти маҳаллияшон ба минтақаҳои гуногуни форсизабонон ягона набуда, ба шеваҳои лаҳҷаҳои манотиқи мухталифи Эронзамини таърихӣ тааллуқ доранд. Аз ин рӯ, муаллифи «Ғиёс - ул - луғот» дар мавридҳои зарурӣ маҳз ба кадом навоҳӣ ё вилоят тааллуқ доштани чунин воҳидҳои луғавиро шарҳу эзоҳ дода, вижагиҳои ҳар кадоми онҳоро ба таври **возеҳу** равшан мавриди баррасӣ қарор додааст.

Аз таҳлилу муқоисаи чунин хулоса бармеояд, ки Муҳаммад Ғиёсуддини

Ромпурӣ дар чараёни баррасии чуғрофияи густариш ва мансубияти маҳаллии калимаву ибораҳо роҳҳои гуногуни шарҳро пеш гирифтааст. Яке аз ин гуна роҳҳо ҳамин аст, ки ӯ вақти муайянкунии мансубияти унсурҳои луғавӣ калимаву таркибҳои дар вилоят, дар ашъори баъзе аҳли вилоят ва м. инҳо бударо мавриди истифода қарор додааст. Масалан, Ромпурӣ ҳангоми эзоҳи унсурҳои луғавии олат, паланг чунин менависад: «Ба маънии дастафзор: лафзи арабист, чунонки дар Ҳиндустон ин лафз ба маънии қазиб шухрат дорад, зохиран дар вилоят мустаъмал набошад. Магар дар каломии Тугро олати мардӣ воқеъ шуда...» (ҷ.1,с.27).

«Дар «Баҳори Аҷам» навишта, ки паланг даррандаест ғайр аз юз, ки ба ҳиндӣ чита гӯянд; ва чорпоии чӯбин ва ба ин маънӣ ҳиндист, ки дар ашъори баъзе аҳли вилоят низ воқеъ шуда» (ҷ-1, с. 167).

Муҳаммад Ғиёсуддин худи калимаи **вилоятро** ба таври зерин эзоҳ додааст: «Як мулки подшоҳ ва замини ободон; ва мутакаффили кори касе шудан ва тасарруф ба дустӣ; ва ҳукумат ва иморати султон; ва тақарруби бандаи нек бо Худои таоло; ва ба фатҳ (яъне валоят) ёрӣ додан ва садоқат...» (ҷ.2, с. 376).

Чунон ки дида мешавад, дар ин эзоҳи муаллиф он маънои **вилоятро**, ки Ромпурӣ ҳангоми шарҳи калимаҳои **олат** ва **паланг** дар назар дорад, зикр накардааст.

Муҳаммад Муин дар қатори чанд маънои калимаи **вилоят** навиштааст. ки «дар истилоҳи нависандагони шибҳи қораи Ҳинд **Эрон**» аст (4, ҷ.4, с. 5054).

Дар «Луғатнома»-и Алиакбари Деххудо дар ифодаи кадом минтақа мавриди истифода қарор гирифтани ин калимаро пайдо накардем. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» таҳти ин истилоҳ дар назар дошта шудани «**кишвари Эрон ва Мовароуннаҳр** (дар истилоҳи ҳиндустониён) қайд гардидааст (7, ҷ.1, с. 236).

Сабаби аз ҷониби Муҳаммад Ғиёсуддин эзоҳ дода нашудани вожаи **вилоят** ба маънои **кишвари Эрон ва Мовароуннаҳр**. ба назари мо, шояд он бошад, ки дар он давра ба ин маъно вожаи мазкур маъмул будааст. Аз ин рӯ, муаллиф чунин маъно доштани калимаи **вилоятро** лозим надонистааст.

Бояд гуфт, ки дар муқоиса бо калимаву таркибҳои дигар ин вожа дар фарҳангномаи мазкур бисёр истифода гардидааст. Порчаҳои зерин низ метавонанд тасдиқкунандаи ин матлаб бошанд: «**Чанор**- дарахте бошад **дар вилоят** бисёр калон, баргаш ба шакли панҷаи инсон, ба шабҳо аз у ахтар борад ва умраш ба ҳазор сол расад ва бор надорад...; ва ба каср (яъне чинор) хатост» (ҷ. 1, с. 263). «**Ҳалқабегӯш**- киноя аз ғулом ва фармонбардор; чи **дар вилоят** маъмул аст, ки ба гӯши ғулом халқа меандозанд аз тилло ё нуқра...» (ҷ. 1, с. 281). **Ҳамл**- ва **дар вилоят** ибтидои баҳор аз ин моҳ аст ва дар Ҳиндустон ин моҳи охири баҳор аст» (ҷ. 1, с. 283).

«**Фундук** меваест **вилоятӣ**, сурхранги баробари кунор, мушобех ба сарангуштон...; дар Ҳиндустон. ки тухми фундук **аз вилоят** меояд, онро низ **фундук** мегӯянд...» (ҷ. 2, с. 119). «**Қимот**- порчае, ки тифли навзодаро дар он печанд ва бар болои он ресмон барпечанд, магар рӯи тифл кушода доранд; ва **ин расми вилоят** аст...» (ҷ.2, с. 144). «**Килид афғандан**- **дар вилоят расм аст**, ки чун занони он ҷо ба фолгӯш мутаваҷҷеҳ шаванд, афсуне хос бар килид дамида бар сари роҳ андозанд...» (ҷ. 2, с. 175). «**Мултонӣ**- **дар вилоят** мутлақ ҳиндуру **мултонӣ** гуянд» (ҷ-2, с. 299).

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» бо истифода кардани таркибу ибораҳои **дар ин диёр, новокифони ин диёр, дар муҳоварои диёри мо, дар муҳоварои ин диёр** ва ғайраҳо низ ба кадом минтақа тааллуқ доштани гурӯҳи калимаву ибораҳоро шарҳ додааст. Масалан, ӯ ҳангоми эзоҳи калимаҳои **ҷомус, тула, садбарг, замон** ва м.

инҳо ифодаҳои фавкро борҳо мавриди истифода қарор медиҳад: «**Чомус-** муарраби **гомеш**, ки мухаффафи **говмеш** аст...; ва **дар ин диёр** мардуми ин замона ба ҷиҳати тафрикаи нару мода. Нарро **чомус** гӯянд ба таъриб ва модаро **говмеш** хонанд, чунонки асл аст» (ҷ.1, с. 225). «**Шула-** навъе аз таом, ки биринчро дар обу гушт ба таври хариса мепазанд; ва **новоқифони ин диёр** онро **шӯла** гуянд, ба воқи маҷхул. Фақир муаллиф баъзе сиқотро дида, ки биззам ва ташдиди лом (яъне шулла) гӯянд. Ва он барои маънии мазкур пурмакруҳ ва маҳзи хато, чаро ки шулла (биззам ва ташдиди лом) ба маънии латтаи ҳайз омада аст; ва ба маънии фарди зан...» (ҷ.1, с. 470). «Садбарг- гулест зардранг, ки ба ҳиндӣ генда гӯянд; ва ба маънии ҳар гуле, ки ба нисбати дигар ақсоми худ барги бисёр дошта бошад, ки **дар муховараи диёри мо** онро **ҳазора** гӯянд...» (ҷ.2, с. 7). «**Замон-** пазируфторӣ..., ва **дар муховараи ин диёр** онро **зоминӣ** гӯянд» (ҷ.2, с. 19).

Дар радифи истифодаи таркибу ибораҳои зикршуда муаллифи фарҳангномаи мазкур ҳангоми шарҳи ин гуна калимаву ибора ва ифодаҳои дигар вожаву таркибҳои **ва мардуми ин чо, дар урфи мардум, дар ин маҳал, дар мардум, дар урф** ва м. инҳоро ба қор мебарад. Чунин калимаву таркибҳоро дар вақти эзоҳи калимаҳои **талон, курра, чазоро, гузор, вучуд** ва ғайраҳо мушоҳида намудан мумкин аст: «**Талоя-** фавҷе, ки ба шаб ҳифозати шаҳру лашкар кунад...; ва **мардуми ин чо**, ки **талова** гӯянд, хатост...» (ҷ.2, с. 29). «**Курра-** ба маънии хунуқӣ ва сардӣ...; ва он чӣ **дар урфи мардум** пурра ба маънии мардумаки чашм шуҳрат дорад, ғалати маҳз аст...» (ҷ.2, с. 133). «**Қазоро-** ба маънии аз қазо, чаро ки **дар ин маҳал** калимаи **ро** ба маънии **аз** бошад...» (ҷ.2, с. 137). «**Гузор-** ва Мир Нуруллоҳ дар «Шарҳи Гулистон» навишта, ки **гузор** ва **гузордан** ба маънии раҳо кардан ва адо кардан аст; **дар мардум**, ки ба золи муъҷама.. машҳур аст, ғалати маҳз аст. Ба зои муъҷама саҳеҳ бошад» (ҷ.2, с. 193). «**Вучуд-** ...ва ба маънии ҷисм ва бадан, ки **дар урф** мустаъмал аст, дар кутуби луғат ёфта нашуд, магар он ки маҷоз бошад. Ва чун забонзади баъзе сиқот аст, зохиран дуруст бошад» (ҷ.2, с.369).

Аз ҷониби муаллифи фарҳангномаи мазкур ҳангоми таъкиди мансубияти маҳаллии ин гуна унсурҳои луғавӣ инчунин вожа ва таркибу ибораҳои гуногун низ истифода карда шудааст, ки ба силсилаи онҳо метавон **ва ин луғати Мовароуннаҳр, аз билоди Мовароуннаҳр, ба истилоҳи лутӣени вилоят, дар муховараи урду, мардуми форсӣ, аҳли Мовароуннаҳр, ба форсии Ҳиндустон, ба эътибори тағйири лаҳҷа, ба тағйири лаҳҷа** ва ғайраҳоро дохил кард. Чунончи, ин гуна ифодаҳоро дар мавриди шарҳи калимаҳои **харрасат, хабари касе гирифтган, тадбири касе кардан, шум, қимот, кушод/гушод, каннос, қухон, гирон** ва м. инҳо метавон мушоҳида намуд: «**Чаррасат-** овози барҳам задани ду чиз ва бар ҳам судани дандон ва овози даридани каргюс...; ва мурод аз фитнаву шар ва ғаммозӣ; **ва ин луғати Мовароуннаҳр** аст...» (ҷ. 1. с. 230). «**Хабари касе гирифтган ва тадбири касе кардан-** ...ба истилоҳи лутӣени вилоят ба маънии зино ва лаввотат ба касе кардан. Чун бо ҳарфи **аз** мустаъмал мешавад, ин маънӣ манзур набошад» (ҷ.1, с. 294). «**Шум-** масдар аст, ба маънии бадфолӣ; ва воқи ин лафз бадал аз ҳамза аст...; форсиён ба маънии манхус оранд, масдарро ба маънии исми мафъул; **ва дар муховараи урду** маҷозан ба маънии бахил мустаъмал мешавад» (ҷ.1, с. 475). «**Кушод/ гушод-** сифаи мозист аз кушодан; ва ба маънии фарох ва тир аз камон раҳо кардан; ва ба маънии хушӣ ва фатҳ низ омада...; ва дар «Чавохир-ул-хуруф» навишта, ки лафзи **кушодро мардуми форсӣ ва аҳли Мовароуннаҳр** ба кофи арабӣ истеъмол кунанд» (ҷ. 2, с. 169). «**Каннос-** он ки хошоки хонаи мардум рӯбад; ва онро **ба форсии Ҳиндустон** хокрӯб ва мадозан ба маънии ҷаллод ва гарданзананда низ омада...» (д. 2, с. 179). «**Қухон-** ...ба маънии даҳон ва рӯзгор ва дунё; ва ба

фатҳи аввал (яъне кайҳон) низ омада; ва ба кофи форсӣ (яъне геҳон ва гайҳон) ҳам сахеҳ аст, **ба эътибори тағйири лаҳча...**» (ҷ.2, с. 186). «**Гайҳон-** ба маънии рӯзгор ва чаҳон...; ва ба кофи форсӣ ва арабӣ, ҳар ду сахеҳ аст, **ба эътибори тағйири лаҳча...**» (ҷ.2, с.202). «**Гирон-** ва низ дар «Сирод-ул-луғот» мастур аст, ки баъзе ин лафзро **ба тағйири лаҳча** ба фатҳ (яъне гарон) низ хондаанд ва ҳам навишта, ки лафзи **гарон** ба маънии шахси ногувор ва макрухтабъ, ки вучудааш бар мардум гарон бошад» (ҷ.2, с. 191).

Аз таҳлили чунин шарҳи Муҳаммад Фиёсуддини Ромпурӣ маълум мешавад, ки *ӯ* дар назди худ на танҳо эзоҳ додани маънову сохти воҳидҳои луғавиро гузоштааст, балки боз кӯшиш намудааст, ки мансубияти забонӣ ва маҳаллии вожаҳоро ба хонандаи фарҳангномааш возеҳу равшан гардонад. Ин икдомро *ӯ*, ба назари мо, ба хотири нишон додани муродифҳои гуногуни чунин вожаҳо, инчунин ошносозии хонанда бо вариантҳои лаҳҷавии аксари воҳидҳои луғавӣ пеш гирифтааст.

Адабиёт:

1. Баҳор М. Сабкшиносӣ ё таърихи татавбури насри форсӣ. Ҷ.1. Техрон, 1337.
2. Деххудо А. Луғатнома. Ҷ. 1-2. Техрон, 1373.
3. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (лаҳҷаҳои ҷанубӣ). Ҷ.1. Душанбе: Дониш, 1997.
4. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1-4. Техрон, 1375.
5. М.Фиёсуддин. Фиёс-ул-луғот. Ҷ.1. Душанбе: Адиб, 1987.
6. Неменова Р. Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика). Ҷ.1. Душанбе: Дониш, 1980.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-2. М.: Советская энциклопедия, 1969.
8. Убайдов Ф. А. Ҳифозати вожаҳои асли ва иқдбосии даврони кухани забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ (дар асоси маводи зерлаҳҷаи поён). Хучанд: Андеша, 2012.
9. Ҳасанов А. А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвии осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ). Хучанд: Нури маърифат, 2003

МЕСТНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ НЕКОТОРЫХ СЛОВАРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ И ИХ ТОЛЬКОВАНИЕ В СЛОВАРЕ РОМПУРИ «ГИЯС-УЛ-ЛУГОТ»

Раҳимов А.

В статье рассмотрены и оценены размышления автора знаменитого толькового словаря «Фиёс-ул-луғот»-а (Гияс-ул-луғат)», относящимся местным словам и словосочетаниям.

Автор в результате сопоставления и рассмотрения размышления Ромпури научно заключает, что автор словаря посвятил свой огромный труд ради указания различных синонимов и терминов, используемые в диалектах и говорах разных регионов персо-таджикского населения Мовароуннахра (Байналнахрейн).

Ключевые слова: область, обычай, население, Моваруннахр, говор, диалект, житель, выражение.

SOME LOCAL DIALECTS AND THEIR EXPLANATIONS IN RAMPURIS «GIYAS-UL-LUGOT»

Rahimov A.

In the article the author's reflections "Gies-ul-lugot (Giyas-ul-lugot) (a dictionary) relating to local words and phrases.

Base article titled dictionary shows where Rompuri during geographic definitions used vocabulary elements compound words: in the area, some verses of poets area; composition and phrases in this region, in the dialogue of our land, in the dialogue of this region; composition and the word of the local population, the custom of the population in the area, the people, the custom, as well as the composition of other words and phrases different, like a dictionary Mavarunnahra, from Mavarunnahra, according to residents of the area, according to dialects of Urdu, Persian people, the population and many others Mavarunnahra used.

This author would like to acquaint readers with some dialectal variants dictionary.

Keywords: area, custom, population, Mavarunnahr, talk, resident, expression

НАҚШИ РАСОНА ДАР ТАШАККУЛИ ИДЕЯИ МИЛЛӢ

Назирмадов Д., муаллими калони ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Нуфузи Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхтиёр маҳз дар даврони соҳибистиклолӣ тавачҷӯи ҷаҳониёнро ба расму оин, шароити зисту зиндагонӣ ва алаҳсус ба ҳуввияту худшиносии миллати мо зиёд гардонид. Акнун дар давлатдорӣ навин ба миллати куҳанбунёди мо имкон фароҳам оварда шудааст, ки ба пажӯҳиши амиқи таърихи гузаштаи худ рӯ оварда, дар ҳамин раванд ба ҳамагуна паёмдҳои манфии ҷаҳонӣ истодагарӣ карда тавонад. Воқеан ҳам аз таҷрибаи дирӯзу имрӯзи хеш мо дарк намудаем, ки ниҳоли истиқлолият дар сурате ба дарахти борвар тибдил хоҳад гашт ва меваҳои шаҳдбор хоҳад дод, агар пайваста мавриди нигоҳубин ва парвариш қарор гирифта бошад. Аз ин суҳанон бармеояд, ки имрӯз ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон бояд донишу таҷриба ва фаъолияти худро баҳри рушду нумуи давлатдорӣ истифода намуда, дар ташаккули андешаҳои миллӣ мавқеи худро дошта бошад. Мавзӯи идеяи миллӣ ва ташаккулёбии он ҳоло дар ҷомеа баҳсҳои гуногунро ба миён овардааст ва ин баҳсҳо аз дараҷаи дарки андеша ва ҳуввияти миллӣ вобастагии калон доранд.

Муҳаққиқи ҷавон Қудусов Х.С. бар он аст, ки: «Идеяи миллӣ нишондиҳандаи самтҳои асосии тараққиёти миллату кишвар аст, ки барои бунёди он бояд шаҳрвандон тавачҷӯх дошта бошанд. Бояд гуфт, ҳар он коре, ки барои пешрафти давлату миллат ба анҷом мерасонем, амалест, ки ба идеяи миллӣ омезиш ёфта, дурнамои муносибатҳои ватандориро муайян менамоянд. Идеяи миллӣ такаҷоҳи асосӣ ва иродаи матини давлату миллат аст».⁸⁴ Мо ҳам бар ин назарем, ки «Идеяи миллӣ» бояд такаҷоҳи асосии ҳар халқу миллат бошад ва дар зерин мафҳум барои шаҳрвандони мо як қатор арзишҳои миллӣ аз кабили якпорчагии Тоҷикистон, тарбияи ахлоқи шаҳрвандӣ, ҳисси миллӣ ва ифтихори ватандорӣ, ватандустӣ, ташаккули забон, тарбияи ахлоқӣ ва маънавии миллат, озодӣ, ягонагии миллӣ ва монанди инҳоро барои рушду инкишофи ҷомеа ҳамчун

---

⁸⁴ Қудусов Х.С. Идеяи миллӣ такаҷоҳи устувори ҷомеа»// Садои Мардум №57 (3042) 14.05.2013

рукну сутунҳои идеяи миллӣ истифода барем. Чунин ақидаҳо боз ҳам метавонанд бахсҳои бешумори илмиро ба миён гузоранд. Оё метавон гуфт, ки дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон, ки халқияту миллатҳои гуногун дар давлати мо ҳамчун шаҳрванди ҷумҳурӣ иқомат доранд, чунин арзишхоро, ҳамчун идеяи миллӣ қабул кунанд? Бешубҳа бояд чунин бошад, зеро дар ин арзишҳое, ки дар боло ироа гардиданд, барои ҳар як фарди Тоҷикистон новобаста, аз халқу миллат, дину мазҳаб бояд ояндаи шукуфони Ватан ва миллатро бидуни ин арзишҳо тасаввур карда натавонад.

Қобили зикр аст, ки дар навиштаҳои худ устод Саъдӣ Маъдӣ барои аз байн бурдани бахсҳои оиди Идеяи миллӣ, пешниҳоди худро тавассути васоити ахбори омма иброз намудааст. Дар суолҳои пайвастае, ки оё мо «Идеяи миллӣ» дорем?» пешниҳод шудани мафҳуми «Созандагӣ» ҳамчун идеяи миллӣ то андозае метавонад посух ба чунин саволҳо гардад. «Мо идеяи миллӣ дорем ва он созандагӣ аст! Созандагӣ дар ҳама ҷабҳаҳо дар ҳама қоргоҳҳо. Ҳар кӣ ба қоре сар мекунад, бигузур дар пешаш ҳамин идеяи миллӣ – созандагӣ-ро бигузурад. Бигузур аз худ бигузур, ки имрӯз чӣ қори неке қард, чӣ сохт? Ё чӣ мехоҳад бисозад, насохта бошад, ё қудрати сохтанро надошта бошад ҳам, ақаллан ба созандаҳо бо назари нек нигарад, ақаллан ин нияти хайрро дар худ тарбият кунад. Ин аст мафҳуми Созандагӣ».⁸⁵ Равшанфикро донишмандони миллат, барои муайян намудани идеяи миллии мо шояд то имрӯз дигар пешниҳоду маслиҳатҳои хуб дошта бошанд. Вале пайваста тариқи расонаҳо ташвиқ шудани мафҳуми «Созандагӣ» ҳамчун идеяи миллии мо то андозае ҷойгоҳи худро устувор намудааст. Барои чи чунин набошад, мо мутмаинем, ки моҳияти ин мафҳум ҳамчун андешаҳои миллии мо дар ҳақ давру замон арзиши худро гум намекунад ва имрӯзҳо яке аз ҳадафҳои асосии давлату ҳукумати Тоҷикистон зеро роҳбарии фарзанди фарзонаи миллат ҷаноби оӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҳз «Созандагист».

Мо ба андешаву гуфтаҳои боло метавонем розӣ шавем, зеро ҳанӯз дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон олимону донишмандони мо дар атрофи ин масъалаҳо пажӯҳишҳои назаррасро ба анҷом расониданд. Мо низ ба ҳамин андешае, ки аввалин ҷомеашиносон аз солҳои ба даст овардани истиқлолият то инҷониб ба нақши омилҳои миллӣ, хусусан ҷойгоҳи идеяи миллӣ дар рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавҷӯҳи хоса зоҳир намудаанд, ки инҳо А. Маҳмадов, А. Шамолов, П. Шоазимов, О. Зоҳидов ва дигарон мебошанд. Олимони номбурда дар ин масъала фикру андешаҳои ҷолиб доранд, ки мо метавонем ин гуфтаҳоро ҳамчун арзишҳои умумимиллӣ ва эҳтиром ба истиқлолияти давлатӣ, амнияти миллӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ҳимоят аз ниҳодҳои қонунӣ ва мақомотҳои ҳукумати маънидод кунем. «Дар замони муосир ташаккули нишона ва арзишҳои мушаххаси умумимиллӣ, барҳам задани парокандагӣ ва ташаккули идеяи миллии худӣ, барои бақои миллати тоҷик ягона имкониятест, ки бе он мавҷудияти давлату давлатдорӣ ғайриимкон аст».⁸⁶ Маҳз дар ҳамин давра «Идеяи миллӣ» аз ҷониби таҳлилгарони тоҷик мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифта, табиати идеяи миллӣ, мақом ва шароити ташаккулёбии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи масъалаҳои баҳсноки илмҳои ҷомеашиносӣ

⁸⁵ Саъдӣ Маъдӣ, «Созандагӣ-идеяи миллӣ»// Рӯзномаи «СССР» 09.10.2014

⁸⁶ Маҳмадов А.Н. Таджикистан: «Урегулирование «нетрадиционного» конфликта традиционными методами». // Сборник. Урегулирование конфликта и построение гражданского общества. Вашингтон Масква, 1997. С.56.

гардид, ки пайваста мавриди таваҷҷӯҳи расонаҳои дохиливу хориҷӣ гардид.

Агар фикру андешаҳои мо дар ҷаҳони пуртазод ва пур аз муҳолифатҳои имрӯз, ки раванди умумичаҳоние бо номи ҷаҳонишавии кишварҳо ва миллатҳо, аз ҷолишҳои равонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии фаровону афзояндаи бегонагон ба миён омада бошад, пас моро зарур аст, ки роҳҳои дурусти ташвиқу тарғиби сиёсати созандаву бунёдкорона ва сулҳпарваронаи худро бо роҳу усулҳои натиҷадиханда амалӣ созем. Дар масири таърих намояндагони зеҳнӣ ва зиёии ҳар миллат дар рушду инкишофи идеяи миллӣ ва ташвиқу тарғиби он, роҳу воситаҳои гуногунро истифода мебаранд. Ҷомеашиносон исбот мекунанд, ки бо пешрафти илму техника, дар баланд гаштани ҳисси ифтихори миллӣ ва ё идеяи миллӣ танҳо даъвату шиор кофӣ нест, ҳарчанд бо чунин усул дар солҳои начандон дур муваффақиятҳои хуб ба даст оварда мешуд. «Расонаҳо – матбуот, радио, телевизион ва интернет аз ҷумлаи воситаҳои расонидани хабару иттилоъ, фикру мулоҳизаҳо, инъикосгари афкори андешаҳо буда, дар ҷаҳони имрӯз ба фарҳангу маънавият ва сиёсати ҳар мамлакат ҳамчун ба дастгоҳи даромаднок ва ё зиёндеҳ нигаронида шудааст».⁸⁷ Ба эҳтироми васоити ахбори омма мо инчӯ маҳз дар бораи расонаҳо ҳарф мезанем, зеро дар баробари пиёда соختани ҳадафҳои кишварҳои кудратманд барои тасхири миллатҳои дигар истифодаи матбуот, радио, телевизион ва интернет ҳадафу мақсади созандаи журналистикаро як тараф мегузорад. Бисёр дидаем ва шунидаем, ки дигар замони ҳуҷуми нерӯҳои низомӣ барои тағйири фарҳангу боварҳо ва расму оини миллатҳо гузаштааст, зеро расонаҳо бидуни ҳеч заҳмату мушқилӣ, бе талоши дари хонаи касеро задан, факат бо ишорае сафҳаи рангинро мекушоянд ва он гоҳ фазои хилвату танҳои мардумро пур мекунанд. Ишораи донишмандони миллати мо бар он аст, ки бозтоби ҷангу ҷидолу хунрезӣ, норомиву бесуботӣ дар ҷумҳуриҳои нооромӣ дунё метавонад аҳамияти сулҳу суботи кишвари соҳибистикли моро равшантар гардонад. Ҳарчанд аз истифодаи чунин усули бозтобӣ, бисёре аз мардум норозӣ буда, хоҳиши баррасии мушқилоти худиро дар расонаҳои хориҷӣ доранд. Дар ин миён мехостам иқтибосе аз бозтобии нооромӣҳои Украина биёрам. Бе мушқилӣ метавонем дарк кунем, ки бозтоби ин нооромӣ аз тариқи ВАО-и Аврупоӣ ё Амрикоӣ кулан фарқкунанда аст аз гуфтаҳои ВАО – Руссия. Мо дар ин мавзӯ баҳс намекунем, вале таъкидан иброз медорем, ки расонаҳо ҳамчун воситаи иттилоърасонӣ, дорои коркарди дутарафа ва ба ҳам муқобил мебошанд. «Расона ҳамон андозае, ки метавонад мӯҷиби равшангарӣ, ваҳдатофаринӣ ва бозтобкунандаи рушди фардиву иҷтимоӣ бошад, ҳамон андоза метавонад омили харобкорӣ, ҷаҳолат, тафриқаву нобудии фикру фарҳанги миллии ҷомеа шаванд».⁸⁸ Аз ин гуфтаҳо мо хулоса мекунем, ки дар чунин ҳолат боз ҳам ҷавонон бештар мавриди мағзшӯй қарор мегиранд. Бидуни муҳолифа метавонем гӯем, ки дар замони муосир тамоми одоби аънаҳо ва эътиқоду боварҳои башарӣ дар маърази ҳуҷуми одоби рафторҳои ҳастанд, ки на решаҳои ахлоқӣ доранд ва на решаҳои инсонӣ. Вале ин фиру ақидаҳои «хоҷаҳои хориҷӣ» бо як роҳу равиши махсуси зиракона ба одамон расонида мешавад, ки шахсро ба таври худноогоҳона ба бегонагону қасдорӣ ҳидоят мекунад. Мутаассифона, дар бештари маврид «сайди» асосии ин таблиғгарон боз ҳам наврасону ҷавонон мегарданд, ки онҳо хеле осон

---

⁸⁷ З.Саидов. «Густариши ахлоқи миллӣ-посух ба паёмдҳои манфии ҷаҳонишавӣ». Душанбе, 2014.- сах. 142.

⁸⁸ З.Саидов. «Густариши ахлоқи миллӣ-посух ба паёмдҳои манфии ҷаҳонишавӣ». Душанбе, 2014.- сах. 146.

зери бори игвову дасиса мераванд, тахти таъсири тарғибу ташвиқ қарор мегиранд ва худашонро ба тафаккуру андеша водор намеқунанд. Муҳимтарин нуқтае, ки мехостам мавриди тавачҷӯх қарор диҳам, ин масъалаи «теша ба реша»-и афкори миллии наврасону ҷавонон задан аст, ки он, на ҳама вақт тариқи омӯзишҳо бо равиши маъмулии китобу дарсонӣ ва ба ҳам омадани устодону шогирдон аст, ин идеяҳо аслан бо роҳи таблиғу ташвиқи зиндагии «шоиста» тариқи расона ба ҷомеаи башарӣ бор карда мешаванд. Имрӯзҳо аз ҷониби «фарҳангсозон» усулҳои хоси тарғибу ташвиқ аз тариқи расонаҳо ба хусус кино ва киноҳои бисёрсериягӣ истифода мешаванд, ки мо онҳоро нодида наемонем.

Дар Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли ҷадид аз ин равандҳо интиқоди ҷиддӣ гирифта шуд, ки бо вучуди тадбирҳои то ба ҳол андешидашуда ҳанӯз ҳам баъзе масъалаҳои ҳалталаб, аз қабيلي костагии фарҳанги гурӯҳҳои алоҳидаи ҷомеа ва гароиши онҳо ба мафкураи бегона мавҷуданд. «...кинои тоҷик ба рушди ҷиддӣ ниёз дошта, филмҳои ҳозиразамони мустанаду бадеӣ, ки гузаштаву имрӯзро воқеъбинона инъикос намоянд, масъалаҳои муҳими ҳаёти ҷомеаро тасвир созанд ва ахлоқи ҳамидаву анъанаҳои неки халқамонро тарғиб кунанд, кам ба назар мерасанд».⁸⁹ Сарвари давлат дар ин пешниҳоди худ бори дигар иброз намуд, ки таъсири расонаҳо тариқи филму барнома ва ахбору гузориш ба сатҳи маърифат, шуури миллий ва арзишҳои башарӣ нақши арзанда мебозанд. Бинобар ин мо низ пешниҳод менамоем, ки гуфтаҳои сарвари давлат дар амал татбиқ ёфта, вазорату кумитаҳои дахлдор ва иттифоқҳои эҷодӣ пайваста бо мақсади таблиғи ғояҳои миллий, тарбияи зебоипарастӣ ва ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ ҷиҳати таҳияи асарҳои нави саҳнавӣ ва филмномаҳои таърихӣ чораҳои зарурӣ андешанд.

Дар ин замина мо устодону омӯзгорон худро вазифадор ҳисобем, ки аввалан дар ниҳоду худ арзишҳои ахлоқиву фарҳангии миллати тоҷикро, ки сарчашмаи покӣ, ростӣ, неки, инсондӯстӣ ва заҳматписандист тарбият намуда, дар ин замина ба наврасону ҷавонон тарғибгари сулҳу дӯстӣ ва созандагиву бунёдкорӣ бошем. Бо ин ниятҳои неки мо метавонем дар ояндаи наздик ба ҳадафҳои ормонию тамоми ҷомеаҳои ҷаҳонӣ, «бунёди ҷомеаи комилан ахлоқӣ» расем, зеро ҳадафи мо «Созандагист»!

Адабиёт:

1. Маҳмадов А.Н «Муқаддимаи идеяи миллий» Душанбе: ЭР-граф, 2013. -180с,
2. “Журналистика ва замони муосир” (мачмӯи мақолаҳои илмӣ). Душанбе, 2013.-
3. Сайидзода З.Ш. “Густариши ахлоқи миллий – посух ба пайомадҳои манфии ҷаҳонишавӣ”. Душанбе, 2014.
4. Қудусов Х.С. Идеяи миллий тақягоҳи устувори ҷомеа//Садои мардум. Май соли 2013.
5. С. Маъдӣ. “Мо идеяи миллий дорем!”//СССР аз 09.10.2014.
6. Маҳмадов А.Н. Таджикистан: «Урегулирование «нетрадици-онного» конфликта традиционными методами»// Сборник. Урегулирование конфликта и построение гражданского общества. Вашингтон. Масква, 1997. С.56.
7. <http://prezident.tj/node/8136>

⁸⁹ (<http://prezident.tj/node/8136>)

8. <http://sadoimardum.tj>

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ

Назирмадов Д.

В данной статье рассматривается роль средств массовой информации в формировании национальной идеи. По мнению автора, проблема формирования национальной идеи является предметом целого ряда мнений, что сильно зависят от уровня национального самосознания и национальной гордости. Отсюда, автор статьи считает, что развитие идеи национального самосознания имеет тесную связь с уровнем образованности населения страны.

Ключевые слова: средства массовой информации, национальная идея, самосознание, образование населения.

THE ROLE OF MEDIA IN SHAPING NATIONAL IDEAS

Nazirmadov D.

This article discusses the role of the media in shaping the national idea. According to the author, the problem of formation of the national idea is the subject of a number of opinions that are highly dependent on the level of national identity and national pride. Hence, the author believes that the development of the idea of national identity is closely linked with the level of education of the population.

Keywords: media, national idea, identity, education of the population.

ВОПРОС О МОДАЛЬНЫХ СЛОВАХ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОСТИ ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Сангимадов Ф.Х., ст. преп. КГУ имени А. Рудаки

Своеобразное положение модальных слов в ряду других грамматических категорий отмечалось в руководствах по русскому языку с начала **ЧЧ** в. [569-613] Модальность (от лат. modalis – модальный, modus – мера, способ) – как функционально – семантическая категория, выражающая различные оттенки отношения высказывания к действительности и недействительности, а также виды субъективной квалификации сообщаемого.

Модальные значения имеют различные средств выражения: грамматические, синтаксические, лексические, интонационные.

Выражение модальности с помощью модальных слов не менее употребим в русском, английском и таджикском языках. Модальные слова имеют свое ярко выраженное лексическое значение. Они используются в качестве средств выражения субъективной модальности.

Модальные слова долго не выделялись как самостоятельная категория. Категория наречия исстари являлась свалочным местом для всех так называемых слов. Своеобразные синтаксической связи наречии модальных слов с определяемым словом состоит в том, что наречия, не будучи согласованно с определяемым глаголом или именем. [313-613]

Переход наречия в модальные слова связаны с коренным изменением их

синтаксических функций в составе предложения. [314-613]

По мнению И.П.Распопов, модальными словами называют звуковые комплексы, обозначающие отношения говорящего к источнику, содержанию и форме высказываемого сообщения, не имеющие форм словоизменения и синтаксически не связанные с другими словами в предложении. [167-350] Например: - Мне **кажется**, ты слишком разжирел... (Махмадрахим Карим, Чумъа Куддус, «Ширин» стр.57-175) - **It seems to** me that you йесome to much fat... (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kudus, "Shikin" p. 57-175) - **Ба фикрам** фарбехи бад шудаи... (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 57-175)

Семантико – грамматические свойства модальных слов состоят в том, что они служат лексическим средством выражения разнообразных модальных значений. А также, можно подразделить модальных слов на пять семантических разрядов:

1. модальные слова, указывающие на непосредственный источник сообщаемых фактов или на какие-то коммуникативно существенные особенности сообщения, источником, которого является сам говорящий: *говорят, слышно, по мнению, по словам, по слухам, собственно говоря*; Например: - **По твоему желанию**, правда? (Махмадрахим Карим, Чумъа Куддус, «Ширин» стр. 141-175) - **As you wish** Чаиқман. (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kuddus, "Shikin" p. 141-175) - **Ба ихтиёри худат-а?** (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 141-175)

2. модальные слова обозначающие достоверность – недостоверность сообщаемых фактов: *безусловно, вероятно, знать, действительно, должно быть, конечно, кажется, неоспоримо, несомненно, пожалуй*. Например: - Когда ты со мной, весь мир **кажется** раем. (Махмадрахим Карим, Чума Куддус, «Ширин» стр. 145-175) - When you ақе with me all the world **seems** heaven. (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kuddus, "Shikin" p. 145-175) - Тӯ бо ман **боши** тамоми чаҳон бароям бихишт аст ... (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 145-175)

3. модальные слова, обозначающие соответствие – несоответствие сообщаемых фактов интересом говорящего или кого-то другого: *к сожалению, к счастью, к удивлению*; Например: - К сожалению, для того чтобы работать у нас **необходимо** специальное техническое образование... (Махмадрахим Карим, Чумъа Куддус, «Ширин» стр. 147-175) - **Unfortunately**, to work heke you **must have** a special technical education. (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kuddus, "Shikin" p. 147-175) - Вале афсӯс... барои дар корхонаи мо кор кардан маълумоти махсуси техникӣ **даркор**. (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 147-175)

4. модальные слова, определяющие особенности отношений высказывания с речевой ситуацией: *кстати, кроме того, в частности, например, во-первых, во – вторых*. Например: **Кстати**, доктор мне **понадобится** ваше содействие. **Йу the way**, Докток, I **shall** want youқ cooperation. [Ақтһуқ Conon Doyle, "The Йест of Sheklock Holmes, A Scandal in a Йоһemia" on p. 19-893] Эқтимол, доктор ба ман кӯмаки шумо лозим мешавад. [168-350]

5. По своему происхождению модальные слова чаще всего – явление позднее. Они возникли в результате функционального обособления на базе других частей речи: глаголов (*значить, видишь ли, допустим, кажется, пожалуй, предположим, признаться*) Например: - **Значит**, жаловаться бесполезно. (Махмадрахим Карим, Чумъа Куддус, «Ширин» стр.98-175) - **It means** it is useless to complain. (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kuddus, "Shikin" p. 98-175) - **Пас** шикоят кардан бефоида аст. (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 98-175); наречий (*никак, по-видимому*) Например: - Я **никак** в толк не возьму, когда мой

сын мог заболеть? По какой причине попал в этот водоворот? (Махмадрахим Карим, Чума Куддус, «Ширин» стр.85-175) - I **cannot** understand when could my son get sick? Why does he get in this eddy? (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kuddus, "Shiqin" p. 85-175) - Ман **хайронам, ки** кай писарам ба ин дард гирифтор шуд? Барои чӣ ба ин гирдоб афтод? (Муҳамадрахим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 85-175); прилагательных (*бесспорно, вероятно, возможно, действительно, несомненно*) Например: Врач тоже сказал, что, **возможно**, через недельку выпишут... (Махмадрахим Карим, Чума Куддус, «Ширин» стр.65-175) **May йе** in a well they will let me go... (Muhamadqahim Kaqim, Juma Kuddus, "Shiqin" p. 65-175) **Шояд** баъди ягон ҳафта ҷавоб диҳанд... (Муҳамадрахим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 65-175) Существительных (*правда, факт*) Например: **Правда?** Нет, нет, немного больше. "**Indeed, I should have** thought a little more." [Ақтһуқ Сона Доуэй, "The Йест of Шеклок Холмес, A Scandal in a Йоһемия" on p. 8-893] Рост бошад? Не, не, каме зиёд.

Это, однако, не общее правило. В большинстве случаев одни и те же звуковые комплексы могут функционировать и как модальные слова, и как обычные знаменательные слова, выступающие в роли членов предложения. Например: Фотоснимок **должен быть** в ее собственном доме. It **must йе** in heq own home. [Ақтһуқ Сона Доуэй, "The Йест of Шеклок Холмес, A Scandal in a Йоһемия" on p. 21-893]

В английском языке по мнению Беляева И. модальные слова выражают субъективное отношение говорящего к высказываемой в предложении мысли. Модальные слова имеют значение предположения, сомнения, вероятности, уверенности говорящего в мысли, выраженной в предложении. Модальные слова выполняют функцию вводного члена предложения и обычно относятся ко всему предложению в целом. При этом, некоторые модальные слова, как например, **of course, certainly, no doubt, perhaps** – **албатта, бе гумон, эхтимол** и т.п. могут выполнять функцию слова-предложения.

Например: – Не могу себе представить. Полагаю, что вы за домом мисс Ирен Адлер. "I can't imagine. I suppose that you have йеен watching the һайитs, and perhaps the house of Miss Iken Adler." [Ақтһуқ Сона Доуэй, "The Йест of Шеклок Холмес, A Scandal in a Йоһемия" on p. 16-893]

1. К модальным словам относятся такие слова, как *perhaps, may йе* – *может быть* – *мумкин ки например: А **может быть*** – ни за что. Просто так. (Евгений Замятин, Случай проклятого «Ясно» стр. 324-461) Оқ **may йе** foq no reason at all just йеecause. (An Incident. That Damned "Cleaq" p.25-203); *of course* – *конечно* – *албатта ки; siqely* – *конечно, несомненно* – *албатта; no doubt* – *несомненно; Не сомневаюсь*, что он влез по уши в долги и решился на преступление именно из—за этого женщина. I have **no doubt** that this woman had plunged him oveq head and eaqs in deйт, and so less him into this miseqайle plot. [Ақтһуқ Сона Доуэй, "The Йест of Шеклок Холмес, The Silver Йlaze" on p. 270-893] *in fact* – *фактически, воqean* - Это. **Конечно**, прекрасно понимали в Кинг-Пайленде, где находится тренировочная конюшня полковника Росса. **The fact was, of course**, appreciated at King's Pyland, where the Colonel tqaining – stайle is situated. [Ақтһуқ Сона Доуэй, "The Йест of Шеклок Холмес, The Silver Йlaze" on p. 251-893]; *in tquth* – *по правде сказать, действительно* – *рости* – **Действительно** где? "Where **indeed**?" [Ақтһуқ Сона Доуэй, "The Йест of Шеклок Холмес, A Scandal in a Йоһемия" on p. 25] и т.п., а также слова с суффиксом -ly, совпадающей по форме с наречиями: *possibly* – *возможно* - *эхтимол, например: **Возможно***, что именно странные, непрозрачные обиталища

древних подарили эту их жалкую клеточную психологию. (Евгений Замятин, Дикарь с барометром стр. 339-461) **It's possible** that it was exactly those strange nontransparent habitations of the Ancient that gave rise to that so-called mentality of theirs. (Evgeniy Zamyatin, The Yakhyan and the Yakhometek p. 19-203); *probably – вероятно – мумкин, например*: Если она его клиентка, то вероятно, отдала ему на хранение ту фотографию. If the former, she had probably transferred the photograph to his keeping. [Артур Конан Дойл, “The Nest of Sherlock Holmes, A Scandal in a Bohemia” on p. 17-893]; *certainly – конечно, несомненно – албатма; naturally – конечно, само собой разумеется; evidently – очевидно - зохиран, например*: Очевидно, это и был тот субъект, о котором я слышал. – Evidently the man of whom I had heard. [Артур Конан Дойл, “The Nest of Sherlock Holmes, A Scandal in a Bohemia” on p. 17-893]; *obviously – очевидно - зохиран например*: Поэтому, как ни грустно, **должен** отметить здесь, что, **очевидно**, даже у нас процесс отвердения, кристаллизации жизни еще не закончился, до идеала – еще несколько ступеней. (Евгений Замятин, Квадрат. Владики мира, стр. 322-461) The former, however sad it is? I **ought to** remark here that, **obviously**, even today, the process of hardening, the crystallization of life has not yet been completed, it hasn't reached the ideal – there are still few stages to go. (Evgeniy Zamyatin, A quadrilateral. The Master of the World p. 23-203); *happily – к счастью и т.п*

Выполняя функцию вводного члена предложения, модальные слова могут занимать место в начале предложения, в середине и иногда в конце предложения: Например: Эту маску, походившую на забрало, он очевидно, только что надел, потому что, когда он вошел, рука его была еще поднята. A black wizard mask, which he had apparently adjusted that very moment, for his hand was still raised to it as he entered. [Артур Конан Дойл, “The Nest of Sherlock Holmes, A Scandal in a Bohemia” on p. 11-893]

Большинство модальные слова произошли из наречий и совпадают по форме с наречиями образа действия, имеющими суффикс –ly. Модальные слова отличаются от наречий по значению и синтаксической функции. Значение и синтаксическая функция наречия состоит в том, что оно дает объективную характеристику действия, свойства, признаки или указывает на обстоятельство, при которых совершается действие, и относится к одному члену предложения. Модальные слова, обычно относятся ко всему предложению в целом и выражает субъективное отношение говорящего к высказываемой мысли. [191- 422]

Например: – **Конечно**, же скажу, раз вы не хотите. “**Certainly** not without your permission.” [Артур Конан Дойл, “The Nest of Sherlock Holmes, The Silver Blaze” on p. 264-893]

А также, Беляев И. определяет, что не всякое слово, выступающее в роли вводного члена предложения, относится к классу модальных слов. Модальные слова – особая часть речи, а в роли вводных членов могут выступать и другие части речи и сочетания слов: наречия, предложные обороты, инфинитивные конструкции и т.д. К модальным словам как часть речи относятся только слова, которые *всегда, во всех случаях* употребляются в роли *только* вводного члена предложения. Эти слова характеризуются своей неизменностью и ограниченной сочетаемостью с другими словами, некоторые из них сочетаются с наречиями степени: *тоже probably, most certainly*.

Модальные слова по своей семантике делятся на две группы:

1. Собственно – модальные слова, выражающие модальность (необходимость, возможность, вероятность того или иного факта или события): *certainly, of course, may be, perhaps, indeed, surely* и т.п.

Например: - Ты посмотри! В своем доме слово сказать не дают? **Может быть**, рот себе зашить? (Махмадрахим Карим, Чумъа Куддус, «Ширин» стр.70-175) **Мауѐ would ѐettek** sew my mouth? (Muhammadkаhim Kаkаm, Juma Kuddus, “Shikin” p. 70-175) - Не,нашуд! Дар хонаи худам гапзанӣ **наме монеда-а?** (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Куддус «Ширин» сах. 70-175) –**Конечно!** Перенесите его в гостиную. **“Surely.** Ёking him into the sitting-room.” [Ақтһуқ Conon Doyle, “The Ёest of Sheklock Holmes, A Scandal in a Ёohemia” on p. 22-893] –**Действительно** где? **“Where indeed?”** [Ақтһуқ Conon Doyle, “The Ёest of Sheklock Holmes, A Scandal in a Ёohemia” on p. 25] **Пожалуй**, мне пора уже начать подготовку к новой роли, которую придется сегодня играть. **I think perhaps** it is almost time that I pкераке фок the new kole I have to play. [Ақтһуқ Conon Doyle, “The Ёest of Sheklock Holmes, A Scandal in a Ёohemia” on p. 25-893]

2. Присоединительные модальные слова, выражающие связи, отношения данного факта или явления к другим фактам и явлениям: *moreover, nevertheless, still, however, therefore, first, secondly* и т.п. [276-472]

3. Например: **Понятно поэтому**, что есть много людей в интересах, которых не допустить появления Серебряного у флага и в будущий вторник. **It is obvious, therefore,** that there were many people who had the strongest interest in preventing Silver Ёlaze from being there at the fall of the flag next Tuesday. [Ақтһуқ Conon Doyle, “The Ёest of Sheklock Holmes, The Silver Ёlaze” on p. 251-893]

В речи модальные слова в лингвистике рассматриваются как особая лексико – грамматическая категория с присущими ей морфологическими, синтаксическими, семантическими и стилистическими признаками, возникновение и развитие которых связано с утратой основного первоначального конкретного лексического значения и приобретением ими с течением времени разнообразных смысловых модальных оттенков. В таджикском языке, как отметил профессор А.Л.Хромов, кроме форм глагольного наклонения, применяются и слова, словосочетания, частицы, которые увеличивают число значений модальных оттенков, выражаемых интонацией.

Модальные слова в живом процессе речи не примыкают к одним и тем же членам предложения и не служат определением или распространением слов какого-либо одного или нескольких грамматических классов. [27 - 67]

В таджикском языке модальные слова употребляются и для выражения утверждения, и предположения, и т.п. и делятся на следующие этапы:

а) рост, ростӣ, ба ростӣ, (*правда*), дуруст, ҳақ, ҳамин тавр (*правильно, верно*), хайр, майлаш, розӣ (*ладно, хорошо*), ҳақиқатан, дар ҳақиқат (*действительно, на самом деле*) и др. применяются говорящим для выражения утверждения и уверенности по отношению к чему –нибудь. Например: Ба ростӣ, он чойхоро дар аввал қариб нашинохтам – “Правда, вначале эти места и почти не узнал” - Really, at first I could not know these locations. [А.Дехотӣ, Кул. сах 116, ч. III] **Я в самом деле** не знаю, **что делать.** Ёut **Indeed** I do not know what I **should do.** [Ақтһуқ Conon Doyle, “The Ёest of Sheklock Holmes, The adventure of the Соорек Ёееches” on p. 233-893]

б) модальные слова: албатта, (*обязательно, несомненно*), бешубҳа (*бесспорно*), ҳатман (*безусловно*) употребляются в значениях необходимости и уверенности в исполнении действия. Например: - Бале, албатта музд хело хуб аст – аз ҳад хуб аст. – Да, **конечно**, жалованье хорошие, **даже** слишком хорошие. Well, yes, **of**

course, the pay is good – too good. [Ақтўқ Conon Doyle, “The Best of Sherlock Holmes, The adventure of the Coopers’ Bees” on p. 230-893]

в) при помощи модальных слов: эҳтимол (*вероятно*), шояд (*возможно, вероятно, может быть, наверно*), бояд (*необходимо, должен, должен быть*) и т.д. выражает предположения говорящего. Например: - Раис, агар илочаш **бошад**, ман ҳамин сол кирмак **нагирам**: ду келин гирифтам. хонаҳо танг. (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Қуддус «Ширин» сах. 42-43-175)- Председатель, если это **возможно**, я в этом году **не буду** брать шелкопрядов: двух невесток привел, в доме теснота. (Махмадраҳим Карим, Чумъа Қуддус, «Ширин» стр.42-43-175) - Chaikman, **If it is possible, I won't** take a second: I married two sons. (Muhammadqahim Karim, Juma Kudus, “Shikin” p. 42-43-175) Дар дастатон **бояд** ягон чиз набошад. (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Қуддус «Ширин» сах. 50-175) У вас в руках не **должно быть** ничего. (Махмадраҳим Карим, Чумъа Қуддус, «Ширин» стр.50-175) You **should not have** anything in your hand. (Muhammadqahim Karim, Juma Kudus, “Shikin” p. 50-175)

Приведенные выше примеры, конечно, не могут отразить всего богатство и разнообразия смысловых, модальных и эмоциональных оттенков, выражаемых модальными словами. [28-29-87].

В категорию модальных слов различных частей речи, а также заимствованных элементов из других языков в разряд модальных слов таджикского языка представляет собой очень сложный и долгий процесс. Источники и пути пополнения состава модальной единицы таджикского языка, слова перешедшие без фонетических изменений в модальные слова, такие как: *afṣūs, бас, дарег, кошки, ҳаргиз* (в значениях: *как жаль, и все, увь, правильно, если бы, никак*) и др. Например: - Ҳа, акнун навбати шумо. - **Кошқӣ**. (Муҳамадраҳим Карим, Чумъа Қуддус «Ширин» сах. 138-175) - Да, теперь черед за вами. - **Хотъ бы**. (Махмадраҳим Карим, Чума Қуддус, «Ширин» стр. 138-175) - Oh yes. Now it is your turn. - **It would be** good. (Muhammadqahim Karim, Juma Kudus, “Shikin” p. 138-175)

Таким образом, подобное употребление модальных слов происходит от лица, которое, как правило, выслушав другое лицо, отвечает одной модальной фразой, связанной с предыдущим высказыванием. [82-87]

Заклучение

В русском, английском и таджикском языках для выражения субъективной модальности служит отдельный разряд модальных слов – частиц, единиц и словосочетаний, многие из которых могут «грамматикализуются» и, таким образом, стать простыми выразителями различной субъективной модальности, оставаясь лишенными лексической самостоятельности.

Важным грамматическим признаком модальных слов является их несамостоятельности, отсутствие определенной синтаксической функции. Они не могут выступать в качестве члена предложения, а употребляются в речи вне связи с его частями. Их значения и оттенки выясняются только в контексте и при интонационном выражении мысли.

Таким образом, модальность как понятийная категория в современном русском, английском и таджикском языках выражаются средствами: морфологическими (особыми формами глагола - наклонениями), синтаксическими (порядков слов их особым сочетанием), лексическими (модальными единицами) и интонацией, которые выделяются специфическими особенностями.

Ключевые слова: модальность, модальные слова, семантичность, грамматика, интонация, словообразование.

Литература:

1. Виноградов В.В. Русский язык. Москва: Высшая школа, 1972.
2. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. Москва: Наука, 1975.
3. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. Москва: Высшая школа, 1987.
4. Каменский А.И., Каменская И.Б. Практическая грамматика английского языка.: Справочное пособие для неязыковых вузов. Часть 1. Харьков: ИНЭМ, 2002. – 278 с.
5. Кобрина Н. А., Корнеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А., Грамматика английского языка (морфология, синтаксис) Союз С.-Петербург, 1999.
6. Расторгуева В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола. Москва: Наука, 1975.

**КАЛИМАҲОИ МОДАЛӢ ҲАМЧУН ИФОДАКУНАНДАИ МОДАЛНОКИИ
ЭХТИМОЛИЯТ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ, АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Сангимадов Ф.Х.

Дар мақола барои муайян намудани мафҳуми калимаҳои модалӣ ҳамчун ифодакунандаи модалнокии эҳтимолият дар се забон гуфта шудааст ва муайян намудани ҷиҳатҳои морфологӣ, семантикӣ, лексикӣ дар ҳар гуна воситаҳои истифода бурда шудаанд.

Калидвожаҳо: модалият, калимаҳои модалӣ, семантикӣ, грамматикӣ, интонатсионӣ, калимасозӣ .

**THE QUESTION ABOUT MODAL WORD AS FACILITY OF THE EXPRESSION
TO MODALITY OF THE SUGGESTION IN RUSSIAN, ENGLISH AND TAJIK
LANGUAGES**

Sangimadov F.Kh.

In given article identify the meanings of modal word in three languages. Identify their morphological, semantically and lexic meanings and uses of them in different ways.

Keywords: Modality, modal word, semantically, grammatically, intonation, morphologically, syntax, lexic, mood .

МАВЗӢИ ВАСФИ БАҲОРУ НАВРӢЗ ДАР АШӢОРИ ҶОИБ САҒАРЗОДА

Баҳишда ба 75-солагии зодрӯзи Ҷоиб Сағарзода

**Мирзоева М., муаллими калони кафедраи МТЗАТ-и
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Сарзамини ҳамешабахори сарсабзу хуррам ва биҳиштосои Тоҷикистон шояд шоире надошта бошад, ки масту мафтун аз бӯйи хушу муаттари гулу нағмасароии булбул, бо илҳом аз дашту дамани сабзпӯш ва садои роҳатбахшу гӯшнавози чашмасорон ва фусункорихои табиати афсонавӣ арӯси сол – баҳори нозанин, аввалин пайки он – Наврӯзи оламафрӯзро дар рӯбоие, дар дубайтие, дар шеъре васф накарда бошад.

Ҷоиб Сағарзода, ин шоири зиндаёд низ дар боби баҳору Наврӯз насурӯда наметавонист. Хоса бар он вачҳ, ки худ дар остонаи омади фасли баҳор – 20

феврари соли 1940 дар оғӯши кӯхсорон, дар деҳаи Муллоҷони дараи Шикорғаи Ховалинг дида бар олами ҳастӣ кушуда ва давраи наврасиро ҳамон ҷо гузаронидааст. Ва илҳоми шоирӣ шоир ҳам, бешак, аз ҳамон даврони кӯдакию наврасӣ манша баргирифтаву дар қалби ӯ завқу шавқи гулчинию гулпарастӣ, зебоипарастӣ, табиатдӯстӣ, баҳордӯстӣ ва Наврӯзпарастӣ маъво гирифтаанд. Бихонем шеъри зебои «Қимати гул»-ро, ки ханӯз соли 1961 эҷод шудааст:

Маро мебурд қалби кӯчаки ман,
Ба сайри кӯхсорон дар баҳорон.
Маро мебурд шавқу завқ карда,
Ки гул чинам, гули хушбӯю хандон.
Давидан доштам аз кӯх бар кӯх,
Барои чидани гулдастае ман.
Барои зеби даври тоқии худ,
Барои абрӯвонро об додан.

Аз байн солҳо мегузаранд, рангу бӯйи гул барои шоир қимати дигар, қимати арзишмандтаре пайдо менамоянд ва ӯ гулдастай зебое барои он гуле тухфа мебарад, ки ёри ҳаётӣ интиҳоб карданаширо орзу дорад:

Ана он рӯзҳо чун бод рафтанд,
Гул акнун рангу бӯи тоза дорад.
Ба монанди бари рухсорай ёр
Тароватбахш рӯи тоза дорад.
Ана он рӯзҳо чун бод рафтанд,
Ба дастам боз як гулдаста дорам.
Ба қалби беқарору дидаи шавқ
Ба истиқболи ҷонон раҳсипорам.
Барои он ки ёбам ҳамраҳи умр,
Бубошам умрҳо дилбастай гул.
Барои хонаеро нур додан
Гузoram бар кафи гул дастай гул.

Агар чунин намебуд, магар ӯ метавонист хандидани гулҳоро андар кӯҳҳо бубинад ва дилпуруна, ин қадар шоирона, балки ошиқона бисарояд:

Гулҳо ба бари кӯҳу камар механданд,
Дар партави хуршеди саҳар механданд.
Дилбохтағони ташнаи бодаи ишқ,
Сармаст зи бӯсаҳои тар механданд.

Шоир он қадар масту мафтунӣ омади баҳор аст ва он андоза шоду масрур аст ва ончунон онро интизорӣ кашадааст, ки ҳатто ягона гулаки рӯйида дар назараш атрофу акнофро зебу зиннату шукӯҳ бахшидааст. То ба ҳадде, ки бар асари ин барфро рашк месӯзонад ва мешавад обу мешорад сарозер:

Бишқуфт гули нахуст андар бари кӯх,
Афзуд ба ранги нав шукӯҳу фарӣ кӯх.
Чун барф бидид, кӯх бо гул хандид,
Аз рашк шуд обу рехт баъд аз сари кӯх.

Ҳаққо, омади баҳорро пеш аз дигарон, ба пиндори ғолиб, аввалтар аз ҳама шоирону ошиқон, ононе, ки онро самимона дӯст медоранд ва парастииш мекунанд, интизорӣ мекашанд ва эҳсос менамоянд. Ғоиб Сафарзода, ки низ шоири нозуктабӯи рангинхаёл ва ошиқи сармасту дилдодаи баҳору Наврӯз буд, садои пойи Наврӯзро ҳатто аз пушти дар, аз парзании кабутару чаҳ-чаҳи мурғакон бо тамоми вучуди пурэҳсос эҳсос мекунад, ки барояш мужда меоваранд:

Имрӯз зи пушти дар садо мешунавам,
Парвози кабутари сабо мешунавам.
Барҳез, ки бар дари ту Наврӯз омад,
Аз чаҳ-чаҳи мурғи хушнаво мешунавам.

Ҳам шукуфтани хандаи гул ва ҳам фарёди булбул ба шоир мужда аз баҳор, аз баҳори нозанини деринтизор меоваранд:

Гул гуфт, ки мужда аз баҳор овардам,
Як олами хусн дар канор овардам.
Фарёд кашид булбулу гуфт, ки ман
Дар сина ҳазор захми хор овардам.

Дар фасли баҳору Наврӯз ҳама чузъиёти табиат, аз ҷумла обри само, мусиқии обшорон ва нағмаи мурғон барои шоир офарандаанд, офарандаи шукӯху зебой, шавку шодиву фараҳ.

Аз абр гуҳар ба барги гул рехтааст,
Гул мӯҳра ба гардани худ овехтааст.
Савти хуши обшору мурғони чаман
Дар сина хурӯши дигар ангехтааст.

Ё худ кӣ метавонад зеботару шоиронатар бигӯяд, ки:

Ин абр ба сони духтари гулдӯз аст,
Шогирд ё ин ки духтари Наврӯз аст.
Дар дӯхтани пирахани ранг ба ранг,
Овора ба кӯху дашт шому рӯз аст.

Чун гулҳои аввалин бармешукуфанд ва нағмаҳои булбулон дар боғу чаман мегардад баланд, табиат аз хоби ноз бедор мешавад ва марди деҳқонро, ки ризқофаринаш хондаанд, аз омади Наврӯзу баҳор ва оғози қор оғаҳ месозад:

Табиат ҷомаи рангин ба бар кард,
Ҷавонӣ ёфт, ҷавлони дигар кард.
Ба кӯху дашту ҳомун базм сар кард,
Ба тӯяш марди деҳқонро хабар кард.

Марди деҳқон дар тӯйи табиат иштироку хурсандӣ менамояд, болидарӯх мегардад, нерӯву тавони тоза мегирад, зеро:

Деҳқон ба дар ин сахар шукуфон омад,
Чун чашма зи нав ба қалби ҷӯшон омад.
Бо ҳиммати беқиёс бар дашти фарох
Монандаи офтоби хандон омад.

Наврӯзу Баҳорро «пайки чавонӣ», «борони найсонӣ»-ро лабресози «чомҳои лола», «гулҳои тару хушрангу бӯй»-ро «оинаи дилдодагон» унвон медиҳад ва дармеёбад, ки аз ин созандагии Наврӯзу Баҳору Табиат ҳатто «сабзаҳои орзу сар мекашанд».

Ғоиб Сафарзода низ ба мисли гулу булбул, ба мисли табиати кишвараш ва ҳамон марди деҳқонаш ҳамчун як тоҷики асили тоҷикдӯсту меҳанпараст, фидоии зиндадошти фарҳангу маънавиёт ва посдори русуму анъаноти неки ниёкон ҳанӯз дар солиёни рукуду дуршавиҳо аз асли хеши миллат – ним аср қабл омади Наврӯзи хучастапай ва баҳори фархундаҳолро бештар аз дигарон интизорӣ мекашид ва қаблтар аз дигарон эҳсос мекард. Ӯ рӯҳу равону неруи тоза пайдо мекард ва дар сару дар қалбу дар ният шӯру хумори эҳёи суннатҳои милли ҳар тоҷикеро меид мужда меод: «Барҳез, ки бар дари ту Наврӯз омад!» Ва Наврӯзро муборақаш меғуфт.

Ва танҳо ӯ буд, ки бо матонату часорат, бовиқору боифтихор майсаи суманакро дар табақ ба маҳфили шеърхонии телевизиони тоҷик бурду ба ҳамагон онро нишон дод ва хушҳолонаву шоду масрур садо дарод: «-Ман ба шумо, азизон, нишонаи баҳору Наврӯзро дар табақ овардам!»

Ва инак, 43 сол аст, ки мо, ҳамватанонаш, Наврӯзу Баҳорро бе шоири зиндаёд ва бе ошику дилдодаи Наврӯзу Баҳору Ҳаёт Ғоиб Сафарзода истиқбол ва ҷашн мегирем. Аммо, хушбахтона, 43 сол аст, ки шеъри ин шоири шӯридадил бо мост, ҳампою ҳамқадаму ҳамнафасу ҳамрози мост. Ва ин қадар сол боз нидои хушнавози Ғоиб Сафарзода тавассути шеъраш моро мекунад ово:

Барҳез, ки бар дари ту Наврӯз омад!

Хеле ва хеле рамзист, ки имсол бо ташаббуси раиси мӯҳтарами ноҳия шахси адабпарвару адабшинос Мӯсо Ғафурзода ва қарори ҳукумати ноҳияи Восеъ ҷашни 75-солагии зодрӯзи шоири хушбаён ва рӯзноманигори тавоно Ғоиб Сафарзода дар рӯзҳои баҳорӣ, дар ин айёми гулпӯшӣ ва сарсабзии табиат ва ҳаёт - ҷашни Наврӯз таҷлил гардид. Мазори шоир дар деҳаи Кадучӣ аз нав обод ва ному ашъори ӯ беш аз ҳарвақта ёд ва бад-ин васила арвоҳи ӯ шод мегардад. Ҳарчанд ба номи шоир мактабу хоҷагӣ дар Кадучӣ номгузорӣ шудааст, меарзад, ки Ҳукумати Ҷумҳурӣ бо номгузорӣ намудани гулгаште, кӯчае ё маҳаллае дар Душанбешаҳр бо номи Ғоиб Сафарзода, инчунин таъсиси Ҷоизаи ба номи Ғоиб Сафарзода барои рӯзноманигорон рӯҳи дар зиндагӣ озурдаи шоирро шод гардонад.

Дар ин рӯзҳои наврӯзӣ шеъри «Сабзаҳои орзу»-и Ғоиб Сафарзодаро нахондан, балки насурудан аз ин моҳи пурфайз баҳра набардоштан ва арвоҳу рӯҳи поки ӯро ёдоварӣ накардан аст:

Бар диёри ман баҳори чомасабз,
Боз чун пайки чавонӣ мерасад.
Булбулонро боз дар боғу чаман
Рӯзҳои нағмагонӣ мерасад.

Абр аз борони найсонии хеш
Мекунад пур чомҳои лоларо.
Мераванд арғушт гулҳо бе садо,
Гулнавозӣ мекунад боди сабо.

Дар дурхши баргҳои сабз боз
Мешавад тасвир нури офтоб.
Мебароянд аз фарози қуллаҳо
Рӯдҳо бо изтиробу бошитоб.

Навдамида сабзаю себарғаҳо
Рӯ дар оби чӯй мешӯянд боз.
Гӯш месозанд савти обро,
Ё ба ӯ оҳиста мегӯянд роз.

Боз дар дилҳои бесабру қарор
Сабзаҳои орзу сар мекашанд.
Боз бо дасту дили гарм одамон
Зиндагиро тарҳи хуштар мекашанд.

Калидвожаҳо: Наврӯз, баҳор, ашъор, Гоиб Сафарзода, шоир, ишқ, зодгоҳ, Ватан, самимият, маҳбуб.

Адабиёт:

1. Ф. Сафарзода. Корвони орзу. Душанбе, 1969.
2. Ф. Сафарзода. Ошени офтоб. Душанбе, 1972.
3. Ш. Ёдгорӣ. Мероси чавонӣ. Душанбе, 1978.
4. Ш. Ёдгорӣ. Чавонӣ. Душанбе, 1986.
5. Ш. Ёдгорӣ. Мунтахаботи Ф. Сафарзода Душанбе, 2003.
6. Ш. Ёдгорӣ. Мунтахаботи Ф. Сафарзода Душанбе, 2011.
7. Рӯзномаи «Гулхани Восеъ». 7.02.2015. (мақолаи Ҳасан Сафарзода).

**ТЕМА ВОСПЕВАНИЕ ВЕСНЫ И НАВРУЗА В ТВОРЧЕСТВЕ ГОИБА
САФАРЗОДА**

Мирзоева М.

В статье на примере стихов и рубаи из творчество Гоиба Сафарзода занимательно и привлекательно рассказывается о том, как поэт с любовью и страстием воспеваеt весну своей Родины и особенно главного праздника нации Навруза. Статья посвящается 75-летию поэта.

Ключевые слова: Навруз, весна, творчество, Гоиб Сафарзода, поэт, любовь.

CHANTING SPRING AND NAVRUZ WORK GOIBOV SAFARZODA

Mirzoeva M.

In the article on the example of poetry and creativity of rubai Goib Safarzoda entertaining and attractive describes how the poet with a love and passion sings the spring of their homeland, and especially the main national holiday Navruz. This article is

devoted to the 75th anniversary of the poet.

Keywords: Navruz, spring, creativity, Goib Safarzoda, poet, love.

ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ТОЧИК ДАР СОБИҚ ВИЛОЯТИ КЎЛОБ ТО ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ (СОЛҲОИ 1926-1976)

**Сафаров Б., саромӯзгори кафедраи журналистикаи
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Журналистика институти иҷтимоию сиёсие мебошад, ки вазифааш пайдо кардан, ба чоп омода намудан ва паҳн кардани маводе мебошад, ки аҳамияти иҷтимоӣ дорад.

Беҳуда набуд, ки устод С.Айнӣ дар мақолаи хеш «Қавми тоҷик ва рӯзнама» навиштаанд: «...Ҳар қавме, ки ба дунё зиндааст, дардҳо дорад, муҳтоҷҳо дорад ва мусибатҳо дорад. Ба ҳамаи ин чизҳо ин қавмро забон лозим аст, ки дарди дили худро изҳор кунад.

Забони қавм, мисли забони ашхос, муқаррарӣ нахоҳад буд, балки забоне, ки тарҷумони як қавм метавонад шавад, рӯзнамаи он қавм аст». Ва ҳамин гуфтаҳои устод водор месозад, ки бояд мо таърихи гузаштаи худ ва аз ҷумла, таърихи журналистикаи халқамонро омӯзем ва аз он сабақ бардорем». [1.саҳ.3.]

Маврид ба ёдоварист, ки аз солҳои 90-уми асри ХХ инҷониб бахшида ба таърихи матбуоти тоҷик ва ташаккули он олимони Иброҳим Усмонов, Давлат Давронов, Пайванди Гулмуродзода, Вали Самад, А.Набиев, А.Нуралиев, А.Азимов, Ҷ.Муқимов, А.Саъдуллоев ва чанде дигарон корҳои зиёди илмӣ - тадқиқотӣ бурда, дар саҳифаҳои таърихи матбуоти кишвар равшанӣ андохтанд. Вале барои пурра омӯختани таърихи матбуоти тоҷик, махсусан фаъолияти матбуот, телевизион ва радиошунавонӣ дар солҳои даврони шӯравӣ ва соҳибистиқлолии кишвар дар минтақаҳои Тоҷикистон ба ҷо овардани корҳои зиёд дар пеш аст.

Бояд гуфт, ки таърихи матбуоти форсизабон аз ибтидои асри XIX шурӯъ мешавад. Азбаски мақсади мо танҳо баррасии таърихи таҳаввул ва ташаккули матбуоти Хатлон аст, аз ин рӯ нашрияҳое, ки дар солҳои охири соли 1920 ва ибтидои солҳои 30-юми асри ХХ ба ҷоп расидаанд ва то ҳол доир ба онҳо тадқиқоти пурраи илмӣ нашудааст, равшанӣ андохтан аст. Ба илҳам аз онҳо танҳо ишораҳо дар баъзе рӯзнамаҳо ҳасту халос.

Пӯшида нест, ки пайдоиш ва тараққи матбуот дар Осиёи Миёна ба таъсиси матбааҳои аввалин дар ин кишвар вобаста буд. Дар давраи баъди Инқилоби Октябри Кабир дар Бухорои Шарқӣ, ки минтақаи Кӯлоб ба он дохил мегардид, дар охири солҳои 20-уми асри ХХ рӯзнамаҳо арзи вучуд кардаанд.

Ҳангоми ба нашр омода кардани ин мавод душвориҳои дигаре пеш омаданд. Аз ҷумла, нашрияҳое, ки дар чоряки аввали қарни гузашта баромадаанд, намунаҳои онҳо дар китобхонаҳо ва бойгонии Тоҷикистон хело камчинанд ва бисёршон тамоман дастрас нестанд. Ба хусус, имрӯз, ки Тоҷикистон дар давраи мустақилият рӯ ба тараққи овардааст, бояд гузаштаашро нағз омӯзем, ба он дуруст баҳо диҳем, то камбудии собиқ аз нав такрор нашавад. Инро бе омӯختани матбуоти пешин анҷом наметавонем дод. Биноан барои мо муҳаққиқин ва муаррихин зарурати ҷамъ овардани ҳадди ақалли нусхаҳои он нашрияҳо пеш меояд, ки ин кори таъхиринопазирест.

1. Воситаҳои ахбори омма дар солҳои сиюм

Матбуот аслиҳаи пурқудрат ва бурроост. Дар ҳама давру замон вай бозгӯйи ҳақиқат ва инъикосгари ҳаёти воқеии мардум ва давлату ҳукумат бошад. Ҳамин аст, ки одамон ба матбуот рӯй меоваранд ва бештар эътимод ба ахбори он мебаранд. Аз ин ҷост, ки давлату Ҳукумати Шӯравӣ сиёсати индустриякунонии мамлакатро пеш гирифта, дар ҳалли ин проблема аз қувваи матбуот пурсамаи истифода бурд. [1.саҳ.134.]

Аз ин бардошт маълум мегардад, ки матбуот як қувваи бузургест, ки дар тараққиёти давлату давлатдорӣ саҳми бориз мегузорад. Матбуот василаест, ки ҳукуматро ба халқ муаррифӣ мекунад ва тамоми нуқсонҳои дар ҷомеа ҷойдоштаро ошкор карда, оид ба ҳалли онҳо пешниҳодоти ҳудро равона мекунад. Аз ин рӯ, дар журналистикаи муосир онро зинаи чоруми ҳокимият ном мебаранд, ки ин қомилан дуруст аст.

Дар солҳои 30-юм дар натиҷаи мубориза барои ҳаёти нав ва коллективонидани хоҷагии қишлоқ, арзи вучуд кардани ташкилотҳои партиявӣ зарурати ташкил кардани рӯзномаҳо ба миён омад. Рӯзномаҳо таблиғгари сиёсати даври замон буд ва ба халқ шиносонидани сохти давлати навро ташвиқ мекард.

Баъди анҷумани ҳизбӣ соли 1927 як қатор қарорҳо оид ба ташкил кардани рӯзномаҳои шаҳрӣ ва ва минтақавӣ рӯи қор омад: «Дар бораи аз нав ташкил намудани шабакаи газетаҳо ба муносибати барҳам дода шудани округҳо» (11 августи 1930), «Дар бораи қори партиявӣ-оммавӣ дар ҳудуди ҷамоати МТС-ҳо» (16 октябри соли 1930), «Дар бораи кадрҳои коркунони газета» (11 ноябри соли 1930), «Дар бораи қори газетаҳои районҳои қишлоқӣ ва матбуоти поёнӣ» (18 январи соли 1931), «Дар бораи бештар намудани газетаҳои районӣ» (21 апрели соли 1931) ва ғайраҳо мисол шуда метавонанд.[1.саҳ.134.]

Хусусияти журналистикаи солҳои сиюмро дар ду ҷиҳати зерин суроғ кардан лозим аст: аввал ин ки дар ин давра журналистика системаи воситаҳои ахборро ташкил дод. Яъне на танҳо матбуот, балки ҳамчунон радио, агентии хабарӣ, нашриёт ҳам ба қор оғоз намуданд. Дуввум ҳуди матбуот тақсимбандӣ шуд. Рӯзномаҳои Тоҷикистон ба ҷумҳуриявӣ сиёсӣ, соҳавӣ, махсусгардонидашуда, рӯзномаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, сертираж тақсим шуданд. Рӯзномаҳои сертираж дар МТС-ҳо, сохтмонҳои зарбдор, баъзе колхозҳо ҷоп мешуданд. [1.саҳ.135.]

Дар он солҳо муҳбирони коргару деҳқон дар мубориза барои ҳаёти нав дар ҳақиқат ёрдамчиҳои бозътимоди ташкилоти партиявӣ ва ҳукумати ҷумҳурий буданд. Соҳае вучуд надошт, ки дар пешрафти он муҳбирон саҳм нагузоранд. Аз ин сабаб душманони синфӣ аксар ба муҳбирони коргару деҳқон бухтону тухмат менамуданд, суиқасдҳо ташкил мекарданд, бо ҳар роҳ мехостанд, онҳоро несту нобуд созанд. Аз ҷумла. муаллимони қишлоқ ва муҳбирони ҷамоати Алӣ Акбар ва Ҳикмат Ғаниро 21 апрели соли 1929 дастаи босмаҷиёни Фузайл Махсум дар Ғарм ваҳшиёна ба қатл расонид. Кулакҳо дар Исфара ба муҳбири ҷамоати Исмоилзода захр дода, ўро куштанд. Дар шаҳри Ленинобод бошад, муҳбири ҷамоати Пулод Бобоевро бераҳмона қатл карданд. Ҳамин тавр, душманони халқ дар дигар ҷамоатҳо канори ҷумҳурий бо муҳбирони коргару деҳқон муборизаи беамон мебарданд. [1.саҳ.136.]

Ин ва даҳҳо воқеаҳои дигар далолат медиҳад, ки дар ин солҳо ҳақиқатро паҳн кардан, унсурони бегонаро ғош кардан, оммаро ба сохтмони ҳаёти нав даъват кардан - мардонагӣ ва ҷасорати беандоза қалонро талаб менамуд. Ба ин

чиҳати кори мухбирон, инкишофи матбуот бо шакли умум анчумани якуми Хизби Коммунисти Тоҷикистон диққати хосса дод.

Дар ин солҳо дар аксарияти ноҳияҳо рӯзномаҳо ба вучуд омаданд. Аз ҷумла, «Байрақи ленинизм» (ноҳияи Ҳисор), (то соли 1953 газета бо номи «Барои колхозии болшевикӣ» нашр мешуд), «Байрақи мусобиқа» (собик ноҳияи Ворошиловобод), «Болшевики Шахристон» (ноҳияи Шахристон), «Байрақи Сурх» (ноҳияи Совет), «Бо роҳи коммуна» (собик ноҳияи Роҳатӣ), «Бо роҳи Ленинӣ» (ноҳияи Ленинобод), «Болшевики Ромит» (собик ноҳияи Ромит), «Варзоби Нав» (ноҳияи Варзоб), «Васияти Ленин» (ноҳияи Ишкошим), «Ватан» (ноҳияи Ванҷ), «Коммуниста Панҷакент» (аз соли 1973 бо номи «Зарафшон»), «Коммуна» (ноҳияи Орҷоникидзеобод), «Роҳи Сталин» (собик ноҳияи Якқачинор), «Коммуниста Исфара», «Машғали Коммунизм» (Конибодом), «Барои чорводории сотсиалистӣ» (баъдтар бо номи «Меҳнат», ноҳияи Айнӣ), «Роҳи сотсиализм» (баъдтар бо номи «Роҳи коммунизм» шаҳри Уротеппа), «Шухрати Ашт» (то соли 1955 «Зарбдори Ашт»), «Байрақи Сталин (собик ноҳияи Даҳанакиик), «Ҳақиқати Ховалинг» (баъдтар бо номи «Коммуниста Ховалинг») ва ғайраҳо чоп мешуданд.[1.саҳ.138.]

Соли 1935 дар шуъбаи тоҷикистони ТАСС ҳамагӣ 10 кас кор мекард. Вале соли 1938 ТоҷикТА аллақай дар ҳар як ноҳияи ҷумхурӣ, ҳатто колхозу корхонаҳои азим мухбирони худро дошт. Онҳо аз ҷумлаи кормандони ҳизбӣ, давлатӣ, мухбирони фаъоли коргару деҳқон хоста гирифта мешуданд. Комитетҳои шаҳрию ноҳиявӣ ҳизб чунин мухбиронро дар бюроҳои худ тасдиқ менамуданд. Баъд бо фармони роҳбари Агентии телеграфии Тоҷикистон ба кори доимӣ таъин мешуданд. Масалан, дар шаҳри ноҳияи Орҷоникидзеобод Ҳ. Хусейнов, Қурғонтеппа - Н. С. Котов, Исфара - Султон Музаффаров, Уротеппа - И.В.Сибиллов, Шулмак - Х.Қараев, Пахтаобод - Х.Юлчиев, Шӯрообод - Х.Содиқов ба сифати мухбири ТоҷикТА кор мекарданд. Ҳамин тавр, ТоҷикТА дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо, беистисно, инчунин дар корхонаҳои роҳи оҳан, кони нафти «Ким», совхозии «Вахш» ва дигар муассисаҳо мухбирони худро дошт.

Ташаққули матбуот дар Тоҷикистон боиси он гардид, ки рӯзномаҳои музофотӣ ҳам рушд намоянд. Масалан, дар собиқ вилояти Кӯлоб рӯзномаҳои «Ҳақиқати Кӯлоб», «Навиди Кӯлоб», «Навобод», «Зафар», «Насими Терай», «Гулистон», «Бо роҳи Коммунизм», «Ҳақиқати Ховалинг», «Навиди Балҷувон» чоп мешуданд. Онҳо ба системаи ягона матбуоти ҳукуматӣ ва аз лиҳози тобеият ба нашрияи мақомоти ҳизби вилоятӣ, шаҳриву ноҳиявӣ дохил буданд.

Матбуоти собиқ вилояти Кӯлоб, ки ҷузъи ҷудонашавандаи матбуоти тоҷик аст, ҳамеша ба халқу Ватан хизмат кардааст. Солҳои 1928 - 1932 дар шаҳри Кӯлоб рӯзномаи «Маҳви бесаводӣ» чоп мешуд. Моҳи март соли 1933 дар собиқ вилояти Кӯлоб рӯзномаҳои «Ҳақиқати Кӯлоб» ва соли 1944 «Кулябская правда» арзи вучуд карданд, ки ба ноҳияҳои Кӯлоб, Фархор, Восеъ, Ҳамадонӣ (Москва), Дашти Ҷум, Шӯрообод, Ховалинг, Темурмалик (Совет), Балҷувон (Сари Хосор) ва Данғара хизмат мерасониданд. Онҳо рӯзномаҳои мебошанд, ки то ҳол ба нашр мерасанд ва рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» мероси ҳамон «Ҳақиқати Кӯлоб» аст, ки аз соли 1933 нашр шуда, соли равон ҳаштодсола шуд. Баъзеи дигар табдили ном кардаанд, ин дар журналистикаи тоҷик ва берун аз он низ ба мушоҳида мерасад. Дар ҳар шумораи он инъикоси воқеаи ҳаёт, солномаи озмоишҳои саҳти аз сар гузарондаи халқ ва ғалабаҳои бадастоварда бозтоб ёфтааст, «Ҳақиқати Кӯлоб» дар таблиғи худ саъю кӯшиш менамуд, ки дар муборизаи идеологӣ ҳамеша дар сафи пеш бошад ва барои мавзӯҳои шаклҳои дилчаспу ҳаяҷонбахш ва таъсирбахшро

пайдо кунад. Яке аз беҳтарин сифатҳо ин комёбию камбудихоро ошкор баён кардан буд. Рӯзнома саҳифаҳои худро бештар ба масъалаҳои муҳимми ҳалнашуда, сафарбар кардани омма баҳри иҷрои нақшаи хоҷагӣ ва сохтмон, тарбияи насли наврас ва ошкор намудани хатоҳо ва бетартибиҳо банд мекард. [2.саҳ.7.]

Ҳангоми пажӯҳиш маълум гардид, ки дар саҳифаҳои матбуоти минтақаи Кӯлоб солҳои шастум-ҳафтодум ва ҳаштодуми асри ХХ мақолаҳои журналистон Нураҳмад Одинаев, Шералӣ Яҳёев, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Карим Давлатов, Саид Раҳмонов, Бӯрихон Амиров ва ғайра ба нашр расидаанд. Онҳо аз ҷиҳати жанр ва мавзӯ гуногун мебошанд. Дар саҳифаҳои матбуоти он солҳо, асосан, жанрҳои лавҳа, очерк, хабар, мусоҳиба, суҳбат мақоми нисбатан бештар доштанд. Тадқиқот нишон дод, ки бештар мавзӯҳои инъикос шудаанд, ки бо дастури ҳизб ва мақомоти ҳизбиву давлатӣ фармоиш дода мешуданд.

Аз 1 январи соли 1976 шумораи аввалини рӯзномаҳои вилоятии «Роҳи ленинӣ», «Кулябская правда» ба дасти хонандагон расиданд. Ба рӯзномаи «Роҳи ленинӣ» беҳтарин журналистон ҷалб карда шуданд. Мирзо Қосимов, Зухур Гадов, Саидаббор Умаров, С. Муродалиев, Мирзо Сирочов, Раҷабалӣ Назаров, Мирзо Фирӯзов, Абдураҳмон Толибов, Ашӯр Иброҳимов, Мохитобон Шарифова, Адолат Амирова, Файзулло Убайдуллоев, Масами Абдураҳмонов аз ҷумлаи журналистоне буданд, ки услубҳои нави навишториро пайваста ҷустуҷӯ намуда, мақолаҳои публицистӣ, очерку лавҳа ва репортажҳои пурмазмуну таъсирбахш менавиштанд. [2.саҳ.7.]

Дар ин мақола мо мухтасаран баъзе паҳлуҳои инкишофи матбуоти тоҷик ва саҳми рӯзноманигорони хушсалиқаро, ки дар матбуоти даврии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ва дигар ноҳияҳои он дар солҳои 1926 ва баъдан то нимаҳои соли 70-уми асри ХХ қору фаъолият кардаанд, ёдрас кардем.

Калидвожаҳо: рӯзнома, жанр, рӯзноманигор, рӯзномаҳои шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва вилоятӣ, таблиғот, мақолаҳои публицистӣ, матбуот.

Адабиёт:

1. Усмонов Иброҳим, Давронов Давлат. Таърихи журналистикаи тоҷик. Душанбе, 2008. 280 саҳ.
2. Рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон», шумораи №20 (9290), 16 майи соли 2013, 16 саҳ.
3. Қувваталӣ Холов, «Садҳо савол барои сатре», Кӯлоб, Сада, 1996, 202 саҳ.
4. Ҳафтаномаи «Навиди Кӯлоб», шумораи 11 - и марти соли 2014.

ФОРМИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ В БЫВШЕЙ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ДО НЕЗАВИСИМОСТИ (1926-1976 ГГ.)

Сафаров Б.

В статье в краткой форме упоминается о некоторых особенностях роли журналистов Кулябской зоны Хатлонской области республики в формировании и развитии таджикской прессы в 20-е-70-е годы XX века.

Ключевые слова: газета, журналист, городские газеты, районные и областные газеты, пропаганда, публицистические статьи, пресса.

**FORMATION OF THE TADJIK PRESS IN KULJABSKY AREA TO
INDEPENDENCE (1926-1976 YEARS)**

Safarov B.

In article in the short form it is mentioned some features of a role of journalists of the Kuljabsky zone of Khatlonsky area of republic in formation and development of the Tadjik press in 20-e-70th years of the XX-th century.

Keywords: the newspaper, the journalist, city newspapers, regional and regional newspapers, propagation, publicist articles, the press.

**ТАДҚИҚИ ЗАБОНШИНОСИИ БАЪЗЕ АНТРОПОНИМҲОИ
«ҲАЗОРУ ЯК ШАБ»**

Темуrow Ч., аспиранти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Тадқиқ ва омӯзиши маводи ономастикий асарҳои адабӣ ва насрии ривоятӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷию ватанӣ тайи даҳсолаи охир ривоч ёфта, мавриди амал ва қорбурд қарор дода шуда истодаанд.

Хотирнишон бояд сохт, ки бобати омӯзиши масоили забонии номвожаҳо, аз ҷумла, антропонимҳо тадқиқотҳо нисбатан камтар анҷом ёфтаанд, ки он то андозае омӯзиши масъалаи мазкурро душвор месозад. Номшиносони тоҷик, аз ҷумла, Ғафуров О, Ғафуров А, Шоев Р., Ҳайдарӣ Ш., ва дигарон оид ба тадқиқи антропонимҳо тадқиқотҳои густурда анҷом додаанд, ки ин то андозае ҳалогии ин соҳаи илми ономастикаро пурра сохтааст (2, 3, 4, 5, 6, 15, 16, 14).

Зимни ин тадқиқот мо кӯшиш ба харҷ додем, ки дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ва маъхазу далоили бурҳони илмӣ ба тадқиқи баъзе антропонимҳои бузургтарин осори адабии мардуми Шарқ «Ҳазору як шаб» даст бизанем.

Манбаи «Ҳазору як шаб» аз асари паҳлавии «Ҳазор афсона» сарчашма мегирад. «Ҳазор афсона» дар асри IX аз паҳлавӣ ба арабӣ гардонда шудааст, вале асли паҳлавӣ ва тарҷумаи арабии «Ҳазор афсона» аз байн рафта, акнун таркиби он низ маълум нест. «Ҳазор афсона» дар асрҳои IX-X дар Бағдод ба василаи ворид шудани қиссаю ривоятҳои арабӣ, яҳудӣ, ҳиндӣ ва ғайра хеле тағйир ёфта, унвони «Ҳазор шаб» («Алфа лайла»)-ро гирифт (афсонагӯӣ мувофиқи одати арабҳо шабона ташкил мешуд). Бо ин ҳам тағйиру такмили китоб тамом нашуд. Дар асри XII-XIV дар Миср ба таркиби он боз қиссаю афсона ва ривоятҳои ахбороти нав дохил карда шуд. Китоб шакли ниҳоиро дар асрҳои XV-XVII гирифт ва «Ҳазору як шаб» («Алфа лайла ва лайла») унвон гирифт. «Ҳазору як шаб» асосан аз чор сарчашма - эронӣ, ҳиндӣ, бағдодӣ ва мисрӣ ташаккул ёфтааст. Бахши аслии эронӣ-ҳиндӣ «Ҳазору як шаб» аз қиссаю афсона ва ҳикоятҳои асотири пандомӯзу ҳайратовари тасаввурии эҷодии мо таркиб ёфта, аз эътиқод, ҷаҳонбинӣ, урфу одат ва ахлоқи ниёғони мо хабар медиҳад (13, 5-6).

Ономастика яке аз шоҳаҳои илми забоншиносӣ маҳсуб мешавад, ки мавзӯи баҳси он тадқиқи исмҳои хос ба шумор меравад ва дар ҳар даври замон омӯзиш ва баррасии номвожаҳо диққати забоншиносон ва муҳаққиқонро ба худ ҷалб менамояд. Ин соҳаи илми забоншиносӣ рӯз то рӯз рӯ ба такомул дорад ва забоншиносону муҳаққиқони ҷавон рӯчӯ ба ин соҳаи илми забоншиносӣ оварда истодаанд.

«Алҳол як қисмати илми забоншиносӣ ҷаҳонӣ, ки исмҳои хосро меомӯзад, ба истилоҳи юнонии «ономастика» (санъати додани ном) маълуму машҳур аст. Бо

ин истилоҳ айна замон маҷмуан илм дар бораи исмҳои хос ифода карда мешавад. Исмҳои ашхос, давлатҳо, таҳаллусу лақаби одамон, лақаби ҳайвонот, номҳои шаҳру деҳот, баҳру дарёҳо, чирмҳои осмонӣ, офатҳои табиӣ ва ғайра шомили мухтавои ономастикаанд.» (14, 8).

Рушду такомули ономастика на танҳо ба илми забоншиносӣ муфид аст, балки чун риштаи ёрирасон дар илмҳои чун: адабиёт, таърих, чуғрофия, иҷтимоиёт ва ғайра шинохта шудааст. Инчунин, метавонад захираи луғавии забонро бой гардонад.

«Мусаллам аст, ки бо масъалаҳои ном ва номгузорӣ, хосиятҳои калимаҳои ифодакунандаи номҳо, қонуниятҳои мавҷудият ва инкишофи номҳо, таърихи тавлид ва маънидоди илмии онҳо илми махсуси филологӣ – ономастика (юн. *onom* – ном) машғул аст. Ономастика дар навбати худ ба қисмҳои таркибии антропонимия (юн. *antropos*– одам, *onom* - ном), этнонимия (юн. *ethnos*– халқ, *onom* - ном), топонимия (юн. *topos*– маҳал, *onom* -ном), гидронимия (юн. *hidro*– об, *onom* - ном) ва амсоли инҳо чудо мешавад» (1, 6).

Мо хостем дар ин раванд тадқиқи забоншиносии антропонимия (номи одамон)-и яке аз асарҳои насрии ривоятӣ - «Ҳазору як шаб»-ро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Мавриди тадқиқ қарор гирифтани антропонимияи асар басо зарурист, зеро то ҳол мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

«Бо вучуди мавҷудияти тадқиқотҳои алоҳида дар баҳши ономастикаи асарҳои классикони форсу тоҷик ин мавзӯро ҳалшуда шумурдан ҳанӯз хеле барвақт аст. Аз тарафи дигар, тадқиқотҳои ономастикӣ мутазаққира асосан болои асарҳои классики ҷанбаи илмидошта сурат гирифтааст. Асарҳои насрии ривоятӣ, ки теъдодашон дар адабиёти классикӣ форсу тоҷик хеле зиёданд, то ба имрӯз аз лиҳози таҳқиқи ономастикӣ дар қанор мондаанд. Чунончӣ, роҷеъ ба чунин асарҳои насрии ривоятии бузургҳачми адабиёти классикӣ форсу тоҷик «Ҳотами той», «Қиссаи Амир Ҳамза», «Ҳазору як шаб», «Чор дарвеш», «Синдбоднома», «Самаки айёр» ва амсоли инҳо айна замон ягон тадқиқоти ономастикӣ шоистаи диққат ба амал наомадааст» (14, 25).

Аз ин хотир, омӯзишу мавриди тадқиқ қарор гирифтани номвожаҳои асарҳои ривоятии адабиёти классикӣ форсу тоҷик метавонад ба ташҳиси дурусти меъёрҳои забони адабии муосир кӯмак расонида, барои муайян кардани инкишофу тағйироти таърихи таркиби забони адабӣ ва грамматика имконияти мусоидро фароҳам оварад.

Рӯҷи олимони ва муҳаққиқон ба таҳлилу таҳқиқи ономастика аз солҳои 1960-уми асри ХХ шурӯъ шуда, дар ин самт гардиши куллӣ ба вучуд омадааст. Бисёре аз олимону забоншиносони варзида рушду такомули илми ономастикаро ба солҳои 1960-ум рабт медиханд.

«...Омӯзиши босуръати илми ономастика дар солҳои 60-уми асри сипаришуда ба ин риштаи забоншиносии Осиёи Миёна низ бетаъсир намонд. Ҳарчанд анъанаи ономастикаи худуди Осиёи Миёнаро ҳанӯз солҳои 40-уму қабл аз он олимони рус асос гузошта, тайи он солҳо як силсила тадқиқоту мушоҳидаҳои худро чун асарҳои алоҳидаю мақолаҳои боарзиш дар маҷаллаҳои даврӣ ба таъъ расонидаанд, вале он тадқиқотҳо ҷанбаи бидуни назму тартиб дошта, аз давомоти ҳамешагӣ орӣ буданд» (9, 1953).

Асару мақолаҳои илмӣ – тадқиқотии олимони ва муҳаққиқон В. В Бартолд, И. И. Зарубин, А. Н. Кандауров, М. Н. Боголюбов, А. А. Фрейман, В. А. Лившиц, С. И. Климчитский, Н. Г. Маллитский, Р. Л. Неменова, Э. М. Мурзаев, А. И. Попов, О. И. Смирнова, В. С. Соколова, М. С. Андреев, Е. М. Пешерева, И. М. Оранский,

В. С. Расторгуева, А. З. Розенфелд, Л. В. Успенская, В. А. Капранов, А. Л. Хромов, И.М.Стеблин-Каменский ва дигарон арзиши баланди илмиро сохиб буда, ҳамчун адабиёти муътамад барои муҳаққиқони номшинос ёри калон мерасонанд.

Асару монография ва мақолаҳои олимони Осиеи Миёна Р. Х. Ҳалимов, Ж. А. Ҳалимов, Т. Нафасов, Умурзоқов С. У., Э. М. Мурзаев, Б. О. Орзубоева, О. Ғ. Ғафуров, Л. И. Ройзензон ва А. И. Исоева, О. Л. Султанъев, Г. К. Комкашпаев, С. К.Караев, У. Бекбаулов ва дигарон ин манзурро ба пуррагӣ собит месозанд (14, 12).

Адабиёте, ки дар боло қайд кардем, маъҳази бузурги ономастика ба шумор мераванд ва онҳо метавонанд ба муҳаққиқони ҷавон дар ҷараёни пешбурди корҳои илмӣ – тадқиқотӣ кӯмаки зиёд расонида тавонад.

Мавзӯи мо, ки тадқиқи забоншиносии антропонимҳои «Ҳазору як шаб» мебошад, месазад, ки вобаста ба ин мавзӯ чанд ҳарфе бигӯем. Омӯзиши антропонимҳо (номи ашхос), ки яке аз қисматҳои ономастика ба шумор меравад ва аз ҷиҳати забонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра тадқиқ нашудаанд, махсусан оид ба антропонимҳои асарҳои бадеӣ-таърихӣ адабиёти ниёгонамон. Дар ин хусус мақола ва асарҳои О. Ғафуров вучуд доранд (2, 1969, 3, 1978).

О. Ғафуров оид ба масъалаҳои антропонимия дар асараш чунин менависад: «Мутаассифона, то ҳол маводи антропонимии ноҳияҳои алоҳида ва нуқтаҳои калони аҳолинишинро, ки аҳолии зичтар ҷой гирифта ва зиёдтар буда доранд, надорем. Агар чунин масъала мусбат ҳал гардад, мо доир ба навъҳои сохтори антропоним маълумот пайдо мекунем» (3, 165).

Омӯзиши антропонимия (калимаи юнонӣ, «anthropos» - инсон ва «onima» - ном) дар ҳар давраи замон диққати олиморо ба худ ҷалб менамояд. Дар бисёр давлатҳо оид ба ин соҳаи ономастика тадқиқотҳо гузаронида шудааст. Ҷон Стюарт Милль (1806-1873) мантиқшиносии машҳури англис дар асараш «Назарияи номҳои шахсӣ» муддатҳои дароз номҳои шахсиро мавриди тадқиқ қарор додааст. Забониносии дигари англис Алан Гардинер низ ин тадқиқотро дасгирӣ намудааст.

«Ном калима аст ва амсоли ҳамагуна калимаҳо ба қонунҳои забон тобеъ аст, яъне мансуби забоншиносист... Вале номҳои шахсӣ дар забон хусусияти услубии хосеро ба вучуд меоваранд, ки дар он қонунҳои умумии забонӣ низ ба таври махсус дарҳам шикаста, асосҳои қонунмандии худро созмон медиҳанд, ки онҳо на дар забон мавҷуданд ва на берун аз он» (9, 6).

Баъзе аз антропонимҳои асари «Ҳазору як шаб» бо калимаи «абд»-и (عبد) забони арабӣ, ки маънояш банда, ғулом мебошад, омадаанд, ки бештарашон ба шахсони диндор ё ин ки рӯхонӣ тааллуқ доранд. Имом Табарӣ яке аз донишмандони бузург мегӯяд: «Ба тамоми номҳои Худованд калимаи «абд» изофа мешавад, мисли Абдурахим, Абдусамад, Абдумалик ва ғайра. Аз ин ҷиҳат, дӯстдошта шудаанд, ки дар ин номҳо васфи худовандӣ воҷибу-л-вучуд ва васфи он коре, ки ба инсоният воҷиб аст, ки иборат аз бандагист ҷойгир шудааст.

Калимаи «абд» аз «ъабада яъбуду ъибодатан» гирифта шуда, ба маънои худоро ба ягонагӣ сутудан ва парастидан аст ё ин ки ба маънои ғулом, банда мебошад. Калимаи «абд»-ро агар дар ибтидои ҳар номе аз номҳои Худованд гузорем, маънояш парастандаи Худо ё бандаи Худо мешавад.

Ҳар номе, ки ба ӯбудият (бандагии) ғайри Худованд нисбат дода мешавад, кори нодуруст ва нописанд аст. Монанди, Абдурасул (бандаи Паёмбар), Абдумухаммад (бандаи Мухаммад), Абдунабӣ (бандаи Паёмбар), Абдулҳусайн (бандаи Ҳусайн) ва ғайра ки ҷои нестанд.

Сохтори антропонимҳо (номи одамон) асосан аз се қисмат иборатанд:

1. Лақаб;
2. Куният;
3. Ном.

Агар номи шахс ифодаи таъриф ё таҳқир кунад, онро лақаб гӯянд, мисли калимаи Расулуллоҳ (фиристодаи Худо). Агар аз ин ифодаҳо холӣ бошад, аммо дар авалаш яке аз калимаҳои «аб» (падари) ё «ум» (модари) ё «ибн» (писари) зам шавад, ўро куния мегӯянд, мисли калимаи Абулқосим (падари Қосим), Умми Аммор (модари Аммор), Ибни Ҳалдун (писари Ҳалдун). Агар аз таърифу таҳқир ва аз калимаҳои зикршуда оғӣ бошад, онро ном мегӯянд, мисли Муҳаммад.

Мувофиқи ҳадиси Муҳаммад (с) ҳар номе аз номҳои Худованд, ки ба калимаи "абд" изофа карда мешавад, аз беҳтарини номҳо ба ҳисоб меравад. Яъне, мувофиқи ривояти ҳазрати Абухурайра (р) Муҳаммад (с) дорои 99 ном (сифат) будани Худовандро зикр кардааст, ки ҳамаашон ба калимаи «абд» васл шудаанд. Аз ин рӯ, хостем якчанд антропонимҳои зеринро, ки бо калимаи «абд» ва номҳои Худо ба воситаи артикли арабии «ал» сохта шудаанд, мавриди таҳлилу тадқиқ қарор диҳем.

Абдулмасеҳ - вожаи мардона буда, дар асар раиси даёр (ҷои иқомат ва ибодати роҳибон, ибодатгоҳи оташпарастон ва насронӣро даёр ё савмаа ном мебурданд) муаррифӣ шудааст. Инчунин, дар асар бо ибораи Абдулмасеҳи роҳиб (рӯхонии даёрнишини масеҳӣ, ки тарки дунё кардааст) ёд мешавад. Ин калима аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои «абд» - банда, гулом ва «масеҳ» (*مسيح*) - лақаби Исо (а), ки паёмбари дини насронӣ маънидод мешавад. Калимаи «масеҳ» гоҳе «масеҳо» низ истифода мешавад, ки ҳарду як маъноро мефаҳмонад. Аммо аз рӯи маъно банди Масеҳ мешавад, ки мантиқан нодуруст аст, зеро артикли «ал»-ро танҳо дар номҳои Худо метавонем васл кунем ва танҳо банди Худо шудан дуруст аст (12, 30 – 766; 17, 2; 18, 3).

Абдулазиз – вожаи мардона буда, дар ҳикояте ноиб (*ا. نائب* . ҷонишин, муовин)-и Миср баён мешавад. Ин калима аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои «абд» ва «азиз» (*ا. عزيز*) - гаронбаҳо, пурарзиш, гиромӣ, арҷманд; мӯғтабар, муқаддас; меҳрубон, ғамхор, шафиқ, азиз доштан, гиромӣ доштан, ҳурмат қардан; порсо, диндор омадааст. Ин номро дар бисёр минтақаҳо тобиши қавмӣ ва таъсири забонҳои гуногун дода, пасвандҳои чун: шоҳ, хон, бой қабул кардааст. Монанди Абдулазизшоҳ, Абдулазизшо, Абдулазизхон, Абдулазизбой (12, 30 – 43; 17, 2; 18, 3). **Абдуссамад** - вожаи мардона буда, дар асар марди доною озмуда ва сафардида, бо биёбонҳо, кӯҳҳою дарёҳо шиносоии пурра дошта, аз бисёр аҷоиботи рӯи замин огоҳ будааст. Ин вожа аз рӯи сохт мураккаб буда, аз ду қисм: «абд» ва «самад» (*صمد*) – калимаи арабӣ буда, маънояш поянда, ҳамеша, ҷовид мебошад. Инчунин, ин номвожа яке аз сифатҳои Худо маҳсуб меёбад (12, 30 – 199; 17, 2; 18, 3).

Абдулфатҳ – вожаи мардона буда, дар асар бозургоне дар бозори ҳариффурӯшон ҳаст, ки дӯконе дорад. Номвожаи мазкур аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз ду ҷузъ: «абд» ва «фатҳ» (*ا. فتح*) - кушодан, боз қардан, кушоиш; тасхир қардан, зафар ёфтани; ғалаба, фирӯзӣ иборат мебошад. Ғайр аз ин, сураи 48-уми Қуръони карим номи «Фатҳ»-ро дорад. Ин сура дар Мадина нозил шуда, аз 29 оят иборат аст ва бо забони тоҷикӣ «Пирӯзӣ» унвон шудааст (7, 511; 12, 30 – 396; 17, 2; 18, 3).

Абдуссалом - вожаи мардона буда, дар асар як марди мағрибӣ ҳаст. Ин ном аз ду калима: «абд» ва «салом» (*ا. سلام*) - сулҳ, амну амон, амон сохта шуда, аз ҷиҳати сохт мураккаб мебошад. Инчунин, ибораест, ки вақти вохӯрӣ бо касе гӯянд ва маънояш дуруд, таҳният мебошад.

Ғайр аз ин, Салом номи Худованд буда, дар Қуръон як бор зикр шудааст. «Ҷуст Аллоҳ, ки ҷуз ӯ ҳеч маъбудӣ барҳақе нест ва ӯ «Ал-Малик», «Ал-Қуддус», «Ас-Салом», «Ал-Мӯъмин», «Ал-Муҳаймин», «Ал-Азиз», «Ал-Ҷаббор», «Ал-Мутақаббир» аст. Поку муназзах аст. Аллоҳ аз он ҷӣ, ки эшон (кофирон) ба ӯ шарик месозанд» (7, ояти 23).

Инчунин, дар ҳадиси набавӣ низ ин ном зикр шудааст. Дар қавли Паёмбар омада, ки: «Ба дурустӣ, ки Аллоҳ Салом аст».

Абӯ Бакр ибни Арабӣ мегӯяд: «Саломат яъне Офият. Аммо маънои ин ном дар ҳаққи Худованд»

Имом ибни Касир мегӯяд: «(Ас-салом) яъне (Поку барӣ) аз тамоми айбу нуқсонҳо. Зеро ӯ дар зот ва афъолу сифоти худ комил аст».

Имом Байҳақӣ мегӯяд: «(Ас-салом) ӯ зотест, ки пок аст аз ҳар айбеви офате ва ин сифат шоистаи зоти ӯ таъолост».

Ва Имом ибни Қаййим мегӯяд: «Ва аммо Салом, ки аз номҳои Худованд аст, дар (маънои) он ду қавл аст: Якум: он исми масдар аст ва истифодаи он нисбати Худованд мисли истифодаи «Ал-Адл» мебошад, яъне соҳиби «Салом» ва соҳиби «Адл». Дуввум: масдар ба маънои фӯил аст, яъне «Солим».

Агар тамоми сифоти Худовандро андеша кунем, дармеёбем, ки ҳар яке аз сифатҳои ӯ салом аст аз зидди камоли он: Ҳаёти ӯ салом аст аз мавт, хобидан ва пинак рафтани. Қайюмият ва Қудрати ӯ салом аст аз дармондагиву очизӣ ва хастагӣ. Илми ӯ салом аст аз фаромӯшӣ ва ёддошту тафаккур. Иродаву хоҳиши ӯ салом аст аз он ки хилофи маслаҳат ва ҳикмат бошад. Суханони ӯ таъоло салом аст аз дурӯғ ва зулм.

Аз он ҷӣ, ки гуфта шуд ба ин натиҷа мерасем ва ду маънои бузурги ин номи Худовандро ба даст меорем:

1. Саломат ва покиву бароат аз тамоми айбу нуқсонҳо дар зоту сифот ва ному афъоли Худованд;
2. ӯ таъоло масдари Салом ва Амн мебошад. Ҳар касе саломатро аз ғайри ӯ таъоло талаб кард маҳрум аст (Бор илоҳо, Ту Салом ҳастиву Саломат аз Ту мебошад).

Барои ҳамин ҳам чаннат «Дорус-Салом» ном дорад. Зеро ҳар кас, ки ба он дохил шуд аз тамоми офатҳо, бадихо ва мунағгисоту парешониҳо солим мемонад (12, 1, 2, 30 – 198; 17, 2; 18, 3).

Абдурахим - вожаи мардона буда, дар асар номи марди яҳудиест. Номвожаи мазкур аз рӯи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои «абд» ва «рахим» (а. رحيم) – дар ду маъно: а) бачадон, захдон; ҳешӣ, ҳешутаборӣ, қаробат; б) меҳрубон, раҳмкунанда, бахшоянда таркиб ёфтааст. Инчунин, калимаи Абдурахим яке аз сифати Худованд мебошад. Ҷузъи дуҷуми ном - раҳим дар бисёр ҳолат ба хислати одамоне нисбат медиҳанд ва дар нутқи истифода мебаранд (12, 1, 2, 30 – 156; 17, 2; 18, 3).

Абдулвадуд - вожаи мардона буда, дар асар мардест, ки ҳалли рамуз (асрор) илми фатҳи ганҷинаю хазина медонист ва чинниёну ифритиён ӯро итоат мекарданд. Ин калима аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои «абд» ва «вадуд» (а. وودود) - бисёр меҳрубон, дӯст, муҳиб таркиб ёфтааст (12, 1, 2, 30 – 256; 17, 2; 18, 3).

Абдулқодир - вожаи мардона буда, дар асар подшоҳи Ироқ аст ва духтаре дошт парирӯе, ки ӯро Ҳаётаннуфус мегуфтанд ва он духтар мардонро нохуш медошт. Ин номвожа аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ду калима: «абд» ва «қодир» (а. قادر) - тавоно, муктадир, зӯрманд, соҳиби қудрат ташкил ёфтааст. Ҷузъи дуҷум ҳамчун калимаи мустақилмаъно ҳангоми сӯҳбат бо одамоне нисбат дода мешавад, ки дасти тавоно доранд, ба ҳар кор қодир, ҳама кор аз дасташон меомадагӣ ва аз

ӯҳдаи ҳар қор мебаромадагӣ ҳастанд (12, 1, 2, 30 – 686; 17, 2; 18, 3).

Абдулқуддус - вожаи мардона буда, дар асар ҳамчун шайх шинос шудааст. Аз назари сохт ин калима мураккаб буда, аз ду ҷузъи асосӣ: «абд» ва «қуддус» (*а. قدوس*) - пок аз гуноҳон, бениҳоят пок ташкил шудааст. Инчунин, калимаи «қуддус» сифат ва яке аз номҳои Худованд мебошад.

Дар китоби Мирна Александр «Наздик ба Худо» оид ба калимаи «қуддус» ва қудсияти Худо чунин маълумотҳо оварда шудааст: «Кист, ки аз Ту, эй Худованд, натарсад ва исми Туро ҷалол надихад? Зеро ки танҳо Ту қуддус ҳастӣ» (Ваҳй 15:4). “Қуддус аст, қуддус аст, қуддус аст Худои лашкарҳо” (Иш. 6:3).

Тасвири назарнамоёни қудсияти Худо ба хизмати пайғамбарони аз ҷониби ӯ таъиншударо ҳамроҳӣ мекард. Фарзияи қудсияти Худо, ки дар дилхояшон ҷорӣ шуда, қуввати эшон дар лаҳзаҳои ноумедӣ шуда буд. Сарфи назар аз фишоре ки дучораш мешуданд, ин мардон устувор мемонданд, зеро ки Худои худро мешинохтанд, инҳо медонистанд, ки ӯ қуддус (пок) аст. Ҳақиқати асосие, ки аз покӣ ва шарафи тамоми хислатҳои Худо мебарояд, ин аст ки Худо “азимулқадр дар қуддусият” аст (Ҳур. 15:11).

Ҳамзамон, қуддус як калимаест, дар ҳоле ки мо тасвири он ё фарзияе барои онро маъно додан надорем. Маънои аввали калимаи «қуддус» (дар забони асли Навиштаҳо) “буридан” ё “чудо кардан” аст. Вақте ки калимаи «қуддус» барои Худо истифода бурда мешавад, он ба ҷудоии умумӣ аз бадӣ алоқа дорад. Ҳатто сояи хато дар Худои мо ёфт намешавад, ӯ комилан пок аст. “Худо нур аст ва дар ӯ ҳеҷ зулмоте нест” (Юҳ. 1:5).

Фаҳмидани ин ки ягон норасоӣ ва на ягон хатое дар табиати муҳаббат, соҳибхитӣ, тавоноӣ, ҳикмат, вафодорӣ, некӯӣ ва дигар хусусиятҳои Худо ёфт шуда наметавонад, ҷӣ дилдориест барои мо, ки дар номи ӯ боварӣ дорем, ҷунки ӯ қуддус аст! Ин покии комил, ин ҷудоии умумӣ аз бадӣ, тавре ки бо дигар хислатҳояш аст, барои Худо осон аст. Ӯро ҳоҷате нест, то барои қуддус будан ё ҷунон мондан мубориза барад, ӯ ба таври оддӣ пок аст, ва дигар хел буда наметавонад. “Кист, ки аз Ту, эй Худованд, натарсад ва исми Туро ҷалол надихад? Зеро ки танҳо Ту қуддус ҳастӣ” (Ваҳй. 15:4). Қудсияти Худо ҳамчун фарзияи олий, аммо ба зиндагӣ алоқа надошта, ки илоҳиётшиносонро ба андешаронӣ мекашад, пеши назари мо меистад. Навиштаҳо ба мо ҷавоб медиҳанд: “Пас, бо ӯ [ки муқаддас аст] мувофиқат намо ва осоишта бош” (Айюб 22:21). Қудсият ба озодӣ алоқаманд аст! “Шинохтани Қуддус хирад аст” (Мас. 9:10). (12, 1, 2, 30 - 687; 8, 101; 17, 2; 18, 3).

Абдулло - вожаи мардона буда, дар асар мардест обид ва зоҳид ва ӯ диндортарин мардум ва соҳиби қаромат муаррифӣ шудааст. Ин номвожа аз назари сохт мураккаб буда, аз калимаҳои «абд» ва «Оллоҳ» ё «Аллоҳ» (*а. الله*) – Худо, Парвардгор, Офаридгор, Худованд таркиб ёфтааст. Дар ин ном калимаи «улло» шакли қутоҳшудаи калимаи «Оллоҳ» ҳаст, ки гоҳе Абдулло ва гоҳу Абдуллоҳ мавриди истифода қарор мегирад. Абдуллоҳ номи падари пағамбари Ислом Муҳаммад (дурӯд бар ӯ) мебошад, ки пеш аз зуҳури Ислом шакли Абдулотро дошт, ки маънояш бандаи Лот (номи бутҳое, ки мепарастиданд - Лоту Узот) мебошад. Мувофиқи сарчашмаҳои динӣ баъди барқарор шудани дини Ислом ин номҳо тағйир хӯрда шакли дигарро гирифтанд. Имом Муслим аз Ибни Умар ривоят мекунад ки Муҳаммад (с) гуфтанд: «Албатта дӯстдоштатарин номҳо назди худованд номи Абдуллоҳ ва Абдурахмон аст». Аллоҳ номи зотест, ки ӯ маъбудӣ барҳақ аст. Аллоҳ исмест, ки ба ҳама сифатҳои илоҳӣ далалат мекунад. Пас, вақте ки Аллоҳ гуфта мешавад, мухтасаран дигар асморо низ дар бар мегирад. Бинобар

ин, исми Аллохро исми аъзам (бузург) мегӯянд. Инчунин, лафзи ҷалола Аллоҳ аз «илоҳ» гирифта шуда, ба маънои маъбуд ва парастӣшкардашуда аст.

Ғайр аз ин, калимаи «аллоҳ» яке аз серистеъмолтарин калимот дар байни мусалмонон аст ва бар хилофи дигар вожаҳо аз вижагиҳои хос бархӯрдор аст. Калимаест, ки ҳатто ғайримусалмонҳо онро дар шакли бетағйири "аллоҳ" мешиносанд ва тавассути он ба миллати Исломи таъаллуқ доштани одамонро фарқ мегуздоранд. Калимаи "аллоҳ" дар асл "ал-илоҳ" будааст ва ҳамза ба хоҷаи касрати (зиёд) аз истеъмол ҳазф (баргараф) гардидааст. Дар бораи луғати "аллоҳ" чанд назар вучуд дорад, аммо мо ин ҷо ба овардани як назар иктифо мекунам, то боиси сардаргумии муҳаққиқон нагардад. Ин калима аз "илоҳ" муштаққ, яъне гирифта шудааст, аз вазни фӣъол ба маънои мафъул аст, монанди китоб, ки ба маънои мактуб аст.

Пас "аллоҳ", агарчи гирифта аз "илоҳ" аст, чун дар шакли "илоҳ" истифода шавад, мавҷуде, ки худаш махлуқи дигаре аст ва ё дорои нуқс аст, шоистаи парастӣш нахоҳад буд, пас ҳамин, ки гуфта мешавад "ал-илоҳ", яъне он зоте, ки ба гунае аст, ки ўро бояд парастӣш кард ва зоте аст, ки ҷамеъи сифоти камолия ва мубарро (поқшуда) аз ҳар гуна салбу нуқз.

Артикли «ал» қабл аз ҳуруфи шамсӣ навишта мешавад, аммо ҳонда намешавад, вале қабл аз ҳуруфи қамарӣ пурра ҳонда мешавад. Дар калимаи (ал-илоҳ) «аллоҳ», артикли «ал» қабл аз ҳуруфи қамарӣ, яъне ҳарфи "алиф" омадааст, бинобар ин дар шакли пурраи "ал" ҳонда мешавад, на "ол" (12, 1, 2, 30 – 58; 17, 2; 18, 3).

Хулоса, антропонимҳои китоби «Ҳазору як шаб» хеле зиёд буда, мавриди истифода қарор гирифтаанд ва айни ҳол дар ҷомеаи мо низ қисмати зиёди он мушоҳида мешавад. Номҳои одамон, ки дар асар фаровон истифода шудааст, барои муҳаққиқон ва омӯзиши таърихи халқҳои гуногун маълумотҳои саҳеҳ ва ҳамаҷаҳафа метавонад пешниҳод кунад. Инчунин тавассути тадқиқи антропонимҳои асар мо паҳлӯҳои гуногуни ошкорнашудаи забонамонро бармало месозем.

Калидвожаҳо: тадқиқ, номвожа, луғат, антропоним, забон, калима, таърих, маъно.

Адабиёт:

1. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб. -Душанбе, 1995. -196 с.
2. Гафуров О. А. Рассказы об именах. Душанбе, 1969.
3. Гафуров О. А. О сложносоставных антропонимах в таджикском языке// Ономастика Средней Азии. – М., 1978.
4. Гафуров О. А. Имя и история (Об именах арабов. Персов. Таджиков тюрков). Словарь. – М., Наука, 1978.
5. Гафуров Алим, Имя и история, Москва, 1987.
6. Гафуров А. Рассказы об имена, Душанбе, Ирфон 1968
7. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ), Душанбе, ЭР-граф, 2011, 640 с.
8. Мирна Александр «Наздик ба Худо» (омӯзиш барои занони масеҳӣ), 128 саҳ.
9. Ноконов В. А. Среднеазиатские материалы для словаря личных имён// Ономастика Средней Азии, -М., 1978, с. 153-161.
10. Резенфелд А. З. Материалы по этнографии и топонимике Ванджа. – «Известия ВГО», Т. 85, № 4, 1953.

11. Таджики Каратегина и Дарваза. Подрел Н. А. Кислякова и А. К. Писарчик. Вып. 1. – Душанбе, 1966.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд), ҷилди 1, Душанбе, 2008, саҳ. 30;
13. Ҳазору як шаб», Ҷ. 1. Душанбе, 1992, саҳ. 5-6 ;
14. Шоев Р. Ономастикаи «Самаки айёр» (тадқиқоти забоншиносӣ), - Душанбе, «Ирфон», 2013. – 175 с.
15. Ш. Ҳайдарӣ. Мақолаҳои номшиносӣ. Перм, Форвард, 2003.
16. Ш. Ҳайдарӣ. Номвожаҳо. Перм, Форвард, 2001
17. www.nomnomaiporsi.wordpress.com;
18. www.farhang.tj;

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ АНТРОПОНИМОВ «ХАЗОРУ ЯК ШАБ» («ТЫСЯЧА И ОДНА НОЧЬ»)

Темуров Дж.

Данная статья посвящена анализу и рассмотрению некоторых антропонимов ценного историко-географического источника – книги «Тысяча и одна ночь» в лексико-семантическом аспекте. На обсуждение выносятся лексико-семантические особенности антропонимов, содержащихся в данном произведении. Антропонимы содержат в себя исторические сведения с глубины веков по настоящее время, что представляет ценность не только в лингвистике, но также географии, истории, этнографии и т.д. По мнению автора, антропонимы в данном произведении использованы в большом количестве и при их исследовании также можно получить ценные сведения по многим другим направлениям науки.

Ключевые слова: слово, антропоним, язык, сравнение, история, значение.

LINGUISTIC RESEARCH ANTHROPONYMS "XAZORU BNAV YAK" ("THOUSAND AND ONE NIGHTS")

Temurov J.

This article is devoted to the analysis and consideration of some anthroponomy valuable historical and geographical source - the book One Thousand and One Nights in the lexical-semantic aspect. The issues of discussion lexical-semantic features anthroponomy contained in this work. Anthroponomy contain a historical data from time immemorial to the present, that is of value not only linguistic, but also geography, history, ethnography, etc. According to the author, anthroponomy in this work are used in large numbers and to study them as you can get valuable information in many other areas of science.

Keywords: word anthroponomy, language, comparison, history, significance.

ВОЖАИ «САХРАТ-УЛ-ЛОҲ» ВА КОРБАСТИ ОН ДАР «ҚАСАС-УЛ-АНБИЁ»

**Давлатов Э., аспиранти кафедраи забони тоҷикӣ
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Тадқику омӯзиш, ошкор сохтан ва ташаккулу таҳаввули номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ, аз ҷониби ниҳоят зиёди муҳаққиқони хориҷию ватанӣ мавриди омӯзиши таърихӣ забонӣ қарор гирифтаанд, лекин сарватҳои табиӣ чун сангу шағал, забарҷаду лаъл ва амсоли инҳо то кунун ҳамчун тадқиқоти вижа мавриди омӯзиши ягон муҳаққиқ қарор нагирифтааст. Дар ин тадқиқот, ки асосан вижагиҳои

таърихию забонии номи сангҳо дар «Қасас-ул-анбиё» тадқиқ мегарданд, дар заминаи омӯзиши сарчашмаву монебеи илмӣ ва маъхазҳои таърихию ривоятҳо таҳлил анҷом хоҳем дод.

Дар қабати умумии номвожаҳои «Қасас-ул-анбиё» зимни омӯзиш номҳо як номи санг **Саҳрат-ул-лоҳ** ба қайд гирифта шуд, ки таърихи ниҳоят қадимаи пайдоиш дорад.

Бобати пайдоиши **Саҳрат-ул-лоҳ** андешаҳои мухталиф баён шудаанд, ки дар ҳар кадоме аз онҳо ҳақиқате ниҳон аст ва хулосабарорӣ намудан аз миёни онҳо омӯзиши ниҳоят ҷиддиро тақозо мекунад. Дар қиссаи «Маскан сохтани Иброҳим (а)» дар асар омадааст, ки баъди сохтани Каъба мардуми он Иброҳим (а)-ро гуфтанд, ки моро қибла мебояд, то худои хешро ибодат кунем. Ҷабраил (а) бо амри Худованд аз биҳишт санге овард ва дар Каъба гузошт ва ба ӯ гуфт: «Ё Иброҳим ин қиблаи туст ва қиблаи анбиёе, ки баъд аз ту хоҳанд шуд» (1,60). Иброҳим (а) бо ҷамои худ рӯй бар он санг карданд, ки имрӯз онро дар сарчашмаҳо **Саҳрат-ул-лоҳ** ном мебаранд (1, 60). Мардуми бумии Байтулмақаддас дар айни ҳол онро **Ҳачар-ул-асвад**, **ҳачар** - санг, **асвад** – сиёҳ (санги сиёҳ) ном мебаранд, зеро он дар воқеъ ранги сиёҳ дорад.

Далоили баёншуда то кадом андоза воқеият доранд, ба мо низ маълум нест, аммо дар нақлу ривоятҳои асотирӣ низ як ҷанбаи ҳақиқат мавҷуд аст. То кунун касе гуфта наметавонад, ки нақлу ривоятҳои асотирӣ сирф ҳаводиси таҳаюлӣ мебошанд, зеро ривоятҳои таҳаюлӣ ҳам дар заминаи ягон хабар ва ё ривояти воқеие таълиф карда мешаванд.

Саҳрат-ул-лоҳ дар қолаби номгузории арабӣ сохта шуда, таркиби онро калимаи «саҳра» ва шакли ихтисораи **Оллоҳ** «лоҳ» созмон ёфтааст, ки ба воситаи артикли (миёнванди) **ул** пайваст гардидааст.

Ҷузъи аввали калима «саҳра»-ро фарҳангу сарчашмаҳои луғавӣ ба маънои санг, санги калони саҳт, харсанг, кӯҳпора; санге дар Байтулмақаддас маънидод намуда, «лоҳ» гунаи (варианти) мухтасари калимаи **Оллоҳ**, ки дар қолаби номгузории арабӣ сохта шуда, маънои санги Худо, санги Оллоҳ, санге, ки аз ҷониби Худованд ба Иброҳим (а) ва қавмаш фиристода шудааст (2.2,6; 3.2, 231).

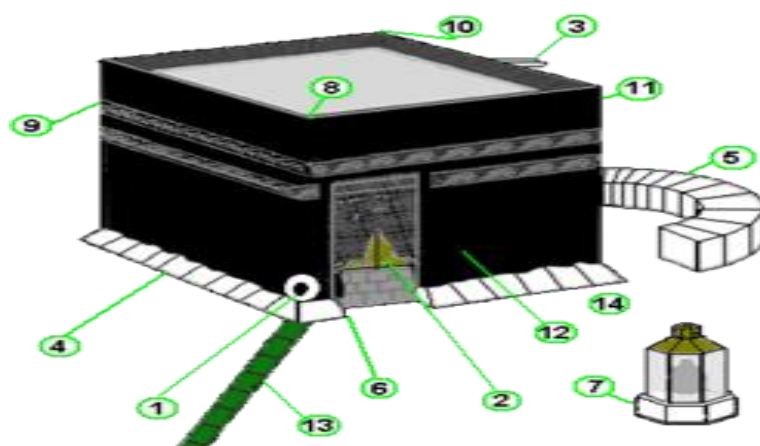
Шакл ва насби он дар Каъба

Мувофиқи таълимоти маъхазҳои бостонии динӣ Худованд **Саҳрат-ул-лоҳро** ба Одам (а) бахшида буд, ки дар ибтидо рангаш сафед буд (5).

Яҳуду насоро ва душманони Ислом онро метеорит ном мебаран ва дар он ақидаанд, ки вай ба ҳеч ваҷҳ аз ҷони Худованд ба Иброҳим (а) дода нашудааст, лекин ин гуфтаҳо то кунун аз ҷониби эшон илман исбот наёфтаанд (5).

Саҳрат-ул-лоҳ ё худ санги сиёҳ дар қисмати шарқии Каъба дар баландии 1,5 метр бо бандинаҳои нуқрагин насб гардидааст, ки дар таснифи сохти Каъба он дар шумори аввал аст. Ниграред ба расм.

Расми 1. Дар таснифи сохти Каъба тахти №1 санги «Сахрат-ул-лох» ҳозира Ҳачар-ул-асвадро ишора шудааст.

Яҳуду насоро ва душманони Ислому «Сахрат-ул-лох» ҳозира **Ҳачар-ул-асвадро** чун санги табиӣ бӯса намудани онро (яке аз рукнҳо тавофи Каъба ин бӯса додани он санг аст) нодуруст ҳукм менамоянд ва ба қавле он амалро эшон ҷурм ва гуноҳи азим мепиндоранд. Дар Ислому бошад дар ин масъала далоили зиёди бӯса додани он мавҷуд аст ва бӯса додани он ҳеҷ гуноҳеро ба бор намеорад, дар ин ақидаанд пайравони мазҳуби ҳанафӣ. Дар ҳадисе аз халифаи Ислому ҳазрати Умар (р) нақл шудааст, ки «Ман медонам, ки он ҳамагӣ як санг аст ва он наметавонад ба касе кӯмак кунад ва ё муъҷизае бошад. Агар ман бӯса кардани Паёмбар (с) намедидам, ман низ ўро бӯса намекардам» (Википедӣ). Яъне бӯса додани санги сиёҳ низ ҳикмате дорад, агар не он то имрӯз солим наменонд.

Хулоса, зимни омӯзиши номи **Сахрат-ул-лох//Ҳачар-ул-асвад** дар асар, ки дар заминаи сарчашмаҳои зиёди илмӣ ва луғату қомусҳо таҳлил карда шуд, онро ниҳояти таҳлил ном бурда наметавонем, зеро ҳоло ҳам таҳлилу баррасии он омӯзиши ҷиддиро талаб мекунад, вале мо тавонистем бо дастрасии маводҳои мавҷуда ва сарчашмаҳои дарёфтшуда таҳлил анҷом додем ва гуфта метавонем, ки агарчанде мақсади ниҳонӣ мо амалӣ нашуда бошад ҳам, лекин то андозе муваффақ шудем ва дар ин ҷода дар оянда таҳлиро саҳеҳ хоҳем кард.

Калидвожаҳо: Каъба, «Сахрат-ул-лох», таҳлилу забонӣ, асарҳои таърихӣ – динӣ, ташаккулу таҳаввул, ошкор сохтан.

Адабиёт:

1. С. Маҳмадуллоҳ, А.М. Абусаттор, С.И. Аҳрор, А. Ҷалол. Қасас-ал-анбиё. Душанбе: Ориёно, 1991.- 400 с.
2. Нуров А. Мулҳақот бар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷилди 3. Душанбе: Адиб, 1989.-304 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. М.: СЭ, 1969.- 950 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. М.: СЭ, 1969. - 950 с.
5. www.Vikipedia.ru //Чёрный камень.

НАЗВАНИЕ «САХРАТ-УЛ-ЛОХ» В «КАСАС-УЛ-АНБИЯ»

Давлятов Э.

Статья посвящена историко-лингвистическому анализу названия камня «Сахрат-ул-лох» в историко-религиозном произведении «Касас-ул-анбиё», где расположен в святом месте Кааба. Подвергнув анализу данного названия на

основе изучения религиозных и исторических произведений и исследования ученых и исследователей, автор устанавливает историю происхождения, семантику данного словосочетания.

Ключевые слова: Кааба, «Сахрат-ул-лох», лингвистический анализ, религиозно- исторические произведения, становление и развитие, установление.

THE NAME «SAHRAT-UL-LOCH» IN «CASAS-UL-ANBIYA»

Davlatov E.

The article is devoted to the historical and linguistic analysis of the names of stone "Sahrat-ul-sucker" in historical and religious works, "Casas-ul-anbië", where the Kaaba in the holy place. Subjecting the analysis of names based on the study of religious and historical works and research scientists and researchers, the author establishes the origin story, the semantics of this phrase.

Keywords: the Kaaba, «Sahrat-ul-loh» linguistic analysis, religious and historical works, the formation and development, the establishment

ТОПОНИМИЯИ РУСИИ ШАҲРИ НОРАК ВА АТРОФИ ОН

Қувватова М., унвонҷӯи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Пажӯҳишу омӯзиши номвожаҳои чуғрофӣ кори душвор, меҳнатталаб ва дар айни замон шавқовар буда, яке аз масъалаҳои асосии забоншиносии муосир маҳсуб мегардад ва як ҷузъи ҷудоназари таърихи миллат ба шумор мераванд.

Баҳши «топонимия» (калимаи юнонии *topos*) «макон», «минтақа» ва «*onima*» «ном», яъне макону минтақа аз тарафи муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ дақиқтару равшантар таҳқиқ шудааст.

Топонимика маҳсусан барои халқҳое, ки дар гузашта хат надоштанд, ёрии калон мерасонад, зеро ба воситаи номҳои чуғрофӣ таърихи гузаштаре то андозае муқаррар кардан мумкин аст. Ба ин маънӣ В.А. Никонов дуруст ва бамаврид зикр менамояд, ки «шаҳрҳо харобу валангор мешаванд, давлатҳо аз миён мераванд, забонҳо ва ҳуди халқҳо беному нишон мегарданд, вале номҳои онҳо боқӣ мемонанд» (Никонов В. А., 1965).

Номвожаҳои чуғрофӣ ҳамчун ҷузъи устувору камтағйирпазири воҳидҳои забонии минтақаҳои гуногуни таърихӣ нисбат ба забони зинда дар худ марҳалаҳои гуногуни рушди инкишофи забонҳои бостониро таҷассум менамоянд. Ин хусусияти муҳиму мубрами номвожаҳои чуғрофӣ метавонад, фаҳмишу андешаи моро дар бораи равандҳои гуногуни диахронӣ (таърихӣ), аз ҷумла дарки масъалаҳои таърихи забон ва ташаккули миллат дар тӯли таърих густариш диҳад ва барои пажӯҳандагону омӯзандагон шикоятҳои фаровон ва доманадорро бобати таҳия ва истифодаи усулҳои нави забоншиносии муосир муҳайё намояд (Додихудоев Р.Х., 1975).

Таҳқику омӯзиши ҳамачонибаи топонимҳо имкон медиҳад, ки пажӯҳандагон дар забон шаклҳои нави воҳидҳои луғавиро пайдо намоянд. Ин воҳидҳои луғавӣ дар ҳаллу фасли мушкилоти мавзӯҳои баҳши этнолингвистикаю этносотсиолингвистикаи забон, дарки амиқу мукаммали расму оин, урфу одат, қиссаву ривоятҳои мардумӣ ва ба истилоҳ, «таърихи зинда» - и халқ кӯмаки ҳамачониба намоянд.

Топонимика ҳамчун илм дарои шаклҳои назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки ин дар баробари гузориши масъалаҳои маърифатӣ тарбиявӣ боз як идда мушкилоту қонунмандии имлои истилоҳот, дақиқ кардани вазифаи онҳо ва омӯзишу таҳқиқи таърихи номгузорию мавзӯҳои чуғрофиро баррасӣ менамоянд.

Ҳамин тавр, агар топонимикаро чуқуртар шарҳ диҳем, пас он таълимотест, ки дар бораи номҳои чуғрофӣ, зухурот ва эҷоди қонунмандӣ, мазмуну маъно ва тартибу танзими грамматикӣ онҳо баҳсу мунозира менамояд.

Ҳар як топоним аз иттилооти гуногунранг бархӯрдор аст. Ҳангоми таҳқиқи онҳо маълумотҳое ба даст меоянд, ки дар баробари ҷанбаи забоншиносӣ доштан, инчунин ҷузъҳои таърихӣ, этнографӣ, чуғрофиро низ дарбар гирифтаанд.

Аз ин мавқеъ, ҷуноне ки О. Ғафуров қайд мекунад: «Омӯзиши ҳаматарафаи номҳои чуғрофӣ аҳамияти калони илмию амалӣ дорад. Номҳо бо рӯйдодҳои таърихӣ, дигаргуниҳои соҳти ҷамъиятӣ зич алоқаманданд. Он номҳое, ки маъҳаз ва маънояшон имрӯз маълум нест, фардо равшан хоҳад шуд. (Ғафуров О., 1983)

Моҳияти омӯзиши маводи топонимикаро номшиносии варзида Э. Мурзаев низ хеле нишонрас қайд намудааст: «Муаррихон, бостоншиносҳо, наҷодшиносҳо беш аз пеш ба кӯмаки топонимика муроҷиат менамоянд. Охир, он ба чуғрофияи

таърихӣ зич алоқаманд аст. Аз рӯи номҳои ҷуғрофӣ дар бораи муҳочироти аҳоли дар гузашта, тамоси байниҳамдигарии миллатҳои мухталиф, шуҳрату ҷалоли шоҳкориҳои адабии омиёнаи қадима муҳокимаронӣ кардан мумкин аст». (Мурзаев Э.М., 1973)

Ҳангоми ҷустуҷӯҳои зиёде, ки дар баҳши ҷамъоварии мавод оид ба «Топонимияи шаҳри Норақ ва атрофи он» (таҳқиқи таърихӣ забоншиносӣ) сурат гирифт, маълум шуд, ки номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи Норақ чун дигар манотиқи Тоҷикистон дар тӯли асрҳои зиёде қабат ба қабат ташаккул ёфта, ба низом даромадааст. Ин аст, ки дар лугати топонимияи ин куҳандиёр имрӯз метавонем бо номвожаҳои дучор оем, ки аз нигоҳи баромад ва мансубият ба забонҳои гуногун иртибот дошта бошанд.

Аз ин рӯ, ҳангоми таҳқиқи пажӯҳиши амалӣ топонимияи русии минтақаи Норақро ҳамчун мавод рӯи кор овардем.

Норақ - шаҳри энергетикҳои тоҷик, дорои таърихи тӯлонист. Дар китоби «Тоҷикон»- и Б. Ғафуров ишора мерасад, ки замони асри санг дар ин ҷо одамон умр ба сар мебарданд. Теъдоди калони бозёфтҳои, ки муаррихон аз ҳафриёти Норақ пайдо кардаанд, мавриди омӯзиш ва хулосаҳои мутахассисонанд. Шаҳри Норақ дар соҳили дарёи Вахш ҷойгир буда, масоҳаташ 394, 5 км мураббаъро ташкил медиҳад. Аз Норақ то пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе 68 километр ва то маркази вилояти Хатлон – шаҳри Қўрғонтеппа 130 км аст. Аз байни кӯҳҳои, ки Норақро дар оғӯш гирифтаанд, кӯҳи Нор зеботарин ва баландтарин (1714м) мебошад. Шаҳри Норақро зиёда аз 40 миллати собиқ ҷуҳуриҳои Шӯравӣ сохтаанд ва аксари ин миллатҳо дар шаҳр кор ва зиндагӣ мекарданд ва барои ободии шаҳр, бунёди намудани биноҳои нави истиқоматӣ ва маъмурӣ, ба кор даровардани иншооти нав, махсусан сохтмони нерӯгоҳ ҳиссаи калон гузоштанд ва Норақро ба як шаҳри бофарҳангу дӯстиву рафоқат табдил доданд. Бинобар ин қадру манзалати онҳоро давлат ва ҳукумат ба ҳисоб гирифта, номҳои кӯча, маҳалла, хиёбон ва деҳаҳо бо ному насаби шоёни онҳо гузоштаанд.

Мусаллам аст, ки топонимҳои маҳсули забонанд ва номшинос В.А. Никонов ба маврид қайд мекунад, ки «топонимҳои» унсурҳои давраҳои гуногуни забонро вобаста ба ҳаёти ворисонашон дар худ таҷассум мекунад ва бинобар ин онҳо, пеш аз ҳама, барои ҳалли фасли як қатор масъалаҳои баҳсталабу ҳанӯз ҳалнашудаи забоншиносии муосир зарур шуда мемонанд»

Дар ҳудуди минтақаи Норақ алалхусус топонимҳои пайдоиш ва баромади русӣ дошта низ зиёд аст. Албатта онҳо нисбат ба дигар қабатҳои забонӣ дорои хусусиятҳои камтари забони топонимӣ ҳастанд, вале мо боназардошти ду омилу сабаб таҳлили онҳоро низ зарур донистем.

Аввалан, топонимияи русии минтақа нисбат ба баъзе манотиқи ҷумҳурӣ аз лиҳози шумора зиёдтар ба назар мерасад. Маълум аст, ки аз давраи бунёди Нерӯгоҳи барқи обии Норақ қавмҳои гуногунзабон, аз ҷумла русзабонон қору фаъолият ва зиндагӣ мекарданд. Вобаста ба нав кардани сохтори ҷамъиятӣ, ҷоринамоии сохтори Шӯравӣ ва истифодаи калимаю истилоҳоти нави сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ, ҷуғрофӣ ва ҳудудию маъмурӣ хеле назаррасанд.

Топонимияи русии минтақаи Норақро вобаста ба сохтору таркиб, калимасозӣ ва дигар хусусиятҳои забонӣ ба якҷанд гурӯҳи ҷудо намудан мумкин аст:

Топонимияи содаи русӣ: Чунин топонимҳои дар шакли ҳолис ва иборат будан аз калимаҳои якрешагии русӣ вучуд доранд: Ленин, Гагарин, Известия, Энергетик, Дружба, Калижнюк

Топонимияи сохтаи русӣ: Чунин топонимҳо тавассути форматҳои русӣ ташаккул ёфтаанд: Братский Дзержинский, Свердловский, Харьковский..

Топонимияи мураккаби русӣ: Чунин топонимҳо бевосита дар шакли калимаҳои мураккаб ба забони тоҷикӣ ва топонимияи минтақа гузашта, як иддае аз онҳо низ мавҷуд аст, ки аз ҷузъҳои тоҷикӣ ва русӣ иборатанд: 1) топоним-ихтисораҳои русӣ, ки ҳама ҷузъҳои ба баромади русӣ доранд: Хлебзавод, Афтавакзал, Арматурзавод, Спесгидро, электромонтаж...

2) топонимияи мураккаб ва топоним ихтисорҳои русӣ, ки аз ҷузъҳои русӣ ва тоҷикӣ иборатанд: Симзавод, Урусмаҳалла, Нораггестрой, Арендазамин...

Топоним-ибораҳои русӣ: Чунин нави топонимҳо асосан номҳои ҷуғрофианд, ки аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ барои фарқ кардани як мавзеи ҷуғрофӣ аз мавзеи дигар бо иловаи истилоҳоти ҷуғрофӣ дар минтақа роиҷ буда истифода мешаванд: Ҳамчунин топоним-ибораҳои русӣ мушоҳида мешаванд: Воисковая част РФ, участкаи монтажунии «СПЕСГЭМ», Дружба народов (Дӯстии халқҳо), колхозии Фрунзе, 50- солагии СССР, трести Тоҷикэнергострой...

Хулоса, таҳлилу баррасии маводи топонимии русӣ дар манотиқи Норақ нишон медиҳад, ки номсӯзҳои ҷуғрофӣ манотиқи густариши забони русӣ умумияти зиёде доранд ва ин умумият нишонгари он аст, ки номсӯзҳои мазкур меросбари забоне мебошанд, ки солиёни дароз дар ин минтақа интишор ёфтау дар гуфтори мардуми водӣ мавриди истифода қарор доштаанд.

Калидвожаҳо: метод, таҳлил, тасниф, топонимия, морфология, таҷриба, амалия.

Адабиёт:

1. Алимӣ Ҷ. Топонимика. Душанбе: 1995.
2. Ғафуров О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. Д., 1983.
3. Додихудоев Р.Х. Памирская микротопонимия (исследование и материал). Душанбе: Ирфон 1975.
4. Девонақулов А. Асрори номҳои кишвар. Душанбе, 1989.
5. Коллектив. Шаҳри Нуру шаҳри Нор (маҷмӯаи мусаввари насру назм бахшида ба панҷоҳсолагии таъсисёбии шаҳри Норақ). Душанбе, 2010.
6. Мурзаев Э.М. Топонимика - популярная. М.; Знание, 1973.
7. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. М.; 1965, с.365.

РУССКАЯ ТОПОНИМИЯ ГОРОДА НУРЕК И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ

Кувватова М.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с топонимикой на основе названий географических объектов русского происхождения г.Нурека и его окрестностей. По мнению автора, топонимия отражает в целом множество характеристик, как лингвистического, так и географического и исторического характера. Как справедливо отмечает исследователь, топонимия особое место занимает у народов, не имеющих письменность, поскольку географические названия могут отражать также исторические особенности этносов. Проведив анализ и рассмотрение топонимического материала русского происхождения г. Нурек, автор приходит к выводу, что данный пласт топонимии имеет много общего с аналогичными топонимами других регионов республики.

Ключевые слова: метод, анализ, классификация, топонимия, морфология, опыт, практика.

RUSSIAN TOPONYMY OF THE CITY OF NUREK

Kuvatova M.

The article discusses the issues related to place names on the basis of geographical names of Russian origin Nurek and its environs. According to the author, toponymy reflects a whole lot of features, such as linguistic and geographical and historical character. As rightly pointed researcher toponymy occupies a special place among the nations that have no written language, as geographical names may also reflect the historical features of ethnic groups. Carry out the analysis and consideration of toponymic material of Russian origin, the Nurek, the author concludes that this toponymy layer has much in common with those of other regions of the country toponyms.

Keywords: method of analysis, classification, toponymy, morphology, experience and practice.

**ВОЖАҲОИ ШЕВАГИИ БАЁНГАРИ МАФҲУМҲОИ ХЕШУТАБОРӢ
ДАР АШӢОРИ АШӢӢР САФАР**

Чалилова А., ассистенти кафедраи МТЗАТ-и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Аз таҳлилу тадқиқи баъзе асарҳо ва мақолаҳои донишмандон бармеояд, ки мо то ҳол тарзи дурусти баъзе истилоҳоти хешутабориро наметонем ва ба ҷойи шаклҳои дуруст шаклҳои нодурусти онҳоро истифода мекунем. Дар ҳамаи замина забоншинос Бобо Назар Ғаффор низ иброз мекунад, ки: «Дар форси тоҷикӣ, ки номи шартӣ як забони маъмулии Тоҷикистон аст, ду арсенали калимаҳои хешиву таборӣ истифода мешавад. Як арсеналро, ки забоншиносии соҳибунвони кунунии тоҷикӣ «адабӣ» меноманд, ба тақозои раво (норма)- и форсии умумӣ ҷавобгӯ нест ва аксари калимаҳо аз назари этимология туркӣ-муғулианд ё ғайрииронӣ. Ҳар ду равиёе, ки дар ҷараёни глоттогонии кунунӣ ба мушоҳида мерасанд, аз луғоти аслии хешу таборӣ фуруғузӯрӣ дорад ва ҳол он ки бисёр зарур аст» (1. 84с).

Бо назардошти ҳамаи мо вожаҳои шевагии марбут ба хешутаборро дар эҷодиёти Ашӯр Сафар баррасӣ менамоем. Шоир дар эҷодиёти худ нисбат ба инъикос намудани вожаҳои хешутаборӣ бештар ба шеваи мардуми ҷануб таъкид менамояд, ки ин ҳам бисабоб нест, зеро шеърҳои ҳоким мафҳумҳои хешутаборӣ марбути ҳамаи минтақа мекунанд. Чунончи, дар шеъри:

Аз Ватан гап мезанад ин дил мудом,
Оча гуфта тифл бикшояд калом. (8. 239с).
Моми Акбар, моми Хуршеду Азиз,
Очачони Орзу мегуфт низ. (8. 62с).

Вожаи **оча** (**модар**) ҳоси забони омиёна буда, дар лаҳҷаҳои шеваи мардуми ҷануб ва ҷануби шарқӣ серистеъмол мекунанд. Бобо Назар Ғаффор дар яке аз дастури худ дар бораи калимаҳои хешӣ қайд менамояд, ки вожаи «**оча**» муодилу этимологияи хиндуаврупӣ дорад... Агар мо барои калимаи «**йана**» қадимтарин ҳаммонандии славянӣ дошта бошем, барои калимаҳои «**оча**» дар санскрит ҳаммонандҳои хеш дорем (1. 85с).

Ватан, гӯям, ки пайванди манӣ ту,
Ба ҷои моми дилбанди манӣ ту. (7. 114с).

Магар 3-ин момро форид,
Ки хатро бар дидаҳо молид. (8. 53с).
Саҳар бедор тифлаш мекунад момо,
Ба садҳо лутфу садҳо лафзи нотакрор. (8. 20с).

Ашӯр Сафар дар ашъори худ шеваи мардуми чанубро бо маҳорати баланди мавқеъшиносӣ ва устокорона корбурд намуда, ба чойи вожаи **оча мом ва момо**-ро низ истифода бурдааст, ки ин тамоюл дар ашъори шоир дар ҳамин шакл хеле зиёд ба мушоҳида мерасад:

Кӯдакон хӯрданд чун боқии ош,
Ҳар яке шуд маст монанди дадош. (5. 17 с).
Ёдгорӣ балки аз бобош бошад ин, бале,
Тақя бар мероси бобову дадо дорад мудир. (5. 92 с).

Вожаи хешутабории **дадо** ба лаҳҷаҳои шеваи шимол хос буда, шакли «**дадо**» ҳоло дар нутқи гуфтугӯӣ маъмул шуда истодааст. Мардуми шаҳру ноҳияҳо, новобаста ба лаҳҷаю шеваи худ, онро ба қор мебаранд, ки сабаби аз байнравии бунбасти коммуникатсионӣ ва ба ҳам наздикшавии лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ мебошад. Воқеан ҳам: «Дар ҳоле ки ин калимаҳо дар як гурӯҳи шеваҳои (чанубии) тоҷикӣ маъмуланд ва ҳавандҳои хешии ҳиндуаврупоӣ доранд, бояд ҳатман дар забони адабӣ ба ҷои **додо (дада, дадо)** истифода шавад (1. 86 с).

Соли дигар момаат ҳам фавт ёфт,
Синаамро доғу дарди ӯ шикофт. (8. 85 с).

Дар лаҳҷаи чануб барои ифодаи мафҳуми **модаркалон** калимаи «**мома**» истифода мешавад. Ашӯр Сафар ин вожаро дар эҷодиёти худ дар ҳамин шакл хеле кам қор фармудааст.

Духтари деҳқон чу кампирест, лек,
Биби сардор гӯй духтар аст. (6. 531 с.)

Вожаи хешутабории **бибӣ (модаркалон)** дар лаҳҷаи мардуми чануб ва чануби шарқи Тоҷикистон хеле маъмул буда, аммо дар ашъори Ашӯр Сафар хеле кам ба назар мерасад.

Дар шеваи Тағнов бошад, шакли таҳфифёфтаи он, яъне ба шаклӣ «**бӣ**» мустаъмал буда, лекин дар ин шакл дар ашъори Ашӯр Сафар ба мушоҳида нарасид (2. 106).

Ҳарфи макромез созад табъи хушро беҳузур,
Тифлро чун неши кажум «шафқати момандар». (8. 182с).

Ашӯр Сафар барои ифодаи мафҳуми **моиндар, модарандар ва модари ӯгай** дар шеваи қухистони чануб калимаи **момандар** - ро истифода бурдааст. Вожаи **момандар** дар эҷодиёти шоир хеле серистеъмол мебошад.

Дар ФЗТ ин вожа дар осори удабои классиконамон дар шакли **модандар ва модарандар** хеле зиёд қорбурд шудааст. Чунончи:

Қуз ба модандар намонад ин ҷаҳони кинаҷӯй,
Бо пусандар кина дорад ҳамчу бо духтандаро.
Дар байти:

Падар ба мо тағофулҳо гузида,
Ки кас аз модарандар он надида.(9, ҷ.1, 697).

Бобо Назар Ғаффор дар яке аз дастури худ дар бораи шакли дурусти истифодаи вожаи зикршуда дар забони адабӣ чунин қайд намудааст:
« Ҳамчунин истифодаи калимаи **модари ўгай** ҳиҷ қобили қабул нест, дар ҳоле ки чунин луғати фаъоле, ки дар забони гуфтугӯӣ мисли **мойиндар, модарандар** дорем» (1.86 с).

Соли аввал мурд бобоят Расул,
Хок кардаш дар ҳамин саҳро қабул. (8. 85 с.)
Худаш хилват ҳама ҷои суночон менамудам соз,
Ба кунҷи оғили бобои Акрам, ё ки човандоз. (8. 92 с.)

Вожаи **бобо** хоси забони омиёна буда, ин мафҳум дар забони адабӣ бо вожаи **падаркалон** ифода мегардад. Аммо дар нутқи намояндагони лаҳҷаҳои ҷануби калимаи «**бобо**» қорбасти мешавад. Ашӯр Сафар ин вожаро дар эҷодиёти худ дар ҳамин шакл хеле зиёд қор фармудааст:

Баҳри савдо мол ояд-қолину мошин агар,
Аз ҳама кас мешавад воқиф аз ин вай пештар,
Бесаранҷомӣ кунад, хобаш парад аз мағзи сар,
Ҳар киро хоҳад аз онҳо медиҳад фардо-сахар,
Ҷои савдо сад укою сад ако дорад мудир. (5. 93 с.)

Вожаи **ука** дар ифодаи мафҳуми «**додар ва хоҳари аз худ хурд**» дар «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» шарҳ дода шудааст.(4. 219с). Аммо дар шеваи мардуми шимол калимаи **уко** мустаъмал аст. Дар лаҳҷаи намояндагони шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ калимаи **ако** ё **ака**, яъне **бародари калонӣ** дар истифода мебошад. Шоир «**уко**»- ро дар мисоли зерин ба маънои **додари хурд** истифода кардааст, яъне чун шимолиҳо.

Ман гумон кардам туро додар ба ў,
Бар ҳамон Соқиеви бообрӯ.(6. 484 с.)
Равӣ пешаш ба коре гар,
Нишинӣ, дар қафои дар,
Нагӯяд, ки биё, додар,
Аҷаб сардор мо дорем! (5. 153 с.)

Вожаи ҳешутабории **додар** яке аз вожаҳои қуҳани ғӯишҳои тоҷикӣ башумор рафта, инчунин хоси шеваи мардуми ҷануб мебошад. Муҳаққиқони «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» ин вожаро чунин шарҳ додаанд: **бародари хурдӣ ; ифодаи эҳтиром дар мурочиат ба ҳар мард ё ҷавони аз худ хурд** (3. 131с). Инчунин дар эҷодиёти Ашӯр Сафар низ ба маънои **бародари хурдӣ** ва аз рӯи ҳурмату эҳтиром нисбат ба шахси аз худ хурд ҳамчун додар мурочиат намудан омадааст:

Як зани дар мотами шӯ бударо,
К-аскаронро додаст ў дӯғу нон. (7. 187 с.)

Вожаи **шӯ** (**шавҳар, шӯй**) калимаи омиёнае яке аз вариантҳои мустаъмали вожаи умумистеъмоли буда, дар шеваи мардуми ҷануб ва ҷануби шарқӣ серистеъмол мебошад. Воқеан, вожаи **шӯй** (**шӯ**) вожаи асли адабии тоҷикӣ буда,

дар осори удабои классиконамон дар баробари шавҳар зиёд корбурд шудааст. Чунончи:

Туро бо чунин рӯю болою мӯй,
Зи чархи чаҳорум ояд-г шӯй. (10, ҷ. II, 608с).

Чун ҳамсадои мураккаби хс дар чараёни инкишофи минбаъдаи забонамон ба с коҳиш (тахфиф) меёбад (мисли xv вои маъдула), пас, ба шакли **шӯй (шӯ)** роиҷ мегардад. Баъдан пасванди (патроними) –ар –и мафҳумҳои (истилоҳотӣ) ҳешу таборсоз дар шабеҳияти (аналогияи) **падар, модар, хоҳар, бародар** ва ғайра шакли **шавҳарро** гирифт, ки решаинос Бобо-Назар Ғаффор низ чунин зикр кардааст: «Калимаи **шӯ(и)** ба решаи иронии *xsudra-* (дар Ависто низ) мекашанд ва шавҳар шакли сохтаи калима мебошад, ба таъсири калимаҳои решагии **модар, падар, бародар, хоҳар,...**пайдо шуда» (1. 89 с).

Мардум андар чустучӯи вай шуда дар дав-давак,
Як тараф модар ҳаросон, як тараф зан бо амак (5. 11 с).

Як амакро пеши рӯ дорам,
Сӯҳбаташро ба ёд меорам. (6. 477 с).

Вожаи **амак** дар шеваи мардуми Бухоро серистеъмол аст, ба маънои **бародари калонӣ** ва **бародари хурдии падар** омадааст (4. 31с). Аммо дар лаҳҷаи мардуми ҷануб ба ҷойи калимаи **амак** хангоми муроҷиат **амакӣ** мегӯянд, яъне калимаи **амак** ба худ пасванди «**ӣ**» қабул мекунад ва барои ифодаи бародари падар ва ҳамчунин нисбат ба марди калонсоли бегона низ корбурд мешавад:

Тағой будааст ӯ духтаракро,
Калон кардаст ин «мушти парак»-ро. (6. 72 с).
Ҳар ду тағоят инчунин,
Гаштанд бас поиннишин. (5. 118 с).

Вожаи ҳешутабории **тағо** хоси лаҳҷаи мардуми ҷануб буда, дар шеваи кӯҳистони ҷануби вожаи «**Туғойӣ** ва ҷануби шарқӣ бошад, **тағой** мегӯянд. Инчунин муҳаққиқони «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» ин вожаро чунин шарҳ додаанд: **тағойӣ, туғойӣ, тағо**, яъне **ако ё додари модар, бародари модар**» (4. 213с):

Бо хеш Зайнаб-хола гуфт,
Ҳасрат ба ғам бинмуда чуфт: (8. 60с).
Холаи Зайнаб ба гап лаб кард боз,
Кулчаҳояш рӯи ҳам бинмуда соз. (8. 61с).

Бо калимаи **хола** дар шеваи мардуми ҷануб **апа** ва **хоҳари модарро** ифода мекунад. Ҳамчунин муҳотаби эҳтиром барои хама гуна зан дар истифода мебошад (2. 762 с):

Овоза омад бар занат,
Шуд боҳабар хушдоманат. (5. 116 с).

Вожаи хушдоман (модарарӯс, модаршӯ) хоси забони омиёна буда, онро аксар вақт ба ҷойи вожаи хушдоман (хола ё оча)-ро истифода мебаранд.

«Чунонки аз ин тасвири калимаҳои хешутаборӣ бармеояд, шакли тоҷикиву русӣ қадимтарин тарзи дигар (шояд шеваи дигар)-и забони ҳиндуаврупоиро дар бар карда. Дар ҳоле ки ин калимаҳо дар як гурӯҳи шеваҳои (чанубии) тоҷикӣ маъмуланд ва ҳавандҳои хешии ҳиндуаврупой доранд... Калимаи дасотирии **модарарӯс** низ ба ҷойи ӯ калимаҳои решагии аз назари этимологӣ дурусту қадимӣ қобили пазириш нест, ки нест» (1. 86 с):

Келини он ҳар ду –Оимхол чӣ?
Шӯи дигар карду сӯи шаҳр рафт. (6. 104 с).

Ҷамолаш дар хаёлам чун арӯс олуфта мемонад,
Чӯ мӯяш хотирам аз боди ғам ошуфта мемонад. (5. 202 с).

Дар шеваи мардуми шимол вожаи **келин** серистеъмол буда, аз таърихи пайдоишаш калимаи туркӣ мебошад, аммо дар шеваи мардуми чануб бисёртар вожаи **арӯс**-ро истифода мебаранд, ки ин калима аз рӯи пайдоишаш арабӣ мебошад.

«Волга»-дору масти пули бегарон бинам туро,
Хона бар хона бубинам **хониматро** куртапӯш (5. 133 с).

Чашмае чун нукра чӯшад андар он чо худ ба худ,
Хонуме дар чилва бошад пеши вай бо сад намуд (5. 89 с).

Вожаи **хоним** ва **хонум** хоси забони туркӣ буда, дар шеваи мардуми чануб мардон баъзан вақт ба занҳои худ **хоним** ва **хонум** гуфта муроҷиат менамоянд.

Ҳамин тариқ, тавре аз мисолҳои мавриди назар бармеояд, вожаҳои марбут ба хешутаборӣ дар маҳаллоти гуногуни Тоҷикистон, хоса дар чануби мамлакат дар қиёс бо шимол дар шаклҳои гуногун, вале ба ҳамон як маънӣ мавриди истифода қарор доранд. Гузашта аз ин, бисёр калимоти туркӣ-муғулӣ, ки таври маълум ғайриронӣ, яъне ғайри тоҷикианд, на танҳо ба забони гуфтугӯии мардуми тоҷик, ҳатто ба забони намояндагони алоҳидаи он роҳ ёфтаанд ва баъзан фаровон истифода мешаванд.

Тавре ки қаблан зикр кардем, Ашӯр Сафар дар ашъори худ дар мавриди истифодаи вожаҳои хешутаборӣ бештар ба шеваи мардуми чануб таъя намудааст.

Калидвожаҳо: Ашӯр Сафар, калимаҳои хешутаборӣ, шева, нутқи гуфтугӯӣ, забони адабӣ, шоир, туркӣ-муғулӣ, ғайриронӣ, тоҷикӣ.

Адабиёт:

1. Б.Н. Ғаффоров. Шоири Хуросон. Душанбе: Ирфон, 2010, с.112.
2. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯишҳои чанубии забони тоҷикӣ. Душанбе: 2012.- 952 с.
3. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - Душанбе: Дониш, 1997.- 289 с.
4. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро. Душанбе: Дониш: 1989. - 280 с.
5. Сафаров А. Гапи подор. Душанбе: Ирфон, 1987.- 224 с.
6. Сафаров А. Гулбоғ. Душанбе: Адиб, 1990.-544 с.

7. Сафаров А. Самари умр. Душанбе: Ирфон, 1980.- 271 с.
8. Сафаров А. Борони хидоят. Душанбе: Адиб, 2008.- 336 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. I. Москва: 1969. - 697 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. II. Москва: 1969.- 608 с.

ДИАЛЕКТНЫЕ СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИЕ РОДСТВЕННЫЕ ПОНЯТИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АШУРА САФАРА

Джалилова А.

В статье автором ещё раз подтверждается версия ученых и исследователей о том, что до сих пор в таджикском литературном языке, и в обиходной речи широко используются диалектные слова, выражающие родственные понятия.

Автор статьи утверждает, что использование таких понятий, порой означающих одну и ту же мысль в разных диалектах страны, широко наблюдается в творчестве Ашура Сафара – Народного поэта Таджикистана. По утверждению автора, это позволяет определить лексическое единство южного говора республики с другими диалектами и говорами народов страны.

Ключевые слова: родственные слова, диалект, обиходная речь, разговорная речь, литературный язык, поэт, слова, понятие, родственный, южный диалект, тюрко-монгольский, иранский, таджикский.

DIALECT WORDS SPOKESMEN OF RELATED CONCEPTS OF CREATIVITY ASHUR SAFAR

Jalilova A.

In article the author the version of scientists and researchers that till now that in the Tadjik literary language and that in everyday speech dialect words expressing related concepts are widely used once again proves to be true.

The author of article asserts, that using of such concepts at times meaning the same thought in different dialects of the country, is widely observed in creativity Ashur Safar - the National poet of Tajikistan. Under the statement of the author, it allows to define lexical unity of a southern dialect of republic with other dialects and dialects of the people of the country.

Keywords: related words, a dialect, everyday speech, informal conversation, a literary language, the poet, creativity Ashur Safar, words, concept, a related, southern dialect, tjurko-mongolsky, not Iranian, Tjiadk.

ФАЪОЛИЯТИ АДАБИИ БАРОТИ АБДУРАҲМОН

**Нозимова С., ассистенти кафедраи адабиёти тоҷики
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Бароти Абдурахмон 15-уми сентябри соли 1947 дар деҳаи Чашмаи Ҷӯшони ноҳияи Мӯъминободи собиқ вилояти Кӯлоб, ҳозира вилояти Хатлон, дар оилаи омӯзгор ба дунё омадааст. Аз хурдӣ меҳри китобдӯстию донишандӯзиро дар дили ӯ модараш Санавбарбӣ, ки зани хушсухану хушзавқ буд, ҷой намуд. Таҳсили ибтидоиро дар мактаби 7 – солаи ба номи Айнии деҳаи Чашмаи Ҷӯшон гирифтааст. Баъди он давоми таҳсилашро дар мактаби деҳаи Лангар идома дода, синфи ҳаштумро хатм кард. Сипас ба омӯзишгоҳи педагогии шаҳри Кӯлоб дохил шуда, онро соли 1966 хатм намудааст. Факултети филологияи тоҷики УДТ

(ҳозира ДМТ) – ро соли 1971 хатм намуда, то соли 1972 ассистенти кафедраи нутқи сахнаӣ ва маҳорати актёрии Институти давлатии санъати Тоҷикистон, сармуҳаррири барномаҳои адабӣ ва драмаи ТВТ аз соли 1972 -74 ва аз соли 1974 то 1988 муҳаррири калони илмӣ ва мудирӣ редакцияи санъати Энциклопедияи советии тоҷик, ҳозира Энциклопедияи миллии тоҷик қору фаъолият намудааст. Аз соли 1988 то 1995 ҷонишини сармуҳаррири мачаллаи «Илм ва ҳаёт», аз соли 1996 то 2011 ба ҳайси мушовири калон, мудирӣ Маркази таҳлил ва ёвари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон адои вазифа кардааст. Аз соли 2011 нафақагири сатҳи ҷумҳуриявӣ, ҳамазамон, аз моҳи ноябри соли 2012 мудирӣ редакцияи бачагон ва наврасони ЭМТ мебошад.

Бароти Абдурахмон аз нависандагони боистеъдод, навҷӯй ва хушсалиқа буда, усули хоси ниғоришро доро мебошад. Ҳикояҳои нахустинаш «Барфи аввал», «Муждагонӣ» соли 1979 дар матбуот ба таъб расидаанд. Мачмӯаи нахустини ҳикояҳояш бо номи «Шабҳои маҳтобӣ» соли 1986 ба таъб расидааст. Дар қиссаи «Кимийёкаш», ки соли 1984 дастраси хонандагон гардидааст, нависанда зимни ривоятҳои асотирӣ набзи зиндагии пурҳаводиси имрӯз, таносуби азалии робитаи инсону табиат, завлонаҳои муҳити носозгор ва рӯҳи бешикасту исёнпарвари инсонро тасвир намудааст. Дар повести «Давлати сарам, модар»(1989) нависанда орзуи умеди ҷавонон, ишқу муҳаббати пок, ҳамчун инсонии ҳақиқӣ камол ёфтани ҷавонорро дар солҳои 80 –уми асри 20 нишон додааст.

Тору пуди қиссаву ҳикояҳои мачмӯаи «Розҳои шабхангом» (1990) аз некиву бадӣ ва қарзу фарзи умри даргузари одамӣ, дунёи ишқи поку беолоиши ҷавонӣ ва озмоишҳои қисмати пурҳаводис, манзараҳои дилрабои табиат ва розҳои хилватшабҳои кӯҳистон иборат буда, аз панду андарзҳои ибратомӯз маншаъ гирифтааст.

Романи «Дунёи сабзи ишқ»(2002) дар мавзӯи муосир буда, оҳанги амиқи иҷтимоӣ, зиддиятҳои шадиду хотирмон, табиати барҷаста ва эҳсоси баланди ватандӯстию худшиносӣ дорад. Ин роман падидаи тозае дар насри солҳои охир, алалхусус дар рушди романи андеша буда, бо оҳанги самимонаи тасвири ишқ, характери боварибахшу хотирмони қаҳрамонон, симимияту дилчаспии тасвир ва содагию равонии забон хонандаро мафтун месозад.

Бароти Абдурахмон ба мавзӯҳои таърихӣ низ рӯ оварда, силсалақиссаи «Ҳафт муъҷизаи олам» - ро (1995) дар тавсифи аҳромҳои Мисри Қадим, Боғи муаллақи Бобул, Маъбади Атемида, оромгоҳи Мавсол, муҷассамаи Зевс, Бурчи Искандария ва Ҳайкали Родос ба қалам додааст.

Романи таърихӣ «Курӯши Кабир» (2006) аз зиндагии пурҳангома, ишқи самимона, тарҳрезии оини давлатдорӣ кишваркушоӣҳо, муттаҳидсозии қавму қабिलाҳои парокандаи ориёӣ, алалхусус ниёғони тоҷикон, дар як қаламрави воҳид ва саранҷом бунёдгузори империяи мутамаддини ҷаҳони Ҳахоманишиён нақл мекунад. Силсилароманҳои дигари ӯ ба монанди «Камбуҷия» ва «Дорои Бузург» (2013) дар партави сиёсати ваҳдатгароӣ ва башардӯстонаи Курӯши Кабир эҷод шудааст ва дурахшонтарин даврони давлатсозӣ тамаддунофарии ниёғони ориёӣ эронитабор, аз ҷумла тоҷиконро, фаро мегирад.

«Курӯши Кабир»-и нависанда кӯшишест барои нигоҳи тоза афкандан ба зиндагии пурҳангома, сӯзу сози ишқ ва шахсияти нотақрору ибратомӯзи ин шоҳаншоҳи бузурги аҳди қадим, ки падари воқеии ориёӣҳои қаламрави Осиё эътироф шудааст. Асари мазкур ба бузургдошти Соли тамаддуни ориёӣ таъбу нашр гардидааст. Дар он роҷеъ ба ҳаёту рӯзгор, таъриху сарнавишти ориёӣҳо, ки мо тоҷикон низ яке аз наслҳои асили он ҳастем, нақл шудааст. Яке аз ситорагони

рахшони тамаддуни ориёӣ, ки ҳанӯз 2500 сол қабл аз ин ба қавли файласуфи бузурги немис Гегел ба оламиён усули мутамаддини давлатдориро эҳдо кардааст, Куруши Кабир мебошад.

Куруши Кабир асосгузори нахустимперияи мутамаддини аҳди қадим буда, то замони лашкаркашию кишваркушоиҳои Искандари Мақдунӣ дар таърихи тамаддуни башарӣ назире надошт. Вай саромадони ҳешро ба насаби подшоҳони начиб ва табори ориёӣ мансуб медонист. Мутобиқи маълумоти катибаҳои Дорой Бузург ва муаррихони Юнони Қадим чандин давлатҳои ҷаҳони кӯҳан ба монанди Порсу Мод, Бобулу Ошур ва Мисру Финикия, Бохтару Суғд ва ғайраро дар қаламрави 22 вилоят империяи ӯ муттаҳид намуда, дар ҳудуди се қитъаи олам – Осиё, Аврупо ва Африқо доман густурдааст. Вай дуҷоним ҳазор сол пеш қавмҳои парокандаи ориёиро аз домани қуллаҳои Ҷимолоӣ то қаторкӯҳҳои Қафқоз ва аз канори руди Яксарт (Сир) то соҳилҳои баҳри Миёназамин таҳти парчами худ муттаҳид сохтааст.

Хулоса, романи таърихӣ «Куруши Кабир», ки мутааллиқ ба калами Бароти Абдурахмон аст, кӯшишест барои нигоҳи тоза афкандан ба зиндагии пурҳангома ва шахсияти нотакрору ибратомӯзи шоҳаншоҳи аҳди қадим.

Бароти Абдурахмон ҳамчун сценариянавис силсилафилмҳои ҳуччатӣ, аз ҷумла «Тифли домони туям, модар» (1999), «Муъҷизаи ҳаштуми олам» (2001), силсилафилми сегонаи ҳуччатӣ «Васвасаҳои хунафшон» бахшида ба воқеаҳои фоҷиабори даврони Истиқлолияти Тоҷикистонро офаридааст. Ғайр аз ин, кинороманҳои таърихӣ «Курӯш ва Томирис» (2009), «Искандари Мақдунӣ ва Спитамен» (2005), «Рухшона» (2006), инчунин кинороманҳо дар мавзӯи муосир «Алвидо, ишқ» (2007), «Метис» (2000), «Фариштаҳои бадманиш» (2010) ва амсоли инҳо ба калами ӯ тааллуқ доранд.

Асарҳои «Шабҳои маҳтобӣ» (1984), «Кимиёкаш» (1986), «Давлати сарам, модар» (1989), «Рӯзҳои шабхангом» (1991), «Дунёи сабзи ишқ» (2001), «Ҳафт муъҷизаи олам» (2002), «Шамшер ва ишқ» (2002), «Курӯши Кабир» (2006), «Биҳишти фиребо» (2007), «Рухшона» (2007), дар шакли китоби алоҳида дастраси ҳаводорони каломи бадеъ гардидаанд. Ба калами ӯ инчунин драмаи таърихӣ «Ҳатой Искандари Мақдунӣ», филмномаҳои «Тифли домони туям, модар» (1999), «Муъҷизаи ҳаштуми олам» (2002), «Васвасаҳои хунафшон» (2003) мансубанд. Кинороманҳои сегонаи «Курӯш ва Томирис», «Искандар ва Спитамен», «Рухшона» (2007) омодаи чоп аст. Романи тозаӣ ӯ «Дуроҳаи аъроф» фоҷиаи баҳманмоҳи хунин, фазои инқилобии рӯзҳои пурушӯб, талошҳои фарорасии истиқлол, рақобатҳои шадиди тарафҳои даргир ва оғози ҷанги шаҳрвандиро фаро гирифтааст.

Бароти Абдурахмон дар баробари нависанда, драматург ва сценариянависи хуб буданаш, инчунин тарҷумони болаёқат мебошад. Вай романи «Бақои одамият» - и Н. Думбадзе, «Турнаҳои бармаҳал» - и Ч. Айтматов (1988), чандин ҳикояҳои А. Чехов ва повести «Асрори шаҳраки маҳфӣ» - и Беляевро ба тоҷикӣ гардонидаст. Асарҳои ӯ ба забонҳои украинӣ, русӣ, ўзбекӣ ва булғорӣ тарҷума шудаанд. Дар матбуоти даврӣ зиёда аз 100 номгӯӣ очерку мақолаҳои публицистии Бароти Абдурахмон ба таъъ расидаанд.

Бароти Абдурахмон дорандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (2008) ва Ҷоизаи адабии ба номи С. Айни (2004) мебошад. Аз соли 1989 Узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буда, бо ордени «Шараф» (дараҷаи II), нишони сари синагии «Ҷизмати шоиста» (2000), нишони «Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2013) ва дигар нишонҳои сарфароз

гардидааст.

Калидвожаҳо: нависанда, маҷмӯа, ҳикоя, роман, боистеъдод, болаёқат, мутамаддин, нигоҳи тоза.

Адабиёт:

1. Абдурахмонов Б. Шабҳои маҳтобӣ. Душанбе: Ирфон, 1986.
2. Бароти А. Дунёи сабзи ишқ. Душанбе: Адиб, 2002.
3. Бароти А. Рухшона. Душанбе, 2007.
4. Бароти А. Биҳишти фиребо. Душанбе, Адиб, 2007.
5. Бароти А. Куруши Кабир (Шоҳаншоҳи тамаддуновар), Камбучия (Пирӯзӣ ва марг). Душанбе: Адиб, 2012.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАРОТА АБДУРАХМОНА

Нозимова С.

Барот Абдурахмон один из выдающихся писателей периода независимости страны. Его романы, повести и рассказы полностью раскрывают путь к правдивости. Особенно значимы его исторические романы и кинороманы. В статье автор говорит о жизни и деятельности писателя, о его творчестве.

Ключевые слова: писатель, сборник, рассказ, роман, способный, культурный, новое впечатление.

CREATIVE HERITAGE BAROT ABDURAHMON

Nozimova S.

Barot Abdurahmon considers one of the well skilled prose-writer of the independence time. His created tales, stories and romans which are full of advices and morals, indicates to truthfulness, kindness and good works. In this article the author informs about the prose-writer's life and activity, about published digest of his tales, stories and romans.

Keywords: a writer, digest, tale, story, roman, talented, well skilled, civilized, modern look.

О НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНАХ И ПОНЯТИЯХ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Алуев А.С., ассистент кафедры истории и право КГУ им. А.Рудаки

Библейская история человечества начинается с плода от дерева познания добра и зла: «И увидел жена, что дерево хорошо для пищи, и что оно приятно для глаз и вожделенно, потому что дает знание; и взяла плодов его и ела; и дала также мужу своему, и он ел. И открылись глаза у них обоих, и узнали они, что наги...»⁹⁰ Так, согласно Библии, человек ослушался и противопоставил себя Богу. Теологи говорят о том, что грехопадение изменило человеческую природу и наполнило жизнь страданием, враждой, голодом, смертью и др. Человеку открылась не только его физическая нагота, но и его слабость и беспомощность, а отдаление от Бога привело к извечному поиску ответов на вопросы о сущности, ценности,

---

⁹⁰ Морозов А.О. Четвертая секуляризация / Глобализация и столкновение идентичностей. Международная интернет-конференция .24 февраля- 14 марта 2003, Сб. материалов под ред. А. Журавского, К. Костюка.- М., 2003. С. 328-329.

целостности жизни и собственного «Я».

Повествование о плоде от древа познания представляет собой не только повествование о грехопадении, оно обращает к вопросу об идентичности человека, о смысле его жизни, самопонимании, его противопоставлении себя окружающей действительности. Это повествование показывает, что проблемы, которые сегодня поднимаются в работах по исследованию идентичности, изначально решались человеком в контексте его религиозных верований. Религия помогала человеку ответить на вопрос о собственной сущности и в то же время содействовала осознанию его определенной групповой принадлежности.

Религиозная идентичность представляет собой социальный, психологический и антропологический феномен, объясняемый посредством двух понятий – религия и идентичность. Понятие религиозной идентичности целесообразно сформулировать как фиксирование тождественности субъекта в смысле приобретения посредством религии собственного экзистенциального опыта при субъективном осознании своей принадлежности к тому или иному религиозному сообществу.

Дискуссии в отношении понятий религии и идентичности поможет не только и не сколько определить позиции, с которых осуществляется представленное в данной работе исследование, сколько глубже осмыслить содержание самой проблемы религиозной идентичности. Одно из старейших и наиболее часто рассматриваемых в социальных науках понятие – религия – на протяжении веков так и не получило более-менее общего определения. Различия в определениях религии можно представить в виде двух групп – функциональные и субстанциональные определения. В функциональных определениях религия характеризуется через функции, которые она осуществляет по отношению к человеку и обществу (Э. Дюркгейм, Т. Лукман и др.). Субстанциональные определения обращены к содержанию религии, ее смысло-сущностным характеристикам. В них религия рассматривается как определенное мировоззрение, мир – отношение.

В философско – этническом смысле под религией (от лат. religio – связывать, соединять, обратная связь) понимается система высших абсолютных ценностей и преданное отношение к ним. По Э. Канту, религия представляет собой познание человеком собственных обязанностей в виде божественных заповедей, являющих собой существенные законы свободной воли, рассматриваемые как заповеди высшего существа. Г. Гегель рассматривал религию как самосознание абсолютного духа и знание божественного духа о себе, осуществляемых опосредованием конечным человеческим духом.⁹¹

Имеет смысл определить религию как сложившийся социальный институт, объединяющий людей в их отношении к божественному. Понятие религии неразрывно связано с такими понятиями, как вера, религиозность, духовность (спиритуальность). Феноменология рассматривает религию как явление, наиболее важным в котором остается встреча человека со священным. Это вызывает у него амбивалентные чувства: с одной стороны – восхищение, благоговение, преклонение, а с другой стороны – страх и трепет.

Феноменология не ставит перед собой задачи сформировать истинности о ценности конкретных форм религиозного опыта или истинности той или иной

---

⁹¹ Кунде Й. Корпоративная религия. Создание сильной компании с яркой индивидуальностью и корпоративной душой.- СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004.

религиозной данности. Она представляет религию как попытку человека выразить невыразимое, понять объяснить непостижимое и принципиально недоступное для рационального осознания. Речь идет о понимании священного, являющегося не просто психологическим или социальным явлением, а существующим как особого рода бытие, проявляющееся в различных формах в зависимости от исторического и культурного контекста.⁹²

В литературе по религиоведению неоднократно предпринимаются попытки систематизации и выделения некоторых универсальных принципов, позволяющих охарактеризовать религию и отличить её от других возможных форм религиозного и мистического познания. В частности, многие исследователи обращают внимание на следующие признаки религии:

- вероучение, смысловая система, мировоззрение;
- наличие божества и культа;
- наличие Откровения;
- письменное предание откровения (Тора, Библия, Коран);
- устное предание откровения (традиции);
- уверенность в правоте веры;
- действия в соответствии с канонами веры;
- стремление к институализации.

Важным моментом является уверенность в правоте собственной веры – ортодоксальность. Речь идет не о какой-либо отвлеченной вере, а правильной, действительной вере, не в потенциальное божественное, а в реальный образ конкретного Бога. Эта ортодоксальность является, в конечном счете, одним из факторов социально-религиозной идентификации, способствующих выделению своих и чужих. Все указанные признаки, как мировоззренческие, так и выражающиеся в поведенческих актах, имеют прямое или опосредованное отношение к формированию религиозной идентичности.⁹³

Наряду с признаками религии, для понимания религиозной идентичности, её выделения из ряда других видов идентичностей, целесообразно вернуться к функциональному определению религии, остановившись при этом на избранных функциях подробнее. Анализ литературы по социологии религий и религиоведению показывает, что для западноевропейской науки характерны разные подходы по выделению таких функций. Так, в России функции религии определяются в соответствии со сложившимся, преимущественно в XX веке, подходом к социальным явлениям и процессам, т.е. религия рассматривается, в первую очередь, как определенный фактор развития общества, а ее функции большей частью представляют собой социальные функции (политическая, регулятивная, коммуникативная и пр.). В западноевропейской науке в этом вопросе характерен преимущественно философский и мировоззренческий подход. Здесь большое внимание уделяется экзистенциальной, морально-этической, идентификационной и т.п. функциям. Понятно, что и в другом случае исследователи не ограничиваются односторонним взглядом и стремятся рассмотреть функции религии комплексно, однако, справедливо говорить о тенденции к доминированию социологического или философского подхода. Берлинский философ, профессор Гумбольдтского университета Р. Шрёдер считает,

⁹² Крылов А.Н. Эволюция идентичностей: кризис индустриального общества и новое самосознание индивида. – М.: Издательство НИИ, 2010.

⁹³ См там же с. 28

что функции религии с точки зрения её пользы для общества стали выделяться только в секулярных условиях, и лишь тогда, когда этнографы начали изучать чужие культуры. Потому как осознание чуждой религии изнутри невозможно, знакомство с ней осуществляется с точки зрения её функций. При этом нужно понимать, что каждая из функций религии может быть использована как позитивно, так и негативно.⁹⁴

На основе анализа функций религий, предлагаемых в разных источниках в разных дисциплинах и в контексте данной работы, целесообразно выделить следующие философские, морально-этнические и социальные функции религии:

- *Мировоззренческая*: предоставляет верующему возможность сформировать систему взглядов на мир и своё место в этом мире, на своё отношение к окружающей действительности, а также выработать в соответствии с этим взглядами основные жизненные позиции, убеждения, идеалы.
- *Идентификационная*: содействует индивидуальной и социальной идентификации человека, когда через обращение к веру человека приходит к пониманию себя, обретает гармонию с собой, и посредством включенности в религию, обретает чувство принадлежности к сообществу, состоящему из других верующих.
- *Экзистенциальная*: помогает наполнить жизнь неким содержанием и смыслом, определить свой жизненный путь в контексте других бесчисленно возможных, выработать свое отношение к смерти.
- *Психологическая*: содействует регуляции психических конфликтов, преодолению страха, чувства собственного бессилия, обиды и неудач, противодействию тяжелым жизненным ситуациям.
- *Нормативно-моральная*: способствует воспитанию и социализации в рамках определенных религией социальных и общественных норм, укреплению правопорядка, соблюдению моральных и нравственных ценностей.
- *Социально-мотивирующая*: мотивирует к совершению социально ориентированных и общественно значимых поступков, возможным элементам самопожертвования, к действиям на благо близких и окружающих.
- *Культурная*: способствует формированию и распространению культуры; стремление к совершенству и осуществление культ мотивирует к развитию искусства (изобразительного искусства).
- *Коммуникативная*: создает основу для общения верующих между собой, их обращения к Богу, ангелам, святым, выступающим, в свою очередь, посредниками взаимодействия людей в обыденной жизни.
- *Интегративная*: позволяет на основе общих религиозных норм объединять людей разных стран, культур, разных слоев населения, а также людей, обладающих разными социальными, образовательными, экономическими характеристиками; направлена на установление мира и взаимопонимания между народами.
- *Политическая*: иммунизирует против политических идеологий, экстремальных идей, политического волюнтаризма; вместе с тем иногда используется для достижения политического согласия или оправдания политической власти.

Обращение к функциями религий и их анализ особенно важны для исследования места и роли религиозного наследия в секулярном пространстве, а

---

⁹⁴ См там же С. 39

также выявления и характеристики отдельных составляющих соответствующего идентификационного процесса. В представленных функциях религии идентификационная функция рассматривается, с одной стороны, лишь как одна из предложенного ряда других функций. С другой стороны, все эти функции, определяя конструктивную сторону религии, оказывают влияние на содержание самой религиозной идентичности, центром которой следует все-таки рассматривать отношение к божественному.

Сущность религиозной идентичности

В книге «Социология религии»⁹⁵ И. Вах представил тезис о феноменологической и «метасоциальной» сущности религии. По И. Ваху было бы неправильно отождествлять религию с верованиями, ритуалами и институтами. В данном случае предстает не сама религия, а ее внешняя оболочка, являющаяся частью социальной реальности, а потому остающаяся изменчивой и преходящей. Религия по сути своей может быть истолкована только как источник всего человеческого существования, как «союз человека с Богом», недоступный научному познанию. Впрочем, без обозначенной И. Вахом социальной оболочки религии, формирование религиозной идентичности было бы неосуществимо, потому как в ней имманентное содержание непосредственно связано с ее внешним выражением.

Размышляя о функциях религии Т. Лукман писал, что «и сегодня нам непросто освободиться от этноцентрических мнений, что религия является тем, что мы себе под этим представляем исходя из опыта нашего общества. Но если мы рассмотрим историю деятельности и страданий человечества, то увидим большое количество социальных данностей, которые сопутствуют основополагающей функции религии-включению человеческого существа в исторический и социальный порядок. Тотемизм Арунты, племенные культуры сиу и викингов, сибирский шаманизм, яхвизм Древнего Израиля, различные индуистские и буддистские формы религии, конфуцианство, греческий Олимп, государственная религия Древнего Рима, христианство во всем его многообразии от сицилийского народного католицизма до пуританских сообществ Новой Англии, культура Вуду в Гаити, американская гражданская религия и Сока Гаккай в Японии-кажется в них не так много общего. Конечно, компоненты социального порядка и соответствующих религий имеют существенные отличия. Однако, все эти содержательные отличия представляются тесно связанными между собой социальными действиями, в которых обычная человеческая действительность в большей или меньшей степени систематично трансцендируется в некую другую действительность. В этом процессе в знаковой форме (лингвистически и символически) актуализируется субъективный опыт различной земной и потусторонней трансцендентности».

Религиозный феномен в качестве универсальной неисторической структуры обособляется фактически и от религиозного опыта, и от историко-социальной детерминации, т.е. выводится за пределы эмпирического исследования конкретными науками - психологией, историей, социологией. Посредством сравнительного изучения религия с этих позиций представляется возможным выявить их универсальные характеристики для рассмотрения религии

⁹⁵ Wach, Joachim: *Sociology of religion*. Paul, Trench, Trabner & Co. London, 1947.

человечества, взятой как единое целое, т.е. религии как таковой. С этой целью используется метод «концентрических кругов» - продвижения от круга внешних проявлений к центру. Внешний круг включает в себя описание таких явлений, как «священные объекты» (разного рода слова, действия, и др.). Далее следует круг религиозного воображения, т.е. различных образов Бога и представлений о нем (включая концепции творения, спасения и т.п.). Круг религиозного опыта включает нечто более непосредственно переживаемое – страх, благоговение, радость, веру. Наконец, следует сам объект мировой религии – божественная реальность, имеющая две ипостаси: одна – в обращенном лицом к человеку личном Боге, воплощении абсолютной святости, жизни, любви, спасения – Боге, с которым человека связывают личные узы как «Я» и «Ты». Другая ипостась – Бог сам по себе, божественность, абсолютное единство, для человеческого «Я» - безличное «Оно».⁹⁶

Для изучения религиозной идентичности феноменология представляет особый интерес и потому, что она рассматривает проявления святого в предметах, пространстве, времени, числах, словах, и, наконец, в действиях, представлениях и переживаниях человека и общества. Предметы, слова, символы, действия являются инструментами и факторами, при помощи которых формируется религиозная идентичность. Процесс религиозной идентификации осуществляется у каждого человека в зависимости от определенных субъективных обстоятельств, однако его феноменологический анализ позволяет найти в нем нечто, являющееся общим для религии как таковой, т.е. выделить основные формы проявления святого в предметах, культе, представлениях и переживаниях.

Значимая роль в этом процессе отводится системному комплексному подходам. «Комплексный подход дает методологическую основу для преодоления недостатков однозначной (однолинейной) детерминации. Однофакторного объяснения (и понимания), одномерной постановки проблемы. Становится возможным осмыслить одновременное существование несовместимых процессов (в соответствии с «принципом дополнительности»); радикальную смену парадигм, а не только унылое «аддитивное накопительство» в соответствии с «принципом кумулятивизма»; не «дурную бесконечность» однообразного движения по кругу, а диалектику спирального восхождения. В тоже время комплексный подход особенно плодотворен в сочетании с системным подходам. Сообща они выводят на междисциплинарные связи в постижении изучаемого объекта исследования. Ключевой момент при рассмотрении междисциплинарности: выявить, какие факторы приводят к относительному единству наук как в общенаучной парадигме, как и в конкретном научном исследовании. Причем междисциплинарное единение обеспечивается не просто содержательным взаимодействием наук, но и взаимодействием их методов.»⁹⁷ Потому комплексное исследование религиозной идентичности требует как использования системного подхода, так и применения феноменологического анализа.

Определение идентичности человека посредством восприятия индивидов себя как целого, как некую непрерывность переживания индивида, как длящееся внутреннее равенство с самим собой (Э. Эриксон), с одной стороны, позволяет получить определенные представления о процессе идентификации, а с другой –

---

⁹⁶ Гараджа В. И. Социология религии. Учебное пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей. М.: Наука, 1995. С.23-24.

⁹⁷ Воскобойников А.Э. Бессознательное – Сознание – Сверхсознание / Человек - наука – гуманизм. Институт философии РАН. – М.: Наука, 2009. С. 91-100.

приводит к противоречиям между понятиями индивидуальной и социальной идентичности. Для саморефлексии человеку требуется некто другой, требуется группа, социум. В публикациях по социологии и психологии выделяется несколько подходов в отношении личностной и социальной идентичности. В одних работах утверждается, что личностная и социальная идентичности представляют собой совершенно разные явления, которые недопустимо рассматривать в одном контексте. В других работах, наоборот, говорится о единстве понятий, которые могут рассматриваться только системно.

Проблема соотношения индивидуальной и социальной идентичности особенно свойственна для религиозной идентичности. Речь идет как о восприятии человеком себя через собственный внутренний мир, обращенный и стремящийся к Богу, себя в качестве созданного и зависящего от Бога существа, как уникальное сочетание души и тела, сущность которого познается только через религиозные истины. Речь идет также о восприятии человеком себя посредством своей включенности в социальную структуру и социальный институт, представленный в виде церкви или религиозного сообщества. Религиозная идентичность приобретает в данном случае большей частью посредством религиозно-ориентированной социализации и самосознания в процессе отношении «свой - чужой».⁹⁸

Показанную проблему соотношения индивидуального и социального в религиозной идентичности и поиск соответствующего содержания при ответе на вопрос «кто я есть?» О. В. Бондаренко и М.С. Леонова решают, разграничив понятия и выделив категории идентичности и аутентичности. «Контекст раскрытия экзистенциального опыта веры, соотношения с Личным Богом позволяет поставить указанный вопрос, как «кто я есть на самом деле?», и, таким образом, задает проблематику аутентичности, то есть проблематику тождественности субъекта и свойственных ему в этом аспекте характеристик. Напротив, проблематика религиозной идентичности фиксирует тождественность субъекта в смысле субъективного осознания своей принадлежности к тому или иному религиозному сообществу, принадлежности внешней, социальной и коммуникативной. Категория принадлежности, таким образом, позволяет исследователю религиозной идентичности абстрагироваться от содержания религиозной веры, да и от самой веры которая в контексте принадлежности становится только одним из оснований номинации субъекта в религиозном поле». Предложенное деление помогает по-новому понять амбивалентную сущность религиозной идентичности, однако обращение к многочисленным публикациям посвященным этой проблеме, все-таки, располагает к пониманию религиозной идентичности как идентичности индивидуальной и социальной. Индивидуальная психология, как и теология, больше обращена к вопросу содержания религии и её влияния на формирование идентичности, в то время как социология и социальная психология исследуют преимущественно вопросы принадлежности.⁹⁹

С точки зрения принадлежности религиозная идентичность понимается, конечно же, как вид социальной идентичности. Она рассматривается в контексте

⁹⁸ Бондаренко О.В., Леонова М.С. Религиозная идентичность: экспликация понятия.// Гуманитарные и социальные науки 2010. № 6. С. 287.

⁹⁹ Крылов А. Н. Менеджмент идентичности как реакция на трансформацию социально-экономических условий деятельности организации / Актуальные проблемы романо-германских и восточных языков. VII Стендаловские чтения: Материалы докладов и сообщений Международной конференции (21-22 апреля 2009 г.).- М.: РУДН, 2009. С. 266-272.

включенности индивида в церковь или религиозное сообщество и осознанием этим индивидом своего места в них. Формирование представления о собственном религиозном сообществе или церкви осуществляется посредством социального сравнения, результатами которого, как и в других видах социальной идентичности, является дифференциация и групповой фаворитизм. Такая дифференциация предполагает сравнение себя с неверующими, с невключенными в религиозную жизнь или другими религиозными группами.

В ряде исследования религиозная идентичность рассматривается исключительно с точки зрения принадлежности к религии. Такой подход, несомненно, оправдан с позиций социологии, но не учитывает ни философской, ни теологической характеристики религиозной идентичности; Религия, с одной стороны, сама выступает некоторым обеспечивающим осуществление идентификации началом, а с другой стороны – является институтом, можно даже сказать инструментом, посредством которого человек идентифицирует себя в тех или иных социальных условиях. Убежденность в правильности собственных религиозных воззрений усиливает чувство сопричастности к другим людям, имеющим такие же воззрения. В процессе идентификации и социализации человек усваивает религиозные нормы, стереотипы, образцы предписанного религиозным учением поведения. Эти стереотипы и образы поведения становятся внутренними регуляторами собственного поведения человека. Подробнее механизмы религиозной идентификации как части социальной идентичности будут рассмотрены в главе «Религиозная идентичность: социальное измерение».¹⁰⁰

Ключевые слова: сущность, ценности, ценности жизни, вероучение, мировоззрение, наличие божественности.

Литература:

1. Морозов А.О. Четвертая секуляризация/Глобализация и столкновение идентичностей. Международная интернет-конференция. 24 февраля- 14 марта 2003. Сб. материалов под ред. А. Журавского, К. Костюка. М., 2003. С. 328-329.
2. Кунде Й. Корпоративная религия. Создание сильной компании с яркой индивидуальностью и корпоративной душой. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004.
3. Крылов А.Н. Эволюция идентичностей: кризис индустриального общества и новое самосознание индивида. М.: Издательство НИИБ, 2010.
4. Wach, Joachim: Sociology of religion. Paul, Trench, Trabner & Co.London, 1947.
5. Гараджа В. И. Социология религии. Учебное пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей. М.: Наука, 1995. С.23-24.
6. Воскобойников А.Э. Бессознательное – Сознание – Сверхсознание / Человек - наука – гуманизм. Институт философии РАН. М.: Наука, 2009. С. 91-100.
7. Бондаренко О.В., Леонова М.С. Религиозная идентичность: экспликация понятия.// Гуманитарные и социальные науки 2010. № 6. С. 287.
8. Крылов А. Н. Менеджмент идентичности как реакция на трансформацию социально-экономических условий деятельности организации/Актуальные проблемы романо-германских и восточных языков. VII Стс- пановские чтения:

---

¹⁰⁰ Крылов А. Н. Корпоративная идентичность как часть корпоративной культуры. // Семиотика и имиджелогия деловых культур. Материалы международной научной конференции . – Тамбов. 2003. С. 13-15.

Материалы докладов и сообщений Международной конференции (21-22 апреля 2009 г.). М.: РУДН, 2009. С. 266-272.

9. Крылов А. Н. Корпоративная идентичность как часть корпоративной культуры. // Семиотика и имиджология деловых культур. Материалы международной научной конференции. Тамбов. 2003. С. 13-15.

О НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНАХ И ПОНЯТИЯХ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Алуев А.С.

В статье раскрываются некоторые термины и понятия религиозной идентичности, исследованные на основе многочисленных опубликованных работ, как местных так и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: сущность, ценности, ценности жизни, вероучение, мировоззрение, наличие божественности.

ABOUT SOME TERMS AND CONCEPTS OF RELIGIOUS IDENTITY

Alyev A.S.

In article reveals some terms and concept of religious identity. The numerical published literatures, as local and foreign are written on a basis many.

Keywords: essence, values, values of a life, dogma, outlook, divinity presence.

АҲАМИЯТИ ОМУЌИШИ РОМАНИ “ДАР ОРЗУИ ПАДАР”-И КАРОМАТУЛЛО МИРЗОЕВ ДАР ТАҲКИМИ АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК

**Зулфиев Г., аспиранти кафедраи адабиёти тоҷики
ДДК ба номи А. Рӯдакӣ**

Кароматулло Мирзоев аз рӯзе, ки қалам ба даст гирифтаву ба роҳи душвори адабиёти муосири тоҷик гом ниҳод, ҷакидаҳои хомааш мухлисону мунаққидони ҳешро пайдо кард ва ин тавачҷӯҳ дар афзоиш аст. Ин мукофоти амали ҳар як адиби соҳибзавқу соҳибсабқ аст. Аз ин сабаб аст, чун ки қисми аввали романи “Дар орзуи падар” соли 1987 дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ҷоп шуд, ба унвони нависанда номаҳои зиёди мухлисон ирсол шуда, аввалин тақризу андешаҳои мунаққидон ҳам дар матбуот ба ҷоп расиданд, ки аз асари замони ва рӯзмара будани он башорат меод.

То ин дам низ перомунӣ эҷодӣ Кароматулло Мирзоев донишмандону мунаққидон баҳсо кардаву тадқиқотҳои арзишманде анҷом дода буданд. Оид ба романи “Дар орзуи падар” низ андешаҳо мавҷуданд. Мо дар ин мақола мавқеи масоили оила ва ҳусну маънии романро мавриди баён қарор доданем.

Аксари донишмандон оиди ин масъала андешаҳои мухталиф баён карда, романро фарогири масъалаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ медонанд.

Дар ин радиф адабиётшиносии маъруфи тоҷик Абдучаббор Раҳмонов аввалин муҳаққиқи мебошад, ки оид ба ҳунари эҷодии Кароматулло Мирзоев ихори андеша намудааст. Ба ақидаи ӯ, нависанда дар миёни ду даҳсола дар насли бадеии тоҷик ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардида, барои инкишофи адабиёти муосир хидмат менамояд. (2) Романи “Дар орзуи падар” хеле тақмил ёфта аст. Адиб барои пуррагии мавзӯ ва боз ҳам амиқтар таҷассум кардани

характери персонажҳо ба ин иқдом даст задааст ва ба комёбӣ низ ноил гардидааст. (2)

Дар хусуси хунари нигорандагӣ ва тарзи баёни адиб мунаққиди машхури тоҷик Асадулло Садуллоев чунин ақида дорад, ки Кароматулло Мирзоев дар гиреҳбандии воқеоту шаклгирии симоҳо ва характерҳои романи “Дар орзуи падар” аз роҳу усулҳои хуби ҷилобсозӣ кор гирифта, тазоди амалу гуфтори қаҳрамононро чун василаи гӯи ифшоғари бунёди маънавии онон истифода намудааст. Мулоҳизаҳо дар атрофи ин масала идома дода Асадулло Саъдуллоев менигорад: “Романи “Дар орзуи падар” ифшоӣ ботини пурзиддияти зиёиёнест, ки натавон ба зоҳир хушсурату муаддабанд, балки ҳангоми муколамаю муошират низ ба ҳар калима эътибори хосса дода макру ҳияли ниҳоди худро ошкор намекунад. Мутаассифона, ин ҳақиқат аст. Ношоисте, ки дар паси қорҳои шоистаи қисме аз зиёнаварҳои мо пинҳон мондааст, ин ҳақиқатро собит менамояд. (3)

Дигар донишманди тоҷик Худой Шариф мефармояд, ки усули тасвир дар романи “Дар орзуи падар” хеле сӯфтаю рехта ва ба дараҷаи мувозинати комили сухани адабиву гуфтгӯӣ мардумӣ расидааст. Ба ақидаи вай, чунин тарзи баён аз нақли воқеии шифоҳӣ ва давоми бевоситаи он – ҳикоя ва шакли вусъату камолёфтааш – қисса сарчашма мегирад ва ин ҷиҳат ба сарчашмаи аслии худ – нақли воқеии шифоҳӣ қаробати бевосита дорад. (7)

Дар китоби Худой Шариф ва Абдушуқри Абдусаттор “Ҷилои ситораҳо” қайд шудааст, ки тасвири ҷонфишонӣ ва аз худ гузаштанҳои Меҳрубони хурдсол зимни иҷрои хоҳишҳои ноҷои падар камназир аст ва ба маънии қиссаи Иброҳими Халилуллоҳ ва фарзанди арҷманди ӯ Исмоил шабоҳат дорад. Муаллифон бар он ақидаанд, ки “Дар орзуи падар” дар маърази адабиёт падидаи нодирест ва қимати волои тарбиявӣ ҳам дорад, зеро муаллиф тимсоли ҷонфишонӣ ва худафрӯзиҳои Меҳрубони наврас дар ҳаққи падар ба ҳамзамонони навраси хеш хушдор медихад, ки қадру қиммати падарро пос доред, аз хизмати ӯ сар напечед ва эҳтироми ӯро ба ҷо оред, ҳатто дар ҳоле ки ӯ дар ҳаққи шумо беадолатӣ кардаву гунаҳкор аст, аз ӯ даст накашед ва то дами охир меҳрубониву парастории ӯ намоед. (8)

Атахон Сайфуллоев, мунаққиди барҷастаи тоҷик ақида дорад, ки Кароматулло Мирзоев мисли Сотим Улуғзода оромона, ботаанӣ менависад, ҷою мақоми суханро санҷидаю доништа истифода мекунанд. Дар сабки баёни ӯ ҳиссиёту ҳаяҷони шӯрангез, манзараҳои фаровони романтикӣ, ҷунончи дар асарҳои Ҷ. Иқромӣ, Бароти Абдурахмон ва ғайраҳо дида мешавад, ба назар намерасад. Табиист, ки гоҳо баъзе қаҳрамонони ӯ дар ҳолати изтироб бо ҳиссиёт арзи муддао мекунанд, вале он порчаҳо моҳияти сабки нависандаро тағйир намедиханд. Услуби ӯ реализми сирф аст. (4) Дар романи “Дар орзуи падар” таҳлилҳои психологӣ - рӯҳиву равонӣ, ҳатто худтаҳлили қаҳрамон мавқеи намоён дорад. Воқеан, характер ва таҳлили психологӣ дар робита бо ҳамдигар падида меоянд. Романи “Дар орзуи падар” дар шакли ҳозираи комилёфтааш низ асари хубест ва саҳифаи тоза дар таърихи адабиёти давраи истиқлолияти Тоҷикистон махсуб меёбад.

Перомуни таъсирнокӣ ва забону услуби роман муҳаққиқи дигар Тӯйҷӣ Мирзод ибрази ақида дошта менависад: “Дар орзуи падар” аз пешрафти эҷодии муаллиф шаҳодат медихад. Бешубҳа, асари хонданӣ. Ҳар касе ки онро мутолиа кардааст, мутаассир гашта, ба фикру андеша меравад ва муҳлиси ӯ ва асарҳои ӯ мегардад. Ҳис мешавад, ки нависанда аз як асар то асари дигар пеш меравад. Ба повести “Дарди шик”-ӯ хонандагону мунаққидон баҳои хуб дода буданд. Романи

“Дар орзуи падар” бошад, аз бисёр чихат аз повестти аввала дар пояи баландтар меистад. Он ҳаёти ва зарурист... (1)

Вобаста ба ин чихати роман Ҳотам Ҳомид чунин мепиндорад, ки забони шеваи асар басо дилкашу форам буда, аз суханони мураккаби дур аз фаҳмиши хонанда оӣ мебошад. Аз ин рӯ, чунин тарзи нигорандагӣ барои фаҳмидани дарди дили адиб аз тарафи хонанда кӯмаки беандоза менамояд. (6)

Ин ақидаро Саидов Саидрахмон чунин тақвият додааст: “Дар орзуи падар” аз чихати забону тарзи баён чолиб аст. Забони равони ширадори халқӣ, серистеъмолии таъбирҳои фолклорӣ, фаровонии зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ҳусни бадеии онро афзудаанд”. (5)

Ҳамин хусусиятро аксари мунаққидон таъкид кардаанд, ки ин мавзӯ дар насри бадеии тоҷик мавзӯ ва масъалаи нав нест. Дар ин бора С. Айнӣ дар аксари осори бадеиашон, Сотим Улуғзода дар романҳои “Восеъ” ва “Фирдавсӣ”, Ҷ.Икромӣ дар “Ман гунаҳкорам”, А.Самадов дар “Баъд аз сари падар”, Б.Абдурахмонов дар “Давлати сарам, модар” андешаҳо доранд. Онҳо низ низоҳои хонаводагӣ ва мушкилоти ҳаётии оилавино таҷассум намудаанд. Кароматулло Мирзоев, дар баробари пайравӣ ба бузургон ва устодон бо роҳи душворӣ эҷод рафта, бо вусъати назари фарох ҳамин масъаларо бо ҷанбаҳои психологиву иҷтимоияш дар мисоли рӯзгори Нозимӣ ва Мушарраф бо сабки ба худ хос инъикос менамояд.

Аз ин мисолҳо ошкор аст, ки романи “Дар орзуи падар” аз ҷониби муҳаққиқон баҳои мусбат ёфтааст. Нуқсоне, ки дар баъзе мақолаҳо дучор омаданд, ба ҷузъиёт дохил кардаанд, қисмати идеявӣ ва бадеии асарро коста накардаанд.

Дар муҳокимаи асар ҳам олимони барҷаста ба монанди Асадулло Саъдуллоев, Атахон Сайфуллоев, Аълоҳон Афсаҳзод, Абдучаббор Раҳмонов ва ҳам ҷӯяндагони ҷавон саҳме гирифтаанд Масалан: Дар адабиётшиносии мусири тоҷик Худой Шарифов ва Абдушуқри Абдусаттор иддае аз повест ва романҳои нависанда Кароматулло Мирзоевро дар китоби “Ҷилои ситораҳо” (Душанбе: Маориф, 2000) таҳқиқ ва таҳлил намудаанд, ки қисмати бештари таҳлил ба романи “Дар орзуи падар” бахшида шудааст.

Бобати таҳқику таҳлили эҷодиёти гаронмояи Кароматулло Мирзоев аспирант ва унвонҷӯи ҷавони ватанӣ аз қабиле Мусулмонова Муҳайё, унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи “Ҳақиқати зиндагӣ ва тасвири бадеӣ дар эҷодиёти Кароматулло Мирзоев дар мисоли повесту романҳои нависанда”, Зайниддини Абдулҳамид, аспиранти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои иҷтимоӣ дар насри Кароматулло Мирзоев” ва Зоирова Рисолат, унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи “Замон дар осори Кароматулло Мирзоев” ба таълифи рисолаҳои номзадӣ машғуланд. Вале то ҳол ҳеҷ як аспирант ё унвонҷӯ дар бораи эҷодиёти Кароматулло Мирзоев, алалхусус романи “Дар орзуи падар” рисолаи номзадӣ ва ё докторӣ таълиф ва дифо накардааст.

Дар китобҳо ва мақолаҳои умумӣ оид ба адабиёти муосир низ дар бораи Кароматулло Мирзоев ва романи ӯ “Дар орзуи падар” андешаҳои қобили тавачҷӯҳ дарёфт намудан мумкин аст. Ба назари мо, дар таърихи адабпажӯҳии муосири тоҷик муҳаққиқи нақдnavис, ки ба масъалаи мазкур диққати махсус додааст, адабиётшиносии маъруф Атахон Сайфуллоев мебошад. Як бахши махсуси ҷилди сеюми китоби он кас “Уфқҳои тозаи наср”-ро мавзӯи “Дар орзуи падар” ва таҳлили он дар бар мегирад. Атахон Сайфуллоев романи “Дар орзуи падар”-ро ба

муфассал баррасӣ накардааст, вале баррасии нақшҳои Нозимӣ, Мушараф, Меҳрубон ва қисман персонажҳои дигарро барои мунаққидони ҷавон таҷриба ва намунаи хубе мебошанд.

Ин таваҷҷуҳро дар мақолаҳои ҷудогона ва китобҳои оид ба адабиёти муосир навиштаи муҳаққиқони эронӣ ва ҷумҳурии дучор меоем, ки аз романи “Дар орзуи падар” ёд кардаанд.

Бо таъкид бояд гуфт, ки аксари муҳаққиқон бештар ба ҷиҳати иҷтимоӣ ва ахлоқии роман таваҷҷӯҳ кардаанд. Масъалаҳои таркиб, ҷиҳатҳои бадеӣ ва публицистии асар аз назари онҳо то андозае дур мондааст. Вале дар ин боб ҳам чанд ишораи ҷолиб дучор мешавад. Муҳаққиқе, ки ба масъалаҳои мазкур таваҷҷӯҳе кардааст, профессор Асадулло Саъдуллоев мебошад. Эшон дар мақолае бо унвони “Ҳарфи хуш – тумори ақл” дар боби масъалаҳои мазкур баҳсе кушодааст. (3) Аз ҷумла, масоили муҳаббату оила, ахлоқи ҳамида дар заминаи лаҳзаҳои ҷудогонаи роман – гузориши мавзӯӣ, рафтор, гуфтор, ақидаи Эшони Неъматулло, нависанда Қутосӣ, муҳаррир Мавлонзода, ки ҳар рӯзу ҳар соат рӯбару бо мову шумо меоянд, дар сухан ва либоси дигар, вале моҳиятан ҳамонанд, муносибати воқеаҳо, қаҳрамонон ва дигар ҳаводиси романи “Дар орзуи падар” аз мавқеи воқеиятҳои ҳаррӯза баррасӣ шудааст. (3)

Дар миёни таҳқиқоти мавҷуд дар бораи романи “Дар орзуи падар” низ андешаҳои арзишманд ба мушоҳида мерасанд, аммо то ҳанӯз таҳлили комили романро касе ба ӯҳдаи худ нагирифтааст.

Аз ҳамин гузориши кутӯҳе, ки пешниҳод гардид, ошкор аст, ки нақди адабии мо ба романи “Дар орзуи падар” таваҷҷуҳи муносиб кардааст. Ин андешаҳо, умеди қавӣ меравад, ки барои тадқиқи васеътар асоси кофиякунандае хоҳад шуд. Мо дар равиши кори илмӣ хеш борҳо ба ин андешаҳо рӯчӯ ҳоҳем кард ва миннатдор ҳоҳем буд. Зеро ба таври ҳамаҷониба баррасӣ намудани он дар роҳи омӯзиши таърихи пайдоиш ва таҳаввули қиссапардозӣ дар таърихи адабиёти муосири тоҷик, таҳлилу тадқиқи комили адабиётшиносии як романи комили дорой оғозу анҷом ва дар айни замон алоқаманд ба ҳаёти воқеии мардуми ҷомеаи имрӯза дорой аҳамияти илмию назарӣ мебошад.

Калидвожаҳо: адиб, мунаққид, роман, таҳқиқ, мақола, нависанда, тақриз, мушоҳида, гузориши мавзӯӣ.

Адабиёт:

1. Мирзод Т. Рӯ ба зинаҳои баланди эҷодӣ. Ҷавонони Тоҷикистон. 1.03.1989.
2. Раҳмонов А. Такмили тасвирсозӣ дар шинохти маънавии инсон. Ҷумҳурият, №92, 9.11.2000.
3. Саъдуллоев А. Ҳарфи хуш – тумори ақл. Ҷумҳурият, №26, 6.02.1992.
4. Сайфуллоев А. Уфукҳои тозаи наср. Ҷ. 3. Душанбе: Адиб, 2012. - 448 с.
5. Саидов С. Сухан аз сиришти инсон. Адабиёт ва санъат, №40, 6.11.1988.
6. Ҳомид Х. Имтиҳони ҳаёт. Ҷавонони Тоҷикистон, 29.02.1992.
7. Шарифов Х. Маънавияту харобии маънавӣ. Адабиёт ва санъат, №40, 3.11.1991.
8. Шарифов Х., Абдусаттор А. Ҷилои ситораҳо. Ҷароғи раҳнамо. Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2012, саҳ.95.

**ЗНАЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РОМАНА КАРОМАТУЛЛО
МИРЗОЕВА “В ТОСКАХ ОБ ОТЦЕ” В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ
СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

Зулфиев Г.

Автор статьи акцентирует внимание и существенными фактами обосновывает свою точку зрения на уровень исследования и степень разработанности романа Кароматулло Мирзоева “В тосках об отце” в развитии таджикской современной литературы и его значение в морально- нравственном воспитании молодёжи.

Ключевые слова: литератор, критик, роман, исследование, статья, писатель, рецензия, наблюдение, постановка проблемы.

**RESEARCH SIGNIFICANCE OF THE NOVEL OF KAROMATULLO MIRZOYEV
"THE LONGING OF THE FATHER" IN THE DEVELOPMENT OF TAJIK
CONTEMPORARY LITERATURE**

Zulfiev G.

The author emphasizes the essential facts and bases of his view on the level of study and the degree of elaboration of novel Karomatullo Mirzoyev "The longing for a father" in the development of modern Tajik literature and its importance in the moral education of youth.

Keywords: writer, critic, novel, isledovanie article, writer, review, observation, problem statement.

Талаботҳо оид ба қабул ва наشري мақола

Маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ» нашрияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аст.

Маҷалла дар асоси «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум (ВАУ)» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ - тадқиқотии профессорон – омӯзгорон, аспирантон, магистрантон ва коромӯзонии донишгоҳу олимони ватанию хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаи гуногуни илм шомил мегарданд, бо фармони ректори донишгоҳ тасдиқ карда мешаванд.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ – назариявӣ ва методиро бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар бар гирифта, сола на камтар аз 2 маротиба нашр мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро дар асоси қарори кафедра ва Шӯрои факулта қабул менамояд.

Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ» ирсол карда мешаванд, бояд ба талаботҳои зерин ҷавобгӯӣ бошанд:

1. Дар мақолаи илмӣ ҳалли масъала аниқ ва равшан ифода гардад;
2. Ҳаҷми мақола якҷо бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия (0,5 сах.) набояд аз 10 саҳифаи ҷопӣ (А- 4) зиёд бошад.
3. Мақола баояд дар компютер тибқи барномаи Winword ҳуруфчинӣ ва дар дискета бо шрифти Times New Roman Tj сабт карда шавад.
4. Фосилаи байни сатрҳо 1,5 см -ро ташкил карда, матни мақола аз тарафи рост саҳифабандӣ карда мешавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаби муаллиф, унвон ва муассисаи қорӣ навишта мешавад.
6. Сарчашмаҳои иқтибосшаванда мувофиқи стандарт дар зери саҳифаи лозимӣ ва ё дар дохили қавс бо ишораи рақами адабиёт ва саҳифаи он нишон дода мешавад.
7. Сармуҳаррир ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
8. Дастхати мақола ва маводҳои ба маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
9. Аз аспирантони таълими рӯзона барои ҷопи мақола маблағ гирифта намешавад.

**МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
САРМАҚОЛА**

Абдулло Ҳабибулло *Донишгоҳи давлатии Кӯлоб - ифтихори илму маориф* 3

**ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСӢ
ФИЛОСОФИЯ И ПОЛИТОЛОГИЯ**

Файзиев Б. <i>Мақоми муносибатҳои оилавӣ-маишӣ дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ</i>	13
Азамов Х.С., Муродова Г. <i>К вопросу о роли технологий в политическом процессе</i>	19
Сайдалиев Д.М., Муродова Г.Р. <i>Нақши ВАО дар мудирияти низоъҳо</i>	25
Сӯфиев С.Н. <i>Баъзе масъалаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар эҷодиёти Абдураҳмони Ҷомӣ</i>	28
Файзов Н.Н. <i>Осиёи Марказӣ дар низоми ҷаҳонишавии Россия: марҳилаҳои таърихӣ ва воқеият</i>	33
Абдуллоев М.Х. <i>Нақши истиқлолият ва ваҳдати миллий дар рушди маорифи Тоҷикистон</i>	38

ИЛМҲОИ ДАҚИҚ - ТОЧНЫЕ НАУКИ

Каримов С.К., Гаффоров С., Баротов Н.И., Гулматов У.А. <i>Комплексное исследование электрофизических свойств чистого и легированного антимонида галлия железом</i>	50
И. Ғуломов, Сирочиддини Д. <i>Баробарии суммаҳои дараҷаи дуи муодилаҳои диофантии чор ва шашномағлума</i>	55
Рахимов Н., Шарифов Ш. <i>Оид ба татбиқи методи дохил кардани контурҳои иловагӣ дар ҳалли масъалаҳои канорӣ</i>	57
Сайдалиев А., Асоев М. <i>Проблемаи базаи маълумотҳо дар забонҳои барномасозӣ</i>	60
Самариддинова З.Н. <i>Асосҳои барномасозӣ ва дохил намудани он ба барномаи таълимӣ</i>	62

ИҚТИСОДИӢ – ЭКОНОМИКА

Назаров П. <i>Аз таърихи инкишофи илми идоракунии захираҳои инсонӣ</i>	67
Ҳасанов Ш.Қ., Хочиев М.С., Қодиров С. <i>Нақши қарзҳои бонкӣ дар болоравии истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ</i>	72
Каримов Г., Махмадиев Ф.Б. <i>Кластеризация как новая форма экономики республики и ее регионов</i>	77
Комилов Н., Назаров М. <i>Унсурҳои таркибии фаъолияти инвестиционӣ ва таъсири онҳо дар фаъолгардонии сармоягузориҳои корхонаҳо</i>	82
Мирзоев Т. <i>Мақоми иқтисодидёт дар пешбурди низоми идории ҷаҳонӣ</i>	88
Сафаров А.Г., Иброҳимов О. <i>Хусусиятҳои замин чун захираи асосии иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ</i>	91
Шафиев Б.З., Нуралиев Т.Н. <i>Сарчашмаҳои даромад ва беҳбудии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	99

Асоев И., Нуралиев Н. Роль государства в повышении уровня жизни населения села 103

ТАБИАТШИНОСӢ – ПРИРОДОВЕДЕНИЕ

Муродова Н., Раҳминов С. Ҷанбаҳои рушди туризми экологӣ 114
Кенчаев В.Ч. Мавқеи географӣ, сарҳадҳо ва тақсимоли маъмурию ҳудудии минтақаи Кӯлоб.....117
Абдулов Д. Экология ва иқтисодиёт. Ҷорабиниҳои ҳифзи экологӣ 122

ПЕДАГОГИКА

Сайдахмадов Л. Профессиональная подготовка будущих учителей к идейно-политическому воспитанию старшеклассников 128
Бозоров Х. Марҳилаҳои ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии кӯдакон 135
Лоиков П. Формирование истинной дружбы как важный компонент межличностного отношения в учебном коллективе 138
Гулмадов М.Д., Муродова Д., Ашурова М. Таълими тафриқавӣ дар муассисаҳои олии аз фанни математика 142
Пирназаров А., Ёров Н., Раҳимов Н. Таълими тафриқавии фанни математика дар факултаҳои гайриматематикӣ 146
Сафаров М.В. Творческие способности школьников в процессе обучения компьютерному моделированию.....150
Арабова З., Раҳимов А. Кори мустақилонаи донишҷӯён ҳангоми иҷрои супоришҳои тестӣ 154
Давлатов Т., Пирназаров А. Мулоҳизаҳо оиди сифати таълим дар низомии кредитии таҳсилот ва пешниҳод баҳри ислоҳи онҳо 158
Муродов Б., Табаров Ш. Формирование творческой активности школьников на примере синквейна 161
Назарова Р. Развитие речи учащихся в процессе изучения русской литературы ..166
Пирназаров А., Фуломов Ч. Шакли асосии таълим дар низомии кредитии таҳсилот 171
Кодирова Д.Т. Применение компьютерных моделей при обучении физики в средней школе.....176
Азимов С. Роль вычислительной техники в учебном процессе.....182
Курбонова С. Место словарной работы в процессе обучения русскому языку 184
Сайдамирова М.С. Эффективные пути изучения лексики английского языка 190
Исоева Д.С. Ташаккули шахсият дар коллектив 195
Халимова М. Формирование техники учения учащихся путём проведения речевой разминки 197

ФИЛОЛОГИЯ

Ҷ. Алимӣ Топоними Сари Хосор (тадқиқи таърихӣ забониносии) 202
Мирзоев Г. Именные словообразовательные суффиксы таджикского языка 206
Алиев А. Мулоҳизаҳо оид ба алоқаи мувофиқати сохторию грамматикӣ дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» -и Восифӣ 211
Содиқов Ё. Носеҳи Хатлонӣ - давомдиҳандаи силсилаи бузургони илму адаби тоҷик .

Ашӯрова Н. Бозтоби хирадгароии зан дар «Шоҳнома» и Ҳаким Фирдавсӣ	221
Холиқова З. Мавзӯи ватандӯстӣ ва зебоиҳои табиат дар ашъори Сомеи Одиназода	227
Латифов Б. Наҷдат аз назари Абдурауфи Фитрат ва тавзеҳоти Соҳиб Табаров..	230
Шарипова О.П. Синтаксические единицы русского языка	234
Қаландаров А. Арише аз иршоди миллат	237
Худойдодова Ш.З. Қанбаҳои ташаккули фарҳанги рӯзноманигорӣ	244
Г. Бурӣ Носеҳи Хатлонӣ – шоири дostonсаро	248
З. Мирзоён Монӣ ва Маздак диноварони бoston	260
Одинаев О.Ш. Аз ҳошияи зиндагиномаи мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ	268
Рахимов А. Мансубияти маҳаллии бархе аз унсурҳои лугавӣ ва шарҳу тафсири онҳо дар «Ғиёс-ул-лугот»-и Ромпурӣ	273
Назирмадов Д. Нақши расона дар ташаккули идеяи миллӣ	277
Сангимадов Ф.Х. Вопрос о модальных словах как средство выражения модальности предположения в русском, английском и таджикском языках	281
Мирзоева М. Мавзӯи баҳору Наврӯз дар ашъори Ғоиб Сафарзода	287
Сафаров Б. Ташаккули матбуоти тоҷик дар собиқ вилояти Кӯлоб то замони соҳибистиқлолӣ (солҳои 1926-1976)	292
Темуров Ҷ. Тадқиқи забониносии баъзе антропонимҳои «Ҳазору як шаб»	296
Давлатов Э. Вожаси «Сахрат-ул-лоҳ» ва корбасти он дар «Қасас-ул-анбиё»	303
Қувватова М. Топонимияи русии шаҳри Норак ва атрофи он	307
Ҷалилова А. Вожасҳои шевагии ифодакунандаи мафҳумҳои хешутаборӣ дар ашъори Ашӯр Сафар	310
Нозимова С. Фаъолияти адабии Бароти Абдурахмон	315
Алуев А.С. О некоторых терминах и понятиях религиозной идентичности	318
Зулфиев Г. Аҳамияти омӯзиши романи “Дар орзуи падар”-и Кароматулло Мирзоев дар адабиёти муосири тоҷик	326

Барои қайдҳо

Ба чопаш 10.08.2015 имзо шуд. Андозаи 60x84¹/₁₆.
Коғази офсетӣ. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 21.
Адади нашр 200 нусха

Дар матбааи «КОНТИНЕТ ТҶ» чоп шудааст.
ш. Душанбе, к. Маяковский, 77/66
Тел.: (+992 37) 221-35-05